

શ્રી કલાપીનો કેકારવ

ઝરલે

સંસ્થાન લાડીના સ્વ. ઠાકોર સાહેબ શ્રી મુશસિંહજી
તખ્તસિંહજી ગોહિલની તમામ કવિતાઓનો
સંશોધિત, સંવર્ધિત અને સદિક ગ્રંથ

સંશોધક, સંવર્ધક અને ટીકાકાર

સ્વ. શ્રી સાગર-જગન્નાથ દામોદરદાસ ત્રિપાડી.

: મુખ્ય વિકેતા :

પુસ્તકાલય સહાયક સ. મંડળ લિ.

પો. ળો. ૧૦, વડોદરા.

કિંમત રૂાત રૂપીઆ

• પૃથ્વીના
શ્રી કલાપી સ્મારક
કે'કના ફન્ડેશન વતી
વાયજમાઈ ના. ગમીન.
મંત્રી, પુ. સ. મ મહાલ દિ.
પો. નો ૧૦, પટોદરા

૪૫૧૩૬
૬૯૪
૮૩૬
3362

સર્વ હક શ્રી કલાપી સ્મારક કે'કના ફન્ડેશનને સ્વાધીન

પ્રથમાવૃત્તિ વિ સ. ૧૯૮૭ પ્રત ૨૧૦૦
આવૃત્તિ બીજી વિ સ. ૨૦૦૨ પ્રત ૨૨૫૦

શ્રીમત મરનાર હુકમ આ
નં D/23/19
નો. ૩૦-૮-૮૪ અનુસાર

સુદક સુદાનુચાન
મગનભાઈ ન કલ્યાણ પટેલ
નવચુજરાત પ્રિ પ્રેસ, પટોદરા

કલાપીને સંબોધન

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
ઉછળતા શા ઉરસાગર ઉલ્લાસ જે !
નિર્ઝંરતી સૌભાગ્ય સુહાગન જ્યોત્સ્નિકા :
નયને ઝળકે નમણું નિર્મલ હાસ જે !

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
આંજે ને અજવાળે આંખલડી સખી :
અન્તર ઉપર ઉઘડે આલમનૂર જે !
“હેત હૈયાની વહતી વાજે વાંસળી !”
ઉઠે સ્વર આકાશે અન્તર દૂર જે !

સુરતાની વાડીના મોંઘા મોરલા !
નન્દનવનના પ્રાસાદોની ટોચથી ,
મધુરી કેકા આજે શી ઉલરાય જે !
સુરલીઓની સાથે સંસારે સરી ,
અન્તઃકારે ગીતા શી અથકાય જે !

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
“તત્ સવિતાનું ભર્ગ વરેણ્ય ધીમહિ !”
ગાયત્રીનો જૂનો લેહક મન્ત્ર જે !
આજે અન્ય પ્રકારે આ માથું નમે :
નમતો સાથે આત્માનો એ તન્ત્ર જે !

સુરતાની વાડીના મોંઘા મોરલા !

ગુરુજી મોહિલ રાજકુમાર !

— ૫૫ —

ત્રિવેણીતીરે, ઓ ભ્રમિ રે ! -

મુને મળિયા ગુરુજી મોહિલ રાજકુમાર !
ત્રિવેણીતીરે ०

અંગ ને રંગ સર્વે જુઠા હા રે ભ્રમિ !
પીધો અંતઃકરમસાર !
ત્રિવેણીતીરે ०

પાયા ને થાયા ધીજાં વળ્યાં ભૌ રે ભ્રમિ !
સદ્ગુરુ શબ્દ ઉચ્ચાર !
ત્રિવેણીતીરે ०

ગંગા ને જમુના નહાતા સરસ્વતી ઓ ભ્રમિ !
પથમ વેદ વિહાર !
ત્રિવેણીતીરે ०

આખો કૂટ્ટી ને મહારી પાખો કૂટ્ટી રે ભ્રમિ !
જોલુ ગંગા ને પાનાળ !
ત્રિવેણીતીરે ०

ધન્ય ! કલાપી ! સ્થાપી અલખ ધણી રે ભ્રમિ !
ઉભો ભવસાગર પાર !
ત્રિવેણીતીરે ०

૪. સ ૧૬૨૦

સાગર .

અમૃતલાલ હગનલાલ પારેખ

— ગણકેવી. (જ. સુસ્ત) :—
(૫૮૨૦૧૬)

કલાપીના કેકારવ

શ્રી કલાવીને સ્નેહાંજલિ

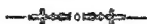
સન્તસદનના વાસી શ્રી મુરસિંહજી !
અલખ પુરુષ હો અવતારી સાક્ષાત્ જો !
ઈશક અનલહકના એ અવધૂત ઓલિયા !
બેલી રે બેલી કીધી ગુજરાત જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી મુરસિંહજી !

અમરા રે પુરીના હોં જંગી જોગિયા !
થાક્યાં ને તરસ્થાંના તારણહાર જો !
સુતી રે સુતી આ આલમ મોતમાં
સિંચ્યો તે પર સ્નેહામૃતરસસાર જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી મુરસિંહજી !

“જગમાત્મા પરમેશ્વર” રસરૂપતા !
પગ્ન્યદશીતું મીમાંસક એ સૂક્ત જો !
પીધું ને પાયું એ સારા દેશને !
પ્રસાની, યોગી તો એ રસમુક્ત જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી મુરસિંહજી !

સ્વીકારો સ્વીકારો આ સ્નેહાંજલિ !
આસ જનોના મોંધરા એ લહાવ જો !
નિત્ય નિરન્તર, તાય અલેદ ભણાવજો !
નથી બિણા ઉર સાગરના સદ્ભાવ જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી મુરસિંહજી !

પ્રકાશકનું આદિવચન

આજે સ્વ. રાજવી કવિ શ્રી કલાપીનો આ કેકારવ સ શોધિત
'સંવર્ધિત' બીજી આવૃત્તિમાં પ્રવેશે છે. શ્રી કલાપીના કાવ્યો માટેનો
'કાવ્યરસિકો', અભ્યાસીઓ અને અન્ય જનતાનો સ્નેહ જોતાં, અને
નવી આવૃત્તિની આવશ્યકતા જણાતા આ પુસ્તક છપાવી પ્રસિદ્ધ
કરવા લાઠી રાજ્યે નિર્ણય કર્યો, અને તેનું 'પ્રકાશનકાર્ય' અમને
'સોખ્યુ' તે બદલ અમે શ્રી કલાપીના સાહિત્યપ્રિય પૌત્ર લાઠીના
નામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રદ્યુમ્નસિંહજી સાહેબના ઋણી છીએ.

યુદ્ધકાળના કપન સ જોગોને અ ગે આવતી અનેક મુશ્કેલીઓ
હોવા છતાં પણ આ આવૃત્તિનું કાર્ય વડોદરાના પુસ્તકાલય
સહાયક સહકારી મંડળે હાથ ધરી લીધું અને તેના પ્રદ
'સુધારવાનું કઠિન કામ તેમણે જ કર્યું હોવાથી તે સંસ્થાના
સંચાલકોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

આ પુસ્તક માટે સુંદર કલાલયુ' જેકેટ તૈયાર કરી આપવા
બદલ લાઠીના કુમાર કલાકાર શ્રી મંગલસિંહજીનો આભાર
માનીએ છીએ.

પ્રકાશકો

કલાપી સમારક ફંડના ટ્રસ્ટીઓ.

કલાપી : એક અભ્યાસદૃષ્ટિ

:૧:

કલાપી અને તેનો સમય

ઓગણીસમી સદીનાં છેલ્લાં પચાસ વર્ષ એ વર્તમાન ગુજરાતી સાહિત્યનો સ્પષ્ટ ધડતરકાળ. ગુર્જર સાહિત્ય ઘણું ફાલ્ગુ ફૂલ્યું છે. અને હજી ફેલ્ગુ ફૂલશે-ફાલશે; છતાં ઓગણીસમી સદીના આ વિભાગે વિકસાવેલાં તેનાં સ્વરૂપોમાં જ ગુર્જર સાહિત્યની સઘળી ખિલાવટ થઈ છે, એ સત્ય કદી ભુલાવાનું નથી. એ યુગના કેટલાએ સર્જકો વીસમી સદીમાં જીવંત હતા અને જળવંતરાય ઠાકોર, ન્હાનાલાલ, કવિ, કૃષ્ણલાલ ઝવેરી જેવા યુગનાં સાહિત્યસર્જકો વીસમી સદીના સાહિત્યને પણ સજી રહી આપણી વચમાં હજી વિરાજે છે, એ સદ્ભાગ્યની વાત છે.

પરંતુ ઓગણીસમી સદીની છેલ્લી પચીસીમાં પોતાનું જીવન અને કવન પૂર્ણ કરી, જીવન પૂર્ણ કર્યા છતાં વીસમી સદીનાં પચાસ પચાસ વર્ષ સુધી, પોતાના ભૌતિક જીવનની સિકારશ વગર જીવંત રહેનાર એક સાહિત્યવ્યક્તિ અને તેનું જીવન બહુ જ વિશિષ્ટ અને અદ્ભુત સ્થાન ભોગવે છે: એ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ તે કલાપી.

કલાપીના નામની આસપાસ જેવા જાદુ છે તેવા જાદુ લાગ્યે જ કોઈ વ્યક્તિની આસપાસ વીંટળાએજો હશે. સ્થૂળ દૃષ્ટિને જેમ રંગ રંગના અંધાર સરખો મથૂર મોહિત કરે છે, તેમ કલ્પનાદૃષ્ટિને પણ અવનવા રંગોથી શોભી ઉઠેતો કલાપી મોહિત કરે છે. (નર્મદ-દ્વંદ્વપત્તી શરૂ થયેલી આપણી નવી ગુજરાતી કવિતા નવનવાં સ્વરૂપો ધારણ કરતી દશકે અને વીંદીએ નવનવા રંગો ધારણ કરતી આજ વાસ્તવવાદના કલ્પનારંગે રંગાઈ ચૂકી છે. કવિતાને નર્મદ-દ્વંદ્વપત્તે એક ઝોક આપ્યો; નરસિંહરાવે તેનો ઝોક બદલી પાશ્વિમાત્મકતાનો આકાર અર્પી નવીનતા ઉપજાવી; ગોવર્ધનરાય અને ગણવંતરાયે તેમાં ચિંતન અને વિચારભારનાં ઉઝાજો આપ્યાં; કાન્તે મુદ્રતા અને કલાની તેમાં ઝાંખી કરાવી; મણિલાલ નંજુઆઈ અને બાલાશંકરે કવિતાને મસ્તીભર્યો વેગ આપ્યો; અને આમ કવિતાના એ આશ્ચર્યજનકોએ આજ આપણે કદાચ કિંમતી ન ગણીએ એવા છતાં ઐતિહા-

શિક્ષક હિંદુઓએ આત્મ ન કિંગ્ડો એવા વહનમાર્ગ આપી ગુર્જર કવિતાને સાચી હૃદયવાણી બનાવવાના યશસ્વી પ્રયાસો કર્યા. એ પ્રયત્નો હજી ચાલુ જ છે, અને સુદર્ભ-ઉમાગંધરની બેઠી આગળ તે અટક્યા નથી, અને કોઈ આગળ અટકશે પણ નહિ !)

છતાં એ આખા કવિતાપ્રવાહમાં બે કવિઓએ જે ઉડાણ, દર્દ, ચિંતન, ઉકુચન અને ઉચ્ચાર આપ્યા છે તેવાં ખીજા કોઈ કવિએ હજી સુધી આપ્યાં નથી, તેમની પહેલા અછ ગયેલા તેમ જ તેમની પછી અછ ગયેલા કોઈએ પણ ! આ બે કવિઓમાંના, એક ન્હાનાલાલ અને ખીજા કેશામી. આ બંને કવિઓમાં ગુર્જર કવિતા જેટલો સુદર ઉચ્ચાર પામી છે તેટલા સુદર ઉચ્ચાર ખીજા કોઈ કવિમાં જડતો નથી એમ નિશ્ચય-પૂર્વક કહેતી વખતે અન્ય કવિઓ પ્રત્યે અણુગમો કે અભાવની જરાય મૃત્તિ નથી.

ન્હાનાલાલ અને કેશામી બંનેની પ્રતિભા જુદી જુદી છે; બંને વચ્ચે ખાસ સામ્ય જ કર્યું નથી, છતાં એ બંને વર્તમાન ગુર્જર કવિતાના ઉચ્ચતમ શિખરો છે, એની ખીજા શિખરપ્રેમીઓથી પણ ના પાડી ગકાશે નહિ. કેશામી અને ન્હાનાલાલે વીસમી સદીના ત્રણેક દસકા સુધી તે પોતાની પાછળ ગુજરાતને ઘેરુ બનાવ્યું હતું. હવે ગુર્જર કવિ એ બેમની કવિતાથી પર જવા માગતી દેખાય છે, છતાં એ યુગદંત જેવો ગુર્જર રક્ષિત્વોને સતોષ આપ્યો એવો સંતોષ હજી ખીજા કોઈથી આપી શકાયો નથી. ન્હાનાલાલને યાદ કરતાં પ્રાચીન ગુર્જર કવિ પ્રમાણે યાદ આવે છે કેશામીને યાદ કરતાં પ્રાચીનોમાં છેલ્લો ઝળકી ગયેલો રસકવિ દયારામ યાદ આવે છે. એ બંને પ્રાચીનોએ ગુર્જર પ્રગ્ન ઉપર પાડેલી અસરનો પડવો ન્હાનાલાલ અને કેશામીની ઉપગમેલી અસરમાં આપણને સંભળાય છે.

કેશામીનો જાદુ જેમ તેના કવનમાં છે, તેમ તેના જીવનમાં પણ છે. જીવન અને કવનની સામ્યતા કાંઈ પણ કવિમાં કેશામી જેટલી ચોખ્ખી રીતે ખીલી નીકળેલી નથી. જીવન અને કવન વચ્ચે, જીવન અને સાહિત્ય વચ્ચે, જીવન અને વાણી વચ્ચે બહુજગાટ સંજવ છે એ સ્પષ્ટ જણાયું છે એમ છતાં સાહિત્યકારોના જીવન અને એમની કૃતિઓ વચ્ચે થકી વાર મેળ પાડવાનું કામ મુશ્કેલ બની જાય છે કેશામીના જીવન અને કવન વચ્ચેની સામ્યતા બહુ જ અદ્ભુત છે. બંનેના પ્રવાહ એવા નિર્મળ અને પાન્દરશક

ખતી રહ્યા છે કે તે અરસપરસનાં પ્રતિબિંબ છે એમ સહજ જોઈ શકાય. કલાપીની એ એક ભવ્ય વિશિષ્ટતા છે. અમુક કાળ્ય કે અમુક કહી વાંચતા બરોબર તેના રચનારની સાચામાં સાચી આકૃતિ વાંચનારની નજર આગળ પડી થાય એવું કોઈપણ સાહિત્યકારને મોટે આપણે કહી શકીએ તો તે કલાપીને માટે જ.

: ૨ :

કલાપીનું જીવન

કલાપીનું જીવન એટલે? ૧૮૭૪ માં જન્મ અને ૧૯૦૦ માં અવસાન. છબીસ વર્ષની આખી જીવનરમત. રાજકુટુંબમાં જન્મ. રાજ્ય ભસે મોટું ન હોય; પરંતુ રાજકુટુંબની સર્વસામાન્ય સમૃદ્ધિ અને ઉપાધિ પૂરેપૂરી અનુભવી શકાય એવું રાજ્ય તો ખરું જ. ગુજરાતના ઇતિહાસમાં વિશિષ્ટ ભાગ ભજવી ગયેલા ગોહેલ રાજપૂતવંશમાં તેમનો જન્મ. ન્હાનપણમાં જ કલાપીએ માતૃપિતા ગુમાબાદ આઠ વર્ષની વયે રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજમાં વિદ્યાર્થીજીવન શરૂ કર્યું. એ કોલેજમાં અભ્યાસ કરી ગયેલા સેંકડો રાજકુમારોએ ગુજરાતને સારી માઠી ટેક પાક્કિયો. આપી હશે એ ખરું, પરંતુ કલાપીએ આપેલી બક્ષિસ સરખી અમર બક્ષિસ હજીસુધી ખીગ કાઢ રાજવી-રાજકુમાર કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ આપી મળી નથી. ખાતરીપૂર્વક એકાદ કલાપી ઉપગતવતી રાજકુમાર કોલેજ પાછળનો અર્થ અને શ્રમ સફળ છે!—જો કે કલાપીના જીવનમાં રાજકુમાર કોલેજ ખાસ Creative-સર્જનાત્મક ભાગ લીધો હોય એમ દેખાતું નથી.

પિતા અને વડિલ ભાઈનું અવસાન થતાં કલાપીએ રાજગાદી મેળવી. પરંતુ સગીર અવસ્થામાં મળેલી ગાદી રાજ્ય સાથે કેટલીયે પરાધીનતા આપે છે. ગાદી મેળવતાં રાજવહિવટ અને પોતાની અંગત સંભાળ બિટકા સદંતનતની એક મહા જોરદાર શાખા ‘એજન્સી’ને સોંપાઈ! આઠ વર્ષ પિતા અને ચૌદ વર્ષ માતાના વાતસલ્યને—ગુમાવી—ચૂંક્યા કલાપીના પંદરમે વર્ષે તેમને ‘જાને એ પત્નીઓ આપી.’ કલાપીના સાહિત્યજીવનમાં રમાને નામે ઓળખાતાં કલાપીનાં રાજીની શોભના નામે ગુર્જર સાહિત્ય-પ્રસિદ્ધ દાસી પ્રત્યે કલાપીને કેટલેક વર્ષે ખૂબ આકર્ષણ થયું, એ પણ એક મહત્વનો જીવનપ્રસંગ. એ આકર્ષણમાંથી ઉગરવાના તેમના ભગીરથ પ્રયત્નો, એ પ્રયત્નોની નિષ્ફળતામાંથી ભગો થયેલો શોભના સાથેનો લગ્નપ્રસંગ, એ કલાપીની અપૂર્વ માનવતાનું એક દેન પ્રદરણ છે. ‘કેકારવ’ એટલે મોટે ભાગે આ પ્રેમ અને નીતિનાં મૂલ્યોનો કાવ્યપંડો!

સંભવ છે કે એ આખા પ્રસંગમાં કદાચ કોઈને ખાસ વિગિજ્ઞતા ન લાગે. હિંદુઓના લગ્નમાં એકપત્નીવ્રત ઇષ્ટ ગણાય, પણ આવશ્યક નહિ અને રાજકુટુંબોમાં રાજકીય દષ્ટિ પણ એક કરતાં વધારે પત્ની સાથેના લગ્નને સામાન્ય વ્યવહાર બનાવી દે છે આજ મુઘી આ પ્રથા ચાલી આવી છે.

પતિ-પત્ની વચ્ચે અણબનાવ થતા અથવા જરા જરામાં અણગમો આવતા આખા લગ્નને ફેક કરી બીજા લગ્નોના અખતરા કરવા અને તેને એક પતિ-પત્નીવ્રત કહેવું એ પશ્ચિમની નિયમચરણી વધારે સારી છે કે એક કરતાં વધારે પત્નીઓ સાથે લગ્નજીવન ગુમરી રસિયતા ફળાવવાના અતિ મુશ્કેલ અખતરાઓ કરવા એ પોર્વાઈત પદ્ધતિ વધારે સારી છે, એ બદલ મતભેદને અવકાશ છે (જે રીતમાં આપણો ઉછેર હોય એ રીતે આપણા જીવનને ધડવામાં ઘણો મોટો ભાગ બજવે છે, એટલે એક હિંદુ અને એક રાજની તરીકે કલાપીએ એ પત્ની સાથે લગ્ન કર્યા અને પત્નીની એક ઢાંસી સાથે પણ લગ્ન કર્યા, એમાં કયું અવનવું બન્યું હોય એમ માનીને ચમકી ઉઠવાની જરૂર નથી) ચમકી ઉઠાય છે ત્યારે જ કે જ્યારે રૂઢિ-ગિવાજથી રક્ષિત એક ગળવી પોતાના હૃદયને ન્યાયાસન આગળ ઊભું મણે છે. કુશળમાં કુશળ વકીલની હળે પોતાના કાર્યની અસર નીચે આવતી વ્યક્તિઓના હૃદયનું નિબ્ધક્ષપાત નિરૂપણ, સચ્ચાઈ-પૂર્વક મહુને ન્યાય આપવાની તાલાવેલી, અમાત્યુષી હક્કને ફેંકી દેવાની ઉદારતા, અને પોતાની માનવતા કે માનવનિર્બળતા ઉપર અપરાધની જવાબદારી નાખી સર્ત્રાં જે પરિણામ સહન કરવાની તૈયારી અને તૃપ્તતા એ ગુર્જર જીવનમાં કદી નજર ન પડેલું પ્રેમદ્રવ્ય છે. શરીરનું કગ્ગાદ, હૃદયના મજબૂત, કહાત ગોળી કે રાગ ખીતાના પ્રેમની યાદ કરાવતો આ કલાપીનો જીવનપ્રસંગ દેહસંબધમાં ઝટ ઊતરી પડતા પ્રેમનું દ્રવ્ય નથી જ, એ લાખી તપશ્ચર્યા છે, સામાન્ય માનવીના માપથી એ ન જ મપાય.

બહુ જ થોડા માનવી, બહુ જ પુણ્યશાળી માનવી આ રીતે પોતાના હૃદયને કસે છે-તપાએ છે, વ્યથા બોગવે છે અને પરિણામની સંપૂર્ણ જવાબદારી ઉપાડી લે છે. કલાપીના આ જીવનપ્રસંગમાં આપણે એક પ્રેમકથા-Romanance વાંચવા લલચાઈએ છીએ, એ સાચું છે, જતા પ્રેમકથા કરતાં એ સચ્ચાઈભરેલા, વ્યથાભરેલા હૃદયની એક રુદનકથા છે, એ આપણે સંભવ સરખું નથી. 'હૃદયપ્રિયુટી' પ્રેયઃવિતા મણે હોય,

જીવનને, જીવનના પ્રસંગોને એક સુધક હૃદયે આપેલી કલ્પના કવિતા બને
હોય; એ પ્રેમકવિતા ઉપરાંત સત્યતા, ન્યાયના - સમુદ્રમંથનની પણ કથા છે. ✓
કલાપીના જીવનની એ એક વિશિષ્ટતાને લંગાણુ નર્મનની જરૂર નથી.
કલાપીના પ્રત્રોમાં એના જેટલો સ્ફોટ થાય છે તેટલો કોઈ પણ વિવેચકના
કથનમાં થઈ શકે એમ નથી. કાન્તનું કલાપીને સંબોધન, કાન્તની પ્રસ્તાવના
અને કાન્તે આપેલી કલાપીની પત્ર કથા કરતાં કલાપીના જીવનને
ઓળખાવતાં ખીબ વધારે તત્ત્વો હજી આપણને મળ્યાં નથી; મેળવવાની
જરૂર પણ નથી.

• કલાપીએ લગભગ આખા હિંદની મુસાફરી કરી છે અને તેના દરમિયાન
હૃદય ઉપર કાશિમરના સૃષ્ટિસૌંદર્યે બારે છાપ પાડી છે. કાશિમરના સૌંદર્ય
આખા હિંદ
પર કાશિમરના સૌંદર્યે
બારે છાપ પાડી છે.

• એકવીસમી વર્ષે કલાપીને શામીનું રાજ્ય સ્વતંત્ર અધિકારથી સોંપવામાં
આવ્યું. પાંચ વર્ષ સુધી રાજ્ય મેળવનાર કલાપી વૈભવવિદ્યાસપ્રિય
મોહપુરુષ ન હતા; શિક્ષાના શોખીન અમલદારશિરોમણિ ન હતા;
સત્તાના શોખીન સરમુખત્યાર ન હતા; “ સત્તા વાપરવાની ટેવથી
તેઓના ચહેરા ઉપર જ મગફળીની એવી છાપ બેસી ગયેલી હતી જે
હું કે તેઓથી હું અને તેટલો દૂર રહું છું અને રહીશ. ” સત્તાધારીતરીકેના
તેમના આ શબ્દો. રાજગૌરવ ખરું; રાજ્યમાનનો અંશ પણ નહિ !
ઉપરાંત એના જીવનની આવી સમા પ્રસંગને એક વાર જતો કરી પોતાના
રાજવીપણાને પણ કસોટીએ ચકાવનાર કલાપી સત્તા-રાજસત્તાનાં એર
ફેદલાં ખીં જતો હતો તે એના એક પત્રથી આપણે સમજી શકીશું:

✓ અન્યની સ્ત્રીને ઉપાડી જનાર રાજા પ્રભને કેમ ન્યાય આપી શકે ?
પ્રભ એવા રાજા પાસેથી શી આશા રાખી શકે? મને તેમ કરવાનો શો હક્ક છે ?

આ સાચા ઉદ્દગારમાં કલાપીના રાજવીપણાનો-સત્તાશોખનો ખ્યાલ
આપણને આવી જાય છે. રાજ્યએ જરૂર સત્તાશોખીન છે, અને એકદનના
મત પ્રમાણે સત્તામાં કોઈ એવું તત્ત્વ રહેલું જ છે કે જે સત્તાધારીને
બુદ્ધ કરે જ. છતાં એમાં અપવાદ નથી. એમ કહેવું ‘એ કલાપીના
અસ્તિત્વને ભૂલવા સરખું’ છે.

• એના સાસનકાળમાં ગુજરાત-કાઠિયાવાડનો લયકર ‘જીપ્પનિયા’ને
નામે ઓળખાતો દુષ્કાળ પડ્યો હતો. તે વખતના ‘કલાપી’ના ઉદ્દગાર
એક સાચા રાજકર્તા તરીકેના ઉદ્દગાર છે:—

“ એક પણ માણસ આ રાજ્યમાં બૂબથી ન મરે તો પ્રભુનો મોટો
ઉપકાર, ”

ગજખટખટ અને ગૃહખટખટનો કલાપીને ભારેમા ભારે કટાણો હતો, પરદેશી ધિટિશ સત્તા ગજવીઓની પગધીનતાનો મોટા પણુ ક્યાં ક્યા કરતી હતી તેણું કલાપીને ઉમ્ર બાન હતું. રાજ્ય કન્ટો ત્યાગ કલાપીને વધારે પ્રિય હતો. કલાપીને કેટલાક કવિ કહે છે, કેટલાક સ્નેહી કહે છે, પરંતુ એ સ્નેહીઓ અને કવિઓના મહાપ્રભા જોલનો એક ભવ્ય ત્યાગી હતો, એ વાત મૂઝી જવા સગખી તો નથી જ! કલાપી કવિ હતો, સ્નેહી હતો, ત્યાગી હતો!

જે સ્નેહમથન, સત્યમથન તેના હૃદયમા ચાલી રહ્યું હતું તેનું પરિણામ અને ૧૮૬૮ માં જોલના સાથેના લગ્નમા આવ્યું. એ પરિસ્થિતિ અટકાવમા મારે તેણે કરેલા ગભીર પ્રયત્નો તેની પ્રમાણિકતાનો અચૂંદ પુરાવો છે. જોલનાને તેણે તેની કામના એક શુદ્ધ સાથે પ્રણેતાથી પણ દીધી અને પોતાના આકર્ષણ વચ્ચે પોતે હાથે કરીને એક વજ્ર દિવાલ બની કરી દીધી. ભાણે જ મોટા રાજવી. ભાણે જ મોટા માનવી આવો બીજાનું ત્યાગ કરી શકે! મહુ સહુના હૃદયને પૂછે અને પૂછી કલાપીના કાર્યને ન્યાયને ગાજવે તોળવા બેસે!

વજ્રદિવાલ પીગળી મઈ અને છેકાછટકાનો આગ્રય લઈ જોલનાને છૂટી કરી કલાપીએ તેની સાથે ખુદકુલ લગ્ન કર્યું. કલાપી માત્ર સૌંદર્ય-જાળીન માનવી કે રાજવી હોત તો તેને આ લગ્ન કવ્યાની જરૂર રહેત નહિ. લગ્ન કર્યાં નગર તે પોતાનો શાખ પૂરો કરી શક્યો હોત. પરંતુ એ સામાન્ય માનવી ન હતો, એ સામાન્ય ગજવી ન હતો, એ સામાન્ય દેહ-ગાખીન પ્રેમી ન હતો. એનો ગજ પણ અત્યંત સુન્દર, સ્વચ્છ, ટેકીલો અને સર્વાર્પણ કરનારી નાકાતવાળો હતો. એનો રાગ ત્યાગનો જ એક ભાગ હતો.

ગજવી ક્લાર્કોનું મિત્રનહી પણ મિત્રોત ગજરગિત ન હતું. તેનાં એક રાજમિત્ર શ્રી વાજસુરવાળા હજી આપણી વચ્ચે છે અને 'કલાપી' ની અમરણ દેરી રચી તેમણે પોતાની મૈત્રીને મૂર્તિમત પણુ કરી છે. એ અપવાદ પરંતુ એ યુગના વિચિત્ર, વિગિષ્ટ, છતાં સમાજને દોગનાર સાહિત્યકારોમાથી ઘણાની સાથે કલાપીને મૈત્રી હતી મણિલાલ નમુબાઈ, કાન્ત-મણિસુન્દર મળજી ભટ્ટ, લલિત, મન્નકર્ણ ત્રિભુવન પ્રેમશ કર, જાટિલ, ગોવર્ધનનગમ ત્રિપાઠી, બળવનનગમ ઠાકોર એવી આજ પણ માનપાત્ર બની રહેલી વ્યક્તિઓ. કલાપીના મિત્રમંડળમા હતી નવગુજરાતને ઘડતી વ્યક્તિઓનું 'આકર્ષણ' કરનાર કલાપી પોતે પણ નવગુજરાતનો એક ઘડવૈયો જ છે. એણે પોતાના યુગને પોતાનામા સમાવ્યો છે અને નવીન

બળપ્રવાહોને ઝીલ્યું છે. કલાપીનો દરગાર એ ડાહ્યા રાગને તાઝીમ મરવાનું, ચમકેલું, નાટ્યગથી ગાંજતું, સેવકો કે ખુશામતીઆઓથી ઊભારાતું દીવાનખાનું ન હતું; ગુજરાતના આવા ઘડવૈયાઓની એ મજલિસ હતી.

એક વિશિષ્ટ ઘટનાની તોંધ 'યેલાનું' અંગે મન થાય છે. કલાપી અને ન્હાનાલાલ વચ્ચે અંગત કે સાહિત્યવિષયક સંબંધ બન્યો નથી. છતાં કલાપીના પૌત્ર 'રાજદાસ' ની બસાદલરી છતાં ગૌરવશીલ અને ગંભીર બનતી સાહિત્યસૃષ્ટિ પોતાના આકરશક્તિરમાં ન્હાનાલાલ-શૈલીની બહુ પડેશમાં આવી ગઈ છે !

કલાપીનો વાંચનશોખ પણ બહુવિધ અને વિશાળ કહેવાય. રાજકુમાર કાકેજી તો કાંઈ બહુ જ્ઞાનભાર તેના મનમાં ભર્યો દેખાતો નથી કે સાહિત્યનો શોખ ઉપજાવ્યો દેખાતો નથી. છતાં અંગ્રેજી ગુજરાતી સંસ્કૃત અને ઉર્દૂ ભાષાનો તેને ભારે શોખ હતો. તે સમયે ઉચ્ચતમ અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત ભાષાના કવિઓનો તેણે જીડો અને અદ્ભાવભર્યો અભ્યાસ પણ કર્યો હતો. સંસ્કારને-વિદ્યાને તે રાજગાદી કરતાં પણ જીએ સિંહાસને બેસાડતો હતો:—

“વડવાના હક્કબજે મેળવેલી રાજગાદી કરતાં મારા પોતાના બળેથી મેળવેલી વિદ્યા હજાર દરજ્જે ઉત્તમ.”

આ વાક્ય કલાપીના અભ્યાસપ્રેમ ઉપર પૂરતો પ્રકાશ પાડે છે.

અને સને ૧૯૦૦ માં તો કલાપીનું અવસાન થયું ! ફક્ત એક રાતની જ માંદગી ! માત્ર જીવીસ વર્ષનું જ જીવન ! પરંતુ એ જીવીસ વર્ષમાં સાઠ વર્ષે પણ ન મળી શકે એવા રસબતુલવ અને તપસ્વતુભવતી સમૃદ્ધિ મેળવી અવસાન પછીની અર્ધી સદી સુધી કલાપી સાહિત્યદેહે તો સજીવન રહ્યો છે. જીવીસ વર્ષના દ્રેક જીવનની તેની કાણે કાણે ભાવભરી, રસભરી અને અતુલવભરી હતી. તેમ ન હોત તો કલાપીએ જે સાહિત્ય સર્જ્યું છે તે સર્જી શકાત જ નહિ. કલાપીનું જીવન, કલાપીનું અવસાન અને કલાપીનું સાહિત્ય, એ ત્રણે સરખાં જ સોમાંચક છે. એ ત્રણે અરસપરસનાં પ્રતિબિંબ હોય એમ લાગે છે—જીવન, મૃત્યુ અને સાહિત્ય ! કલાપીને, કલાપીના દ્રેક જીવનને યાદ કરતાં શેલી, ક્રીડસ, તંતુ દત્ત અને રૂપક સનાં દ્રેક જીવન યાદ આવે છે, અને એક અકસ્માત દુઃખભર્યો વિષાદ દૃશ્યમાં છવાઈ જાય છે.

કલાપીનું આ દ્રેક જીવન-જીવીસ વર્ષનું. અંગ્રેજોની જનતાયામાં બીજા મહત્ત્વના પ્રસંગો તો મહારાજાઓના પણ જીવનમાં બનવા સંભવિત નથી; કલાપીના જીવનમાં આથી શું વધારે માગીએ ? એ જીવ

પરમિયાન યુગરાત્રી સાહિત્યે નવા નવા બળ ઝીલ્યાં, નવા નવા અપૂર્વ-
રાગો કર્યા અને નવીન યુગરાત્રી સાહિત્યને માનભર્યો આકાર આપ્યો,
સરસ્વતીચંદ્ર, કુચુમ્ભાળા, અબેદોર્મિ, કુંજવિહાર, લદ્દ લદ્દ, ચક્રવાક-
મિથુન, કાન્તા નાટક અને ગીતગોવિંદના ભાષાંતર જેવા ગૌરોત્રી યુગર
સાહિત્ય એ વખતે સર્જ્ય થતુ હતું એ દૂરી પચ્ચીસીમાં કલાપીનુ જીવન
અંતકથું અને અસ્ત થયુ. આમ કલાપીની સાહિત્યરચના ઐગણ્ણીમતી
સદીની ખરી, પગલું કલાપી સાચી રીતે વીસમી સદીના સાહિત્યકાર ગણાય
એાળણીસમી સદીમાં તેમને ન મળેલું સ્થાન વીસમી સદીએ આપી એ
સત્ય પરવાર કઈ છે. ભૌતિક દેહ અદ્રસ્ય થયા પછીજ અક્ષરદેહે એાળખાઈ
આજન્મુદી જીવન ગઢેનાર સાહિત્યકાર કલાપીનુ આ ભૌતિક જીવન પણ
રેભાંચક છે. આ જીવનને પડછે આપણે એમના સાહિત્યને જોઈ દ્રઢએ

: ૩ :

કલાપીનો સાહિત્યકાલ

કલાપીએ જે સાહિત્યકાલ સર્જ્યો છે એ કાલની વિપુલતા આપણને
આશ્ચર્યમાં નાખી દે છે. ‘કેકાદય’ એ તો નવણીતી કાવ્યગચ્ચના છે જ, તે
ઉપરાંત તેમણે ‘મહાકાવ્યો’ની શૈલીમાં પોતાના પૂર્વજ હમીરજી ગોહેલનુ
અધૂરું છતાં અનોખુ કાવ્ય આપણને આપ્યુ છે.

‘માલા’ અને ‘મુદ્રિકા’ એ તેમની લખેલી લાંબી કથા-અનુવાદકથા
બન્ને કહેા.

એમણે પ્રવાસવર્ણન પણ લખ્યું છે, જે ‘કારમીરના પ્રવાસ’ ને
નામે પ્રવાસવર્ણનના સાહિત્યમાં દ્વિત્ય આદિસ્થાને આવી સહે.

સંવાદોનું વર્ણખીલેલુ ક્ષેત્ર પણ તેમણે ખીલવવા સકળ પ્રયાસ કર્યો છે.

‘પત્રવેખનનો’ સાહિત્યપ્રકાર યુગરાત્રી ભાષામાં સાહિત્ય તરીકે ગણા-
વાને ખાત્ર હોય તો તે કદાચ એકના કલાપીનો જ. આપણે ત્યાં પત્રવેખન
સાહિત્યરચણે હજી વિકસ્યું નથી પરંતુ પત્રવેખન સાહિત્ય બની શકે છે
એવું યુગરાત્રી ભાષામાં જો કોઈએ પણ સચોટ રીતે સાબિત કર્યું હોય
તો, તે કલાપીએ

તેમની ‘નોંધપોથી’ પણ એક સાહિત્યકૃતિ છે. નર્મદ અને નરસિ-
રાય સરખા કેટલાક સાક્ષરોએ પોતાની નોંધપોથી લખી છે એ સાહિત્ય-
પ્રકાર પણ હજી આપણે ત્યાં બહુ ખીલ્યો નથી. એમાં અંગત તત્ત્વોનુ
પ્રાધાન્ય હોવાથી, અને દિનચર્યામાં આવી જતા પ્રસંગો કે વિચારોના
દાયણ, ચર્તા હોવાથી એનું તાત્કાલિક પ્રકાશન બહુ થકન ન પણ લાગે;

છતાં નોંધપોથીના લેખકના સમગ્ર માનસવિકાસને સમજવા માટે તેમજ લેખકના સમયને પિછાનવા માટે એ સાહિત્યપ્રકાર પણ બહુ ઉપયોગી નીવડ્યો છે. આત્મકથાને નામે વિકસતું જતું સાહિત્યઅંગ અને આવી નોંધપોથી એકબીજાની બહુ નજીક આવી રહે છે. એ સાહિત્ય અંગમાં પણ કલાપીએ પોતાનો ફાળો નોંધાવ્યો છે.

માત્ર ફાળો નોંધાવવા ખાતર નહિ! કલાપીને સાહિત્યકાર થવાની ધગશ ન હતી; ઇતિહાસમાં નામ અમર કરવાની લોહુપતા ન હતી; પરંતુ એનું હૃદયતંત્ર જ એવા પ્રકારનું હતું કે જે વડેત યથા વગર રહી શકેજ નહિ. ઊર્ધ્વગામી આત્માઓ માટે હૃદય વ્યક્ત કરવાના માર્ગ કલા અને સાહિત્યમાં સહજ મળી રહે છે. કલાપીને સાહિત્યકાર થવાની તલપૂર પણ લોહુપતા ન હતી; છતાં, એ ગુર્જરગિરાના સહમાગ્યે સાહિત્યકાર બની રહ્યા. (કવિતા, મહાકાવ્ય, નવલકથા, પ્રવાસવર્ણન, સંવાદ, પત્રસેખન, નોંધપોથી અને નિબંધ જેવાં સાહિત્યનાં વિવિધ અંગોને પોતાના વ્યક્તિ-વૈશિષ્ટ્યની છાપ આપી ખીલવનાર સાહિત્યકાર ઇતિહાસમાં તો અમર છે જ.) ઐતિહાસિક દષ્ટિએ આમ કાવ્ય અને ગદ્યના જુદા જુદા સાહિત્ય-પ્રકારો કલાપીએ ખીલવી તેમનો સાહિત્યમાં પ્રવેશ અને સત્કાર પણ કરાવ્યો છે.

: ૪ :

સ્નેહી ? કવિ ? બન્ને.

કલાપીના મિત્ર શ્રી. રૂપશંકર કહે છે તે અંશતઃ ખરું છે કે, 'કલાપીના આંતરસંસ્કાર સિવાય કલાપીની વ્યાવહારિક સ્થિતિ કોઈ રીતે અસાધારણ ન હતી.' પરંતુ એના આંતરસંસ્કાર એના વ્યવહારને-સાધારણ વ્યવહારને પણ એટલાં અસાધારણ બનાવી દીધાં હતાં કે કલાપીનું સામાન્ય જીવન, નિત્યજીવન, ક્ષણે ક્ષણનું જીવન પણ કલામય, ઉર્મિમય, ચિંતનમય જીવન બની રહ્યું હતું. સાહિત્ય અને જીવનને કલાપીએ એવા અસાધારણ ગાંઠ સંજોગમાં મૂકી દીધાં છે કે એના સાહિત્યને સમજવા માટે એના જીવનની આજી રૂપરેખા સમજવી બહુ આવશ્યક બની ગઈ છે-ખીન દ્રોષ પણ સાહિત્યકાર કરતાં. અને 'કલાપી સ્નેહી છે કે કવિ ?' જેવા ગુર્જર સાહિત્યમાં હિત્વન્ન થયેલા વાદનાં મૂળ પણ કલાપીના જીવન-કવનમાં રહેલી અભિન્નતામાં જ રહેલાં છે. 'સ્નેહી' અને 'કવિ' એ બન્ને પરસ્પર ન સમાય

એવાં નહીં નથી જે કવિ હોય તે સ્નેહી ન થઈ શકે, અને સ્નેહી હોય એ કરિ ન થઈ શકે, એવો દોષ કુદરતનો, ચલાળેનો, માનસગાળનો કે મન-શાસ્ત્રનો નિયમ નથી બેસતો, સાચો સ્નેહી સાચો કવિ બની શકે અને સાચો કવિ સાચો સ્નેહી બની શકે. કલાપીના અન્ય અંગત ચિત્ર 'દાન' કલાપી કવિ નથી પણ સ્નેહી છે એવું એક કથન ચતુર્થી મનાવ્યું એમાં કાન્તનો ઉદ્દેશ કલાપી ૧૧ સ્નેહજનન ઉપન્યાસ મુકવાનોજ હતો. નહિ કે કલાપીના કનિરથાનને કામગાવવાનો પાછળથી 'દાન' ને એવી સ્પષ્ટતા પણ દેતી પડી હતી અને સ્નેહીને કવિ કમના કિચ્ચ આસને એકાદી કવિને માત્ર કવિતાના જનન બળસાથીની દશાએ ઉપાગી મૂકવો પડ્યો હતો. 'કવિતા એ જેના કીન્દ્રીનો સર્વોપરિ સ્નેહ યોગ તે જ કરિ હોઈ શકે' એવું નવું વાક્યન જન પાછું તેમને પ્રચારમાં લાવવું પડ્યું. એ મ મધમાં વધારે સ્વીકૃષ્ટાઈ જરૂરી નથી કલાપી સ્નેહી પણ હતો અને કરિ પણ હતો. —કથન એ સ્નેહી હતો માટે જ એ કરિ થયો અને કહેવામાં 'દાન' ના કથનનો ઉદ્દેશ આપણે વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજી શકીએ એમ છે કલાપીએ કવિતા લખી એ તેના સ્નેહીપણાની ઉચ્ચતામાં જ, કવિતા લખવા ખાતર, કવિ તરીકેની કીર્તિ કમાવા ખાતર નહિ. ગુર્જર સાહિત્યને ઉન્નત કરવાની આવનાથી નહિ એની નમ્રતા તેવા બાળ્ય દશને પોષે એમ હતું જ નહિ એની અમાધાન્ય નમ્રતાએ તો એને પોતાની જ કવિતાનો કાલિદાસ વિવેચક બનાવ્યો છે પોતાની કવિતા માટેના કલાપીના નુપ્રસ્નિદ ઉદ્દેશને આ મ્હા:

✓ 'કવિતા! મ્હારી કવિતાને કવિતા કહેવા નહીં હું કવિ છું મ્હારું હું માની જ નહોતો જાતી અને વિચારો મોઢવતા આવડતું નથી મ્હારા જનનમાં ન્હા નથી, માત્ર તાજાબુઓ જ છે. અને મ્હારી કવિતા પણ તેવીજ છે. હું જે કાઈ વખત તે મ્હને જ આનંદ આપી શકું તેવું થયું નથી. હું સ્નેહી કે મ્હને સ્વીય વાચનો દોહડું કે ત્વાળે નહીં વળત મને નહીં લાય છે, બાંણે મ્હારી કવિતાને—એ કાવ્યોને જાણી નાખું.

ગુજરાતના સદ્બુદ્ધિએ કલાપીએ પોતાના મન ઉપર અંકુશ મૂકી પોતાની કવિતાને માળી મરી નથી! કલાપીના પોતાની કવિતા માટે અચ્ચત્તવાલા મત સાથે હજી સુધી કોઈ સમત થયું નથી એની કવિતામાં કલાતા અંગે કેટલા છે, એની ચર્ચા કરવાને બદલે આપણે એટલી જ હરીકત વિચારી લેઈશું કે એ કવિતાનો આદરપૂર્વક સંગ્રહ થયો છે, એ

કવિતા મુખપાઠ થઈ છે, પાઠ્ય પુસ્તકોમાં દાખલ થઈ છે, અભ્યાસક્રમોમાં
 ઉત્તરેલી છે, એના ઉપર વિવેચનો થયાં છે અને હજી આજ પણ એ
 કવિતા ભાવપૂર્વક વંચાય છે !

એટલું ખરું કે કલાપીની કવિતા લખવા ખાતર લખાઈ નથી, અને
 તેથી એની કવિતાના આકારને શૃંગારભર્યો બનાવવાની ખાસ કાળજી
 લેવાઈ નથી; લાગણીના વેગની આસપાસ સુંદર આરા-કિનારાની નકશી
 ઉપસાવવા પ્રયત્નો થયા નથી, અને કલાની આપહુસીએ તેના ઉપર
 'મરામત કરવા મથત' કર્યું નથી. કવિતાના ફક્ત વિવેચકો રથળે રથળે
 ખાતીઓ દેખાડી શકે એવું અસાવધપણું પણ એ કવિતા રચવામાં
 નથી જ, એમ કહી શકાય નહિ. અને સર્વ વિવેચકોનું માન સંપાદન દરે
એવી સર્વાંગ સુંદર કવિતા તો કાલિદાસ કે શેકસપીયરની પણ ક્યાં છે ?

છતાં પચાસ વર્ષથી ગુજરાતના હૃદયને ઝોક આપી રહેલી કલાપીની
 કાવ્યશાસ્ત્રી કવિતા નથી, એમ કહેવાનો અધિકાર એકલા કલાપીને જ
 હોય શકે ! એ આપણી સાચી કવિતા છે, આપણી પ્રિય કવિતા છે,
 આપણા હૃદયને એ સુંદર ભાવ-ઝોક આપી રહેલી કવિતા છે, આપણી
 ગુર્જરગિરાંને-સમૃદ્ધ 'કદ્રી' રહેલી કવિતા છે, એમાં જરાય શંકા નથી.
 એના લખનાર ભલે રનંદી હોય, કવિ હોય કે અન્ને હોય ! સાહિત્યને પાને
 કલાપી કવિ છે, અને એના 'કેકરવ' કવિતા છે. વધારામાં એટલું કે
 કલાપી એવી કવિ છે કે જેણે પોતાની કવિતાને પોતાના હૃદયને નિર્મળ
 અરીસો બનાવી દીધી છે. અને કલાપીનું હૃદય એટલે ? ઓગણીસમી
સદીના ગુજરાતે ઓગણેલી ભિમિઓ, ઓગણીસમી સદીના ગુજરાતે
ઓગણેલું ચિંતન ઉદ્ભવન અને ઓગણીસમી સદીના ગુજરાતે ઝીલેલા
સુધ્ધ સંસ્કારોનો એક ભવ્ય સંગ્રહ !

આજ વીસમી સદી એ સંગ્રહને પ્રેમપૂર્વક, માનપૂર્વક સાચવી રહી
 છે ! ઓગણીસમી સદી પાસેથી વીસમી સદીએ મેળવેલો એ કીમતી
 વારસો છે !

એ સંગ્રહમાંથી કલાપીનો કેકરવ આજ અનેક આવૃત્તિએ
 પહોંચે છે. અહીં થોડા કાવ્યગ્રંથોનું આવર્તન થાય છે. આટલી આવૃત્તિઓ

એવાં નહીં નથી. જે કવિ હોય તે સ્નેહી ન થઈ શકે, અને સ્નેહો હોય એ કવિ ન થઈ શકે, એવો કોઈ કહેતનો. અમાજનો, માનસશાસ્ત્રનો કે મન-શાસ્ત્રનો નિષ્ણ નથી. એલફુ સાચો સ્નેહી માયો કવિ બની શકે અને માયો કવિ માયો સ્નેહી બની શકે ! કલાપીના અન્ય અગત મિત્ર 'કાન્તે' કલાપી કવિ નથી પણ સ્નેહી છે એવું એક કથન અલખી બનાવ્યું એમાં કાન્તનો ઉદ્દેશ કલાપીના એહજનન ઉપર ભાર મૂકવાનોજ હતો. નહિ કે કલાપીના કવિસ્થાનને હનનમાનવાનો. પાછળથી 'કાન્ત' તે એની રખડતા પણ કરવી પડી હતી અને એહીને કવિ કરના ઉચ્ચ આસને બેસાડી કવિને માત્ર કવિતાના જનન વ્યવસાયીની કક્ષાએ ઉતારી મૂક્યો પડ્યો હતો. 'કવિતા એ જેની કીન્દાની સર્ગપરિ સ્નેહ હોય તે જ કવિ હોઈ શકે' એકું નવું વાક્યનત કથન પાછું તેમને પ્રચારમાં લાવવું પડ્યું ! એ સંગ્રહમાં વધારે સ્ત્રીલખ્યાજ નહીં. કલાપી સ્નેહી પણ હતો અને કવિ પણ હતો.—હાલ એ સ્નેહી હતો માટે જ એ કવિ થયો એન કહેવામાં 'કાન્ત' ના કથનનો ઉદ્દેશ આપણે વધારે અપહાસી સમજી શકીએ એમ છે કલાપીએ કવિતા લખી એ તેના સ્નેહીપણાનો ઉમતામાં જ, કવિતા લખના ખાતર, કવિ તરીકેની કીર્તિ કમાવા ખાતર નહિ. મુર્દાર શાહિત્યને ઉન્નત કરવાની ભાવનાથી નહિ. એની નમ્રતા એવા ભવ્ય હંસને પોષે એમ હતું જ નહિ એની અમાધાગ્ય નમ્રતાએ તો એને પોતાની જ કવિતાનો કાંતિલ વિવેચક બનાવ્યો છે પોતાની કવિતા માટેના કલાપીના મુખ્યમિત્ર ઉદ્દેશો આ રહ્યા.

✓ 'કવિતા ! મહારી કવિતાને કવિતા કહેતો નથી હું કવિ છું' એ હું માની જ નહીં જાતી અને વિચારો ગોઠવતા આવડતું નથી મહારી જીવનમાં કલા નથી, માત્ર વાગળીઓ જ છે, અને મહારી કવિતા પણ તેવીજ છે. હું જે કોઈ લખું તે મહેલે જ આનંદ બાળી મને તરુ થ થઈ નથી. હું તેથી કે મેન્સપીયરવાયતો કોઈ 'કુ' ચાટે વાળી વાપત અને બઈ બંધ છે, જોણે મહારી કવિતાને-એ કાનજોને બાળી તાણું.

યુગદાતના સહમાર્ગે કલાપીએ પોતાના મન ઉપર અકુલ મૂકી પોતાની કવિતાને બાળી મરી નથી ! કલાપીના પોતાની કવિતા માટે ઉચ્ચગણના મન સાથે હજી મુઠી કોઈ સમત થયું નથી. એની કવિતામાં કલાના અંગો ફેટલા છે, એની ચર્ચા કરવાને બદલે આખું એટલી જ ફીકલ વિચારી લેઈશું કે એ કવિતાનો આદરપૂર્વક સંગ્રહ થયો છે, એ

કવિતા મુખપાઠ થઈ છે, પાઠ્ય પુસ્તકોમાં દાખલ થઈ છે, અભ્યાસક્રમોમાં ઉતરેલી છે, એના ઉપર વિવેચનો થયાં છે અને હજી આજ પણ એ કવિતા ભાવપૂર્વક વંચાય છે :

એટલું ખરું કે કલાપોની કવિતા લખવા ખાતર લખાઈ નથી, અને તેથી એની કવિતાના આકારને શૃંગારભર્યો બનાવવાની ખાસ કાળજી લેવાઈ નથી; લામણીના વેળની આસપાસ સુંદર આરા-કિનારાની નકશી ઉપસાવવા પ્રયત્નો થયા નથી, અને કલાની ચાપલુસીએ તેના ઉપર મરામત કરવા મચન કર્યું નથી. કવિતાના ફૂલક વિવેચકો રથળે રથળે ખામીઓ દેખાડી શકે એવું અસાધ્યપણું પણ એ કવિતા રચવામાં નથી જ, એમ કહી શકાય નહિ. અને સર્વ વિવેચકોનું માન સંપાદન કરે એવી સર્વાંગ સુંદર કવિતા તો કાલિદાસ કે શેકસપીયરની પણ ક્યાં છે ?

છતાં પચાસ વર્ષથી ગુજરાતના હૃદયને ઝોક આપી રહેલી કલાપોની કાવ્યબાણી કવિતા નથી, એમ કહેવાનો અધિકાર એકલા કલાપોને જ હોઈ શકે ! એ આપણી સાચી કવિતા છે, આપણી પ્રિય કવિતા છે, આપણા હૃદયને એ સુંદર ભાવ-ઝોક આપી રહેલી કવિતા છે, આપણી ગુર્જરગિરાને-સમૃદ્ધ કરી રહેલી કવિતા છે, એમાં જરાય શંકા નથી. એના લખનાર બંને સ્તંભી હોય, કવિ હોય કે બુદ્ધ હોય ! સાહિત્યને પાને કલાપી કવિ છે, અને એના 'દેકારવ' કવિતા છે. વધારામાં એટલું કે કલાપી એવી કવિ છે કે જેણે પોતાની કવિતાને પોતાના હૃદયનો નિર્મળ અરીસો બનાવી દીધી છે. અને કલાપીનું હૃદય એટલે ? એાગણીસમી સદીના ગુજરાતે એાગણી બર્જિસો, એાગણીસમી સદીના ગુજરાતે એાગણેલું ચિંતન ઉડ્યન અને એાગણીસમી સદીના ગુજરાતે એાગણેલું સુધર સુરકારિનો ઝોક ભવ્ય સંગ્રહ !

મેળવતી એ ત્રયની લોકપ્રિયતાનું સાચું માપ છે. આપા લોકપ્રિય પણ છે, અને વિદ્વદ્પ્રિય પણ છે. રામા અહ એવો યુગ આવી ગયો કે જ્યાં લોકપ્રિય નહિ પણ લોકોત્કાર હોય તેનું આદિત્ય સાચું આદિત્ય ગણાના લાગુ હજી એ માન્યતાના ઝોળા આપણા સાહિત્યમાં મળી નહે છે ખરા, જતાં સુવડ મળતી જતી લોભુચિ હવે પોતાની અનુપ્રયતા સામે વાધો હોવાથી થઈ છે અને આમાન્યતાની ક્રિયામાં ન જિતવતી વિદ્વદ્ અધોગતે જ આભડછેટ માનના જેટલું મડમોગ્યલું ધળવતી મળી છે જનશુચિ હવે અગણી ગદ્યન જેટલી પરી જિતવતી ની નથી એટલે સાહિત્યમાં પણ લોકપ્રિયતા હોવી જ હનકું મળતું મળતી ગયું છે કેકાવતે આપણે લોકપ્રિય કવિનામે સુદર નમુનો નહીં મળીએ.

અને એ વિદ્વાનોનું પણ પ્રિય છે અને આમિતી અને વિદ્વાનોએ આજ સુધીમાં આપણને આપી છે સમજાવીને વિનયનાએ જે આજ અને તેને ટક્કરનાર કનાપો પ્રત્યે જેટલું ધ્યાન આપ્યું છે એટલું ખીજા કવિ પ્રત્યે ભાગ્યે જ આપ્યું હશે. અમુક દશકામાં નગસિહાવ કે મણિલાલ, અમુક દશકામાં ખળગદાર કે મેઘાણી, અમુક દશકામાં સુદરમ કે હિમા શકેરે વિવેચકોનું વધારેપડતું બાન ખેંચ્યું હોય એ સંભવિત છે, પરંતુ સતત જેના ઉપર ધ્યાન આપી વગર આપણા વિવેચનને ચાલુ ન હોય એવા આપણા એક એ કવિઓમાં નહાનાનાન અને કલાપી કે, એ સાહિત્યના ઇતિહાસમાં ન વિસગય એવી ઘટના કે કલાપી અમદી વિવેચન આદિત્ય વિષુદ્ધ મળી ગયું છે એ જ વિદ્વદ્બોધપણું નહિ?

કેટલાં ત્રણે માટે વિવેચન નિર્વર્થક મળી રહે છે કે જ્યાં એવા જ એક ત્રય છે વિવેચનનો હિદય આદિત્ય ત્રણેની ખામીઓ અને મુખીઓનો અભ્યાસ કરી તે જનતા સમજાવવા માટે અને જનતાની સુખને એ વિવેચન આ માયા નાતિચિહ્નોતોતો અર્પણ કરી શકે અને જનતા હોય કે પ્રજા સમાટે પણ કહેવાઈ ગયું જ એનું વધારે વિવેચન એ માન જુદી હમ જુદી દૃષ્ટિ કે મદલાતા જતા કાળમાનવી જ આગ ખાણ આપે એની જોળા રાણ અ જરૂરી નથી હોતી એવા ગયો માન કે જે ત્રય નોકપ્રિય અને વિદ્વદ્પ્રિય લાખા સમય મુધી નહીં ગકના હોય વીસમી સદીની ઝડપના પિત્તાવીસ વર્ષની સતત લોકપ્રિયતા ચિન્હો વાગે એવી છે કનાપીના કે રવે ત અનુભવી હ કેકાવતુ વાચન એ જ એનું વિવેચન છે.

: ય :

કેકારવ અને નીતિ

છતાં સમય કેકારવની જુદી જુદી પરીક્ષા લીધા જ કરસે. દીર્ઘજીવી અને શિરંજીવી સાહિત્યને પણ સમય સમયના પ્રશ્નપત્રો સ્થાને જવાબ લખવા પડે છે. જવાબ જેટલો સંતોષકારક એટલી સાહિત્યની મહત્તા. કલાપીના સમકાલીન મિત્રોએ તેના સમયને જવાબ આપ્યા છે; વર્ષો પછી કલાપીના ભક્તોએ તેમના યુગને જવાબ આપ્યા છે; વિરોધી તો કલાપી ને કોઈ મળ્યો જ નથી ! છતાં એની ખામીઓ નિહાળનાર પણ કોઈ હશે ખરા !

✓ નીતિની માત્ર મૂર્તિ પૂજા કરનાર અને પ્રેમના ખુલ્લા સાદને ખીલત્સ અનીતિ માનનાર કોઈકોઈ ચોખવિયાને મુજેથી કેકારવે સીતકાર કઢાવ્યો પણ હશે-જેણે ખીજ જ કાણે રાધાકૃષ્ણનાં શૃંગાર-ગીતમાં નીતિની પરાકાષ્ટા નિહાળી એ ગીતમાં ચોતાનો સાદ પણ પુરાવ્યો હશે જ !

‘કેલીરમરણ’ની

‘લતા સુખની થકી વિલાસે;
પયોધરો ગાઢ હલે હલાસે’.

અથવા ‘ત્યાં તું ત્યાં હું’ની

‘હા હા ! દેહ કલિ દિગમ્બર બની પ્યારી ખીલી નીકળી !’

કે ‘સાકીને ઠપકો’ નામની ગઝલની :

‘સરખાં બને બને બંદા,
ત્યાં તો શરાણીની મજા.
હલકી કરી ત્હેં તો સંભ !
નથને સનમ ખેલી નહીં !’

જેવી કડીઓ નીતિયુસ્ત માનસને આંખ મીંચવા કદાચ પ્રેરે ખરી !

પરંતુ નીતિયુસ્તોને થોડા પ્રશ્ન પૂછી લેઈએ:

✓ (૧) નીતિની કોઈ સંવેદનશીલ કસોટી હશે ખરી ?

✓ (૨) સંસ્કૃત કવિઓએ રચેલાં સંભોગ-શૃંગારનાં કાવ્યો વાંચ્યા પછી કલાપીનાં કાવ્યોમાં અનીતિ દેખાય છે ખરી ? નિદાન ચોગી ભર્તૃહરિતું ‘શૃંગાર શતક’ તો જોયું છે ને ?

✓ (૩) સાહિત્યમાં શૃંગાર ખીલત્સ ક્યારે અને ? એ બંને વચ્ચેની રેખાઓ યુગે યુગે, અરે દસકે દસકે શું ફરતી રહેતી નથી ?

✓ (૪) દેહ અને દેહને રૂપરૂપનો અંબાર બનાવતો કામ એ બંને શું હિંસરદત્ત બક્ષિયો નથી ? એમ-કામ ન હોત તો માનવદેહ જેવા માટીના માળખાને કેણુ સુંદર માનવ ?

(૫) સૌંદર્યવર્ણન-વિગતબધા સૌંદર્યવર્ણન-અતીતિમય શા માટે ? સૌંદર્ય એ સર્જનનું સ્વરૂપ રાહ્ય : યીશું પાતુ ! સૌંદર્ય વગર સર્જન નથી જ ! એ સૂત્ર માન્ય છે ? એ જ કલાપીનું સૂત્ર.

પરંતુ એ પ્રશ્નો પૂછવાનો કરો. અર્થ નથી. ઓગણીસની સદીનો પાછો ભાગ અને વીસમી સદીની શરૂઆતનો સમય Prudery-એક પ્રકારનું સુગળવાપણું-શીખવી રહ્યો હતો. આજ અંદકારની એ અસર ! વિક્ટોરિયન યુગના સંપર્કનું એ પરિણામ ! કલાપી યુગરાતને એ પગદેશી કૃત્રિમતાની પાર કોઈ જતો હતો.

અને કલાપીનો કેકાર જોવા મળ્યો વિગતપડેલા પાડે છે તેવા વિરાગપડેલા બીજા કલા આદિત્યગ્રંથમાંથી આપણને મળી શકે એમ છે ?

‘ જો શુ બધી દેહ તારી જ માયા ?
 ✓ આત્મા પરે રેમની શું ન યાયા ?
 નાની હતી પ્રીતિ ત્રિશાલ કંથા,
 તર્કાય આવી સધુલા બજેલી સી ?

× × × ×

અમોને સ્પર્શન્ટા-અસર ! પણ ખાસતો મળશે,
 અમોને સ્પર્શન્ટા હૃદય સુધળો આ કદું બને.

× × × ×

વળી

✓ નથી નથી મુજ તલો વિશ્વથી એજ લેતાં,
 દેહવ મમ ઘડાયું અન્ય કા વિશ્વ માટે !

× × × ×

✓ પ્રભુચ, રતિ, દયા કે રોહ ને આત્માવ,
 અગર નહિ સહુ એ સ્વાર્થના શું વિલાસ ?

✓ જેવા વેગવ્યવર્ધન કાવ્યખંડોથી બીયોબીય બરેયો કેકાર એ એકલી માથુક માટેની યાંગ નથી જ !

પ્રેમનાં સદૈવ ગીત ગાતો આ 'સ્નેહી' પ્રેમનાં તોજડાં સ્વરૂપને ઝટ ઓળખી ઓળખાવે છે અને વ્યક્તિપ્રેમને વિરાટ બનાવવા મથે છે. એ સત્ય જોવા કલાપીનું ગમે તે કાવ્ય વાંચવું બસ થઈ પડશે. કેકારવ વાંચી માનવી વિપત્તી નહિ પરંતુ વિરાગી અને એમ છે—જો કે એ વિરાગ Orthodox રૂઢિમાન્ય વિરાગ નહિ, પરંતુ માનવતા, મૃદુતા, અનુકંપાથી ભરેલો સાચો વિરાગ !

: ૬ :

કેકારવમાં અનુવાદ, અનુકરણ અને સૂચન

કલાપીનાં કાવ્યોની મર્યાદા-ખામી, શોધવા માટે એના અનુવાદો તરફ પણ દષ્ટિ જવાનો સંભવ છે. કલાપી અનુવાદપ્રિય છે, એમ પણ કહેવાયું છે—મનાયું છે. આપણે સહુ જાણીએ છીએ અને કેકારવની નોંધ ખુલ્લેખુલ્લું જાહેર પણ કરે છે કે 'પ્રેમ અને મૃત્યુ' 'પ્રેમ અને શ્રદ્ધા' 'ચંચલ પ્રેમસુખ' 'રસેચ્છા' 'સંમુદ્રથી છંટાડું બાલક' 'વૃદ્ધ ટેલિયો' 'વૃદ્ધ માતા' 'પહાડી સાધુ' 'પ્રભુ-અનાલાપી ગાન' જેવાં કેટલાંક કાવ્યો અંગ્રેજ કવિ ટેનિસન, ટોમસ મૂર, શેલી, મેથ્યુ આર્નોલ્ડ, વર્ડઝવર્થ, ગોલ્ડસ્મીથ, અને જર્મન કવિ ગેટેનાં કોઇ કોઇ કાવ્યોના અનુવાદરૂપ છે; સંપૂર્ણ અનુવાદ નહિ હોય તો સૂચિત તો છે જ. અનુવાદ કે સૂચનમાંથી જન્મ લેતાં કાવ્યો સ્વયંભૂ-અછતન ગણાય નહિ, અને તેટલે દરજ્જે કવિપ્રતિભા ઊતરતી ગણાવી જોઇએ. આવી પણ માન્યતા કદી કદી કલાપીને અંગે હિચરાયલી છે.

✓ અનુવાદ કે સૂચનસર્જિત કાવ્ય સામાન્યતઃ સ્વયંસ્ફુરિત કાવ્ય કરતાં પ્રતિભામાં ઊતરે એ સાચી વાત છે. પરંતુ સૂચન જાંચકી લેનાર કવિ એટલા જ કારણે સર્વથા ઊતરતો જ ગણાવો જોઇએ, એ કથન ઊંડી વિચારણા માગે છે. આમ તો જગતમાં કથું જ નવીન નથી. એક કલ્પના, એક ઊર્મિ, અને એક ચિંતન આપણને ચમકાવતાં આપણી ભાષામાં આજ મળી આવે ! એનાં એ જ કલ્પના, ઊર્મિ, અને ચિંતન આપણાથી તદ્દન વિભિન્ન ભાષામાં પણ હોઇ શકે ! એટલું જ નહિ, પરંતુ તે હજારો વર્ષ ઉપરના કોઇ કાવ્યમાં જડાયલાં હોય એમ પણ અને ! માનવએકતાની સાક્ષી પૂરતાં આવાં સામ્ય એ કોઇ આજની જ શોધખોળ નથી. સ્વતંત્ર રીતે પણ જુદા જુદા

માનવસમૂહો સગળામણી કરી શકાય એવા ભૂમિ કે ચિત્તનવિકાસને સાધી શકે છે. આજનો અને પૂર્વકાલનો માનવી સર્જનક્રમમાં તો એક જ છે ને ?

આવા પ્રસંગે માનવી બૂલ ખાય છે અને સહવિકસિત ભાવને અનુકૂળ તરીકે ઝોળખાવવા લલચાય છે

અને સરકારની આપ-લે પણ એટલી સૂક્ષ્મ છતાં એટલી પ્રબળ હોય છે કે આપણે બાલુતા હોતા નથી છતાં સરકાર ઝીલાયે બળ્ય છે. સૂફીવાદ અને વેદાંત એનું બાણીતું ઉદાહરણ છે. આજની આપણી ઉંચ રાષ્ટ્રીય ભાવનામાં પશ્ચિમની કેટલી પ્રબળ અસર છે એનો ઇતિહાસ સ્વગળ્ય મેળગ્યા પછી લલે આપણે વિગતથી લખીએ. પરંતુ ‘બ્ય બ્ય ગરવી યુજરાત’ ગાંધ યુજરાતને અગર ‘વહેમાતરમ્’ ગાંધ હિંદને માતાવ સુદર કલ્પનાસ્વરૂપ આપી તેની આસપાસ આપણા દેશાભિમાનની છત્રછાયા કરતી વખતે આપણને કદી યાદ આવ્યું છે કે સિંહશોભિત બ્રિટાનિયાની ત્રિશૂળધારી મૂર્તિમાં એ બળનેના ગ્રેરણાગરણ હોવાનો પૂરો સભવ છે ? આપણે અનેક દેવીએને સેકાઓથી પૂજીએ છીએ હિંદ દેવીનું કે સુર્જર માતાનું સર્જન સો વર્ષ કરતા વધારે જૂનું નથી ! જનની જન્મમૂર્તિના વારવાર કળવામાં અપતા ઉલ્લેખે પણ આપણને બ્રિટિશ સર્ગ પહેલાં માતૃભૂમિની આટલી સ્પષ્ટ અને મૂર્તિવિધાનમાં બિતયા વગર ગહી શકે નહિ એવી ઉંચ ભાવના આપી ન હતી યુદ્ધ કે વિરોધ પણ આ સરકારનીઅણુધારી અસરને અટકાવી શકતા નથી.

અગ્રેજી સાહિત્ય-પશ્ચિમનું સાહિત્ય-આજથી નહિ પરંતુ ઝોળણીસમી સદીની ગરબાતથી આપણા સાહિત્યને ઘડી ગયું છે, એ બૂલવા સરખું નથી. આપણા સર્વ સાહિત્ય આકારો અને પ્રકારોને પરિચય ઘાટ આપી રહ્યું છે. અને આપણા સર્વ સાહિત્યકારો એની અસર નીચે આવી ચૂક્યા છે, એ પૂરવાર કરવાની જરૂર નથી. શેલીના Clowdમાંથી નરસિંહરાવના ‘મેલ’ અને ‘ચદા’ જન્મ્યા, અને એ ચદાની અસર નીચે કલાપીની ‘કમલિની’ હદસહ સર્જન પામી એમ કહેવામાં આપણે સરકારસ્પર્શનો ઇતિહાસ જોઈએ છીએ, નહિ કે પરસ્પર થતા અપહરણોનો નરસિંહરાવ અને કલાપી બંનેની પ્રતિભા બુદ્ધા પ્રકાગ્ની છે. નરસિંહરાવ ‘કમલિની’ લખી રાક્યા ન હોત, કલાપી ‘ચદા’ લખી નકચો ન હોત છતાં એ બંને સ્વરૂપમાં સામ્યતાવાળી કવિતાના મૂળ અગ્રેજ કવિ શેલી સુધી પહોંચે છે. અનુકરણ આમ એક રીતે વિકાસ અને પ્રગતિનો એક સાહિત્યમાર્ગ બની રહે છે. જગતને એક બનાવવાના ઉદ્દેશમાં સાહિત્ય-અનુકરણ એક મોટું સાધન છે.

આપણા સાહિત્યકારો ઉપર અનુવાદ અને અનુકરણ કે મુશ્કિત વિચાર સંબંધી ઠીક ઠીક આક્ષેપો મુકાયા છે, અને વચ્ચે વચ્ચે સાહિત્યજગત જાગી જાય એવા સાહિત્ય-ઉલ્કાપાત પણ થયા છે. ખીજાનું કાવ્ય કે અન્યની કૃતિ પોતાને નામે ચડાવી દેવી એમાં એક પ્રકારની હલકાઈ જરૂર દેખાઈ આવે છે; પરંતુ અનુકરણ કે સૂચનને ડગલે પગલે નોંધવાનું કાર્ય લેખકો માથે લે તે તો તેઓ ઝડપથી લેખક બનતા મટી જશે! મુનશી, મેવાણી, ન્હાનાલાલ કે નરસિંહરાવ સરખા અત્યંત માન્ય સાક્ષરો પણ એ ટીકામાંથી બચી શક્યા નથી. પ્રતિભાશાળી લેખકોનાં અનુકરણ કે અનુવાદ પણ ઘણુંખરું Original-અલ્પતન કૃતિ બની રહે છે, એમાં શક નહિ. 'ડચુમાની છાપ મુનશી ઉપર પડી છે એમ માન્યા છતાં મુનશીને ગુજરાતે અનુવાદકારનું સ્થાન આપ્યું નથી. 'દોષનો લાડકવાયો' બલે 'Some body's darling' માંથી જન્મ્યો હોય. એ પૂર્ણ અને શુદ્ધ હિંદી છે. એ વાતની ના પાડવી એ ટીકાખોરપણાનું લક્ષણ બની જાય છે. પ્રતિભાશાળી સાહિત્યકારોનાં હૃદયમાં એક કીમિયો રહેલો હોય છે. એ કીમિયો પરકીય સંસ્કાર કે પરકીય ભૂમિને એવાં પોતાનાં બનાવી દે છે કે એની પરકીય છાપ સમૂળ ટળી જઈ એ સ્વતંત્ર, પરકીય છાપથી મુક્ત કૃતિ બની જાય છે. નાની નાની લીટીઓ, અક્ષરો, શબ્દો કે બાવને શોધી ખોળી એવી જ ખીજની લીટીઓ, અક્ષરો, શબ્દો કે બાવને સામે મૂકી કહેવા મથવું કે આ અપહરણ છે, અસ્વીકૃત અનુવાદ છે, એમાં સાક્ષરતા કરતાં લેખકને ચીડવવાનું મર્કટપણું વધારે દેખાઈ આવે છે.

V સૂચનો તો કોણ ક્યાંથી નથી લેતું? હોલીવુડના દ્વંદ્વ અને દ્વંદ્વ શેક્સપીયરનાં નાટકોમાંથી ટાંકી બતાવાય છે. પરંતુ એથી શેક્સપીયરની કલા ઊતરતી કોટીની બની જતી નથી. કલાપીએ તો પ્રમાણિકપણે અનુવાદનો સ્વીકાર કર્યો છે. અને તે પણ દેટલા થોડા? પાંસસોપંદર પાનમાં બાએ આવા અનુવાદો પંદર વીસ પાન લીધાં હોય!

અને એ અનુવાદો પણ કેવા છે? 'વૃદ્ધ માતા' એ વર્ડઝવર્થના Sorrows of Margaret કાવ્યનો અનુવાદ છે, એમ આપણે જાણીએ કે ન જાણીએ તો ય ત્રાયકને આંસુ પડાવે એવો એ વાતસલ્યનો આર્તનાદ તેને અનુવાદની છાપથી પર લેઈ જાય છે.

‘ એવો ત્હોયે ડરીય કહી ના માતની છું પડીથી,
કાલો વેલો નિરખીશ તને, બાપુ ! હું આસુડાથી !’

x

x

x

x

જે ધ દીને દળી દળી તને પોષતી હેતથી હું,
નહાના ત્હારા સહજ કનિયા પૂરતી કોડથી હું,
હોસે ધ દી દળીશ કરી તે નેઈ મ્હો બાપ ! ત્હાડ,
ન્યા સુધી હું સિથિલ મુજ આ દેહમા જીવ ધાડ. ’

એ શબ્દો અનુવાદના હોય ત્હોય અપૂર્વતાની છાપવાળા છે. એવું
અને એવું ‘ વૃદ્ધ ટેલિયો ’ નામનું કાવ્ય ભલે અનુવાદ હોય, અગ્રેજી
ભાષાના કાવ્યે સૂચવેલો ભાવ એ ભલે હોય ! ખૂંડેર સરખી વૃદ્ધાવસ્થા
અનુભવતો એ વૃદ્ધ ટેલિયો સ્મૃતિખંડેરો ઉધાડી પોતાની સ્વીકારી લીધેલી
ખંડેનના અમરણમા વગર આસુ પાડયે સાંભળનાગને આસુ પડાવે છે ત્યારે
કલાપીનું આ કાવ્ય વર્ડઝવર્થનો અનુવાદ છે એવો વિચાર સગ્ગો પણ
સ્ફુરતો નથી અને

‘ રે મહેરબાન ! નની મૃત્યુ ભલાનું બહેલું,
ને શુષ્કને સળગવા બહુ કાલ લાગે ! ’

જેવાં હૃદયભાવક ચરણો આપણી સ્મૃતિમા ગુંથ રહે છે. આવા
અનુવાદને અનુવાદ કહી છિતારી પડાય તો નહિ જ. અનુવાદમા પણ અપૂર્વ
કવિત્વ કેટલું સ્ફુટ થાય છે એનો આનંદવિશ્ભય જ આવા અનુવાદનું
વિવેચન હોઈ શકે !

અનુવાદને જ આ હમે ઓળખ્યા પછી સૂચનો શોધવાની વૃત્તિ
ધટી જશે અને

‘ અમારા મીઠા તે રૂદનમય છે ગીત સઘળા. ’

જેવા વાક્યોમા

Our Sweetest songs are those,
That tell of saddest thought.

સરખા શેલીના પડઘા સાંભળવાની જિજ્ઞાસા ભાગ્યે જ રહેશે

વળી અનુવાદ ધણાય કવિઓને exercise – અભ્યાસપાઠ સગ્ગા
નીવડે છે. અનુવાદ, અનુકરણમાથી અપૂર્વતાની પ્રાપ્તિ અસંભવિત નથી
જ. ગેટેના કાવ્ય ઉપરથી સૂચિત થએલું કહેવાતું ‘ અનાલાપી ગાન ’ જે

‘સુખાલિજ્ઞામાં કે અવર સધણું ભાન વિસરી
ભરી તેથી લેને તુજ છગર પૂરું છલકતું’ :
પછી તેને કહેજે ‘પ્રણય’ ! ‘પ્રભુ’ ! ‘હેયું’ ! ‘સુખ !’ અને
કહેજે ચાહે તે અગર સુખમાં જે ચઢી ગયું. ’

જેવું ભવ્ય ચિંતન આપી શકતું હોય તે આપણને આવાં અનેક
સૂચનજન્યમાં કાવ્યો ભલે મળે ! અપૂર્વતાની ખોટ પછી પડશે નહિ.
કલાપીના અનુવાદનો મોટો ભાગ, કલાપીનાં સૂચિત કાવ્યોનો મોટો
ભાગ અનુવાદની શિથિલતા કે રહેતેલપણું જરાય દર્શાવતો નથી.
એમાં તાઝગીભરી ભર્મિ છે. કલાપીને હાથ ચઢતાં ઉછીના વિચારો કે
કલ્પના આપણી સ્વચ્છ ગુજરાતી કવિતા બની જાય છે.

આપણી અનુવાદચર્યા પાછળ સંસ્કાર મિલકતના ઉછીનાપણા ઉપર નજર
ભલે થાય, પરંતુ એ ઉછીની મિલકતને સુધારી વધારી શોભાયમાન બનાવી
રહેલી તાકાત તરફ પણ સાથે સાથે નજર જવી જોઈએ. અનુવાદ કે
સૂચન એ સર્વથા છંદામણુ નથી, હમીરજી ગોહેલ જેવા મહાકાવ્યની
રચનામાં વોલ્ટર સ્કોટના Lady of the Lakeની આકારછાયા, સર્ગ-
રચના અને વીણાના સંબોધનસ્વરૂપને જેવા આપણે લલચાઈએ ત્યારે
એમાં રહેલી વિશિષ્ટતા જેવાનું પણ ન જ વિસરીએ. હમીરજી
ગોહેલ એ ‘લેડી ઓફ ધી લેક’નો માત્ર પડછાયો. નથી જ — પછી
ભલે એના આકારસામ્ય તરફ આપણી નજર જાય. આકારસામ્ય
અપૂર્વતાને ઓછી કરતું નથી.

: ૭ :

કેકારવ — સમયના સંસ્કારો ઝીલતી વાણી

કલાપીનાં યુગને આપણે એક ત્રિવેણીસંગમ કહી શકીએ. (ગુર્જર-
ગિરાનો પ્રવાહ તે ચાલુ હતો જ. દયારામથી જૂની ગુજરાતીની સીમા
પૂરી થતાં દલપત — નર્મદનાં વહેણે ગુજરાતી ભાષામાં પૂર ચડાવી નવી
સીમા શરૂ કરી. એ સીમાથી શરૂ થતા વહેણમાં અંગ્રેજ અને સંસ્કૃત
સાથે ફારસી સંસ્કૃતિના પ્રવાહો લળ્યા અને આપણી ગુર્જરગિરા બિંડી,
વિશાળ, સ્થિરતાભરી અને માગ સુકાવે એવી પ્રયળ બની.) સંસ્કૃતની
અસરે છંદરચના, ચિંતન અને શબ્દવૈવિધ્ય આપ્યાં. અંગ્રેજની અસરમાં

આપણી કલ્પના ઉન્નત, જીવંત અને રમતિયાળ બની, આપણને પ્રકૃતિની
ગીત વિવિધતા પામે લેઈ ગઈ. કાગ્ગીએ ગજબ આપી. હિંદુ સુસ્ત્રીન
સસ્કારના વિનિમયની — કહો કે અમેલ મિલનની એક ચાવી આપી.
^{અંગ્રેજી} કલાપી એટલે ખુલ્લી ત્રિવેણીમાં સતત સ્નાન કરી ગહેયો સાહિત્યસાધુ !
^{સારિયવા}
^{તેમ} સંસ્કૃત અંગ્રેજીની ભેગી અસરથી ઘડાયલા ખંડકાવ્યોના અલ્પ

સર્જનનું માન કાન્તને કાળે જાય છે. કાન્તે બે મુદ્દર ખંડકાવ્યો આપણને
આપ્યા છે 'વસત વિજય' અને 'ચક્રવાક મિથુન'. પરંતુ એ
ખંડકાવ્યોના સમગ્ર જુમલામાં સખ્યા અને વિવિધતાની દૃષ્ટિએ વધારેમાં
વધારે કાળો, કોઈએ આપ્યો હોય તો તે કલાપીએ જ. બીજા કોઈ
પણ અમદાવાદની સાથે કલાપીને સરખાવી શકાય એમ નથી. બીજા
સમદાલીનોનું અહીં તેમને એક જ ચીજ ચાલવા દેતું હતું — તેમણે પોતે
પસંદ કરેયો ચીજો. (કલાપીનું અહીં એટલું સૂક્ષ્મ, એટલું પ્રવાહી,
એટલું સર્વાનુકૂળ હતું કે એનો પગ પડતા બધાય ચીલા એના પોતાના
બની જતા) 'કાન્તે' પ્રગટાવેલા ખંડ — કાવ્યપ્રકારને કલાપીએ
પોતાના બનાવ્યો, અને 'સારસી' 'ગ્રામ્ય માતા' 'જિવ્યમંગલ'
'કન્યા અને કૌચ' 'મહાત્મા-મૂળદાસ' 'ભગત' 'પ્રપાત' 'વીણાને
મૃગ' 'અસ્વસ્થ મૃદિણી' 'નંદાની જતી મૃગી ને ધવાયેલો મૃગ'
જેવા સોહામણા હૃદયદ્રાવક ખંડકાવ્યો આપણને આપ્યા, જેમના સુકૃટ
સરખી 'હૃદય ત્રિપુટી' કલાપીનું પોતાનું જ જીવનકાવ્ય કહો શકાય
એમ છે. 'વૃદ્ધ ટેલિયો' અને 'પહાડી સાધુ' ને આ ગણનામાંથી
અનુવાદના પાપે બાતલ કરીએ તો ય ખંડકાવ્યોની આ ત્રેણીસમોવડી
ત્રેણી બીજા કોઈ કવિએ આપી હોય એમ દેખાતું નથી.

ખંડકાવ્યની અત્રે ચર્ચા જરૂરી નથી, ગુર્જર સાહિત્યે અપનાવેયો
આ કાવ્યપ્રકાર સર્વ કવિઓને પ્રિય થઈ પડ્યો છે, છતાં તેનું કલાવિધાન
એટલું કૌશલ્ય માગે છે કે એ ઝંટ ઝટ સૌને હાથ ચડી જતો નથી.
વસ્તુ અને પ્રસંગ કે પ્રસંગની પરપગમાં ઊર્મિ અને કલ્પનાને ગૂંથા
દેવા, લાગણી અને પ્રકૃતિ વર્ણનને એકરસ બનાવી વસ્તુ અને
પ્રસંગને ખીલવવા અને બહુ દૂરી નહિ તેમ જ બહુ લાંબી નહિ એવી
કાવ્યમૂર્તિ ઘડી એમાં પ્રાણ પ્રરી અતિમ રુદ્ધન, વિપાદ, વિરાગ, કે
ધેલછાનો ઝોયો વેવડાવવો એવા લક્ષણ વાળી રચના તરીકે કાઈ ખંડકાવ્યનો

પરિચય આપણે કરી કરાવી શકીએ. એ શાસ્ત્રીય સંસ્કૃત કે અંગ્રેજી ખંડકાવ્યનું માત્ર ગુજરાતી રૂપાંતર નથી. એ આખું નવીન ગુર્જર સર્જન છે. કલાપી લાંબુ જીવ્યો હોત તો એ સવ્યસાચી કવિ બની શક્યો હોત. કપરા ખંડકાવ્યને સરળતાથી પોતાનું બનાવી લેનાર કલાપી અનુપમ કૌશલ્યની સાક્ષી પૂરે છે.

નરસિંહરાવે પ્રકૃતિ અને માનવભાવ વચ્ચે એકરાગ ઉપજાવી, હંદ-રચના દ્વારા સ્વાનુભવરસિકની છાપ પામેલાં ટુંકાં કાવ્યોને ગુર્જર ભાષામાં પ્રવેશ કરાવી સંસ્કારી ગુજરાતનું એક વાર થોડા સમય સુધી મન હરણ કર્યું હતું. એ પ્રથાની પ્રાથમિક કૃત્રિમતા ઘટી જઈ હવે એ કાવ્યસ્વરૂપ ગુજરાતમાં સર્વમાન્ય બની ગયું છે. કલાપીને નરસિંહરાવ કે એમને વખાણનાર વર્ગ સાથે અંગત પરિચય થયો હોય એમ દેખાતું નથી. ઉલટ, તેમના પ્રતિસ્પર્ધી મણિલાલ નલુભાઈ સાથે કલાપીને ગાઢ સંબંધ બંધાયો હતો, અને તેમના વેદાન્ત, પ્રાણુવિનિમય, અધ્યાત્મ કે થિયોસોફીના સિદ્ધાંતો પ્રત્યે તેને ખૂબ આકર્ષણ હતું. છતાં નરસિંહરાવે સ્વાનુભવ રસિક - આત્મલક્ષ્મી કાવ્યોની દાખલ કરેલી લઢણુ કલાપીને જાણ્યે અજાણ્યે ઘણી જ દાવી ગઈ છે, અને પ્રકૃતિને જોડે જીવંત શોખ તેની પાસે સચોટ આત્મલક્ષ્મી કાવ્યો મોટા પ્રમાણમાં લખાવી શક્યો છે. 'કમલિની' કાવ્યમાં નરસિંહરાવની 'ચંદા' જેવું સજ્જવારોપણ વિષમ હરિગીતમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે; ઉપરાંત 'તુષાર' કાવ્ય અને તેની કહીઓમાં

‘હું છું જિલ્લો ગિરિતણા શિખરે ચઢીને,
કંઢલોલ માલ સમ ગીચ તુષાર નીચે-
મેદાન નીલવરણા ઉપરે સુખ્યો છે :
જાણે જડયું સર રૂડું નહની તળે તે’

તથા નરસિંહરાવને પ્રિય ઉદ્યોર હંદમાં રચાયેલા ‘તહારો જોલ’ નામના કાવ્યમાં

‘સૂતું નીલવરણું ધારસ,
ઝાકળ મોતીડાં ચોપાસ,
ગણતી બિન્દુડાં તું જાય,
ને સુજ મહોં લણી મલકાય,
તે દી પ્રેમનો તે કોલ,
દીધો તહે મને અણુજોલ.’

અને ' એ કળા ' નામની રચનાની કડીઓ,

ત્રિયે ! ત્રીખમતણી હતી હડાય.

આપણે ફરતાં ફુંગની મહાંય;

જેવી કડીઓમાં આછો આછો નગસિંહરાવનો બહુકાળ આપણે સાબળાએ છીએ આવી અસરે સમકાલીનોમા હોવી એ નવું નથી સમકાલીન કવિતાપ્રવૃત્તિના વિધનિધ રંગો સાથેની એ ગમત છે, કહેા કે પરિચય છે. નગસિંહરાવનો તોટક

રમતાં લમતાં કદી દિવ્ય વને,

કુલહાં રૂલહાં જડિયાં મુજને

પણ કલાપીને તોટક છદ્મી કેટલીક ગ્યના તન્ક દોરી ગયો હોય એ સંભવિત છે.

' કર વુ' ક'ધએ ! કર વુ ક'ધએ !

મધુ તેથી બને વધુ' મુ' કદીએ ?

વુજ વાણી સદા મુણ્ણતોજ રહું,

કરતાં કુલ એ વીણ્ણતોજ રહું '

એ પણ એક બાપાતર કહેવાય છે ! એકત્તપીગનુ, નહિ ? ' કાવ્ય માધુર્ય 'નો સંગ્રહ કરનાર શ્રી. અબ્બરીઆ આ કાવ્ય માટે કહે છે —

' આ બાપાતર તો એટલું બધું ગ્ચમય અને ભાવોર્મિતું તદા ૧૨ ચિત્ર ખડું નગનાર છે > તેની નોંધ લીધા વગર ચાલે તેવું નથી રસ, ભાવ અને અર્થ સંપૂર્ણપણે જળવાયા છે. ન્યાઈક આ લેખની નરપના સહેજસાજ લાગી છે ખરી, પણ તેથી મજ માધુર્ય વધે છે '

આ કથન કલાપીનાં લગભગ બધા જ કહેવાતા બાપાતરોને લાગુ પડે એમ છે. એણે પોતાની કવપના ' મહેજસાજ ' નહિ પણ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ભેળવી છે, અને તે એવી રીતે કે મૂળ માધુર્ય વધી આખું બાપાતર કલાપીની છાપનાળી ગ્વતત્ર કૃતિ બની ગયું છે ઉપર જોઈ ગયા એ આખું " અનાલાપી ગાન " ગેટના અંગ્રેજી તન્નુમા કરતા ઘણું ઉચ્ચ કોટીનું કાવ્ય છે એની ઉત્પત્તિ ' Fouast-નાઉસ્ટ'મા નથી, કલાપીના હૃદયમા છે. ' કાઉસ્ટ ' તો માત્ર અકસ્માત છે — પડેા દનાવી નાખી પાઠજી ગેલી સહિને ખુલ્લી કરનાર પવનની લહેર જેટલો અકસ્માત !

કલાપીના ધ્વનિકાવ્યો - Lyrics એટલા બધા છે, એટલા બધા

સારાં છે કે કોઈ પણ સંગ્રહમાં તેમની સંખ્યા વધારેમાં વધારે જ હોવાની. શ્રી. અંજનીઆનો શિષ્ટ સંગ્રહ ‘કાવ્ય માધુર્ય’ અને તે પછીના પણ કાવ્યસંગ્રહો આની સાબિતી છે.

કલાપીને એ યુગની ઘણીખરી પ્રવૃત્તિઓ હલાવી ગઈ. પરંતુ ‘પ્રાર્થના સમાજ’ની અસર તેને પહોંચી દેખાતી નથી. એ સમાજની સહાય વગર જ તેનામાં અકથ સામાજિક ઉદારતા સાહજિક ખીલી નીકળી હતી અને વેદાન્ત તરફના ઝોકે કલાપીને શુષ્ક, તકરારી, નવીનતાને સદાય નિંદતી જૂનવાણીનો પક્ષ લેઈ ખંભ ઠોકનાર પંડિત કદી બનાવી દીધો ન હતો. ‘સર્વત્ર મધુ વ્યસનાર એ મધુમક્ષિકાનો ડંખ તો જન્મથી જ નીકળી ગયો હતો. કલાપીના આખા સાહિત્યમાં — આખા જીવનમાં ડંખની, વેરઝેરની તો ઝાંખી સરખી થતી નથી. ઝાટે જ એ બહુ ઊંચી કક્ષાએ બિરાજતો મહાનુભાવ હતો. માનવી તરીકે એનું સ્થાન એની રાજગાદી કરતાં પણ ઘણું ઊંચું હતું!’

એટલે જ એ યુગની લગભગ બધી જ લહરિઓને કલાપી આવકારતો હતો. કાન્તનાં ખંડકાવ્યો અને કલાપીનાં ખંડકાવ્યોતો સંબંધ આપણે જોયો. મહારાષ્ટ્રીય ભાષામાંથી ઉતારેલી ‘અંજની ગીત’ નામની કાવ્યરચના પણ કદાચ કાન્તને આભારી છે, એમ કહી શકીએ. એનો આછો આછો છતાં ઠીક ઠીક ઉપયોગ આપણું સાહિત્ય કરી રહ્યું છે. કલાપીએ અંજની ગીતની શક્યતા અનુભવી અને એનમૂન અંજની ગીતોની શુર્ગ સાહિત્યને બક્ષિસ આપી. કલાપીનાં ગેયકાવ્યો, રાસ, ભજન કે રાગદારીવાળાં, બહુ નથી એમ આજ આપણને લાગે. ‘પ્રેમીની આશિષ’ એ નામવાળો પીકુ, અને ‘સ્વજનને સાદ’ સરખા આછા અપવાદો આપણે ગંભીર શકીએ. છતાં એ ઓછાં, નહિ જેવાં છે એમાં શક મથી. પરંતુ તેના ગેય કથિત્વે સારા પ્રમાણમાં અંજની ગીતો આપી કલાપીનો ગેય કાવ્યોમાં પણ સારો ફાળો નોંધાવ્યો છે. કોઈ પણ, પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો ગેય કાવ્યસંગ્રહ ‘દેશવટો’ નામક અંજની ગીતને વિસરી શકે એમ નથી.

ઝરમર અધરે વરસે મોતી,
કુલડાં આંખડીને ખૂણેથી,
એ સુખડાનું વાસી દિલડું
દેશવટે ઉદાસી રે!

એ ગેય કવિત્વપ્રવાહ બીજી કહીમાં પરાકાષ્ટાએ પહોચે છે.

✓ જીંડા, છૂપા છતાં હિચ્ચાર માગતા ભાવોને વ્યક્ત કરતા આવાં કંઈક સુદર અંજનીગીતો કલાપીએ આપ્યાં છે.

પરંતુ આ અંજનીગીતોનું મહત્ત્વ એક એવી દૃષ્ટિએ પણ છે કે જે વિસરાઈ જવાનો સંભવ છે. ‘કાન્ત’ના સંસ્કારજીવનમાં ખ્રિસ્તી ધર્મે બહુ મહત્ત્વનો ભાવ ભળ્યો હતો. આપણે અગ્રેજી ભાષા અને પ્રથિમની સંસ્કૃતિનું મહત્ત્વ સ્વીકારેલું છે, પરંતુ એ ભાષા અને સંસ્કૃતિ ખ્રિસ્તી ધર્મને અવલંબી રહેલા છે, એનું ઘણી વાર વિસ્મરણ થઈ જાય છે. બંગાળના પ્રહસમાજની મારફત પ્રાર્થના સમાજ દ્વારા ખ્રિસ્તી અસર આપણા ગુજર જીવન ઉપર થઈ છે. ઉપરાંત એ અસર ગાંધીજી સુધી પહોંચી છે, એમ નિહાળતી વખતે ગુજરાતના એક સંસ્કાર-પ્રતિનિધિ ‘કાન્ત’ ઉપર તેણે ઉપજાવેલી અસર એક સાચા પ્રતીકરૂપ છે અને તે બુદ્ધિ ન શકે એવી છે એ સત્ય આપણે જૂલવાનું નથી. બેબીઝમ લેઈ ગુજરાતીઓની ફેટલી સંખ્યાએ ધસુનો કોસ પહેર્યો, એ પ્રશ્ન સંસ્કાર દૃષ્ટિએ ખીનમહત્ત્વનો છે. ગુજરાતના સંસ્કારમાં ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિએ શો ભાગ ભળ્યો એ જાણવું મહત્ત્વનું છે. બુદ્ધિ જતો, બુદ્ધિ જતો, આર્ય સંસ્કૃતિની સર્વશ્રાદ્ધકતામાં સમાઈ જતો છતાં નાની પણ મહત્ત્વની છાપ પાડી શકેલા ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિએ ભજવેલો ભાવ જીંડો અને સહાનુભૂતિભર્યો અભ્યાસ માગી રહે છે અત્યારે તો પ્રાર્થના સમાજ, કાન્ત - મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ અને તેમનું શિષ્યમંડળ, જેમાના કરુણાશંકર માસ્તર છેક હમણા જ સ્વર્ગવાસી થયા તે, અને ગાંધીજી, એ ત્રણે સસ્થા કે સંસ્થારૂપે બની ગયેલી વ્યક્તિઓ તરફ દૃષ્ટિ કરી ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિ - ખ્રિસ્તી ધર્મની સચોટ પણ ટૂંકજીવી અસર સમજવી બસ થઈ જશે.

તેમાંયે સ્વીડનબોર્ગના અધ્યાત્મલક્ષી ખ્રિસ્તી માર્ગ ભક્તિ અને વેદાન્તની હવામાં ઉછરેલા કાન્તને — હરકોઈ સંસ્કારી હિંદીને — અનુકૂળ પડી જાય, એ સમજી શકાય એમ છે. કાન્તના જીવને કયા કયા ધાર્મિક પલટા લીધા એ પણ અહીં જોવા જાણવાની જરૂર નથી. પરંતુ કાન્તના અંગત મિત્ર કલાપી ઉપર ધર્મ તરીકે નહિ પરંતુ ભાવના તરીકે ખ્રિસ્તી Ideology - વિચારમૂર્તિએ ઉપજાવેલી આછોતરી અસર ‘સ્વીડનબોર્ગના ધર્મવિચારો’ નામે પ્રગટ થયેલા કલાપીના વિવેચનગ્રંથ

ઉપરાંત અંજની ગીતોમાં પણ પડી છે, એ તરફ ધ્યાન દોરવું જરૂરી છે. 'સ્વર્ગગીત'ની સામાન્ય અને વિગતવાર છાપમાં આ ખ્રિસ્તી કલ્પના બહુ જ સ્પષ્ટ ફૂટી નીકળે છે :

જોવાયેલાંને બોલાવો :
સ્વામીનો સન્દેશો કહાવો :
પગ ધોવાંને પાણી લાવો
જોવાયેલાંને માટે.
ભૂખ્યાંને ભોજનમાં લાવો :
તરસ્યાંને દ્રાક્ષાસવ પાઓ :
પાથરળે હૈયાં થાક્યાંને —
લાવો જોવાયાં સૌને.

આર્થ સ્વરૂપ ધારણ કરીને ખ્રિસ્તી કલ્પના 'સ્વામી,' 'સંદેશો,' 'જોવાયેલાં,' જેવાં શ્લોકોમાં પ્રવેશ પામે છે એ નિહાળવું એ એક રસમય દ્રશ્ય છે. સંસ્કારો આમ અપાય છે, અને લેવાય છે. કલાપીની માનસમુરલી એની વીણા માફક

'કમ્પી જીઠી ઝણઝણ થતી વાયુની હહેર હહેરે !'

૮

કલાપીની ગઝલો

એની ઝણઝણી જીઠતી વીણાનું ખીજું સચોટ દૃષ્ટાંત એની ગઝલો પૃથ્ પાડે છે. ગઝલ પણ આપણી ઓગણીસમી સદીના ફારસી ઉર્દૂ અભ્યાસે આપેલી સાહિત્યસિદ્ધિ છે. કલાપીના 'કાન્ત' સરખા ખીજા મિત્ર મણિલાલ નલુભાઈ તથા બાલાશંકર અને દેરાસરીનો ગઝલરચનાના શુર્જર સ્વીકારમાં સરસ ફાળો છે. બહુ જ નવાઈ ઉપજાવે એવું લાગે છતાં એ સત્ય છે કે અલ્પાનિષ્ઠ તરીકે ઓળખાયલા મણિલાલ નલુભાઈ યાત્રવી ગઝલોના એક આદ્ય ઉત્પાદક હતા ! અને કલાપીએ કાન્ત કરતાં જેમ વધારે પ્રમાણમાં અને ઘણાં સારાં ખંડકાઓ આપ્યાં, નરસિંહરાવ કરતાં જેમ વધારે પ્રમાણમાં અને ઘણી જિંચી પ્રતિનાં આત્મલક્ષી ગેય કાવ્યો આપ્યાં, તેમ મણિલાલ, બાલાશંકર કે દેરાસરી કરતાં પણ વધારે પ્રમાણમાં અને ઉચ્ચ કક્ષાની ગઝલો કલાપીએ શુર્જર સાહિત્યને અર્પી છે. કલાપીના

ધર્મિક માનસને ગઝલનું ઊચ્ચારવાહન બહુ જ અનુકૂળ આવી ગયું છે.

સૂરી ચિંતને ગઝલને આર્થ ચિંતનની પણ બહુ જ શાસે લાવી મૂકી છે. છતાં હિંદી - ઉર્દૂ કબીર સિવાય હિંદની બીજી કોઈ ભાષાએ ગઝલને સ્વીકારી હોય તો તે માત્ર ગુજરાતી ભાષાએ ગુજરાતીની એ ગ્રાહકતા પણ ધ્યાન ખેંચે એવી છે, અને એ કાવ્યપ્રકારને ગુર્જર ભાષામાં સ્થિર કરવા કલાપીએ કરેલો પ્રયત્ન એને બહુ જ યશસ્વી સ્થાન આપે એમ છે.

કલાપી આમ અનુકરણ કરનાર, ગતાનુગતિક ચાલનાર સાહિત્યપડછાએ ન હતો. કલાપી એક ભવ્ય પ્રયોગશીલ સાહિત્યકાર હતો, જેના હાથમાં સહજ આવી ચડેલું સાહિત્યસ્વરૂપ સુવર્ણ પનીને જ બહાર આવતું હતું. પ્રેમ, દુઃખ, મસ્તી, નિરાશા, કુરબાની અને એકતાભરી સમાધિ એ ગઝલને ઝીલે ચકાવતા ભાવ છે. કલાપીનું માનસ આવા ભાવનો પડઘો સપૂર્ણપણે પાડે એવું કામળ અને વિશુદ્ધ હતું. એટલે જ આપણા માન્ય ગઝલકારોમાં કલાપીનું સ્થાન મોખરે છે.

કલાપીની ગઝલો વિશે મારા 'જીવન અને સાહિત્ય' નામના ગ્રંથમાં વિસ્તૃત વિવેચન મેં કર્યું છે. એમાં દર્શાવેલો મારો અંતિમ મત અને ટાંકો છે.

Y “ગઝલ એક વિશિષ્ટ કવિતાપ્રકાર છે ઉજળતી ભિમ્બોનું ગઝલ સુંદર વાહન છે. કલાપીની ગઝલોમાં પ્રાથમિક ભૂમિનની ભૂલો દેખાઈ આવે છે, છતાં ભિમ્બો અને કલ્પનાની વિશુદ્ધિ અને વિવિધતા તે બહુ ઝડપથી સાધ્યે જતો હતો, એ પણ આપણને સહજ દેખાઈ આવે છે નાનુક શૃંગાર, અસહ્ય પ્રેમવેદના, પરિતાપ, મસ્તી અને વિરાગની અનેક ઉત્તમ પંક્તિઓ તેની ગઝલોમાં વેરાચલી પડી છે, અને કેટલીક ગઝલો તે જ ગુજરાતી કવિતાને દીપાવે એવી ઉત્તમ પ્રતિની છે. ‘કમીરી હાલ’ મારા ‘અથે ઉદ્દત્ત’ અથે ભેગમ’ ના સંપાદનોથી પોતાની કવિતાનું મંગલાચરણ કરતો કવિ વિવિધ લાગણીઓની પરિક્રમા કરતો ગાત રસના સાગરરૂપ ‘આપની યાદી’ માં વિરામ પામે છે.”

ગઝલ કેવા ગાત રસને ઝીલી ગઈ છે તેનો ‘આપની યાદી’ ઉદ્દૃષ્ટ નમૂનો છે. રસિકતા અને કિલસૂદી, આશ્વિત્વપાણું અને ભાવના ઉદ્ધયન તથા ભાવની વિપુલતા ભેગા રહી શકે, એટલું જ નહિ, આત્મપ્રેરત બની નય, અને વિશુદ્ધ, હોલની છતાં સંયમભરી વૈજયંતીમાં ભિતરે ત્યારે કવિતા બહુ ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચી નય છે. ગાત રસમાં એવી ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોં-

ચતી કવિતાના ઉત્તમ નમૂનાઓમાં આપણે ‘આપની યાદી’ને જરૂર ગણાવી શકીશું...એ અપૂર્વ ગઝલનાં ચરણો એક ખરા પ્રેમીની, એક ખરા ફકીરની, એક ખરા સંતની વાણી છે એમ આપણને લાગ્યા. નગર રહેલું નથી. એ ગઝલમાં વિરામ પામતી વાણીમાં ગુજરાતી ભાષાને બહુ જ ઉચ્ચ સ્થાન અપાવે એવી કવિતા હતી. એ વાણીનો વિરામકાળ છંવીસ વર્ષે ન આવતાં વધુ લંબાયો હોત તો ગુર્જર સાહિત્ય હજી કેટલું વધારે સમૃદ્ધિવાન બનત એ વિચાર કાવ્યરસિકો પાસે હજીયે પુકાર કરાવે છે કે

“ આંસુ મહીં ચે આંખથી યાદી ઝરે છે આપની ! ”

:૬:

હમીરજી ગોહેલ-મહાકાવ્યનો પ્રયત્ન ?

‘હમીરજી ગોહેલ’ની રચનાને આપણે કયું નામ આપીશું ? એ વિશિષ્ટ રચના છે. એને અમુક ખાનામાં ગોઠવી દેવાય? એમ નથી. કાવ્યનાં આપણે ગમે એટલાં ખાનાં ધડીએ તો ય તે સર્વદા બંધાયેલાં આવે જ નહિ. કાવ્યનાં રૂપ, આકાર, પ્રકાર બદલાતાં જાય છે, મિશ્રિત બનતાં જાય છે, નવાં રચાય છે. નાનકડાં ‘મુક્તાકો’ ઓળખાઈ આવે છે; પરંતુ પેલું સુપ્રસિદ્ધ ‘વિધવા ખેંદેન બાબાને’ અથવા Prophetic-ભાવિ સૂચન કરતું ‘જન્મદિવસ’ નામનું કાવ્ય કયી ચિટ્ટી ચોડયે ઓળખાશે ? સ્વાતુભવ, આત્મલક્ષી કાવ્ય ? Lyric - ધ્વનિકાવ્ય ? ખંડકાવ્ય ? એમ તો ઘણાંય કાવ્યો ખંડકાવ્ય બની જશે ! જ્યારે આપણે ખંડ-કાવ્યમાં કોઈ પ્રસંગ કે વાર્તાનું બીજ માગતા છતાં ટૂંકા કાવ્યને ખંડકાવ્ય કહીએ છીએ ! હજી એવાં કાવ્યો મારેનાં સાચાં નામ જડ્યાં નથી, છતાં એ કાવ્યો તો છે જ.

ગુજરાતીમાં વાર્તા ઉપર અવલંબન કરી રહેલાં કાવ્યોને આખ્યાન અગર વાર્તા કહેવાનો જૂનો ચાલ હતો. પ્રેમાનંદનું ‘નળાખ્યાન’ કે ‘ઉષાહરણ’ એ આખ્યાન અને શામળની ‘મદનમોહતા’ એક વાર્તા.

આખ્યાનની ગંભીરતા ‘હમીરજી ગોહેલ’માં છે; વાર્તાની ઉટંગ કદપના એમાં નથી-જો કે વાર્તારસ એમાં રહેલો છે.

એથી પ્રાચીન વસ્તુ જોવા જઈએ તો જૈન કવિઓના રાસા અને હિંદુ કવિઓના પ્રબંધ આપણી સમક્ષ રજૂ થાય છે.

સ રક્ત બાબાના યુરણો અને મહાકાવ્યોને સ્પષ્ટ બંધારણ હોય છે.

ધારસી 'શાહનામુ' પણ મહાકાવ્ય તરીકે અસુક રચનામાં ગોઠવાઈ ગયું છે અને પશ્ચિમનાં Epics - મહાકાવ્યો - ઈલીયડ, ઓડીસી, પેરે-ડાઈઝ હોસ્ટ - પણ વિશિષ્ટ દળની રચના માગે છે.

મહાકાવ્ય કરતા વધારે શિથિલ રચનાવાળા Romance-રોમાન્સની રચનામાં પણ એક વાર્તાસૂત્રને પકડી તેના ઉપર વિવિધ કાવ્યરચનાઓ - વર્ણન, સંવાદ, ચિંતન, ગીત પરોવવામાં આવે છે. મહાકાવ્યની શાસ્ત્રીય વિશુદ્ધિ અને કડક રેખાઓ હળવી કરી વસ્તુને લોકભોગ્ય, લોકપ્રિય બનાવવાનો ઉદ્દેશ આ Romanceની રચનામાં દેખાઈ આવે છે, જે રચના સાથે આપણી વાર્તા કવિતા - શામળબદની રચના સરખી - કે જેન ગાસા આકૃતિ વધારે મળતાં આવે છે.

કાવ્યવાર્તા અને મહાકાવ્ય એ બંને સાહિત્યસ્વરૂપો વચ્ચે દુનિયાના સર્વ સાહિત્યોમાં આપ લે ચાલ્યા જ કરે છે, અને એ બંને સ્વરૂપો એક પીઞ્જની નજીક આવવા મથન કર્યા જ કરે છે. આખ્યાન પણ એવો જ એક મધ્યપ્રમત્ન કહી શકાય. મહાકાવ્યને યોગ્યભાવે બનાવવાની વૃત્તિ અને યોગ્યમાન્ય બનેલી વાર્તાને મહાકાવ્યની પ્રતિષ્ઠાએ પહોંચાડવાની વૃત્તિ એ સાહિત્યજગતની ખૂબ સૂક્ષ્મ પણ ખૂબ જ પ્રબળ પ્રવૃત્તિ છે, અને ગુજરાતી સાહિત્યે પણ તેનો આછો અનુભવ કર્યો છે. ગુજરાતી ભાષાને મહાકાવ્ય આપવાની ઇચ્છા કવિ નર્મદથી - એટલે ગુર્જર સાહિત્યના પ્રથમ વર્તમાન જાગૃતિસમયથી - શરૂ થઈ છે પરંતુ વચ્ચેમાં ગઈતો પ્રભાવ ઘણો વધી જવાથી મહાપ્રસંગને, મહાવાર્તાને કવિતા કરતા ગદ્યમાં ઉતારવાની સગવડ મળી ગઈ અને મહાકાવ્ય તરફથી દૃષ્ટિ ખસી ગઈ મહાકથાઓ, નવલકથાઓ તરફ સાહિત્યે ઝોક લીધો. એટલે ગુજરાતને મહાકાવ્યની રચનાનો મોહ ઘટી ગયો.

છતાં મહાકાવ્યની રચનાના બે ત્રણ પ્રયત્નો થયા, તેમાં કલાપીનું રચન છે. નર્મદ, દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા, ભીમરાવ દીવેટીયા અને ન્હાનાલાલના પ્રયત્નો લગભગ ઇતિહાસ કહી શકાય. એમાં કલાપીને ઉમેરવાની જરૂર ઉભી થાય છે. કલાપીનું સાહિત્યમાં મહત્ત્વ સમજવા માટે કલાપીના 'હમીરજી ગોહેલ' કાવ્યને સમજવું જરૂરી છે. નર્મદ, કલાપી, દોલતરામ, ભીમરાવ અને ન્હાનાલાલ, એ પાંચે વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓએ આ પ્રયત્નો કર્યા તે સદ્ગણ છે.

કે અદ્વજ એની ચર્ચા અત્રે જરૂરની નથી. પોતાની કવિતાને જ કવિતા કહેતાં અચકતો સન્નન કલાપી એટલો ધગડ રહિત હતો કે તેણે ધારીને વિચારપૂર્વક મહાકાવ્ય લખ્યું હોત. તોપણ તે એને મહાકાવ્યની મોટાઈભરી છાપ, આપતાં સંક્રાય પામત. સાહિત્યમાં પણ જ્યાં ધમડ, તામસ, ગુંડાગીરી અને ગર્વ પ્રવેશ પામે છે ત્યારે કલાપીની સૌમ્ય, વિનયી, સંક્રાય સેવતી સન્નનતાભરી છળિ યાદ આવ્યા કરે છે. સાચું સાહિત્ય સાહિત્યકારના લેશ પણ પ્રયત્ન વિના, તેના અવસાન પછી પણ કેમ શુભલું રહે છે તેનો સારો જોખપાઠ કલાપીનું સાહિત્ય આપે છે. કલાપીનો વિનય, કલાપીનો સંક્રાય, કલાપીની નમ્રતા એ સાહિત્યકારોએ નિત્ય નજરમાં રાખવા જેવાં છે. કલાપીએ લખેલું 'હમીરજી ગોહેલ'નું કાવ્ય નોંધમાં ખડકાવ્ય અને છેલ્લી પ્રસ્તાવનામાં મહાકાવ્ય તરીકે ઉલ્લેખ પામ્યું છે. હમીરજી ગોહેલના શરૂ શબ્દનને કલાપી ચાર સર્ગો જ આપી શક્યા. એ અધૂરું કાવ્ય છે. છતાં એનો ઉઠાવ અને આખી કહેણીનો પ્રકાર એને મહાકાવ્યની નજીક લેઈ જાય એમ છે. રફોટની Lady of the Lakeની નવલકવિતા ઉપર હમીરજી ગોહેલના કાવ્યનો આકાર ભલે રચાયો હોય. આકાર અને વીણાના પ્રારંભ સંબોધન સિવાય રફોટની ખીજ કશી જ અસર કલાપી ઉપર પડી નથી. શુણ્ભાર ભરેલા એ કાવ્યમાં રજપૂત અને ભીલ સંસ્કૃતિના સમન્વયની રસભરી પ્રેમકથા ઉપરાંત, એમાં વીરરસશોભન પ્રસંગો પણ એવું નિરૂપણ પામ્યા છે કે રૂદન અને તિશ્વાસના શોખીન ગણાતા કલાપીને વીરરસની કવિતા રચવાની અશક્તિના આરોપમાંથી સદંતર ઉગારી લીધો છે. દેશભિમાની કવિતા ન લખે તે કવિ જ નહિ, એવી એક માન્યતા 'હમીરજી ગોહેલ' બહાર પડ્યો ન હતો ત્યાં સુધી કલાપીને પ્રેમ, દુઃખ, દર્દ અને હાથપુકારના કવિ તરીકે માનવા લલચાવતી હતી, જોકે

‘ભલે કૂંડો કૂંડો પવન તમ જવાલા સળગતી !

ભલે વંટોળાની ગગન પડમાં ધૂળ ઉડતી !

અગર

હું જાઉં છું, હું જાઉં છું, ત્યાં આવશે કેઈ નહીં !

સો સો દીવાલો બાંધતાં ત્યાં શાવશે કેઈ નહીં !

જેવાં ઉચ્ચારણ પામતી કવિતા વીરરસને આકાર ન આપી શકે એમ મનાય જ નહિ. તો પણ 'હમીરજી ગોહેલ' લખીને કલાપીએ શૌર્ય-કથનની શક્તિ સાખીત કરી આપી છે.

આમ 'હમીરજી ગોહેલ' મહાકાવ્યનો ખંડ છે; મહાકાવ્ય તરીકે રસવેતાઓ - રસશાસ્ત્રીઓ - તેને સ્થાન ન આપે તોય તે એક રસ-ભરેલો પ્રબંધ છે, જેની જોડ વર્તમાન યુગ'ર સાહિત્યમાં તો નથી જ; અને કલાપી નાનકડાં ખંડકાવ્યો કે ધેણછાભરી ગઝલો કે કનાર, સમયાનુકૂળ કવિતા જોડનાર કવિપણ્યો નહિ પરંતુ કલાવિધાનનું કૌશલ્ય સાધ્યે જતો ઝડપથી મહાકવિનું સ્થાન મેળવી લેવાની શક્તિ ધરાવતો આગત્મક કવિ હતો, એટલું પૂરવાર કરતો એ અંશ છે એમ તો જરૂર કહેવું પડશે.

: ૧૦ :

કલાપી : પ્રગતિશીલ ખરો ?

'હમીરજી ગોહેલ'ની કે બીજી કાષ્ઠપણ કલાપીકૃતિની વિગતવાર ચર્ચા અત્રે થઈ શકે નહિ. તેવી ચર્ચાઓ થઈ ગઈ છે અને હજી પણ અભ્યાસીઓ વધારે ચર્ચા કરે એવો કવિનારસ કલાપીના કેકારવમાં રહ્યો છે. નવા વાદ પણ આપણાં વિવેચનોમાં ઊભા થયા છે અને યશ, તેમ જ એ વાદ સાહિત્ય તથા સાહિત્યકારોને પણ કમોટીએ ચડાવ્યા કરશે. બારતવવાદને નામે જામત થતી એક ભાવના, પ્રગતિશીલતાને નામે ઝાંખી ઓળખાતી એક ભાવના આજે જુદી જ દષ્ટિએ સાહિત્યને તોળવા મથે છે. એ દષ્ટિ પણ

‘રહેવા દે. રહેવા દે, આ સંહાર યુવાન તું !
ઘટે ના ફરતા આવી ! વિશ્વ આશ્રમ સંતતું.’

કે,

રમતી'તી અહો ! વિશ્વભાગમાં !
શીતળ છાંયડો ત્યાં મને હતો !

જેવા ઉદ્ગારો ભરેલી કવિતામાં, તેમ જ

જો ઈશક ના તો શું ખુદા ? આલમ કરી તોયે ભલે !

✓ જો ઈશક ના તો શું જહાં ? એને ખુદાએ શું કરે ?

તથા

✓ પ્રહ્લાંડ આ તો જુદા તાતતું છે,
આધાર સહુને સહુનો રહ્યો બચાં;
લે છે સહુ કે' સહુને દમ કે',
આભાર સહુનો સહુ ઉપર છે.

જેવી ભાવનામાં, તથા

અહો, કે' એ'ચાણો પુજ ઉદરમાં આથડી રહ્યાં,
વલોવાતા જોળા ગણતરી વિનાના ધૂમી રહ્યાં;
ક્યાં એ કે' કોશો અગણિત ફરીને લય થશે,
હતા જે રથાને ત્યાં ફરી નવ અહ્યા વા ન અડશે.

જેવી વિજ્ઞાનવલોવતી પંક્તિઓમાં વાસ્તવતા કે પ્રગતિશીલતા - પૂરી નહિ તે આછી અધૂરી - જેવાની ઉદારતા દર્શાવી શકશે એમ લાગે છે. અલગત, આજની પ્રગતિશીલતાને પ્રિય એવા વર્ગવિરોધ તેણે તીવ્ર બનાવ્યા નથી. વર્ગવિગ્રહ એ તેના યુગની વાસ્તવતા કે પ્રગતિશીલતા ન હતી.

હૃદય વીંધી આરપાર ઊતરી જાય એવી અનેકાનેક પંક્તિઓ કલાપીએ આપી છે. વાસ્તવતા એ પણ એક સાપેક્ષ ભાવના છે. આજની વાસ્તવતા એ ગઈ કાલની વાસ્તવતા ન હતી, આવતી કાલની પણ તે વાસ્તવતા નહિ જ હોય. પ્રગતિ પણ એવો જ શબ્દ છે. આજ જેને આપણે પ્રગતિશીલતા કહીએ છીએ તે આવતી કાલના પ્રગતિશીલોને ભ્રમ પણ લાગે. માનવીને વધારે સચોટપણે માનવતાનું દર્શન કરાવે એ પ્રત્યેક યુગનો વાસ્તવવાદ. માનવી હોય ત્યાંથી એક ડગલું આગળ વધે એવી વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ પ્રેરનાર જે કાંઈ હોય તે જે તે સમયની પ્રગતિશીલતા. કલાપીએ એના યુગનાં પ્રગતિશીલ બળોને ઝીંટ્યાં છે, પોખ્યાં છે, વધાર્યાં છે. કલાપીએ ગુજરાતી સાહિત્યને એક ડગલું નહિ, એક કરતાં વધારે ડગલાં આગળ ભરાવ્યાં છે. ગુજરાતની માનવતાને, સહૃદયતાને, સંસ્કારને એણે વિદ્યુદ્ધ બનાવ્યાં છે. વાસ્તવવાદ કે પ્રગતિશીલતા એથી બીજું શું વધારે માગે ?

કલાપીની કવિતા શું સમગ્રપણે સર્વાંગ સુંદર છે? કલાના શું એમાં ઉત્તમોત્તમ નમૂના છે? એના કરતાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં વધારે ઉત્તમ કવિતા નથી શું? આપણે કલાપીને સમજતી વખતે એને સાહિત્યના અગડમાં ઉતાર્યો નથી કે સાહિત્યકારોની ઘોડોડા સહુ નથી કે જેમાં શતો છતવાના કમ આપવા પડે! કશી પણ સરખામણીના ઉદ્દેશ વગર, કોઈ પણ કવિને અવગણ્યા વગર મારો નમ્ર મત તો એ થાય છે જ કે ખામી-એના બાન સાથે પણ ઓગણીસમી અને આજ સુધીની વીસમી સદીના

કે માન્ય કવિઓ થયા તેમા ન્હાનાલાલ અને કલાપીની જોડ જડવી અગત્ય છે, મને તો જડતી નથી. કલાપીની કવિતામા ખામી નથી. એમ કહેવું એ વાસ્તવિક નથી. છતાં 'જાન્ત', ત્રિભુવન ત્રેમશકત - 'મસ્ત કવિ', 'લલિત', 'સાગર', 'સ્નેહજ્યોતિ' એ સર્વેએ કલાપીને અંજલિ આપી છે. કલાપીને અંજલિ એટલે કલાપીની કવિતાને અંજલિ, અન્ય અનેક સાક્ષરો, લેખકો, વિવેચકોએ તેની કવિતાની ચર્ચા કરવામાં માન મણ્યુ છે. સાહિત્ય પરિષદોમા ભાગ્યે જ કલાપીની કવિતાનો ઉલ્લેખ થયા વગર રહ્યો હોય. સાહિત્ય સભાઓમા તો કલાપી સંખ્યા વ્યાખ્યાનો હોય જ હોય. આજ સુધી કાવ્યોના સંગ્રહમા કલાપીના કાવ્યોને માનભર્યું પ્રગત્ત સ્થાન મળે છે. યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમા અને પાઠ્યપુસ્તકોમાં કલાપી વગર ચલાવી લેવાયું હોય એમ દેખાતું નથી. કવિ તરીકે કલાપીનું મહત્વ આના કરતા કયી વધારે યશસ્વી રીતે સ્વીકારાય ?

અભ્યાસની દૃષ્ટિ બાજુએ મૂકીએ. શોખની દૃષ્ટિએ પણ કેકારવ જેટલો વચાચ છે એટલો બીજો કોઈ કાવ્યત્રય વચાતો હોય તો તે જાહેર થવાની જરૂર છે. કેકારવ જેટલો લોકપ્રિય કાવ્યસંગ્રહ બીજો કયો જાણ્યો નથી. હશે તોય એક-એ.

એટલું તો સૂચન એમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિદ્વાન અને શોખીન બંને વર્ગમા માન્ય થયેલો 'કેકારવ', ખામીઓ હશે છતાં, કોઈ એવું ઉચ્ચ કવિતાલક્ષણ ધરાવતો કાવ્યત્રય છે કે હજી પચાસ પચાસ વર્ષો એ રવ ગમ્યાને થયા છતાં હજી એનો પડઘો ગુજરાતને મન જૂનો થયો નથી.

અભ્યાસ દૃષ્ટિ કદાચ કહેશે કે,

(૧) કલાપીના કાવ્યો બધા ય સરખા સાગ નથી. છે કોઈ બીજો કવિ જેને માટે આપણે એમ કહી શકીશું ?

(૨) કલાપીના કાવ્યો કલાની સકાર્ષ પામ્યા નથી. કલાપો પોતે જ તે વસ્તુ સ્વીકારે છે. આપણે પણ કહી શકીશું કે કલાપીએ કુદરત-દીધી કલા ઉપર સહજ મનુષ્યકૃત સકાર્ષ કરી દીધી હોત તો ઘણા કાવ્યોની ચમક ઔગ વધી જાત; નિરર્થક લંબાયલા કાવ્યો ટૂંકા બની શકત, ટૂંકા કાવ્યોને સહજ પ્રલબ્ધ બનાવી શકાયા હોત; કેટકેટલા ચરણો બાદ થઈ શક્યા હોત, કેટકેટલી અસ્પષ્ટતાને કાર કિનારી ચોરી વધારે સ્પષ્ટ અને સ્પષ્ટ બનાવી શકાર્ષ હોત.

(૨) કલાપીની ભિંમિમાં સંયમ ઓછો છે; પ્રેમ - કામ - સ્વચ્છંદ તરફ તે લેઈ જાય છે. ભિંમિમાં સંયમ હોય ખરો? પ્રેમ અને કામના તફાવત ઉપર માનવી છેવટ નિર્ણય ઉપર આવ્યો છે શું?

(૪) Majestic - ભવ્ય કવિતા કલાપીની છે એમ લાગતું નથી. 'બિહવમંગળ'ની શરૂઆત વાંચી છે? 'વૈરાગ્ય' નામક કવિતા જોઈ? ભવ્યતાની હથેલી તો કલાપીને આવી જ છે.

આ સર્વ ટીકાની સામે જવાબમાં મૂકી શકાય એવાં કંઈક કાવ્યો કલાપીએ લખ્યાં છે. સૃષ્ટિસૌંદર્યે તેને સરસ કવિતા આપી છે: 'કુદરત અને મનુષ્ય,' 'મનુષ્ય અને કુદરત,' 'એક વેલીને'.

✓ નિરાશામાંથી કેટલીએ અણુધારી Majestic - ભવ્ય કવિતા તેણે મેળવી છે: 'વિષપાન,' 'વિધવા ખડેન જાળાને,' 'ત્યાગ,' 'પ્રવૃત્ત થવા કહેતા મિત્રને,' 'પરવાર્યો.'

કરુણપ્રસંગો તો કલાપીના શબ્દોમાં એવી કવિતા મૂકતા કે તે આજ પણ વાંચનારની આંખને ભીંજવે એમ છે: 'પુત્રીમરણથી હસતો પિતા,' 'એક ઘા,' 'મૃત પુત્રી લાલાંતી છપ્પી દષ્ટિથી ખેસવતાં.'

પ્રેમનાં ગીત કલાપી જેવી મસ્તીથી સ્વાભાવિકપણે ગાય છે તેવી મસ્તી અને સ્વાભાવિકપણું બહુ ઓછી પ્રેમકવિતામાં હશે - અને એ પ્રેમ-કવિતાના તો કલાપીએ ઘોષ વહાવ્યા છે: 'જ્વરમાં પ્રિયાને,' 'પ્રિયા કવિતાને,' 'પ્રેમની મૂર્તિપૂજ,' 'સુકાની શબ્દ,' 'સ્મૃતિ ચિત્ર,' 'ચુ'બન વિશ્લેષ.'

એની કદપના પણ ખૂટ કવિત્વમય બની ગયું છે: 'આકાશને,' 'ઝણુ,' 'એક આગીઆને,' 'ભવિષ્યના કવિને' 'પુનરુદ્ધાહ,' 'ખાલક,' 'દિલને દિવાસો.'

એની ભિંમિ ભવ્ય ચિંતનો તરફ પણ કવિતાને વાળે છે. 'મતભેદ,' 'જન્મદિવસ,' 'હમારી પિછાન,' 'ભાવના અને વિશ્વ,' 'જીવનહાનિ' 'નવો સૈફો' 'આપની યાદી.'

એનાં ખંડકાવ્યોમાં એ બધાં જ તરવો ભરપૂર ભર્યાં છે. હમીરજી ગોહેલનું મહાકાવ્ય જ કલાપીનાં એ લગભગ બધાં કાવ્યલક્ષણોનો સંગ્રહ છે એમ કહીએ તો ચાલે. કલાપીની ખામીઓ છે; પરંતુ ખામીઓ કરતાં ખુશી વધારે છે. અભ્યાસદષ્ટિ ન્યારે ખામીઓ શોધવા મથે ત્યારે

તે જરૂર શોધવા દેવી. કલાપીની કહેવાતી કે કલ્પાતી ખામીઓ આપણે જોઈ તેમનો વિચાર પણ કરી ગયા. એની કવિતા અણીશુદ્ધ નથી એ પણ સાચું. છતાં એના જેવી હૃદયદ્રાવક બીજી કયી કવિતા ગુજરાતીમાં છે? એના કરતા વધારે અણીશુદ્ધ બીજી કયી કવિતા ગુજરાતીમાં છે? કલાપીમાં ન હતા એવા કેટલાક તત્ત્વો સમયાનુસાર કવિતામાં પ્રવેશ પામતા હશે, અમર કલાપીએ ભાર ન મૂક્યો હોય એવા કેટલાક લક્ષણો. ઉપર આજની કવિતા ભાર મૂકતી હશે. પરંતુ સમય - કાળ સહુને જ ઇતિહાસ બનાવી મૂકે છે, એકલા કલાપીને નહિ.

: ૧૧ :

કેકારવની ભવ્ય સમાપ્તિ

✓ અને એ રામાયક માનવીની - એ કરુણતા વર્ષાવતા કવિની રામાયક કથની અને રડાવતી કવિતામાં ખામી નિહાળતી વખતે આપણે એક કૂંડ સત્ય કેમ ભૂલી જઈએ છીએ કે એ માનવી અને એ કવિતા બંને એક પચ્ચીસીનો જ પરિપાક છે? છવીસ વર્ષે જીવનભેલ સમેટી લેનાર કલાપીની કવિતા સામે છવીસ વર્ષે અદરની ઉગતી વયસા લખાયેલી બીજા કોઈ પણ કવિની કવિતા મૂકી સરખામણી કદી કરી છે?

એવી apology ની, એવા બચાવની, નાની ઉમરની હલીકની પણ કલાપીની તરફેણમાં જરૂર નથી જેવી છે એવી એની કવિતા અને જેવી છે એવી એની જીવનકથની ગુજરાતની રામાયક મિલકત છે, ગુજરાતી સાહિત્યની સમૃદ્ધિ છે, ગુજરાતી માનસને એક ભૂમિકા બિચે ચડાવતી સચ્ચારલક્ષ્મી છે. એનાજ પત્રોમાં એનું જીવન એણે પ્રમાણિકપણે કથ્યું છે એની કવિતામાંથી જ ફિલસૂફી, એની ભાવના. એનાં સ્વપ્ન અને એની નિરાશાની કથની ગોઠવી શકાય એમ છે. એણે તે સને ૧૮૯૬ થી કહી રાખ્યું હતું કે.

નથી નથી મુજ તત્ત્વો વિશ્વથી મેળ લેતાં,
હૃદય મમ ઘડાયું અન્ય કો વિશ્વ માટે !

ખીજે વર્ષે - એના માત્ર ત્રેવીસમા વર્ષે એ પોતાને જ પૂછે છે

ત્રેવીસ વર્ષ મહીં સ્વપ્ન અનેક વીત્યાં,
 વીતી અનેક દુઃખનીય પરંપરા ત્યાં;
 શું તેટલો જ ઇતિહાસ હશે અમારો ?
 શું લહાણ ફાળની મળી ખસ એટલી જ ?

મૃત્યુના પડધા ઘેરા બને છે, અને કવિતાનો પ્રવાહ પણ ધટ, ઘેરો,
 બલવાન અને કલામય બનતો જ જાય છે, અનુભવોની, લાગણીઓની,
 પ્રયોગોની ઘટમાળ ક્યાં જ કરે છે છતાં - ત્રેવીસ વર્ષમાં તો કલાપીનું
 હૃદય જીવનભરની ભિંમિઓ સમાવી જગતની પાર ભેંસા કરે છે, અને
 એક અનુભવી વૃદ્ધની અદાથી કહે છે :

‘આજ્યા ગઈ જ, ગત યૌવન છે થયું’, ને
 મૃત્યુ તણાય પડધા શ્રવણે સુણાતા !
 તહોયે રડે તરસમાં મરતો બપેયો—
 ને પિંજરા હૃદયને ફરિયાદ રાવી. ’

રખે કોઈ એમ માની કલાપીને અન્યાય કરે કે મૃત્યુ નિહાળતો એ
 કવિ માત્ર રોતલ, મોઢો, થાકેલો, મૃત્યુમાં વિશ્રામ શોધતો કાયર
 માનવી હતો ! એ પ્રયોગશીલ સૂરી તો

✓ ‘ચેદા થયો છું હુંદવા તુને સનમ !’

કહી મૃત્યુને પણ પ્રયોગની એક ભૂમિકા ગણીને જ ચાલે છે.

‘મૃત્યુ તો અનુભવે મુખથી લે’

કહેનારો એ મહાન ગુજરાતી પ્રેમી - સ્નેહી તો મોતને પણ મહેશીલ
 માને છે. એનો સિદ્ધાંત મોતની પરંપરાને પણ આત્માની વિકાસશ્રેણી
 ગણે છે !

‘આત્મા અધિપતિ મધુપ અનન્તતાનો,
 આત્મા અમીઝરણના રસનો વિહારી;
 ✓ આત્મા ગણે નહિ જ તે યુગને-ફાણોને,
 ક્યાં દેશકાળ? સઘળે જ વસન્ત જામી !’

છવીસમું વર્ષ ઝડપથી આવતું હતું. પ્રેમ અને નીતિનાં ખેંચાણમાં
 સદૈવ ખેંચાતું હૃદય પ્રેમમાં સર્વ નીતિનો સમાવેશ થઈ જાય છે એવો
 એક બહુ જ સાચો અનુભવ ખે વર્ષ માત્ર સ્થિરતાથી કરી શક્યું ! શોભના

અમારી એજન્સીનાં પુસ્તકો

કુદીન વિધવા	૦-૮-૦	કૃષ્ણાળ	૨-૦-૦
આમચિત્રો ઈશ્વર પેટલીકર	૨-૮-૦	કુમારી હેલન	
સોરઠરાણી જો. દ્વા. રાયચુરા	૧-૮-૦	રસુલભાઈ વોરા	૦-૨-૦
નગાધિગજ	,, ૧-૮-૦	જાતકકથાઓ ચંદ્રકર ભટ્ટ	૦-૧૦-૦
કુળદીપક	,, ૧-૮-૦	ગમસિંહ રાઠોડ	,, ૦-૬-૦
મોગ્ધપતિ	,, ૧-૮-૦	કુમાર વીરસેન ભા. ૩	,, ૦-૬-૦
મોમનાથની સખાતે	,, ૧-૮-૦	કીરોટકર કાલમજસ	,, ૦-૬-૦
નવલખ સોરઠ	,, ૧-૮-૦	ચાદરણા પ્ર. ગિ. મહેતા	૦-૮-૦
મોરકી વીરાગનાની વાતો	,, ૨-૦-૦	વગર દોડકાનો વેલ	૨-૦-૦
દાસચીવડાનું હાસ્યદંકતર	,, ૧-૮-૦	પ્રભાત પ્રાર્થનામાળા	૨-૦-૦
કાઠિયાવાડની લોકવાર્તા		અ સી. કુમારી	
ભા. ૨ જો	૧-૮-૦	યજ્ઞવલ્ક પડયા	૧-૦-૦
કુહાની રમઝટ રાયચુરા	૧-૮-૦	જીવનસંભારણા	
દુયગીતો	,, ૦-૧૨-૦	(શારદા મહેતા)	૨-૮-૦
ગાયચુરાની રસકથાઓ	,, ૧-૮-૦	બાલસાહિત્ય સર્વસંગ્રહ	
ગાંધીયુગની વાર્તાઓ	,, ૦-૧૨-૦	ભા. ૧-૨	૨-૨-૦
દાસચીવડાની ફજ		જાત્રપતિ સિવાજી	
વાર્તાઓ	,, ૧-૮-૦	વા. મુકાદમ	૫-૮-૦
પ્રેમલીલા-ભાગ ૧	,, ૧-૪-૦	સામાજિક શૃષ્ણલાઓ	૦-૮-૦
લખેરાદી	,, ૨-૮-૦	મદન મદિર વરવત પડયા	૦-૧૦-૦
રાસમદિર	,, ૧-૦-૦	ગજવે ધૂમતો ગુજરાતી	
ગસિયાના ગસ	,, ૧-૦-૦	શબ્દકોષ	૧-૪-૦
મોગ્ધને મીમાડે	,, ૧-૮-૦	જાવનિક રેખા કાર્યાલય	૦-૧૨-૦
મો ન. અમીન,		હસી (નાટક) શ્રી. પી વેલ	૧-૦-૦
જીવન અને કાર્ય	૨-૮-૦	જૂની ગુજરાતી ભાષા	૧-૧૨-૦
Gems of Health	૨-૦-૦	જાપાનની કેળવણી	૦-૮-૦
ઉનનુ ગૂથણકામ	૧-૪-૦	કાચા કળ	૦-૮-૦

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. પો. જો. વડોદરા.

આગલી આવૃત્તિના પ્રકાશકની પ્રસ્તાવના

પરમાત્માની અતિશય કૃપાથી, અમારા પરમ પૂજ્ય પિતૃદેવ શ્રી કલાપીદેવ, જેમને આખો દેશ-ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ-ધણા રેનેહથી અને માનથી ઘાડી રહ્યો છે, તેઓ શ્રીની બધી જ કવિતાનો આવો અપૂર્વ સંગ્રહ સંશોધિત, સંવર્ધિત અને સત્તીક ગ્રંથના કેવળ નવીન રૂપમાં વાંચનાર સમક્ષ પહેંચી જ વાર મુકવાનું સફળાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી કલાપીદેવની કવિતાનો સંગ્રહ સૌથી પહેલો ઇ. સ. ૧૯૦૩માં પ્રસિદ્ધ થયો હતો, પરંતુ કેટલાંક કારણવશાત્ તેઓ શ્રીનાં બધાં જ કાવ્યો તે પ્રસંગે પ્રાપ્ત થઈ શક્યાં નહોતાં.

અમારા પરમ પૂજ્ય પિતાજીના રેહી રા. બ. રૂપશંકર ઉદયશંકર ઓજા એટલે શ્રી લંચિત (ખાલુભાઈ) પાસે શ્રી કલાપીદેવની પાંચ સ્વહસ્તલિખિત હાથરીઓ તેમ જ બીજી કેટલીક હસ્તલિખિત કવિતાની નોટયુક્ત વગેરે સાહિત્ય હતું - તેમ જ શ્રી કલાપીદેવના મિત્ર સ્વ. મુણિશંકરના પુત્ર રા. રા. ભાઈ મુનિકુમાર પાસે એક સ્વહસ્તલિખિત હાથરી હતી. તેઓએ પોતાની પાસેનાં આ સર્વ સાધનો કૃપા કરીને અમને રેનેહથી સુખત કર્યાં છે અને તે માટે આ સ્વયં એમનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે.

ખાસ બાબત એ છે કે અમારા માનવન્ત ત્રિય ભગીન હાલના નામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રફુલ્લાદસિંહજીએ, કૃપા કરીને, ગાદી ઉપર બિરાજતાની સાથે જ શ્રી કલાપીદેવના સાહિત્ય સંબંધી ધણા હસ્તલિખિત કાગળો અને કવિતાની નોટયુક્ત અમારે હસ્તક સુખત કરીને તે પ્રસિદ્ધ કરવાનો અમને હક આપ્યો છે. તેઓ શ્રીની આવી રેનેહપૂર્ણ કૃપાથી જ સંશોધનનાં તથા સંવર્ધનનાં પૂરેપૂરાં સાધનો મળી શક્યાં છે અને તેથી જ આવો સંપૂર્ણ ગ્રંથ વાંચનાર સર્વસ મુકવાને અમે સફળાગી થયા છીએ.

આ ઉપરાંત, નામદાર મોરબી મહારાજ સાહેબ બહાદુર શ્રી લખધીરસિંહજી સાહેબે પણ શ્રી કલાપી પ્રતિ પોતાની સ્નેહબાવ ભરેલી લાગણીને લીધે, આ ગ્રન્થના પ્રકાશનમાં કિંમતી સલાહ તથા પ્રેરણા આપવાને કૃપા કરી છે. આ ગ્રન્થપ્રકાશન નિમિત્તે લીધેલી તરફી માટે તેઓ નામદારનો પણ ધણો જ આભાર વધે છે.

હમીરજી ગોહિલજી મહાકાવ્ય, જે આ ગ્રન્થમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે, તેનો ગ્રાંથો સર્ગ આ તપીન પ્રાપ્ત થયેલાં હસ્તલિખિત સાધનોમાથી જ પ્રાપ્ત થયો છે અને તેથી તે પણ આવી રીતે તે પહેલી જ વાર બહાર આવે છે. આ સર્ગ માટે દીર્ઘાયુષ્ય નામદાર કાકોર સાહેબનો તેમ જ નામદાર મોરબી મહારાજ શ્રીનો જ વાચનારે આભાર માનવાનો છે. અમારા બધા સજ્જનકુટુંબે પણ આ કાર્યમાં સાહાય્ય અને સહભાવ દર્શાવ્યા છે, તે પણ અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર સાથે અહીં નોંધીએ છીએ.

શાબકોષ અને અતિશય આપરચક કાવ્યો ઉપર માર્ગદર્શક ટીકા લખવાનું કાર્ય શ્રી કલાપીના પૂર્ણ અભ્યાસી અને પરમ ભક્ત શ્રી સાગરે કયું છે અને બધા હસ્તલિખિત સાધનો ઉપરથી નોંધોધનનું, સંવર્ધનનું અને ગ્રન્થનો આશુખ તથા ઉપસંહારલખવાનું કાર્ય પણ તેઓ-શ્રીએ જ કર્યું છે. આશુખ, કોષ અને ટીકા તથા ઉપસંહાર એ તેમની ફવલ પ્રકૃતિઓ છે અને તે ઉપર તેમનો પોતાનો જ હક છે.

ગ્રન્થપ્રસિદ્ધિમાં કઈ દોષ રહ્યા હોય કે યથા હોય તે તે દરજીબર કરવાને વાંચનાર કૃપા કરશે એવો પૂરો વિશ્વાસ છે. ॥ ઐ સદગુરુ ॥

પ્રસન્નભુવન, માળડોડ;

૨૨ : ૯ - ૧૯૩૧

}

જોશવરસિંહજી સુરસિંહજી ગોહિલ
લાડી.

॥ ઐ સદગુરુ ॥

॥ ॐ સદ્ગુહ ॥

ગુરુદેવને ચરણે

મહારાજ ! મહાર્ જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે :
ગુરુ દયાલ સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છે !
મહારાજ ! મહાર્ જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .

મુખ્ય હૃદય પ્રણયદગ્ધ મુજ ઉગારનાર છે :
બ્રમિત માર્ગ : ત્રુટિત નાવ : પણ બચાવનાર છે !
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છે .

રહિત ઉર નવીન નૂર આપ આપનાર છે :
પ્રીતિપુષ્ટિ , શાંતિપુષ્ટિ આપ સ્થાપનાર છે !
મહારાજ ! મહાર્ જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .

ઝખમી જિગર - આંસુધાર - દર્દ જાણનાર છે ,
ફિદસુરી સૂફી તણી તમે ખડાવનાર છે :
ગુરુ દયાળ ! સુર કૃપાલ જીવ્યું જીતાડનાર છે .

હૃદયનમન : નેત્રદ્રવણ - નયન આંજનાર છે :
પ્રણયધર્મ પરમ ગૂઢ , મર્મ લાખનાર છે !
મહારાજ ! મહાર્ જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .

ખાક છાંટી પક્ષધાતીને મટાડનાર છે :
જીવાડનાર શય સમાન ! અજળ મન્ત્રકાર છે !
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છે .

જીવનચર્ચા સાહિત્ય પરિષદ મ. માલક
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬.

હૃદયવૈધ ! આત્મવૈધ ! પ્રેમશાસ્ત્રકાર છે :
 માટીમાંથી માનવી નવીન બનાવનાર છે !
 મહારાજ ! મહાઈં જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .
 ધિત જરૂરી શિષ્યવિધિ : હૃદય સમજનાર છે :
 ખાપુજી ! ગુરુજી ! આપ જીવન બચાવનાર છે !
 ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છે .
 અત્યંત લક્ષિત એકની ઉરે અયાવનાર છે :
 પ્રેમપ્રસન્નયોતિ હૃદયમાં બતાવનાર છે ,
 મહારાજ ! મહાઈં જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .
 લાજ રાખી ખાકી જિજ્ઞાસુ હજીય રાખનાર છે :
 હજીય, ગુરુજી ! વસ્ત્ર નવું શું સજાવનાર છે !
 ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છે .
 યોગિયા કલાપીદેવ ! ગુરુજી ! શ્રેયકાર છે
 દાસ સાગરે હમેશ પ્રેમજ્યોતિકાર છે !
 મહારાજ ! મહાઈં જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .
 દીવાને સાગર

ટીકકાર શ્રી. સાગરનો આ મુખ

પરમ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કલાપીના કેકારવને ઝાંઝ
 નવીન ઉપોદ્ધાતની તો હવે જરૂર જ નથી, કેમકે, તેનું
 પ્રકટીકરણ થયે ત્રીસ વર્ષનો એક જમાનો પૂરેપૂરો વ્યતીત
 થઈ ચૂક્યો છે. ગુર્જર સાહિત્યના પ્રત્યેક સહૃદય
 અભ્યાસીને વિદિત છે તેમ, એ આખા જમાનાએ શ્રી
 કલાપીની કવિતાને સ્નેહ અને આદર આપીને પોતાની
 માનીતી વસ્તુઓમાં તેની હૃદયપૂર્વક સ્થાપના કરી છે.
 હરકોઈ કવિ કરતાં શ્રી કલાપીને ગૂંજરાતે અધિકતર
 માન આપ્યું છે એ જ એની મહત્તા છે .

શ્રી કલાપીને સહુ કોઈએ 'આવું' અર્પૂર્વ માન આપ્યું છે એનું કારણ શું? એનું કારણ એ છે કે સામાન્ય મનુષ્યજીવનને તેની સામાન્યતાથી તે ઔદિક ભાગે - ધર્મભાગે - પરમાત્માને ભાગે લઈ જાય છે. ખરું જોતાં, કાવ્યસાહિત્યના નવા લિખાસમાં શ્રી કલાપીની કવિતા ગોચર ધર્મગ્રન્થ જ છે. અસ્તુ.

શ્રી કલાપીનાં જે હસ્તલિખિત સાધનો પ્રાપ્ત થયાં છે, તેના સંશોધનમાં પોતાના કાવ્યસંગ્રહની સ્વહસ્તાક્ષરે ખુદ શ્રી કલાપીએ જ લખેલી પ્રસ્તાવના મળી છે ને અને આ પ્રમાણે છે:—

“ પ્રસ્તાવના

“ તા. ૮, જાન્યુઆરી, ૧૮૯૩

“ પ્રેમ ” વૃક્ષનાં સુગંધ સુમન-કાલિદાસ, ભવભૂતિ, બાણ વગેરે કરમાઈ ગયાં, ખરી પડ્યાં, તો પણ તેના મધુર મકરન્દના લોભી ભૂંગ તો તેની વાસનામાં જ શું જ્યાં કર્યાં, તેના શુભગુણ પર જ ગણગણ કર્યાં ગયાં. તે “ આર્ય હૃદય !! ” તે હૃદયની, તે ઉચ્ચ, દ્વેષભળ - કુમળી, બીડી, શાન્તમસ્ત લાગણી સંજીવ રહો! ચિરંજીવ રહો! અરે, પણ, - અહક! - સુસલમાનનાં હિમતાં સખત ઝાપટાં, પરેશાનીના દત્તખળતા અંગારા! તેણે તે હૃદયને દાખી દીધાં. તે લાગણી પ્રદીપ્ત સૂર્ય હતી; ચન્દ્ર બની, તારા થઈ, ખલોત થઈ ગઈ!! સુરદાસ, પ્રેમાનન્દ, જગન્નાથ જેવાં પુંખ પણ કાંઈક પાગ ઊંટતાં ગયાં. અરે! બિચારું પ્રેમાળ “ આર્ય હૃદય ”! હજી તેની ભૂરી હાલેત જોઈ જોઈ રોલું બાકી રહેલું! કાલિદાસની રાકુન્દલા, ભવભૂતિના ઉત્તરામચરિત અને બાણની કાદમ્બરીથી કાવ્યસંસ્કૃતિ ભોળા ભક્તના ચાખખા અને - સ્વામીનારાયણનાં ભજનિયાંમાં આવી પડી! કેવો મોટો પાત!?! કેવો સજ્જ માર!?! આળાનો મણકો જેટલું નીચે જવાય તેટલું ગયો. હવે ઉઘો આવવો જ જોઈએ અને આવ્યો. “ સુદર્શન ”, “ ચન્દ્ર ”,

“ રાત વીતી ને વાશું બહાણું અપરણેદય દીપતો આ !
 પ્રકાશ કુમળો, મનુ આપતું, શકુન સહુ ગુભ સોલા !
 ધાયલ જંગી ઓ ! રણમાં જીત દિસે જી ! ”

“ ઓ બન્ધુઓ ! આપણે બધા ધાયલ છીએ; પરંતુ જંગી નથી ! આપણને રણમાં જીત નથી દિસતી, આપણે હારી જમણું એમ આપણને લાગે છે, પણ રણમાં જીત છે એ નક્કી છે. રણમાં જીત છે એ નિર્વિવાદ છે, કારણ કે સૂર્યનો ઉદય થઈ ઉદ્યાસભર્યા વચનો સાબળ્યા છે :—

“ જય જય ગરવી ગુજરાત !

“ જ્યજ પ્રકાશશે ઝગળ કુસુમી પ્રેમશૈલ્ય અંકિત !
 તુ ભણવ ભણવ નિજ સન્તતિ સૌને પ્રેમભક્તિની રીત ! ”

“ પ્રેમભક્તિની રીત શિખવાને તે આપણને ખાસ શિક્ષણ આપે છે, પ્રેમભક્તિનો ઉદય હજારો મનુષ્યોમાં એક સાથે પણ થઈ શકે એ પ્રેમભક્તિનો અવતાર આપણે અહીં તે થઈ ચૂક્યો છે.

“ એ પ્રેમભક્તિનો અવતાર કલાપીમાં થયેલો છે એમ મહારૂં કહેવું છે. ઓ બન્ધુઓ ! કલાપીના જીવન વિશે હું જાહેરમાં કદાપિ બોલ્યો નથી. એ વિષય એટલો બધો વિસ્તીર્ણ છે કે, હું એને અહીં પૂરેપૂરો ઇન્સાફ આપી શકીશ નહિ. શી રીતે બતાવી શકું — એમના હૃદયને ?

क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषयामतिः ।

तितोर्पुर्दुस्तर मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥

“ કલાપીનું હૃદય તો સાગર જેવું છે. તેને હું વાતમાં શી રીતે બતાવી શકીશ ? આપને સમજાવી શકીશ — એમના મુણેને ?

“ કલાપી વિષે કહેતા પહેલા મહારે એમની ઝિન્દગી વિષે આપને કહેવું જોઈએ .

“ કલાપીના લક્ષ થયા ત્યારથી એક કન્યા ઉપર એમનો રનેહ થયેલો. કલાપીને રથાને ખીલો કાઢી ગૃહસ્થ હોત તો તેની

સાથે કદાપિ લગ્ન ન કરતાં એવું આખું જીવન તે બગાડી નાખત. હજારો માણસો એવા હશે કે જે એક સ્ત્રીની આખી જિંદગી પાયમાલ કરી નાખી પ્યારમાં પડે. પણ, બન્ધુઓ, કલાપી તો અસાધારણ પુરુષ હતા.

“આપણા કેટલાક બન્ધુઓ કલાપીની નીતિ વિશે શંકા લાવી મ્હોટાં બાખ્યાનો આપે છે - લેખો લખે છે, જાણે કે પોતે તેમનાથી વધારે નીતિમાન હોય !

“પરંતુ, ઓ બન્ધુઓ, આપણે કલાપીના હૃદયની એટલી ઝડપથી પરીક્ષા ન કરો. કલાપી આપણા બધા કરતાં હજાર-હજારને વધારે જિંદા આદમી છે. હું આપને કલાપીએ લખેલો એક પત્ર વાંચી સંભળાવું છું. એ પત્ર સ્વર્ગવાસી પ્રૉ. મણિલાલ જે તેમને યોગ્ય સલાહ આપવાને શક્તિમાન હતા, તેમને લખેલો છે. મ્હારા શબ્દો નહિ, પણ તેમના પોતાના જ શબ્દો,

સ્વ. કાન્ત આગળ કહે છે :—

“ઓ બન્ધુઓ ; અન્તઃકરણના પ્રતિધ્વનિ માટે તેને કેટલો આગ્રહ છે ! ‘Love is love for ever !’ “Love is not love which alters when it alteration finds.” “સ્નેહ તે હમેશા માટે સ્નેહ જ છે. વિકાર દેખે ત્યારે પણ વિકાર પામે તે સ્નેહ નથી,” એવું શૈક્ષિપ્યરત્ન વચન છે. સામા પાત્રોમાં બેહયાઇ છે કે નહિ તેની પણ તેમને બિલકુલ પરવા નહોતી.

‘કલાપીનું જીવન’ આપને, “હુમારી પિછાન” એ એના પોતાના કાવ્યમાંથી જણાશે.

“જમે તે બેહયાઇને દર્દ માથું ધરી જાણે—

“હમે આરામમાં ક્યાંએ સુખેથી બાંધનારાઓ !”

“એ સંબંધમાં એક ગ્રાસંગિક વાત કહું છું. કલાપીનું હૃદય

એટલું તો નિર્દોષ હતું કે તે એ સિનિટમાં જાંઘી જતા. ‘પરમાત્મા પોતાના બહાલાને નિમ્ર આપે છે.’ અસ્તુ.

“બન્ધુઓ! આપ વિચારો કે કવિ નર્મદાશંકરને જે “પ્રેમભક્તિ” માટે ચાહના હતી, તે પ્રેમભક્તિ કલાપીમાં અવતરેલી હતી. કલાપીમાં પ્રેમભક્તિ અને પ્રેમશૌર્ય છે એ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય – જે મનુષ્યને સાલજવાને કાન અને જોવાને આખ હોય તો હું બાલ નહીં, પણ આનંદરની વાત કરું છું.

“કેટલાક પોતાના નહિ, પણ પોતાના બન્ધુઓના દોષો દાઢે છે. કાલાંધણ એક સ્થળે લખે છે કે “દોષ એમ કહેનાર એ તમે.” તમે પોતે ક્યાં નિર્દોષ છો?” દોષરહિત તો પરમાત્મા એક જ છે જે પોતે પોતાને માટે એમ જોયે છે કે, હું નિર્દોષ છું, તે એક ધોર નારકી છે. દોષ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન ખરા હૃદયનો (Sincere) છે કે નહીં તે જોવાનું છે. કેટલાક રૉબર્ટ બર્ન્સ માટે તે દૂષિત હોવાનો મત ઉચ્ચારે છે, પણ રૉબર્ટ બર્ન્સ ઘણા વધારે શુદ્ધ હૃદયનો પુરુષ હતો, અને તે તો પ્રભુ જાણે છે.

“બન્ધુઓ. કલાપીનું જીવન એ સ્નેહી જીવન હતું. જે પાત્રોમાં એમનો સર્વોપરી વિશ્વાસ હતો તે અધા તેને ચોગ્ય નહોતા. મનુષ્યો તો મનુષ્યો જ છે, પરંતુ આ દુનિયામાં કલાપી મુરતાની વાહીનો મોરલો છે. માનુષી સ્નેહમાથી તે એકદમ છૂટી જાય છે, તેનું હૃદય પ્રભુ તરફ વળે છે.

“પ્રેમ અને તેમાંથી પ્રેમભક્તિ શી રીતે થઈ છે તે તેમના પોતાના શબ્દોથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ. (જુઓ, સનમને)

“તેનું હૃદય કેટલું ઉદાર, કેટલું ક્યાળું, કેટલું મધુર છે, તે શું એમના કાવ્યોમાં આપ સ્પષ્ટ જોઈ શકતા નથી?”

“હું આશા રાખું છું, આપ કલાપીની કવિતાના અભ્યાસ દ્વારા કલાપીનું જીવન ઉકેલવાને પ્રયત્ન કરશો.

✓ “ કલાપીથી ગુજરાતને જે લાલ થયો છે તેનો વિચાર કરતાં મૂકને કવિ કીટ્સનું સ્મરણ થાય છે. કીટ્સ પચીસ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ પામ્યો, તે જીવ્યો હોત તો એ પ્રવાહ કેવો મોટો થાત.

✓ “ બન્ધુઓ ! કલાપી તો અમૃતના પાણીનો મીઠો ઝરા છે, જેમાંથી આપ જ્યારે ચાહો ત્યારે મધુર સુધાનું પાન કરી શકો.

“ કાંઈ પણ કવિ કેટલું કામ કરી શકે છે તે જોવાને તેણે આપણા હૃદયને કેટલું પોપણ આપ્યું તે જોવું જોઈએ. કલાપીએ ગુજરાતના હૃદયને પોપણ આપ્યું છે જે બીજો કોઈ કવિ આપી શકે તેમ નથી.

કલાપી કવિ નથી પણ સ્નેહી છે, એમ કહેવામાં કેટલાક મહારો દુરાચક માને છે. હુકીકત એ છે કે, જે કવિતાઓ લખે તે કવિ એમ નથી. કવિતા એ જેની જિન્દગીનો સર્વોપરિ સ્નેહ હોય તે જ કવિ હોઈ શકે. કવિ કવિતાનો જ હંમેશાં દાસ છે. કવિ કવિતામાં જ હંમેશાં આનન્દ માને છે અને બીજું બધું તેને મન સર્વદા ગૌણ હોય છે. તેના હૃદયમાં હંમેશાં કવિતા જ હોય છે.

“ કવિ નર્મદાશંકર પછી એવા કાંઈ કવિ થયા નથી. ‘કેકારવ’ ના ઉપોદ્ધાતમાં મેં કહ્યું છે તેમ, મણિલાલ, હરિલાલ, લીમરાવ વગેરેએ કવિતાઓ લખી છે, પણ તે કાંઈ કવિ નહોતા. પ્રસંગોપાત્ત કવિતાઓ તો આપના સ્વેચ્છે પણ લખી છે ! પણ હું કવિ હોવાનો દાવો કદાપિ કરતો નથી. કવિનું દિલ કવિતામાં એટલું બધું લાગેલું હોય છે કે તેમાંથી પુષ્કળ વહાં કરે; અને એ રીતે જોતાં રમણભાઈ, લલિત વગેરે કાંઈ કવિ નથી, કવિ નર્મદાશંકરની કવિતા જોતાં શું આપને નથી લાગતું કે તેનો પ્રવાહ નર્મદા જેવો છે ?

“ બન્ધુઓ, કલાપીના જીવનનો અભ્યાસ કરતાં આપને અવશ્ય સમજશે કે તે કવિ નહિ પણ સ્નેહી જ છે.

“ હું એમ કહેવા માગતો નથી કે કવિઓ જ જાંચા અને બીજા બધા નીચા. કાર્ડિનલ ન્યુમેન એક ધર્મોપદેશક – એક ઈશ્વર-

એટલું તો નિર્દોષ હતું કે તે એ બિનિટમાં જીવી જતા. ‘પરમાત્મા પોતાનાં વહાલાને નિદ્રા આપે છે.’ અસ્તુ.

“બન્ધુઓ ! આપ વિચારો કે કવિ નર્મદાશંકરને જે “પ્રેમભક્તિ” માટે ચાહના હતી, તે પ્રેમભક્તિ કલાપીમાં અવતરેલી હતી. કલાપીમાં પ્રેમભક્તિ અને પ્રેમશૌર્ય છે એ સ્પષ્ટ જોષ શકાય - જે મનુષ્યને સાલજવાને કાન અને જોવાને આંખ હોય તો ‘હું માલ નહીં’, પણ આનંદરેતી વાત કરું છું.

“કેટલાક પોતાના નહિ, પણ પોતાના બન્ધુઓના દોષો કાઢે છે. કાર્લાઈલ એક સ્થળે લખે છે કે “દોષ એમ કહેનાર એ તમે.” તમે પોતે ક્યાં નિર્દોષ છો ?” દોષરહિત તો પરમાત્મા એક જ છે જે પોતે પોતાને માટે એમ જોને છે કે, હું નિર્દોષ છું, તે એક ઘોર નારકી છે. કેપ્ટન કરવાનો પ્રયત્ન ખગ હૃદયનો (Sincere) છે કે નહીં તે જોવાનું છે. કેટલાક રૉબર્ટ બર્ન્સ માટે તે દૂષિત હોવાનો મત ઉચ્ચારે છે, પણ રૉબર્ટ બર્ન્સ ઘણા વધારે શુદ્ધ હૃદયનો પુરુષ હતો, અને તે તો પ્રભુ જાણે છે.

“બન્ધુઓ, કલાપીનું જીવન એ સ્નેહી જીવન હતું. જે પાત્રોમાં એમનો સર્વોપરી વિશ્વાસ હતો તે બધાં તેને યોગ્ય નહેતા. મનુષ્યો તો મનુષ્યો જ છે; પરંતુ આ દુનિયામાં કલાપી સુરતાની પાડીને મારકો છે. માનુષી સ્નેહમાંથી તે એકદમ છૂટી જાય છે, તેનું હૃદય પ્રભુ તરફ વળે છે.

“પ્રેમ અને તેમાંથી પ્રેમભક્તિ શી રીતે થયું છે તે તેમના પોતાના શબ્દોથી આપણે જોષ શકીએ છીએ. (જુઓ, સનમને)

“તેનું હૃદય કેટલું ઉદાર, કેટલું ત્યાગી, કેટલું મધુર છે, તે શું એમના કાવ્યોમાં આપ સ્પષ્ટ જોષ શકના નથી ?

“હું આશા રાખું છું”, આપ કલાપીની કવિતાના અભ્યાસ દ્વારા કલાપીનું જીવન ઉકેલવાને પ્રયત્ન કરશો.

✓ “કલાપીથી ગુજરાતને જે લાભ થયો છે તેનો વિચાર કરતાં મને કવિ કીટ્સનું સ્મરણ થાય છે. કીટ્સ પચીસ વર્ષની ઉંચરે મૃત્યુ પામ્યો, તે છવ્વો હોત તો એ પ્રવાહ કેવો મોટો થાત.

✓ “બંધુઓ ! કલાપી તો અમનના પાણીનો મીઠો ઝરો છે, જેમાંથી આપ જ્યારે ચાહો ત્યારે મધુર સુધાનું પાન કરી શકો.

“કોઇ પણ કવિ કેટલું કામ કરી શકે છે તે જોવાને તેણે આપણા હૃદયને કેટલું પોપણ આપ્યું તે જોવું જોઈએ. કલાપીએ ગુજરાતના હૃદયને પોપણ આપ્યું છે જે બીજો કોઇ કવિ આપી શકે તેમ નથી.

કલાપી કવિ નથી પણ સ્નેહી છે, એમ કહેવામાં કેટલાકો મ્હારો દુરાગ્રહ માને છે. હકીકત એ છે કે, જે કવિતાઓ લખે તે કવિ એમ નથી. કવિતા એ જેની જિન્દગીનો સર્વોપરિ સ્નેહ હોય તે જ કવિ હોઈ શકે. કવિ કવિતાનો જ હંમેશાં દાસ છે. કવિ કવિતામાં જ હંમેશાં આનન્દ માને છે અને બીજું બધું તેને મન સર્વદા ગૌણ હોય છે. તેના હૃદયમાં હંમેશાં કવિતા જ હોય છે.

“કવિ નર્મદાશંકર પછી એવા કોઇ કવિ થયા નથી. ‘દેકારવ’ ના ઉપોદ્ધાતમાં મેં કહ્યું છે તેમ, મણિલાલ, હરિલાલ, ભીમરાવ વગેરેએ કવિતાઓ લખી છે, પણ તે કોઇ કવિ નહોતા. પ્રસંગોપાત્ત કવિતાઓ તો આપના સેવકે પણ લખી છે ! પણ હું કવિ હોવાનો દાવો કદાપિ કરતો નથી. કવિનું દિલ કવિતામાં એટલું બધું લાગેલું હોય છે કે તેમાંથી પુષ્કળ વર્ણા કરે; અને એ રીતે જોતાં રમણભાઈ, લલિત વગેરે કોઇ કવિ નથી, કવિ નર્મદાશંકરની કવિતા જોતાં શું આપને નથી લાગતું કે તેનો પ્રવાહ નર્મદા જેવો છે ?

“બંધુઓ, કલાપીના જીવનનો અભ્યાસ કરતાં આપને અવશ્ય સમજશે કે તે કવિ નહિ પણ સ્નેહી જ છે.

“હું એમ કહેવા માગતો નથી કે કવિઓ જ જિંદગી અને બીજા બધા નીચા. કાર્ડિનલ ન્યુમેન એક ધર્મોપદેશક - એક દૃષ્ટિ

ભક્ત હતા, તે કવિ નહોતા, તેમના હૃદયનું વચણ ઈશ્વરભક્તિ તરફ હૃદય - કવિતા તરફ નહિ.

“બન્ધુઓ, કલાપીની કવિતા હું ઉચ્ચતર ગણુ છું, જેને હું કવિ કહું છું તેની કવિતા કરતાં પણ વધારે ગણુ છું. કાવ્ય એ શી વસ્તુ છે અને તેની ખરી કદર શી રીતે કરવી એમને તે આપણુ બન્ધુઓ હજી જાણતા નથી. કલાપીનો કવિતા તરફ સર્વોપરિ રતેક નહોતો, એટલા માટે જ તે કવિ નથી એમ હું કહું છું.

✓ “બન્ધુઓ, કલાપીનું હૃદય એટલું શુદ્ધ હતું, એટલું સરળ હતું, એમા એટલા બધા ગુણો હતા કે જેનો આપણને ખ્યાલ મુઠ્ઠાં ન આવી શકે.

છેવટે, હું આપને કલાપીનું “હુમારા રાહ” તુ કાવ્ય સમજાવુ છું - જેમા આપ કલાપીનું જીવન બેઠું શકશો. તેના રાહ આવા છે - અને જે આપણા બધાના હોવા એમને

* * * *

(જ્ઞાનસુધા, ઇ. સ. ૧૯૦૬)

કાન્ત.

કવિતા વિષે અને કવિ વિષે શ્રી કલાપીના અને શ્રી કાન્તના વિચારો આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. આ ઉપરાંત, શ્રી કલાપીએ “પ્રિયા કવિતાને” તથા સ્વતંત્ર કાવ્યો લખ્યાં છે, તે ઉપર પણ અમે વાચકનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

શ્રી કલાપી કવિ નથી, છતાં, કવિ કરતાં તેઓશ્રી અલભત, વધારે છે. સ્વ કાન્તના આ વિચારો સાથે અમે, બેલાશક, સંમત છીએ; તો પણ, શ્રી કલાપી ઉપરનાં બન્ને કાવ્યોમાં, કવિતાને ચોતાની “પ્રિયા” કહે છે, તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે, એમ અમે વાચકને સૂચવીએ છીએ.

પોતે ગર્ભયોગી એટલે જન્મસિદ્ધ મહાત્મા સન્ત
પુરુષ હતા, એમ તેઓ શ્રીનો પ્રત્યક્ષ પરિચય પામેલા
“મસ્ત કેવિ” સ્વ. ત્રિભુવન પ્રેમશંકરના શ્રી “કલાપી-
વિરહ” ઉપરથી પણ આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. મસ્ત કેવિ
શ્રી કલાપી મહારાજનો વિરહ પુઝરે છે :—

“હું દુહાગી ફરીર શહેનશાહ સુરસિંહનો ;

“રેડું” રોજ રુધિર ઘાંગેઘાંગ પુકારતો .

* * * *

✓ “જનમ જનમ રહ એહ , સુરચરણને સેવવાં ;

“પડી નવ છો દેહ , ફિલથી દેશું” વંદના .

* * * *

“મહેમાન રાજહુંસ એક દિન થઇ ગયો ;

“પ્રસારી પ્રેમધર્મ” પૂંખી ચાલતો થયો .

✓ “સુંદર પુનિત દષ્ટિ એણે એવી તો કરી ;

“હમારું” ચમન તે દિનોથી સહુ ગયું” કરી .

“તે દિનોથી આભલાંની માળ ગઇ ઉડી ;

“નગી રહી છે દિવ્ય રોશની હુમેશની .

* * * *

“અલખ સુરદરબાર ચિતવૃત્તિ નવ સંચરે ;

“બંધ થયેલાં બાર કેમ કરું કહે ઉઘડે !

અલખ નિરંજન આવો , મહારા હાતા ! હીપક કરો રે છ .

* * * *

“નજરે તરે રે , નકલુંક નજરે તરે ,

“નેણાંભર નજરે તરે ,

“મહારો અવધૂત નકલુંક નજરે તરે એ છ . ટેક .

“પૃથ્વીના આ પક મહી” રે , અનંત પરે ,

“તીવ્ર ગતિએ તારલો એનો એ અટન કરે ;

“મહારો અવધૂત નકલુંક નજરે તરે એ છ .

“ રસરૂપ થયને રેલનો રે સરવગ સગિતા ભરે ,
 “ મેઘાકબરમા એ વહી ઝગર મોતીડા ઝરે ,
 “ મ્હારો અવવૂત નકલુંક નજરે તરે એ જ . ”

શ્રી કલાપી મહારાજના અગત પરિચયમાં આવેલા પોતાના સ્નેહી રા. રા. રૂપશંકરભાઈ (સન્નિત) શ્રી કલાપીના સાક્ષરજીવનમાં વાસ્તવવિક જ કહે છે કે :—

(“ કલાપીના આંતર - સંસ્કાર સિવાય કલાપીની બાવહારિક સ્થિતિ કોઈ રીતે અસાધારણ ન હતી છતાં પચ્ચીસ વર્ષની ઢૂંકી વયમા - અને તેમ પણ બચપણના અને જાળાના અભ્યાસના સોળ સત્તર વર્ષ બાદ કરતાં , માત્ર માત્ર આઠ વર્ષમાં એમણે લગભગ થંદર હજાર પદિત ઉત્તમ પ્રકારના કાવ્યની અને તે સિવાય મોટા પ્રમાણમાં ગદ્ય - લેખો સર્વોત્કૃષ્ટ લાવના ગ્રેરે તેવા અને બ્રહ્માંડના પરમ રહસ્યને રસિક અને આકર્ષક શૈલીથી બોધનારા લખ્યા , એ થોડી આશ્ચર્યની વાત નથી . ”) પરંતુ એથી પણ વિશેષ આશ્ચર્ય તો એ છે કે :— આત્મનિરીક્ષણની એક પણ તક જવા ન દેતા અને એ સત્ય - લાવનાઓનો સ્વાલુભષ કરતાં કરતા છેવટ એવી સ્થિતિએ એ આવી પહોંચ્યા હતા કે , જો એઓ પોતાના નિર્ગુણને અગલ કવોને વધારે વખત રહ્યા હતા તો . એક અત્યુત્તમ દૃષ્ટાન્ત અને સિદ્ધાન્ત દુનિયાને આપી જત એમ હું તો ખાતરીપૂર્વક માનું છું . એમણે સાક્ષરજીવન મ્હારી દષ્ટિ આગળ તર્યા કરે છે ”)

પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલી ‘) કલાપીની બધી કવિતા ઉપરાન્ત બીજી પણ કેટલીક કવિતા તેઓ શ્રીની સ્વહસ્તાલિખિત નોટણુકોમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે આમાંની ઘણીક તો પોતે તેમ જ મહુમ પ્રો. મણિલાલે , સ્વ જટિલે તેમ જ સ્વ. કાન્તે પ્રસિદ્ધિ યોગ્ય ગણી નથી અને તેના પર તેવી નિશાનીઓ કરેલી છે . “ ફેફરી હાલ ” ની પહેલાંની આવી કવિતા પણ અહીં ઉતારીએ છીએ :—

૧ કાશ્મીરજી સ્વપ્ન , ૨ કાશ્મીરમાં વિયોગ ,

- ૩ બીડી અને બીડીના પીનાર,
 ૪ સુષુપ્ત પ્રિયાનું દર્શન,
 ૫ પ્રીતિની રીતિ,
 ૬ ખુશી દુનિયા ફકીરીએ.

૧ - કાશ્મીરનું સ્વપ્ન

શાહજીવિકોડિત

ક્યાંઈ છે ખુબ ધીટ ઝાડ વનનાં ઝાઝાં ફૂલોથી ભર્યાં,
 વેલીના નવરંગથી લટકતાં સારાં પટોળાં ધર્યાં;
 ક્યાંઈ છે તુટીને પડેલ ભુંખરાં પાતો વિના ઝાડવાં,
 જોગીનો ધરી વેષ ભેખ લઈને જાણે બિચારાં પડ્યાં.

ક્યાંઈ છે સુધરી તણા લટકતા માળા નદીની પરે,
 નીચે મોર કળા કરે પ્રિય કને લીલા ગલીચા પરે;
 ક્યાંઈ છે ફરતાં યુથો ગજ તણાં ભાંગે ઘણી કાળીને,
 તેઓનાં બચલાં રમે જલ વિષે માતા કને દોડીને.

છે ક્યાંઈ અતિ ઘોર ગંભીર ગુફા, કાળી ઘટા ઝાડની,
 કાળી તે દિસતી છવાઈ જઈને અંધારી છે તે ઘણી;
 બહે છે જોસ ભરી નદી અહિં તહિં, નાળાં પડ્યાં વિખરી,
 કુંજોમાં ઝરણાં વહે ખળકતાં, છોળો ઉડે પાણીની.

જ્યાં છે એવી નદી ઘણી, અરફના ઝાઝા જ્યાં કુંજરા,
 એવો કાશ્મીર દેશ છોડી દઈને જઈ હવે હું ક્યાં?

૨ - કાશ્મીરમાં વિયોગ

મનહર

વાદળે જળે ભરેલો આવી વીધ્યા કુંગરોને,
કેતરોની માહીથી પાણી વહે છે તે થકી;
વાદળુ વિયોગનું ભયું આ આનંદુ મન પર,
અશ્રુધારા વહે દિનરાત ચઢ્યું માહીથી.

વિજળીનો કડકાટ તોડી પાડે શિખરોને,
ધિરહનો માગ છેદે હૃદયના મર્મને,
વૃક્ષના ધસારા થકી પવનોમાં આગ બળે,
શશાંક સગીર થકી દિલ ખાખ થાય છે.

હરેરા ને ખીણ બધા છાંઈ ગયા ઘાસ વડે,
ઝૂંપી રહી હાર, ઝાડ, વેલી પર પુષ્પની;
કામથી રોમાંચ વાર વાર થાય શરીરમાં,
થર થર ઝુળે દેહ મનપીડા થકી.

ખરકના કણુ ધણુ ચોટી રહ્યા દોચ પર,
જીગરમાં પડ્યા કાણુ મનોજના શરથી;
નિસતો સરજ નથી, અધકાગમાં વ્યાપી ગયો,
હવ કેમ જતો નથી શરીરની માહીથી?

અને, આ એકે બીજો મનહર છન્દ:—

૩ - બીડી અને બીડીના પીનાર

કસુરી ખવાય ત્યારે ચારી ગુલુકારી ખરી,
અગરને આળવાથી સુગંધ તે આવે છે,
ગુલાબનું શરબત શાન્ત કરે પીવા થકી,
અતર તો માત્ર યોગવામાં ઉપયોગી છે,

જમ્યા પછી જોઈ લેજો ખુબી એક બીડી તણી !
 સુવર્ણના ચુરા જેવી તમાકુની હોય જે ;
 કસ્તુરી અગર અને અત્તર શરબત પણ
 બીડી બળવાન પાસ બળહીન થાય છે .

એ તો બડબડું હું છું બીડીના પીનાર બન્દો !
 કાગળનું ભંબાડીજી બીડી કાઢ પીશો ના !
 ગળાને ગંધાળું કરે , ગડાકુનો દેવતા છે ,
 ધુમાડાના બાયકા છે , બીડી કોઈ પીશો મા .

✓ ૪ - સુષુપ્ત પ્રિયાનું દર્શન

મનહર

સુંદર આ સેજ માંહી , પુષ્પના પરાગ માંહી ,
 વસંતના જેવી પ્રિયા મહારી આજ દિસે છે ;
 ✓ સુતેલી છે બાલા લાલ , કામલ છે ગાત્ર દીર્ઘા ,
 ચંદ્ર જેવા શીત ચહેરો શતાં હસી રહ્યો છે .

સ્તનો મંદ મંદ હલે , શ્વાસની સુગંધી સાથ ,
 ✓ તલાવ તરંગ જેવું કૃશોદર ઝુલે છે ;
 સર્પના સમૂહ જેવા વાળ આમતેમ હલે ,
 પવનના જેવું વસ્ત્ર દૂર દૂર ઉડે છે .

કદલીનાં વન જેવાં નિશ્ચલ ઊંચની વચ્ચે ,
 ✓ જલ ફર ફર જેવી પાટલી પડેલી છે ;
 લાલ ગાલ ગુલ્લે પર ચાંડલો ખસી પડેલો ,
 કપાસનું કુકુમ તો હુંસાઈ ગયેલું છે .

✓ ઘટ જલધર જેવા નિતંબની પાસ નાની ,
 કટિ શ્રમસુરતથી શ્રાંત થઈ પડી છે ;
 છુતિના દમામવાળી હસ્તલતા ખ્યારી , સારી
 ઘડકતી છાતી મહારો ઉપરે પડેલી છે .

ધ્યારી પ્રેમવાળા ખાણુ, ઘોઢેથી છે પ્રેમચેત્રી,
 યુગનને ધ્રુવજાતી આ આજ એની બંધ છે;
 ✓ અંશુલી અધર પર, ઓષ્ઠ જગા ઉંચો રહ્યો,
 રામા બહાલી સુતી સુતી “અબુ, અબુ” જપે છે.

૫ - પ્રીતિની રીતિ

સોરઠ

ધન, તન દેતાં નવ ડગલુ, ભાઈ, મનને વિચારીને ધરલુ,
 અંદન વૃક્ષને બાથ વિટાયા, સાચવી તેને લેલુ.
 રત્ન પથ્થર કુદનને કંથોગમા રત્ન કુદનથી જડલુ,
 કરી કસોટી કંઘી ખરીની, પાછળ ના પરતાલુ.

ધન, તન દેતાં

✓ પ્રીતરીત તે પ્રેમી પિછાને, સાગરે મોતી સમાણુ,
 ‘જો દીધું’ દિલ કોઈને પ્રેમે, તેને તો નિજલુ ગણલુ,
 એક જ રંગ નિભાવવો નિત્યે, તવગી નવ આલુ.

ધન, તન દેતાં

આ એક ઉદું ગઝલ :—

ફ-ખૂશી દુનિયા ફેકીરીમે

✓ અગર કાયમ રહે જો દિલ, ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે;
 કબૂ હોવે ન રંગેગમ, ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે ! અગર

નહીં કિસીસેં કબુ લેના, નહીં કિમીસે કબુ દેના,
 ખુદા દિલમે રહે હરદમ, ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે ! અગર

✓ નહીં મે-મેં નહીં તે-તે-નહીં કોઈ ન દુનિયા તે તે-
 હયે વો-વો અયે આદમ ! ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે ! અગર

લગાઇ ખાઠ કયા તનમે, નહીં જો ધ્રુવ હે મનમે !
 અગર કાયમ રહે જો દિલ, ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે ! અગર

ઇ. સ. ૧૮૬૩ માં ત્રોટક વૃત્તમાં આવી ચાર લીટીઓ
પણ લખાયલી છે:-

— ૭ —

કવિતા સરિતા ! વહતી વહતી
કણુથી કણુથી ઉર આ ભરજો .
કવિતા સરિતા ! રડતી રડતી
ચડજો , વસજો , હ્રદયે હ્રદયે .

કુમુદીભૂંગની એક બીજી કવિતા પણ એ જ વૃત્તમાં
અને એ જ દિવસોમાં લખાયલી છે:-

૮- કુમુદીભૂંગ

તોટક

લટકે મટકે ભટકે ભમરા !
લટુડાં મટુડાં કરજો ભમરા !
વિધિની મરજી દમવા , ભમરા !
તું ભમજો , તુજ કોઈ નથી હો !
પુલડાં ભટકી દશબાર ભમ્યો !
કરમાઈ ગયાં તવ છોડી ગયો !
તુજ પ્યાર ધડી પણ ના વિરમ્યો !
પ્રેમની આશ ન રાખ હવે તું !
પલમાં નવરંગ કરે , ભમરા !
ગજબી ઠગ તું બગલો ભમરા !
તુજ કાળજકું કપટી ભમરા !
ચણું છ છે , ખર દોઢ ખરો તું !
હઠે જા , ભમરા ! પટકું , ભમરા !
મુજ પ્રાણ રહ્યા લટકી નભમાં !
તુજ પ્રેમ વૃથા ભરવો મુજમાં !
સ્નેહની રીતિ ન જાણ કદિ તું !

મુજ ચાલિયો ઉગશે, ભમરા !
 તુજ પાપ પડું જાણસ હો ! ભમરા !
 મુજ નેત્ર ન દાખ અરે ! ભમરા !
 જે નભમા નકટા ન ભમાણું !

ગભર કુમુદી શરીને ગણુજે !
 તુજ કાર નથી મુજ પ્યાર પરે !
 મુજ કાર નથી મુજ પ્યાર પરે !
 તું ભટકે ત્યમ હું લટકું છું !

અંગ્રેજ કવિ ક્રીટસ, જેનું શ્રી કલાપીની પેઠે
 ભરયુવાવસ્થામાં જ દેહાવસાન થયેલું, તેની પણ
 The Happy Insensibility નામની એક કવિતા ઉપર-
 થી શ્રી કલાપીએ ઇ. સ. ૧૮૬૩ માં આ પ્રમાણે કવિતા
 લખેલી છે:—

૮ - સુખમય અજ્ઞાન

શિખરિણી

મહા સુખી - સુખી - પરમ સુખિયુ તું તરુ, અરે !
 ગિયાળાની રાત્રિ થદપિ તુજને ખેરતી રહે !
 ન શાખા તહારીને પૂરવ સુખનું જ્ઞાન વધે રે !
 વસંતે ખીલેલી દુઃખદ સ્થિતિમાં આવ્ય પડી છે .

ભલેને વાતો ઉત્તર યવન સુસ્વાદ કરતો ,
 ભલેને હીમોનો સિતમગર વર્ષાદ પડતો ,
 અરે ! તોએ વૃક્ષો ! મધુ સમયમાં ખૂબ ખીલશે ,
 ઝલુનાં વહાલા તો પરમ સુખી છો એમ ગણુજો .

વળી સુખી સુખી ભક્તી વિરહિણી થ સરિતા ,
 દિસે તું આનંદી ગંગા શરદીમાં સમ સદા ,
 મહા કાળી રાત્રિ સરવ ગમ સંહાર કરતી ,
 તદાપિ ખોલેલી ઝળહળિત કાંતિ ન સ્મરતી .

અહો ! બેઠી છે શું બચ્ચૂમય આચ્છાદન ધરી,
 સુખી હોજે બાપુ નજર મમ તહારા પર કરી ;
 મનુષ્યોને તો આ પરમ સુખ માગ્યું નહીં મળે,
 ધણાંએ પીડાએ જરિક જ દશા અંતર થમે .

પ્રોપિતભવૃકાની પણ આ કવિતા ઇ. સ. ૧૮૬૩
 માં જ લખાયેલી છે:-

૧૦ - પ્રોપિતભવૃકા

શાદ્દલવિકીડિત

જો જો ! જય વહો નદી જલ સમો આ કાળ શોકે ભર્યો !
 આયું વાયુ સમું ઉડી ઝપટમાં આ જય, બહાલા ! અહો !
 હૈયું આ ઘટમાળના ઘટ સમું આશા ભરી દોળતું !
 સકે અંધુજ મેઘથી રવિ વિના આ દેહતું તે થયું !

માતું મોહ જ પ્રેમ છે, પણ નહીં હૈયું હકીલું તજે !
 એ તો સાંકળ રનેહથી, દહ થઇ ઝૂરી મરે છે, અરે !
 'રે ને, પ્રાણપ્રિયા ! સુખી' કહીં મને આશા દર્શને ગયા,
 એ તો ઠીક ક્યું, પિયુ ! પણ હવે દહાડા નથી વીતતા .

સાચું, નાથ ! લખો મહને, હૃદયથી દારી વિસારી જ શું ?
 હૈયું ક્રામળ આપતું કઠિન આ મ્હારે નસીબે ક્યું ! ? ?
 વહીલું મ્હોં મુજ દેખતાં ગુરુજનો તેથી બને આકળા,
 કોને વાત કરે ? રહું ક્યમ કરી ? દુઃખો ભર્યો દિલમાં .

બાળા ક્યાં ! નથી બોલતી ! ઝટ કહે માડી ! લલા ક્યાં ગયા ?
 બાપુડું રહતું કરે ઠણકલાં, તેની ધરે હો દયા !
 નીમાણું ગભરૂં અરે ! ટળવળે બેયું ન તે જય રે !
 કાલા બોલ કરે મ્હને મૃતસમી જોડું થઇ દેહ છે ! "

મુજ ચાંદલિયો ઉગશે, ભમરા !
 તુજ પાય પહું જામસ હો ! ભમરા !
 મુજ નેત્ર ન સખ અરે ! ભમરા !
 જો નભમા નકટા ન ભમાતુ' !

ગભરે કુમુદી શશીને ગણુજે !
 તુજ કાગ નથી મુજ પ્યાર પરે !
 મુજ કાર નથી મુજ પ્યાર પરે !
 તુ ભટકે ત્યમ હું લટકું છું !

અગ્રેજ કવિ કીટસ, જેવું શ્રી કલાપીની પેઠે
 ભરપુર્વાવસ્થામાં જ દેહાવસાન થયેલું, તેની પણ
 The Happy Insensibility નામની એક કવિતા ઉપર-
 થી શ્રી કલાપીએ ઇ. સ. ૧૮૬૩ માં આ પ્રમાણે કવિતા
 લખેલી છે:—

૮ - સુખમય અજ્ઞાન

શિખરિણી

મહા સુખી - સુખી - પરમ સુખિયુ તું તરુ, અરે !
 શિયાળાની રાત્રિ યદપિ તુજને જોરતી રહે !
 ન સાખા ત્હારીને પ્રવ સુખવું લાન કંઈ કે !
 વસંતે ખાંચેલી ફુલક સ્થિતિમા આજ પડી છે .

ભલેને વાતો ઉત્તર પવન મુસ્વાદ કરતો ,
 ભલેને હીમોતો સિતમગર વર્ષાક પડતો ;
 અરે ! તેઓે જુદો ! મધુ સમયમાં ખૂબ ખીલજો ,
 પ્રજુનાં વ્હાલા તો પરમ સુખી છો એમ ગણુજો .

વળી સુખી સુખી ભમતી વિરહિણી ય સરિતા ,
 દિને છું આનંદી ગમ્ભી ચરદીમાં સમ સદા ;
 મહા કાળી રાત્રિ સગ્ગ ગમ સંહાર કરતી ,
 તદાપિ ખોચેલી ઝળહળિત કાંતિ ન સ્મરતી .

અહો ! બેઠી છે શું બચૂમય આચ્છાદન ધરી ,
સુખી હોજે બાપુ નજર મમ તહારા પર ફરી ;
મનુષ્યોને તો આ પરમ સુખ માગ્યું નહીં મળે ,
ધણાએ પીડાએ જરિકે જ દશા અંતર થયે .

પ્રોષિતભત્તૃકાની પણ આ કવિતા ઇ. સ. ૧૮૬૩
માં જ લખાયેલી છે:-

૧૦ - પ્રોષિતભત્તૃકા

શાદ્ધલવિકીડિત

જે જે ! જય વલ્લો નદી જલ સમો આ કાળ શોકે ભર્યો !
આસું વાસુ સમું ઉડી કપટમાં આ જય , બહાલા ! અહો !
હૈયું આ ઘટમાળના ઘટ સમું આશા ભરી ઢોળતું !
સૂકે અંબુજ મેઘથી રવિ વિના આ દેહતું તે થયું !

માતું મોહ જ પ્રેમ છે , પણ નહીં હૈયું હઠીલું તમે !
એ તો સાંકળ રનેહથી , દહ થઇ ખૂરી મરે છે , અરે !
જે જે , પ્રાણપ્રિયા ! સુખી ' કહ્યો મને આશા દધને ગયા ,
એ તો ઠીક કયું , પિયુ ! પણ હવે દહાડા નથી વીતતા .

સાચું , નાથ ! લખો મહને , હૃદયથી દાસી વિસારી જ શું ?
હૈયું કોમળ આપતું કઠિન આ મહારે નસીએ કયું ! ? ?
બહીલું મહોં મુજ દેખતાં ચુરુજનો તેથી બને આકળા ,
કોને વાત કરે ? રડું કયમ કરી ? દુઃખો ભર્યો દિલમાં .

બાળા ક્યાં ! નથી બોલતી ! ઝટ કહે માડી ! ભલા ક્યાં ગયા ?
બાપુડું રડતું કરે કણકલાં , તેની ધરો હો દયા !
નીમાણું ગભર , અરે ! ટળવળે બોયું ન તે જય રે !
કાલા બોલ કરે મહને મૃતસમી ઝોડું થઇ દેહ છે ! "

અદાર્કાંતા

ખોલી બાલા જીવત બનીને, મહેલની બારીએ તે
ખેડી દીલી હૃદય કુન્નતા ઉપરે હાથ દાખી,
હા - હા ... બહાલા ' તુટક લવતી, ભાંજ બાણે પીધેલી !
રવેદે ભીની લથડી પડીને ચેતના સર્વ બૂલી .

ન્હાની હોડી સરજલપરે ચાલતી જેમ હીચે,
વાતો બાણે શમ જલપરે ડોલતું કાષ્ટ એક
મૂચ્છાં પામી રસઉદધિમા તેમ તે હીચકે છે,
હાફે, તાણે શરીર સધળું, મંડા થયુ ગાભર છે .

ઉપેન્દ્રવળા

ભીડી ઉભી તે નિજ આખ ચોળે,
નમથુ દેખે અકળાષ્ટ ત્યારે
પહી ઉઠી ને લથડી પડી તે,
વળી ઉઠી ને નભમા જુએ છે .

માલિની

ચમકે ચમકે દોડે વીજળી વાદળામા,
ધર ધર ધર ઘોરે અજમા મેઘ કાળો,
તડ તડ તડ વર્ષે બિહુ મોટા નભેથી,
ધુધુધુધુ ધુધવે છે એક વહેળું વહેતું .

ઉપેન્દ્રવળા

“ હંતુ વિચાર્યું, મુખમા રહેશુ
થયુ ન ધાર્યું ! વિધિએ શુ ધાર્યું ?
અરે ! અરેરે ! હૃદયે ન કાઢયુ ”
લવી, મુકાને, મુખયા બગાસુ .

૧૮૬૫ માં મિસીસ બ્રાઉનિંગના A Valediction
ઉપરથી એક કવિતા આ પ્રમાણે લખી છે —

૧૧ - જેઠી સલામ

હરિગીત

પ્રભુ પાસ , પ્યારા , તુજ રહે ! પ્રભુ પાસ , પ્યારા , તુજ રહે !
 નહિ તો , અરેરે ! એકલો તુજ મ્હોં કરી ઉત્તર લણી ,
 તું પહોંચ ને જંગલ મહીં ક્યાં વનવને ભટકી રહે ?
 તનહા વળી હું આથકું વેરાનમાં તુજ શોધમાં —

તે વ્યર્થ દિલની વેદના ને વ્યર્થ હું ભટકું , અરે !
 પહોંચી શકું નહીં હું તહને , રખડી શકું નહીં થાકથી ,
 તોએ ભલા રહતાં અને મરતાં તને શોખની શકું :—
 “પ્રભુ પાસ , વહાલા ! રાખજે ! પ્રભુ પાસ , વહાલા રાખજે !”

શિખવી શકું હું આ તહને ? શિખવી શકું હું શું તહને ?
 જો હું કહું ‘દક્ષિણ તરફ’ કે વામ બાજુ તું જજો—
 દીક્ષા નકામી એ થશે , મમ ધૂળમાં સખદો જશે ;
 મુજ ભુલિ , રે ! રે ! બાપડી તે શું તને શિખવી શકે ?

જો હું કહું દક્ષિણ તરફ તો વામ બાજુએ જશે ,
 જો સાંભળે તું સખદ મ્હારા તો નકી દુખિયો થશે ;
 સુચસે મહને જો દીવડો તુજ માર્ગ સૂચવવા તહને ,
 તે કાયલાવત ભાસશે તુજ નેત્રને , વહાલા સખે !

હું માત્ર તુજને દઈ શકું આશિષ , ઓ વહાલા ! અરે !
 “પ્રભુ શીખવે તુજને સખે ! પ્રભુ શીખવે તુજને , સખે !”
 આશિષ તુજને દઈ શકું ? આશિષ હું શું દઈ શકું ?
 મમ આંસુડાં ગળનાં રહે , તે તો બધી આશિષ છે .

એ કેમ સૂકાવી શકું ? એ કેમ સૂકાવી શકું ?
 તુજ કાજ હાર બનાવવા મુજ બાગમાં પુલડાં નથી ;
 મ્હારી ભલાઈ નયન ત્હારામાં છુરાઈ થઈ વસી ;
 કોણ તુજને આપશે અહોભતા આ દિલ તણી

મમ હૃદયની મૃદુતા તને કાટો થઈને લાગતી ,
મમ શપથ પ્રેમની અગ્નિનો પણ કેમ તોડ્યો તૂટશે ?
આશિષ દઈ હું ના શકું ! હું તો તહને ચાહી શકું !
“ આશિષ , પ્યારા , દે પ્રભુ ! આશિષ તુને દે પ્રભુ !

ચાહી શકું શું હું તહને ? શું હું તહને ચાહી શકું ?
પ્યારા અરે ! પ્યારા અરે ! શું પ્રેમ જેવું આ હશે --
કે મૃત્યુવત્ કે આક્રમણ તુજ મસ્તકે ધૂમી રહી ,
ને એકલી રડતી રહું રે ! સર્વ સાધનહીણ હું !

મુજ પ્રેમચુબનની નીચે કડવાં ભર્યાં છે આંસુકાં ,
ને દાહ મ્હોડાથી ભરી મમ સ્વપ્ન જેવી કલ્પના :
અભદ્ર જે ચારે દિશે તુજને વીંટાઈ છે ગયું ,
તે અતિશા મમ પ્રેમની છેદી શકે નહિ ! દૂર વું !

તુજ ભય છે જીવ જે હુ ખે , તે હું કશું બાણું નહીં !
મુજ ભય છે જીવ જે હુ ખે , તે વું કશું બાણું નહીં !
મરી હું શકું ! મરી હું શકું ! ચાહી શકું નહીં હું તહને !
“ બહાલા ! તહને ચાહે પ્રભુ ! ચાહે પ્રભુ ! બહાલા ! તહને ! ”

આ ઉદ્દગારો પણ ઇ. સ. ૧૮૬૫ ના અરસાના છે

૧૨ . સુદર્શિ આશક—ગઝલ.

૧૩ : આધુનિક પ્રેમ—ગઝલ

૧૨ - સુદર્શિઆશક

આં પહોંચ્યો અંજમતો પ્યાલો , અયે દિલબર !
ઈઝસલ ! રહમ લાવી ઘડીબર સખરૂર કર .

માગજને , સાકા ! તું દે પેગામ મ્હારો એ -
“ દિવારાયે સુદર્શિ આશકનો તું ખતર લે .

શીરીન ત્હારા લબની લિઝુંત દે લલા આખર !
 હુસ્ન ! ત્હારા ગાલ છેલ્લે રાખ સીના પર .
 હા હા ! મહે તે યાદ છે , તુંજ બુલ્લની ખુશ્બો ;
 ઘૂમી રહ્યો આ કાનમાં તુંજ શુદ્ધતનો પડધો .
 પરિંદા ઝૂંટી જશે આ બાઝ જુલ્મગર ,
 રહેલત સાઝ કર બેનાલે ખતમ કર .
 રકમ આ અન્દામનો ઝબે થશે , મહેબૂબ !
 ભટકશે ગમગીન આ બેહોશ મહાર નર .
 ઇશકના આ બાગમાં કો શુદ્ધ નથી બેખાર ,
 અબે સનમ ! તું બેરહમ કા બની સિતમગાર ?
 મોતી સમું તુંજ ચક્કમાંથી અઝુ એક પાડ !
 યાદ કર તું , યાદ કર મહમ્મ ત્હારો ચાર . ”

૧૩ - આધુનિક પ્રેમ

દુનિયામાં નથી પ્રીતિ , હતી કંઈ તે ગઈ ઉડી ;
 રહી છે સ્વાર્થની વાતો , ગયો તે તો ગયો નાતો .
 લાગ્યો સ્નેહને લૂથો , ઉઠ્યો છે પ્રેમમાં પૂજા ;
 નથી વટ સ્નેહમાં ક્યાંઈ , નથી પ્રેમી હવે ટેકા .
 હતો જે સ્નેહ હૈયામાં રહ્યો તે જીભમાં હાવા ,
 હૃદય શેતા ! હૃદય શેતા ! હવે તે ક્યાં ? હવે તે ક્યાં ?
 અરેરે ! પ્રેમ બાપુડા ! જગત છોડી ગયો તું ક્યાં ?
 રહ્યું પ્રેમી હૃદય આ છે , વલે તેની ખૂરી ચારો .
 હૃદય ! દુઃખિયું રહે શાને ? જન્મત જેવું બની જાને !
 રહેવા દે , સુહાવા દે , ન અડ તેને , તું ભોળું છું .
 બધાં ગાંડાં તું ડાહ્યું તો , બધાં ડાહ્યાં તું ગાંડું હો !
 થઈ થેલું તું થા ડાહ્યું , જવા દે પ્રેમ ત્હારો તું .

નાડી જો તું સ્વહસ્તે, દના કર ત્હારી તું પોતે ;
ઔષધ તું જ થા ત્હારે , ઔષધનો નિધિ છે તું .

કહે , બહાલા ! કહે , ખારા શાની છે ત્હને ઇચ્છા ?
બળ ત્હારે કા ભૂલી બા ? કહે શુ ન્યૂન છે અહીયા ?

પડે તું આલસા બિંચે , રવિતુ તેજ બ્યાં ચળકે—
કરે આકન્ઠ કોકટ ત્યાં , નથી ગ્રેમી પડ્યા નભમાં .

હો છે એક પામે તું , પડે હો પડે પાણુ !
સાધી તો ન સંધાઈ , હવે તું હો મા , બાઈ !

થવાનુ તે જ ચારો હો ! બન્યું ના તે બને ના હો !
રહે તો શું ? રહે તો શું ? કાકા માર મિથ્યા તું .

આ બધા ઉદ્દગારો તો ઇ. સ. ૧૮૬૨ - ૬૩ - ૬૪
અને ૬૫ ના અરસાના છે , એટલે બાણુ ઊગતી તરુણાવસ્થાના
છે; પણ તેથી ચે પહેલાં , હિન્દની મુસાફરીને પ્રસંગે
ઈ. સ. ૧૮૬૧ ના ઑક્ટોબરની ૩ જી તારીખે , ગુજરાતના
પાયતખત અહમદાબાદની મુલાકાત લેતાં નીચેના
મુન્દર અને ઉપયોગી વિચારો પછે જણાવે છે—

“ ત્યાર પછી અમે મગનભાઈનું ગાલીચા અને લાકડાના કેતરણીનામનુ
હસ્તાનુ જોવા ગયા . ગાલીચા ધણા જ સારા બને છે અને તેઓને
અમેરિકામાં મોકલી આપે છે . મહારા સાબળવા પ્રમાણે , આજુ કામ
આખી પૃથ્વીમાં બનતું નથી કેતરણી કામ પણ અતિ ઉત્તમ છે .
સાધારણ ગાલીચો ૩૧ ૧૧૫ માં વેચાય છે અને અમેરિકામાં દોઢી કિમ્મતે
વેચાય છે . અમે હિન્દુસ્થાન ! તું ઉદ્ધોન કર . કુદરતની કૃપાનો ઉપયોગ
કર . બીજીની મદદ તરફ દૃષ્ટિ ન ગળી પોતાની મહેનત પર આધાર રાખતા
શિખ . બહુ જો જ સારું , એ મૂત મનમાથી કાઢી નાખ . દુનિયા અગાડી
વેલે છે . તું કે જે એક વખત તિરોમણિ હતો , તેને આવી રીતે પાછળ
નમાલા થઈ પડી રહેતા રામ નથી આવતી ? જો તું થોડી મહેનત કરીશ
તો કુદરત ત્હને પ્રમાણમાં વધારે કળ આપના તૈયાર છે . તો તું પણ કમ્મર
કસી તૈયાર થઈ બાઈ , બેનો , દીકરી , દીકરાને કામ કરતા નિખવાડ

અને શીખ. જે ઊર્ધ્વ અમદાવાદમાં જાઓ, તેમણે આ કારખાનું ખસૂસ જોવું અને જોઈને વિચારવું કે ઉદ્યોગનાં પરિણામ કેવાં છે ! આ ગાલીયાના કારખાનામાં ૧૦ - ૧૧ વર્ષના છોકરાઓ કામ કરે છે. મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા આપવા કરતાં છોકરાઓને આવાં કામ શિખવાડે. આથી મદદ કહેવું એમ નથી કે વિદ્યા નકામી છે, પણ વિદ્યા મેળવ્યા પછી આકરી જ કરવી એ વિચાર ખરાબ છે. આ વિચારથી જ હિંદુસ્તાનમાં કોઈ સારો કારીગર નીકળતો નથી. * * *

આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે શ્રી કલાપીએ આવિર્ભાવ પામતી તરુણાવસ્થામાં જે વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે જ વિચારોને ખરાબર એક જમાના પછી, આજે તો આખો હિંદુસ્તાન દેશ પોતાના વિચારો કરવા, પોતે સૂચવે છે તેમ, 'કમ્મર કરીને' મંડી રહ્યો છે. સૌ કોઈ જાણે છે તેમ, શ્રી કલાપીના આ વિચારો આખા દેશના હૃદયમાં અત્યારે તો ખરેખર દાખલ થઈ ચૂક્યા છે અને તેથી વિશેષ વિવેચન અનાવશ્યક છે. હવે કવિતા તરફ : —

ઇ. સ. ૧૮૯૬ ની : — ૧૪ - પ્રેમીનું સ્મરણ

૧૫ - ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા

તથા, ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના જાન્યુઆરીની : —

૧૬ — આશા

એ જ વર્ષના ફેબ્રુઆરીની

૧૭ — ભવિષ્યના કવિને

અને, એ જ વર્ષના એ માસની

૧૮ — દૂર છે !

૧૯ — ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા

આ ચાર કવિતા આ ગ્રન્થમાં ઉમેરેલી છે. તે ઉપરાંત, આ જ વર્ષમાં લખાયેલી નીચેની ૩ કવિતા પણ છે :—

૨૦ — મહાબળેશ્વરને

૨૧ — તરુ અને હું

૨૨ — નિર્વેદ

૨૦ - મહાબળેશ્વરને !

શાસ્ત્રલવિકીર્તિત

તહારી નીલમ કુજ ઉપર સદા હોળે થટા મેઘની,
વૃષ્ટિથી તુજ ખેલ એ અમર હો, હોળે કૃપા ધરિની,
તે પંખી તુજ વાસિણી મધુરવી, જાણુ પરે જૂલને,
સખ્યા કાલરહું સદૈવ તુજને એ ગાઈ પોઢાડળે.

એ શેવાલભરી વિપુલ વિટપો હોળે સદા ફાલતી,
તેની તે કવિતા બળેલ ઉરને હોળે સદા ફારતી;
હોળે અર્પતી કે નવીન ઝરણી કોઈ કવિના ઉરે,
મીઠું કાઈ જૂલેલ કો પ્રણયી તે તાજ સ્મૃતિમા ગળે.

થારો સર્વ સદૈવ એ મધુરતા તહારી મૃદુ હૃદમાં,
જેને ને કરણુ ઠંથું કરી જશે કે અતની લ્હાણુમાં,
હું મહારો પકડીશ રાહ-પ્રિય તું' તહારા સમાર્જે જળે,
તહારી એ સુરોલી મીઠાશ કડુણા તું રેકનારી હળે.

હું ના રોઈ શકું તહને ત્યજી જતા-છે આસ આ સુકતું,
ઠાલા સોબતીને ય અશ્રુથી વધુ અર્પી ન કાંઈ શકું,
નિમાસો તુજ કાજ એક બચ છે છોડી તહને ચાલતા,
અશ્રુ માનવિમિત્ર કાજ નથને છો ગુપ્ત આજે રહ્યા.

૨૨ - તરુ અને હું

શિખરિણી

તરુ તે બૂલતાં ગિરિ પર હતો હું ।નરખતો,
અન્યાં નેત્રો મહારાં કંઈક દરદે ત્યાં ગળગળાં;
તરુ તો બૂલતાં હજીયે દિસતાં સૌ સુખ ભર્યાં,
નિસાસા આવા એ મુજ હૃદયનાં તો સુખ હર્યાં.

“તરુના જેવાં એ જનહૃદયને શું સુખ નહીં?
હશે શું દેવાને જનસુખ થકી ન્યૂન સુખડાં?
અગાડી જતાં શું અધિક અધિકી છે વિષમતા?
ગયેલી વેળા શું મધુતર હતી આ સમયથી?”

જડાત્મા થાવાને મુજ જીગરમાં હોંશ ઉલટી,
અકારી ભાસી આ જનહૃદયની જ્ઞાનચિન્મયી;
ગયાં મહારાં નેત્રો જલમય થતાં કેં વધુ વધુ,
અને ધીમે ધીમે હૃદય પર મૂરછાં પણ ઢળી.

ગયો જાણે જીવે ક્ષણ મહીં તજી આ શરીરને,
અન્યો જાણે કોઈ તરુ ઉપરનું બીજ ઉડતું;
પડ્યું ક્યાં એ, જીવ્યું દુઃખ પણ અને કાળ વહતાં,
મહેકતો લાગ્યો વિટપ વિટપે મોર નવલો.

દ્રુમે સામે બીજે ઝુકી રહી હતી યૌવન દશા,
હતી તેની સાથે મુજ વિટપને બાથ ભરવી;
હતી ત્યાં મહારે આ નવીન રજ મહારી અપરવી,
હતી વિશ્રાંતિની ઉલટ ઉર છાયા લઈ દઈ.

“હવે કોં ઢગે હું જનહૃદયમાં વાસ વસવું,
કહી, રાઈ, ગાઈ, કંઈક દુઃખ ઝોણું ય કરવું;”
સ્મૃતિ એવી તાજી હજી પણ રહીતી હૃદયમાં,
હતાં મહારાં પર્ણો ખિલખિલ થતાં સૌ દરદમાં.

ન એ આવે પાસે, નવ પિય કેને હું જમ શકું,
વહે વાયુ ઉંધો, નવ રજ સખીને દમ શકું;
જનોના બંધો ગા તુટી પણ શકે બંધ નવ આ,
વળી આ સ્થિતિમાં નહીં જરી દશાનુ પલટવું.

ગયા દહાડો વીતી, સ્મૃતિ પણ એ ગમ ઝળકતી,
સહી એ સૌ જાતા નવીન નવ ઈચ્છા પણ રહી;
રહી અગે અગે મુજ શરીરમાં વ્યાસ જડતા
વહંતા વર્ષોમાં કરી ય નવ બાસે નવીનતા.

હિને કોઈ માથે ધડધડ થતી વિદ્યુત પડી,
ગમ મૂઝાઈ, પાણુ હૃદય પણ ત્યાં બનત તથુ;
અહોહો! હું આવો ગતિમય થતા સ્થાનવ ફરી,
પ્રભુની લીલાની ઉપકૃતિ તણું ગાયન કરે.

મહેને તો ના ભારી કરી ય જડતામાં મધુરતા,
પ્રભુની લીલાને નિરખી શકતી જ્ઞાનમયતા,
સહેતા બહેતા સૌ કઠિન કટુ સીમા ટપી જશે,
બને છે તે સર્વે ઉચિત જાતનું સૌ નિરખજો.

૪૨૨ - નિર્વેદ

શિખરિણી

હવે મહારાં દહોં રસમય પ્રવાહી નવ બને,
ઉરે જામી જામી પડ પર હબરે પડ અડે,
અરે! નિ.આસો એ દખલ કરનાગ થઈ રહ્યા,
હવે વૃદ્ધ વૃદ્ધ મુજ જીવરના થાય પડદા.

ગયા એ અશ્રુના મધુર સઘળા લક્ષવ શિશુના,
હતા તે ના બાસે રૂદન કરવાને મૂઢુ સખા;
ન દ્રેખું સસારે નયનજલ માટે સંકલ્પતા,
કહી દષ્ટિ નાખ્યું? સહુ ગમ ભરી એ કલુષતા.

કવિતો ગમિને મુજ હૃદયમે ના મમ રહ્યું,
તહીં ગાત્રી પૂરું પૂરિ પણ નથી અંતર ક્યું;
જમીની લાવામાં જાતવિષનો ગંધ અસર્જે,
ન સજ્જે કે પછો કદિ પણ મળ્યો માર્દવ લયો.

ન લાવે ત્હારા ને ઉદ્ધિ નહીં વા આ તરુ નહીં,
✓ ભરી ભાસે ત્યાં એ કપટ - ચતુરાઈ જમ તણી!
ન કોઈ ઠેર છે મૃદુ હૃદયની વાત સુણવા,
ભરેલી છે વિશ્વે કંઠિન સઘળે આમ્યમયતા.

ગયો આંહીં ને ત્યાં ગરલ નિજ નાખી સરપ કે,
વિસામાને માટે જરી ય અપવાદે નવ ક્યો;
નશા ઝેરીમાં આ જગલ સઘળું છે લયડતું
ન અપાતું પૂરું - કંઈ કંઈ બધે ખાનગી રહ્યું.

મંહને તે આ શાને રુધિર, નસ, અસ્થિમેય ધડ્યો?!
અરે! એવામાં શું રુદન કરતો આ રસ ક્યો?
ન જાણ્યું ક્યાં ખેસું? સમજણુ નહીં, ક્યાં શિર ધડે?
અરે રે! ના જાણું કયમ, શું કરવું આ ઉર લણું?

ધ. સ. ૧૮૯૮ ની સાલમાં લખેલી કેટલીક કવિતા
વાંચનારને નવી છે.

૨૩ — ઊંઘ લે તું નીરાંતે

૨૪ — તું વિણ, મેઘલ વાજસુંર!

આ બે ઉપરાંત, નીચેની પણ મહત્વની છે:—

૨૫ — ખૂની, ઠહાલા!

૨૬ — ખુદાની મઝા

૨૭ — અસ્થિર મન.

૨૫ - ખૂની વહાલા !

શિખરિણી

ખૂની વહાલા ! ના ના કહીશ મુજને “ માફ કરજે , ”
ફરી આવી રીતે મુજ પદ મહી તુ નમ્રીશ ના ,
સખે ! આવી રીતે રડ નહીં છુરાઇ નસીબની ,
હશે ત્હાગે ભાગ્યે જખમ કરવો નિર્મિત થયો .

“ખૂની” ને “વહાલા” - એ સુખદ સૌ સંબોધન મહતે ,
નથી દેવ કે’ આ હૃદય કપકો એમ વહતાં ;
ખૂની તું થાતા તો વધુ પ્રિય ત્હને હું થઈ શકું ,
સખે ! એથી તો જરૂર વધતી કે’ નિકટતા .

મહતે જે માર્યો તે જખમ તુંજને શું નવ થયો ?
ખૂની માયાણુ એ નયન તુંજ ભૂલી નવ હણ્યું ;
નહી હું બાણું છું તુંજ હૃદય જે ભાર વહતું ,
અને ત્યારે એ જે હિર તુંજ થયું છેક દૂરકા .

અરે ! જોતે ! ખારા ! તુંજ મુખ ક્યું આમ સઘણું !
પડી મીઠે મ્હેરે સહન કરનારી કરચલી !
ભુલાવો દેનાર તુંજ મુખ થયું આપ્ત જનને !
પિછાની તું ને લે કમનસીબ તો આ જ નયનો !

પિછાની તું ને લે ! કંઈ પણ નવાઈ નહિ જ એ ,
હતા મ્હારી સાથે મળ્યું તરફના દિવ્ય સ્વપના ;
હતી ત્હારા અગો સહુ ય કરમાતા નિરખતી ,
વધુ હું જાણું છું તુંજ છગરની લ્હાય તુંજથી

સખે ! બાલાઓને પૂછીશ જગમાં હું ભચી ભચી -
“ ખૂની વહાલો તું ને હજી મુધી મળ્યો કે નવ મળ્યો ? ”
મળ્યો જેને એ ના - પ્રભુય પણ તેણે નવ દીઠો ,
ખૂની કેવું મ્હાયે - સમજી નવ એ વિશ્વ સકળું .

વને સીતાને તું જઈ પૂછ પ્રીતિ રામઉરની,
મંજા એ પૂછી ને જખમ કરતા ખંજર તણી;
અરે! ભોળા! તારા ઝૂલમ મંછી ને માર્દવ ભયો—
અળણી તેથી તો લગિની તુજ આ ના રહી શકે.

અહા! તારી, મધુ! ફરજ કરને પૂર્ણ સઘળા,
સખે! ત્યાં વેચાયો તહીં તુજ હલાલી ભજવજે;
અરે! મારા બહાલા! ફરજ તુજ ને એ જ હજી એ,
રહી આ છાતી—ને! તુજ કર મહીં ખંજર રહ્યું.

ધટે આ મહોં સામે નહીં નહીં જરા મેં નિરખવું,
નકી આનંદે હું સહન સઘળું એ કરી શકું;
સખે! તારાં પેલાં મધુર સહુ એ સુખન હતાં,
પરંતુ, આ તારાં મધુર મળ્યું ખંજર હવે.

ઉછેરી ને હાથે કુસુમકલીઓ ને મહકતી,
ચુંટી તે હાથે તે કુસુમકલી માળી લઇ શકે;
પરેલી માલા તે પ્રભુઉર તણી તું પણ, સખે!
અરે! ત્રોશી દેને મુજ શિર ઉપાડી શરીરથી.

અહો! યરે! પ્યારા! ખલિ થઈ શક્યું તે અમર છે,
અને હોમી દેતાં પ્રભુકર મળી બાંધ પકડે;
અહીં બહાલાંઓનો વધુ ન ઉપભોગે મધુર કો,
હસી હોમી દેને તુજ ખલિ ક્યું હું અગર કો.

હશે તારા ભાગ્યે જખમ કરવો નિર્મિત થયો,
અરે! ગા હું સાથે ઉપકૃતિ હરિની મુજ લણી;
કૃપા એની કે ના મુજ કર મહીં ખંજર ક્યું,
નકી ખાલાઓનો પ્રભુ ય ઉપયોગે સમજતો.

વિધિની કીર્તિ તો જગત પર છે એવી જ બધે,
તહીં યોગ્યાયોગ્યે નવી જ નકી કે થાય તુલના;
મકને તુને લાસે અધરિત અને ફર સઘળું,
તહીંની તો, પ્યારા, જરૂર સહુ તે યોગ્ય કરુણા!

સખે ! આવી રીતે રૂઝ નહીં છુરાઈ નસીબની ,
ધટે આ રીતે ના જીવિત વહતાં કાચર ચલું ;
અહીં તો ખેતી છે જરૂર ફલ તો ઉપર રહ્યાં ,
સુખે ના રહેથું કાં કાણિડ સહ આ તાઢ તકકા ?

ફરી આવી રીતે મુજ પદ મહીં તું નસીશ ના ,
અરે ! સંભારી જો નમન તુજ તે તે દિવસનું ;
અહો ! એવી હજેરી મધુ સમયની અન્ય નવ કો ,
સ્મૃતિ એ વેળાની જીવિત ધરવા શું બસ નહીં ?

હતાં કેવાં ગાત્રો ! તુજ સહુ ય આધીનમયતા ,
સખે ! સુખીનાં એ તુજ નયન શાં ચાચકે હતાં !
હતું તહારે હૈયું પ્રથમ જ શીખ્યું પાઠ નમવા !
હતી પેલી કેવી મધુર મગરૂરી ગળા જતી !

નથી બૂધી મીઠા તુજ અધર પેલા ફરકતા ,
નથી બૂધી તે જે સમજણ પડી કંથની મને ;
અહો ! હું બીરુ જે ચડી-ગધ હતી સ્વર્ગ દશમે -
નથી એ બૂધી ને સ્મરણ તુજને ના કયમ હજી ?

ખૂની બહાલા ! ના ના કહીશ તુજને “ માફ કરજો ” ,
નવી છે આ વેળા તુજ કર મહીં લાડ રમવા ;
રમાડી ત્યાં લેવી હજી પણ રમાડી અહીં ય લે ,
કુદો ને ખૂજોમાં ફરકે બહુ તો , બંધુ ! નવ છે .

૧૨૬ - ખુદાની મઝા !

ભલાઈ ને છુગાઈથી , દબાવાતું લખ્યું જ્યારે -
ખુદાએ હાયમા લીધી , કેલમ શાયતાનની ત્યારે !

બિચારાં બીખ માગે તે , સદા એ બીખ ન કેં પામ્યાં ;
બધા અલિમ ઉપર પુખ્તો સદા આરામનાં નામ્યાં !

મઝાઓ “આજ” ની લૂંટી ગયેલા છે જુલમગારો ;
 ભલાંઓને મળી જૂઠી બધી એ “આવતી કાલો” !
 ગુમાવી આજની મીઠી મઝા શી કાલના વ્યાજે ?
 ખુદાની શાહુકારી એ વળી દેવાળિયાની છે !

અહીં દૂરી રૂપાળીને નઝરને ચોરવા નાખી ;
 તહીંથી આંખ ઉઠાવા નહીં તાકત પણ આપી !
 છતાં એ દષ્ટિને માટે સજ દોઝખ તણી સ્થાપી ;
 અને તાજે હમોને તો થવાનું ચૂપકરી રાખી !

ખુવારીમાં અહીં આવ્યા : હમે માગ્યું હતું ક્યારે ?
 ઉપાડી જાય છે ત્યાં એ હમારી માગણી ક્યાં છે ?
 અરે ! આ આવવું શું ? ને જવું શું ? ને સખ શી આ ?
 ખુદાને આ હામોમાં તે મદદની આમ શી આશા !

ભલાઈ આ હમારી કેં નહીં આકાશનો ટેકા ;
 પુરાઈથી ન યા શીટ ખુદાઈ કારાખાનું ઢા !
 ભલાઈ ને પુરાઈ આ હમારી છેક છે નહાની,
 પુરાઈને હમે રહેતાં, ખુદાને ખીક છે શાની ?

હમે આત્મા બગાડ્યો છે પુરાઈને સદા ધ્રુવિછી ;
 મગર છૂપી છગર માંહી ભલાઈનો રહ્યો વીંછી !
 પુરાઈ આવડી ના ના ! ભલાઈમાં સદા સાંખ્યું ;
 હવે એ શીખવું બાકી હમે તો મોતમાં રાખ્યું !

પુરાઈનું સદા ખંજર, ભલાઈની ઉપર દીકું !
 ન લેવાતું ! ન રહેવાતું ! ન પીવાતું કરી મીકું !
 ખુદા ! તહારી મજેદારી, પુરાઈ શીખવે આવી,
 ભલે તો એ હમારે યે શિખી શિખી સદા ગાવી !

૨૭ - અસ્થિર મન

મન સ્થિર કર્યું , ગાને , ધ્યાને , પ્રિયાવદને , વને ,
મન સ્થિર કર્યું , તોયે જ્યાં ત્યાં કર્યું ' ન કર્યું બને ,
જયત પર તો કોઈ બહાલુ સદા નવલ નહી ,
પ્રિય સદા છતા હેયું ધીમે પડે અમતી મહી ' .

કુસુમરજ જ્યાં મોતીડામા રવિ ઝુકતો બરે ,
ધવલ સરલા હંસી ગ્રીવા નમી ચળ આદરે ,
નહી જઈ સુણ્યા હંસોને યે સુમાનસને જળે ,
પણુ સુખ તહીં નિહ્યે સીધું ન વ્યોમ ચક્રી ઢળે ' .

ગિરિવર રૂડો કૈલાસે હું ચડ્યો શશિકાન્તનો ,
અરધ ઉમયા સજ્જના પિહાર મહીં બળ્યો ,
રુધિર પણુ જ્યાં બહાલીનુ એ કરે પિયુષંગમા ,
તહીં પણુ રહ્યો ભાથે તે એ શશી સરખો કચહા ' .

વન વન ફરી ઉડી ઉડી મુસાફર કોઝિલા ,
મધુ સમયની પાખી આજે મુઆતલણી લતા ,
સદ્દ મન ગમ્યું પીતાં પીતાં નશો રસનો ચડ્યો ,
પણુ ટહુકતાં ચીકાતાં એ તૂટે સ્વર કેટલો !

સ્થિર નહીં અહીં જોઈ ક્યાં એ હજુ સરણી સુખી !
પલ પલ મહીં જોળે વાધી છતા પલટી જતી !
અરર ! પલટે તેમા તે શું મળે મુખ કોઈને ?
સરખી પડતી ધાસ ના ત્યાં યુએ દવ કોઈ શે ?

ખડખડ હસે તેને રોવુ મળે અળખામણુ !
ખળખળ રહે તેને અશ્રુ નથી સ્થિર સાંપડ્યું !
“પગ જરી ધરે ! હોડીવાળા ! ઉભું કર નાવને !”
જલ સ્થિર મહીં • નૌકા કયાંયો પધી સ્થિરતા ધરે ?

સ્થિરરસ થવા ઘેલી નાચે અહીં કવિતા બધી!
સ્થિરરસ થવા ચોગી તાપે અનેક નવી ધુણી;
સ્થિરરસ થવા બહાલાં પાખી, જનો, જડ, સૌ મથે,
પણ કુદી રહ્યાં આ બહાડો! નથી સ્થિરતા રસે.

સ્થિરરસ થવા મહેં બહાલીના કપોલ જલે ભર્યા,
સ્થિરરસ થવા તેણે એ આ ઉરે જખમો કર્યા;
સ્થિરરસ થજ્ઞ બહાલાં! ઓહો! ચુકે નિજ બહાલને!
પણ ચપલતા યત્ને યત્ને વધ્યા જ વધ્યા કરે.

રસ મુજ જતો રાખી લેવા પ્રિયા ખડકે ચણે,
પણ ગરીબડો ઉઘો એ તો પ્રયોગ પડ્યો, અરે!
વહન વહતું - તેને રોક્યે શિલા વચમાં ધરી,
જલ તુટી પડી તોફાને આ નદી ઉલટી ચડી!

સરલ વહતું બેળું ત્યારે હતી તરુછાંય શી!
સરલ વહતાં ચોખ્ખી કેવી હતી જલઆરસી!
નહીં નહીં હવે સ્નાને આંહી કદી ચ ખતી શકે!
જલ પર હવે રંગીલી એ ન જાંચ તરી શકે!

અરર! પ્રિયની એ તો પેલી શિલા હિરલે જડી,
કમલ લઇને કુંજે હાથે સુઅશ્રુમયી ઘડી;
પણ વહનને તે એ તોડી જવું જ પડે નકા,
ઉપર ઘન ને નીચે સિંધુઃ ધલાજ કરશે નહીં!

સ્થિરરસ થવા શ્રદ્ધા શોધે સદા દગપૂર્ણતા,
સ્થિરરસ થવા શ્રદ્ધા માટે દગો ચ કરે કર્યા;
પ્રભુ પર છતાં શ્રદ્ધા-દષ્ટિ ન પૂર્ણ પડે અને -
સહ ચપલતા યત્ને યત્ને વધ્યા જ વધ્યા કરે!

તરુવર બધું કંપાવીને વહે પ્રતિ હૃદયડી,
પણ થડ જરા મુજે ત્યાં તો શિખા ઝુલતી બની;
તુજ નયનમાં એવા ભેદો બધા અમથા ભરે,
સ્થિરરસ થવા બધાં ત્યાં સર્વે સમાન મથ્યા કરે!

મધુર અધરે ગાલે પેલી કુમાર મળ સમી,
સ્થિરરસ થવા તેને એ આ ઉરે તજ્જતી કરી!
મુજ શુરુ કહે તે માર્ગે મહેં જરા પગલું ભયું,
સ્મિત ઉડી ગયું ' રાવું જોયું ' છતાં સ્થિર શું થયું? '

તકો નકો ખર આનદી છે ન અસ્થિરમાં કશું,
મુજ હૃદયના એ તો હાથા અનુભવથી કહું,
પણ સ્થિર થવા જેવું ભાસ્યું - તહીં પણ શું વળ્યું ?
જીવનમય ને પાપાણીમા ફરી ભાગવું મળ્યું !

પ્રભુય વહેતો કોરે મૂંઝે બધા ઉપયોગ ન્યા -
વગર સમજ્યે ન્યા ચાલે છે ક્યામય આસુડા!
ફરજ પણ ન્યા ટીંગામને જરી રમતે ચડે,
ઉપકૃતિ તણાં શીષોં નીચે જહી પદમાં પડે!

અમન મધુરો એ તો જો કે બલે સ્થિર ના જરી,
પ્રિય શુરુ ! આહી રહેવા દેને ! વિરામ મજે જરી ;
પણ - અરર ! ત્યાં પેલી મ્હારી કલ્પી કરમાય છે !
ઉઠે ઉઠે - શુરુ ! ભૈયારી છે ! છતાં, અટકાય છે !

જલ વિણા સ્ક્રા નેત્રો ચારે, વિના સ્મિત મોં હુખાં -
પણ જઈ તહી લેવાના છે ક્યા સુખજૂખમા ?
મુજ હૃદયને આહી પૂરો વિહાર નથી થયો,
મુજ હૃદયને આ બાગેથી હજી રસ ના થયો !

અરર ! નિરખે રહને હૈયા જહીં જઈ ના શકે !
રજ પણ - અરે ! જ્ઞાને જેવી વિહાર બહાર જે !
મધુર કલ ઉં તોડી લે ને, ન દ્રેષ કસો મહને,
ફલ અમર છે, હુ આતુ છુ ન કાળ ખહુ જશે .

રહી સકીશ લો રહેવું હાવા પ્રવાહપતિત છે,
પણ નવીન આ જોયું લેની કહીં ચિંતમી જશે ?
નવ મળ્યાં શકે તેની ઝાંખ કહીંથી ય થૈ પડે !
પછી રુધિરમા પોતના એ જહાં તકડયો કરે !

જગત સઘળું જેવા સ્વરે સ્વરથી ભર્યું !
પણ, સ્થિર નહીં એકે વીણા, બધું બસરું બન્યું !
ધ્રુવધ્રુવ અહીં, આ કોકિલા, મયૂર તહીં લવે !
પણ સહુ ય એ ભાષા જાણે કંઈક છુપું રહે !

મુજ ગુરુ અહીં, આ એ વ્હાલી ! તહીં સખી બાપડી !
મુજ શ્રવણ રહે જૂદી બધાં નવી વાતડી !
પણ હૃદય તો મ્હારું જૂદા સિતાર 'મહીં' ઝુમે !
પ્રાત નખ અને તારે નાદો જૂદા જ જૂદા ધુમે !

ટમ ટમ થતી પેલી ઉભી નભે નવી, વાદળી,
રવિકિરણને પી જાતી ને નવીન મહેં ભરી ;
કટિ પર ધરે રંગીલી દ્રા સુરંગની મેખલા,
ઝળહળ થતાં તાકે ખાતી વળી કંઈ હીંચકા !

જગત પર દે' આવું આવું જરૂર બની શકે,
પણ રવિ જતાં કાળા રંગે નકી ભળવું પડે ;
સ્થિર જરીય દ્રા રાતો પીળો સુરંગ રહે નહીં !
ત્યજી દષ્ટ બધા રંગો બહારે જવાય વળી નહીં .

જહીં જહીં ઉભો ત્યાં રહેવાને સદા મન ચ્હાય છે,
પણ બસડતા પૂરે ના દે' પગો સ્થિર થાય છે ;
મન સ્થિર ક્યું ગાને, ધ્યાને, પ્રિયા વદને, વને,
મન સ્થિર ક્યું તો યે બ્યાં ત્યાં ક્યું 'ન ક્યું'—અને .

ઈ. સ. ૧૮૯૯ના અરસામાં લખેલી “ સનમને
સવાલ ” નામની એક ન્હાનકડી ગાથા ઉમેરેલી છે.

આ ઉપરાન્ત આ વર્ષમાં નીચેની કવિતા લખાયલી
જડે છે:—

૨૯ — સિત્ર પંખીને

૩૦ — વેચાઉં ક્યાં ?

૩૧ — આપની રહમ

૨૯-મિત્ર પંખીને

દુતવિલંબિત

જગતમાં ઉપકાર કથાય ના ,
શુભ ન ઈચ્છુ એ બદલા વિષે ;
પણ અહીં ઉપચાર રતિ તણા -
વિહંગ - કે ગૃહણી ય બની શકે .

વસંતતિલકા

ઝૂલે ન આજ તરુઓ , નથી હોર વાતી ,
તુને ય કાળ બહુ પિંજરમાં થયો છે ;
છે શાંતિ ! આપુ ! તુજ પાંખ તુલ્યમાં કે ,
રે ! ચાલ ! પંખી ! તુજને ઘિટપે ઝુલાવું .

ઝૂલે ન આજ તરુઓ , નથી હોર વાતી ,
હું પાસ એસી મુજ હસ્ત વળી ઝુલાવું ;
શાખાથી તું ડગીશ ના ત્યમ હીચશે એ ,
સ્વાતંત્ર્યની સ્થિતિ ત્હને સ્મરણે ચડાવું .

ઉપભતિ

જે પિંજરે તેની સ્વતંત્રતા તો -
અરે ! રહી અન્ય જ હસ્ત માહી ,
જેવું જેવું માળો જ મોકલે ત્યા ,
હિવાનના નીર તણા પ્રવાહને .

જે પાંગળુ તેની સ્વતંત્રતા તો , -
અરે ! કહી અન્ય તણી દયામા ,
તોયે નથી પારધિહસ્તમાં તું ,
પ્રભુ તણો ગા ઉપકાર એટલો .

ત્હારી , અરે ! આ પરત્રતાને
સ્વાતંત્ર્યથી , લે , અધિકી બનાવું ,
માતા વતી બાલકના પદોને
જેવું બને ભૂપણ અર્પતે સમે .

ધન્ય ન ત્હારી સમજ શકું હું,
ત્હારાં દગો ભીરુ કહે ન કાંઈ;
ક્યો પ્રભુએ મુજ તે ગણીને,
તું તો રહે એ ઉપકાર ગાતું.

હું તો કરું છું મુજને રુચે તે,
ત્હને રુચું તેમ સદૈવ જાણી;
ગાઠે ન ગાઠે પણ બાલકાને
જેવી ધરે છે પયને જનેતા.

ક્યો પ્રભુએ મુજ તે ગણીને,
તું તો રહે શીષ ઝુકાવતું એ;
ત્હને દિશાબાન કશું ય ના ના,
ક્યાં ક્યાં મ્હને જીવન તું બને છે.

દીધું બધું તે ગણવું લીધેલું,
મહાનતા એમ જ ચાલનારી;
સુગંધ પુષ્પેથી મળેલ માની,
પર્જન્ય ગર્ભે ઉપકાર અર્પતાં.

વસંતતિલકા

પેલા પડેલ જખમે તુજ કંઠમાં શી
મીઠાશ ત્હેં વધુ મનોરં કરી ભરી છે;
મ્હેકી રહેલ તરુ ચંદનના કબ્જે,
ઠાઠે સુગંધ ન્યમ કાષ્ટિકની કુહાડી.

પેલા પડેલ જખમે તુજ નેત્રમાં આ
કાંઈ નવીન જ ભયું, જગમાં નથી જે!
તે દર્શિ ના યુલયુલોની, નહીં જનોની,
તે દર્શિ બીન હજી કાંઈ ગયું ન ગાઈ!

પેલા પડેલ જખમે તુજને કયું જે -
તે એ જ, જે જીવનહેતુ હું 'શોધતો' તો!
જે છે મળ્યું; અવરને કેં અર્પવા તે
આ કાબજીન લઈ આમ ક્યાં કરું છું.

ખીજ વિહંગમ રહ્યાં બહુ ગીત-ગાતા -
જેના સુઅંગ તરુબૂધણ ચારુ રંગે ;
જેની ત્વર , ચપલતા , રમણીયતામા ,
આનંદની છલક ને પ્રભુની કૃપા છે .

એવા વિહંગમ અનેક નિહાળતો હું ,
સ્વચ્છકતા વન તણી ઉગ્ર ધારતો હું ,
તોયે ઠંયું હૃદય આ તુજને જ જોતાં ,
જોતાં જ કાંઈ ઉપકાર લવી ઉપાડ્યું .

વ શસ્થવિલ

ઉપાડતા ત્યા તુજ શી દશા હતી ,
મીએન નેત્રો ચીરી પાખડી હતી ,
સુજીરતા , ક્રામળતા કંઈ કંઈ ,
હતો હું જોતો બસ સ્વપ્નમા જ જે

વિહંગમે જે ન હજી સુધી ખન્યુ ,
હથેળીને એ તુજ ધીરવુ નહુ
તુપાલુ વિશ્રંભ જલે ધરે , અને
ધરે સદા જેમ રવિથી પશિની .

અરે ! અરે ! માનવીથી ધવાયલું ,
ધરી શક્યું માનવીને જ કેમ તું ?
મધુષ જ્યા ત્યાં પકડાય પદ્મમાં -
પરંતુ છે જાતિનું સામ્ય એ કંઈ .
તહને નહીં સામ્ય કશું જતો સહે ,
જતો ! અરે ! પારધિ જમા ઘણા રહે ;
છતા તુ તો પારધિહસ્તમા ય ત્યા ,
તહને દિસે - ધારત એ અધીનતા .

હતી નહીં ભીતિ કશી તહને ત્યહીં ;
હિતેષ્ઠુ માન્યો પ્રથમે જ સ્પર્શતા ,
દવા જ જ્યા ત્યાં જખમી જીવે સદા !
સાધુત્વ જોતુ સધળે જ સાધુતા .

અધીનતા દેવ પરે નવી જ એ ,
તહને , ઘટે ! બાપુ ! સુખો જ સાથમાં ;
જહીં તહીં સામી જ ભાવના મળે -
સ્વર્ગે મળે છે જ્યમ મિત્ર મિત્રને .

વસંતતિલકા

તહારાં સુખોથી મુજ આ ઉપકાર ગાવો -
એ ક્યાંઈ એ ઘટિત ના ! પ્રિય પંખી મહારા !
છે તું જ બીજ તુજ સૌ સુખનું સદૈવ !
છે ધાત્રી - વૃષ્ટિભું કારણ જેમ સિંધુ .
છે તું જ બીજ તુજ આ ઉરનું ય , પંખી !
જે પામવું ઘટિત તે પ્રભુ દે તહને છે ;
આ હસ્ત જેથી કરી પંખી હડી જતાં સૌ ,
તેનો પ્રભાવ નહીં કે' તુજ ધોરવામાં ,
પંખાળતાં કર શિખ્યો તુજ ધોરવાથી ,
છે કાણુ કંપતરુ પામી ન યાચવાને ?
પંખાળવું , નિરખવું , ધરવો ય સ્નેહ -
એ દાન પામવું બધું તુજ પાસ ભાસે .
છે દર્દ કાઈ તુજ નેત્ર મહીં મળેલું -
જેવું સુધાં શશી સહે સહ કાળથી છે :
એ દર્દ જોઈ મુજ જીવન આ ફરે છે :
વારિ ફરે જ્યમ ચડી ઘટમાળ માંહીં ,
એ દર્દ જોઈ નિજ શાંતિ મહીં મળેલું ,
મહારં ધરે પશુશરીર ય દિવ્યતા કા :
રે ! સ્પર્શતાં , નિરખતાં , સુણતાં ય , પંખી !
જે થાય તે કયમ કથું જગતંતુઓને !

ઉપભવિ

મહને મળ્યો તું પ્રભુ બાલભાવે ,
વાત્સલ્ય હુંમાં હરિ એ જ દેશે ,
લોકતા વિના અર્ધ જ ભોજ્ય ભાવો ,
નહીં જ દેતો પ્રભુ અર્ધ કાંઈ .

મહેને મળ્યો તું પ્રભુ સખ્યભાવે,
તુંથી જ પામું સમ પ્રાણુતાને ;
તું એમ દે, એમ લીધા કરું હું,
રહે જીવતું, સાથ સદા રહું હું.

૩૦-વેચાઉં ક્યાં ?

વેચાઉં ક્યાં બીજે હવે, આવી અહીં ? બોલો જરા !
બોલો જરા શાને તમારી આખમા ઇન્કાર આ ?
બોલો - વસીશુ ક્યા જઈ, છોડી તમારા મહેનને ?
આકાશમા ના, ના જહાંમાં, ના કબરમા છે જગા !
આવું તમારી પાસ દૂરથી ખરીદી સાબળી,
ફહેનાર જૂઠા હોય તો, બીજે કહે છે રાહ ક્યાં ?
આલમ ખરીદો છો બધી, પૂરી મુસદ્દો સૌ કરે ;
આ ચાહનારાં સૌ તમારા ! એકથો શું હું જ ના ?
દરબારમા દાખલ કરી દરબારમાથી શું કાદશો ?
નેષ તમેને રૂબરૂ, હાવાં છુતો પૂછું કચ્છા ?
આપો હુકમ, રજ તે જગાની આખનો મુરમો કરે,
આવ્યો અહીં લેઈ ચુલામી બાદશાહી વેચવા.
હોમો રહી અંગારમા : એને હિના મહારી ગણું,
દાઝું જરી તો રોકશો ના પણ - ધડી એ દારમા.
શાને ફળેતી આ કરાવો છો તમારા માલની ?
વેચાઉં છું ચૂક્યો, હરાજમાં ઉતારો કાં ભલા ?
જે જે તમારું તે ઉપર ના હાથ મૂકે કાંઈ એ ;
શું ખલકના વેચાણમા મહારી ખરીદી ક્યાં ના ?
મહો કા બુકાવ્યુ ? ફેરવ્યું તે કા આખ ના બીચી કરે ?
છે બોલતા એ શી શરમ ? આ હુકમ, આપો છો રજ ?

બોલો ! જવાનું તો કહું ! એ બે શુકન તો સાંભળું !
મિસ્કીનને એથી સહુરી ! શી બખીલી બોલતાં ?

બોલો નહીં ! હું ના ખસું ! છેલ્લે જમાના વીતતા !
વેચાણને માગી તમારા શી જમાનાની તમા ?

૩૧ - આપની રહમ

મિટી હતો, તે આપનો બંદો બનાવ્યો - શી રહમ !
માગી શુદ્ધામી આપની, બખ્શી મહોબ્બત શી રહમ !

આવ્યો અહીં છે દોસ્તદારીનો લઈ દાવો સરા !
બોસા દબ ગાલે જગાડે નિઃશ્વાંથી એ રહમ !

એવી કદમબોસી કરીને કાં લગવો રાજ રાજ ?
છે દિલ્લગી ખારી મગર ક્યાં હું અને ક્યાં આ રહમ ?

મેંદો બનાવી આપ માટે, તે લગાવો છો મહેન !
શાને જખરદસ્તી કરે આ પેર ધોવાને રહમ ?

આ આપને જોઈ લગતાં બાગનાં મહારાં શુભો ;
જે ખૂંચતાં કદમે ચડાવે તે શિરે માને રહમ !

હું ચૂમવા જતો કદમ, ત્યાં આપ આવો ભેટવા !
શુરસો કફે છું, આખરે, તો આપની હસતી રહમ !

ના પેર ચૂમ્યા આપના, ના પેરમાં : લોટયો જરા ;
પૂરી મુરાદો તો થવા દો ! માનશું તે એ રહમ !

ના માનતા તો ના કહું, જે જે બનાવો તે બનું :
તો એ કદમના ચાર બોસા આખશે શું ના રહમ !

હું જેમ આ ઘટતો ગયો, આપે બહડાવ્યો તેમ તેમ ;
ન્યાં ન્યાં પડ્યું ત્યાં ઝીલવા હાજર જડી છે આ રહમ !

મહારો સિતારો જોઈ આ, તીખા બન્યા છે દુશ્મનો :
ગાફિલ છું હું એ બન્યો, આ આપની બધી રહમ !

યારી ન છૂપે આપની, છાની મહોળત ના ગહે
જાણી ગઇ આલમ બધી, તે ના જવા દેજો રહમ !

આવો ચડાવી છે મુઝો આ આપનો આપે ગુલામ,
તો મહેગ્યાની છરવાયે ' એટલી માયુ રહમ !

બધા જ્યા ચડાવો ત્યા ચડુ છુ હાથ હાથે લેઇને,
એ હાથ છૂટી ના જવાને દમ બ દમ હોજો રહમ !

નીરની સાથે ચડ છે નીરના ખીલી પુલો,
ના બિતરાવુ નીર સાથે નીરને જાળે રહમ !

લાખો ગુન્હાઓમા છતાં છુ આપનો ને આપવી,
લાળે જખા, માયુ છતાં - આપાદ હોજો આ રહમ !

ઈ. સ. ૧૯૦૦ ના વર્ષમાં તો ચોતે છ મહિના જ
ભૌતિક દેહમાં રહ્યા અને તે કરમ્યાન લખાયેલી
કવિતામાં :—

૩૨ - શરાબતો કેન્દાર

નામની ગઝલ, ખોવાની જ લખેલી લાંબી ટીકા પુટનોટમા
આપીને આ અંથમાં અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ કરી છે તે
ઉપરાન્ત, આ છેલ્લા વર્ષમાં લખેલી નીચેની કવિતા
પણ તેઓશ્રીએ લખેલી જાણે લગભગ છેલ્લી જ
કવિતા જણાય છે :—

૩૩ - તમારી રાહ - ગઝલ

૩૪ - મહારી પુલગી - કાવ્ય

ઈ. સ. ૧૮૯૭ માં લખેલુ હમીરજી ગોહેલ નામનું
મહાકાવ્ય જે આ અંથમાં દાખલ કર્યું છે તેમા ચોથો
સર્ગ તદ્દન જ નવીન છે, એટલું જ નહિ, પણ પ્રથમ
સર્ગના મંગલાચરણમાં પણ આ પ્રસંગે ઉપલબ્ધ થયેલી

હસ્તલિખિત પંક્તિઓ પ્રમાણે આ ગ્રન્થમાં ફેરફાર કર્યો છે. પહેલા સર્ગથી અન્તે પણ શ્રી કલાપીએ લખેલી થોડીક પંક્તિઓ પહેલપહેલી જ આ પ્રસંગે પ્રાપ્ત થઈ છે, અને વાંચનાર તે આનન્દથી આ ગ્રન્થમાં જોશે.

૬૩ - તમારી રાહ

થાક્યો તમારી રાહમાં ઊભો રહી હાવાં, સનમ !
રાહત ઉમેદીમાં હતી : જતી ગઈ હાવાં, સનમ !

પી કાફરોના હાથનું પાણી ઉગેલું શ્વાસ, તે
મિઠી ગણી અંગે વીટાયું સૂળ નાખીને, સનમ !

પહાડો હતા, રેતી બન્યા : રેતી બની પહાડો ; અને —
આવી કબર સામે ઉભી : જગી-ઉઠો ના કાં ? સનમ !

પાણી બની ઢોળાઉં છું, હું દમ બ દમ ગમને કુવે ;
અંધાર છે, લાચાર છું, સિંચો-હવે સિંચો, સનમ !

સાબૂત છે ના દોર આ, આવે, લગાવો મીલુ તો,
ખેંચી ઉભા છે ખંજરો, આ ફુશનો નીચે, સનમ !

આંહી શરાબે નીર બેળ્યું છે હમારા ઝાલિમે :
પીતાં ન કાવે પ્યાસમાં, આ દમ લખે આવ્યો સનમ !

પીતાં ન કાવે છે હવે, પીતો મઝાથી જે સદા ;
કાને તમારી સાંભળી મીઠી શરાબી છે, સનમ !

છીપી રહ્યાં છે પ્યાસને આ અંઝવે લાખો અહીં ;
હું તો તમારું નીર સાચું શોધતાં પ્યાસે, સનમ !

છે પ્યાસ, છે શૂએ, ઉપર બોલે યુરાધનો વળી :
છે રાહ જોવી એકલાં, ક્યાં — ક્યાં સુધી હાવાં સનમ !

માફી તમારી છે બધે, જાણું અહીં ચે ખૂબ છે ;
માફી પુકારો ને દધ ઝીલી હવે લેજો, સનમ !

લાગિમ યુરાઈ આ બધીને ચૂપકી, ખાવિદ ! છે ;
તો યે ઉઠે છે ઉકળા ખૂને જીગર ખૂમે, સનમ !

હુંથી થયું ના . ના થયું , યા ના યશે કંઈ અહીં !
તકલીફ તો આખજી બમારે ને તમારે છે , સનમ !

ચાકી રહો પૂરે અહીં , માણી હવે તો મોકલો ;
છે માફ ને કરવું બધું , તો આજ ના શાને સનમ !

શ્રી કલાપીનાં સ્વહસ્તલિખિત દફતરો જોતાં
એવું જણાય છે કે ઉપરની ગઝલ તેમ જ નીચેનું કાવ્ય ,
આ બે કવિતા પોતે ઇ. સ. ૧૯૦૦ ના મે-જુનમાં
એટલે જાણે છેલ્લી લખેલી છે :—

૩૪ - મહારી તુલસી

શિખરિણી

બધું જોણુ સાથે પ્રભુ તરફ જતાં જગતપું,
જનારનાં જતા કદિ પણ નથી હાથ પકડ્યા ,
તરંગો સિધુના સહુ ત્યજી જતા જોટ સમયે,
થયાં તેવા દૂરે ગુરુજન , સખા , સ્નેહી સધળા .
બહુ હું ના રોયો , પરમ મુખ સ્વામી તણી કૃપા ,
ન કિન્તુ સ્વામિનો સહચર બને સેવક કરી .
ગવિથી પોષાતા નયન રવિ સામે નવ ટકે,
મુણી ના વા કયા યે ગરુડ સહ મૈત્રી શુક તણી .
વધે છે વેલી તે 'જરૂર સહુ વૃદ્ધિ પ્રભુ તણી ,
જતા , કાંક્ષા તેને સુલિલ , તરુ , માળા , પૃથ્વીની ;
વધે આ આત્મા તે જરૂર સહુ વૃદ્ધિ પ્રભુ તણી ,
જતા , હું જેવાની મુજ હૃદયને સોળન ઠરી .

મનકાતા

વારિતીરે હરિત તૃણમાં લોટની કો મૃગીને -
યાત્રી આવી નિજ સુધિગના પાલની જેમ પીડે ,

ગોવાળીમાં પ્રભુ તણી મહેને તેમ અશ્રુ ભરીને
 યાદી આવે પરિચિત બધાં દુરનાં એ મુખોની .
 છોડી ચાલ્યાં ફરી અહીં હવે આવવા ના કહે તે ,
 જૂદાં જૂદાં નવીન મળતાં જીવ ના ત્યાં કરે છે :
 ઉછેરાયો - ફલ કુલ પુટ્યા - રોપ જે સ્થાન માંડી ,
 જેથી તેનું સ્થલ પલટતાં પોષતાં એ સૂકાતો .

વસંતતિલકા

સ્વામી સમાન અતિ દિવ્ય નહીં સહારું ,
 જૂદાં નવાં જનથી ના ઉર શાંત થાતું ;
 કાંઈ નવું નયન તોપણ શોધતું'તું
 સ્વામી કને હૃદય સોખત ચાચતું'તું .
 ઈચ્છ્યું પરંતુ નવ પંખી મૃદુ પળાય ,
 સ્વાતંત્ર્ય પિંજર મહીં કયમ તે રખાય ?
 છે આજ જીવ મુજ દેહ મહીં પુરાયો ,
 ના હું યં પિંજર તણા દુઃખથી અભણ્યો .

ઉપજાતિ

સ્નેહે ઉછેરી પુલસી પછી મહે -
 વાલીની હતી એ મુજ દાર પાસે ;
 પિતાગૃહે જેમ વધે કુમારિકા ,
 તે તેમ નિત્યે વધતી જતી'તી .
 વાચા વિનાની નિજ બાળકીને ,
 મુખે ધરે છે જ્યમ દૂધ માતા :
 ગળેલ પાણી લઈ તેમ તેહને ,
 હું નિત્ય સંભાળથી પોષતો'તો .
 રુચે ન તેને કરતો હું દૂર તે ,
 તેને રુચું દૂરથી લાવી દેતો :
 નિહાળી તેને મુજ ઉર જાણતું -
 તેને રુચું આ અથવા રુચું ના .
 વંટોળ ગ્રીષ્મે કદિ ભડતો'તો ,
 તેનો છુપો સાદ મુણી જતો હું ;

કેણા શિશુગણ સમાન પર્ણને ,
 ખખેરતો ને જલ ઝાંટતો હું .
 સૂર્યોદયે એ ઉડતી હતી ને
 સૂર્યાસ્ત થાતા ઝટ પોહતી'તી ,
 લૂ લાગતા કલાન્ત કદી ચતી ને
 સદા નહીં તો સુખપૂર્ણ જૂલતી .
 મહાઈ હતું બાળક દૂર પારણે ,
 તેના સુંવાળા કર શી લતાઓ
 નવી નવી નિત્ય પૂટી કુટીને
 ક્યારા મહી નાચી કુરી રહેતી .

દૂરે હતું બાળક એ સમાન ,
 મહાડ , ખરે' બાળક એ બની'તી ,
 “ આ માત્ર છે મેપ , વને હિંગે તે ” ,
 એ હું ય સ્નેહે વિસરી ગયો'તો .

મહેને નવી સોળત આપવાને —
 બોલાવતી તે કઈ બાળકાને ;
 નિર્દોષ એ બાળક સાથે હું ત્યા —
 ક્યારા કને નિત્ય સુખી થતો'તો .

ગ્રીષ્મે ઝરે ઝાકળ શીત રોતે ,
 તે કેમ ? ક્યાંથી ? ન કશું જણાયે ,
 તેવી કૃપા ઈશ તણી વહંતી ,
 તેણે મહેને સોળત આ ધરી'તી .

મહે જ્યારથી એ તુલસી ઉછેરી ,
 શ્રદ્ધા બની વૃત્તન કઈ રસાળી ;
 વિયોગથી નેત્ર સુક્યા હતાં તે ,
 આશા સ્મૃતિમાં સુખસિકત રહેતાં .

વસંતતિલકા

મહારે પરંતુ પરગામ જણું ક્યું'તું ,
 હું તો ગયો , ન વિસરી તુલસી ગયો'તો ;

સ્નેહી હતો કદિ, હતો હજી : એ પડોશી,
તેને કહી તુલસીના જલનું ગયો'તો.

ધાત્રી કને સિથુ ત્યજી ન્યમ માત જતી :
ચિંતા ધરી હૃદયમાં ત્યમ હું ગયો'તો ;
“કાને ગમે ન તરુને જલ સિંચવાનું”-
વિશ્વાસ એમ ધરી હું સુખમાં રહ્યો 'તો.

મહારો પડોશી પણ સ્વામી તણો વિરોધી,
મહારો વિરોધી વળી એ વિસરી ગયો હું,
મહારી હતી તુલસી સ્વામી તણી હતી એ ;
તેથી ન તે કર્યા બિંદુ કદી ય પામી.

રે ! વ્યાધિ દુષ્ટ ન્યમ કો અહીંને પિતાને -
તેની જ સંતતિ પરે ઉતરી પડે છે,
શત્રુત્વ તેમ જ પડોશી તણું, અરે ! અરે ! એ
મહારી ગરીબ તુલસી પર બિતથું 'તું

ઉપનતિ

આવ્યો ફરી હું મુજ દાર પાસે,
મરી હતી એ તુલસી બિચારી ;
બહુ દિનો મહેં પછી નીર સિંચું,
બની ન નીલી કદિ એ ફરીથી.

આ પ્રમાણે, ૩૪ કવિતા આ આખા ગ્રન્થમાં (આગલી)
નવીન આવૃત્તિપ્રસંગે ઉમેરાયા છે : પહેલાં ૨૧૫ કવિતા
હતી, અત્યારે બધી મંળીને આ ગ્રન્થમાં ૨૪૯ કવિતા
છે. કેટલીએક હસ્તલિખિત અસલ નોટખુદો આ ગ્રન્થ
છપાઈ રહ્યા પછી ગ્રાહ્ય થવાથી એ કવિતાઓ આ આસ્તુખમાં
વિસ્તારથી ઉતારી છે, કે જેથી શ્રી કલાપીની કોઈ પણ
કવિતા અપ્રસિદ્ધ રહે નહિ.

કાવ્યો પરત્વે, વાંચનારને કહેવા યોગ્ય બાબતો બનતા
સુધી બધી કહેવાનો માર્ગદર્શક ટીકામાં પ્રયત્ન કરવામાં
આવ્યો છે. અહીં એ વિષે પ્રસ્તાર કરવો યોગ્ય નથી.

શબ્દકોષ જનતા સુધી સવિસ્તર આપ્યો છે

સંશોધનનાં અને માર્ગદર્શક ટીકાનાં સાધનો માટે, જેમ શ્રી કલાપીના મિત્રોએ, તેમ શ્રી કલાપીના પૌત્ર સંસ્થાન લાઠીના માનવન્ત ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહલાદસિંહજીએ તેમ જ સમસ્ત લાઠી રાજકુટુંબે સદ્ભાવપૂર્વક સાહાય્ય કરી છે એ પણ સ્નેહ અને ઉપકાર સાથે અહીં નોંધતાં સંતોષ થાય છે .

આ અદ્ભુત ગ્રન્થ વિષે થોડુંક કહીને હવે ઉપસંહાર કરીશું શ્રી કલાપીની ભારતીય શિશુજી જ એ છે-કે અસખલિત અને ધનીભૂત પ્રેમ (Concentrated Love) જ પરમાત્મરૂપ જ્યોતિસ્વરૂપનો જનક છે ; અને આ ગ્રન્થ એવા જ પ્રેમધર્મનું આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર છે, અજબ મન્ત્રદ્રષ્ટા છે.

। શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં બોલીએ તો .—

“ કંકરી હાલ ”—સૌથી પહેલી ગઝલ આ ગ્રંથનું વીજક છે .

“ હમારા રાહ ” આ ગ્રન્થની શક્તિ છે :

“ ઈશકનો બન્દો ” તથા “ હમારી પિછાન ” આ ગ્રન્થનો કીલક છે :

અને, રસો વૈસ : એ આ ગ્રન્થનો સ્વાતુભવસાક્ષાત્કાર અથવા ફલપ્રાપ્તિ છે .

ભાવાર્થ કે, પોતાના ન્હાના “ હું ” નો પરમાત્મારૂપી વિરાટ હુંમાં પૂર્ણ વિલય કરવાનો પ્રેમ-ધર્મનો રસપ્રપૂર્ણ માર્ગ તીવ્ર અને આદ્રં સુસુક્ષ્મને આ ગ્રન્થમાંથી અવશ્ય જ જડે છે , કેમકે ,

। यादशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी । ॐ ॥

શ્રી સાગતાગમ,
ચિત્રાલ, તા. પાદરા ;
(વડોદરા).

૧૦ : જુન ૧૯૩૧ .

સાગર

। ૐ ॥

દૈવી મોરલાને

ઓ મોર ! મોંઘા મૂલના ! ટહુકી ગયો મીઠું !
અફસોસ ! રે ! અફસોસ ! મ્હારે એક પળ મોઢું થયું !
ઓ મોર ! ૦

તહારા હૃદયના ગાનનાં પ્રતિબિમ્બ આ દેખાય છે :
પ્રત્યક્ષ પણ ગાતાં સુણ્યો ના તેથી દિલ દુભાય છે !
ઓ મોર ! ૦

રોતાં અને ગાતાં તુંને, આ આંખથી જોયો નહીં !
અફસોસ ! આ કળું તુંને, પ્રિય ! ટુટૂકતો સુણ્યો નહીં !
ઓ મોર ! ૦

સૂકી સૂકી આ ભૂમિમાં, રેડી ગયો શી આર્દ્રતા !
લૂખાં લૂખાં હૃદયો હમારાં મનેહરસભીનાં કર્યાં !
ઓ મોર ! ૦

તુજ ગાન ગંભીરતાસયું, લઈ જાય જન સુરસૃષ્ટિમાં :
જડતા કરી ફર હૈવી અંજન આંજતું મનુષ્યમાં !
ઓ મોર ! ૦

તુજ ગાન દિવ્ય વિરામ્યું ને હું ઉંડાણમાંથી નીકળ્યો :
આવું છું - આવું : ત્યાં થ તો, અનન્તમાં ભડી ગયો !
ઓ મોર ! ૦

સંકેલી તહે તહારી કળા ! ને આવવું મ્હારું થયું :
તુજ ગાનના પડઘા સુણ્યા ! સુખ ના દીઠું તે ના દીઠું !
ઓ મોર ! ૦

ઈ. સ. ૧૯૦૭. }

સાગર .

કલાપી

(ઈ કલાપી જન્મતી ત્રસએ ૧૯૦૩માં સ્વ. ડાન્તે લખેલો લેખ)

સહાશય અધ્યક્ષ સાહેબ, ગૃહસ્થો, મનુષ્યો,

આજ આપણી ગરીબ ગુજરાતના રાજકવિ કલાપીની જન્મતિથિ છે. કલાપી તે કાઠિયાવાડમાં આવેલા હાઠી સંસ્થાનના સ્વર્ગવાસી કોઠાર સાહેબ સુરસિ હુજી. તેઓ ૧૮૭૪ના ફેબ્રુઆરીની ૨૬મી તારીખે જન્મ્યા હતા, અને ૧૯૦૦ના જુનની ૧૦મીએ સ્વર્ગવાસી થયા.

૧૮૮૨ ના જુનની ૨૨મીએ તેઓ રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજમાં દાખલ થયેલા સિ. ચેસ્ટર એકનોટન તે વખતે પ્રિન્સિપાલ હતા ૧૮૯૧ ના ઓગસ્ટની ૧૪ મીએ તેમણે કોલેજ છોડી તે પહેલાં ૧૮૮૯ના ડિસેમ્બર ૧૧ વી તારીખે તેમના કન્યા - મેહલા અને કોટડા એ બે સંસ્થાનની રાજકન્યાઓ સાથે લગ્ન થયેલા. પાછળથી એક પત્રમાં કલાપીએ લખ્યું છે કે —

“લગ્ન થયા પણ મહેને મદારા અભ્યાસમાં નડતર ને અરુચિ કર હતાં.”

૧૮૯૧ ના ઓક્ટોબરની ૧ લીએ સુરસિ હ હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ નિકળ્યા. ૧૮૯૨ ના જાન્યુઆરીની ૨૨મીએ જગન્નાથ-પુરીથી “ પ્રિય માસ્તર સાહેબ જોશીજી ” ઉપર લખેલો એક વિસ્તીર્ણ અને સુંદર પત્ર - પાછળથી “ કાસ્મીરનો અવાસ અથવા સ્વર્ગનું સ્વપ્ન ” એ નામે પુસ્તકના રૂપમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે ૧૮૯૨ ના મેની ૨૨ મીએ તેઓ મુસાફરી પૂરી કરી પાછા આવેલા.

૧૮૯૨ ના ઓક્ટોબરની ૧૫ મીએ “ ફરી હાલ ” એ નામથી એ જ સાલના નવેમ્બરના ‘સુદર્શન’માં પ્રસિદ્ધ થયેલી ગાંધી લખાઈ ગુજરાતની ગરીબ થયેલી વાડીમાં કલાપીની કેટલાં સબળાવી શકે થઈ, જે કલાપીના સ્વર્ગારોહણની સાથે જ વિરામ પામેલી છે

૧૮૯૮ ના જુલાઈની ૧૧ મી તારીખે તેમણે શોભના સાથે લગ્ન કરેલું. * * *

એ જ સાલના જાન્યુઆરીની ૧૪ મી તારીખે એક પત્રમાં કંલાપી લખે છે :—

✓ “કવિતા ! મહારી કવિતાને કવિતા કહેતો નથી. હું કવિ છું એવું હું માની જ શક્યો નથી. ફરીથી કહેવા દો, કે મિલ્ટન કે શેક્સપિયર હિંદુસ્તાનમાં હમણાં નથી, અને બહુ કાલ સુધી આવવાના નથી. અહીં કાકને “કવિ” કહેતાં તે શબ્દને હલકા કરવા જેવું છે; અને એ પણ શું નથી થઈ ગયું? આપણે હમણાં જોને “કવિ” કહીએ છીએ તેને ‘Poet’ કહી શકીશું? મહુને વિચારો ગોઠવતાં આરડતું નથી, મહારા જીવનમાં કંલા નથી, માત્ર લાગણીઓ છે; અને મહારી કવિતા પણ તેવી જ છે. હું જે કાંઈ લખું તે મને જ આનંદ આપી શકે તેવું એ થતું નથી. હું સૈદી કે શેક્સપિયર વાંચતો હોઉં છું ત્યારે ઘણી વખત મન થઈ જાય છે, જાણે મહારી કવિતાને — એ કાગળોને આળી નાખું. વળી સ્વાતુલવરસિક કવિમાં અને સર્વાતુલવરસિક કવિમાં હું બહુ ભેદ જોતો નથી. જે બાંધેને બરાબર ગાઈ શકે તે જ સંપૂર્ણ નીત નથી? એક જ આવી બધે લાગી રહી છે.”

૧૮૯૮ ના એપ્રિલની ૧૭ મીએ ગોપનાથથી કંલાપીએ સ્વીડનબોર્ગના “સ્નેહવિશ્વ” ઉપર એક વિસ્તીર્ણ પત્ર લખેલો, જે પાછળથી ‘એક જિજ્ઞાસુ’ની સહીથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. એ લેખમાં કંલાપી કબૂલ કરે છે, કે “શ્રદ્ધા કારણોમાંથી નહિ, પણ કારણો શ્રદ્ધામાંથી આવે છે.” પણ એ પત્રમાં ધર્મ અને સ્નેહ સંબંધી જે વિચારો દર્શાવાયા છે, તે ઉપર ઘણું કહેવાની જરૂર છે; જો કે આ પ્રસંગે તે કહેવાને મને અવકાશ નથી.

સંવત ૧૯૫૩ ના વૈશાખ — જ્યેષ્ઠના “અન્દ્ર”માં “કાન્તનો દિનચર્યા લેખ” એ નામનો એક ઈંગ્લિશ નવલનો ન્હાનો સરખો અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે, તે ઘણું ફરીને કંલાપીનો છેલ્લો મહત્વનો લેખ છે. એ લેખમાં તે લખે છે :—

“પોતાનું” મરે અને પારકાનું” મરે એમાં ફરિયા ભેદથી રહે છે. દુનિયાની બહાર ગયેલું કોઈ એ ભેદથી છૂટી જાય છે. કંલાવીર — કંલા

અને દયાવુ દયામા ગળી પડે છે , ત્યા કોને ખારકું - પેતાનું હોય ? જે બાલા હમણું ઉઠી ગઈ , તેમા પ્રભુએ તેવી દયા મૂકી હતી . એવા જીવને બધા ચાહે છે પણ એવા જીવને એવા બીજા જીવે જીવ કેવું ચાહે છે ? તે કાનતને પૂછો અત્યારે . ”

*

*

*

+

કલાપી સનમનો શોધક છે . તેની કેકામા પ્રાપ્તિનો ઉદ્ધાસ નથી , પણ સાચી પ્રીતિનો આવેશ છે . તે ગાય છે —

“ પેદા થયો છું હુલ્લા વૂને , સનમ !

“ ઉમ્મર ગુઝારી હુલ્લા વૂને , સનમ ! ”

અને તરત તે અકસોસ કરે છે —

“ છે દુશ્મનો લાખો લુલાવા ગહને ,

“ દુશ્મન બનાવી ચાર અબખો સનમ ! ”

ઓ પ્રભુ , તહારા તરકના રાહને લુલાવવાને લાખો દુશ્મનો છે , અને હું એ દુશ્મનોને ચાર બનાવી અબખો !

“ ગફલત મહી હૈ , ઝાલીમો કાળીશ એ .

“ જૂદાઈ ચારેની મઝા એને , સનમ ! ”

ઓ પ્રભુ , હું ગફલતમાં , અને એ દુષ્ટો પ્રવીણ તહારાથી મહારી જુદાઈ — તમામ યાગેની જુદાઈ — એમને તો મઝા !

“ જે રાહદારીમાં અમોને લૂંટવું ,

“ હમેદ બર આવો નહી એની , સનમ ! ”

ઓ પ્રભુ , અમને માર્ગે ચાલતા લૂંટે છે તેની અમને લૂંટવાની હમેદ સદ્ધ ન થાયો !

જ ગૃહસ્થો , આ ભવ્ય ગઝલો સાબળતા આપને લાગશે કે “ કલાપીને સંબોધન ” મા તેના નીચે રહેલા બન્ધુએ દર્શી અતિગયોક્તિ કરેલી નથી .

લાવનગર ,
તા . ૩ ૨ . ૦૩ . }

કાન્ત

શ્રી કલાપીને નિવૃત્તિપાંજલિ

સંસત્સર આગ્યાર ! આજ કાલમી વાતને !
પણ ના વીતી રાત, એની યાદી - સુરસિંહ !

‘બાપુ’ મીઠો બોલ, કેને કહી બોલાવિયે ?
‘હોંકારો’ અણમોલ દેશે કે ? આ - સુરસિંહ !

‘બાપુ’ ફૂટેતાં બાથ ભરી, ઉડીને ભેટતા,
આંધે હૈયા સાથ, કે ? વિણ બહાલા સુરસિંહ !

‘ભાઈ’ ભગતું વેણુ, તુજ મ્હેં મીડું, મલકતું ;
સંભારી એ કેણુ, કંઈ રવે છે સુરસિંહ !

વયમાં બ્હાનો બાળ, વૃદ્ધ બની રહ્યો, બાપલા !
છવિશ વર્ષે કાળ, કીધો : સાધુ - સુરસિંહ !

છાપનીઓ દુષ્કાળ આવ્યો - વિત્યો - સર્વને ;
અમને પૂરી ઝાળ આપી આપ્યા - સુરસિંહ !

મનમાં કૈને હામ, મળવા માટે રહી ગઈ !
રહ્યા વિમાસી આમ : ‘સાગર’ સરખા - સુરસિંહ !

રોતાં રાખ્યાં આમ : પરણી, ધરણી, બાળને,
ગુરૂ પાછળ પારાયાણુ, વિરહ સહો ના - સુરસિંહ !

બહાલી વસ્તી કાળ, આંસુડાં બહુ ખેરતો,
રોતા રાખી આજ, ઉડી આવ્યો - સુરસિંહ !

દેવો થઈ ગુજરાત, વાણી તહારી સાંભળી ;
રડતી આંસુધાર : સંભારીને - સુરસિંહ !

પ્રેમીનો દિલહાર, વિસામો બહાલાં તણો,
હઃખિમાંનો આધાર : સાચો સાચર - સુરસિંહ !

વીરા ! જગની વાટ , વસમી વેળા કેંકની
સરલ થઈ ગયો સાથ : ત્હારી સાથે - સુરસિ

‘ રહાવું , ’ ‘ રહેવું ’ એક : ભેદ ગણી ભૂલ્યા
પણ ત્હેં તો રાખી ઠેક સાચો સાથી - સુરસિ

“ ધન , યૌવન ને ધામ , માટીમાં મારી
ફૂડેલાં એમ તમામ : ફરી ખલાવ્યું - સુર

‘ ગંગાજળ ’ ઉપનામ , કવિ ગોહિલકુળ
પાકું ફીધું પ્રમાણ : ત્હેં તો ગોહિલ -

સરલ , સસિક તુજ ખોધ , સ્નિગ્ધ બની ગ

! ‘ સ્નનમ ’ તણી એ શોધ સૂની થઈ : હવે -

નિજ ઉર કેરી વાત કથવા , કાવ્ય

કલાપીને

અધુરા કાલના મહેમાન મોંઘા !
 સમ્રાટ શું શું ! ન કે સૂઝે , કલાપી !
 હમારા બાગમાં વીણા બજવી !
 હવે કેકરવે ગાત્રે , કલાપી !
 સૂકા બાગે ટહૂકી મેઘ આણ્યા :
 ખીલ્યાં ગુલ ! એ ખીલાવ્યાં તહે , કલાપી !
 હતાં ઇન્સાનનાં બોખાં સુતેલાં :
 ગઝલ ગાઈ જગાવ્યાં તહે , કલાપી !
 ઉખાડી લેખડો , ખોદી પહાડો -
 ચલાવી નીક ત્યાં નેહ , કલાપી !
 સૂકી ફિલસુફની વાતો ઉડાવી -
 લગાવી લાગણીની દહે , કલાપી !
 દિવાનો શુબ્હ પાડી અન્તરોની -
 દિલોની સાંકળો ભેડી , કલાપી !
 ફૂડા સંસારની ગાંઠો ઉકેલી -
 બધી બહાદુર થઈ છોડી , કલાપી !
 નકામાં શાસ્ત્ર ને મન્ત્રો ઉથાપ્યાં :
 નવાં શાસ્ત્રો સહુ સ્થાપ્યાં , કલાપી !
 કહું કે ના કહું ? તો ચે કહું છું : -
 “હૃદય” નહોતાં - “હૃદય” આપ્યાં કલાપી !
 પ્રીતિ - નીતિ જગાવી મન્ત્રવેદિ :
 શિખાવું ચડાવું ને મહેલું , કલાપી !

*

*

*

સ્નેહ જ્યોતિ .

વીરા ! જગની વાટ , વસમી વેળા કૈંકની ,
 સરલ થઈ ગયો સાથ : ત્હારી સાથે - સુરસિંહ !
 ‘ચ્હાવું’, ‘રહેવું’ એક : લેઈ ગણી ભૂલ્યા ઘણા ;
 પણ ત્હેં તો રાખી ટેક - સાચો સાથી - સુરસિંહ !
 “ ધન , યૌવન ને ધામ , માટીમાં , માટી મળે ”
 કૂટેતાં એમ તમામ : કરી બતાવ્યું - સુરસિંહ !
 ‘ગંગાજળ’ ઉપનામ , કવિ ગોહિલકુળ આપતા :
 પાકું દીધું પ્રમાણ : ત્હેં તો ગોહિલ - સુરસિંહ !
 સરલ , સસિક તુજ ખોધ , સ્નિગ્ધ બની ગઈ શુષ્કતા !
 ‘સનમ’ તણી એ શોધ સૂની થઈ : હવે - સુરસિંહ !
 નિજ ઉર ફેરી વાત કથવા , કાવ્ય ‘હમીરનું’
 રહ્યું અધુરું આજ , તુજ વિણ , રનેહી સુરસિંહ !
 મરતી કવિતા કાજ , માયું દીધું મહીપતિ !
 રંડાણી તે આજ તુજ વિણ : રસિયા - સુરસિંહ !
 લક્ષ્મી , સરસ્વતી સાથ , ના દેખી : ના સાલગી :
 ખંનેનો સંગાથ તુજ પક પેળ્યો ! સુરસિંહ !
 સરળતા લેવા પ્રવાસ , માંડ્યા તે મટશે નહીં :
 શી રીતે તુજ પાસ આવી શકીએ ? સુરસિંહ !
 સૂનો આ સંસાર - સાર વિનાનો થઈ રહ્યો ,
 એજે આ અવતાર સંચિત્ શોચે : સુરસિંહ !

સંચિત્ .

કલાપીને

અધુરા કાલના મહેમાન મોંઘા !
 સ્મરું શું શું ! ન કેં સૂઝે , કલાપી !
 હમારા બાગમાં વીણા બજાવી !
 હવે કેકરવે ગાજે , કલાપી !
 સૂકા બાગે ટહુકી મેઘ આણ્યા :
 ખીલ્યાં ગુલ ! એ ખીલાવ્યાં તહે , કલાપી !
 હતાં ઇન્સાનનાં બોખાં સુતેલાં :
 ગઝલ ગાઈ જગાવ્યાં તહે , કલાપી !
 ઉખાડી લેખડા , બોલી પહાડો -
 ચલાવી નીક ત્યાં નેહ , કલાપી !
 સૂકી ફિલસુફની વાતો ઉડાવી -
 લગાવી લાગણીની લહે , કલાપી !
 દિવાલો શુષ્ક પાડી અન્તરોની -
 દિલોની સાંકળો ભેડી , કલાપી !
 ફૂડા સંસારની ગાંઠો ઉકેલી -
 બધી બહાદુર થઈ છોડી , કલાપી !
 નકામાં શાસ્ત્ર ને મન્ત્રો ઉથાપ્યાં :
 નવાં શાસ્ત્રો સહુ સ્થાપ્યાં , કલાપી !
 કહું કે ના કહું ? તો થે કહું છું : -
 “હૃદય” નહોતાં - “હૃદય” આપ્યાં કલાપી !
 પ્રીતિ - નીતિ જગાવી મન્ત્રવેદિ :
 શિખાવ્યું ચડાવું ને સહેલું , કલાપી !

*

*

*

સ્નેહ જ્યોતિ .

શ્રી સુરસિંહજી

- અમુકપ -

“ના” તો જેને મુખે નહોતી, એવા શ્રી સુરસિંહજી !
લાઠીની ગાદીએ રાજા દેવતાઈ થઈ ગયા.
પ્રેમાત્મા એ, મહાત્મા એ : ભરી પ્રેરિત મન્ત્રણા,
ધોરતા દેશમાં કીધી રનેહની સિંહગર્જના.
રનેહની રનેહબોધિની સાચેરી પ્રતિમા હતી :
જતાં એ આજ આ દીઠી બાળી પ્રેમપ્રતિકૃતિ.
સુરતાની સુવાડીમા આછેરી દિવ્યતા દીઠી :
કલાપીની મીઠી મોંઘી પ્રભુમૂર્તિ વિરાજતી.
ચડાવું, રહેવું અને રહેવું. ચડાવું તો એ અનન્તમાં ;
મહા મોંઘું, મહાત્મા ! તહે લણાવ્યું ગૂજરાતમા,
કલાપી ! ભાવિ તું જાણ્યો : “પ્રેમ-પ્રેમ” ડુહકતો !
જે ! જે ! મેહુલો મીઠા હવે સર્વત્ર વર્ષતો.
કવિ, જે ! કવિતા જાણે પ્રસાદી પ્રેમભક્તિની :
ફિલ્સુફે એ હવે તો, જે ! પુકારે પ્રેમફિલ્સુફી !
મીમાંસા રનેહયોગીની અતેરી તેમ આકારી ;
પથે ના - દેશની, ખાણ ! હજી નાણુક હોજરી !
પૂજવા મીઠાં તહારાં ઉંઠાં સૂત્ર અક્ષીભર્યાં,
અમારાં અધુરાં હૈયાં હજી પાત્ર નથી થયાં,
કલ્પનાના મહા ડાહ્યા કહે છે તુજને ‘કવિ’ !
જાણે આત્માનુભાવો કે : - પૂજ્યો તહે પ્રેમનો રવિ
રનેહી, યોગી, કહો રાજા, મહાત્મા, ભકત કે કવિ :
‘પ્રકારો’ ભિન્ન છે તો એ, પૂજા સૌ સુરસિંહની.

શ્રી લાઠી, ૧૯૦૬ }

સાગર ડું

મહારા મયૂરને

ગમન

*

*

*

તું જે તજી, વહાલા ! ઉઠ્યો મહારા મયૂર ખાપુ !
વહાલાં પીડે વિયોગથી એ જે સહી રહેવું !

લગવા જિજરમાં આ રમ્યો ! મહારા મયૂર ખાપુ !
ખાખી ગયો રાખી જ તો રહેજે સહી રહેવું !

તહેં લૂટનાં લહાણાં મળની જે ક્યાં, ખાપુ !
કારી જખમ તેમાં સહ્યા તે તો ગણી રહેવું !

ખન્દો ખુદાનો ધરકનો તું ! એલિયો ખાપુ !
કેકા થકી મન્ત્રો સર્યા, તે તો જખી રહેવું !

વહેતા પ્રણો યૂમ્યા ન ચાલ્યા તુજ વહાલાંએ ;
ગાયાં છતાં એનાં જ ગીતકાં : એ સ્મરી રહેવું !

ભુદી જહાંનો તું ફિરસ્તો : ખોળીઉં ખદલી -
આવી ઉડ્યો અળકાવી પાંખો : ભેવું ને રહેવું !

માની મળ જ્યાં તહેં કવિતા કોતરું ત્યાંની ;
એશે જ આંસુ તો ય તે જખમાં લખી રહેવું !

વૃષ્ટિ તથા મુકિત ધરી, વ્યાખ્યો સદા વિશ્વે ;
તુંને સદા ચ અનન્તતામાં કલ્પતાં રહેવું !

માળા અમારે આંસુની અર્પી સદા રહેવું !
પીતાં પ્રસાદી તહેં દ્રવી, જખી જરા રહેવું !

શિવમય થજે તું શાન્ત શક્તિને સુતાં અકે -
એવું હવે ત્વજ્જપને ઇચ્છી સદા રહેવું !

(ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન)

લલિત .

ઠાકેર સુરસિહજીનાં જીવનને દ્રષ્ટે અહેવાલ આજના વ્યાખ્યાનમાં વર્ણવ્યો છે. આ અન્યમાં આમુખ, જીવતા પુરુષોની અને જેમના સમકક્ષીન જનો જીવતા હોય તેવા જ પુરુષોની જીવનગાની વિશે પૂરેપૂરો વિસ્તાર થઈ શકતો નથી, તેથી આ વૃત્તાંત છે તેવા રૂપમાં જ સ્વીકારવો જોઈએ. સુરસિહજીનાં લખાણ હવે પછી સંપૂર્ણ અન્યમાં પ્રસિદ્ધ થવાના છે, તે, ખેલાશક, માહિત્યના અભ્યાસીને બહુ ઉપયોગી થશે. *

ગુજરાતી કવિતામાં એક ખુબીદાર નવીન રીતિ દાખલ થઈ છે તેના સુરસિહજી અનુયાયી છે. ફારસી સદીઓની ગઝલોની રીત પ્રમાણે આ કાવ્યોક્તી રચના થઈ છે. આ રીતના મુખ્ય સ્વસ્થાપક આપણા માનનીય વિદેહ સાશ્વર મણિલાલ નજીભાઈ દિવેદી છે.

“હઠીં લાખો નિરાશામાં, અમર આરા છુપાઈ છે,”

“ખકા ખજા સનમનામાં રહમ હડી લપાઈ છે”

“જુદાઈ જીન્દગીખરની, કરી રો રો બધી કાઢી;

“ગહી ગઈ વસ્ત્રની આશા અમર ગરદન કપાઈ છે.”

અમર આશા.

•

“ધરી આશા તણો પાયો, ચણાવી તે ઉપર ફિસ્મત-”

જનનિકા, અભેદોર્મિ.

“તારો દીવાનો તેં જ પાયો મુજને ઈંકે શાગલ,

“માર કે જીવાડ ચાલે શું હવે લપટાઇને?”

પ્રેમજીવન.

એ અને એવા રા. મણિલાલનાં મનોરંજક રમણીક કાવ્યો સર્વને વિહ્વિત છે. રા. ખાલાગકરની ફેટલીક રચનાઓ

* સ્વ. કલાપીના જીવનચરિત્રને લગત રવ. શ્રી નવલરામ ત્રિવેદીએ સંપાદન કરેલું એક પુસ્તક તાજેતરમાં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયું છે. શ્રી કલાપીના જીવન - કવનના અભ્યાસીઓને એ વિવૃત પુસ્તક મળાવી લેવા લવામણ છે

પણ આ શૈલીમાં થયેલી છે, તેમ જ, “ જટિલપ્રાણપદમધ ”-
મંત્રી ગઝલોમાં એ શૈલીનું અનુસરણ જોવામાં આવશે.

કવિતામાં કાંઈ એક જ રીતિ કે શૈલી હોતી નથી. વિચિત્ર-
તામાં કવિઓની કલા સમાયતી છે. દયારામે ગુજરાતી
કવિતામાં નવી શૈલી દાખલ કરી છે, તેથી ગુજરાતી
સાહિત્યમાં ઉમેરાયલી સુંદરતા આપણે સર્વ જાણીએ છીએ.

*
ઉપસંહાર

આ બ્યાખ્યાન દૂરું છે, પણ મનનયોગ્ય છે.

“ કાકોર-પાણુ”, “શ્રી-પાણુ”, અને “ સાહેબ-પાણુ” મૂકી
“ કલાપી ”ના નામથી સાહિત્યના પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં દાખલ
થયેલા એ ઉચ્ચ સંસ્કારી લેખક વિશે આથી આપણને કાંઈક
ખ્યાલ આવે છે. ૨૬ વર્ષની વયે એ વિચારવંત અને રસમય
જીવનનો અંત આવ્યો, એ સ્મરણ કરતાં આપણને ખેદ થાય
છે; પરંતુ, (આયરન, શેલી, કીટ્સ,) એ સર્વ આટલી
જુવાન ઉંમરમાં પાર્થિવ જીવનમાંથી હુત થયા છે એ
ખ્યાનમાં લેતાં આપણને યાદ આવે છે કે કવિત્વને દીર્ઘાયુ સાથે
આયરનક સંબંધ નથી.) થીક વીર એકીલીજને કીર્તિ
અને દીર્ઘાયુ જેમાંથી એક પસંદ કરવાનું કહેવામાં આવેલું અને તેણે
કીર્તિ પસંદ કરેલી એ કથા આ આશ્વાસનને સમર્થ કરે છે.

કલાપીની કટપનાની પૂરેપૂરી કદર જાણવા તેનાં સર્વ
કાવ્યોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ; પણ, તેમાંથી થોડાં ઉદાહરણ
અહીં સંભારીશું.

પતંગને દીપમાં પડી બળી જતું જોઈ કલાપીને વિચાર
આવ્યો છે કે :—

“ કાંઈ મીઠું સુખ નથી હશે પ્રેમીને જાળવામાં,
“ કે કે” તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામાં.”

ઉપર આરંભમાં સૂચવેલી શૈલીમાં કલાપીના કેટલાક ઉદ્દાહરણ
આપા છે:—

“ સાકી ! જે રાગ્ય મને દીધો નિવરને દીધો નહીં ,

“ સાકી ! જે નશો મુજને ચડ્યો દિલ-નરને ચ ચડ્યો નહીં .”

(સાકીને ડપકો)

“ ગુનાહ પર શી ગદમ ! માગક ! કતલ કર એ હુકમ હક ને !

“ હરે તો દે મને ખજર ! ઝમેલ આ દિલ કં હુ તો !

(મુનેહુગાર)

આજના વ્યાખ્યાનકાર રા. મણિશંકરની એક શૈલીનું પણ કલાપીએ અનુસરણ કર્યું છે —

બહાલા ! ઉર ઝાઝાને પાળે
થોડાને ગાળે ને મ્હાળે :
ગાતાને , રહાતાને રહાળે —
મ્હાળે બહાલાં બહાલાને .
(બહાલાંને)

એ આ શૈલીનું ઉદાહરણ છે . રામદાસ સ્વામી નામના મરાઠી સત કવિએ લખેલા અ જની ગીતની આ શૈલી છે; તેમાં માપ ઓંવીનું જણાય છે.

૩ મણિશંકરની લેખનશૈલીની એક બીજી છાપ ઠાકોર સુરસિંહજી ઉપર પડી છે. મંવાદ (Dialogue) રૂપી લેખનની ગુજરાતી આકૃતિમાં બહુ ન્યૂનતા છે . લેન્ડોરના Imaginary Conversation ના નમૂના પ્રમાણે રા. મણિશંકરે સંવાદના ફટલાક કલ્પિત પ્રસંગો લખ્યા છે અને તેમને ધારણે કલાપીએ પણ એ વિષયમાં પ્રયાસ કર્યો છે “ જલદર અને ગોપીચંદ ” ના તેમણે લખેલા કલ્પિત સંવાદમાંથી થોડો ઉતારો આપીશું એમાં તેમની ગદ્ય શૈલીનું તથા તેમના ફટલાક વિચારણું દર્શાવેલું —

૧ “ ગોપીચંદ મને તો એમ લાગે છે કે પુરાઈ પણ અમર છે ”

“ જલદર નહી , નહીં ! બેટા ! જે ઉપયોગી છે તે જ કાલના ઘસારામાં ટકી શકે છે ”

“જલંદર : બેટા ! તું હજી સુધી ન સમજ્યો કે શાન્તિ સંગી કે અસંગ . ભોગ કે યોગ એવા કેાનું પદાર્થમાં નથી ; પણ , શાન્તિ વિવેકમાં છે . ”

“ગોપીચંદ : સત્ય , શુરુદેવ ! ”

“જલંદર : અને વિવેકથી ભોગ ભોગવાય , તે યોગની અર્પેક્ષા નથી . ”

“જલંદર : પણ — બાપ ! ભોગ કરતાં યોગ આછા લયવાળો નથી . દૂધ અગડે છે ત્યારે વિષ બને છે . યોગ તૂટી પડે છે ત્યારે બહુ દુઃખ થાય છે . ”

“જલંદર : વિરાગ મેનાવતીએ અપાવ્યો . પ્રભુએ આપ્યું હતું તેવું મેનાવતી અપાવી શકે ? ”

“જલંદર : મેં મેનાવતીને કહ્યું હતું કે ‘ ઉતાવળની જરૂર નથી . ગોપીચંદ અમર નથી . ગોપીચંદનો આત્મા અમર છે . ’ પણ તે પુત્રના લાવણ્યમય શરીરને અમરત્વ ઇચ્છતી હતી . ”

“ગોપીચંદ : અને તે જે ઇચ્છતી હતી તે આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત પણ કરી શકી . ”

“જલંદર : ખરું , તે ઇચ્છતી હતી તે તો બન્યું , પણ હું ઇચ્છતો હતો તે નહિ . ”

“ગોપીચંદ : આપ શું ઇચ્છતા હતા ? અમરત્વથી પણ વિશેષ હિત એ કયું ? ”

“જલંદર : હું ઇચ્છતો હતો તે શાન્તિ . ”

* * * *

રૂડીડનખોર્ગના ધર્મવિચારો ઉપર કલાપીએ વાર્ત્તિક લખ્યું છે , તેમાં તેમના ગદ્યલેખનનું બીજું ઉદાહરણ મળી આવે છે . પ્રેસ્તાવનામાં તે ઘણા વિનયથી લખે છે કે :—

“લખનાર ઉપદેશક કે સિદ્ધ માનીતે લખતો નથી , પણ તેની શોધક અને શિષ્ય રહેવાની વૃત્તિ છે . * * * લખનાર પોતે જાણે છે તે સગળવવા નહિ , પણ પોતાની ભૂલ હોય તે જાણવા ઉત્સુક છે . ”

વાર્તિક લખતા તે કહે છે કે —

“સ્વીડનબોર્ગ તેના ‘સ્નેહ’ના પુસ્તકમાં જે કહે છે તે જ તેને જુની જુની રીતે બધે કહેવાતું છે એમ મને સમજાયું, અને એમ જ હોય એક મહાત્મા એકથી વધારે વાત કહી શકતો નથી. પરમાત્માના કાંઈ એક બિન્દુની જ ઝાંખી એક બિન્દુમાં થઈ શકે છે.”

* * * *

મકરન્દ.
(૨ મ-૧૯૩૬)

— સંસ્કૃત —

અનુક્રમણિકા

નામ	પૃષ્ઠ	નામ	પૃષ્ઠ
કલાપીને સમ્બોધન-કાવ્ય	૩	પ્રીતિની રીતિ	... ૨૬
ગુરુજી ગોહિલ મળકુમાર	૪	ખૂશી દુનિયા ફફારીમે	૨૬
શ્રી કલાપીને સ્નેહાવલિ	૫	કુમુદીભૂગ	... ૨૭
પ્રકાશકનું આદિવચન	૬	અખમય અજ્ઞાન	૨૮
કલાપી એક દષ્ટિ	.. ૭	પ્રેરિત ભર્તૃકા	... ૨૯
ગુરુદેવને ચરણે - સાગર	૧૧	છેલ્લી સલામ...	.. ૩૧
આશુખ — પૃ ૧૨ થી ૬૦		મુદ્દા આશક	.. ૩૨
પ્રસ્તાવના - શ્રી કલાપી પોતે		આધુનિક પ્રેમ	... ૩૩
(૧૮૯૨)	.. ૧૩	મહાળગેશ્વરને !	... ૩૬
કાશ્મીરનું સ્વપ્ન	... ૨૩	તડુ અને હું	... ૩૭
કાશ્મીરમાં વિયોગ	... ૨૪	નિર્વેદ	... ૩૮
બીડી અને બીડીનો પીનાર	૨૪	ખૂતી વડાલા !	.. ૪૦
સુષુપ્ત પ્રિયાનું દર્શન	... ૨૫	ખુશની મજા !	... ૪૨

નામ	પૃષ્ઠ
અસ્થિર મન ...	૪૪
મિત્ર પંખીને ...	૪૮
વેચાઈ ક્યાં ? ...	૫૨
આપની રહમ ...	૫૩
તમારી રાહ ...	૫૫
રહારી તુલસી ...	૫૬
ત્રેવી મોરશાને - સાગર ...	૬૧
શ્રી કલાપી - કાન્ત ...	૬૨
શ્રી કલાપીને નિવાપાંજલિ	
- સંચિત ...	૬૫
કલાપીને-સ્નેહજ્યોતિ ...	૬૭
શ્રી સુરસિંહણ-સાગર ...	૬૮
રહારા મથૂરને-લલિત ...	૬૯
સુરહૃદયને-મસ્તામ ...	૭૦
કલાપીજયન્તી-મકરન્દ ૭૧-૭૬	
અનુક્રમણિકા ...	૭૬-૮૧
શ્રી કલાપીની પદ્યધારા ...	૮૨
અંતિ દીર્ઘ આશા ...	૪૩૮
અતિ મોડું ...	૧૭૪
આધીનતા ...	૧૮૫
અર્પણપાત્ર ...	૧૮૭
અચુર્યાન ...	૫
અસ્વસ્થ ગૃહિણી ...	૨૬૯
આકાશને ...	૧૩૬
આપની વાદી ...	૫૧૪
આશા ...	૨૭૭
ફરકનો બન્દો ...	૨૯૫
ધરકણિમારી ...	૨૭૬
હિતસુક હૃદય ...	૫૦૦
હૈમ લે તું નીરાંતે ...	૪૮૩
ઝણ ...	૨૦૪
એક આશિષ ...	૨૧૦

નામ	પૃષ્ઠ
એક આશા ...	૪૯૨
એક ઈચ્છા ...	૨૦૯
એક ઉદાસ દિવસ ...	૨૦૯
એક કળીને ...	૧૭૨
એક વા ...	૧૮૮
એક ચિન્તા ...	૨૬૮
એક ચંડોળને ...	૨૪૪
એક પતિપત્નિવત ...	૪૩૦
એક પ્રેમ ...	૨૮૭
એક પ્રેમ ...	૫
એક ફેરફાર ...	૨૨૯
એક ભલામણ ...	૨૩૪
એકલો બોલ ...	૪૬૩
એકલો હું ...	૪૦૫
એક વેળાને ...	૨૪૭
એક સવાલ ...	૨૯૪
એક સ્વપ્ન ...	૮૪
એ રહેશે ...	૪૧૦
એ ભૂતિ ...	૨૬૮
એ રસીક ...	૪૨૫
એ રથક ...	૩૦૦
ફેડું પ્રેમ ...	૧૨
કન્યા અને કૌત્ય ...	૬૩
કમલિની ...	૧૯
કુસુદિનીના પ્રેમોપાલંભ ...	૮
કુદરત અને મનુષ્ય ...	૩૯
કુસુમ અને પ્રાર્થના ...	૨૬૭
કૃતધનતા ...	૧૨૦
કેલિરમરણ ...	૬
કાણુ પરવાયું ? ...	૫૫૧
કાને કહેવું ? ...	૪૦૪
કયમ પ્રેમ ગયો ? ...	૨૬૬
કૌં-મોજક

નામ	પૃષ્ઠ
વિષયાન...	૪૪
મીથુનો સ્ત્ર	.. ૨૫૬
મૈત્ર્યા ભાગે	૪૧૨
મૈત્ર્યા રાજા ...	૪૧૩
મૈત્ર્યા રાજા હૃદયને ...	૨૧૧
કલ રેલિયો ...	૧૪૨
કલ માતા ...	૧૭૬
કેરની કેમ હોયે છે ?	૨૨૦
કેમ ૨૨૫
કલા ૪૮૭
કલાને ૫૦૩
કલાથી તું કુદન ...	૧૮૭
કલાની નિમ-મણ ૨૩૬
કારામતો પ્રત્યેક ...	૫૧૨
કાને રાવાતું ?	.. ૫૦૩
શાન્ત પ્રેમ ૧૩૮
શિકારીને ૪૭૧
સ કાશીલ ૪૮૯
સનમની યારી .	.. ૫૦૭
સનમની શ્રોષ ૫૦૬
સનમને ૫૦૮
સનમનો સળલ ૫૧૦
સમુદ્રથી કાઢે બાલક ...	૩૧
સાદીને બાકો ૫૦૫
સાગરી ૪૭
સીમા ૧૮૩
સુકાની ગજા ૪૨૩

નામ	પૃષ્ઠ
મુખમય સ્વપ્ન ૨૨૪
સ્પષ્ટિત હૃદય .	.. ૪૦૪
સ્નેહસૈયિય ૨૯૭
સ્નેહશ કા ૮
સ્મૃતિ ૨૬૬
સ્મૃતિચિત્ર .	.. ૪૩૨
સ્વર્ગગીત ૫૧૦
સ્વર્ગનો સાદ ૪૭૨
સ્વપ્નનો સાદ ૩૭૫
હૃદય મે મળ્યું .	.. ૨૧૪
હૃદ ૧૭૩
હમારા રાજ ૩૭
હમારી ગુનેહગારી .	.. ૨૮૪
હમારી પિઝાન ૪૫૫
હમારી પ્રિયતિ .	.. ૪૭૭
હમીશ ગોહેત્ર .	.. ૩૦૩
હવે આરામ આ આંખો	.. ૨૮૮
હસના કહેતીને ૪૦૮
હું તારો છું ૨૯૦
હું તારો હતો ૨૫૫
હું બંધાવે ૨૦૬
હૃદયકમલની જૂની આશા	.. ૨
હૃદયત્રિપુટી .	.. ૯૧
હૃદયધ્યાસ ૪૧૧
હૃદયસંગલન ૪૦૩
ક્ષમા ૮૯

કલાપીનો કેકારવ

✓ ફકીરી હાલ

અરે ઉદ્ધત ! અયે બેગમ ! લીધી દિલબર, હું લાઝિમ ?
હું જે બેહિશ્ત થઈ જહાન્નમ : ફકીરી હાલ મહારો છે !
ગયું આ ઝિંદગીનું નૂર : હવે જહાંગીર બેપરવા :
તું લૂંડીની નથી પરવા : ફકીરી હાલ મહારો છે !
ન ધાઈ હું કહી કદની : દગ્ધ દિલ પર ન સાઈ ખાક :
ન પરવા છે ફિસ્મતની : ફકીરી હાલ મહારો છે !
હવે દરખત પર ચડ્યું : ખુલખુલ મહાઈ હું હું હું :
ફરે નાગો બિયાબાને : ફકીરી હાલ મહારો છે !
હતો જે હું, હું જે હું, નથી તે તો, નથી હું હું :
ગયું છૂટી : ગયું ભીડી : ફકીરી હાલ મહારો છે !
હવે આ દમ નથી દમમાં : ફકીરી હાલ મહારો છે !
પરેશાની જ છે રાહત : ફકીરી હાલ મહારો છે !

૧૫-૧૦-૯૨.

✓ મધુકરની વિજ્ઞાપ્તિ

અરે રે ! પુખ્ત ! આ લામરો મરે છે હો : મરે છે હો !
નમેઈ થઈશ શું, બહાલા ! હું તહારો છું : તું મહાઈ થા !

તું બીડાતાં હું બીડાજી . તું બીલે, તો હું શુંબું છું .
 ન લોગી પુખ્ત બીબનો : હું તારો છું તું મહાં થા !
 અરે ! તું ભૂજ બીબ જો બ્રમણ કરતા પુલે કુલે :
 કદી મહારી ન રીતિ એ : હું તારો છું : તું મહાર થા !
 કટક કાપી નાખી દે : બ્રમર છાતીથી ચાપી લે
 તું શોભે સર્વદા હુંથી . હું તારો છું . તું મહાર થા !
 હું તારો ને ન તું મહાર, ન રીતિ એ રતિની છે :
 કદર તું પ્રેમીની કર તો હું તારો છું તું મહાર થા !
 તપુ છું હું . બળું છું હું ! મરું છું હું, અરે પ્યારા !
 તુ મકરદં છાંટી લે : હું તારો છું તુ મહાર થા !
 આ તો સ્વપ્ન દુક છે હું શુ જ લઉં . તુ બીવી લે !
 ઘશે પલમા અરે ! હા ! શું ? હું તારો છું તું મહાર થા !
 સુદામલ તુ ખરી જાશે બ્રમર તારો મરી જાશે .
 આખિરની ગતિ એ છે હું તારો છું . તુ મહાર થા !

૨-૧૧-૬૨.

હૃદયકમલની જૂઠી આશા

રે બોળી ! જલજલતી દમ્ભિનિ ! શ્રી ભૂલ ? બહારી ચાખી-
 જોઈ પૂર્વદિશામુખે પ્રસરતી લાલાશ આ ઊબળી ?
 આશા વ્યર્થ ધરે રવિ સુકરની સધ્યાસમે, ગાપલા !
 એ તો હિમપતિ શશી નિકળશે, ના ના પતિ, હે હલા !
 આ પોચુ દિલ તું ચમું ચુમન છે, તેણે ગૂઢી આશ'તી .
 જાણ્યું સૂર્ય યજ્ઞ પ્રપુલ્લ કરશે પ્રેમી તણી પ્રીતડી :
 ના તે તે નિકળી હતી ગળી ચમી, હિમે હાગ્યુ કાગળુ
 જૂઠી આશ દબાડતી ચુમનને, ભૂલે ન તે ગાળ તુ !

૪-૧૧-૬૨.

મોઢાં પ્રેમી

કમળ લોણું, કુસુદ લોણું, બ્રમર લોણો, હીવાનાં છે,
જે જેનું ન તે તેનું, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

બ્રમર ગુંજે કમલ કુસુદે, ન જેને છે કઢર તેની,
હિલ તેઓ તાણાં નભમાં, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

કમલ પ્રેમી રવિનું જે, કુસુદ બાઝયું શશીને જે,
ફરે બાથા તે બેપરવા, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

કમલ, ભમરા, કુસુદ જેવું હૃદય મ્હાંજે બરે લોણું,
કુદે, બાઝે, પડે પાછું, પ્રેમી પહાડ પાણો છે !

છિછે દાસ થાવાને, ન કોઈ રાખતું તેને,
બિચાઈં દિલ આ કહે છે, “ પ્રેમી પહાડ પાણો છે ! ”

। મનુની પ્રીત હીડી મેં, ઝાકળમોતી જેવી તે,
લાડું-લાડકાનો રનેહ, પ્રેમી પહાડ પાણો છે !

હવે મનજી સુસાદર તું, બહેતર જા બિચાળાને,
કરી લે પ્રીત પક્ષીથી, પ્રેમી પહાડ પાણો છે !

નિઃશ્વાસે ભયું હૈયું, અશ્રુથી ભર્યાં અક્ષુ,
મગજ બળતું કહે છે : “ હા ! પ્રેમી પહાડ પાણો છે ! ”

૯-૧૧-૯૨.

પરિતાપ

દિલ અશ્રુ થકી પલળ્યું, છલક્યું :

લપટયું દિલમાં દિલનું કુખડું :

ન સખો ન સખી દિલથી લપટયું :

ફટકયો ભટકું ! ફટકયો ભટકું !

નથી લાન હવે .

નથી હામ હવે .

નવ પ્રીતિની દોરીથી હું ભટકું

નવ કેા મનમા કદી હું ખટકું

નગ્રી આશ મને . અવકાશ મને :

ભટકું ફટકયો ! ફટકયો ભટકું !

મન હર્ષ હવે—

મન શોક હવે—

તજ નિર્લજ્જ ! તું : તજ તું . તજ તું

સુજ પ્રેમ હવે દરિયે પટકું !

સુજ પ્રાણ ન કા દરિયે પટકું !

ફટકયો ! ફટકયો ! ભટકું ! ભટકું !

૨૭-૧૧-૯૨.

તારામૈત્રકઃ સુગધ પ્રેમ

સંધાડી પ્રેમદોરી મે , મચાવી મિષ્ટ ગોષ્ઠી મે ,
ખેરાવી પ્રેમમાલા મે , જગાવી પ્રેમજ્યોતિ મે !

હઠાચ્છું પક્ષી પ્રીતિનું, ઝીંકું મુખુખ અક્ષુનું,
કરાચ્છું સ્નાન પ્રીતિનું, કરું મે પાન પ્રીતિનું !

સુધાના નીરમા ન્હાયા, અમે પ્રેમી રમ્યા મ્હાલ્યા,
પડ્યાં ત્યા સ્નેહફાંસામા, છટ્યા તે ના, વછટ્યા ના !

મદિરા નેત્રનખરાનો પી પી લાન ભૂંડ્યો હું
થયો હું હોલો ! તે હોલી ! થયો તે હું ! થઈ તે હું !

પડી રતિનાવ ઝીંકું મે કપાળે હાથ દઈ દરિયે !

ગોળે કે બચાવે તે સુકાની પ્રાણચારી છે !

૩૦-૧૧-૯૨.

અશ્રુસ્થાન

ના પાડ હે મન ઝરે ! કદિ પ્રેમણિદુ :
 ના દોળ હે મન ! ઝરે ! કદિ પ્રેમસિન્ધુ :
 ના રેડ અમૃતઝરો કદિ પ્રેમઈન્દુ :
 નીચોવ ના રસભયુ' કદિ પ્રેમલીંબુ !
 નિઃશ્વાસ અશ્રુ દપટી ધર ધીર સ્નેહી :
 ના રોળ ક્ષારભૂમિમાં પુલહાં સુપ્રેમી :
 હૈયે દબાય કદિ બે કુમળું સુહૈયું,
 રો રો ભલે ટપકતે નયને પછી તું !
 રોવા ભલે વિજન કો કહિં સ્થાન શોધી :
 આંસુ ભલે વિખરતાં રડતાં સુખોતી :
 જા જંગલે નિડર તું પડ વૃક્ષખોળે,
 આંસુઝરો જલઝરે જ વરાળ બોળે !

૧૩-૧૨-૬૨.

एक प्रेम

હકીમ કે તળીયની તલબ નથી મને !
 નફસની પરવા નથી : ન ઇશ્કની મને !
 માશૂક નથી મિસ્કીન છું : જહાંગીર છું મને !
 ખદકની તમા નથી : સુલતાન છું મને !
 પરિવાર મહારો હું જ છું : મસ્તાન છું મને !
 બેઝાર હું આબે ફરં : શુલતાન છું મને !
 પ્રેમશુલ ચૂમ્યાં ઘણાં : ખાર લોંકાયા મને !
 દેફે-ખૂન દિલ દર્દ-કર્તા દસ્ત લાધ્યું ના મને !

સખા જોયા મે ઘણા • સખી જોઈ એક મેં !

ઉમેદ ધર આવી નહીં શું કહું ખાલેક નેકને !

દેતપ્રેમી જે હતો અદેતપ્રેમી હું થયો !

અહ્વાંડ મહારં અહ્વા મહારં • અહ્વાવાદી હું થયો !

૧૪-૧૨-૯૨.

૪ દિલને રજા

ફાટે કે ન ફાટે તું, ચીરા કે ન ચીરા તુ,
અરે દિલ ! તે ક્યો બેહાલ • મારે કે ન મારે તું !

લલે ધડકી રહે છાત્રુ, બલે બળી કોયલો થા તુ ,
ખરી જા તું મને તો શું ? ઠરી જા તું મને તો શું ?

રખે કાંટો તને લાગે, કમલ જાણી તને રાખ્યું,
પરન્તુ તુ જ કાંટો છે, ઉડી જા તુ ગળી જા તુ !

હુનિયા છે તને ખારી, હવે છે તુ મને ખારૂં,
તુ દોઈનું નથી તો હું ન તહારો છું ન મહારૂં તુ !

જૂની પ્રીતિ ગઈ તૂટી ! નથી તૂટી તણી ખૂટી !
ખૂટી ગઈ વાટ દીવાની, ખછી ગળવું રહ્યું ક્યાથી ?

હવે અહ્વાંડમાં હું છું • હવે અહ્વાંડમાં તું છે .
પ્રીતિ તો આપણી એ છે ! મિલાવો આપણો એ છે !

૨૨-૧૨-૯૨.

કેલિસ્મરણ

લતા સુબ્રની ચડતી વિલાસે • પયોધરો ગાઠ હલે હલારો •
વિશાલ નેત્રો રતિમા વિકાસે • પ્રપુલ્લ સુપલ્લવ લાલ લાસે !

સીતકાલ શબ્દો મુખથી નિકાસે : પ્રભા પ્રિયાના મુખથી પ્રકાશે :
 ઉરોજ કંપે કૃશ ઉઢરીનું : કપોલમાં છે પરસ્વેદગિન્દુ !
 નૂપુર છંદો ઝમકી રહે છે : પુષ્પો ગતિથી સરકી પડે છે :
 છૂટેલ ખાલો વિખરાઈ જાયે : શ્રમિત અંગે લપટાઈ જાયે :
 શિથિલ ખાલા સુકુમાર કાયે : સ્વહસ્ત ઢીલાજરી ના હલાવે :
 નિતમ્બભારે લચકી પડે છે : કટિ સ્તનોના લયથી લડે છે :
 અઢલી ખ્યારા પિયુને ઉભે છે : પતિથી ટેકો ઢઠને હલે છે :
 જરા ખસી ચુંબનને જીવે છે : કટાક્ષ મારી ચપલા હસે છે :
 “ પ્રભુ ! ” કહી તે પતિ સાથલે છે : અગાસિયે તે ઝટ સંચરે છે !
 જીવે પતિનું મુખ સર્વ પહેલી : જીવે નિશા આંદની પ્રેમઘેલી !
 પ્રિયા ન જોવી નિરખી, અરે ! મેં : પ્રિયા ન જોવી રીઝવી, અરે મેં :
 પ્રિયા ન જોવી લીધી ઉર, રે ! મેં : વસંતકેલિ ન કીધી, ખરે ! મેં :

૧૮૬૨.

ઠગારો સ્નેહ

હૃદય ઢગલખાજી બાણુશે ના કહી આ,
 હૃદય હૃદય ઝાલે જૂરણું છે પછી, હા !
 હૃદય ધવલ સર્વે હૃદય બાણી કુલાયે,
 થુવરપય ગળેથી ઊતરી આગ ખાળે !
 ઘન ગડગડ ગાબ્યો ચાતકું ચિત્ત ફૂલે,
 પથરવત કરાનો મેઘ આવી મળ્યો તે !
 પટપટ મહરન્દ લુખ્ધ રીઝી રહે શું !
 ધવલ દમલ ના આ છીપલીને કરે શું ?
 મૃગજલ સમ સ્નેહી સ્નેહસિન્ધુ ધરે છે,
 હૃદયમૃગ બિચાઈ આશ રાખી મરે છે;

સરથશિર મળિને પ્રેમ પ્રેમી તણે આ
વિષ રગ રગ વ્યાપે પ્રાપ્ત થાયે કદી ના !

૧-૧-૬૩.

૪ સ્નેહશંકા

ધણું તાબુ-ધણું ટપકયું-ગિચાઈ મીણું હેડું :
દ્રવ્યા કરશે હજી એ તો ગિચાઈ પ્રેમનું ખ્યાલ !
ન થા ન્યારી • ન થા ઘેલી ન થા જહેમી ન થા મેલી !
કરી મહાર હૃદય તહાર હવે શકા પ્રિયે, શાની ?
કરી દિલને ન દે દિલ તુ દીધું દિલ તો ન લે તે તું .
હૃદયનું સત્ત્વ પીધુ તે હૃદયહીણું કરે તો શુ ?
કહે ને પ્રાણુ, દિલમા ક્યા રહી તુજને હજી શકા ?
કાપી દહ તે નાખી હુ ન છે તેની મને પરવા !
કાંટો જે તને લાગે મને લાલો તે ભોંકાયે
હૃદયચીરે રૂધિર રાતુ વહે છે તે તપાસી લે !
હૈયું હનુમાનનું ચીરું, નિહાળી રામની મૂર્તિ :
હૃદય માર અરીસો છે ઉઘાડી તુ લલે જો તે !

૬-૧-૬૩.

૪ કુસુદિનીનો પ્રેમોપાલમ્બ

લગાડી મોહની, પ્યારા ! કઠિન હૈયું ક્યું શાને ?
અહોહો ! નાથ કપટી રે ! ગિલિહારી તહમારી છે !
સ્મૃતિ છે એ જ મુખડાની, ન દેખી હુ હંખી છુ રે !
અહીં જો બાંધ, તો લલ્લત તહમારાંની તહમોને છે !

ખડું છું હું તમે માનો : જિગરમાં ઘા મને ભંડા !
જમખડા આ હૃદયના હો ! કહો ક્યાં ઠાલવું ફાડી !

કરો ના ખૂબ દર્દીની, ન મારો ખાંધીને મહોડું :
ગ્રહી જો ખાંચ, તો લગ્ન તહમારાંની તહમોને છે !

વનોમાં આગિયા ભરે, પલક ચમકી રહે છાના :
સુપ્રેમી અગિયા જેવા તમે તોયે પ્રભુ મહારા !

ન તાણો પ્રેમની દોરી, ખડું તાણ્યે જશે તૂટી :
ગ્રહી જો ખાંચ, તો લગ્ન તહમારાંની તહમોને છે !

હું તો આ પુખ્ત છું કુમળું, ઝઢું આ ઢઢથી કીધું :
થજો સ્વપ્ને કરુણ, બહાલા ! હણાઈ હેતવાળી હું !

હતાં સાથે : ગયા ભાડી વિચારો હો ! વિસારો શે ?
ગ્રહી જો ખાંચ, તો લગ્ન તહમારાંની તહમોને છે !

જીવન આ અંદ્રથી ઓખ્યું : શરીર પાણી પરે લટક્યું !
હઃખિયણ હું દુભાયેલી જીવું તો શું ! મરું તો શું !

અમીની આંખની ખ્યાસી કુમુદ આ તો તહમારી છે :
ગ્રહી જો ખાંચ તો લગ્ન તહમારાંની તહમોને છે !

અરે રે ! યોગ થાશે માં ! થયો તો સ્નેહ બમો ના !
મૃદુથી બેપરવા આ બેદરકાર પ્રેમી જડાશે માં !

અન્નયજ સ્નેહના રસ્તા ! અન્નયજ ગાંઠ પ્રેમીની !
ખુમારીને ખુવારી છે : અન્નયજ પ્રેમની મસ્તી !

૧૫-૨-૬૩.

વનમાં એક પ્રભાત

ભું ભું ભું ગુંજ પ્રેમી પટપટ કમલે અર્ધખીલ્યું રહ્યું એ,
જો તે બાલાઈં ઘેલો નિજ કર જલમાં ધૂજતો આ અબોળો !

માની ખ્યારી મનાવે મુખ પર ખરતાં આંસુડાં લૂછતો એ,
અંકે લીધી, હસાવી, નરમ વચન એ નેત્ર કેવાં વહે છે !
કાન્તા ને કાન્ત હી એ, તનમન દ્યનાં એક છે સ્નેહભીનાં,
નહાનાં મહોટાં સુરંગી મકર ચળકતાં હી ચકાવે રસીલા,
રાતી નીલી મધુ પી કુમુદિની પરથી ફૂંદડી રગવાળી,
પીળો ખ્યારો હિમાંશુ નિરખી લટકતો ખાપડી ચિમળાઇ !

કુંળું મ્હોં એ છબીલું હૃદયનવરખળાપે નીચાણુ નમ્યુ છે,
કમ્પે ધાલા ખિચારી ચરચર, બદને સ્વેદની રેલ ચાલે,
આહા ! સ્નેહી ! તમારે જલ પર વસલું સાથ છે રાતઠહાડો,
જૂઠાં પ્રેમી તમારાં દિલ પણ અળગાં, આમ રોવો હસો છો !

ત્યા પેલુ જો હરિણુ નહતટ પર એ આવતું ધામ નીલુ,
આછાં રૂડાં રૂપેરી કિરણુ રવિ તણાં એ બધુ ધામ છાયુ,
વૃક્ષોના ઝુંડ જાંચાં પર ઢળકી રહી વેલડી કુમળી જો,
પુષ્પોના પુજ જૂમ્યા વિવિધ વિલસતાં આ રૂપાળા લગ્યા, જો !

કુંજેમા ત્યાં ઉડતું બુલબુલ રમતું બેમતું ને કરતું,
ઓ ! ત્યાં બેઠું લપી ચડુલ ગુલ પર જો વાણી મીઠી લવતું,
ત્યાં આકર્ષે પડયો છે સ્થિર ઘનકટકો શ્વેત ને પિંગળો તે,
તેજસ્વી એ ડગે છે નિજ રૂપ બદલી, શાન્ત પાછો થયો છે

તારો તૂટયો નલેથી ખરરર ખરતો, તોપગોળો વહુટયો,
રાતો વલ્લિલભૂકો લઠલાડ બળતો આલમાં ઊડી ચાલ્યો,
ગંગાનો ધોધ ફાટયો ગિરિશિર પરથી, રામનું ગાણુ છૂટયુ,
તેવો તે શૂંગવાળો મૃગજલજરણુ ફાળથી ફફી ચાલ્યો !

ઊલો ત્યાં સિંહરાબ્દ ઘરઘર ઘરે, જોરથી ત્રાડ દેતો,
હાલાવ્યા કુંગરોને, રવિ પણ ચમકયો લાલ અગાર જેવો,
પક્ષી બોલે ન ચાલે, દુમ પણ ધણુણ્યાં, પૃથ્વી ધૂળ રહી આ !
આ તે બ્રહ્માડ ફાટયુ ! પ્રલય થઈ ગયો ! શંભુએ શંખ ફૂંક્યા !

આલિંગે ભવ્ય લીલા નદસરજલને પ્રેમમા મસ્ત ડાલે,
ઊડી ખાઝે સુસ્નેહી હૃદય હૃદયના સત્વને જેમ પ્રેમે !

ઘેલો હું એ રમું છું ! તનમન લપટયાં ! રમ્ય છું, એક હું છું :
વેલી, વૃક્ષો, નદી, ને ગિરિ, નભ, ઝરણે લીન હું સર્વદા છું.

૧૬-૩-૬૩.

મસ્ત ફરક

અયે કાતીલ ! સીને તું સૂતું રહેજે : પડયું રહે તું :
નથી તકસીર તહારી એ : ગુનેહગારી હમારી છે !
ખિસમિદ્વાહ ખતમ થઈ જા : જિંદગી કર ના : જિંદગી ગમ ખા !
હૃદય નાદાન પ્રેમીલા, દિગમ્બર રાખ ચોળી થા !

કિતાબો ધરકની ખોળી : ઉથામ્યાં પ્રેમનાં પોથાં :
વિષમ છે ડંખ પ્રીતિના : વિકટ છે સ્નેહરસ્તા ત્યાં !

આશક આ પડયો ખેહોશ : મરી જાશે હિજરાઈ :
આ ફેરહાદની કબરે નથી શિરીન સૂવાની !

ખસ કરખખત દિલ લોખા ! ઉધામા છોડ ઉલ્કતના :
ન કર તું મુકત અફસોસી : મળશે દાદ ના અહિયાં !

આ દરખાશ દરવાઝે ડંકા પ્રેમના ખાજે :

પરન્તુ ખેવફાઈનાં ઉપર નિશાન ફરકે છે !

કરી ખામોશ પછડા માં : આ તો ખવાખનાં નખરાં :
આ ગુલઝાર જાહૂનો : ફરેખી ને દગાવાળો !

મળે જો ના તને હીરો લગાવી કાયલો કાળો,
ખન્ધુ રહે મસ્ત મસ્તાનું અખંડાન-દમાં રાચી !

માયિક પ્રેમ તરછોડી અનલ હકનો તું કર દાવો :
ખન્ધુ રહે મસ્ત મસ્તાનું : મસ્તીનો તું લે લહાવો !

૭-૪-૬૩.

કટુ પ્રેમ

અશ્રુ હવે નયનનાં નયને જળો હો !
 નિઃશ્વાસ આ હૃદયના હૃદયે રહો હો !
 આશા બધી દિલ તણી દિલ ત્યાગજો હો !
 આનન્દ આ નંદ તો જલમાં પડો હો !
 આસક્ત આ હૃદય કૂર વિરક્ત તે હો !
 હૈયું કઠોર પ્રિયનુ કુમળુ અરે આ !
 આ પુખ્ત, એ બરફનો કડકો અરે છે
 આ યોગ એ વિધિબદ્ધે નિરમ્યો અરેરે !
 શૂળી પરે પણ પ્રિયા પલ ના વિસાર,
 મહારી ગણી તન મને સમ પ્રાણુ જાણ્યુ,
 તે તો ન કિન્તુ સમજી મમ શાન્ત ચિન્તા !
 આયુ વહું વહી જશે કટુ પ્રેમ પીતા !
 પીયૂષ આ છલકતું છલક્યું હળ્યું ત્યા,
 આ રનેહશીતલહરી લપટી પડી ત્યા,
 ત્યાં તો હલાહલ રહું મુજ આશસ્થાને,
 જ્યાં સ્વચ્છ પ્રીતિ મુજ મૃત્યુ મુખી વિરામે !

પ્રેમ અને મૃત્યુ

ફેફસાં દીધો મિથ્યા પરન્તુ સત્ય પ્રેમ મીઠો મીઠો
 વળી મિથ છે મૃત્યુ જારે જે અત લાવે કપટનો .
 ભોળું હૃદય જાણે નહીં . જાણુ નહીં મધુતર કયું !

હે પ્રેમ ! તુ મધુ છે લાલ્લા ? તો તો બને મૃત્યુ કટુ !
 પ્રેમ ! તુ કડવો જારે ? મૃત્યુ મને તો છે મધુ .
 અહો પ્રેમ ! જો મૃત્યુ મધુતર, તો મને મરવા જ દે !

મધુ પ્રેમ કરમાઈ જવા પેદા થયો જે ના દિસે,
 મધુ મૃત્યુ સૌ જનને દિસે કરતું નિઃસ્નેહી ખાક જે,
 એમાં મગજ સમજે નહીં : જાણું નહીં મધુતર કયું !
 પ્રેમમાં ઘસડાઈ જવા ઇચ્છું જો કહી તે બને :
 દોરાઈ હું મૃત્યુ થકી બોલાવતું તે ત્યાં મને :
 બોલાવ રે ! હું આવું છું ! હું આવું છું ! મરવું હવે !

૨૮-૪-૬૩.

પ્રેમ અને શ્રદ્ધા*

પ્રેમ પ્રેમ હોય જો, પ્રેમ આપણો જો હોય,
તો પ્રેમમાં શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનું સંઘાતે બલ ન હોય :
અશ્રદ્ધા આજી માત્ર તે અશ્રદ્ધા છે બધી બરે !
 અદશ્ય ને ઝીણો પડે ચીરો કે વીણામાં જરી,
 ધીમે ધીમે તે મધુર રવને કુંદ કરી નાખે કહી :
 પહોળો થતાં મ્હોટો થતાં તે સ્વરહીણું કરી નાખશે !
 પ્રેમી દિલવીણા મહીં ચીરો કહી ઝીણો પડે,
 કે સુરળાની ભરણીમાં ફલ એકને બિયાંદી પડે,
 તો પ્રેમસ્વર ભડી જશે : ફલ મિષ્ટ સૌ બગડી જશે !
અશ્રદ્ધાનું બીજ પાણુ નથી આજી : ફેંકી દે તું એ :
પણુ એ જશે ? રે ! રંગ કાળો પ્રાણુ સાથે તે ખસે !
રાખ શ્રદ્ધા પૂર્ણ ને નહીં તો નહીં રતિભાર પાણુ !
 સુજ નામ જે મ્હાડું હેતું ત્હાડું થયું : બન્યું એક એ :
 મને કીર્તિ જો મળે તો તે બધી ત્હારીજ છે :
 લાગે તને કહી ડાઘ કાળો તો મને લાગી ચૂક્યો :
 તો રાખ શ્રદ્ધા પૂર્ણ ને નહીં તો નહીં રતિભાર પાણુ !

૬-૫-૬૩.

* ઇંગ્લેન્ડ રાજકવિ ટેનિસનના એક ગીત ઉપરથી.

ચંચલ પ્રેમસુખ*

કટાક્ષમાં ક્રોક્ષાશ કે અવકૃપા શબ્દમાં,
વા પ્રાન્તિ માત્ર એવી સ્નેહી હૃદયમા-
નહાના આવા સળગથી દિલ પ્રેમી, અરે ! લહે !

નિર્મલ વાતાવરણમાં નૌકા આલ્યુ સિન્ધુ .
તરંગ ધન તોફાનમા નડ્યા ન ફળ્યુ કિન્તુ :

પણ શાન્ત નલ જ્યારે હતું એકું જઈ તળે !
જરા વારમા કસેલુ દિલ આમ જ ફીટી પડે !
જે હરદમ હતું ગમીના વજતમાં પ્રેમી ખરે !

હા ! જે ડગતો ના જરી વાઝોડામાં પ્રેમ,
કુંડે ઉડ્યો તૂટી પડ્યો કૂટે સીસો જેમ !
ચીરો શબ્દો ફૂરથી પડ્યો પ્રેમમાં જેહ ,
ફૂરતર વાક્યો વરસશે મ્હોટો કરવા તેહ !

તારામૈત્રી જે જામતી પ્રેમી નયનની
માધુર્ય તે ઉડી જશે નેત્રપાતથી !

પુખ્તિ દીપાવતી પ્રેમભોલ જે,
છૂટી જશે . તૂટી જશે . વિખરાઈ પડશે તે !

સુક્રાહાર તૂટી પડ્યે મોતીડાં પડી જાય
પ્રીતિ સરસર સરી જશે તેમ જ દિલથી હાય !

પ્રીતિલથળથ જે હતા લોળા હૈયા નેક ,
વાદળ વિખરાયા સમાં છૂટા ખનશે છેક !

હાસ્યવદ્ધનું નાચતું ઝરણુ ગિરિ પરે .
અખૂટ ને અમાપ દિનરાત જલ ઢળે .

વહું . ગયું : ફાટા પડ્યા : રણુમા ગયું સમાઈ !
નાચલું, હસલું, ઘુઘવલું-સર્વે રહ્યું છુપાઈ !

* દામસ મૂરના એક નાવ્ય પરથી.

તેમ દોર પ્રેમ-સ્નેહ-પ્રીતિનો તૂટે !
નહાના સુના સળળથી દિલ પ્રેમી કલાહ કરે !

* * * *

|| સુખ જેનો દુઃખ અન્ત છે તેને ઇચ્છે કોણ ?
|| અન્થિ જે પલપલ તૂટે તે પર નાચે કોણ ?

અનન્ત કાલ દોરણું અન્ધકારમાં,
પણ ન મોહ માનવો અપલ જ્યોતિમાં !

| તેજસ્વી સૌ ઉપટશે કાચા રંગ સમાન !
| વધુ તેજસ્વી વધુ અપલ વિજળી તેનું પ્રમાણ !

મિષ્ટ સૌ પેદા થયું પ્રેમસૃષ્ટિમાં :
હાથમાંથી મિષ્ટતમ થતાં ઉડી જવા !

* * * *

ઉદ્ભસિત ને સુખમગ્ન ના સુખસુદ્રા તુજ રાખ,
કેમકે લય આવે હજુ લપટો જાણે વાધ !

તુજ નેત્ર બૂ પૂર્ણાનન્દમાં ફૂળી જશે,
કે તુર્ત ગમગીની તને સાહી લઈ જશે !

| તિમિર દીપ પાછળ રહું, કિરણ પુઠે રહી છાય,
| તેમ સર્વ સુખ શાન્તિમાં લય દુઃખ સાથે જાય !

તે સૂચવે પ્રેમાન્ધને “ તુજ સુખ ઉડી જશે, ”
જ્યારે પ્રેમી બિચારે સુખરેલમાં હશે !

તો ઉદ્ભસિત સુખમગ્ન ના સુખસુદ્રા તુજ રાખ,
કેમકે લય આવે હજુ ઉડતો જાણે ગાજ !

તુજ નેત્ર બૂ પૂર્ણાનન્દમાં ફૂળી જશે,
કે તુર્ત ગમગીની તને સાહી ગળી જશે !

| ચારે ! અરે આવાં હશે વિધિનાં ક્યમ નિર્માણ ?
| પ્રિયતમ, મધુતમ, મંજુતમ અતિ વેગે ઊડી જાય !

સુવર્ણરંગી લલક સુખપાંખ પર ચડે,
કે પળ એકમાં પહોળી કરી આકાશમાં ઉડે !

જનનયને અશ્રુ મૂકી ધોતાં ફૂળા ગાલ,
નિજ સુર પ સ કેલી લે રૂઝ અમ્મુદ્યાપ !

તેમ ફર્વાહ દુ ખઅહ સેવવા મૂકી,
સુખ દ્રષ્ટિ બહાર બાય ફરી મળે નહીં !

તો ઉલ્લસિત સુખમગ્ન ના સુખસુદ્રા તુંજ રાખ,
કેમકે લય આવે, અરે ! છુપતો બાણે માપ !

તુજ નેત્ર બ પૂર્ણાનન્દમાં ફુખી જશે,
કે તુત ખેદ, વડ ખ, શોક લઈ તને જશે !

૧૪-૬-૬૩.

✓ પ્રેમીની આશિષ

(પીલ.)

હર્ષશોકના રંગીન પાટા ચિત્ર વિચિત્ર પડયા જિંદગીમાં :
સિન્ધુતરંગની વહે છે પરંપરા એક પછી બીજા લેમ વહે આ.
કાબો પટો કેઈ, કેા સોનેરી, કેઈ રકાવે ને કેઈ હસાવે -
અશ્રુ સૂકયા ના હાસ્ય થયું ત્યાં, હાસ્ય પછી અશ્રુ પલમાં પડે છે!
નયન હસે છે, સ્મિત સુખડે છે, પ્રહર્ષ પ્રકુલિત હૈયું કરે છે .
તે સુજ સ્થિતિ નિત્ય રહે ના, આનંદ ઉભરા કાલ હશે ના !
જિંદગીનો છે રણનો રસ્તો, શુક અને જલહીન તપેલો
પુષ્પ ખીલેલાં ત્યા નહિ મળશે, મળશે તે ક્ષણમાં કરમાશે !
જે દિલ ફુલથી બહુ મલકાશે, જે હૈયે ફુલથી અતિ હર્ષ થાશે,
તે હૈયે કાટો તુત લોંકાશે, તે હૈયું લોળુ તુત ચીરાશે !

હુનિયાના આ પ્રવાસની મધ્યે સુખ લેવાનું તે લ્હાવો ખરે છે :
નાચ તો બ્હાલા ! નાચ રસીલા ! કુમકુમથાપા દે હૈયામાં !

હાસ્યવિરાજિત આનંદાશ્રુ પ્રેમીનાં પ્રેમીલાં નયને વસાવે :
અથવા અશ્રુ અનુકંપાનાં હાસ્ય ભૂંસી પ્રેમીને મળાવે !

જીવનદોરી બનત અકારી પ્રેમ સંયોજિત હોત નહીં તો :
એ જ સત્ય છે, તો સુખ આશુ પ્રેમ તૂટયા પછી ક્ષણમાં તૂટે હો !

પણ નિષ્કલંક ને વત્સલ પ્રેમી પ્રેમનશે અકચૂર થયેલાં :
મધુર સ્વપ્ન સૌ ઉડી જવાથી આશાભંગથી બહુ છે રોવાં !

પ્રેમ ઉપર વિશ્વાસ ધરીને સ્વસ્થ હૃદય નિઃશંક સુવે તે,
કદી જો કપટથી હુભાય નહીં, તો સુલગ અને સુખવાળું ખરે છે !

પણ જનહૃદયે પ્રેમ વસે છે, પ્રેમીને તો સુખ આશિષ એ છે :
“પ્રેમરસિ સૌ હૃદયે પ્રકાશો, સ્નેહશશી સૌ પર અમૃત ઢાળો !”

૨૧-૮-૬૩.

પ્રેમનું પૃથક્કરણ

મુકે નિઃશ્વાસો તે હૃદય હુબડાંનાં નહિ નહીં !
રહે, ખેરે અશ્રુ, નયન પલળેલાં, દિલ સુકાં !
ઘડી પ્રેમી સાથે લટપટ બની ગેલ કરતાં,
પછી “બ્હાલી,” “ખ્યારી,” “પ્રિયતમ,” “પિયુ” નામ જ રહે !

નમે સૌ દેવોને, હૃદય ન નમ્યું કોઈ સુરને !
કરે પ્રીતિ સૌથી, જીગરવત એકે નહિ નહીં !
બધાં નેત્રો બ્હાલાં, નયન પ્રિયનાં માત્ર પ્રિય ના !
પડે કો બન્ધે તો નહિ નહિ નહીં સ્થાનગણના !

રહે પ્રીતિ નેત્રે, નહિ જ હૃદયે પ્રેમ વસતો !
ઉડે સ્થાને સ્થાને, હૃદય સ્થિર ના કોકિલ સમું !

અરે ! આવી મેત્રી જગત પર દિસે ભટકતી !
ઘણા હેયાં ચીરી હૃદયરુધિરે રાસ રમતી !

*

*

*

યુવા , વૃદ્ધાવસ્થા , સુખદુઃખસમે , નિર્મલ અતિ !
કમે ના પ્રીતિની દિલ પરની જવાલા ઝળકતી ,
ખઝીયા , મહેલોમાં , ઘટ વન અને જગલ વિષે
રહે શાન્તિ હૈયે , પ્રિયતમ પ્રિયા એક જ રહે

ભર્યાં હેયાં પ્રેમે વધુ ઘટુ થતાં જીવ નિકળે ,
વધે તો આનન્દે , કમી થઈ જતા શોકથી મરે !
દ્રવે , નીચોવાયે હૃદયરસ મીઠો છલકતો ,
પરંતુ ખડોખો તે દિલરસઝરો ના બૂટી જતો .

ખલિહારી આવાં મધુર સ્વવાણાં હૃદયને !
અહો ! સાધુ હેયાં વિમલ શુભ સ્થાને ચિર રહો !
પ્રભુ ! આવી પ્રીતિ જનહૃદયમાં વાસ કરજો !
હોહો પૃથ્વી ભયે ! સુર , જન બનો દિવ્ય સરણા !

૬-૬-૬૩.

૪ મરણશીલ પ્રેમી

આયુ સ્વસ્થ મનુષ્યને કઈ ક્યાં પ્રેમી ઈંગે કાં લલા !
શુ પીવાય મુહૂર્તમા રમઘડા બહાલાં દિલે જે વસ્થા ?
સન્તોષે સુખમા રહેત દિલ આ બે હોત હપે ભર્યું :
માયુ ના કદિ દીર્ઘ આ જીવિત બે તે હોત આનન્દનું !

ગાદા સંકટમા પડ્યાં હૃદય કેા ચીરાય લોખા , અહો !
ઝીણા ધૂધટમા છુપાઈ મરજો આનન્દ તેજો તણો !

આશા એ જ મનુષ્યનું જીવિત છે , તો આશ રાખુ ભલે
મૃત્યુ બાદ મળો અખડ સુખનો કેા દેશ સૌ પ્રેમીને !

આંહીં તો કદિ હાસ્ય થાય ત્રિયથી , વા હસ્તમેળા બને :
 બાણી ના રતિ કોઈના હૃદયની ત્યાં મૃત્યુ આવી મળે !
 બહાલા ! દુર્લભ હર્ષ છે અતિ આહીં , તો મૂલ્ય મોંધું નકી :
 તેને આદરભાવથી હૃદયમાં રાખો જીવે ત્યાં સુધી !
 આવે રંગિન પક્ષીઓ મધુરવાં , ભાગે વસન્તાન્તથી ,
 કે વેળા ત્યમ હર્ષ સૌ હૃદયમાં આવી ઉડે છે ફરી !
 હોજો વિદ્યુત સાંકળી ચળકતી પ્રેમાર્દ્ર હૈયાં વિપે !
 સ્પર્શે હર્ષ જરી જ કે હૃદયને તો સર્વવ્યાપી બને !

૧૫-૯-૬૩.

કમલિની

લાડલી હું પ્રવેતવરાણી બુલતી રહું જલ પરે ,
 મકરન્દ છાંટું ભૂંગ પર તે ગુંજતો મુજ પર રહે ;
 તેને સુવાડું રાત્રિએ મમ હૃદયવાળા હૃદયમાં ,
 ત્યાં પ્રેમધનકારા ઝીલે બન્ને દિલે આનન્દમાં !
 ફાનુસ રૂપાળા , દ્રાક્ષરસના લમ કે બાંધુ સમી ,
 હું તો રહું જલદહેરીઓની ઉપર ધીમે હીંચતી ;
 ક્ષણ એક મહારી પાત્ર નહાનો આગિયો ચળકી રહે .
 મમ પાંખસમ્પુટ ઉપર ફેંકે નીલવરણું તેજ તે !
 ને કુંભ અમૃતનો ભરી ઉદધિ થકી ચંદા કહે ,
 તે વાળ ખંખેરી રૂપેરી સુધા છલકાવી હસે ;
 સ્ક્રાટિક તણા ગગને ધરે ઘન પાટલો તે પર ઉભે ,
 ને અધર ફરકાવી લવે કંઈ મંત્ર મીઠા તે સમે !
 પુરણો નવો મુખ પર ધરી ડગલાં ભરે ત્રણ ચાર, ને
 મૂંઝાઈ ફેંકે દૂર તે ત્યાં સ્વેદગિન્દુડાં ખરે ;
 તિલ ગાલ પરનો, ધનુષ ભૂ ને શ્યામ કાજળ નયનનું ,
 હીરાજડિત મહોટા અરીસામાં જીવે કરી ડોકિયું !

કુમુદી નહાની યેનડી મુજ બહાલ અંદા પર ધરે,
અંદા કુંળા કર સ્પર્શ સૃદ્ધથી ફેરવે મુળડા પરે,
લગિની મહારી લાડકી તે જાગતી આખી નિશા,
મુજ પાસ જલશૈયા પરે નિદ્રા કરે દિનમાં સદા !

સખી માથે સ્નાન કરીને આલી અંદા ફર ત્યાં,
ખરફ ગોળા પર મુકી પગ સ્મિત કરી કપી જરા,
તે દષ્ટિ ચૂકાવી પડી, સરકી ગઇ, જલમાં ઢળી,
ને બાપડી કુસકાં ભરી રડતી રહી પ્રિય કુમુદિની !

તે વેળ બધી મુજ ભૂંગ ને હું તો હતાં ગુણરેલમાં,
કંઈ ગોપીના પડદા ઉઘાડી પ્રેમમા ઘેલા હતાં,
હૃદયનો વિનિમય થતો'તો, શાન્ત નરસ દ્રવતો હતો,
ને દિવ્ય અમકારા થતા'તા હૃદય બન્નેમાં, અહો !

છૂટી સમાધિ હું ઉઠી સુણી હિંમકતી કુમુદી આ,
પાણી વાસો લહોઈ નીલી પર મુવાડી શાન્તિમા,
ફરર ફર ફર ફૂંકતો ને મન્દ ગતિથી વહી જતો,
નિઃસ્વાસ વિરહિણીના સમે ત્યા અનિલ આવ્યો શીતળો !

અડી તે પર, સુરખ સાડી ધરી, આવી ઉપા રૂડી,
અતિ શ્રમ થકી તેના અધર ને ગાલ પર લાલી હતી,
પવન તો સરકી ગયો તે એકલી રહી ઉડતી,
તારા ઝીણાની યજ્ઞિત તેની પાખમા શોભી રહી !

મૂજતાં ધીમે રહ્યા તેના મુનેરી પીછડા,
ને શુકની ચોડી હતી રમણીય ટીલી ભાલમા,
કદ ગલસીનું પણ રહ્યું તેમા હૃદય અતિ કોમળું,
“ તમ દ પત્ની મુખમા રહો , ” તેણે મને લેટી કહ્યું !

પલમા અહી જલમા પડી, પલમા ગઈ નલમા ઉડી,
કિન્તુ મુનેરી રેશમી આડી અહી સરકી પડી,
ધીમે ધીમે તે દિવ્ય બાલા પિંગળી ગઈ કુમળી,
ને પૂર્વમાં પલ એક રહી ગઈ રવેત ભયેતિ ઝળકતી !

જળળ જળહળ તેજગોળો લાલ ત્યાં લટકી ગયો ,
તેજસ્વી તે રવિને શિરે કંઈ મુકુટ કંચનનો રહ્યો ;
હું તો ઉઠી છોડી દંઈ પિયુ-ભ્રમર મહારી ગાયથી ,
તે પર ફિદા આ શરીર વળી હું પ્રેમ રવિ પર ધરું અતિ !

ફિક્કા પડેલા તારલા મેંઠાં સમા વિખરી પડ્યા ,
ગોવાલ-રવિના માત્ર દર્શનથી ડરી ન્હાસી ગયા !
દંડ પ્રહર્યો એક તેણે ખડા ધૂમસના ઉપર,
પલ એકમાં પિગળી ગયાં ઝાકળ તણાં શિખરે શિખર !

બહાલમ ગયો રમતો અને ઉડતો બગીચે એકલો ,
વેલી તણી વેણી અને વૃક્ષો મહીં છુપી ગયો ;
કુંજ પેલીમાં કરે છિત્કાર તમરાં ત્યાં કર્યો ,
ને હવે નાનુક છોડના તે શુલ ઉપર ધૂમી રહ્યો !

અપ્સરાઓ નિત્ય આવી સરકિનારે ખેલતી ,
મુજ ભૂંગને પૂજે પીળી ચંદન તણી અર્ચાં કરી ;
તેઓ ફરે કુદડી , ઉડે ગુચ્છા સુનેરી વાળના,
રવિકિરણમાં રવિકિરણ જેવા રેશમી તે ચળકતા !

મેં સ્નાન સરજલમાં કર્યું , મુજ ગાત્ર લીનાં કંપતાં ,
એ મોતીડાં કે ગિન્દુડાં જલનાં લયોં મમ કેશમાં ;
રવિ હોળતો મુજ વાળ તેને તો કર્યો મેં બ્રાત છે ,
તેની અને મહારી છળી આ જલ ગિલોરીમાં પડે !

બળક બળકે તરંગોની લહરી શીતલ માધુરી ,
ને કંઈક ગુદગુદ જન્મ પામી શમી જતા પાછા વળી ;
રવિકિરણથી નવરંગના તે શીકર જલના ઉડતા ,
છંટાઈ તે મહારા ઉપર મમ શરીરને શૃંગારતા !

ઝીણી રૂપેરી માછલી ફૂલી ઉડી જલમાં પડે,
રવિગિમ્મ તો ધૂળ રહે ને ચક્ર પાણીમાં બને ;
રૂડા મુક્તાહારમાં હીરા તણા ચક્રા સમી
નાનુક રૂપાળી હાસ્યવદની એક પલ રહું ડોલતી !

કુમુદી ન્હાની યેનડી મુજ વ્હાલ ચંદા પર ધરે,
ચંદા કુળા કર સ્પર્શ મૃદુથી ફેરવે મુખડા પરે,
લગિની મહારી લાડકી તે જાગતી આખી નિશા,
મુજ પાસ જલશૈયા પરે નિદ્રા કરે દિનમાં સદા !

સખી સાથે સ્નાન કરીને આલી ચંદા ફરે ત્યાં,
ખરફ ગોળા પર મુકી પગ સ્મિત કરી કંપી જરા,
તે દષ્ટિ ચૂકાવી પડી, સરકી ગઈ, જલમા ઢળી,
ને બાપડી કુસકા ભરી રડતી રહી પ્રિય કુમુદિની !

તે વેળ બધી મુજ ભૂગ ને હું તો હતા ગુખરેલમા,
કંઈ ગોપીના પડદા ઉઘાડી પ્રેમમાં ઘેલા હતા,
હૃદયનો વિનિમય થતો'તો, શાન્ત નસ દ્રવતો હતો,
ને દિવ્ય અમકારા થતા'તા હૃદય બન્નેમા, અહો !

છૂટી સમાધિ હુ ઉઠી સુણી હિખકતી કુમુદી આ,
પ પાળી વાંસો લહોઈ નીલી પર મુવાડી શાન્તિમા,
ફેર ફેર ફેર ફેરકતો ને મન્દ ગતિથી વહી જતો,
નિઃશ્વાસ વિરહિણીના મનો ત્યાં અનિલ આંચો શીતળો !

ચડી તે પર, સુરખ સાડી ધરી, આવી ઉપા રૂડી,
અતિ શ્રમ થકી તેના અધર ને ગાલ પર લાલી હતી,
પવન તો સરકી ગયો તે એકલી રહી ઉડતી,
તારા ઝીણાની પકિત તેની પાખમાં શોભી રહી !

ધૂજતાં ધીમે રહ્યાં તેના સુનેરી પીછડા,
ને શુકની ચોડી હતી રમણીય ટીલી ભાલમા,
કદ રાક્ષસીનુ પણુ રઘુ તેમાં હૃદય અતિ કોમળુ,
“ તમ દ પતી સુખમા રહો , ” તેણે મને લેટી કહ્યું !

પલમાં અહીં જલમા પડી, પલમા ગઈ નલમા ઉડી,
કિન્તુ સુનેરી રેશમી સાડી અહીં સરકી પડી,
ધીમે ધીમે તે દિવ્ય બાલા પિંગળી ગઈ કુમળી,
ને પૂર્વમા પલ એક રહી ગઈ શ્રવેત જ્યોતિ અગકતી !

જળજળ જળહળ તેજગોળો લાલ ત્યાં લટકી ગયો ,
તેજસ્વી તે રવિને શિરે કંઈ મુકુટ કંચનનો રહ્યો ;
હું તો ઉઠી છોડી દઈ પિયુ-બ્રમર મ્હારી બાથથી ,
તે પર ફિદા આ શરીર વળી હું પ્રેમ રવિ પર ધરું અતિ !

ફિદા પડેલા તારલા મેઢાં સમા વિખરી પડ્યા ,
ગોવાલ-રવિના માત્ર દર્શનથી ડરી ન્હાસી ગયા !
દંડ પ્રહર્યો એક તેણે ખડા ધૂમસના ઉપર,
પલ એકમાં પિગળી ગયાં આકળ તણાં શિખરે શિખર !

બહાલમ ગયો રમતો અને ઉડતો બગીચે એકલો ,
વેલી તણી વેણી અને વૃક્ષો મહીં છુપી ગયો ;
કુંજ પેલીમાં કરે છિત્કાર તમરાં ત્યાં ફર્યો ,
ને હવે નાનુક છોડના તે શુલ ઉપર ધૂમી રહ્યો !

અપ્સરાઓ નિત્ય આવી સરકિનારે ખેલતી ,
મુજ ભૂંગને પૂજે પીળી ચંદન તણી અર્ચાં કરી ;
તેઓ ફરે કુંદડી , ઉડે શુચ્છા સુનેરી વાળના,
રવિકિરણમાં રવિકિરણ જેવા રેશમી તે ચળકતા !

મેં સ્નાન સરજલમાં કર્યું , મુજ ગાત્ર લીનાં કંપતાં ,
એ માતીડાં કે બિન્દુડાં જલનાં લયોં મમ કેશમાં ;
રવિ હોળતો મુજ વાળ તેને તો ફર્યો મેં બ્રાત છે ,
તેની અને મ્હારી છળી આ જલ બિલોરીમાં પડે !

બળક બળકે તરંગોની લહરી શીતલ માધુરી ,
ને કંઈક શુદ્ધજન્ય જન્મ પામી શમી જતા પાછા વળી ;
રવિકિરણથી નવરંગના તે શીકર જલના ઉડતા ,
છંટાઈ તે મ્હારા ઉપર મમ શરીરને શૂંગારતા !

ઝીણી રૂપેરી માછલી ફૂલી ઉડી જલમાં પડે ,
રવિબિમ્બ તો ધૂણ રહે ને ચક્ર પાણીમાં બને ;
રૂડા મુક્તાહારમાં હીરા તણા ચક્રા સમી
નાનુક રૂપાળી હાસ્યવદની એક પલ રહું ડોલતી !

શંખ જ્યમ લપગી પડે કે ચોક મણિના ઉપરે,
ત્યમ હંસજોડી ધવલ કટકા ચંદ્ર જેવી ત્યાં તરે ;
પાંખ જલથી આફળે ને તરંગ રહે છળછળી ,
એ પૃથ્વીના પક્ષી નહી, છે દિવ્ય દેવી કે નકી !

શી ડાક તેઓની રૂડી ડોલર તણી માલા સમી ,
ને હિમપર્વતશૃંગ પરના ગર્જથી ઘોળી ઘણી ,
છે લાલ અચુ લાલ કે ઠાડિમ તણી જેવી કળી,
તે પવનવેગે જલ પરે શી અગકતી ચાલી ગઈ !

હવે તો મધ્યાહ્નકાલે ધોમ ધણિયો વ્યોમમાં ,
સૌ જગત સૂતું શાન્તિમાં ને પુષ્પવેલી ઢળી ગયા ;
પણે સારસયુગલ ઉતરે કુજમાં ઉડતુ ધીમે,
ને એક સમળી ચીસ પાડી શાન્તિના પડને ચીરે.

કંઈકે કુલથી હાસ્ય કરતો, કંઈકે કુલ રજડતો ,
મમ કર્ણકુલકુ હૃદયરાગ મધુર મધુકર આવીઓ ,
પત્ર-થાળી , ઠાકલી-કર, બિન્દુજલના ચોતિડા ,
તેને વધાવું તે થકી ને અશુ છાક નયનનાં !

સંયોગની પલ ટૂંકડી વીતી ગઈ સ્વપ્ના સમી ,
રવિ પશ્ચિમે કુંગર ઉપર ઉભો રહ્યો દોડી જઈ ,
લખાવી દરદિરણો જગાડ્યાં વૃક્ષ સૌ ધ ધેણીને ,
ને ત્યાં ઉડાડ્યા પક્ષીઓ કુમકુમ સમું કંઈ છાટીને.

કોઈલ તણી કીકી સમો રસ દ્રાક્ષનો ઢોળ્યો પણે,
ને અગકતાં પુલકા ગુલાબી વેરિયા નભમડપે
ત્યા ગાર આછી ચોડમા લી પી રૂડી કેસર તણી ,
પણે લાનુ તો ડૂળી ગયો ને શાન્ત સંધ્યા રહી ગઈ !

આ આલને અસમાની પડદે કિરણ સૌ રેળી ગયા,
ને એક બાળુ વાદળીમા નવીનરંગી થઈ રહ્યા,
ને પણે વાદળ ગરુડ જેવું કનકુ લટકી સ્થુ,
તે તો હવે રસ થઈ જઈ ઢોળાઈને પિંગળી ગયું !

ત્યાં વૃક્ષના ઘટ ઝુંડમાં કે ખુરજ ભિલો એકલો,
તે સ્થાનમાં ઝીણો, મધુર, ગંભીર વાગે શંખ કે;
તે સૌ પ્રદેશો ઉપર ડાળા ફાડતી રાત્રી ધસી,
અંધારપડે છાઈ લીધું વિશ્વ ખેંચાળું ક્ષણ મહીં !

વાંસવૃન્દો આરડે ને પવન હાંફે ભેરથી,
ને આંખ છે અંગાર જેવી સિંહની ત્યાં ચળકતી;
પણ ત્યાં ઉભું તટ પર દિસે કોઈ દખાયું દુઃખથી,
માનવ હશે ! એના વિના આ સુખી જગતમાં કે દુઃખી ?

દુઃખમાં પડ્યું માનવ અને દુઃખદાહ તે પાછળ જીવે,
નહિ જ્ઞાન તેને ભાવિતું પણ કલ્પી દુઃખ ડરતું રહે;
કંઈ સ્વાર્થ, સત્તા, દંભ, એવા બન્ધ તેને ફરી વળે,
સુખમય અમારી જ્ઞાતિ ભેની જહાર તે તો ટળવળે !

૧૦-૧૧-૬૩.

✓ રસેચ્છા*

પૃથ્વી ! સમુદ્ર ! પવન ! પ્રિય બ્રાતૃભાવ !
જો હોય લેશ હૃદયે મુજ ધર્મ, ને જો -
સન્ધ્યા - પ્રભાત - રવિનાં ફિરણો રૂઝાંથી -
રંગેલ લાલ પડદા નભના સુનેરી,

પુષ્પો પરે રૂપકતાં સુતુષારભિન્દુ,
ને દિનગ્ધ પાંખ ફેલની મકરન્દલીની,
અન્ધાર ઘોર વિધુહીન નિશાની શાન્તિ,
વા શ્વેત દ્વધ સમ રેલ રૂડા શરીની,

ઘેલાં વસન્તથી બનેલ મહાન વૃક્ષો,
વર્ષા કરે હરિત નાબુક જે સુગુદ્ધો,

* ઇચ્છેજ કવિ શેલિના એક કાવ્યના નહાના કડકા પરથી.

રે સાંભળો ! પણ તહીં લડકો ઉઠ્યો શું !
મૂચ્છાં તમે હુઃખ ભૂલી ધરણી ઢળ્યો હું ,
તે ફૂર સૌ જન ગયાં નિજ ઘેર આત્યાં,
આ એક જે મુજ હતી રહી પામ તે ત્યાં .

હું તો ઉઠ્યો, સળગતું મુજ કાળજી'તું,
હું'દયું, ન હોય નજરે મમ પુષ્પ આબ્યુ,
ત્યાં દૂર વૃદ્ધ આવધૂત હતો ગુફામા,
તેણે મુણી રૂદન આવી મને કહ્યું આ:-

“ તહાડ ગયુ કમલ મૃત્યુ તણે ગિછાને,
“ ત્યાં સૌ જશે, જગત તો ભ્રમછાખડું છે;
“ આ પ્રેમ શો ! રૂદન શું ! હુ ખદાહુ શાને ?
“ તું કોણ ? તે સમજ, બાપ ! જરા ઉભો રહે !

“ તહાર ચીરે હૃદય વ્યથાં રડી રડીને,
“ તહાર ગયુ ન વળશે કદિ પુષ્પ, ભાઈ !
“ સ્પર્ધાં કરી જલધિ બોલે સણી કુદે છે,
“ ને સૂર્યાં આ લઈ ગ્રહો ફરતો ફરે છે

“ આવા અનેક ઉદ્ધિ ઉછળ્યા કરે, ને-
“ પ્રહ્લાંડમા રવિ મળી આણુ શા ઉડે કે ,
“ અસ્તિત્વ એ સહુ તાણુ નહિ હોય કો દી ,
“ કો દી હશે નલ બધુ પરિશૂન્ય આ તો !

“ હોયે હતા સહુ જ તત્ત્વ રૂપાન્તરે આ ,
“ કો એ નવુ નથી થયું , નવ થાય કાઈ ,
“ કો દી વળી પ્રલયનો સહુ ભેગ થાશે ,
“ ત્યારેય બીજ રૂપમા સહુ આ સમાશે !

“ ત્યારેય ન્યૂન રતિભાર નહી થવાનું ,
“ ને કાઈ એ અધિક હાલ નથી થયેલું ;
“ દોરાય કો જાતિ અનન્તથી વિગ્ધ આણુ ,
“ ચીલો પડેલ પણ રાહ તણો દિસે ના !

“ તે માર્ગનાં યથિક ત્હોય બધાં દિસે છે,
 “ છે મૃત્યુ , જન્મ , જીવતું , સહુ ભાસ માત્ર ;
 “ તો મૃત્યુથી રૂઢન , જન્મથી હાસ્ય શાને ?
 “ વૈરાગ્યમગ્ન રહી આયુ ન ગાળ શાને ? ”

તે દિનથી મન વિરાગ ધરી રહ્યો છું ,
 ને તાહરું સ્મરણ, મૃત્યુ ! ક્યાં કંઈ છું ;
 તું શાન્તિતું ભુવન છે , દુઃખઅન્ત તું છે ,
 પ્રેમે બળેલ દિલનો મધુકાલ તું છે !

તું હાસ્ય છે રૂઢન કે હૃદયાગ્નિ રૂપે ,
 ને અશ્રુના ઝરણુમાં સ્થલ જ્ઞાનતું છે ;
 તહારાં સુખી ચરણુમાં સહુ ઘોર ભાંધે ,
 તહોયે તને મનુજ કે કદિ એ ન બાળે !

અન્ધાર તું , જગત જે કદિ એ ન ભેશે ,
 અંજાય વા નયન સૌ , બહુ દિવ્ય તું છે ;
 જ્યાં સૌ રહે , બડબડી ફર હાસ્ય ત્યાં તું ,
 તહાં અધિપતિપણું સહુકાલ ચાલે !

શે ભાઈ મૃત્યુ ! ગત કાલ બધો જ તહારો ,
 ભાવી તણા તિમિરમાં ઉજળો તું દીવો :
 તું , હું , પ્રિયા મુજ , સહોદરશાં રહેશું ,
 તે મિષ્ટ કાલ સુધી સાચવ બાલ મહાઈ !

૨૦-૧-૬૪.

૪ પુષ્પ

અહો ! મીઠા આત્મા ! રસિક કુમળું મ્હોં તુજ હસે ,
 ફુલેલા અંગેથી મનહર રૂડો ગન્ધ પ્રસરે ;
 વસન્તી વાયે છે સમીરલહરી ગેલ કરતી ,
 રમી તહારી સાથે મધુર રવથી જાય વહતી !

શિરે ત્હારે વૃક્ષો નવીન ચળકે કુંપળ ભર્યા ,
સતુ'તુ મધ્યાહ્ને સુખમય રહ્યા છાય ધરતાં ;
હવે સધ્યાકાલે કુસુમ સરળી મ્હોરકળીની-
કરે વૃષ્ટિ ધીમી તુજ પર ધરી બહાલ દિલથી !

સુનેરી દીપે છે નલ ઈંપર તરે વાદળ રૂઢું ,
હુએ નીચે પેલું ક્ષિતિજ પર ત્યાં ગિમ્મ રવિતું ,
તને આલિ ગે છે સુકર રવિના ચુગ્ગાન કરી ,
તરે તે આકાશે ગરક મકરન્દે તુજ થઈ !

રૂડો જા પુરગી સુરસ રસ સધ્યા સલુણીનો ,
ધરી પ્રીતિ હૈયે તુજ પર અભિષેક કરતો ,
શુભાળી પાળો આ , સુમન ! તુજ તેજે ચળકતી ,
દિસે તું સાક્ષાત પ્રાણુય , રતિ , ને મૂર્તિ સુખાની !

અરે બહાલા ! વાશે પવન અધિકો ઉપ્પુ બળતો ,
હશે આ કાલે વા તુજ તરફ એ ફૂર ધસતો ,
તને ચિન્તા ના ના ! સુલગ તુજ હૈયું સુખભયું ,
તને ના સ્પર્શે કો વિષમ' હં.ખ આ ફૂર જગતું !

સુખી આ સસારે સુખમય નહી કો તુજ સમુ ,
અમારે આનન્દે દિલ પર રહે છે હં.ખ છાપું ,
હં.ખી ને આછુ તો સુખ બમ્મ થયું એમ ગણશે ,
ખિચાઈ લોળુ એ મતુજ સુખ પૂઠ ન સમજે !

અમારાં મીઠા તે રહનમય છે ગીત સઘળા ,
હં.ખે શિખેલા એ કવિદિલ શિખાવે હં.ખ બધા ,
ન નિદ્રામા એ છે પરમ સુખ વિશ્રાન્તિ અમને ,
ભૂરા સ્વપ્નો આવી જનહૃદયમા ઢટક ભરે !

ન આનન્દે ત્હારા ગિતકુલ હશે ધ્વસ કદિએ ,
ઉદારીની છાયા તુજ દિલ પરે ના રજ વસે ,
કરે છે પ્રીતિ તુ , સરવ તુજ પ્રેમે ખુશ રહે ,
અતિ તૃપ્તિની તુ સમજ નહિ પીઠા પણ ખરે !

સુખી આત્માતું ને પ્રણય જગ ને મૃત્યુ લવતું-
હશે ભાંડું સાચું તુજ હૃદયમાં રોન વસતું,
ન જે બાણે છે કે મગજ કપટી મર્ત્ય જનતું,
નહીં તો આવું તું સુખલર રહે કેમ ખીલતું !

ન બાણું તું શું છે ? તુજ સમ હશે શું જગતમાં ?
ન તારા જેવી મેં નિરખી ખુશખો કે કુસુમમાં ;
નહીં તું પૃથ્વીનું, સમ સુજ કહે ક્યાં અવતર્યું ?
વસ્યું તું કૈલાસે ? શિવશિર પરેથી સરી પડ્યું ?

ન તું સ્વાથી ને ના કૃપણ તુજ હેયું જન સમું,
ઘડી આશા તેથી હૃદય મમ કુંળું તુજ ક્યું ;
મહેને દે તું દીક્ષા, મધુપ તુજ બહાલો કર મહેને,
અલેહાનન્દો હું શિખવીશ પછી આ જગતને !

૨૦-૨-૯૪.

મ્હારું કબૂતર

સુખે ચાલ્યો જાતો દિવસ સુખમાં ના ગત થશે !
મળ્યા અલ્પાનન્દો મનુજ દિલને તે ખરી જશે !
રહેશે રોવું ! તે રુદન મનનું બાન્ધવ ખરું :
બધું બહાલું ખીલું મરણશરણે બાય વહતું .

હતું મેં પાળ્યું ને કબૂતર રહ્યું તું ધ્રુવવતું,
છેયું તું પ્રેમે, કનકમય આ પિંજર પૂર્યું ;
પહેરાવ્યાં મુક્તાજડિત રૂડલાં ઝાંઝર પગે,
ફરતું લોળું તું સુરખ પગ નહાતા કમકતે !

ચરેરે ! પૂર્યું કાં ? જડ કનક ખ્યાલું ન તુજને,
સુવર્ણ લોલાયા કૃપણ શઠ એ તો જન અમે ;
તને નીત્રી બહાલી ઘટ વનઘટા નીલમ સમી,
ગણે મોતી હીર્ય વિલવચ્ચના તુચ્છ સઘળી ,

શિરે ત્હારે વૃથો નવીન ઝળકે કુયળ લયો ,
સતુ 'તું મધ્યાક્ષ સુખમય રહ્યાં છાય ધરતાં .
હવે સધ્યાકાલે કુસુમ સરખી ન્હોરકળીની—
કરે વૃષ્ટિ ધીમી તુજ પર ધરી બહાલ દિલથી !

સુનેરી હીપે છે નલ ક્રૂપર તરે વાદળ રૂઢું
કુએ નીચે જેટુ દિતિજ પર ત્યા બિચ્છ રવિનુ ,
તને આલિજે છે સુઝર નવિના ચુન્નન કરી .
તરે તે આકાશે ગગડ મકરન્દે તુજ થઈ !

રૂઢો બાધુરગી ચુરન રસ સધ્યા નયુત્પીનો ,
ધરી પ્રીતિ હૈયે તુજ પર અલિપેક કરતો .
ગુલાબી પાઓ આ , સુમન ! તુજ તેજે ચળકતી
દિમે તું સાઝાત પ્રણય , રતિ . ને મૂર્તિ સુખની !

અરે બહાલા ! વાશે પવન અધિકો ઉપ્પડ બળતો .
હશે આ કાલે વા તુજ તરફ એ કૂર ધસતો ,
તને ચિન્તા ના ના ! મુલગ તુજ હૈયું સુખલયું ,
તને ના સ્પર્શે કે વિષમ' હુ ખ આ કૂર જગતુ !

સુખી આ સમારે સુખમય નહીં કે તુજ સમું
અમારે આનન્દે દિલ પર રહે છે હુ ખ છુપ્યું .
હુ ખી જો ચોણુ તે સુખ બસ થયું એમ ગણશે
બિચાઈ લોણુ એ મતુજ સુખ પૂક ન મનજે !

અમારા મીઠા તે રઠનમથ છે ગીત સંજાં .
હુએ શિખેલાં એ કવિદિલ શિખાવે હુ ખ બધા .
ન નિદ્રાના એ છે પરમ સુખ વિશ્રાન્તિ અમને .
ભૂરા સ્વપ્ને આવી જન્મદયમા કટક લારે !

ન આનન્દે ત્હારા બિલકુલ હશે વનસ કદિએ
હિંદાસીની છાયા તુજ દિલ પર ના રજ વરે ;
કરે છે પ્રીતિ તું , સરવ તુજ પ્રેમે ખુશ રહે .
અતિ વૃષ્ટિની તુ સમજ નહિ યીડા પણ ખરે !

સુળી આત્માનું ને પ્રણય જગ ને મૃત્યુ લવનું-
હશે ઊંડું સાચું તુજ હૃદયમાં જ્ઞાન વસતું,
ન જે બાણે છે કેા મગજ કપટી મર્ત્ય જનનું,
નહીં તો આવું તું સુખભર રહે કેમ ખીલતું !

ન બાણું તું શું છે ? તુજ સમ હશે શું જગતમાં ?
ન તારા જેવી મેં નિરળી ખુશખો કેા કુસુમમાં ;
નહીં તું પૃથ્વીનું, સમ મુજ કહે ક્યાં અવતર્યું ?
વસ્યું તું કેલાસે ? શિવશિર પરથી સરી પડ્યું ?

ન તું સ્વાર્થી ને ના કૃપણ તુજ હેયું જન સમું,
અહીં આશા તેથી હૃદય મમ કુંળું તુજ ક્યું ;
મહેને દે તું દીક્ષા, મધુપ તુજ બહાલો કર મહેને,
અભેદાનન્દો હું શિખવીશ પછી આ જગતને !

૨૦-૨-૬૪.

મ્હારું કબૂતર

સુળે આલ્યો બતો દિવસ સુખમાં ના ગત થશે !
મળ્યા અલ્પાનન્દો મનુજ દિલને તે ખરી જશે !
રહેશે રાણું ! તે રૂઢન મનુનું બાન્ધવ ખરું :
બધું બહાલું ખીલું મરણશરણે જાય વહતું .

હતું મેં પાણ્યું ને કબૂતર રહ્યું તું ધ્રુવવતું,
ઉછેર્યું તું પ્રેમે, કનકમય આ પિંજર પૂર્યું ;
પહેરાવ્યાં સુકતાબડિત રૂડલાં ઝાંઝર પગે,
ફરનું લોળું તું સુરખ પગ નહાના ઠમકતે !

અરેરે ! પૂર્યું કાં ? જડ કનક ખ્યાઈ ન તુજને,
સુવર્ણે લોભાયા કૃપણ શઠ એ તો જન અમે ;
તને નીચી બહાલી ઘટ વનઘટા નીલમ સમી,
ગણે મોતી હીસ વિલવસ્યના તુચ્છ સઘળી .

શિરે તહારે વૃક્ષો નવીન ચળકે કુંપળ ભર્યાં ,
સૂતુ'તું મધ્યાહ્ને સુખમય રહ્યા છાય ધરતા ,
હવે સધ્યાકાલે કુમુદ સરખી મ્હેરકળીની—
કરે વૃષ્ટિ ધીમી તુજ પર ધરી બહાલ દિલથી !

સુનેરી દીપે છે નભ ઈંધર તરે વાદળ ફૂડું ,
ડુબે નીચે પેલુ ક્ષિતિજ પર ત્યા બિમ્બ રવિનુ ,
તને આલિ જો છે સુકર રવિના સુમન કરી ,
તરે તે આકાશે ગરક મકરન્દે તુજ થઈ !

ફડો જા બુરંગી સુરસ રસ સધ્યા સહુણીનો ,
ધરી પ્રીતિ હૈયે તુજ પર અભિષેક કરતો ,
શુભાખી પાખો આ , સુમન ! તુજ તેજે ચળકતી .
દિસે તું સાક્ષાત પ્રભુય , રતિ , ને મૂર્તિ સુખની !

અરે બહાલા ! વાશે પવન અધિકો ઉપ્પુ બળતો ,
હશે આ કાલે વા તુજ તરફ એ ફૂર ધસતો ,
તને ચિન્તા ના ના ! સુભગ તુજ હૈયુ સુખભર્યું ,
તને ના સ્પર્શે કો વિષમ' કુઃખ આ ફૂર જગતું !

સુખી આ સંસારે સુખમય નહીં કો તુજ સમું ,
અમારે આનન્દે દિલ પર રહે છે દુઃખ છુપ્યું ,
દુઃખી જો આછુ તો સુખ બસ થયું એમ ગણશે ,
ખિચાડ લોળુ એ મતુજ સુખ પૂર ન સમજે !

અમારાં મીઠાં તે રદનમય છે ગીત સઘળા ,
દુઃખે શિખેલાં એ કવિદિલ શિખાવે દુઃખ બધાં ,
ન નિદ્રામા એ છે પરમ સુખ વિશ્રાન્તિ અમને ,
ભૂરા સ્વપ્નો આવી જનહૃદયમા કટક ભરે !

ન આનન્દે તહારા બિલકુલ હશે દ્વેસ ક્રદિએ ,
ઉદાસીની છાયા તુજ દિલ પરે ના રજ વમે ,
કરે છે પ્રીતિ તું , સરવ તુજ પ્રેમે ખુશ રહે ,
અતિ તૃપ્તિની તું સમજ નહિ પીઠા પાણુ ખરે !

સુખી આત્માનું ને પ્રણય જગ ને મૃત્યુ લવનું—
હશે બિંદુ સાચું તુજ હૃદયમાં જ્ઞાન વસતું,
ન જે બાણે છે કે મગજ કપટી મર્ત્ય જનનું,
નહીં તો આવું તું સુખભર રહે કેમ ખીલતું !

ન બાણું તું શું છે ? તુજ સમ હશે શું જગતમાં ?
ન તારા જેવી મેં નિરખી ખુશખો કે કુસુમમાં ;
નહીં તું પૃથ્વીનું, સમ સુજ કહે ક્યાં આવતયું ?
વસ્યું તું કેલાસે ? શિવશિર પરથી સરી પડ્યું ?

ન તું સ્વાર્થી ને ના કૃપણ તુજ હેયું જન સમું,
બ્રહ્મી આશા તેથી હૃદય મમ કુંળું તુજ કયું ;
મહેને દે તું દીક્ષા, મધુપ તુજ બહાલો કર મહેને,
અભેદાનન્દો હું શિખવીશ પછી આ જગતને !

૨૦-૨-૬૪.

મ્હારું કબૂતર

સુખે ચાલ્યો જાતો દિવસ સુખમાં ના ગત થશે !
મળ્યા અલ્પાનન્દો મનુજ દિલને તે ખરી જશે !
રહેશે રાવું ! તે રૂઢન મનુનું બાન્ધવ ખરું :
બધું બહાલું બીજું મરણશરણે જાય વહતું .

હતું મેં પાળ્યું ને કબૂતર રહ્યું તું ધ્રુવવર્તુ,
ઉછેર્યું તું પ્રેમે, કનકમય આ પિંજર પૂર્યું ;
પહેરાવ્યાં સુક્રાન્નકિત રૂડલાં ઝાંઝર પગે,
ફરનું લોળું તું સુરખ પગ નહાના ઠમકતે !

અરેરે ! પૂર્યું કાં ? જડ કનક ખ્યાઈ ન તુજને,
સુવર્ણે લોભાયા કૃપણ શઠ એ તો જન અમે ;
તને નીલી બહાલી ઘટ વનઘટા નીલમ સમી,
ગણે મોતી હીસ વિભવસ્થના તુચ્છ સઘળી .

તને બન્ધે નાગયુ ! દિલ મતલબી કાં મુજ થયુ ?
 અરે ! ત્હોચે ત્હાંર મુજ પર હતું બહાલ અધિકુ !
 અહો ! ત્હાંર હેયું પ્રણયરસલીનુ પરગણુ ,
 હાજી હુ હોઊં તો મન રીઝવવા નૃત્ય કરતું !

તને કેદી કીધું ! હૃદય ! મમ પ્રેમે ન ત્રાગયુ !
 હતું સ્વછદી તું , પરવશ ક્યું મે અહ પ્રભુ !
 મનુષ્યો સહારી સુખદ રતિબન્ધો કુદરતી-
 અરે ! લોળાં પ્રાણી ઉપર ચલવે રાજ્ય બુલમી !

મીઠાખોલી બીરુ કબૂતરી વિયોગે મરી હશે,
 મયું આને તુ એ ઝુરી ઝુરી પ્રિયાના જ વિરહે ,
 વિયોગે ભૂલાયે પ્રીતિ , જન વૃથા એમ વદતા ,
 ભૂલાયે ભૂસાયે પ્રીતિ નહિ જ , એ સ્વાર્થસ્વપના !

પૂરૂ આનન્દી ને પરમ સુખિયુ પ્રદારપ તુ ,
 અહો ! “ ધૂધૂ ” શબ્દે પ્રણયધ્વનિ જિ હો ગજવતું ,
 અરે ! પાખી ! મ્હાંર પતિત દિલ આ પાવન કરી ,
 સ્વધામે આલ્યુ તુ , કસુર મમ શુ માફ ન કરી ?

પ્રિયે ! બગ્યાં બહાલા ! તમ સમ હતુ તે મરી ગયું ,
 જતાં તે પારેવુ ગૃહ મમ થયુ શૂન્ય સરખું ;
 થયું થાવાનુ તે , થઈ ગયુ ‘ થયુ ના ’ નહિ થશે ,
 ઉઠકાં અશ્રુ ત્હોચે દિલ રુધિર શા વ્યર્થ વહશે !

અરે ! હો ખ્યાલામા શરખત ! ભયું તે પડી ગયુ ,
 હજ્યુ પાણીમાં ને ઉદ્ધિવીચિ માંહી મળી રહું ;
 ન પીવાયુ , ખોયુ , પણ નવ ગયુ પૃથ્વી પરથી ,
 રહ્યા તરવો મીઠાં ઉદ્ધિ કડવામા લાળી જઈ !

અહો ! આ પારેવુ શરખત હતુ , અમૃત હતું ,
 ખૂરા લાગ્યે મ્હારા મમ ગૃહ તળયુ , એ મરી ગયુ ,

મથું, ખોવાયું, વા ઢળી ગયું કહો, કે ઉડી ગયું,
લગ્યાં ભૂતે ભૂતો; લય નથી થયું એ કખૂતરું!

૨૨-૩-૯૪.

સમુદ્રથી છંટાતું બાલક*

નિગૂઢાર્થો આવા તુજ નયનને કોણ શિખવે ?
ઉઠાસી લાવો આ, શિશુ ! તુજ દિલે કોણ છુપવે ?
વિચારો ઉડામાં શિથિલ સહુ છે આ અવયવો,
ભર્યો તારા ભ્રૂમાં ગમગીન અને શાન્ત ભડકો !
વહી જતાં વહાણો ઝગ સમ દિસે દૂર દરિયે,
ઝુલતાં પાણીમાં શિખરવત મોજાં ફૂટી રહે ;
વિના હેતુ ના ના જલધિ ધરતી કાર્ય કરતાં,
ન પક્ષી નહાનાં આ ભ્રમણ કરતાં વ્યર્થ અથવા.
તને તો ભાસે છે વિષમય અધાં શુદ્ધ સુખ આ,
વિચારો તારા છે ગભીર અતિ કોથી ન ડગતા ;
સમાધિ સાધી તે સજડ તુજ આત્મારટનની,
દુઃખો તારાં ધૈર્યે વહન કર આશા દિલ ધરી.
પિંગાળે, ગાળે છે, રસમય કરે છે, જગત જે,
અહો ! એ નેત્રોથી દિલસવભરાનું જલ વહે ;
જનેતા તારી ના હૃદય તુજ લોણી સમજતી !
મનુષ્યો શું બાણે ગહેન રચના દિવ્ય દિલની ?
થતાં તારામૈત્રી નયન તુજ ગોષ્ઠી મથવતાં,
મીઠા ઝીણા ઘેરા પ્રણયરસના નાદ કરતાં ;
પડી એ મોહિની સુજ પર મને મત્તાં કરતી,
અહં ભૂલાયું ને રતિ રહી દિલે આ ટપકતી !

* હાથે જ લેવ મેથુ આર્નોલ્ડના Gipsy Child એ નામના એક કાવ્ય પરથી.

અરે ! તહારા જેવી ગમગીની ન ગંભીર નિરાખી !
 ખરે ! શાન્તિ મ્હાનિ તુજ જીગરની તીક્ષ્ણ વિજળી ,
 અહો ! મ્હાનિ મીઠી મુરખ જગની વૃદ્ધિ સમળી ,
 હુ.ખો સસારીનાં પરમ સુખનાં સાધન નહી.

ખરા મધ્યાહ્ને જ્યાં મૃગજલ ઢળે દૂર સઘળે ,
 નીચે જામેલુ ત્યાં શૂરવીર તાણુ યુદ્ધ ગરજે ,
 નિહાળે એકાન્તે ગિરિ પર અહી કો મનુજ એ ,
 ખરે ! તે જેવું મ્હોં કુતુહલસયું , બાલ ! તુજ છે !

નહી સ્તીરુ તેવું-વનપતિ મમા ગાત્ર તુજ આ ,
 હજારો સેનાને કતલ કરનારાં દગ ખરાં ,
 લલાટે અગ્નિ છે , અધર પર છે તેજ બળતું ,
 મર્યું યુધ્ધે તેવું સુખ તુજ દિસે રુદ્ર સરખું !

સ્મરી વીત્યાં મુખો મરણસમયે પાન્થ રડતો ,
 અધી આશા ત્યાગી હૃદય પર તે હાય ધરતો ,
 અરે ! આયું હૈયું તુજ દિલ મસુ ના હ બલયું ,
 નિરાશાનું ભેડું જગ પર દિમે ના તુજ સમું.

બહુ ભોયુ , બાણયુ , ખટપટ પ્રપંચો પણુ કર્યા ,
 ગયું આયુ આખુ , ધવલ શિર ને શ્રૂ થઈ ગયા ;
 વહ્યો મ્હોટો બોલો શિર પર પ્રભાના હ બ તણો ,
 હવે કાંઠે આવી નરપતિ રહ્યો કાલ સ્મરતો.

વિચારો, વર્ષો ને હુ.ખવતી મુખે છે કરચલી,
 બહુ ચિન્તા વેઠી, જીવન પર ના પ્રેમ, અરુચિ !
 અરે ! એવું, બાણ ! તવ મુખ દિસે પાત્ર હુ.ખનું !
 ગયા જન્મોનું શુ તુજ હુ.ખ સ્મરે જે અનુભવ્યું !

તને ખામી લાધી જગત પર કાંઈ કદુ અતિ,
 બધું ધિક્કારીને મન તુજ વળ્યું શુ વન લક્ષ્મી ?
 અરે ! જ્ઞાની ! જ્ઞાની ! જડવત કયું તે હૃદય શું ?
 ખરો જ્ઞાની પ્રેમી, સમજ રજ તો પ્રેમ ધરતું !

અહો પ્રેમી ! જ્ઞાની ! પ્રીતિ વિષુ હશે શું દુઃખ તને ?
 દયા, આશા, ગ્દાનિ પ્રણયઝરણાના શીકર છે ;
 તને એ છંટાયા, હૃદય તુજ પ્રેમે નિગળતું ,
 વહે, ધીકે, ફૂદે, રુધિર તુજ પ્રીતિભર ઉન્હું.

ઠગારી આશાતું કપટ સમજ્યું છે જરૂર તું ,
 અગાડીથી જોયું ભવિષ્ય તુજ તેં ત્હોય જીવ તું !
 અહો ! પૂર્વજ્ઞાની ! દિલ તુજ નિહાળે ધ્રુવ દુઃખો ,
 શક્યો જે જોઈ કેા યુધ સમ ન વિદ્વાન સરખો.

અમતકારો કેવા વખત તુજ હૈયે છુપવશે !
 કયા બહેતા દા'ડા રુદનસ્વર ઉત્કૃષ્ટ કરશે !
 કઈ રતનગર્ભા , રવિ અહ કયા તું સમજશે !
 કયાં તારાં કાર્યો જગત વશ આખુંય કરશે !

અરે ! સર્વોશી આ મરણ તુજને બાથ ભરશે ,
 નિશા કાળી પેલી તુજ પર ભરી કાળ પડશે ;
 ખરે તે ખેલાં તેં જનજીવિત તાગ્યું પૂરું હશે ,
 હશે બાણ્યું સર્વે , નહિતર ગચું ભૂલી સઘળું !

નિશા અન્ધારીમાં જગત ઘસડી કેા લઈ જતું ;
 બધી જ્ઞાનેન્દ્રી ને દુઃખની વચ તેણે પડ ધચું ;
 હજારો નિદ્રાથી જનમગજ લેપી જડ કચું ,
 ઝીણા તન્તુ, સ્નાયુ, રુધિર, નસમાં બાહુ કપટયું !

મહાત્માતું હૈયું પણ જરી ડરે ના તિમિરથી ,
 ડગે ના માયાથી સમજી સહુ એ બળ કપટી ;
 કરોડો બાહુને તૃણવત ગણી જે વિહરતું ,
 થૂંકે તે કન્દોમાં નહિ નહિ કદી લક્ષ્ય નિજતું.

કરી બાહુ પાણી પય જ્યમ પીએ હંસ સઘળા ,
 ભલે તુંએ તેવું ગુણ ગ્રહી રહે આ જગતમાં ;
 ભલે ઝૂંઝે ચુકે , જગત પર છે ચુદ્ધ સઘળે ,
 વિના લોભે કીર્તિ તુજ બલ ભલે મેળવી ધુમે !

લલે તેજસ્વી તે રવિ તુજ પરે કિરણુ ધરે,
 લલે તારૂ આયુ-કહુ ઝરણુ-તેજે જળહજે;
 કદી અબાચે તો નયન તુજ તે તેજથી લલે,
 લલે શાન્તિ પામે હૃદય તુજ આનન્દ ઉલરે.
 અરે ! ત્હોચે છેલ્લે જીવનરવિના અસ્ત સમયે,
 ઝઝૂમેલી સધ્યા સરકી જતી જ્યારે નિરખશે,
 પહેરી લેશે તું શરીર પર તે શાન્ત ઝલહું,
 અને પાછુ ત્યારે થકીશ હુંબ તે ઉચ બળતું !

૧૬-૫-૯૪.

✓ જ્યાં તું ત્યાં હું

ચિન્તાકાન્ત મુખે ખરે ટપકતાં અશ્રુ ઉન્હાં મોતી શાં,
 તહારા શાં વિગલિત ગાત્ર વનમાં વૃક્ષે અટલી રહ્યા !
 મીઠું કાંઈ મુખે લવી પ્રિય, અહા ! નિઃવાસ ધીમે મૂક્યો !
 તે સૌ હું નજરે રહુ નિરખતો, સૌભાગ્યશાલી બન્યો !

કેવી શાન્ત નિશા ! જરી યવનથી ના ડોલતુ પાઢું !
 કેવુ ચન્દ્રપ્રકાશથી અળકતુ આકાશ આ ઉગ્ગવળું !
 હા હા ! આ સમયે, પ્રિયે ! હૃદયથી કાં ના લપેટે મને ?
 કાં તહાં મન શોકથી ઉલરતું શકાલરેહુ ? અરે !

હા ! નિદ્રાવશ તુ બની, કમલશાં નેત્રો મિચ્યાઈ ગયા ;
 નીલાઘાસ તણી બિછાત પર આ અગો પડયા શાન્તિમાં,
 આંસુના પડદા વતી નયન તો મ્હારાં થયાં આંધળા !
 લૂછયા ના પણ ઉપજુ શ્વાસ દિલને અશ્રુ સૂકાવી દીધાં !

સૂળે, પ્રાણ ! મુખે રહી નિડર તું તહારો ઉભો દામ આ,
 તે રપર્પી તુજ ગાલ લાલ અધરે ચૂમી ન લેશે પ્રિયા !
 શાન્તિમાં તુજ લગ એ નહિ કરે આલિંગી બન્ને ભુજે,
 સૂતી સિંહણ, કેણુ કુદ્ધ કરશે તેને જગાડી ? કહે !

જેશે ભાગ્ય ગણી ઉભો અધર જે જૂદો રહ્યો યોદ્ધાથી ,
જેણે કેા દિન શબ્દ મિષ્ટ ઉચરી શાન્તિ પમાડી નહીં ;
માયાળુ નહિ તહોય કૂર દિસતી નિદ્રસ્થ પ્યારી નહીં ,
એવા દર્શનને વિદોષી બનશે પ્રેમાર્દ્ર હૈયું સુખી !

બહાલી પૂર્ણ સદોષ છે , જખમ આ કારી કર્યો કાળજે,
તહોયે તે મમ ગીતની અસરથી નિશ્ચિન્ત સૂતી રહે !
મહારૂં વજ્ર સમું કઠિન દિલ આ ચીરાય ઘાથી નહીં ,
હું તો ના નહિ તો રહું ટળવળું જ્યારે સુખે એ સૂતી !

સંયોગી તુજ ના બન્યો , વિરહમાં જીવું બની લક્ષ્મ હું ,
પ્યારી ! શું દુઃખદાહ , શું જીવિત છે પ્યાડું મને એવડું ?
એવું શું બનશે , પ્રિયે ! જગતમાં તારા વિના હું જીવું ?
તારી ખાક લગાવી અંગ પર શું આવો બની હું ફરું ?

તારાથી મુજ આ દિધા નહિ બને હૈયું , પ્રિયે ! મૃત્યુથી ,
મહારી તું નવ લેશ યોછી બનશે એ કાલરાત્રિ થકી ;
તું જાતાં નહિ હું રહું , જીવિતનો લોભી નથી હું નકી ,
તું સ્વર્ગે કર વાસ , કે સમજજે આ દાસ ઉભો તહીં !

તારાં કેમલ ગીતડાં મધુરવાં હું સાંભળી એકલો -
થેલો મસ્ત બનીશ સ્વર્ગભૂમિમાં કેા ખાલ ન્હાના સમેા ;
કેવી સુન્દર લહેરીઓ અનિલની , તારા રૂડા ખાલની-
સેરો રેશમનાં સમી , નિજ કરે સ્પર્શી હશે ચાલતી !

કેવી મોહકે વ્રાટિકા , વનઘટા , પુષ્પો પરાગે ભર્યાં !
કેવા રંગિન ત્યાં હશે મધુકરો સંધ્યા સમે શુંજતા !
તારી શાલ સુવર્ણરંગી ચળકે સાડી ઝીણી જીપરેં ,
તેમાંથી તુજ દિવ્ય સૌ અવચવો દેખાઈ આછા રહે !

ત્યાંયે નાજુક વૃક્ષની વનઘટા માંહી છૂપેલો રહી ,
તારા સૌ સુખના વિચાર રસીલા કંઠી બનું હું સુખી !
હા ! અદૃશ્ય સદા રહી તુજ કને જ્યાં તું ભમે ત્યાં ભસું ,
જેથી હું નવ કલાન્ત એક પલકે તારાથી જૂદો રહું !

તું ચૂંટે મધુપુષ્પ કોમલ કરે તે ના અહુ હું ફરી ;
 વા ના દાળીશ સ્નિગ્ધ તે અધર હું લોભાઈ પીગૂપથી ;
 તહારાં અચલ નેત્રના ઝરણુમા ફૂંચો રહું સર્વદા ,
 તહારી નાબુક પાદપંક્તિ પરની ધૂલી લગાવું શિરે ।

હિ હોલા સમ ઝૂલતું જલભયું કાચાર ત્યાં સ્વર્ગતુ -
 પુષ્પોની અરતી સુગન્ધી રજથી જહેકી રહેલું બધું ,
 એનેરી ઢગ રેતના અળકતા બીના બનેલા જલે ,
 આવી શાન્ત નિશા શરી સહ હવે તે મૌ પ્રદેશો પરે.

શોધી તીર કદમ્બની સુખભરી છાયા ઘડી ત્યા ઉભે ,
 રેલી છે મહુ પાસ રેલ શરીની તે તું તો હસે ;
 ઇંચા સ્નાન તણી થતા ચમકી તું ચોપાસ લીરુ બુવે ,
 ના ના ! હું નજરે કદી નહિ પડું . છુ વૃક્ષગાળી પરે !

તોડે ગાઠ ન છૂટતા કર વની તુ એક ચોળી તણી ,
 લળળળુ મન નીવિળન્ધ છૂટતા શર્માઈ સ્તલે જરી ,
 તહોયે વસ્ત્ર સરે , પડે સરકતુ , તે વિશ્વ જોતુ રહે ,
 ને એ કૌતુક તો બધું નયનથી પી બાઉ છુ હું ખરે ।

હા હા ! દેહકળી દિગમ્બર બની ખ્યારી ખીલી નીકળી ,
 ઊઝ્યા કેશ લપેટવા સ્તનતટો ને કેસરી શી કટિ
 બે બાહુ કમલો તણા સસિકંડા છે દંડ ન્હાના સમા ,
 સ્કન્ધોને સ્તન કોતરી અરફના ખહાડેથી બાણે લીધા ।

ધીરી ઉદ્ધત છે ગતિ તુજ , પ્રિયે ! તું મોહમાયા દિસે ।
 તહારે લબ્ય કપાલ દ્વાદિક સમુ તેજે લયું છે ખરે ;
 જધા છે કદલી , સુલાખપુલકા હાથેલિયો હાથની ,
 લાખી ડોક કપોત શી તુજ . પ્રિયે ! શૂની લતા આપ શી !

આલે બે ડગલા નિરકુથ બની , ખોચી કિનારે હવે ,
 તહારી નાબુક તુ છબી નિરબતી , ઊભી તટે , વારિએ ;
 કેવાં સ્વર્ગતડાગના મધુરવાં મોલત ફૂલી આફળે !
 તે કેવાં તુજ પાદને રમતમા ચુમ્બી ઉડે છે હવે ।

મહારી અસ્થિર છે છળી સલિલમાં તે. જોઈ કંપી જરા,
રીસાઈ મનમાં, ડરી ચમકી તું, ધ્રુજ પડી વારિમાં;
નીચી મંબુલ આકૃતિ જલ તણું ચીરી કલેબું ગંધ,
કુંડળું જલમાં પડયું ખળકતું હું તો રહ્યો જોઈ તે !

આવું સ્વર્ગ વળો જહીં પ્રિય વસે તે હું ન છોડું કદી,
તું સ્વર્ગે કર વાસ કે સમજાવે આ દાસ ભિલો તહીં;
ખ્યારી ! કાં રડ તું ? અરે ! દુઃખભર્યા સ્વપ્ને વિંટાઈ હતી ?
પ્રેમીલા તુજ દાસને દુઃખ દીધું તે શું વિચારી હતી ?

✓ રે ! નિદ્રા ! રજની મહીં સ્તવન હું તહાં કંઈ છું સદા,
ધ્રુજ હું પ્રિયની સખી સમજીને તહારી કને માગવા:-
“ બહાલીને સમજાવ પ્રીતિ કરવા : કંઈ દયા લાવવા :
“ જોઈ એ સુખમાં ઉઠી હૃદયથી આંખી મને લે પ્રિયા ! ”

૨૪-૬-૬૪.

હમારાં રાહ

કટાયેલું અને ખૂટું ઘસીને તીક્ષ્ણ તેં કીધું ;
કર્ચું પાછું હતું તેલું, અરે ! દિલખર ! હૃદય મહાં !

ગમીના જામ પી હરદમ ધરી, માશૂક ! તને. ગરદન ;
ન ખંજરથી કર્યા ટુકડા ! ન જામે ઈશ્ક પાયો વા !

પછી ખસ મસ્ત દિલ કીધું, ઉઘાડી અશ્મ મેં. જોયું ;
સિતમગર તહોર્ય તું મહારો ખરો ઉસ્તાદ છે ખ્યારો !

શુદ્ધો મેં ખાગનાં તોડી દીધાં સૌ ધૂળમાં ચોળી ;
ખિછાનું ખારનું કીધું, ઉપર લોટી રહ્યો તે હું !

મુખારક હો તહોને આ તહમારા ઈશ્કના રસ્તા ;
હમારો રાહ ન્યારો છે, તહોને જે ન ફાળ્યો તે !

અહો ! પક્ષી-એ તો ફ્લી ફ્લી રમે છે મુજ કને,
વિચારો તેઓના સમજી શકતો હું ન જરી એ,
અહો ! કિન્તુ તેની અતિ અપલ સૌ અદ્ય ગતિએ-
મને તો લાગે છે પુલકિત થનો હર્ષ અમકે !

પ્રશાખા ગુલ્મોની વ્યજન નિજ વિસ્તીર્ણ કરતી,
ભરી લેવા હૈયુ દિનકર તણા આ કિરણથી,
નકી હું માનું છું, તરુ કુલ ગધા હર્ષમય છે,
દૂબેલાં સર્વે છે પ્રણયમધુના મિષ્ટ ઝરણે !

અરે ! આ શ્રદ્ધા ને કુદરત-પ્રભુ-પાથરી રહે,
અને થોજી દે છે વિભુપતિ જ આ ધર્મ સહુને,
નાહી કા રોઊ તો રુધિર ફિલતુ હું નિરખીને-
અહી આ જે રીતિ જન પ્રતિ અલાવે જન, અરે !

નહી ને રાશે તો રુદન કરશે ખડાડપથરા,
અને ઝીણુ ઝીણુ રુદન કરશે પક્ષી મધળા,
વનોના આગારો-તરુ સહુ બિચારા ટપકશે,
ઝરાનાં હૈયા તો છણુ છણુ તપીને ઉકળશે !

અને આસુ લહોતો પવન નહીનો મિત્ર બનશે,
નલે ઝૂમેલા તે ધનદલ તણા અશ્રુ ખરશે !
કૃતિ આવી મીઠી કુદરત તણા જે કમ કહે,
જનોમા એ ના ના ! જડ સમ નહી શુ જન અરે !

કહું શાને હાવા ઉદ્ધિ જડ ને આ જડ નદી ?
ગણુ તિર્થ યોને હૃદયહીણુ હું તો કયમ કદી ?
ખરે ! હું જાણુ છું જગત સહુ ચૈતન્યમય છે,
નહી તો કયાથી આ પ્રણય, કરુણા ને રતિ ? અરે !

ભલે કાલિદાસે નિજ દિલ કહ્યું વાદળી કને,
પ્રિયાને મન્દેશો ધન સહ દીધો તે પાણુ ભલે,
નકી માન્યુ છે આ મુજ દિલ અને એ કવિદિલે,
પહોઆડ્યુ મેઘે કવિરુદન તેની રમણીને !

કવિ:આ લોળો તો કુદરત તણા બાન્ધવ હતો ,
જનો તે શું બાણે ? જન પર રહ્યો સ્વાર્થ લંપંચો ;
વિના અશ્રુ ભેશે જનહુ:ખ જનો ન્યાં સુધી, અરે !
કવિતાના લોકતા સુખમય રસીલા નહિ બને !

નવા રંગો ધારી સુરધનુ અહીં આજ વિરમે,
જનોથી મ્હારે શું ? કુદરત મહીં આ દિલ રમે ;
ફડી સંધ્યા રેલી સરિત સર ને ખેડ પર છે ,
ધનુ સંકેલાયું , હિમકર તાણું શૃંગ અળકે !

ગ્રહો તારા સાથે ધવલ નભગંગા ખળભળે ,
ફંડાં પીળાં પીછાં શશી પર ધરે વાદળી હવે ;
ધકેલી તેને આ અનિલ લઈ આદ્યો રમતમાં ,
અને પેલી અન્ઠા થરથર રહી મૂળ જલમાં !

અહા ! કેવા પન્થે કુદરત કરે છે ગતિ ? અને—
અરે ! કેવા પન્થે કુદરત તણાં બાલક ભમે ? !
વિચારી વિચારી મમ દિલ બને ભસ્મ સળગી,
અરેરે ! જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન અહીં !

૨૯-૮-૯૪.

પાન્થ પંચીકું

આ ભે, ઘોર તિમિર શો જીવિતનો ખડોળો પડ્યો પન્થ છે:
નિર્માયો સહુ કાજ એ ક્યમ પછી પાછો ફરી તું શકે ?
સિવાનો શિર ભાર તે લઈ અને આકાશમાં ભડવું ,
ભવું ન્યાં લઈ બાય વાયુ તુજને વિશ્રાન્તિ લેતાં જવું !

ભે તે કાશ્મીરદેશના મધુરવા મીઠા ઝરા આવશે ,
બહાલા પાન્થ ! તહીં ફરી વિરમજે ; એ દેશ બહાલો મને;
ત્યાંના તે અતિ રમ્ય ને દૃષ્યતા મીઠા રસે કુંજમાં—
ગુચ્છ દ્રાક્ષ તણા બિલોરી જલમાં છાયા રહે પાડતા !

પુષ્પોની રજથી ભર્યા અનિલ ત્યાં વૃક્ષો ધુણાવી રહે,
ત્યાં તું ટોચ પરે ચડી, સ્થિર થઈ, મીઠાં ફેલો આખજે,
સોનેરી તુજ પી છડાં શ્રમિત તે તાબાં કરી લે ભલે,
ભવાતુ બહુ દૂર લેાય તુજને ત્યાં થાક લાગ્યો હશે !

બાણ્યો તે નથી માર્ગ ને વિકટ છે ત્યાંનાં વનો ને ગિરિ,
કિન્તુ સુદર સૌ પ્રદેશ નિરખી પ્રેમે વહેણુ તહી,
ત્યાંની કો સરિતે તરી, ઠરી જરી, કીડા કરન્તા જરા,
અ ગો તમ થયેલ શીતલ થતા આનન્દ આવે મહા !

સ ધ્યાએ વળી હિમપર્વત તણાં શૃંગો શુલાળી બને !
ખીણેખીણ, ઝરેઝરા, સર સહુ ત્યારે રૂપેરી બને !
ત્યાંના તે ગિરિ શા તરુ ગિરિ નહો તારાથી વાતો કરે,
તે સૌ દિવ્ય ઉન્નમમાં ગરડ થૈ હવે ભર્યા ખીલશે !

ત્યારે તો પ્રિય જે હશે તુજ દિલે તે યાદ સૌ આવશે,
ગાજે તો તુજ ચિત્તકુ હુ બલયુ' ને અશ્રુ બે ખેરજે !
રુમઝુમ કો પડી ઝાપડુ વહી જશે ને કૈંક કહેતું જશે,
ત્યારે તું પ્રિય તે ઉદાસ મુખમા ફૂળી ભલે મહાલજે !

બહાલા, હુ શુરુ ને વળી તુજ સખો, તે ભક્ત મ ભારજે,
બાહુડા ! મુજ પ્રાણુ ! તે વખત તુ રોજે અરેરે ભલે !
ઉછેરું તરુ એક મે વન મહીં ત્યા તું વળી બેસજે,
બહાલા ! મે લઘુ એક કોતરી લખ્યુ તે કાવ્ય તું વાચજે !

હા, હું એ ઘસડાઈ એક વખતે બહાલા ! ગયો ત્યાં હતો,
બહાલાંનો વિરહી બની હૃદયને ચીરી રડયો ત્યા હતો,
તે અશ્રુઝરણું જ શોણિત સમુ તે કાવ્યમા છે ભયું,
સ્વેન્છાએ ભરી ચ ચુ લાલ મુખથી પીજે ભલે આસુડું !

ને બે શુદ્ધ રાણે જલુ તુજ બને યોગળી ચિન્ધુ, અરે !
રેતીના ઢગ ત્યા ઉડે, પગન ત્યા ફૂંકી ઉન્હા આફજે.
તું મહાર, તુજ હું, બની પાળ, સખે ! હું લોભિયો ના શકુ,
એવા સ કટમા અરે ! મદદ ત્યા આપી જરી ના શકુ !

પાંખો મુંદર ત્યાં અતિ શ્રમવતી ચોળાઈ ચીરાઈને—
કંઠે સોસ પડ્યો હશે જલ વિના બાપુ ! અરેરે તને !
પાંખોને તુજ શક્તિ ત્યાં ગરુડની દેજે પ્રભુને સ્તવી,
ને જાજે જલદી ઉડી, ઘટિત ના રોકાવું ત્યારે ઘડી !

તહારા માર્ગે પરે ઘણા તુજ સમા પાન્યો ગયા ભીડીને,
માર્ગે તે જ જવું, ભલે સુખ તને આવી મળે ના મળે !

|| નિર્માયું જવું તો જવું હુઃખ દહી આનન્દ ઘેર્યે વહી,
આ તો જિંદગીભાર પુણ્ય સરખો, સૂચે ન ત્રિદિ કશી !

ખડોંચે જ્યાંસુધી સ્થાન તું અવધિતું, તે અન્ત આવ્યા સુધી—
આકાશે જલદી અગાડી ઉચકી તે ભાર તું જા ઉડી;
પૂરા સાહસથી બલિષ્ઠ હુઃખને સન્તોષથી પી જવું,
ને આનન્દ વિશેષ પ્રેમસુખથી તે હુઃખમાં માનવું !

હું આ વૃદ્ધ રડું ન તે ઘટિત છે, લૂછું હવે અશ્રુને,
જા તું, થા સુખિયું, ન આમ રડવું, છાતીથી આંપુ, અચે !

| રક્ષે ઈશ્વર પાપથી હૃદય ને દોરે સુમાર્ગે તને,
બહાલા પાન્ય ! સુખી સુખી સુખી થજે ! આશિષ મહારી તને !

૩૧-૧૦-૬૪.

વિરહસ્મરણ

દેશેદેશો નવીન નિરખી ધૂમતો'તો પ્રિયે ! હું,
ત્યાં તહોયે હા ! વિરહભડકે દાઝતો'તો પ્રિયે હું;
નહોતું ત્યારે તુજ છળી શું ને શાન્ત રોઈ થવાનું,
નહોતું કાંઈ વિરહભડકે ખૂઝવી નાખવાનું.

ક્યારે એ જો વિસરી હુઃખ હું લેશ આનન્દ લેતો,
ત્યારે બહાલી દિગુણ હુઃખમાં ફૂળતો હું ફરી તો ;
“ હું આવો શે અનુભવી શકું હર્ષ ખ્યારી રહે ને ? ”
હૈયું મહાઈ સળગી ઉઠતું કાંઈ એવા વિચારે.

ભૂદાં થાતાં મુખ તુજ હતું મ્હાનિપૂરે છવાયું ।
 સ્વપ્નામાં એ નિરખુ છળી તો આંસુડા ઢાળતો હું ,
 હૈયામાં એ ચિતરી કદિ હું હાસ્ય તહાડે શક્યો ના ,
 રોતો હું ને રકતી પ્રિય તું એ જ ચિત્રો હતા ત્યા
 મીઠાં તહારા નયન દિલના લક્ષ્યમાં એક ધારી-
 ભેતો હું બધા નિમિષ તજીને ચન્દ્રનું ઝિમ્મ , પ્યારી !
 આલેખાતુ તુજ મુખ તહી ધ્રુવતા આપવાળું ,
 ને એ તહાડે શરીર દુખળું શોકઓઘે છવાયું !
 રોપાતો ત્યાં વિનિમિત્ત થઈ શોક મ્હારે દિલે હા !
 રોતી તું ને મુખ મુજ બધું બીજવી અશ્વ દેતા ,
 એ આંસુ કે વિરહઉદ્ધિ ઉછળી ઉછળીને—
 અત્યારે એ વિગત દુખમાં દૂબવી દે મને છે
 અત્યારે 'એ હૃદય ગળતા અશ્વની ધાર વહેતાં
 ભીજ્યા તહારા કમલ સરખાં નેત્રના લાલ ખૂણા ,
 નહોયે પ્યારી ! મધુર સ્મિત છે સ્નિગ્ધ ઓપઠે છવાયું ,
 ને હા ! વહાલી ! વપુ તુજ દિસે હપના ઘેનવાળું.
 આળગી તું ઉદ્ધિ દુખનો ત્યા નિહાળી રહે છે ,
 મ્હાલે છે તું મુખઅનિલમાં હાસ્ય નેથી કરે છે ,
 વહાલી ! આવા સરલ હૃદયે પ્રેમ જે દાખવે તું -
 તેના સામે નિરખી શકું હું એ જ સામર્થ્ય યાયું !

૧૪-૨-૬૫.

૪ વિષપાન

અહો! ઘોળી પીધું મધુર વિષખાલુ, પ્રિય સખા !
 હવે હું બૂલું છું જગત મધળું તે લહનીમા !
 ધીમે ધીમે મૂર્છાં મુજ મગજને ચુમ્મન કરે ,
 અહા ! હું ગાતો તે અનુભવી શકું છું મુખ હવે.

તીરે લેદાયેલા મુજ હૃદયને તો કળ વળી ,
અમી ઢાળાયું શું ધગીધગી રહેલા ઉર મહીં !
નથી આશા ઇચ્છા , ગત દુઃખ તાણું ના સ્મરણ વા ;
અહો ! મેં તો પીધું નહિ વિષ , નકી અમૃત સખા !

બહાલા ! બ્યાં ઘસડાઈ જાય જગ ત્યાં મહારે ખુશીથી જલું ,
તોયે છે દુઃખ એક આ દિલ મહીં , છોડું તને તે તાણું ;
એ ચિન્તા પણ શાન્ત છેલી ઘડીએ થાશે નકી હા સખા !
એ બવાલા પણ અન્તરે રૂળી જશે આનન્દની લહેરમાં.

આશામાં રૂળતું અને ઘડકતું, ફાળો ઘણી સાંધતું ,
તે હૈયું મુજ આમ આજ વિપથી વિશ્રાન્તિ લેવા લગ્યું ;
ના તે કેા દિ હવે ઉઠી સળગી કે ચીરાઈ રોશે , સખા !
ના તે કેા દિ ફલંગ મારી પડશે પ્રીતિ તણી જળમાં.

નકી મહારે જાણું , રહન નવ બહાલા ! કર હવે ,
મુખી હું થાતાં તું રહન કર તે તો નવ ઘટે ;
મુખી હું થાતો ત્યાં હૃદય તુજ હવે ઉભરતું ,
અરે ! તો કાં હાવાં મુજ મુખ તને દુઃખી કરતું ?

અહો ! તારાં આંસુ પિગળી મુજ અન્તઃકરણમાં—

ગયા સંસ્કારોથી સ્મરણમય આત્મા કરી જતાં ;

હશે મહારે માટે રહન કરવું મૃત્યુસમયે—

પ્રભુએ નિમ્નું તો ઉર મુજ ઉજેળું તુજ કને .

જેને , લાઈ ! તહીં રહી મલપતી તે મોહની ફૂરતા ,
તેમાં તે અતિ રમ્ય આકૃતિ રહી જેને કહી મેં “ પ્રિયા ” ;
ધુંધાયાં મુજ તે અરે ! પ્રભુચીઓ એ જળ માંહી દિસે ,
લોળાંને નિરખી રૂપ્યાં , રૂળી જતાં ચીરાય હૈયું , સખે !

તે સૌ આમ જ આ જ માર્ગે ચર હા ! રોઈ રહી આવશે ,
તેઓનાં દુઃખથી દુઃખી થઈ અરે ! કેં પ્રેત મિત્રો રહે ;
તેઓની કળરો તણા પથરમાં અશ્રુઝરા ચાલતા ,
તેઓના જળી ભસ્મ જે થઈ ગયા તે અંશ સૌ કંપતા !

જૂઠા થાતાં મુખ તુજ હેતું ગ્લાનિપૂરે છવાયુ ,
 સ્વપ્નામાં એ નિરખુ છળી તો આસુડાં ઢાળતો હું ,
 હૈયામાં એ ચિતરી કદિ હું હાસ્ય તહારે શક્યો ના .
 રોતો હું ને રડતી પ્રિય તું એ જ ચિત્રો હતા ન્યા.
 મીઠા તહારા નયન દિલના લક્ષ્યમાં એઁ ધારી-
 જ્ઞેતો હુ જ્યાં નિમિષ તજીને ચન્દ્રનુ ગિરગ , ખ્યારી !
 આલેખાતુ તુજ મુખ તહીં મૂળતા ઓઝવાળુ ,
 ને એ તહારે શરીર દુખળું શોકઓઘે છવાયુ !
 રોપાતો ત્યા વિનિમિત્ત થઈ શોક મહારે દિલે હા !
 રોતી તુ ને મુખ મુજ બધું ભીજવી અશ્રુ ઢેતા ,
 એ આંસુ કે વિરહઉદ્વિગ્ધ ઉછળી ઉછળીને—
 અત્યારે એ વિગત દુખમાં રૂળવી દે મને છે.
 અત્યારે 'એ હૃદય ગળતાં અશ્રુની ધાર બહેતા
 ભીંજ્યા તહારા કમલ સરખાં નેત્રના લાલ ખૂણા ,
 તહોએ ખ્યારી ! મધુર સ્મિત છે સ્નિગ્ધ ઓઠે છવાયુ ,
 ને હા ! બહાલી ! વધુ તુજ દિસે હર્ષના ઘેનવાળુ .
 ઓળંગી તું ઉદ્વિગ્ધ દુઃખનો ત્યા નિહાળી રહે છે ,
 મહાલે છે તુ સુખઅનિલમાં હાસ્ય તેથી કરે છે ,
 બહાલી ! આવા સરલ હૃદયે પ્રેમ જે ઘાખવે તુ —
 તેના સામે નિરખી શકું હુ એ જ સામર્થ્ય યાયુ !

૧૪-૨-૬૫.

✓ વિષપાન

અહો ઘોળી પીધુ મધુર વિપખ્યાલુ, પ્રિય સખા !
 હવે હું ભૂલુ છુ જગત સઘળું તે લહરીમાં !
 ધીમે ધીમે મૂઠ્ઠાં મુજ મગજને ચુમ્બન કરે ,
 અહા ! હું ગાતો તે અનુભવી શકુ છુ મુખ હવે.

તીરે લેદાયેલા મુજ હૃદયને તો કળ વળી ,
અમી ઢાળાયું શું ધગીધગી રહેલા ઉર મહી !
નથી આશા ઇચ્છા , ગત દુઃખ તણું ના સ્મરણ વા ;
અહો ! મેં તો પીધું નહિ વિષ , નકી અમૃત સખા !

બહાલા ! ત્યાં ઘસડાઈ જાય જગ ત્યાં મહારે ખુશીથી જવું ,
તહાયે છે દુઃખ એક આ દિલ મહી , છોડું તને તે તણું ;
એ ચિન્તા પણ શાન્ત છેલી ઘડીએ થાશે નકી હા સખા !
એ જવાલા પણ અન્તરે રૂખી જશે આનન્દની લહેરમાં.

આશામાં રૂખતું અને ઘડકતું, કાળો ઘણી સાંધતું ,
તે હેયું મુજ આમ આજ વિષથી વિશ્રાન્તિ લેવા લયું ;
ના તે કો દિ હવે ઉઠી સળગી કે ચીરાઈ રોશે , સખા !
ના તે કો દિ ફલંગ મારી પડશે પ્રીતિ તણી જળમાં.

નકી મહારે જવું, રુદન નવ બહાલા ! કર હવે ,
મુખી હું થાતાં તું રુદન કર તે તો નવ ઘટે ;
મુખી હું થાતો ત્યાં હૃદય તુજ હવે ઉભરતું ,
અરે ! તો કાં હાવાં મુજ મુખ તને દુઃખી કરતું ?

અહો ! તહારાં આંસુ પિગળી મુજ અન્તઃકરણમાં—

ગયા સંસ્કારોથી સ્મરણમય આત્મા કરી જતાં ;

હશે મહારે માટે રુદન કરવું મૃત્યુસમયે—

પ્રભુએ નિમ્યું તો ઉર મુજ ઉજોળું તુજ કને .

જેને , લાઈ ! તહીં રહી મલપતી તે મોહની ફૂરતા ,
તેમાં તે અતિ રમ્ય આકૃતિ રહી જેને કહી મેં “ પ્રિયા ” ;
ધુંધાયાં મુજ તે અરે ! પ્રભુચીઓ એ જળ માંહી દિસે ,
લોળાંને નિરખી રૂખ્યાં , રૂખી જતાં ચીરાય હેયું , સખે !

તે સૌ આમ જ આ જ માર્ગ પર હા ! રોઈ રહી આવશે ,
તેઓનાં દુઃખથી દુઃખી થઈ અરે ! કેં પ્રેત મિત્રો રહે ;
તેઓની કળરો તણા પથરમાં અશ્રુઝરા ચાલતા ,
તેઓના બળી લસમ જે થઈ ગયા તે અંશ સૌ કંપતા !

ઝોહો ! મોહ જ મોહનું જગત આ તેમાં હશે પ્રેમ કયા ?
 આહી બીજ વવાય છે વિષય ને ઐ સ્થાનમા મોહના ,
 કાંટાળા તરુ તે ઉગી હૃદય કે લોખાં ખિચારા ચીરે ,
 ક્યાહી છે રુધિરે ભર્યાં ઉઝરડા , ક્યાહી વલો ગાઢ છે .
 રે ! તોયે મુજ ભક્તિનુ પ્રણયનુ મે બીજ વાવ્યુ , સખા !
 છે તો ક્ષારભૂમિ પરનુ ઉગીને જાણ્યુ થશે વૃક્ષ આ ,
 આશાએ દિલ આ તણા ઝરણુના વારિથી પોષ્યુ , છતા -
 તે તો ત્યાં જ બળી ગયુ પણ વળી માન્યુ જ મે તે ન કાં ?
 મનાયુ ના હુથી તરુ મુજ કહી તે નહિ થશે ,
 અરે ! માન્યુ નિત્યે લલિત ફણુગો ઠાલ કુટશે .
 અરેરે ! ઢહાડો એ પણ કદિ મળ્યો ના સુખ તણો ,
 અને આશાતનુ જીવિત સહ આજે તૂટી ગયો !

તને ને બહાલીને ફલ મહુ ધર એ પ્રણયના ,
 હતી આશા એવી પણ ન પ્રભુને કે હતી ફયા ,
 તમે બહાલા ! બહાલા ! સમજ મમ ઇચ્છા નવ શક્યા ,
 હવે ના રોણુ તો મુજ મરણુકાલે , પ્રિય સખા !

ઝોહો ! મોહ જ મોહનું જગત આ તેમા વિના સ્વાર્થ શુ ?
 ક્યાં પ્રેમી દિલમા હશે સુખ , સખે ! વૈરાગ્ય સાથે વસ્યુ ?
 ' છે વૈરાગ્ય જ પ્રેમ , પ્રીતિ સુખ છે , પ્રેમી વિરાગી ખરો , - '
 જૂહી એ મમ માન્યતા થઈ , અને હું પ્રાણુ ત્યાણુ , અહો !

સૂકાયા ના આસુ હણુ પણ અરેરે ! નયનથી ,
 તબાઈ ના પ્રીતિ મરણુસમયે એ હૃદયથી ,
 તહમાઝ બહાલાનું નવ હણુ ગયુ ચિન્તન , અહો !
 ન ખૂઝાયો , બહાલા ! પ્રણયભરકો આ હૃદયનો

થાકેલુ હરણુ ય અન્તસમયે એકાન્ત ને શાન્તિમા
 બેસીને નિજ પ્રાણુ ત્યાગ કરતું નિશ્વાસ અશ્રુ વિના ,
 હું તો કેક વિચાર ને હુ.ખ મહી આ પ્રાણુ ત્યાણુ સખા !
 ને હું જેમ જ સૌ મનુષ્ય હુ.ખમા રેઈ ત્યજે પ્રાણુ હા !

સારસી

મીઠા દીર્ઘ ધ્વનિ વતી વન બધું હૃદયે લહે કોકિલા ,
ઝીણી વાંસળી શા સ્વરો સુખભર્યા ચંડોળ આલાપતાં ;
ખિસ્કોલી તરુના મહાન વિટપે ઝૂકી રહી ત્યાં ફૂટે ,
ને રંગીન શુકો ઘણાં મધુરવાં આકાશ ભડી રહે !

આવી આનન્દવેળાએ ખિચાઈ કોણ આ દુઃખી ?
હશે એ પ્રેમનું માયુ હૈયું કોઈ રહ્યું તપી !

ગંભીર નાદ કરતી સરિતા વહે છે ,
સિંચી જલે પુલિન શીતલ એ ઠરે છે ;
ત્યાં દીન સારસી ઉભી જલપૂર નેત્રે ,
સૂની , અરે ! શિર નમાવી રહી રહે એ !

અહોહો ! પાંખ પ્રીતિની તેની તૂટી ગઈ દિસે ,
આવું આ પક્ષી, તેને એ આવી પીડા ખરી ! અરે !

રેરે ! તેનો પ્રિયતમ તહીં પાદ પાસે પડ્યો છે ,
ખડોળી પાંખો શિથિલ બની છે મૃત્યુનો હસ્ત લાગ્યે ;
પારાધીએ હૃદય પર હા ! તીર માર્યો દિસે છે ,
ખૂંચ્યો છે ત્યાં રુધિર વહતું બંધ હાવાં થયું છે.

ખૂવવું લવ લેખને આંહીં એવી દિસે રીતિ !
કોઈને દુઃખ દેવાથી તૃપ્તિ કેમ હશે થતી ?

મૂકી ગયો ક્યમ શિકાર હશે શિકારી ?
આવી હશે દિલ દયા કંઈ સારસીની ?
બચ્યાં અને પતિપ્રિયા તણી એ ઘડીની
નાસ્યો હશે હૃદય ચીરતી ચીસ સુણી !

ગાળે છે પ્રેમનાં અશ્રુ વજ્ર જેવા ય દિલને ,
કે વેળા પારધીનેએ પ્રેમનો દંશ લાગતો .

આવુ આવું નિરખી દિલમાં કાંઈ કેલુંય થાય ,
કેવો છે રે રુદનમય આ કર દેખાય હાય !
 નહોના અચ્ચા ટળવળી રહી માત સાસુ જીવે છે ,
 ને પપાળે નિજ જનકના કંઠને ચ ચુથી ઝો.
 હજી તો ખેલવા પૂરું શીખ્યાં આ નથી બાલુડાં ,
 રે ! તે શુ મૃત્યુને બાણે લોખાં આ લઘુ પંખીડા !
 હુંખ સહુ ઉડી બાશે કાલ આ બાલકોના ,
 રમતગમત માહી હર્ષ લેશે ફરી આ ,
 પણ જૂરી મરશે રે સારસી બાપડી તો ,
જખમ નહિ રુઆશે પ્રેમનો કારી લાગ્યો.

પ્રેમીએ પ્રેમી જાતા કો બીજાથી પ્રેમ બેડવો ,
 આવુ કા ન કરે સૌએ પ્રેમી નેકે મળે ખગે ?

બેડવી એક બેડીને બે કો બડિત થાય તો ,
 ખન્નના એકબીજાથી ઓછા જેથી બને હું ખો
 અઢેલી બાઝીને તરુ મહ રહે બીલતી લતા ,
 કંઈ પુષ્પો પ્રેમે લઈ રમ જીવે છે પ્રણયમા,
 સુખી આવા હહાડા સરકી કંઈ જાતા રમતમા ,
 અને એ વેલીને મરણપડદામા લઈ જતા .

મરેલી વેલીનુ સ્મરણુ નવ ભૂલે તરુ કદી ,
 અને પ્રેમી ગાળે દિવસ હું ખના કું રડી રડી ,
 પરન્તુ આપે છે હૃદય પર બીજી લઈ લતા ,
 અને પ્રેમે રેડે મધુર રમ તેના હૃદયમા .

ધીમે ધીમે આવુ તરુ થઈ જઈ વૃદ્ધ મરતુ ,
 અને વેલી વીલી રુદન કરતી કું હું ખલથુ ,
 છતા ટેકો બીજા તરુ પર લઈને ચ જીવતી ,
 અને આખી પુષ્પો જીવિત નિજ તે પૂર્ણ કરતી.

ન કિન્તુ સારસી આ તો આવો માર્ગ કદી ગ્રહે ,
 ઉએકને દિલ આર્થુ તે બીજા કોનુ નહીં બને .

પ્રેમને કારણે સાથે સંગન્ધ કાંઈએ નથી ,
કારણ પ્રીતિનું પ્રીતિ : પ્રેમીને લક્ષ્મી તે બધી .

જુરી જુરી મરવામાં સ્નેહ સંતોષ માને ,
નહિ કદિ રસ શોધે સ્મારણી અન્ય સ્થાને ;
રસ દર્ધ લઈ લીધો ઈશ્વરે છીનવી તો ,
હૃદયહીણ બિચારાં પ્રેમીને મૃત્યુ આપ્યો .

પ્રેમીનો હોય ગેલી કે તો આનું કેં થવું ઘટે ,
પામે છે ત્રાસ મ્હારો તો આત્મા આ હુઃખ ભેઈને .

ત્યાં કાંઈ આ વન મહીં હીલચાલ થાય ,
પક્ષી બધાં ઉડી ઉડી અહીં શાં તણાય !
સર્પો , હરિણ , સસલાં , સહુ દોડી આવે ,
લાંબો ધ્વનિ ભયભયો શ્રવણે પડે છે .

ઉદ્ઘાપાત થયો કાંઈ હશે આ વનની મહીં ,
પ્રતીતિ થાય છે એવી ભેઈ આ ગતિ સૌ તણી .

હા ! અગ્નિ ત્યાં સળગી ઘાસ પ્રભળતો રે,
વૃક્ષો તણાં કુંપળ બાળી ઉડાડતો તે ;
ભૂજ્યો ધસી જીવ અનેક ગળી જતો તે ,
દિશા બધી ધૂમવતી છવરાવી દે છે !

બહાલો છે જીવ પોતાનો બહાલાંથી ય વધુ ! અરે !
બહાસે છે સિંહ પેલો ત્યાં સૂતી સિંહણ છોડીને .

પણ અડગ સમાધિ સ્મારણીની ન છૂટે ,
મરણશરણ બાપું હર્ષ તેને દિસે છે ;
ભડભડ ભડ થાતી અગ્નિની આળ આવી,
બળી મરી પ્રિય સાથે સ્મારણી પ્રેમલેલી .

દહીંના દહીંની પીડા વિધિને ય દિસે બરી ,
અરે ! તો દહીં કાં દે છે ? ને દે ઔપધ કાં પછી ?

પ્રિયતમાની સંઘાણી

હતું મીઠું જેવું વિરમ પણ તેવું બની રહ્યું ,
 અરે ! તુંને કહેતાં ' કુસુમ ' દિલ મહાફં બની રહ્યું !
 ગઈ કહો ક્યાં પેલી સુરભી ? રૂપ ને કોમલપદ્મ ?
 ગયું કહો ક્યાં એવું અમીભર હતું તેહ મુખડું ?

હસન્તી તહારી તે ઉછળી ઉછળી પાંખડી બધી ,
 હવે તો એવી એ સૂકી સૂકી જ સ કુચિત બની !
 અને મીઠો એવો મધુભર હતો મોહ સઘળો ,
 હવે સર્વે બહીષ્ણ રસ રહિત ભામી રહ્યું બજો !

હવે પેલો વાયુ તુજ સહ લપેટાઈ ઉડતો -
 પગલે ભીંજાઈ સકલ દિન રહેતો મહકતો -
 નહીં સ્પર્શે તુંને ! નહિ જ નિરખે મુગ્ધ નયને !
 નિહાળી ફરેથી નક્કી જ વળશે અન્ય જ સ્થળે !

હવે સંધ્યાભાનુ કરથી ગ્રહી તહારા અધરને -
 અમી પીતા હેતો દ્વિગુણી ત્રિગુણી લાલી મુખને ,
 જરાએ ના બેશે પ્રણયી નજરે તે તુજ પરે !
 નહીં ભાવે ધારી રમત તુજથી આચરી શકે !

હવે પેલો ભોગી મધુપ તુજ ગન્ધે ફૂળી ફૂળી -
 ધરન્તો મૂર્છા જે તુજ ઉરપદ્મે દેહડી ધરી -
 તને પાસેથી એ નિરખી નહિ બાણી ય શકશે !
 હવે આબો એવો શિથિલ બની ગુ જી ઉડી જશે !

ઠશાનો કેવો આ ક્રમ જ સઘળો આમ ઉલટયો ?
 અરે ! તે દિનનાં પલટી જ ગયો રંગ સઘળો ?
 ગઈ તે બહાલી ને ફકીરી ધરીને આજ ભટકુ !
 વિલાઈ એ ઘાણી તુજ સમી ય ! ખ્યારા ! શુ કરવું ?

ગઈ તે બહાલી ને વરસ દશ ગાળ્યાં તુજ પરે !
વિલાયું તું હાવાં ! રહું શું ! અવલમ્બું શું ઉપરે ?
વિલાયું તું તોયે નહિ જ તબું તુંને મન થકી ,
વિલાયું એવું એ હબ્બ મુજ પ્રિયાનું મટયું નથી .

તને વાયુ, ભાનુ, મધુપ, સહુ તુંને તણ શકે ,
ગયાં પેલાં બહાલાં સ્વરૂપ સદગન્ધી સકલ તે ;
મને તો તું હૂતું પ્રિયથી મળ્યું તે તેવું જ હબ્બ !
સરે અશ્રુ ત્યારે હૃદય શું ધરું ને ધરી રહું !

હવે હું પૂનું છું , મૃતકુલ ! તને એ પ્રણયથી ,
હવે તું મહારે છું , વધુ પ્રિય થયું આ મરણથી !
જશે છેલ્લા શ્વાસો, મુજ પ્રિયતમામાં મળીશ હું ,
ત્યહાં સુધી ગ્રાંખ્યું હૃદયશું તને ધારીશ જ હું .

૨૫-૬-૬૫.

દગો

કદન વિણ લાશ વેરાને, દીવાનાની પડી, દિલગર !
ખદા તેની ઉપર થાતાં, અરે ! તુજ હાથ શું આંબ્યું ?
દુવાગીર આ તમારાથી લઈ જહાદની તલવાર—
ખૂની તુજ હાથ કરવાથી, અરેરે હાથ શું આંબ્યું ?
ઢંઢ દિલદારને ધકકો, કબના હાથમાં દેતાં—
અરે ! એ પેશકદમીથી કહે તુજ હાથ શું આંબ્યું ?
કદમ તુજ ખેસવા ગલરૂ પજ્યો'તો પેરમાં તહારા—
જદામાં ફેંકતાં તેને, અરે ! તુજ હાથ શું આંબ્યું ?
હંતી જ્યાં વસ્ત્રની ખ્વાહિશ, મળ્યું ત્યાં ઝહેરનું ખ્યાલું !
મગર તે જામને ભરતાં કહે તુજ હાથ શું આંબ્યું ?

મુકદ્દરમાં હતું તેવું બન્યું તુજ હાથથી, માલિક !
 પરંતુ એ દગો દેતા કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 હતો બસ મોતનો ખ્યાલો ! ખુશીથી જાત પી કિદવી,
 રહેતા ચૂપ તો એવું કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 “ જામે શરાબ માશકને ભરી દે એ ભલા સાકી ” —
 હમીને બોલતાં એવું કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 ભરી દેતા રહ્યો સાકી, ત્યારે તું થઈ શુસ્મે—
 તેને લાત તે દેતા કહે તુજ હાથ : શું આવ્યું ?
 ખુદા પાસે હવા ‘તહારી રહીને માગતું’તું દિલ ,
 બજર બોલતા તેને કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 “ કુલોની ગેઠ છે, માશક ! ” છૂરી, છુપાવી બોલી—
 અહો ! ખિલાફ એ કહેતા અરે ! તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 જીગર અશરાફ આ મહારે બતા તુજ માફ કીધી છે ;
 હવે તોળા સદા કરજે, ખુદા માફી વને બજશે.
 રહે આબાદ તું દિલબર ! અને બજર અને ખ્યાલુ !
 અરે ! પણ ઈશક ઈસ્વાથી હમારે હાથ શું આવ્યું ?

૩૦-૬-૬૫.

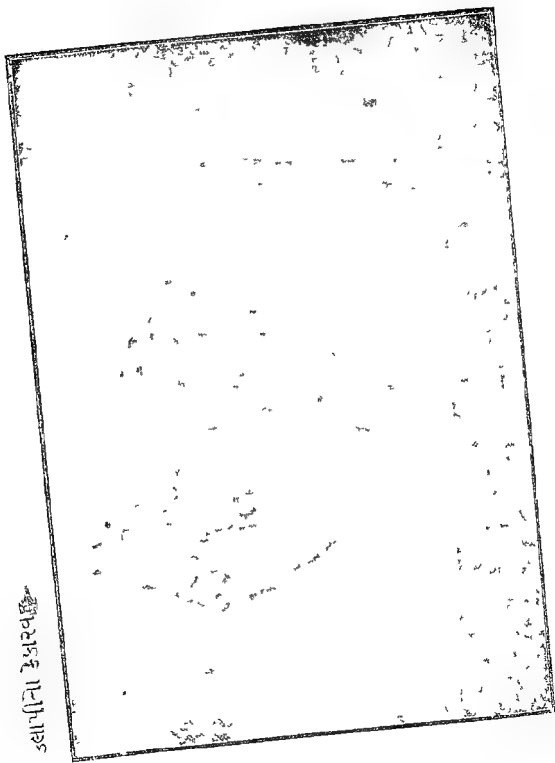

૪ તું મહારી હતી

બહેતર બોલવું, ખ્યારી ! “ નથી ને ના હતી ચારી ” ;
 પરંતુ ના કહેજે તું , “ હતી ન હતી થઈ તહારી ” !
 નહીં આ ઈશકરિયાના ચઢ્યા મોજા ઉતરવાના ,
 નથી તું ચાર આવે તો, હતી દિન કોઈ ના ચારી !
 ઢ્યું કુરબાન આ દિલ મેં હતી હુ ચાહતી તેને, ”
 કહેતા બોલ તું એવા નહીં શરમિદ શું થાશે ?

इलापीना डेकारव

નજરથી દૂર હું થાતાં, અગર દોલત ઉડી જતાં,
 જખાંથી જોલશે શું તું, “હતી હું આહતી તેને” ?
 કળજ આ રૂ થશે ત્યારે જમીનમાં ગારશે મુઠું—
 કુલો ફેંકી ઉપર તે શું કહેશે “આહતી તેને” ?
 કળર નીચે—ખુદા ઉપર નથી કેં દૂર—ઓ દિલબર !
 છતાં “દિન એક તેની હું હતી” એવું કહેશે શું ?
 કહેવાતું કહી ચૂકી ! હવે ફરિયાદ શી ગાવી ?
 લલે તો ખેર કિસ્મતમાં ફકીરી ખાક છે લાગી !
 હવા તુજ વસ્ત્રની પલટી, ચમન મહારો ગયો ફીટી ;
 હવે આ હાડપિંજરને રહી અંજામની ખરકત !
 અરે ! એ મસ્ત ચારીમાં ખુદાઈ શી હતી ખરકત !
 હવે તો બેહયાઈને રહી બેઝારીમાં ખરકત !
 રહેવું મોજમાં માશૂક — તને આમીન એ ખરકત !
 હમારી પાયમાલીમાં હમોને છે મળી ખરકત !
 અમીરી જો અને ઇજ્જત રહે હરગિઝ તુજ કાયમ !
 ફકીરોની ફકીરીમાં ફકીરોને ખરી ખરકત !
 મગર અફસોસ—ઓ માશૂક ! હવે દિલ આ બંધે કરવું—
 નિવાઝી કોઈને તેને હવે ખેલમાં કેવું ! ખેરાતમાં
 પરંતુ છેવટે, લોખી ! હવે કહેવું રહીને કે—
 “અરે ! તું છે હજી મહારો અને હું છું સદા ત્હારી.”

૧૬-૮-૬૫.

V ગ્રામ્ય માતા

ઉગે છે સુરખી ભરી રવિ મુઠ હેમન્તનો પૂર્વમાં,
 બૂરું છે નલ સ્વચ્છ, ^{સ્વચ્છ} દિસતી એકે નથી વાદળી ;
 થંડો હિમલયો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો,
 જે ઉત્સાહ ભરી દિસે શુક્ર ઉડી ગાતાં મીઠાં ગીતકાં !

આવી રાતે ધ્વનિ કરી મહા શ્યામ બહેતી યમુના ,
તેના ખડોળા જલ ઉપરની લેખડે કોણુ છે આ ?
ફૂદી નીચે જલ સમીપ તે માનવી આવી ઉભુ ,
ને શોધે છે કંઈ પણ કશું હાથ તેને ન આવ્યું .

એવામાં ત્યાં શબ જલ પરે કોઈ આવે તણાતુ ,
હોડી તેને સમજી જલદી જોરથી ઝાલી લીધું ;
ને આ ચાલ્યો પુરુષ તરતો ઉપરે તેની ખેતી ,
હર્ષે બોલ્યો, “ પ્રિય ! નહીં થશે આજ તો આશ પૂરી. ”

ત્યાં તો અબ્બે ધવલ લડકા વીજળીએ ક્યાં શા !
તેથી સર્વે તરુ, નદી અને ખડાડ તેજે છવાયા ;
ગાજી ઉઠ્યું ચમકી વન આ મેઘની ગર્જનાથી ,
નિદ્રામાંથી મથૂર ટહુક્યા હર્ષથી જાગી ઉઠી !

છો ઉઠીને મથૂર ટહુકે, ખડાડ ગાજે ભલેને !
તેમાંથી તે મગજ નરનું કોઈથી એ ન જાગે !
દૃષ્ટિ તેની શબ પર હતી તોય જોઈ શકે ના !
છોને આખું જગત સળગી વીજળીથી બળે આ !

તેની પત્ની હૃદયવિભૂતિ સ્નેહની જે સરિતા ,
તેની પાસે જીગર ધસડી જાય છે લેઈ હાવા ,
આલેખાયું હૃદયપટમાં ચિત્ર બહાલી તણુ છે ,
અંગોમાંથી જીવન સઘળું ત્યાં જ આવી રહ્યું છે.

દોરાતો આ પ્રિયજન કને આમ આશા ધરીને ,
ખડોંચી ઊભો શબ ઉપરથી ઊતરીને ફિનારે ;
પાસે મૂકી મૃત શરીરને મસ્ત પ્રેમી વહે છે :-
“ હીવા મહારી પ્રિય સખી તણા યોરડાના દિયે તે. ”

અન્ધારામાં ત્વરિત પગલે ડોલતો ચાલતો આ,
આવી ખડોંચી પ્રિયગૃહ કને જોઈ ઊંચે ઉભો ત્યા ,
ગોખેથી ત્યાં લટકી ઝુંલતુ કાંઈ દોરી સમું છે,
ઝાલી તેને ઉપર ચડીને ગોખ માંહી ઉભો તે.

હીડી તેને હૃદય ધડકે જેમ ચીરાઈ જતું,
હીડી તેને અવયવ બધા પિંગળી જાય છે શું ;
દિસે તેને ચક્ર ફરતો કંપતો ઓરડો ઓ,
કામી પ્રેમી અનિમિષ રહી ખ્યારીને નીરજો છે !

જેઈ લેજે ફરી ફરી સુખે પ્રેમનું સ્થાન પ્રેમે,
આવી મીડી સુખની વખતે કોઈ વેળા ન આવે ;
આવી પ્રીતિ તુજ ન વખતે હોય કાલે પ્રભાતે,
આ આશાનું મધુર સુખ તો આજ ઉડી જ જશે.

જેઈ લેજે ફરી ફરી લલે દ્રશ્યી જેઈ લેજે,
ધ્રુવે તેવું સુખ અનુભવી આજની રાત લેજે ;
તહારે માટે દિવસ ઉગતાં કાંઈ જૂઠું જ લાગ્ય,
તહારે નિર્મથો કરુણ પ્રભુએ કાંઈ જૂદો જ માર્ગ !

જેને તહારી યુવતી રમણી શાન્ત નિદ્રસ્થ આ છે,
ને વેલી શું શરીર સુખમાં શાન્ત શૈયા પર છે ;
નિદ્રા મીડી કર સુખલયાં ફેરવે છે કપાલે,
શું મૃત્યુથી કબજ થઈને અંગ સર્વે ઢળ્યાં છે !

નિદ્રાનું આ સુખ ત્યજ દઈ ઉઠીને સુંદરી તું,
આંખી લેને હૃદય હૃદયે મિત્રનું સુંદરી તું ;
એ હૈયાનો રસ તુજ પર ખૂબ વર્ષા રહ્યો છે,
રાત્રિના બે પ્રહર સુખમાં પૂર્ણ માણી હવે લે !

આ રાત્રિમાં તુજ પ્રિય કને મીઠાં ગીત ગાવાં,
તહારી તેની જરૂર કરવી આજ તો તૃપ્ત આશા;
તહારે કાંઈ મધુર સુખમાં આજ છે જૂલવાનું,
કાલે તો કેા નવીન રસના સિન્ધુમાં ડૂબવાનું.

ચલો કામી પુરુષ હજી ત્યાં ગોળ માંહી ઉભો છે,
તેનાં કામી પ્રણયી નયનો પ્રેમીને નિરજો છે ;
ત્યાં દીવામાં ચક્રચક્રી મથું એક લોળું પતંગ,
જેવા લાગ્યો સ્થિર નયનને ફેરવી ત્યાં યુવાન !

બોલી ઉઠ્યો, “આહહહ પ્રભુ ! સ્નેહની આ દશા શી ? !

“ જોહો કર્તા ! તુજ કરુણીમા આવી તે ફરતા શી ? !

“ પ્રેમી લોકતા પ્રણયી હૃદયે લોભ્યની પાસ આવે ,

“ તે લોકતાનું જિગર કુમળું લોભ્ય તે કેમ બાળે ? !

“ કાઈ સીકું સુખ નફી હશે પ્રેમીને બાળવામાં ,

“ ને હું તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામાં ,

“ બાળી દે તો - પ્રિય અખિ-મહેને ! ” એટલું બોલી દોડી,

સૂતેલીના હૃદય મહં તે ધૂજતી છાની ચાપી !

જાગી બોલી ચમકી લલના , “ જીવના જીવ મહારા !

“ શું અત્યારે તુજ મખી કને આમ આવ્યો જ? બહાલા ! ”

ને જાનને એ હૃદય ઘડકયા નાથ સાથે દબાઈ ,

લાને ભૂલી પ્રણયી સુખિયા શાન્ત પામ્યા સમાધિ

આ જાનનેની દંઠ શણ મહી છૂટશે અન્ધિ હાય !

કેવો સીતો સન્ન્ય સુખનો તહોય કેવો ક્ષણિક !

બલ્લા થાતાં મધુર મુખડા ચિત્ત શોધે નવાને ,

ને આશામા વખત મધજો આમ પ્રેમી ગુમાવે !

સ્થાયી કયાએ સુખ નવ મળે સ્થાયી આશા ન કયાએ ,

રે ! સધ્યાની સુરખીવત સૌ સ્નેહના રગ ભાસે ,

ને આશામાં મધુર સુખ તે તૃપ્તિમા કેમ છે ના ?

રે ! તહોયે સૌ હૃદય ધરતા તૃપ્તિની કેમ આશા ?

જે છે તે છે સુખ હજી અને તૃપ્તિ આશા અહીં તો ,

જે પાચો તે અનુભવી મુખે સ્નેહી લેજો તમે તો ,

સંયોગી એ સુલગ દિલકા ! તૃપ્તિનું આજ દહાણું ,

ઉઠો ઉઠો અતિ સુખ મહી લાન ના ભૂલવાનું

ધીમે અત્રી રવિકર વતી પોચાશી જેમ ખીલે ,

જાનને તેવી મૃગનયનીની આખડી ઉઘડે છે ,

એ આખો તો પીયૂષ પિયુના અગ્ને લેખી દેતી ,

એ આખોમા વળીકરણથી પ્રેમમૂંઝાં વહેતી !

ને ઘેરાતાં નયન પિયુનાં ઊઘડ્યાં દીર્ઘ સ્નિગ્ધ —
અપીં દેતાં હૃદય પ્રિયના પાદમાં જેમ હોય ;
પી લેઈને શરીર પ્રિયનું નેત્રથી નેત્ર ચોટ્યાં ,
મીઠા ભાવે રતિમય તહીં પૂર્ણ સત્કાર પામ્યાં.

એ દૃષ્ટિના અમીઝરણમાં ગાન દેવી ગવાતું ,
ખન્ને આત્મા રસમય થતાં ઐક્યનું પાન થાતું ;
એ દૃષ્ટિમાં લય થઈ ગઈ વિશ્વની સૌ ઉપાધિ ,
વેળા બહેતી સતત ગતિએ તેમ ત્યાં સ્તંભી ઊભી .

ના ના રે રે ! વખતનદ તો જાય આલ્યો સપાટે ,
તે રોકાતો પલ પણ નહીં પ્રેમીનાં કાર્ય માટે ;
ખિચારાંની સફળ ઘડીઓ લેશ ના દીર્ઘ થાતી ,
ઓહો ! એ તો જલદી જલદી આવી કે ઊડી જતી.

જ્યારે ખન્ને રસમય દિલો સાથ સાથે ઢળાયાં ,
ત્યારે તેના ગૃહ ઉપર કેં વાદળાં દોડતાં'તાં ;
ને હાવાં તો ધનદલ સહુ વિખરાઈ ગયાં છે ,
તારા સાથે શશી ચળકતો પશ્ચિમે ઊતરે છે .

ઓહો ! મીઠું જરૂર દિસતું તૃપ્તિનું આજ લહાણું ,
કેવું થેલું ફૂદી ફૂદી ઉડી ગીત ગાતું ચકાઈ !
કેવાં નાચી પ્રતિ વીચિ ઉરે ચન્દ્રનું ખિન્ન ધારે !
ને પાયુના અધર ફરકે પુષ્પના ઓપઠ સાથે .

હિમે ઢાંક્યા ગિરિવર તણા શૃંગ શૃંગે શશી છે ,
ને શુભોના પ્રતિ પુલકે લુંગ ખાઝી રહ્યા છે ;
આજે ક્યાંએ વિરહદુઃખનાં મ્હાનિ અશ્રુ છે ના ,
ક્યાંએ છે ના જગત પરની સર્વવ્યાપી કટુતા .

પૂર્વે લાલી ચળકતી દિસે આભમાં કેસુડાં શી ,
જે જોઈને કલરવ કરી ઊડતાં કેંક પક્ષી ;
પિયુ સાથે શયન કરતી સાંભળી સુન્દરી તે
ખોલી , “ મહારા પ્રિયતમ ! ગઈ રાત્રિ ચાલી અરેરે ! ”

“આહા !” અન્તે જન્મહૃદયને ઝોલવાનું “અરેરે !”
કવી રહેતા જીગર સુખમાં ઉપજી નિશ્વાસ આવે ,
આંસુડાં જ્યાં નયન પરથી હર્ષના ના સૂઝયા ,
ત્યા તો નેત્રો હું ખમચ બને આસુની ધારવાળાં !

ચોટી મ્લોનિ પિયુ હૃદયને સ્માલળો તે “અરેરે ,”
ને અગોમા દુખમય અરે મ્લોનિની સુસ્તી આવે ;
દેશી દષ્ટિ અનિ હું ખમચી ખ્યારીના નેત્ર સામે ,
જે દષ્ટિમાં દુખમય અમી બહાલનું ધર્મી રહે છે .

ખન્ને ઉઠી શિથિલ પગલે ગોખમાં આવી જિલા ,
ભારે હૈયે કુદરત તણુ શાન્ત સૌન્દર્ય જોતા ,
ઉગે છે ત્યા જગતન થતો પૂર્વમાં લાલ ગોળો ,
નાચી રહે છે કિણુ મલિલે રેડતા રંગ રાતો !

“કેવું, બહાલા ! ખૂબનુરત છે વિશ્વનું રૂપ લબ્ય !

“નાચે કેવો સુખમય તહી ઢલ સાથે મયૂર !

“અશ્રુ ઝીલે પ્રિયતમ કને હેતથી તે મયૂરી ,

“ને તે કે છે મયૂર પ્રણયી પ્રેમની ચીસ પાડી

“સુમ્ખી અશ્રુ તુજ પ્રિય સખે ! ગાલચી લૂછી નાખુ ,

“જાલુ ના ના મુજ સહ રહે , જોટલુ નાથ ! થાચુ ” ;

ખોલી એ ત્યા નજર યસુનાલીર પામે પડે છે ,

ને ત્યા પેલુ શય નિરખતા નાથને એ પૂછે છે

“જોને, બહાલા ! મૃત શરીર કો કેમ ત્યા છે પડેલું ? !

“દે દે ! શુ ના જગત પર છે કોમળે મિત્ર તેવું ?

“રાવા તેને જગ પર નથી કંઈ ના દાહ દેવા ?

“બહાલા ! તેનું સુખમય હશે રૂતું કેવું થયું ? હા !”

જોઈ તેને પ્રણયી વદનો શાન્ત ગલીર વાણી -

“હું આબો છું ઉતરી યસુના રાત્રિએ હોડી માની ,

‘બહાલી ! તે એ શય જરૂર છે , મિત્ર તેનો યનુ હું ,

‘આલો તેને નહીતદ જઈ અશિનો દાહ દેશું.”

આભારે કે પ્રણયઉભરે શીપ નીચું નમાવે,
ને ખ્યારાના હૃદય સહ એ સુન્દરી ગાલ ચાંપે;
ત્યાં તો “ બહાલા ! સરપ લટકે ગોળની બારીએ છે, ”
બોલી એવું ફૂદી પડી નીચે સુન્દરી ગાલરી એ.

ભેઈ તેને પ્રિયતમ કહે ઉરથી ઉર ચાંપી :
“ આવ્યો હું તો ઉપર ચડી એ સાપને દોરી માની : ”
સુણી આવું ચકિત થઈ ને મૂક વિચારતી કે,
ચિન્તાવાળાં સંજલ નયને સ્વામીને ભેઈ રહેતી.

ત્યાં હોલાયે છત ઉપરથી ગૂલતો એક દીવો,
હાંડીમાંથી સરકી નિકળ્યો ધ્રુમ્મનો શ્યામ ગોટો ;
તે ભેઈને દેઢ થઈ જરા ઉચ્ચરે આમ શ્યામા :--

“ મહારા બહાલા ! સુર ! હૃદયથી દાસ તું ઈશનો થા !

“ ફાની છે આ જગત સઘળું અન્ત આ ભવવાને,
“ જે છે તેનાં ટકી કદિ રહે સર્વદા કાલ ક્યાંએ ;
“ શોધી લેને પ્રિય પ્રિય સખે ! સર્વદા જે રહેશે ;
“ આશા તૃપ્તિ વિલવ સુખની તુંજ સૌ છોડી દેને !

“ હું તહારી ને મુજ પણ સખે ! પ્રેમી આ દિલ તહારું :
“ તે નાણીને હૃદય મમ તો આજ ચીરાઈ જતું ;
“ તહારું તે ના તુંજ રહી શકે તૂટશે સર્વ મહારું ,
“ માટે છોડી ‘ તુંજ ’ ‘ મુજ ’ હવે દાસ થા ઈશનો તું.

“ આ દીવો ભે તુંજ ગૃહ બધું તેજથી પૂરી દેતો ,
“ દીપ્તિહીણા સિમિરમય છે ધ્રુમ્મ તો અન્ત તેનો ;
“ ભોળા તહારા હૃદય સહ આ પ્રેમનું જે શરીર ,
“ તેનો પ્રાચુ વતી ઉડી જતી આખરે અન્ત ખાક .

“ શું કે હું માં ? સુખરૂપ તને દેહ આ ના થવાની,
બહાલા ! તેને મરણ પછી તો કાળમાં બાળવાની ;
“ ટેકો બ્યારે તુંજ હૃદયનો કોઈ ક્યાં એત્ન રહેશે ,
“ રોતાં ત્યારે ભવિત સઘળું પૂર્ણ તે કેમ થાશે !

“આહા !” અન્તે જનાઈદયને યોલવાનું “અરેરે !”
કંપી રહેતાં જીગર મુખમા ઉપજુ નિઃશ્વાસ આવે ,
આંસુડાં બ્યાં નયન પરથી હર્ષના ના સૂકાયા ,
ત્યા તો નેત્રો હુ જમમ અને આસુની ધારવાળા !

ચોટી રક્તાનિ પિયુ હૃદયને માલખો તે “અરેરે ,”
ને અગોમાં હુ જમમ અરે ગલાનિની સુસ્તી આવે ;
ફેફા ફેફા અતિ દુઃખભરી ખ્યારીના નેત્ર સામે ,
જે દષ્ટિમા દુઃખમય અમી બહાલનુ વર્ષી રહે છે .

જન્ને ઉઠી શિથિલ પગલે ગોખમાં આવી જામાં ,
ભારે હૈયે કુદરત તાજુ શાન્ત સૌન્દર્ય બેતા ,
ઉગે છે ત્યા જળહળ થતો પૂર્વમાં લાલ ગોળો ,
નાચી રહે છે કિંજલુ અલિલે રેડતા રંગ ગતો !

“કેલું, બહાલા ! ખૂબસુરત છે વિશ્વતુ રૂપ લબ્ય !

“નાચે દેવો મુખમય તહી ઢલ સાથે મયૂર !

“અશ્તુ ઝીલે પ્રિયતમ કને હેતથી તે મયૂરી ,

“ને તે કે છે મયૂર પ્રણયી પ્રેમની ચીસ પાડી

“ચુમ્બી અશ્તુ તુજ પ્રિય ગમે ! ગાલથી લૂછી નાજુ ,

“જાવું ના નો મુજ સહ રહે , જોટલુ નાથ ! ચાચુ ” ,

ખોલી એ ત્યા નજર ચમુનાતીર પામે પડે છે ,

ને ત્યાં પેલુ શખ નિરખતા નાથને એ પૂછે છે

“બેને, બહાલા ! મૃત શરીર કે કેમ ત્યા છે પડેલુ ? !

“રે રે ! શું ના જગત પર છે કોઈએ મિત્ર તેનું ?

“શોવા તેને જગ પર નથી કોઈ ના ઢાઢ દેવા ?

“બહાલા ! તેનું મુખમય હશે મૃત્યુ કેલુ થયું ? હા !”

બેઈ તેને પ્રણયી વહનો શાન્ત ગભીર વાણી -

“હુ આબેા છુ ઉતરી ચમુના રાત્રિએ હોડી માની ,

‘બહાલી ! તે એ શખ જરૂર છે , મિત્ર તેનો બનુ હુ ,

‘આલો તેને નદીતટ જઈ અગ્નિનો ઢાઢ દેશુ .”

આભારે કે પ્રણયઉભરે શીષ નીચું નમાવે,
ને ખ્યારાના હૃદય સહ એ સુન્દરી ગાલ ચાંપે;
ત્યાં તો “ બહાલા ! સરખ લટકે ગોળની ખારીએ છે, ”
ખોલી એવું ફેલી પંડી નીચે સુન્દરી ગાલરી એ.

જેઈ તેને પ્રિયતમ કહે ઉરથી ઉર ચાંપી :
“ આવ્યો હું તો ઉપર થડી એ સાપને દોરી માની : ”
સુણી આવું ચકિત થઈને મૂક વિચારતી કે ,
ચિન્તાવાળી સંજલ નયને સ્વામીને જેઈ રહેતી .

ત્યાં હોલાંચે છત ઉપરથી ઝૂલતો એક દીવો ,
હાંડીમાંથી સરકી નિકળ્યો ધૂમ્રનો સ્યામ ગોટો ;
તે જેઈને દઢ થઈ જરા ઉચ્ચરે આમ સ્યામા :--

“ મહારા બહાલા ! સુર ! હૃદયથી દાસ તું ઈશનો થા !

“ ફાની છે આ જગત સઘળું અન્ત આ જીવવાને ,
“ જે છે તે ના ટકી કદિ રહે સર્વદા કાલ ક્યાંએ ;
“ શોધી લેને પ્રિય પ્રિય સખે ! સર્વદા જે રહેશે ,
“ આશાં તૃપ્તિ વિલવ સુખની તુચ્છ સૌ છોડી દેને !

“ હું તહારી ને મુજ પણ સખે ! પ્રેમી આ દિલ તહારું :
“ તે જાણીને હૃદય મમ તો આજ ચીરાઈ જાતું ;
“ તહારું તે ના તુજ રહી શકે તૂટશે સર્વ મહારું ,
“ માટે છોડી ‘ તુજ ’ ‘ મુજ ’ હવે દાસ થા ઈશનો તું .

“ આ દીવો જે તુજ ગૃહ બધું તેજથી પૂરી દેતો ,
“ દીપ્તિહીણા સ્તિમિરમય છે ધૂમ્ર તો અન્ત તેનો ;
“ ભોળા તહારા હૃદય સહ આ પ્રેમનું જે શરીર ,
“ તેનો વાંચુ વતી ઉડી જતી આખરે અન્ત ખાક .

“ શું કે હું માં ? સુખરૂપ તને દેહ આ ના થવાની,
“ બહાલા ! તેને મરણ પછી તો કાળમાં ખાળવાની ;
“ ટેકો બ્યારે તુજ હૃદયનો કોઈ ક્યાં એ ન રહેશે ,
“ રેતાં ત્યારે જીવિત સઘળું પૂર્ણ તે કેમ થાયે !

વસન્તે ના આવે અનિલલહરી શીતલ સદા,
અધાં માધુર્યો ના મધુસમયમા સાથ મળતાં !

ખીલતી કળી આ - તે પાસે કેા મધુપ હતો ભમ્યો,
ભમી ઊડી ગયો ? ના, એ ચોંટ્યો દિલે રસ લૂટવા,
નજર પાણુ ત્યા લાગી લાગી નહું કંઈ લાધતા,
નયન શીખતાં હાસ્યેા તે તો સખાખ્ય બની ગયાં !

ને એ દશ રહી ગયો ખટકતો હૈયા પરે હેતનો,
તેના કોમલ ઝેરથી જગતની ઝેરી હવા એ થઈ,
વીણાના સ્વરમાં અને અધરતા ઉચ્ચાર ને કપમાં
જ્યાં ત્યાં અગ પરે અને નસ મહી એ ઝેર વ્યાપી ગયુ !

વસન્તે વાયુની જરૂર લહરી ઉપ્પુ વહતી,
ખીલેલાં પુષ્પેા કં જરૂર કરી નાળી વિહરતી,
અરે ! આ લહેરી કેા કરી ગઈ જરી રપર્શ કળીને,
કદી ખીલે તડોયે મરણુવત તે ઝિદગી બને !

પાણુ લહરી આ આશા આપી ગઈ હસતી વહી,
નજર હતી જે જુએ પુષ્પે લઈ દૂર તે ગઈ,
હૃદય ઉલટયુ ! વેળા મીઠી ગઈ પલટી અરે !
પાણુ ન સમજે હંયુ તેમા વિકાર થયેલ તે !

* * * *

વર્ષો કુંકથી એકલી વન મહી કેન્યા સદા આવતી,
સાથે પુષ્પ લઈ ઘણા નિજ ગૃહે પાછી જતી હર્ષથી,
આનન્દેશર મસ્ત નાદ કરતી વીણા અહીં સર્વદા,
કુંકથી પાણુ એ જ જાડું ઝરતુ એકાન્ત આ સ્થાનમા !

મીઠી ધૂન મચેલી એક દિવસે જ્યારે હતી ગાનની,
પૂર્વે લાલ ઉગ્યો હતો રવિ અને ચામેર લાલી હતી,
પક્ષી ટોઇની ચીસ ત્યા હ બહારી કેન્યા સુણીને ઉઠી,
મૂકી બીન શિલા પરે ત્વરિત તે ખોડી કિનારે ઉભી .

બહેનામાં જલ નૃત્યથી ઉછળી ને ચાલ્યુ જતું ત્યાં હતું ,
કોઈ કૈંચી પડી હતી જલ કને તીરે ઘવાઈ , પ્રભુ !
સામે ભીલ તહીં નિશાચર સમે ભલો હતો ઘાતકી ,
કૈંચોનું મૃત્યુ અશ્વગાં ઉડી ઉડી ચીસો હતું પાડતું !

એ કન્યાના મુખ ઉપરથી આંસુની ધાર બહેતી ,
તે પારાધિ કુતૂહલ વતી ભેઈ કન્યા રહ્યોતો ;
એ બન્ને ને તડફડતી એ કુંજની છાય લાંબી ,
ધીમે બહેતા સલિલ ઉપરે મૂજતી છે છવાઈ !

મર્યુ છે સુધ્ધ પ્રહાંડે , દેવ દાનવનું સદા ;
હણે છે કોઈ તો કોઈ રક્ષાનું કરનાર છે !

ચાલ્યો ભીલ ગમે વને મૂકી દઈ એ કૈંચ કન્યા કને ,
કન્યા તે પર સિંચતી જલ અને ભેઈ રહીતી દુઃખે ;
ત્યાં કોઈ નરની પડી જલ મહીં છાયા પછાડીથી ને
ભેઈ આકૃતિ ભવ્ય સુંદર જરા અંખાઈ કન્યા ગઈ !

પણ ક્ષણ મહીં ગાલે ચોપ્પે રતાશ ભરાઈ , ને
વળી ક્ષણ મહીં તે ચહેરામાં દિકાશ ફરી વળી ;
હૃદયપડદા ફૂટી બતા , તૂટીજો ધડકી જતા ,
કર મૂજ જતાં - સ્વેદે ભીના - પડી ગઈ કૈંચી ત્યાં !

નયન તિરછાં પેલાનાં એ નિહાળી રહ્યાં હતાં ,
પરવશ કરી કન્યાને એ થતો પરનો હતો ;
પરવશ થવું બહાણું શાને યુવાન દિલે હશે ?
પરવશ થઈ રોવું શાને યુવાન દિલો અહે ?

શું બાણે કે પરવશ થઈ આંસુ છે બહોરવાનાં ?
શું બાણે કે હૃદય ધરતાં ઘા જ છે લાગવાના ?
આ સંસારે પ્રથમ પ્રીતિએ કોણ બાણી શક્યું છે ,
કે પ્રીતિનું રુધિર સઘળું ઉણુ અશ્રુ તાણું છે ?

“ શ્રમ આવો જવા દેને, ઘોડા હું તુજ કૈંચને ”
જેઠો પાસે વઢી એવું, ને પક્ષી કરમાં લીધું .

નયન રમિલા ગોઠી મીઠી ચલાવી રહ્યા હતા ,
 હૃદય ધડકે—તે ભાવો એ ઉગે મમજ્યા હતા ,
 ગભરા ઉભાયે મુગ્ધ પ્રેમી વતી પણ ના ગકે ,
 કે જરૂર વતી આવી દેવા ન ધૂપ ધની શંક

પગ્નતુ પ્રીતિમા શબ્દ ટકી તે જ્યા મુગ્ધી રહે ?
 તુકાની મિન્દુની ભરતી અટકી તે જ્યમ શકે ?
 ચડેલા ઉગાળે કુદરત તણે જ્યા ઉ વહે ,
 વહે બહેતા એ તો, જગતપ્રતિબન્ને ન અટકે

વહ્યા બહેતા એ ને ગપથ પણ લીલા પ્રણયના ,
 હંતુ હિયામા તે ઠલવી પણ ચૂક્યા કુમુમડા ,
 ક્ષણે એ વીતી ને અધ અધ એ હર્ષ ચૂક્યા ,
 કુમાળ બન્ને એ દિલ હંતુ કુમાળ પણ હતા

બગાડી દેવાને પ્રણયબન્ની દેવી અગિતા ,
 વિડાગે મમાગી જગી પણ અડયા ત્યા નવ હતા ,
 હતા અર્પી દેતા હૃદય કુમળા માર્ફવભર્યા ,
 હતી એ પ્રિયા ને જગત તૃણ શુ અન્ય ગણતા

વાતો ફેંક થઈ અને જીવગના ભુલ્યા પડે એ થયા ,
 તેમાથી અતિ દિવ્ય જા રમ તણા ફેગા ઉડી ત્યા નહ્યા ,
 તે આત્મદય એકમેક થઈને ભાયે ગહ્યા ઉડતા ,
 ભિડી પૂર્ણ અભેદના ઝળઝળા આતન્દ્રકેન્દ્રે ગયા

ન લાગે કે વેળા પ્રણયી પ્રણયીથી મગી જતા ,
 રહે ના કે ભીતિ રતિરમ તાલુ એકથ બનતા ,
 ભલે પ્રીતિ પહેલા પન્નિય ઝહી લેશ નવ હો ,
 ભયે ગહેલી દૃષ્ટિ પ્રણય જરવાનો મમય હો

અપેશ્વા પ્રેમીલુ હૃદય ન પગીત્રા તાણી કં ,
 વિના શા ત્યાગી જગી પણ પરીક્ષા થઈ ગકે ?
 અને જાડા હ્યા કરી કરી ક્યોગી પ્રીતિ કં ,
 અં ? તહોયે તેમા બહુ જન ગિન્વારા રહી મં

પ્રણયી રસિકાં ! ઝુકાવ્યું તો ભલે તમ બહાણુ આ ,
બહુ બહુ કુળ્યાં ને તો લોળાં તમે તરી ઉતર્યાં ;
જગત હસશે, રોશે બહાલાં અને મરશે દુઃખે ,
પણ પ્રણયના દહાવા લેવા સુમાર્ગ જ આ જ છે .

ધીમે ધીમે પણ રવિ હવે વ્યોમની મધ્ય આવ્યો ,
નહાનાં મહોટાં શુક લપી જઈ છાયમાં આવી બેઠાં ;
કોઈ ક્યાં એ જરી નવ હલે કોઈ ક્યાંએ ન બોલે ,
ન આવે જે ધ્વનિ લઘુ બધા શાન્તિનું રાજ્ય સ્થાપે .

પ્રિયતમ કદે ટેકો લેતી અને હસતી જરા
ગભરુ સરખી થાકી જેવી ઉઠી સુખી કન્યકા ;
ઉછળી ઉછળી જ્વાલામુખી રમે જ્યમ શાન્તિએ ,
ત્યમ દિલ નવા પ્રેમે ધૂમી અચેષ્ટ સમું બને .

ચેલી કૌંચી હવે જરા દુઃખ થકી નિવૃત્તિ પામી હતી,
તેને લેઈ યુવાન ઉઠી કરમાં તેની પ્રિયાના ધરી ;
બોલ્યો, “ રે પ્રિય ! રે સખી ! તુજ થકી હા ! દૂર જવું થશે !
“ કિન્તુ હું દશ દિનમાં ફરી પ્રિયે ! આવી મળું તુજને ! ”

આપતાં કોલ આ કિન્તુ કમ્પારી છૂટી અંગમાં ;
શંકા કાંઈ હતી હૈયે, છુપાવી પણ તે દીધી .

જૂઠું કેમ થવાય ના સમજતી કન્યા ગિચારી હતી ,
જૂઠાઈ કદિ આવશે ત્યમ વળી તે ધારતી ના હતી ;
હૈયું તો પિગળી ગયું નયનમાં અશ્રુ ભરાયાં અરે !
જાણે છવ ઉઠી જશે ફડફડી હૈયું ચીરાઈ જશે !

રજા ના દેવાયે, “ પ્રિયતમ રહો ! ” ના કહી શકે ,
ગળે બાઝી બાઝી હઠ પણ કશે ના કરી શકે ;
બનેલાં રાતાં એ નયન રડતાં માત્ર વદતાં :—

“ ત્વરા આવી શાને ? પ્રિયતમ ! ભલે જ રહી જરા , ”

અને આવી આજ્ઞા પ્રણયી કદિ લોપી ક્યમ શકે ?

તહીં બન્ને બેઠાં પણ સુખ હવે ના કંઈ મળે ;

ઝમ્મને ન્યા પાવે વિકટ હુ બ શિરે વિરહલુ ,
 તહી અખુ એ ના દદિ મળી શકે લેશ સુખલુ .
 વળી ચલે ના ના મુખ તપ્પી પ્રનિલા ઉડી શકે ,
 બલાન્કારે પાછી મધુર જત વેળા નવ મળે ,
 પળે નિર્મળેલી મુખ હુ બ તપ્પી ના ફરી શકે ,
 હી નિન્નુના ના ભગ્ની ચકતી ઓટ વખતે .
 આવતા કષ્ટની કિન્તુ તૈયારી હી જો શક્યા ,
 પંચાળી પ્રેમથી હયા, જોઈએ ભાગ ફરી શક્યાં .

પણ વખત એ આવી પહોંચ્યો થવા વિખુટા તણો ,
 ટમટમી ગદ્યા નેત્રે અશ્રુ, દિલે દ્રવતા ગદ્યા ,
 હૃદયે હૃદયે અપાયા ને હાલ વર્ષ એ ગયા ,
 પ્રાપ્તી નયનો ઠેરી ઠેરી મયામ હી ચક્યા

અરે ! એ કુન્થાના મગજ દિવ આત્મા લઈ ગયો ,
 ન્હુ ખાવી જોખુ ઉઠવિ હુ ખનામા ઉઠગતુ ,
 ન મૂળા આની કે મગજ નવ આબુ મુખભયુ ,
 નિનાનો ના આવે, નયન થકી ના અશ્રુ મળુ

ભંડુ ભંડુ હૃદય ઉતરી ગલ વિચારતુ 'તું ,
 વીતી વેળા પરથી પડ નૌ એથી નિહાગતુ 'તું ,
 પૂરાયુ એ પણ જગતનુ પિજડે તારી નાખ્યુ
 પૂરાયુ એ પણ નવ હતુ કેહતુ કષ્ટ બાણ્યુ

દ્રષ્ટિ કુન્થા તપ્પી ત્યા એ પડે છે ફોંચી ઉપરે ,
 જોળા માહી લલ તેને , પ્રીમેથી જ ફેરવે
 બને કે દર્દ કે જાણુ દર્દીને દર્દી લાવતા ,
 ભાગી કે દર્દીમા થાના પોતાનુ દર્દ તથ છે

કુન્થા મોલી, " ત્રિવિનહોડી કૌચડી બાપડી કે ।

" મહાગળી તુ કે હુ ખી નકી લઈ આગા ચિના કે

" ઉડી ચા પો તુજ પ્રિય મને બાયદો " ન આપ્યા

" આગા ન મી ઉવિત તુજ તુ મન્ને તોય , બ્રાની ।

“ આશામાં છે દિવસ દશ આ ગાગવા માત્ર મ્હારે ,
 “ તોએ શંકા મમ હૃદયમાં કાંઈની કાંઈ આવે ;
 “ પ્રીતિવાળું બીકણુ દિલ આ વિધન કેટલે હજારે ,
 “ રે ! આશાથી કહિન વિધિએ વિધનની બીક બેડી ! ”

હી ધીમે નિજ ગૃહ ગઈ કાંચની સાથ કન્યા ,
 થાકેલા એ દિલ પર ધરી હસન સૂઈ ગઈ ત્યાં ;
 આવી નિદ્રા મગજ દિલનું દહં સૌ દૂર કીધું ,
 ગદાનિના સૌ વિખરી પડતા મ્હોં પરે સ્મિત આગ્યું .

કાંચે તેની સખી પર ધરી હાક લાંબી સુખેથી ,
 નિદ્રા જેવી સુખદ મધુરી શાંતિ આવાહતીતી ;
 નિદ્રા લેજો : મધુર નદી છે કાંધવું જાગવાથી
 જો છે મૃત્યુ મધુર વધુ આ વિશ્વમાં જીવવાથી .

હીને પણ એ ગઈવન મહીં પ્રેમી મળ્યો જ્યાં હતો ,
 નિદ્રા હી ગઈ અને નવ પડ્યું કેં એન તેને ગૃહે ;
 સાથે કાંચી લઈ ગઈ પ્રિય થઈ તે તો દયાથી હતી ,
 લીધું બીન હતું વળી હૃદયના ભાવો ગળવા તહીં .

નિત્યે આમ જ આવતી વન મહીં આશાલસી કન્યકા ,
 અંધ્યાએ દિન એક પૂર્ણ બનતાં આનન્દ તેને થતો ;
 બીજે કોઈ સ્થલે જરી હૃદય એ વિશ્રાન્તિ ના પામતું ,
 બીજે કોઈ સ્થલે ન અશ્રુ પડતું આશાલસ્યાં પ્રેમનું .

મળ્યું જ્યાં પ્રેમી તે સ્થલ પ્રિય બને છે પ્રણયીને ,
 ભરાયું જ્યાં હૃદયે જિગર ફરી આવે સુખ તહીં ;
 ખરે વૃક્ષો વેલી અમહુઃખિત ત્યાં સૌ જડ દિસે ,
 તહીં હોનારાંની ઉપર અનુકમ્પા સહુ ધરે !

સ્મૃતિનાં બીજાં ત્યાં હૃદય પર ચોક્ષ્યાં પડી શકે ,
 અને મીઠી મીઠી સ્મૃતિ વિરહીનું તો જીવિત છે ;
 કદી અંતોખી ના સ્મૃતિ થકી પરન્તુ દિલ અને ,
 અરે ! તેને ખેંચી હૃદય ઘડકીને તૂટી પડે !

ખીલતી કળીને ભોળી ભૂજે કઠ્ઠા દિન આજ છે ,
પ્રિયતમ તણો ભેટો થાવા વધી પ્રિય આજ છે ,
દિવસ સઘળો આશા માહી ક્ષણે ગણતા ગયો ,
રવિ પણ ગયો , ના ના તહાંયે પતિ નજરે પડ્યો !

તૂણુ જરી હલે , વાયુ ચાયે નહિ શુક કોઈ એ ,
ધ્વનિ જરી થતાં હેયુ ભોળુ અરે ! ધડકી રહે ,
“ નકી નકી જ એ બહારો મહારો , ” વરી ઉઠીને જુએ ,
કંઈ નવ અરે ! જોતા જોસે , વળી ઉઠીને ફરે !
કંઈ પણ થતા એવું હાવા ઉઠે નવ બાપડી ,
પણુ “ જરૂર છે બહારો આ તો નકી ત્યમ ધારતી
મૃગનયનને સીચી ક્યાંકે થઈ ચૂપ ગેમતી ,
“ નયન પ્રિયથી ચ પાશે આ , નકી ત્યમ માનતી .
નિયોવી અશુને હૃદય નિજ કું ખાલી કરવા ,
પછી વીણા લીધી રહનમય ને નાદ કરવા ,
ન ખાળી ધારા એ નયન પરથી પૂર વહતી ,
ન કમ્પી છાતી કે અધઃ ફરકયા ના હું બ વતી .

પ્રભુ ! રોવુ દેજે દરમય ભોળા બિગરને ,
નકી રોવુ એ તો જુજ હૃદયની આશિષ દિસે ,
ચિતારાના ચિત્રે દવિત દવિતા ને ધ્વનિ મહી ,
પ્રતિભાની હલેરે દમ્ભમય મીઠું રહન છે !

ભગિનિ એ કન્યા ! ફરી ફરી ભલે તું ફરી રહે ,
ભલે ખાલી હેયુ રડી ગડી રડીને તુજ કરે ,
મહા કપોતે માથે રહન પણુ આપે પ્રભુ તને ,
અને હેયુ તહાં રહન વતી એ માફ કરજે !

પણુ હૃદયમા રોતા રોતા નીત નયુ કશુ .
પ્રિયતમ તણી છાયા જેવુ પડયુ નજરે ડગુ ,
ઉડતી ઉડતી છાયા આવી ગઈ ઉડતી વડી ,
નવ સ્મિત હતુ ગ્હેરામાં વા હતુ સુખ ના જરી !

કહી ગઈ અરે ! આતું, કે એ કહું ત્યમ ધારતી :-
 “ દશ દિવસ આ વીત્યા, આવ્યો ! હવે મળવું નથી ! ”
 શરદી વતી એ કન્યા કમ્પી અતિ દુઃખમાં લવી :-
 “ દશ દિવસ આ વીત્યા, આવ્યો ! હવે મળવું નથી ! ”

પડી એ બાપડી બાલા ધ્રુજતી ધરણી પરે ;
 ગયા એ તાર તૂટી ને વીણા એ કરશી પડી .

*

*

*

*

એ વેળા એ તન ત્યજી ગયો પ્રેમી કન્યા તણે એ ,
 દો શત્રુના કર વતી થયો શીશનો છેદ રે રે !
 મૃત્યુ આવ્યું, પ્રિય નવ મળી, હોંશ પૂરી થઈ ના ,
 “ વંદાત્રી, હું આ..... ” જીવ ઉડી ગયો એટલું બોલતામાં .

શંકા મૃત્યુની આ હતી હૃદયમાં બ્યારે પ્રિયાની કને
 બોલ્યો, “ હું દશ દિનમાં ફરી, પ્રિયે ! આવી મળું તુજને ; ”
 કોઈ ગામ પરે ચડાઈ કરીને તે દી જવાનું હતું ,
 નિ એ પ્રેમ તણું રુધિર સઘળું ત્યાં અર્પવાતું હતું !

અર્પોયાં શિર ઝિંઘી રુધિર એ શોણિતની નીકમાં ,
 તેને પ્રેમ અને છળી પ્રિય તણી ને હર્ષ હૈયે હતાં ;
 યુદ્ધે બાહુ મચ્યો હતો પ્રલય શો સંહારમાં શત્રુના ,
 ઉંઢા લોહી તણી હતી નિકળતી શેટા સહુ અંગમાં !

તેમાં ઇન્દ્રધનુ ફડકું ચળકતું સૂર્યે પુરેલું હતું ,
 તેમાં છાપ પડી હતી હૃદયના ઔદાર્ય ને શૌર્યની ;
 વીંઝાતાં વળી ખડગ એ રુધિરની શેટા મહીથી હતાં ,
 મ્હોં કે ભૂમિ પરે પડેલ શબનાં ધોવાઈ બતાં હતાં .

શૂરા ત્યાં મુખથી પ્રહાર કરતા ને હર્ષથી ઝીલતા ,
 શૂરા હર્ષથી મૃત્યુના મુખ મહીં બતા અને આવતા ;
 આ મૃત્યુ, બસ આ જ , મૃત્યુ જન સૌ ! જેથી ડરો છો તમે !
 આ શૂરા, વળી આ જ શૌર્ય, જન સૌ ! જેને વખાણો તમે !

વળાણો આહો છો, વળી ક્યમ હો છો મરણથી ?
 તહામગ લોહીથી વળી ક્યમ હો રનાન મુખથી ?
 બનો છો આ ભાળા જન વતી હરીને જુની તમે,
 અરે ! વીરો શન ! હૃદય તમ નો બીકાયુ અરે !
 પરા માટે કાપી શિવ જન તણા તુ ક્યમ શક્યો ?
 ઘરા મારે પ્રેમી ! વિસરી તુજ બહાલી ક્યમ શક્યો ?
 પડી છે મૃત્યુમાં તુજ પ્રિયનમાં બાપડી અરે !
 અરે ! તેના હેઠા ઉપર બગડાયુ રુધિર છે !

*

-

*

“દશ દિવસ આ વીત્યા, આગ્યો ! હવે મળણુ નથી !”
 લવી ઉઠી વળી કન્યા બેઠી, અરે ! મળણુ નથી !”
 સ્મૃતિ નવ બસે એ શાપેની, હરે દિલ બાપડુ,
 નવ વળી શકે માની માગે પ્રહાર પડેલ તે

હરિ હરિ અરે ! છુપા ધા આ ઘટે ક્યવા તને ?
 પ્રાણથી દિલને વિના દોષે ઘટે હણવા તને ?
 ક્રિષ્ણ હૃદયે દોષો તહોયે ક્ષમા નવ શુ ઘટે ?
 તુજ અગત આ શિખાથી કે વિધિ ! શુભ શુ શ્રેય ?

હુટે છે પ્રિયને વૃથા રખડતી આગા વિના બાપડી,
 આશા મેળવવા ફરી હૃદયને પ્રેરે વૃથા બાપડી,
 આશા બે ગર્હને પડી નિગમમાં કે દાગ પ્રેમી વિધે,
 માટી તો ઉગડ નહી ક્રિકર એ વત્નો હબતો વહે

આગાનો તન્તુ તહોયે ના, તૂટી છેક પડ્યો હતો
 આગાના ને નિગથામાં, ઝિઠ્ઠી લટકી રહી !

આવી રીતે દિન પછી ના ડક વીત્યા,

આશા મીઠી કટુ થઈ હવે તહોય હૈયું ન છૂટે ,
જૂઠી તેને મગજ સમજે તહોય હૈયું ન છોડે ;
| આશા એ તો મધુર કડવો અંશ છે જિંદગીનો ,
છેદાયે ના જીવિત સુધી એ છેદતાં જીવ જાતો !
રેતાંરેતાં રવિઉદયથી અસ્ત તેના નિહાળ્યા ,
રેતાંરેતાં શશી ઉદય ને અસ્ત તેના થ જોયા ;
| સ્પર્શો જેને પ્રણયતણખો આમ તે ઝૂંવાવું ,
| સ્પર્શો એ આ અનલલડકે આમ એ દાઝવાવું !
ગમે તે વેળાએ જન કદિ અહીંથી નિકળતું ,
કટુ કારી તેનું રૂઢન સુણીને તે અટકતું ;
અને ઉઠી કન્યા પૂછતી પ્રિયનું નામ લઈને ,
“કહી દીઠો તેને ?” જરૂર મળતું ઉત્તર “નહી” !

વળી રેાતી ગાતી લમતી હિજરાઈ ગળી જતી ,
પડી છાની જોતી નલ પર જતી વાદળી વળી ;
ઉઘાડાં નેત્રોથી કદી વળી કશું ના નિરખતી ,
મઠા અન્ધારામાં ઉતરી ઉતરીને અટકતી .

સૂતી એક દિને હતી હુઃખ તણા અન્ધારમાં આમ એ ,
તે છાયા તરતી હતી મગજમાં ચોંટી હતી દ્રષ્ટિએ ;
ખીનું ઠા દિલ સ્નેહના હુઃખ વની ત્યાં ધૂંધવાવું હતું ,
કન્યાને પણ ભાન એ હૃદયનું કંઈએ રહું ના હતું .

કપાતું રેંઝાતું વિરહી દિલ એ કૈંચડી તણું ,
દિલાસો કે આશા વગર જીવતું એ ગરીબડું ;
દયા કન્યાની એ ઉપર હતી તો તેથી પણ શું ?
ઘલાજોઈ તેને પણ નવ હતું સાધન કશું .

| વિના શક્તિ ઘલાજોની દયા તો હુઃખ માત્ર છે ;
| દયાનાં અશ્રુમાં તહોયે ભાંડી કાંઈ મીઠાશ છે !

ન્યારે કન્યા હૃદય સરસી ચાંપતી કૈંચને આ .
ત્યારે કોઈ મધુર રસમાં જૂલતાં આર્દ્ર હૈયાં ;

થાંડી ડાઘ ત્રણ પર થતી ઔષધિ એ દયાથી ,
 ને જોળામાં સુખમય બની કૌંચી તો સૂઈ જતી .
 હવે કન્યા આવો તુજ દિલ ન લહાવો લઈ શકે ,
 દયાની શાન્તિ એ અરર નહિ રહેશે તુજ કને ,
 કરી લે તૈયારી હું બમય થવાની ભગિનિ રે !
 નિશાની છેલી એ તુજ સુખ તણી આ ઉડી જશે !
 વાગે છે પાખ આકાશે ને ફાંચો ઉડતી દીસે .
 કણકી એક તેમાની આ નીચે ઉતરી પડે
 ઝડપથી ઉડી કન્યાની ત્યા ચડી ગઈ ફાંચી એ ,
 હૃદય હૃદયે બન્ને ફાંચો દગાવી નીચે પડે ,
 દહ દહ અતિ લાંબી ડોકે પડી ગઈ અનિથ છે ,
 દડ દડ થતી પાંખો ખેંચાળી નીચે લડી આક્રમે .
 ઝબકી ઉઠીને કન્યા તેને નિહાળતી ગાભરી ,
 પાણુ તુરત એ પ્રેમી જોડી તડી પગમા પડી ,
 નવ પછી હલી પાખો ભૂરી , સ્ફુરી નવ છાતી વા ,
 જરી રુધિરનાં બન્ને નાકે ટીપાં દિસતા હતાં
 ચક્રર કરીને તેને ફાંચો સ્વમાગ ઉડી ગઈ ,
 કલકલ થતા એ દોળામા હશે દિલ મૌ હ બી ,
 સુખ હું બ લલે જે હો તે હો ! મુખી મરનાર છે !
 મરણુ મુખમા વીત્યુ તો શી પછી દરકાર છે ?
 કન્યાથી આ હૃદય ભરતું દેખતા મિષ્ટ દહાણુ .
 અગો ન્હાના શિથિલ બનતાં ત્યા જ બેચી જવાયું ,
 વીણા લેવા ફરી કર મહીં કાંઈ સામર્થ્ય આવ્યું .
 ને હૈયાથી રુદનમય આ ગાન મીઠું ગવાયુ :-
 “ અરે બહાદા ! મહારી ગરહન પરે ખડખ ધરીને
 “ ઉપાડી લે શાને ? જખમ ક્યમ કારી નવ કરે ?
 “ ઉગામી અન્ધારે અસિ મુજ પરે તું ક્યમ શડે ?
 “ ઉગામે તે શાને વધ નવ સુખથી કરી શકે ?

“ અરે ! હું બાણું છું, વિરહ પ્રણયીનું મરણ છે ,
 “ વળી બાણું છે, કે મરણ વિરહીને સુખદ છે ;
 “ અરે ! કિન્તુ આશા મરણ વચમાં છે પડ ખરે ,
 “ મને તે કાં સોંપી ? મરણ નવ સોંપ્યું ક્યમ મને ?

“ મળ્યાથી મૃત્યુ છે ! તુજ મરણ બાણે મરણ છે !
 “ અરે ! એ બાણ્યાથી વધુ દુઃખદ આશા જરૂર છે ;
 “ સુખી તું છે બાણી મુજ દુઃખ સુખેથી ત્યજીશ હું ,
 “ અરેરે ! હું ધાડું તુજ સુખ જ માટે જીવિત છું .

“ નહીં બોલું, બહાલા ! ‘ ક્યમ દશ દિં તું નવ મળ્યો ? ’
 “ રખે તેને માટે તુજ મુખ છુપાવી દૂર રહ્યાં !
 “ અરે ! એ આશાના, પ્રિયતમ ! નદી બહેમ સઘળા ,
 “ ઠગાઈ છું ભોળી દૂષિત નવ હો તું, પ્રિય સખા !

“ દુઃખી થાનાઈ છે દુઃખકર થનારાથી સુખિયું ,
 “ અને એ બહાલા ! હું દુઃખકર નથી ને સુખી જ છું ;
 “ છતાં હું બાણું કે દુઃખ દઈ મને તું સુખી બન્યો ,
 “ મરે તો સંતોષે ! સુખી બહુ તને ઈશ્વર કરે !

“ કહે પ્રજો કે ના પ્રણય કરશે વ્યક્તિ સહ કે -
 “ ઘટે પ્રહાંડોના પ્રતિ જીવ પર પ્રેમ સરખો ;
 “ વળી ગુણો સાથે અનુભવી કહે પ્રેમ કરવા ,
 “ બધાં વારે વ્યક્તિ સહ પ્રીતિ કરી કેદ પડવા .

“ ગુરુ લાઘ્યો આવો અનુભવી તને શું ? પ્રિય મજે !
 “ કહ્યું સાચું તેણે , મમ અનુભવે તેમ જ કહે !
 “ તને સ્વસ્તિ ! સ્વસ્તિ ! પ્રણય તુજ તેવો બિલવજે
 “ બધામાં હું એ તો મુજ હૃદયને ના વિચરજે .

“ સહે એ સત્તાથી સહુ જીવનું કલ્યાણ કરજે
 “ સહે આ હૈયાનો બલિ વત ગણી ભોગ કરજે

છતાં રહેશે તહાશે રૂઢન કરતાં જોઈ અમને,
જરા ઝળાયો ને ખડખડી હમી તુ ફરી અરે !
ન તહારી માતાનો જબમ કદિ રૂઝયો બિગરનો,
છતા છપાવા જો કરતી બહુ ચત્નો મુજ થકી .
ન રેવાતુ હુથી, “ રૂઢન વતી આશે હું બી પ્રિયા, ”
અરે ! એવું ધારી જમખમી રહેતું હૃદય આ .

પરાણે શે આવે રૂઢનમય હુંયે દિમિત ભલા ?
હૃદયાથી એ છુપુ પ્રણયી થકી હુંયુ ક્યમ રહે ?
કશું કો હી છાતું પ્રિય થકી ન જ્યા હોય દિલનુ,
તહીં પ્રેમી ક્યાથી જરી પણ ગદે વેગ ભળવી ?

પ્રિયાના હેયાનુ દગ્દ મધળુ હું મમજતો,
અને આ હેયાનું સમજતી પ્રિયા કાટ સઘળુ .
નથી છાનુ હુથી નિજ દગ્દ તે એ મમજતી,
નથી છાનુ તેથી દગ્દ મુજ તે હું સમજતો.

છતા ગોસ્ટી તેનો ભરમ નવ ભાંગ્યો કદિ અરે !
અચરખો પામુ છુ પ્રણયીથી બન્યું એ ક્યમ હશે ?
કહે છે લોકો, કે દુખકથનથી તો મુખ મળે,
અરે ! તો તે શાન્તિ પણ ન કદિ ડા મેળવી અમે ?

ઉમેરો કે આશે રૂઢન વતી પ્રેમી હૃદયમાં,
અમે એ ભીતિથી સમજણ છતાં ચૂપ જ રહ્યા,
અમે માથે રહેતા ગુમમુમ કલાકો કંઈ જતા,
પરાણે શોધીને વિષય પછી કે વાત કરતા .

અરે ! આવી રીતે દિવસ બહુ લાંબા ગત થયા .
ગયા નહોતા ઝાઝા પણ બહુ ગયા એમ દિમિતા,
ઉઠાસી એ આગ્યા દુખી દિવસ વર્ષાઋતુ તણા,
અને ઘેરાયેલુ ઘન વતી રહેતું નભ સદા .
મચેલું અન્ધારૂ અતિ અતિ હતું એક દિવમે,
પડે ધારા તેથી જલમય બન્યું, ત, ફ

“ અરે ! હું બાણું છું, વિરહ પ્રણયીનું મરણ છે ,
 “ વળી બાણું છે, કે મરણ વિરહીને સુખદ છે ;
 “ અરે ! કિન્તુ આશા મરણ વચમાં છે પડ ખરે ,
 “ મને તે કાં સોંપી ? મરણ નવ સોંપ્યું ક્યમ મને ?

“ મળ્યાથી મૃત્યુ છે ! તુજ મરણ બાણે મરણ છે !
 “ અરે ! એ બાણ્યાથી વધુ દુઃખદ આશા જરૂર છે ;
 “ સુખી તું છે બાણી મુજ દુઃખ સુખેથી ત્યજીશ હું ,
 “ અરેરે ! હું ધાંડું તુજ સુખ જ માટે હવિત છું .

“ નહીં જોણું, બહાલા ! ‘ ક્યમ દશ દિં તું નવ મળ્યા ? ’
 “ રજે તેને માટે તુજ સુખ હંપાવી દૂર રહ્યો !
 “ અરે ! એ આશાના, પ્રિયતમ ! નદી બહેમ સઘળા ,
 “ ઠગાઈ છું ભોળી દૂષિત નવ હો તું, પ્રિય અખા !

“ દુઃખી થાનારું છે દુઃખકર થનારાથી સુખિયું ,
 “ અને એ બહાલા ! હું દુઃખકર નથી ને સુખી જ છું ;
 “ છતાં હું બાણું કે દુઃખ હું મને તું સુખી બન્યો ,
 “ મરું તો સતોષે ! સુખી બહુ તને કષ્ટિવર કરે !

“ કહે પ્રજો કે ના પ્રણય કરશે વ્યક્તિ સહ કે -
 “ ઘટે પ્રહાંડોના પ્રતિ જવ પડે પ્રેમ અરખો ;
 “ વળી ગુણો સાથે અનુભવી એ પ્રેમ કરવા ,
 “ ગદ્યાં વારે વ્યક્તિ સહ પ્રીતિ સહ પાવા .

“ ગુરુ લાઘ્યો આવો અનુભવી તને શું ? પ્રિય સહ !
 “ જ્યું સાચું તેણે , મમ અનુભવે તેમ સહ !
 “ તને સ્વસ્તિ ! સ્વસ્તિ ! પ્રણય તુજ તેવો સહ !
 “ ગદ્યામાં હું એ તો મુજ હૃદયને ના

“ ભલે એ સત્તાથી સહુ જીવનું કલ્ય
 “ ભલે આ હૃદયનો બલિ વત ગણી ભે

થડી કાંઈ ત્રણ પગ થતી ઔષધિ એ દયાથી ,
 ને ખોળામાં મુખમય બની કૌંચી તો મૂર્ત બતી .
 હવે કન્યા આવો તુજ દિલ ન દહાવો લઈ ગઢે ,
 દયાની શાન્તિ એ અરગ નહિ ગહેશે તુજ કને ,
 કરી લે તેચાગી હુ બમય થવાની ભગિનિ રે !
 નિશાની ઝેલ્લી એ તુજ મુખ તણી આ ઉડી જશે !
 વાગે છે પાખ આકાશે ને કાંચો ઉડતી મીઝે .
 કણકી એક તેમાની આ નીચે ઉતરી પરે
 અડપથી ઉડી કન્યાની ત્યા ચડી ગઈ કાંચી એ ,
 હૃદય હૃદયે બન્ને કાચો દળાવી નીચે પરે ,
 દહ દહ અતિ લાખી ડોકે પડી ગઈ અન્થિ છે ,
 કડ કડ થતી પાખો ખેડાળી નીચે લડી આકળે .
 અબકી ઉડીને કન્યા તેને નિહાળતી ગાલરી ,
 પણુ તુરત એ પ્રેમી જોડી તહી પગમા પડી ,
 નવ પછી હલી પાખો ભૂરી , સુરી નવ છાતી વા ,
 જરી મુઘિરના બન્ને નાકે ટીપાં દિસતા હતાં .
 ચકર કરીને તેને કાંચો સ્વમાર્ગ ઉડી ગઈ ,
 કલહલ થતા એ ટોળામા હશે દિલ યો કુખી ,
 મુખ હુ બ લલે જે હો તે હો ! મુખી મરના છે !
 મરણુ મુખમા વીત્યુ તો શી પછી ઠગાર છે ?
 કન્યાથી આ હૃદય ભન્તું દેગતા મિષ્ટ દંડાણુ ,
 અગે નહાના શિથિલ બનતા ત્યા જ બેચી જવાયુ
 વીણા લેવા કરી કં મહી કાંઈ નામર્થ આગ્યુ ,
 ને હયાથી સદનમય આ ગાન મીઠું ગવાયુ :-
 “ અરે બહાસા ! મહાગી ગરુદન પડે ખડગ ધરીને
 “ ઉપાડી લે શાને ? જખમ ક્યમ કરી નવ કરે ?
 “ ઉગામી અન્ધારે અગ્નિ મુજ પરે તુ ક્યમ શકે ?
 “ ઉગામે તે શાને વધ નવ સુખેથી કરી શકે ?

“ અરે ! હું જાણું છું, વિરહ પ્રણયીનું મરણ છે ,
 “ વળી જાણું છે, કે મરણ વિરહીને સુખદ છે ;
 “ અરે ! કિંતુ આશા મરણ વચમાં છે પડ અરે ,
 “ મને તે કાં સોંપી ? મરણ નવ સોંપ્યું ક્યમ મને ?

“ મળ્યાથી મૃત્યુ છે ! તુજ મરણ જાણ્યે મરણ છે !
 “ અરે ! એ જાણ્યાથી વધુ દુઃખદ આશા જરૂર છે ;
 “ સુખી તું છે જાણી મુજ દુઃખ સુખેથી ત્યજીશ હું ,
 “ અરેરે ! હું ધારું તુજ સુખ જ માટે જીવિત છું .

“ નહીં જોતું, બહાલા ! ‘ ક્યમ દશ દિં તું નવ મળ્યો ? ’
 “ રખે તેને માટે તુજ સુખ છુપાવી દૂર રહ્યો !
 “ અરે ! એ આશાના, પ્રિયતમ ! નકી બહેમ સધળા ,
 “ હગાઉં છું લોળી દૂષિત નવ હો તું, પ્રિય સખા !

“ દુઃખી થાનારું છે દુઃખકર થનારાથી સુખિયું ,
 “ અને જો બહાલા ! હું દુઃખકર નથી ને સુખી જ છું ;
 “ છતાં હું જાણું કે દુઃખ દર્શ મને તું સુખી બન્યો ,
 “ મરું તો સંતોષે ! સુખી બહુ તને ઈશ્વર કરે !

“ કહે પ્રજ્ઞે કે ના પ્રણય કરશે વ્યક્તિ સહ કે -
 “ ઘટે પ્રહાંડોના પ્રતિ જીવ પદે પ્રેમ અરખો ;
 “ વળી ગુણો સાથે અનુભવી કહે પ્રેમ કરવા ,
 “ બધાં વારે વ્યક્તિ સહ પ્રીતિ કરી કેદ પડવા .

“ ગુરુ લાઘ્યો આવો અનુભવી તને શું ? પ્રિય સખે !
 “ જ્યું સાચું તેણે , મમ અનુભવે તેમ જ કહે !
 “ તને સ્વસ્તિ ! સ્વસ્તિ ! પ્રણય તુજ તેવો ખિલવને ,
 “ બધામાં હું એ તો મુજ હૃદયને ના વિસરને .

“ ભલે એ અત્તાથી સહુ જીવનું કલ્યાણ કરવે ,
 “ ભલે આ હેયાનો ખલિ વત ગણી ભોગ કરવે ;

“ મને શીખાવા તે પણ ન કદિ તું ચત્ત કબજે ,
 “ શીખી હું જે શીખી ! શીખીશ નહિ બીજુ કદિ હવે !

✓ “ ઠી ઊડી બાવા તુજ મહ ન તાજત મુજમા ,
 “ નથી ઈશગફિલ પડી તુજને જે કબા ,
 ‘ તને જે બહાલુ તે ચિન્ન મમય બહાલુ તુજ નહે .
 “ અરે ! અસ્તુ અસ્તુ ! પ્રિય મુજ દિલે તો મગલ છે

“ ઠી ત્હાગ મારે ભટકત , મજે ! હું તુજ નહે ,
 “ અરે ! તેથી એ તુજ જગતનુ શુ મુલ થતે ?
 “ ઠી મ્હોનાથી કે મુલ થઈ ગયું ત્હોય પણ શુ ?
 “ અને ત્હાગ હાથે બહુ મુલ થશે ત્હોય પણ શુ ?

“ ગયા અન્ધાગમા જગત ત્યજી મ્હોટા મહુ અરે !
 ‘ અને એ કીર્તિ એ અમુક મમયે ઉડી જ જશે
 ‘ સખે ! એ કીર્તીની અસર પણ નહે છે અમર શુ ?
 “ અરે બહાલુ ! તે બે અમર કદિ હો ત્હોય પણ શુ ?

“ સખે ! ચૂગ થાશે જગત રવિ તાગ મહુ અરે !
 “ બધા ચત્તોની ત્યા અમર સઘળી વ્યર્થ બનશે
 ‘ સખે ! શુ તો મ્હાડ મુખમય નથી જે પડવું ?
 “ અરે ! તું ભોળો ને જુઝ બહુ ભોળો તુજ મુજ !

“ અરે ! એ આશાના પ્રિયતમ ! નડી બેઠમ વરાળ
 “ નડી તેં તો છોડયું મમ કમનગીએ જગત આ !
 “ ભલે જે હો તે હો મગલ પણ મ્હાડ તુજ હો !
 “ મને જે બહાલુ તે મગલ મુખી બહાલુ મુજ નહો ! ”

પણ હૃદય ગાતા ગાતા નવીન થયું કશું ,
 પ્રિયતમ તણી એ ડાયા શુ પડ્યું નજરે કનુ ,
 ઉડતી ઉડતી ડાયા આવી ગઈ ઉડતી વહી ,
 સ્મિતભર હંતુ મ્હો ને અગો દિલે ભર હપંથી

કહી ગઈ અહા ! આપુ જે એ કહ્યું ભ્રમ ધારતી .—
 “ પ્રિય , પ્રિય અહો ! ઝીલી લે આ હવે દિલ હપંથી ! ”

શરદી વતી એ કુન્યકા કમ્પી અતિ યુખમાં લવી:—
“ પ્રિય , પ્રિય અહો ! ઝીલી લે આ હવે દિલ હર્ષથી ! ”

પડી એ ધૂનતી બાંસા , વેલી શી ધરણી પર ;
વીણા નીચે પડી તૂટી , કુન્યા ઇચ્છતી તે બની !

૧૫ - ૧ - ૬૬ .

પુત્રીમરણથી હસતો પિતા

ભલે રોતાં લોકો , હૃદય મમ તો આવ હસશે ,
હવે શું કમ્પાવું કરચલી પડેલા અધરને ?
બહુ ધોવાયા છે રુદ્ધન વતી આ ગાલ ધરડા ,
અને લીંટા મહોટા હુઃખ વતી પડ્યા છે નિભરમાં .

અરે ! એ લીંટા એ હુઃખ વતી પૂરાઈ સહુ ગયા ,
હવે અશ્રુ બહેવા જરી પણ નથી માર્ગ દિલમાં ;
અરે ! આ હેયાની ઉપર વળી વલ્લિ વરસતો ,
હવે તો સૂકાવી હૃદયજલ પોતે બૂઝી ગયો .

અહો બહાલી બાપુ ! મરણ તુજ આજે થઈ ગયું ,
નિરાશાનું લ્હાણું યુખમય મને એ દઈ ગયું ;
ગયું તેવું લાંબું જીવિત મુજ બાકી નહિ હશે ,
હશે તહોયે છો હો , કરીશ સઘળું પૂર્ણ હસીને .

અરે ! રોવું એ તો જરૂર નબળાઈ જ સઘળી ,
અશ્રુદ્ધા એ પૂરી કુદરત તણાં કાર્ય પરની ;
રડે એ તો સ્વાધી , જરૂર હસનારો જ પ્રણયી ,
ન સ્વાધી મહારે તો નવ રડી બનું હું મતલબી .

ગયો તહારો ભાઈ રુદ્ધન કરતાં છોડી અમને ,
હતી તું તો ન્હાની હસતી શબ સામું નિરબીને ;

છતા ગહેગે તહાગે ન્હન કરતા જોઈ અમને ,
 જળ અખાયો ને ખડખડી હમી તુ ફરી અગે !
 ન તહાગી માતાનો જળમ કદિ રૂઝયો જિજનનો ,
 છતા હુપાવા એ કન્તી બહુ ચત્નો મુજ થકી .
 ન રોવાતુ હુથી, “ ન્હન વતી થાગે હુ ખી પ્રિયા, ”
 અગે ! એવુ વાગી પ્રમખમી રહેતુ હૃદય આ
 પરાણે શે આવે રુદનમય હેયે નિમિત ભલા ?
 હન્યાથી એ છુપુ પ્રણયી થકી હૈયુ જ્યમ ગહે ?
 ઝુ કો ફી છાતુ પ્રિય થકી ન જ્યા હોય દિલનુ ,
 તહી પ્રમી જ્યાથી જરી પણ રાઝે વેશ ભજવી ?
 પ્રિયાના હયાતુ ફન્દ મઘળુ હુ સમજતો ,
 અને આ હયાતુ સમજતી પ્રિયા કંટ સઘળુ
 નથી છાતુ હુથી નિજ ફન્દ તે એ સમજતી ,
 નથી છાતુ તથી ફન્દ મુજ તે હુ સમજતો .
 છતા બોની તેના ભન્મ નવ ભાગ્યો રદિ અગે !
 અન્વખો પાસુ છુ પ્રણયીથી બન્યુ એ જ્યમ હશે ?
 કહે છે લોગે, કે હુ બઝનથી તો મુળ મળે,
 અરે ! તો તે શાન્તિ પણ ન રદિ એ મળવી અમે ?
 હમેગે કે થાગે ન્હન વતી પ્રેમી હૃદયમા
 અમે એ ભીતિથી સમજણુ છતા ચૂપ જ રહ્યા ,
 અમે આથે રહેતા ગુમગુમ કલાકો કઈ જતા ,
 પરાણે શોધીને વિષય પત્રી કે વાત કરતા .
 અગે ! આવી ગીતે દિવસ બહુ લાભા ગત થયા ,
 ગયા ન્હોતા બાબ પણ બહુ ગયા એમ દિવસ ,
 ઉદાત્તી એ આવ્યા હુ ખી દિવસ વર્ષાઝતુ તણા ,
 અને વેરાયેવુ વન વતી ગહેતુ નલ સદા
 મયેતું અન્વાડ અતિ અતિ હેતુ એડ દિવમે ,
 પડે વાગ તેથી જલમય બન્યુ’તુ જગન , ને

ખહુ પાસે આવી ગડગડ થતી વાદળી ફેરે,
અહો ! ગોળા મહોટા નલ ઉપરથી શું રડી પડે !

તને છાતી સાથે દબવી મમ બેડી પ્રિય હતી,
અને હું બેઠો'તો સુજ કર મહીં પુરતક લઈ ;
હતી થંડી તેથી શગડી બળતી'તી ગરમ ત્યાં,
અને અંગારાની પ્રસરી હતી લાલી તુજ સુખે .

ઉઠી ઓચિન્તી ત્યાં શયનગૃહમાં એ જતી રહી,
✓ ગઈ તે શાને તે તુરત સમજ્યો હું મન મહીં,
ગયો હું એ ઉઠી શયન પર એ જ્યાં પડી હતી,
અને હીડી તેને રૂઢન કરતી ને હિબકતી .

ઉપાડી વહાલીને હૃદય સરગ્રી ચાંપી કુમળી,
✓ અને રોવા દીધી સુખમય બની જ્યાં સુધી હતી ;
મને તો રોવાનું હૃદય ગળતાં લાન ન હતું,
છતાં એ રોધને હૃદય મમ ખાલી થઈ ગયું .

અરે ! જેને માટે ખહુ દુઃખ સહ્યું તે થઈ ગયું,
થયું ને તે સાથે દુઃખ પણ બધું એ ઉઠી ગયું ;
પછી ઢાળી પ્રીતિ ગત કુસુમની તું ઉપર, ને
ગયેલાને ભૂલી તુજ પર ધરી આશ સઘળી .

પછી બાપુ અશ્રુ ફરી કદિ લરાયાં ન હૃદયે,
પ્રભુ :જણે કેવાં સુખમય બન્યાં 'તાં ફરી અમે ;
પછી વર્ષા મહાણી તુજ સહ અને એ પ્રિય સહ,
સુખે ચુમ્બી લેતાં ફરી વળી શીખ્યાં'તાં અધરને .

હતા કિન્તુ આવા દિવસ ખહુ થોડા તકદિરે,
ખહુ થોડા તો ના પણ સુખથી થોડા ખહુ દિસે ;
પછી લેવાયું એ પ્રિય શરીર ઝીણા જવર વડે,
અહો ! આજે કાલે હૃદય સમજ્યું કે સુખ થશે .

મનાયું ના હુંથી સુપરત થશે તું સુજ કરે,
અને માતા ત્હારી જગત ત્યજીને સ્વર્ગ વસશે ;

મનાયું ના તે તો પણ બની જતા માનવું પડ્યું ,
અને સોપાયેલું વન ગયું આજ સઘળું .
જઈ એ ત્યારે તુજ પ્રિય ! મરણ શું તે સમજતી ,
“ નહીં માતા પાછી કદિ પણ મળે ” એ સમજતી ,
અને ત્હાડ મહો તો રહીગડી બન્યું લાલ નવળું ,
ન જોવા તે આમે જની પણ હતી શક્તિ મુજમા .

થયું મહોર તો જે અનુભવી બવા એ સમજશે ,
કહું શું ? જે ચાલી ઉચિત નવ એ લાવવી દિલે !
અરે ! એ વેળાથી હૃદય મધળું આ તુજ થયું ,
છતા માની ખામી કદિ પણ અરે ના પૂની શકયું .
ન મોતી તું ત્હાંયે દિલ તુજ નિગામાલગ હતું ,
અરે ! એ વેળાથી ગરીબ તુજ મહોડું થઈ ગયું ,
હતી તું એ ગીખી દુખ તુજ છુપાવા ગરીબડી ,
છતા બિડા ઝના અમલ કરતા શ્યામ મૂડતી .

નિઆઆ લેતા ને અમલ કરતા તું નર્ત જતી ,
અને ત્યારે ત્હોરે રેલન કરતા મુળ નિરખી ,
અરે ! બચ્ચા પાને ન્દન કરલું પાતક ગણી ,
અરેરે ! ના ધોયું તુજ મુળ કતી મે રદનથી
હવે તો તું બહાલી મુજ પ્રિય તણી થાયણ જતા ,
ઘટે ભૂલી જવો હું મમય ઈતિહાસ સઘળો ,
ઠહે છે “ પ્રીતિ ” તે જગત પર તો ગગ જ બધો ,
ખરી પ્રીતિમા ના કદિ પણ નહે ઠપ્પલકડો .

ભણ્યો તુમી આજે પ્રણય કરવા આ જગલથી
ત્યજી આથી” અશ્રુ પિગળીશ દયાના ન્દનથી,
આહી ત્યા સર્વેના અનુભવીશ હું પ્રમમયતા ,
વિના સ્વાર્થે ભાગી બનીશ મહુના હું ન્દનમા .

હવે મુન્ની ગેડી લૂંટીશ જગના અશ્રુ સઘળા ,
બની અગારો હું ભળી જઈશ દાનાનલ મળી ,

અરે ! ઊંઘ્યો ઝાઝું , પણ થઈ પૂરી છે રજની આ,
નવા સૂર્યે પૃથ્વી નવીન અજવાળું હૃદયમાં .

હવે જાણું છું કે પ્રતિ ગતિ તણી છે અસર , ને
ખ્યાં પ્રહ્લાંડોને અસર કરનારી પ્રતિ ગતિ ;
ગમે તેવી નહાની કૃતિ અસર વિના નવ રહે ,
ગમે તેવું નહાતું જન શુભ બહુ એ કરી શકે .

જરા ફેંક્યે ખૂણે અગર વચમાં કોઈ પથરો ,
વહે કુંડાળું તે ઉદ્ધિ સઘળામાં નકી નકી ;
લલે ના દેખાયે , પણ અસર તેની જરૂર છે ,
મહા તેવી રીતે જનકૃતિ તણી એ અસર છે .

નકી માનું છું કે અસર વળી સર્વે અમર છે ,
ન એ પ્રહ્લાંડોના પ્રલય બનતાં એ કદી ખસે ;
રહેશે જે તરવો અતિ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ જગનાં ,
રહેશે તેમાં એ અગર સઘળી સૂક્ષ્મ બનીને .

અરે ! આવું છે તો રડીશ નહિ હું તો કદિ હવે ,
હવે ના કમ્પાવું કરચલી પડેલા અધરને ;
હવે તો ત્યાં સુધી મમ ભવિતનું તેલ બળશે ,
અરે ! ત્યાં સુધી હું ધૂમીશ પ્રીતિદાવાનલ મહી !

૫-૨-૯૬.

બેકદરદાની

બેકદરની બેકદર હું કેં કદર ન કરી શક્યો ,
બેકદરના વસ્ત્રમાં હું બેકદર માયો ગયો !
કદરદાનીની કદર જે તે કદરદાની ખરી ,
બેકદરદાની નકી છે બેકદરથી ઇશક તો !

જૂડી લ્યાકતને નમી કુરનિશ હબરો મેં કરી ,
તાઝીમ ન માશુકે લીધી ! મોહતાબ હું તે કાં બન્યો !

સુખન મહોળતનાં કહ્યાં તે જિંદ મહબૂબે ગણી,
તકલીર ! રે બગ્યાદ કીધી ચારીની એ ગુફતગો !

નજર દિલ મેં આ ક્યું તેને ય બગ રિશ્વત ગણી,
ફરમાન રુખસતનુ મળ્યું, હું ત્હોય કાં જિયો રહ્યો !

સુનાસિબ આ દિલ ઉપર તેને હતું થાવું દિદા,
બરદાશત કેં એવી થશે ઇતબારમાં હું એ રહ્યો !

આ મુલાયમ દિલ અરે કાતર મૂકીને કાતરું,
તેનેય ન્યામત માનીને આજીજી હું કરતો રહ્યો !

અફસોસ ! છે જુદમી તાજા ઇકબાલમાં કેં રોશની,
નહિ તો અહો ! નાહક ફિસાદે હું ફસાઈ કા પડ્યો !

શયતાન લેવા ઇફકની ગેળી ઘલાનુ ક્યાં ચડ્યું ?
કેં ખાતરી કીધા વિના એ આતશે હું ક્યાં પડ્યો ?

મોજૂદ છે ગુલ લાખ આ ગુલઝારમા બ્યા ખાર ના,
મોજૂદ આ દર ગુલ ઉપર ચોંટી રહી તે માખીઓ !

મહારી તલાશે તો મને આ ખાર કાં લાધ્યો, ખુદા ?
વળી શી રહી ખૂબઝુરતી તેની આણી ઉપર અહો !

મેં કેં જ શકા ના કરી ચા કંઈ તસલ્લી ના થઈ,
મળી માહિતી મુજનેહવે “ખાનલ જહાંથી હું થયો” !

મહારી સિક્કારશ ખુદ જિગર મહબૂબનું કરતું હતું,
આહ તેની એ તરફ થઈ સળત એ દિલદાર તો !

મહારા જિગરખૂનનો કરીને હોજ તેમા નાહી તે,
ને તે હમામે હું વળી બદ્દથી ખેચાઈ પડ્યો !

ત્યા શુ ક્યું ? ત્યા શુ થયું ? તેનું ન લાન કશું રહ્યું !
ત્યાથી ગિતાળી નિકળી ગાદિલ હું ગાઠા થયો !

કૌવત ગયું ને નર્જ ચોટયો ! ગઈ સનમ તો દૂર દૂર !
આ નેક દિલ ફટકી ગયું ! તેનો હિમાયતી દોડ્યું કે ?

હે શુક ઓ વાલી ખુદા ! ગમખાર બેગાના પરે,
તેને સમાલી લે, બન્યો દરવેશ તે તો ઈશ્કનો !
બેકદરના ચારને ના છે સનમ, ના છે ખુદા,
વા ના ઇબારત દર્દનું કે તાન ગાવાને, અહો !
તો ઠીક છે, તું ઠીક છે, તું પાંખડી વેલાઈની,
ઝોઢી તને મૂંઝો રહી રોતો રહું હું એકલો !
રોતું થયું હાસિલ છે આ ખૂનને ટીપે ટીપે,
હસતી ભલે એ બેકદર ! હું બેકદર રોતો ભલો !

૬ - ૨ - ૬૬ .

માફી

દરશુબર કર એ ખતા તો દરશુબર કરવી ઘટે !
કર ખૂન લોયે ના ખૂની તું : એ સજા એ ઠીક છે !
આ ખૂન ને આ ઝિંદગી લે તો નથી તુજને હરામ,
લે તો ખુદા નાખુશ નથી ફરિયાદ આ મ્હારી ન છે !
દિલ કુમળું તુજ કમ્પતાં ત્યાંથી ઝર્યો મીઠો શરાબ,
તે જામ તેં મુજને ધર્યું, “દિલદાર પી લે” બોલીને !
કમ્પાજત મેં ઢોળી દર્દ, “જા જા જલાવી દે” કહ્યું,
એ માફ કર એ માફ કર દાનાઈથી હેવાનને !
એ જામના કટકા પરે તુજ ચશ્મથી પાણી પડ્યું,
તે મોતીડાં ચાંપી દર્દ આદ્યો ગયો હું તો અરે !
લિખાસ લેઈ ફકીરનો તું હું પછાડી આથડી,
ઇતરાઝીની તેના ઉપર ઢોળી ખૂરી ગરમી અરે !
લહારા નિખાલસ દિલપરે મેં તો કરી બદી એશુમાર,
ખૂને બિગર પીવા થયો તૈયાર ખામોખા અરે !

ત્યાં એ ખડી થઈ બન્દગી તુજ આખમાં આંસુ ભર્યાં ,
 એ જોશના એ ઝોરથી યુગકે ગયો લી જાઈ એ !
 આ સજન મીનાનો જતા કિલ્લો તૂટી પથ્થુ આખરે ,
 તહારા તુફેલે દૂર અથ ! નનીહત મળી આજે મને !
 રે ! લફ્ફ કહેવા ઇશ્કની મહારી ન છે હું એ મળતલ ,
 “આ ઘાતકી દિલ રાખતું.” એ બોલવા હિમ્મત ન છે !
 ઇશ્કના ચોગાનમા અલિમ નકી પહેલો ન હું ,
 ને છે વફા તેને જફા એ તો ખુદાઈ દોર છે !
 ગુલ વી ધીને ગેદો કરે એ ઝુલ્મ અહિર છે અહી ,
 ગુલ ચશ્મથી ના આપવાની એખ આદમ જાતને !
 પથુ આ જહામા માકી તો નૂર અલ્લાહનું નકી ,
 હા ! બેહયાઈ ઇશ્કદારીમા ભળીને જ્યાં પળે !
 તો માફ કર ! દિલ્દાર થા ! ગઈ ગુઝરી તુ ભૂલી જા !
 આ એવકા બન્દો હવે ઉગારી લે ઉગારી લે !

૨૦ — ૨ — ૬૬,

✓ એક સ્વપ્ન

અહો ! કેવું મીઠું મમ જીવિતબંધેનું વહી જતું !
 અરે ! તેમા કેવું વિષ ભળી ગયું ક્યાથી કહવું !
 અહો ! એ રાત્રિથી અમજણ પડી આ જગતની,
 અને એ ગાફેલી મધુર અઘળી એ ઉડી ગઈ !
 હતો મહારી નિદ્રા ઉપર શીતળો અન્દ્ર દવતો ,
 હતો વાયુ થડો ફૂફર કરીને નગ્નતા
 હતો બહાલો ન્હાનો મમ ઉર પગે હસતા ત્રિપતો ,
 હતો ક્યા એ ના ના દુન્ય પર છાટો દુન્ય તણો.

અમે જીવ્યાં ત્યારે સ્મિતભર હતાં મહોં મલકતાં,
હતી ચિન્તા ના ના જરી પણ કશાની મગજમાં ;
અરે ! તેમાં ક્યાંથી દુઃખમય થયું સ્વપ્ન સુઝને ?
નથી એ ભૂલાતું : હજી પણ પીડે છે જિગરને !

*

*

*

* *

અહાહા ! મેં દીઠાં વન, વળી વને ફેંકે ઝરણાં ,
ઝરાની ગુફામાં ખળખળ થતા ધોધ પડતા ;
શિકારે ઉડતાં ઘુવડ રજનીમાં ઘુઘવતાં ,
પતંગો વૃક્ષોમાં ઉડી ઉડી મશાલો પ્રકટતાં !

તહીં સર્પાકારે વહી જતી હતી એક સરિતા ,
તરંગો વિલાસી ફૂદી ફૂદી રમન્તા વહી જતા ;
પડી કે પોલાણે ધ્વનિ કરતી શેવાલ પર તે—
અહો ! બૃહાવસ્થા અતિ દુઃખભરેલી જ્યમ રહે !

શિક્ષાઓમાં ક્યારે રમત અથવા નૃત્ય કરતી ,
હજારો શેઠા ત્યાં શશીમય ખનીને ઉછળતી ,
અને તાળી દેતી દ્રુમકર ફૂંકાં પણ પર તે—
મીઠી બાધ્યાવસ્થા હસતી નિજ માર્ગે જ્યમ વહે .

સપાટી સીધીમાં વહતી પછી ધીમે મદલરી ,
ખધાં ગુફોને ને કુમળી કળીઓને દિલ ધરી ;
ખધી એ છાયામાં પ્રણયરસ મીઠો ટપકતો ,
ચુવા જેવા તેના વહનમય પોતે થઈ જતો .

પ્રિયાની વાણી શું ઝરણુધ્વનિમાં કાંઈ સુણતાં
દ્રવી મહારો આત્મા ચૂપ થઈ રહ્યો શાન્ત સ્થિર ત્યાં ;
હર્યો મહારો આત્મા રૂઢન કરતી સાંભળી પ્રિયા ,
અને ચોકળા આવા સમ શ્રવણમાં અક્ષર પડ્યા :—

“ ઝરા ! રે બહેનારા ! ગહન તુજ છે ગૂઢ વહવું ,
“ ક્યા માર્ગે તહાઈ વિમલ જલ વહે છે ખળકતું ?

“રહી ચોકળી તુંમાં મમ જીવિતની છે પ્રતિકૃતિ ,
“અરે ! ચિતારાએ કથી કલમથી કેમ ચિતરી ?

“મહા અન્ધારી આ તુજ મલિલની શાન્ત ચૂપકી ,
“મને આજુ દે તે તુજ વીચિ તણી દિવ્ય ઝળકી ,
“પુવારા , ને ઘોઘો , વમળ , વળી વાકી તુજ ગતિ ,
“બધા એ તડારાની મમ હૃદય એ એક જ છપી .

“ભગચુ આ મીઠું તુજ જલ ઝડ વાદળી વતી ?
“તને ચૂમી ઘૂમે નલ ઉપર તે વાદળી કઈ ?
“ભગચુ કયાથી ને મુજ હૃદય કયા ખાલી બનશે ?
“અરે ! તેનો પત્તો નલ વિણ ન ખીજો ઢઈ શકે
“હવે મહાઃ હૈયુ તુજ કુલ પડે શાન્ત બનશે
“હવે શ્વાસોની એ જરી નવ રહેશે ગતિ મને ,
“ખરેલી બહાલાથી જરફ તુજ હું પત્ર સરખી ,
“અરે ! હું તો કોઈ પવનલહરી છું ભટકતી ” .

“હું તહારો મકરન્દ છું , અનિલની તું દહોર મીઠી ભલે ,
“તું જો પાણું ખરે , અરે ! હૃદય આ હુંકું બની તો બળે ,
“હૈયુ તું સરિતા તણુ ભરી અને પીનાઁ હું મેઘ છું ,
“તારા દિલની છાંય બધા ભરી ગહે આકાશ તે હું જ છું .

કહેવા બોલ આ કિન્તુ શક્તિ ના જરીએ હતી ,
ના બાણ્યું મેં થયુ શુ કે અક્ષરે ના વધી શક્યો .

છેલ્લા શ્વાસો ઈર દિલ પર મૂકીને લેતીતી એ ,
નહાતું નહાતું હબથું હબથું અગ નેતુ હતુ એ ,
શૈયા તેની કુલ પર હતી . શાન્ત મૂર્તિ હતી એ ,
કોઈ તેનું જગત પર ના એમ રે ધારતી એ .

નિરાશા આશાની સૂઈ ગઈ હતી પીડ દિલમા ,
ન શાન્તિમા તેને હું બલય રહ્યાં દ્યવ્ય કરવા ,
કમી એ અગોથી જરી જરી હતુ ચેતન થતુ ,
જહીં સુધી છેલ્લે મધુર વદને હાસ્ય ચમકયુ !

જેનું શૃંગ હતું પીળું લટકતું ઝાંખું દૂરે પશ્ચિમે,
જેની સાથ રહ્યો હતો કિરણમાં અન્ધાર ગૂંથાઇને;
તે મીઠા શરીરે ઊપરે નયન એ છેલ્લાં વિરામ્યાં હતાં,
ને તેની સહ ગોષ્ઠી કેં પ્રણયની મીઠી મચાવી રહ્યાં.

ભરાયું એ જ્યારે ગિરિખડકમાં શૃંગ શશીનું,
ફરતું 'તું' ત્યારે શિથિલ ગતિએ રક્ત પ્રિયનું;
પછી નીચે નીચે ઉતરી પડતો એ શરીરે હતો,
હતો ઊંડો ઊંડો પ્રિય ઉદરમાં શ્વાસ ફરતો.

શશીના છેડાનાં જરીક જ હતાં ઝિન્દુ દિસતાં,
રહ્યા એ નાડીમાં પ્રિય જીવનના બે જ ધડકા;
પછી અન્ધારામાં કુદરત બધી આંધળી બની,
અને અન્ધારામાં પ્રિયરહિત હુંએ થઈ રહ્યો.

પડ્યો જાણે હું તો દરદમય આખો સળગતો,
પડ્યો હું મૂર્છામાં નવીન કંઈ ભૂતો નિરખતો;
વળી એ સ્વપ્નામાં દુઃખમય ઉગ્યો સૂર્ય બળતો,
હી તેની હુંકે “પ્રિય! પ્રિય!” કહી સાદ કરતો.

ઓચિન્તો હું અમકી ઉઠતાં પાસથી હંસ કોઈ
હી આદ્યો ફડ ફડ કરી શ્વેત પીછાં પસારી;
મહારી દષ્ટિ ઉડતી ગતિની સાથ ચાલી ઉડન્ની;
ને હંયું એ સળગી ઉઠતાં નિટળી આજ આવી:-

“હી ઝટ જજે તહારી હંસી પછી તુજને મળે,
“હૃદય રઝીકું એ હું ધાઈ તને નકી નોતરે;
“અપલ નયનો તેનાં તુંને તહીં અલિનન્દશે,
“ધવલ વળી એ ગ્રીવા બાઝી રહે તુજ કંઠને.

“લટકીશ અહીં! તું હી જા! નથી મુજ હંસલી!
“લટકીશ અહીં બાલી ભૂરી ભમે જ્યમ વાદળી!
“અનિલલહરી હી જાતાં પરાગ પડ્યો ધૂળે,
“હૃદયરસ આ મહારો તેવો મળ્યો રજમાં હવે!

“ સુજ તરસને છીપાવાની ગઈ સરિતા સૂકી ,
 “ ભટકી ભટકી પ્યાસો પ્યાસો જલું તરસે મરી ;
 “ મમ હૃદયના નીલાં પછો જતાં સઘળા ખરી .
 “ મરણગરાળું એ ચી જાશે રડીશ તહીં સુધી . ”

* * * *

સુઝાઈ આ જતા હેયુ , હુ જાગી ચમકી ઉઠ્યો ;
 ધડકતુ હતુ લોહી , વેદના દિવમા હતી .

પછી ભી યોયું વહન પ્રિયનુ ચન્દ્ર સરખુ ,
 અને ગાલે ઓઠે ફરી ફરી મુખે ચુરખન કર્યું ,
 છતાં એ પીડા તો કદિ નવ માસી આ જિગરથી ,
 ખરે ! એ ગાદેલી મધુર સઘળી એ હડી ગઈ !

હરિ ! હરિ ! અરે ! અન્તે શુ છે ? ન સૂઝ કરી પડે !
 મરણ નહી છે ! રે ! ખેલું દો ન અને પછી દોણુ છે ?
 પ્રથમ કદિ હુ , જહાલીતુ તો યશે પછી શુ પ્રભુ ?
 પ્રથમ કદિ એ , રે ! તો મ્હારે યશે પછી શુ પ્રભુ ?

૩-૩-૬૬ .

પ્રેમની ઓટ

તુજ પ્રેમ તણી થઈ ઓટ , સખે !
 મમ પ્રેમની આ ભરતી ઉપડે !
 વીચિઓ દિલની મમ ક્યા હરશે ?
 ધુધવાટ હવે જઈ ક્યા સમશે ?
 હતી હોંશ મળુ લગી ગાથ , સખે !
 મમ ખાલી પડ્યા પણ હાથ , ગખે !

થઈ ફર , સખે !

થઈ ફર , સખે !

વિષ ઘોળી મને ક્યમ આપ ? સખે !
 વ્યવહારી બન્યો પ્રણયી ટળીને !
 વ્યવહાર શિખાવ મને ન , સખે !
 તુજ પ્રીઠ થયું દિલ , બાલક હું ;
 બન પ્રેમી ફરી બની બાલ , સખે !
 “ તુજ લાયક હું ન ” કહીશ નહીં ,
 તુજ એ વદવું નહિ પ્રેમ , સખે !
 “ નથી પ્રેમ ઘટ્યો ” કહી કેમ શકે ?
 ક્યમ કારણ હુંથી મનાય ? સખે !
 તુજ કારણ લાખ મને ન રુચે !
 નહિ કારણ પ્રેમ કદી સમજે !
 ફરી નેત્ર ગયું !
 ફરી દિલ ગયું !

તુજ કાગળમાં મુજ નામ ફર્યું !
 હજુ “ પ્રેમ ફર્યો ન ” કહે તું , સખે !
 હજુ સાબિત શું કરવું તું ? સખે !
 તુજ પ્રેમની ઓટ થઈ જ , સખે !

૮ - ૩ - ૬૬ .

ક્ષમા

હું:ખ તુંથી ન થાય મને કદિ એ !
 કદિ દે હું:ખ તો સુખી તે જ હું:ખે !
 પછી માફ કરૂં તુજને શું ? સખે !
 વિણ બીજ તરુ ઉપજે કદિ એ ?
 જગમાં કદિ માફી મળે ન , સખે !
 મળી માફી લેલે સહુ લોક કહે !

હિલ દાગ પડ્યો “ ન પડ્યો ” ન બને
પછી માફ કરે જગ ક્યાથી ? મળે !
વિસરી ન જવાય બનેલ ણિના !
પછી “ માફ થયું ” ક્યમ થાય ? સળે !

તૂટી દોર ગયો !

પછી એક થયો !

કહિ એમ બનેલ , સળે ! કદિ છે ?

પડી ગાઠ ભલે !

પડી સાંધ ભલે !

પણ દોર તૂટેલ તૂટેલ રહે !
બનશે નહિ તે બનશે ન , સળે !
પણ માગ ક્ષમા મુજ ના કદિ તું !
નથી કાઠ તૂટ્યું પછી સાધીશ શું ?

(વિણુ દહં દવા કરવી ન ઘટે ,
વિણુ દહં દવા ઠડવું વિષ છે .
જન માફી ભલે પ્રભુતા ગણુતાં !
પણ એ જ ક્ષમા મુજ છે હંખડાં !

ક્યમ દોર વણી જન તોડી શકે ?
ક્યમ અપી નીધેલ લઇ જ શકે ?
વળી દે ! વળી લે ! ફરી દે ! ફરી લે !
મહુ એ જ ખૂરાઈ ફૂડાઈ , સળે !

મધુરી નદીઓ દરિયે મળતી ,
મધુરી મટીને ઠડવી બનતી !
પણ ના હંખ કે દિલમા ધરતી !
નવ પાછી ફરે ! નવ માફ કરે !

સુખ પ્રેમી દિયે !

હંખ પ્રેમી દિયે !

પણ લાગણી એક જ એક રહે !
 નવ માણીની કે જ જરૂર રહે !
 ખરી એ જ પ્રીતિ ! ખરી એ જ ક્ષમા !
 પછી માફ કરે તુજને શું ? સખે !
 નથી માફ કર્યે ખરી માણી , સખે !

ખરી પ્રીતિ , સખે !

ખરી માણી , સખે !

દય આ દિલમાં નકી એક રૂપે !
 પછી માફ કરે તુજને શું ? સખે !
 કરી માફ ધરે પ્રીતિ કેમ ? સખે !

૧૫ - ૩ - ૬૬ .

હૃદયત્રિપુટી

રમતી'તી અહો ! વિશ્વળાગમાં !
 “ શીતલ છાંયડો ત્યાં મને હતો !
 “ નવ હતું કશું લાન તાપતું !
 “ નવ હતી મને લૂ કત્તી અડી !
 “ પણ , પ્રભુ ! પ્રભુ ! કેમ શી રીતે ?
 “ અપદ એકમાં અગ્નિમાં ધરી !
 “ નવ બળું હબ્બુ ! બાક ના ઉડે !
 “ હૃદય પિંગળી ના વહે અરે ! ”

ઝીણા આવા રુદનસ્વર આ કુંજ માંહીથી આવે ,
 નીલાં તેની ઉપર તરુઓ શીષ નીચાં નમાવે !
 ના છે રાત્રિ દિવસ નથી વા સૂર્ય વા ચન્દ્રમા ના ,
 કિન્તુ તેના ઝળઝળ થતા તેજમાં વિશ્વ નહાતું .
 કુંળી અધ્યા છ વરસની એ બાપડી કન્યકાના ,
 ગાલે ઓઠે શરીર ઉપરે ફેરવે હસ્ત સ્નેહે !

મીચેલાં એ નયનકમલો મારતા અશ્રુખિન્દુ ,
 સધ્યાનુ એ હૃદય ગળતાં તારલાઅશ્રુ આવ્યા ।
 સધ્યાથી એ કુમળી વધુ ત્યા આવી ખંડોચી તમિસ્રા ,
 હોતે લાવી ઉર પર ધરી ગીતજો હિમરશ્મિ ,
 એ ખાલાના નિજ કર વતી ચન્દ્રમા અશ્રુ લૂછે .
 કિન્તુ તે એ પિંગળી ગત્તા ગાલથી પાદ પામે ।

દુહરત વહે તેનું ભાન ના દુ.ખી દિક્ષને ,
 દુ.ખીના દુ.ખમા કિન્તુ દૂએ તારા , ગરી , રવિ !

જહી યેગયેલુ દુ.ખમય તિમિરે જિગર છે ,
 તહી પેસી કેા હી જરી પાણુ શકે ના કિરણુ કેા ।
 અહો ! એ અન્ધાઝ પ્રલય થકી એ કેં વધુ ખરે ,
 વીતેલી તે બાણે , ખિન્નઅનુભવી ના મમજશે .

જૂઠાં જૂઠાં શ્રવણનયનો કાર્ય કીધા કરે છે ,
 કિન્તુ એથી મન લઈ શકે સર્વને એક સ્થાને ,
 જૂઠાં જૂઠાં છુદ્ધછુદ્ધ તરે કેઈ કસાર માહી ,
 તેને જેવો લઈ જઈ શકે એક કાઠે અનિલ .

આવે ગાયનના સ્વરો પિંગળતા અન્ધા મહી ફરથી ,
 આવે કેા સખીમડલી રમતી ને ગાતી ભર્યા હર્ષથી .
 તેમા અમ્પકની બીડેલ કલી શી નામે રમા એકલી ,
 સૌ વન્ધે અગિયાર વર્ષની હતી કન્ધા ધીમે ચાલતી .

તેના મ્હો પર ને નસેનસ મહી ઉચ્ચાર ને ચાલમા ,
 ક્ષત્રીઓ તણુ ઉચ દિવ્ય ઝળમ્મી લોહી વહેતું હતુ ,
 જા એ અષ્ટમીનો હતો બ્યમ શશી ફિક્કા કરી તારલા ,
 તેણુ લવ્ય લલાટ સૂણુ બધા ફિક્કાં કરી નાખતુ .

ક્યાં એ ઉત્સાહી જર જરી હતા હીર્ષ ગ્રહવા ,
 મુગન્ધી પુષ્પોને રમત કરતા શાન્ત અર્ધને ;

હતી બેતી બિલી કુસુમકલીઓ હેત ધરીને,
દયાથી ના દિનતુ ચૂંટી લઈ શકી કોઈ કલીને.

“રૂઢન તો હવે લોહીમાં મળ્યું !

“રૂઢનનો મને ઘા નહીં કર્યો !

“રડી મરું અહીં સાંભળે ન દે !

“ન મુજ મૃત્યુથી કોઈને કરું !”

રમાના કણોમાં સ્વર પડી ગયા બિતરી દિલે,
વલોવાયું તેનું હૃદય કુમળું એ રૂઢનથી ;
ગઈ એ તો ચાલી અનુસરી સ્વરે એ રૂઢનના,
અને ખેંચી ત્યારે દુઃખદ ફરી આ ગાન સુણતી :-

“વિટપ ને તરુ મૂલથી ગયાં !

“કયમ કલી હવે ના સૂકી મરે ?

“કુઢરતી ફર્યો આજ કાયદો ,

“મુજ પતિતના કષ્ટકારણે !”

“કુઢરતી ફર્યો આજ કાયદો ,

“તુજ પવિત્રના પ્રેમકારણે !

“લઈ ગયો છતાં તું સુકી નહીં ,

“વિટપ વૃક્ષ તો આપશે નવાં !”

આખો આ વૃક્ષ આડેથી રમાએ સ્નેહઉત્તર,
બાલકી એ ઉડી બગી બુવે તો રાત્રિ છે પડી.

રમા દોડી આંખે રૂઢન કરતીને નિજ ઉરે,
વહું પાણી પાણી હૃદય થઈને એ દુઃખી પરે ;
મળ્યાં ખન્ને હેયાં જલ જલ સહે જેમ મળતું,
વહ્યાં અશ્રુ ચારે નયનકમલેથી બહુ બહુ.

દયા છે ઈશ્વરી માયા, આ સંસાર કટુ મહી :
દયામાં ધ્રુવપ્રીતિનું કાંઈ ભાન જનો કરે.

“આ સંસાર અગાધના ચળકતા તું છે કિનારે હવે,
“ત્યાં શું મૃત્યુની ફર પાંખ સુણી તે બહાલું ઉપાડી જતી ?

“ ઇચ્છે તું તુજ તે બનું, સખી બનું, માતા, ભગિની બનું,
 “ રાતું ના ! પણ કોઈને દિલ મળે તો ત્યાં વિરામી જવું. ”

હૃદયરસ દ્રવેલો બાલકી પી રમાનો,
 હિબકી હિબકી રોતી, રોઈ હેયુ ઠલાબ્યું ;
 { રુદન મધુર લાગે કોઈ ને પ્રેમી લાગે,
 રુદન જરૂર આંહી પૃથ્વીમાં સ્વર્ગ અશ .

“ અશ્રુ લૂછી રમા બોલી, “ તહાઈ નામ કહે, સખિ ! ”
 “ શોભના ”, બાલિકા બોલી પાછી રૂપ થઈ રહી .

“ બાપુ ! બોલ હવે ! નહીં કુંઝ વતી આવું પીડાવું ઘટે,
 “ બાપુ ! બોલ હવે અને જલદી તું વૃત્તાન્ત તહાઈ કહે : ”

કમ્પી ગાત્ર ગયાં ગને હૃદયના તારો અણેણ્યા, છતાં
 લૂછી અશ્રુ ગરીબ ગાલ પરથી બોલી ધીમે શોભના -

“ ડર હતો દિલે, મે સુણ્યુ હતું,
 “ મરણને છતાં જાણતી નહીં !
 “ રુદન મેં ફીડું, દેખી ખૂટીતી 'તી !
 “ રુદન મેં કદી ના કર્યું હતું !
 “ પૂછતી માતને, ‘ મૃત્યુ શું ? કહે ! ’
 “ રડી રહેતી એ ! ના કહ્યું કદી !
 “ ‘ ક્યમ રહે ? કહે ! બોલતી નહીં !
 “ રુદન મૃત્યુ હું જાણતી નહીં !
 “ કરતી કા રડયા જોઈ મા મને,
 “ સમજું હું હવે, ના સુણ્યુ કદી !
 “ મમ પિતા ગયા ગામ ન્યારથી
 “ રડતી મા સદા જોઈ મુજને ! ”
 “ રડતી મા સદા ”, બોલતાં રડી,
 ગરીબ શોભના બોલતી વળી -

“ ‘તુજ પિતા ગયા ગામ છે,’ કહ્યું!
 “ કયમ જૂ હું ગણું વેણ માતનું?
 “ પણ કદી ક્યાં ગામથી નહીં,
 “ નયનમાં રહ્યાં અશ્રુ માતને!
 “ રમત તો મને ભાવતી નહીં!
 “ રમતી રે! છતાં સાથ મહારી તે!
 “ ઉધરસે પછી મા ગઈ ગળી,
 “ ગઈ ગળી અને ના ફરી વળી!
 “ રુદન માતનું દષ્ટિ આગળે,
 “ કદિ કદિ અરે! ના ભૂલાય એ!
 “ મુજ સહે રહી વૃદ્ધ ડોશી કે,
 “ મુજ પડોશમાં એ રહેતી 'તી;
 “ પછી ગઈ કહીં મા ન જાણું હું!
 “ નવ પછી દીડી મા અરે! અરે!
 “ પૂછતી હું, ‘કહીં મા ગઈ? કહો!’
 “ ‘તુજ પિતા ગયા, એ જ ગામમાં!’
 “ રડતી ડોશી ને રોતી હું વળી!
 “ દિવસ એમ કે હું ખના વહ્યા!
 “ દિવસ એક એ ડોશીમા હતાં!
 “ સૂઈ જતાં અને ચુમ્મીને કહું:—
 “ ‘તુજ પિતા મર્યા! મા મરી અરે!
 “ ‘મરી જ જાઉં છું આજ હું જો!
 “ ‘કદિ નહીં અમે આવશું અહીં!
 “ ‘તુજ હવે નથી કોઈ વિશ્વમાં!’
 “ રડી રડી અરે! હું પડી ગઈ,
 “ ઉડી અને હતું કોઈ પાસ ના!
 “ રડી મરું અને કોઈ ના રહે!
 “ કહી શકું નહીં શું થયું પછી!”

જલ વહે વહે ચાર નેત્રથી ,
હુ ખી વધુ હશે ડોણ એ મહીં ?

|| થાય છે એમ હેયામા . ભક્તિથી , રસઐક્યથી ,
દયાની પ્રેમઉત્પત્તિ તે જાતી જ નકી નકી .

અખી વાસે જન્ને શિથિલ પગલે ખેંચી ગઈ ત્યાં ,
રમાને બોલાવે “ સખિ ! સખિ ! ” કહીતે રમતી સૌ ,
રમાને જોઈને અખી જરી વધી એક હમીને ,
“ અકેલી તુ તો રહે સગપણ થયુ જ્યારથી , સખિ ! ”

રમાએ શોભનાને ત્યાં ઓળખાવી અને રડી ,
સખીઓ ચૂપ ઉભી ત્યાં , દયાથી પિગળી બખી

એવામા તરુઓ મહીં ઉડી ઉડી કે આગિયા આવતા ,
પાંખોના અળકાટ અદર લગે જાણે સુનેરી રૂઠા ,
તેઓને નિજ હાથમાં પકડવા હોડે સખી સૌ તહીં ,
જોઈ રિનગ્ધ દયાર્દ્ર બહાલથી ધીમે નહાની હોડે શોભના .-

“ અડકશો નહીં ! ઝાલશો નહીં !
“ સુખથી જે ફરે તે ભલે ફરે !
“ ન સપડાવશો ! એ કહે નકી !
“ ફીટી પડે અરે ! હર્ષ તે તણો !
“ અળકતી અને ફરથી રૂડી
“ રજ ખરી જશે જો અડો તમે !
“ અડકશો નહીં ! ઓ સખિ ! સખિ !
“ સુખથી એ ફરે તો ભલે ફરે ! ”

છોડી ગેલ કંઈ તુર્ત સ્નેહ કેા અખી બોલતી .-
| “ હુ ખી જે હોય તે જાણે પારકાના હુ જો નકી . ”

નિજ ગૃહ જલદીથી ચાલી ખેંચી ગઈ સૌ ,
ગરીબ ગઈ ગૃહે એ શોભના તો રમાને ,

નિજ દુઃખ વતી તેણે સર્વને દુઃખી દીધાં,
લાગી ગઈ સહુ સાથે દિન થોડા મહીં એ.

ગયાં એ ચક્ર વર્ષોનાં ફરી તે રાત્રિ ઉપરે;
શોભના ખાચડી કાંઈ શીખીતી હસતાં હવે.

* * * *

સૂતાં છે સહુ શાન્તિમાં, રજની તો થોડી વડી છે ગઈ,
મીડી વાયુની મન્દ દહેર વહતી નિદ્રાની પાંખો સમી;
નિઃશ્વાસો મૂકતી અને દુઃખી દિલે સી કે રમાને ગૂઢે,
ફમ્ફમ જે વરસે અને ટમટમે તે મેઘ બેતી ફરે.

તેનું લબ્ય લલાટ વીજળી સમું અન્ધારમાં દિસતું;
તેમાં રેખ પડી રહી હૃદયના ઔદાર્ય ને શૌર્યની;
કાળાં વસ્ત્ર મહીં રહેલ સુખ એ લાંબા ઇતિહાસની,
વાતો ટૂંક પરે વિચાર કરતું, છે શાન્ત તહોયે હજી.

પણ હૃદય પીડે તે કાંઈ છે ઢઢ તાબું,
અગર કંઈ થવાનો આજ કે કાલમાં ધા;
હસડસી દિલ તેનું અશ્રુને ચોલી રાખી,
“જઈશ! પ્રિય! અરેરે! કાલ તું!” એમ બોલે.

“પરણીને જશે કાલે રમા ઘેર પતિ તણે!
“જશે કેમ દિનો મહારા?” બોલી માતા રમા તણી.

સૂતી હતી નહીં, જાગતી હતી,
ગરીબ બેઘ એ - શોભના, રમા;
રડી રડી હતી શાન્ત મેળવી,
પણ દિલો થયાં બોખરાં હતાં.

“કયમ થશે? સખિ! કેમ કાઢશું
“દિવસ આપણા મા વિના અરે?”

- “ અહો ! બહેલું ! બહેલું ! મધુર ગતિએ એ વહી જવું !
 “ ઝરા બહેતા તેણું રદન કરતાં એ વહી જવું !
 “ વહે છે તો ક્યાંથી વહીશ વહેતો તેમ જ સદા ?
 “ વહેનારાં સર્વે નકી નકી ‘ ન બહેતાં ’ બની જતા !
 “ વહેશે તું ત્હોયે ગતિ તુજ જશે કાલ પલટી !
 “ સદા હું તો ઇચ્છુ ગતિ તુજ રહેજે નભ ભણી !
 “ વહુ છું, બહેતું ’ તું, વહીશ ત્યમ હું જ્યાં સુધી વહુ,
 “ અરે ! બહેનારૂં કે કદિ પણ ન આપું કદી શક્યું .
 “ ગયેલી વેળાથી ચિતરી મમ ભાવિ નવ શકું !
 “ છતાં એ વિચારી મમ હૃદય આળી ક્યમ શકું ?
 રમાતું હેયુ એ વચન નવ આપી ઘર્ષ શકે,
 “ અને ના ના એ કૈં દરદ મમ બાણી કદિ શકે !
 “ સુખી એ છે એ તો મમ હૃદયનું છે સુખ નકી,
 “ કરી તેને ભાગી સુખી દિલ શકું ના કરી દુઃખી !
 “ પ્રિયાની બહાલી એ પણ મૃદુ સુખી આ મુમજતી !
 “ હ.બો એ હેયું તો મમ હૃદયની છે પ્રતિકૃતિ .
 “ કૃપા છે, માયા છે, છલકતી દયા છે જિગરની,
 “ રમા તેને આહે, પણ દરદ બાણી નવ શકી !
 “ મને આહે, પૂજે, પણ દિલ ન ખુદલું કરી શકે !
 “ રમા મ્હારી ત્હોયે દરદ મમ બાણી નવ શકે !
 “ છ વર્ષોથી મ્હારૂં હૃદયઝરણું આમ વહેતું !
 “ છ વર્ષોથી તેનું ગરીબ દિલડું આમ જ વહે !
 “ રમાને હું યાચું ! મમ હૃદય યાચે ગરીબ એ !
 “ રમાને તો બહાલા હૃદયદય છે એક સરખાં !
 “ જિગર જળી જતા એ અંકુરો ખાક થાશે !
 “ રડી રડી કરમાશે શૌભના બાપડી રે !
 “ ગરીબ દિલ ઉડેલે કોઈ એવું મળે જો,
 “ હૃદય મમ ઠરે રે ! દાઝતું કાંઈ આ તો . ”

હાથમાં હાથ દેઈને આવે છે શોભના, રમા !
 દિસે યુવાન પી જાતો જન્નેના ઉરનો રસ .

આવે કુરંગ વળી કેા કૂદતું બીધેલું ,
 આવી યુવાન પગમાં પડી એ ગયું ત્યાં ;
 નેત્રો હતાં અપલ બીક વતી થયેલાં ,
 ને શ્વાસથી હૃદય એ ધડકી રહ્યું .

બોલી લેશ હસી રમા, “ પ્રિય અહો ! આ છે દુઃખી કાં હજી ?
 “ આવ્યું છે તુજ એ હવે શરણમાં ! પંપાળ તેને જરા !
 “ પાળેલું સુજ એ ગરીબ મૃગલું ! તે આશરે ને પડ્યું !
 “ માગે ને કદિ છાંય કેા જિગરથી તો આપવી તે ઘટે. ”

“ શરણ મમ થયું તે પૂર્ણ આનન્દમાં હો !
 ✽ “ શરણ મમ પડેલાં કોઈ દી ના દુઃખી હો !
 “ પણ શરણ પડેલાં સર્વ ના છે સુખી હો !
 “ હૃદય મમ બળે છે માત્ર તેથી જ બહાલી ! ”

મૂકી નિઃસ્વાસ બોલ્યો એ રમાને કર આંખીને ,
 બગાસું બાંધને બોલે ધીમેથી મૃદુ શોભના :—

‘ હૃદયની દયા એ જ છે બધું ,
 ‘ બની શકે નહીં કેં જ ને વધુ ;
 ‘ શરણ આપવું એટલે , સખિ !
 ‘ હૃદય આપવું એ જ છે નકી .
 ‘ હૃદયની મળે કાંઈ ને દયા ,
 “ શરણ જે પડ્યું તે દુઃખી ન તો ;
 ‘ સુખી દુઃખી કરી વિશ્વમાં શકે ,
 “ હૃદય એકલું ! ના બીજું કશું !
 “ હૃદય ને મળ્યું તો બધું મળ્યું !
 “ હૃદય ને નહીં તો નહીં કશું !
 “ શરણ તેં દીધું , લાઈ ! છે નકી
 “ હરિણીને , જીવો એ કૂદી રમે . ”

“ના ના એમ બને નહીં ! હૃદયમાં શું સર્વ આવી રહ્યું ?
 “ક્ષત્રીયું” નવ લોહી ભૂમિ કદિ એ પીવા શક્તી હોત તો !
 “જેને દિલ પીધેલ તે હુ ખી થતું પ્રેમી ન બેઈ શકે ,
 “ના બે એમ પછી , સખિ ! શરણુ તો આવ્યું કહું હું નહીં !”

“ નકી સાચુ રમા બોલી , પ્રીતિ એ જ નકી ખરી ,”
 જાડા કાંઈ વિચારોમા બોલી જિયો યુવાન એ .

નવીન કલી રૂપાળી શોભના ચૂંટતી , ને
 યૂ થતી લઘુ ડરે એ વાળમાં સૌ રમાના ,
 મધુર મધુર પુષ્પો ચૂંટતો એ યુવાન ,
 કમલવત રમાના હસ્તમાં આપતો સૌ .

* * * *

સળગી ઉઠતું હૈયું ત્યારે યુવાન તાવું હતું ,
 હૃદય ધડતું કાંઈ કાંઈ વિચાર નવા હતું ;
 નવ સુખી થયું તે દીથી એ ! કલી નવ વા ઠયું !
 પિગળી પિગળી ધીમે ધીમે વહ્યું , વહતું વહ્યું !

પ્રણય ઘસડે તોડી દેવા અહો સહુ પિંજરાં !
 ફેરજ ઘસડે કેદી થાવા અને મરવા હું એ !
 ફેરજ હતી આ , પેલી પ્રીતિ ! રહ્યું રડવું હવે !
 ફેરજે લડતી પ્રીતિ સાથે ! રહ્યું મરવું હવે !

શરણુ પ્રણયી આવે તેને રખાય અરે નહીં !
 શરણુ પ્રણયી આવે તેને કઢાય નહીં વળી !
 વચન પ્રિયને આપેલું , “ હું યશ્વિ ન અન્યનો ” ,
 વચન પ્રિયનું પાળે તેથી મરે હું ખી દિલ કે !

અરે ! શાને આવો અધવચ રહે તું લટકતો ?
 હજી જા જોડો તો પડ સહુ તહી તૂટી પડશે !
 વિભાગો કીધાથી પ્રણય ન કદી ન્યૂન બનતો ,
 અને તેથી , લાઈ ! પ્રણય પ્રણુ છે આ જગતનો .

આ વિચાર મહીં યુવાન દિલ એ જૂકી રહેલું હતું ,
તેના તાર ઝરૂર સર્વ બનીને કમ્પી રહેલા હતા ;
ઓહો ! એક ઘડી રહી, પલ રહી, તે કાં ઢળે કે મરે !
તોડે પિંજર એક આ ક્ષણ મહીં , ના તો કદી એ નહીં !

કાર્ય છે સિન્ધુતું મોળું , ઘા છે કે ગતિ કાંઈ છે ;
આમ કે તેમ કીધું તે કીધું ને તે થઈ ગયું !

થયું ને કીધું તે કદિ પણ બને ના “ નવ થયું ” !
ક્ષણે કીધેલું તે જીવિતલાર સાથે જિગરને !
અચમ્બો લાગે છે, સમજણ પડે ના, ક્યમ થયું !
ઘણી વેળા પોતે દિલ પણ ઠગાયું સમજતું !

ઠગાવું જો હશે નિમ્નું ઠગાવું તો ભલે સુખે ;
પરન્તુ જાય છે જોતી હેયું તો તો જવું પડે !

કરે જો કાંઈ તો સુખથી કરજે ને સુખી થજે ,
પરન્તુ કાંઈ તું ઢચુપચુ રહીને કરીશ ના ;
કરે છે સાચું તું જરૂર સમજી એમ કરજે ,
નહીં તો પસ્તાવો હઃખમય અગાડી બહુ થશે .

ફેરજ ને પ્રીતિને તું દોરજે એક માર્ગમાં :
ધર્મથી પ્રેમ જૂદો ના , ફેરજ એ જ પ્રેમ છે .

* * * *

જાંચો છે રવિ મધ્યમાં નભ પરે , છે ચૂપ સંસાર સૌ ,
ધીકેલી ધરણી દિસે , તરુ મહીં પક્ષી લપાયાં સહુ ;
ગાઢા મંડપમાં યુવાન કુલડાં વેરી નીચે છે પડયો ,
કિન્તુ કંટકથી ભર્યા હૃદયને પીડી રહ્યાં છે હઃખો .

આવે છે ચાલતી ધીમે દૂરથી ત્યાં જ શોભના ;
ઉદાસ એ દિસે ચહેરા , ગમ્ભીર નેત્ર છે ઢળ્યાં .

આછું એક જ શ્વેત સ્વચ્છ કપડું તેણે પહેર્યું હતું ,
તેનાં અગની દિવ્ય અંચ અગતી રહેતી બહારે હતી ,
તાપે તમ થયેલ ગાલ પર એ ગાલી ગુલાબી હતી ,
ને તેની પર મધ્યમાં અગત્ય બિન્દુ હતું સ્વેદનું .

ડાબો હતો કર કમાન વળેલ ફેડે ,
બીજો હતો લટકતી ગૃહી પુષ્પગુચ્છો ,
યુવાનના પદ લાણી ઢળતી પ્રીતિ શા ,
ઓખેથી લાલ નિકળી ફિરણો છવાતાં .

જાંચી એક જરા ગુલાલ ઝરતી પ્હાની હતી પાદની ,
ભલી એમ રહી યુવાન નિરખી નિશ્વાસ મૂકી જરી ,
/ નેત્રે નેત્ર મળ્યાં અને ઢળી ગયાં ! પાછાં મળ્યાં ! ને ઢળ્યાં !
શ્વાયુ દિલ તહોય ચત્ન કરીને જોલી ધીમુ શોભના—

“ પ્રીતિ ધરી રમા જે ઉછેરતી ,
“ પ્રથમ પુષ્પ તે આ ગુલાબનાં ,
“ કરતી સ્નાન એ તેથી મોકલી ,
“ પ્રિય સખે ! મને આપવા તને ”

લાંબો કરી કર જરી નમી પુષ્પ આપે ,
ત્યાં એ જરા લથડતી લપસી પડે છે ;
પુષ્પો પળ્યા , કર રહ્યો કરમા મુજન્તો ,
એચો નહીં મૂકી લીધો નહિ વા યુવાને .

Y | ત્યાં કેં થયું મગજમા , કરમા થયું કેં ,
કાઈ નવું નયન ને દિલમાં થયું કેં ,
જે ખાળતાં હૃદય તે નિકળી પડ્યું કેં ,
જેનો હતો ડર દિલે અર્ધ એ ગયું કેં .

ઉઘાડી ગારીએથી ત્યાં દેખે છે કોઈ આ ગધુ ,
યુવાને ઓગળી ંડાલી , જેવી હસ્ત લીધો ઝટ

લોંઠી પડી શરમથી ચમકી ઉઠી એ,
જે ના થવું ઘટિત તે થઈ તો ગયું કે;
એ સ્વપ્ન, એ જખમ એ વિષદૂંટડાને,
વિમાસતી, સળગતી ગૃહમાં ગઈ એ.

જોયું મનાય નહિ એ કદિ એ રમાથી;
જોયું ભૂલાય નહિ એ કદિ એ રમાથી;
કિન્તુ “દીઠેલ કદિ આ નવ હોય સાચું”,
સંકલ્પ એ દઢ કરી સુખણી થઈ એ!

બિચારાનું હેયું સળગી પણ ઊઠ્યું, બળી ગયું,
ફરે, ડોલે માથું, નયન પર ગાદું પડ વળ્યું;
રહ્યા સ્વેદે ભીના થરથર કમ્પી અવયવો,
ક્ષણો બે વીતી ને રુદનમય આ નાદ નિકળ્યો:-

“અરે! મહારી વૃત્તિ, હૃદય મમ, ને વૃત્ત સુજ એ
“ઘડીમાં શું જૂઠાં થઈ જઈ બન્યાં મોહવશ રે!
“અરે! નિર્માયું શું મમ હૃદયને ધૂળ મળવું!
“અને એ કેન્યાના હૃદય કુમળાને સળગવું!

“રમા! બહાલી! બહાલી! ઝળક તુજ ચોકખા હૃદયની
“હવે ઊઝી આંખે નિરખી શકવાનો કદિ નહીં!
“હવે ક્યાંથી પૂણું? હૃદય તુજ ઊંચું અતિ રહ્યું!
“ગયું પાતાલે ને મમ હૃદય પાપી થઈ ગયું!

“પ્રભુ’ એવું ફેલેને કદિ નહિ મને તું, પ્રિય! હવે!
“પ્રભુ તહારો પાપી જખમ તુજને એ કરી શકે!
“અરે! ઉછેરું તેં મધુર મૃદુ કેવું કુસુમડું?
“બગાડયું મેં તેને કચરી કચરામાં પ્રભુ! પ્રભુ!

“કલી મીઠી દેવી! રજ પડી હવે દૂર કરને!
“ફરી આ બળે તું લપટીશ, કલી! ના કદિ અરે!
“રમા જેવી પાછી ઝળકમય તેજે ચળકને!
“ક્ષમા આ પાપીને કરી કદિ હવે તે ન સ્મરને”!

ભૂ ભૂ ભૂં શુંજતો આવે પુષ્પો ઉપર ભૂગ ત્યાં,
ખીલેલાં કંક પુષ્પોને ચૂમતો તે ફર્યા કરે.

નજર પડી ત્યાં પેલાની ને જરા ચમકી ઉઠ્યો,
નજર પડતાં કાઈ પાછો વિચાર નવો ઉઠ્યો;
હૃદય ગળવા લાગ્યું, પાછુ થયું 'વહવું શરૂ,
હૃદય ગમતું શોધી લેવા વળ્યું, ફરીને ગળ્યું !

✓ અહો ! કેવાં પુષ્પો ભ્રમર પર પ્રેમે ઝૂકી રહે !
“ અને કેવાં ચુમ્મે સ્મિત અધરથી સૌ ભ્રમરને !
“ અહો ! કેવો શુંજ કુલ કુલ પર ભૂગ ભમતો !
“ અને કેવો ચોટી કલી કલી મહીથી રસ પીતો !

✓ “ અહો ! કેવી મીઠી દુમ્મમકલી એ સ્નિગ્ધ ઉઘડે !
“ તહી ચોટયો જાણે કદિ નહિ હવે એ ઉખડશે !
“ પરતુ આ ઊડ્યો નવીન કલીઓ ન કુસમમાં !
“ ફરી ઈચ્છા થાતાં લપટી પડશે એ જ કલીમા !

✓ “ અહો ! સ્વચ્છન્દી એ નવ કદિ રહે પિબરપૂર્યો,
“ વળી લોગી સાચો કદિ નવ વિસારે કુસુમ કો !
“ બધાને આહે છે પણ ત્યજી ન દે કોઈ કુલકું !
“ હશે આલું પાપી કુદરત તણુ શું રમકડું ?

“ અરે ! હું માટે તો કુદરત તણુ શું કમ ફરે ?
“ મને શું સૌન્દર્યે લપટી પડતાં પાતક પડે ?
“ પ્રભુએ આપી તે કુસુમરજ હું કા નવ ગ્રહું ?
“ અરે ! તે જોવી તે પ્રભુથી દિલને પાતક ન શું ? ”

આવે છે શુંજતો ખીલે તે પુષ્પો પર ભૂગ ત્યાં,
જોઈ તે અશ્રુ આંખ્યા ને ઉદાસ તે ગયો ફરી

“ ક્ષમાચાલા હેય કુદરતી ભલે આમ જ રમે !
“ મનુષ્યો તે માટે નથી હજી થયા લાયક ખરે !

“ સુખે આલિંગે છે કુમળી કલી કોઈ જમરને !

“ નથી એ બન્ધાઈ અમુક ભમરાથી નકી નકી !

“ વિભાગો ભોજ્યલોકતાના પાડેલા છે વૃથા અમે !

“ લોકતાનો માર્ગ જૂદો કે , ભોજ્યનો ય જૂદો વળી !

“ દિસે એવો કાંઈ કુદરત તણા ના કમ નકી ,

“ અહો ! ભોજ્યે લોકતા કુદરત તણા એ કમ મહી !

“ અહા ! બન્ને પાંખો કુદરતની સ્વચ્છન્દ ફરતી ,

“ રહે તેથી ભિંચાં કુદરત તણાં બાલક ઉડી !

“ ઉડી ક્યાંથી શકે લોકો, તોડીને એક પાંખને ?

“ ઉત્સાહી ઉડવાતું કો રહે તો તે ભલે રહે !

“ તને છોડી વ્હાલી ક્યમ જઈ શકું ભડી કદિ હું ?

“ વિચારો મહારાથી જરૂર અપરાધી તુજ બાતું ;

“ ઉડી હું ભલે તો પછી તુજ રહે શું જગતમાં ?

“ ભલે કેદી થાતું તુજ હૃદયતું આ દિલ સદા !

“ ભલે ભૂંગો ઉડે કલી કલી પરે ને ફુલ પરે ,

“ મને તે ના છાજે , ફુલ સુજ રહું એક જ હવે ;

“ ઉછેરેલી ત્હોં તે મધુર કલી વ્હાલી પણ મને !

“ મને વ્હાલી ત્હોંયે તુજ કદિ હવે તે ન બનશે .

“ પ્રભુ આચે તેને પ્રભુથી રચીલો ભૂંગ કુમળો ,

“ પરન્તુ એ ચિન્તા મમ હૃદયનો એક ભડકો ;

“ ફરી કેદી ત્હારો ભવિત સઘળાનો થઈ રહ્યો ,

“ હવે હું તો ત્હારો જરૂર અપરાધી નવ રહ્યો ” !

રાખજે યાદ તું , ભોળા ! ત્હારાં વેણુ સદા હવે !

હવે જો ચૂક , તો ત્હારું કોઈ આ જગમાં નથી !

કલીની પ્રીતિ એ તુજ દિલ હજી જો ઘસાડી લે ,

ભલે પ્રેમી થાજે ! પણ વચન આ ના ભૂલી જજે ;

કરે છે સાચુ તું જરૂર સમજી એમ કરવે,
નહીં તો પસ્તાવો હું ખમચ અગાડી બહુ થશે.

સન્ધ્યા પડી રવિ હવે ડુબવા જતો એ,
આવે સખી ફરતી ભેચ યુવાન પાસે;
સુખી હતી ત્યમ હજી સુખી છે રમા, ને
ઢાંકી દુઃખો રમતી ગાપડી શોભના એ.

રમ્યાં ફર્યાં એ ગણુ ગાગની મહી,
છુપું હતું એ દિલમાં નવુ કંઈ,
હતું કળાવ્યું પણ ઉછળી જતું,
અકિત નેત્રો મળતાં પ્રકાશતું !

રમા કશું એ ગણુકારતી નહીં,
છતાં નહું કે સમજી જતી હતી,
ન દેખતી હર્ષ પિયુસુખે, અને
ન દેખતી હર્ષ સખીસુખે વળી !

✓ “હશે એ શું સાચુ ? મમ હૃદય કાઠ નવ કહે !
“હજી શું દેખું છું ? સમજણ પડે ના કરી મને !
“કહેજો ! એા બહાલાં ! તમ હૃદયની અનિય પડી શું ?
“નહીં એ હું તોડું ! દુઃખી ફરી તમોને ક્યમ શકું ?

“સુખી હું છું બહાલા ! તુજ વધુ મુખે હું વધુ સુખી !
“છુપું રાખો તેથી પણ બળી મરે હું બિગરથી,
“પ્રભુ ! ત્હારું તેવું હૃદય કુમળા છે આતિ આતિ !
“અરે ! તેની અનિય ક્યમ કરી ગહુ તોડી જ કદી ?

✓ “નકી બનુ યાપી જ આ વિચારથી,
“ન રામ મહારો કંદિ હોય અન્યનો,
“અરે ! ધમા તું કરવે મને, પિયુ !
“ન સ્વપ્નમા તે કંદિ હોય તું, પ્રભુ !”

એવા કાંઈ વિચારોમાં રમા તો ડૂબતી હતી ;
અહોહો ! પ્રેમીના પ્રેમી દોષો જોઈ શકે નહીં !

રમાની શુદ્ધિથી હૃદયદ્રવ્યમાં શુદ્ધિ પ્રસરી,
અને એ શુદ્ધિ શો શરી પણ પ્રકાશ્યો નભ મહીં ;
રમા બહાલા સાથે હસતી થઈ જૂદી સખી થકી ,
અને નિદ્રા આવી રજની વહતાં મીઠડી ઘણી .

* * * *

અર્ધેક રાત્રિ વીતી ત્યાં , આબ્યુ' સ્વપ્ન યુવાનને ;
સ્વપ્નમાં ત્યાં રમા દીઠી , નિદ્રા લેતી સુશાન્તિમાં .

--- વળી કોઈ મહોટી ઉડતી દીઠી દેવી શિર પરે ,
હતા તેના વાળો શિરથી પગ સુધી લટકતા ;
હતી તીણી દષ્ટિ , મુખ પણ હતું સખત દિસતું ,
અને કાળી લાંબી લટકતી હતી દોરી કરમાં .

યુવાના બે કરો બાંધી , બાલી ક્રોધથી દેવી એ : -
“ નામ મહાર્જી નીતિદેવી , કેદી તું સુજ છે બન્યો ! ”

એ સુણતાં ગૂંહ મહીં પ્રકટયો ઉભસ ,
આકાશમાં લટકતું કંઈ સ્વર પીનું ;
તેના પ્રકાશથી ગયો ઝટ બન્ધ તૂટી ,
ને દેવી કેદી કરનાર ભળી હવામાં !

આ પાંખનો નભ મહીં સુસવાટ વાગે !
પાંખો કને કખૂતરો ઉડતાં દિસે કું !
તે શ્વેત છે કખૂતરો , વળી શ્વેત પાંખો !
ને શ્વેત વસ્ત્ર દિસતાં ઉડતાં હવામાં !

તે આસપાસ વીજળી સરખું કુંડાળું
કું કિરણોમય દિસે ચળકાટવાળું !

તેમા દિસે પદ ગુલાબી પુલો સરીખા ,
જેમાથી અમૃતઝરો ઝરતો અથાગ !

તેના પડે શીઝર સૂર્ય શશી પરે , ને
તેના પડે શીઝર તારકે ને ગ્રહોમા !
હી શુ દિસે મુખ શશી વત સ્વસ્વનુ એ ,
જેમાથી હાલર તણી ખુશખો વહે છે !

પ્રીતિદેવી તહી આવી , ભણી યુવાનની કને ;
એક હસ્તો ગ્રહો હસ્ત , બીજો હસ્ત દિલે દર્થો .

તેના સ્પર્શથી અંગને અવયવો ઠરપી રહ્યાં સૌ , અને
મીઠું થેન ચડી ગયું મગજમાં ને જીવ જૂઠો પડે !
દેવી પાંખ પસારી ઉડી ગઈ એ આત્મા લઈ સ્વર્ગમાં !
સામી આવતી દેખી ત્યાં હસમુખી તેની પ્રિયા શોભના !

કુમારિકાનો કર એક લીધો ,
લીધો વળી એક યુવાનનો ; ને
જરી હસી દેવી કહે “ સુપ્રેમી !
“ બને હવે એકરૂપે સુખેથી !

“ રમા વળી આવતી આ ઉડીને ,
“ તણે દિલો એક જ આજ થાશે !
“ સદા રહેજો મમ રાખ્ય માહી ,
“ સુખી થશો ! આશિષ મહારી ! બચ્યાં ! ”

કિન્તુ વ્યગ્ર થઈ યુવાન નલમા નેઈ રહ્યો બીકથી ,
નીચી ઉતરતી રમા નલથી તે નેઈ કહે દેવીને -

✓ “ ‘ હું ના અન્ય તણો બનું કદી , સખિ ! ’ એ વેણુ તૂટ્યુ ગણી
“ નક્કી એ દુખણી બને ! હૃદય એ નક્કી ચીરાઈ જશે ! ”

“ બ ચાર ! તુ ! ” કહી ઉડી ગઈ દેવી એને ,
નીચે પડ્યો ગળકતો જીવ એ ડરીને ,

સ્વપ્નું ગયું ઉડી, ગઇ વળી શાન્ત નિદ્રા,
હૈયું રહ્યું ધડકતું, લય ને પીડાથી.

બુવે છે બાબુમાં તો ત્યાં રમા દોડી સુખે સૂતી ;
નિદ્રામાં તે હસી મીઠું, “ અણુ ! બહાલા ! ” લવી જરી.

“ જા ! ચોર ! તું ! ” હૃદયમાં હંબુ એજ શબ્દો !
“ જા ! ચોર ! ” એ મગજમાં ભણકાર વાગે !
ત્યાં કેં સ્વરો રૂઢનના ભટકાય કળે,
તેથી ડરી ચમકી તુલ્ય યુવાન ઉઠે.

અગાસિયેથી સ્વર આવતા એ,
યુવાન ઊભો ચડી બારીએ ત્યાં ;
ચતી પડેલી હતી શોભના ત્યાં,
શરીરનું ભાન હતું ક્યું ના !

ચોક્કસ છે નભ ને હવા શીતળી છે, છે ચન્દ્ર ઊંચે ચડ્યો,
તારા ઢોલ જ આંહી ત્યાં ટમટમે, ત્યાં એક નીચે ખર્ચો ;
મેદાનો, નહીં ને તરુ સહુ પર છે ચાંદની પાથરી,
તેમાં એક જ પુષ્પની કલી સમી દિસે રૂડી શોભના.

દિસે ઝૂલતું એ કૃશ ઉદર કાસાર સરખું,
અને તેને દાળી કમલ સરખો છે કર રહ્યો ;
પડેલી છે આંટી કઢલી સરખા એ પગ તણી,
અને વચ્ચે ઊડે ફરફર થતી પાટલી ઝીણી.

અશીશા મહોટાથી શિર જરી રહ્યું છે અધર, ને
રહ્યો તેના લાલે શશી ચળકતો વાસ કરીને ;
વહે વારિ જહોળું નયન પરથી ગાલ પર છે,
તુપારે લીજેલા કુલ વત દિસે ગૌર મુખડું.

પડે છે કેા ખિંદુ ચિખુક પરથી એ સ્તન પરે,
અને ત્યાંથી ધીમે ટપકી પડતું બજમ પરે ;

ઉચે ઉડે કૂરટો ! ક્ષિતિજ પર દિવે મેઘમાલા સુનેરી !
 ફૂલેલા એ ધ્રુવે છે શઢ દરદગતા દૂરની વાદળી શા !
 વાગે વીણા મધુર તુલક પર તહી પંખીડું નાચતું કે !
 મહો સુધી છે ભરેલા ઝગમગ ધ્રુવતા પાત્ર એ આસવોનાં !

ભાને તેને જરી નવ હતું દૂરની વાદળીનું !
 ઢાળી ઢાળી પ્રસરી ચડતી મેઘથી પૂર્ણ લીની !
 બહાણે ડાડયું ! બળભળી ગઈ સિન્ધુની એ સપાટી !
 ચાડયું કિન્તુ સુખમય વહ્યુ ધ્રુવ મામે અગાડી !

ગિરિ સખ ઉઘા મહોટા મોજા હતુ ચડશે , અને
 તુલક તૂટશે ! વટોળામા શઢો વિખરી જશે !
 પથ્થુ દઢ રહો ત્યારે એ તો ભલે સુખ માણ્યો !
 નિકર મધુરો હલેજો આ તો ઘડીગઘડી તણો !

અનિલ ફરકે ધીમે શરૂ પ્રભાત તણો હવે ,
 હૃદય વસમાં ઝોકા ખાતું , સુશાન્ત બન્યુ હવે ,
 પિયુકર ફરે ગાલે , ઝોપે અને નયનો પર ,
 સૂઈ ગઈ સુખે માથુ મૂકી પિયુષક ઉપર ,

યુવાનની પડી દૃષ્ટિ અન્ધાર એ જૂણા મહી ,
 ઝરે છે અન્નિ નેત્રથી , એવી રોતી રમા લીલી !

તાકી જોયુ ફરી ત્યા તો અન્ધારે નવ કે હતું ,
 કિન્તુ છાતી ગઈ દૂર ! થડું રક્ત થઈ ગયું !
 વીજળી શુ ફરી ઢાઈ અજે અજ મહી ગયું !
 હતું શુ એ ? થયું શુ એ ? જાણી કે જ શક્યો નહી !

ઓહો ! સૂતી પન્મ શાન્તિથી શોભતા છે .
 એ પ્રેમહાસ્ય સુખમા ઝગકી ગયું છે ,
 તેને નિહાળી ફરી શાન્ત થયો યુવાન ,
 અધરને કર આપી ઉઠ્યો .

સ્વપ્નું ગયું ઉડી, ગઇ વળી શાન્ત નિદ્રા,
હૈયું રહ્યું ધડકતું, લાય ને પીડાથી.

જુવે છે ગાનુમાં તો ત્યાં રમા સીટી સુજે સૂતી ;
નિદ્રામાં તે હસી મીઠું, “ અભુ ! બહાલા ! ” લવી જરી.

“ જા ! ચોર ! તું ! ” હૃદયમાં હબ્બુ જોજ શખ્તો !
“ જા ! ચોર ! ” જો મગજમાં લાણુકાર વાગે !
ત્યાં કૈં સ્વરો રુદનના લટકાય કળે,
તેથી ડરી ચમકી તુતું યુવાન ઉઠે.

અગાસિયેથી સ્વર આવતા જો,
યુવાન ઊભો ચડી બારીએ ત્યાં ;
ચતી પડેલી હતી શોભના ત્યાં,
શરીરનું ભાન હતું કશું ના !

✓ ચોક્કસ છે નભ ને હવા શીતળી છે, છે ચન્દ્ર ઊંચે ચડ્યો,
તારા કોઇ જ આંહી ત્યાં ટમટમે, ત્યાં જોક નીચે ખર્ચો ;
મેદાનો, નદી ને તરુ સહુ પરે છે આંદની પાથરી,
તેમાં જોક જ પુષ્પની કલી સમી દિસે રૂડી શોભના.

✓ દિસે જીલંતું જો કૃશ ઉઠર કાસાર સરખું,
અને તેને દાળી કમલ સરખો છે કર રહ્યો ;
પડેલી છે આંટી કઢલી સરખા જો પગ તણી,
અને વચ્ચે ઊડે ફરફર થતી પાટલી બીણી.

અશીશા મહોટાથી શિર જરી રહ્યું છે અધર, ને
રહ્યો તેના લાલે શશી ચળકતો વાસ કરીને ;
વહે વારિ ખહોળું નયન પરથી ગાલ પર છે,
તુપારે લીજેલા કુલ વત દિસે ગૌર સુખડું.

પડે છે કો ઝિંદુ ચિખુક પરથી જો સ્તન પર,
અને ત્યાંથી ધીમે ટપકી પડતું બાજમ પર ;

સ્તનો યેની વગ્ને ટપકી વળી કોઇ સ્થિર થતું,
 હિસે બાણે મોતી શશીકિરણમા કે ચળકતું.

બન્ને સ્તનો ધડકતા દિલથી ધુએ છે,
 ને શ્વાસ ઉપજુ વહતાં ઝુંલતાં રહે છે,
 સપુટ એ ધવલ કેતકીપુષ્પ કેરાં!
 કે ચન્દ્રકાન્તકંકડા સરખાં હિસે છે!

| હિસે છે અગ એ આખુ, કેમના શર શુ રૂકું ;
 ઉધડયા ઓઠ નહાના બે, ને આવા સ્વર નીકળે :-

૪ “પરની હું બની! મહારી હું નહીં!
 “નહિ અરે! અરે! કોઈની નકી!
 “મુજ થયો અરે! એ હજુ નથી!
 “પરની હું બની! મહારી કો નહીં!

“કરીશ શું કમા તું, રમા! મને?
 “સરખ હું બની કંજુ છું તને!
 “નકો અબાણુ તું! બાણુ તું નહીં!
 “સરખ પાળીઓ દ્વંધ પાઈ તહે!

“નકી અબાણુ છે તું રખે! વળી,
 “પ્રીતિ રમા તણી રાખશે કહીં?
 “હિલ હવે ઠંડું આપલું મને!
 “પછી રમા તણ રાખશે કહીં?

|| “હૃદયના પડે ભાગ ના કદી,
 “હૃદય એકમા બે સમાય ના;
 “હૃદય પ્રેમ તો લાખથી કરે!
 “સહુ કહે ભલે! ના બન્યું કદી!

“પ્રણયી યો! હવે ભૂલ તું મને!
 “પ્રિય રમા અરે! છોડ તું મને!

“જઈશ હું હવે એકલી વને,
“મરીશ હું હવે એકલી વને.

“કહીશ હું સહુ વાત આ તંને,
“અરર! દુઃખ તો શું થશે તંને?
“કહી શકું નહીં તો દુઃખી થશે
“તુજ પિયુ નકી વા મરી જશે!

“હૃદય એ ગળી નાચ છે વહી!
“હૃદય આ વળી જોંચી નાચ એ!
“હૃદય તું તણી આડ જે રહી,
“તૂટી પડી જશે જે દિનો મહીં!

“તુજ પછી મને વિશ્વ આ ગધું,
“પણ સગિ સગિ! શું અરે કહીં
“તુજ દયા તણે ભાર છે ગહુ,
“પુલ ગણી સદા હું ઉપાડતી!

“રવિ નહી વતી સિન્ધુ પૂરતો
“ત્યમ દયાથી આ દિલ તહે ભરું!
“હૃદયસિન્ધુનો ચન્દ્ર કિન્તુ એ,
“ઉછળી ભરિંઓ જે પરે પડે!

“હૃદયવારિમાં છાય કેં પડે,
“રવિ, ઉપા અને તારકો દિસે,
“ધન ઝમૂમતા ડોકિયાં કરે,
“શશીની છાય તો રાત્રિ આળી રહે.

“કંઈ તરુ અને કેં વિહંગમો
“ઘડીક કોઈ ને વર્ષ કો રહે;
“ઘડીક છાય કો આલ ઢાંકતી,
“પણ બધી જતી આખરે ઉડી.

હાથે ઉઠે કરડો ! કિતિજ પર દિવે મેઘમાલા સુનેરી !
કૂલેલા એ ધુળે છે શઠ કરકરતા દૂરની વાદળી શા !
વાગે વીણા મધુર તુતકે પર તહી પખીડું નાચતું કે !
મહો સુધી છે ભરેલાં ઝગમગ ધુળતાં પાત્ર એ આસવોનાં !

ભાને તેને જરી નવ હતું દૂરની વાદળીનું !
ઢાળી ઢાળી પ્રસરી ચડતી મેઘથી પૂલું ભીની !
બહાણે ડાહ્યુ િજલજી ગઈ સિન્ધુની એ સપાટી !
આહ્યુ કિન્તુ સુખમય વહ્યુ ધ્રુવ મામે અગાડી !

ગિરિ સમ ઉચ્ચા મહોટા મોળા હુણુ ચડશે , અને
તુતકે તૂટશે ! વટોળામા શઠો વિખરી જશે !
પણ દઢ રહો ત્યાગે એ તો ભલે સુખ માણુને !
નિકર મધુરો દહેને આ તો ઘડીગઘડી તણો !

અનિલ ફરકે ધીમે થડો પ્રભાત તણો હવે ,
હૃદય રમમા ઝોકાં ખાતું , સુશાન્ત બન્યુ હવે ,
પિયુકર કરે ગાલે , આપઠે અને નયનો પરે ,
સૂઈ ગઈ સુખે માણું મૂકી પિયુપદ ઉપરે .

યુવાનની પડી દૃષ્ટિ અન્ધારા એ ખૂણા મહીં ,
ઝરે છે અગ્નિ નેત્રેથી , એવી રોતી રમા ફીકી !

તાકી બેસુ ફગી ત્યા તો અન્ધારે નવ કે હતું ,
કિન્તુ છાતી ગઈ રૂણ ! થડું રક્ત થઈ ગયું !

વીજળી શુ ફરી કાઈ અગે અગ મહી ગયું !
હતું શુ એ ? થયું શુ એ ? બાણી કે જ શક્યો નહી !

ઓહો ! સૂતી પન્મ શાન્તિથી શોભતા છે ,
એ પ્રેમહાર્ય સુખમાં ઝળકી રહ્યું છે ,
તેને નિકાળી ફગી શાન્ત થયો યુવાન ,
ચુમ્પી લઈ અધરને કર આપી ઉઠ્યો .

ગયો રમા બ્યાં સુખમાં સૂતી છે ,
થયો રમાનો ફરી મ્હેં નિહાળી ,
“પિયુ ! પ્રભુ !” એમ લવી રમા , ને
યુવાન ભૂલ્યો ફરી શોભનાને .

“પડું જૂદો હું નકી શોભનાથી ,
“રહ્યો હવે એક જ માર્ગ એ છે !”
વદી ધરી ગાલ પ્રિયા કરે એ ,
સૂઈ ગયો શાન્ત થઈ ફરીને .

“આ સાચું ને કરીશ ત્યમ હું કાલથી ,” એમ , ભાઈ !
ભાવિ જાણ્યા વિષુ કયમ શક્યો ગર્વના બોલ કાઢી ?
ભોળો તું છે ! અનુભવ તને વિશ્વનો કાંઈ ના ના !
એવા બોલો કહીશ ફરી ના ! બોલ તો ભૂલજે ના !

દોરાતું એ સહુ હૃદયતું , ભાઈ ! નિર્માણ આંહી ,
ભાવિ વિના જનહૃદયનો અન્ય ના કો સુકાની ;
જે ચાવીનું જડ રમકડું નાચનાઈ જ છે તું ,
તે ચાવીને તુજ કર લઈ ફેરવી ના શકે તું .

* * * *

રાત્રિ ગઈ , રવિ ઉગ્યો , શુક ઉડતા કે ,
બાગે ફૂદી રમતિયાળ કુરંગ ખેલે ;
વચ્ચે ઉઠે મધુર તે જલને કુવારે ,
આવે ઉડી કખૂતરો જલપાન માટે .

રમા ઉઠી ને પિયુને ઉઠાડી ,
અગાસિયે જાત મૃદુ હસી બે ;
હજુ સૂતી એકલી શોભના ત્યાં ,
રમા ઉઠાડે લઈ ચુમ્બી તેને .

“પિયુ ! બહાલા !” લવી ઉઠી , હસી તે સુષુતાં રમા ;
“કયો બહાલો ?” રમા પૂછે , રહ્યો બેઠો યુવાન તે .

જરી મનકમાં એ ત્રણે હસ્યાં,
ગઈ પછી નીચે તુર્ત શોભના,
“મમ સખી હવે પ્રેમ શોધતી,”
કર ગ્રહી કહે પિયુને રમા

નથી તું જાણતી, ગાઈ ! શોધતી તે મળી ચૂક્યું !
શોધ્યું તે તું સુખી રાશે ! હસી લે પણ ત્યાં સુધી .
“રમા ! એ ત્હારી છે ! તુજ હૃદય છે ! તુંજ રૂપ છે !
છતાં તે કે શોધે ! તુજ શરણ છે , દેવું જ ઘટે ,
“અરે ! કિન્તુ હૈયું જગત પર કયા શોધીશ ? મખિ !
“અને બહાલી ! આપ્યું ઝરણ દિલતું એ વહી વહી !”

શું દેહું તું ? વદો જુહું ? ‘શોધે તે હું !’ ન કાં કહે ?
પ્રેમના જુહમાં એ શું , પ્રેમી ! કાઈ મીઠાશ છે ?

“અરે બહાલા ! સાચું ! મમ હૃદયમા જે નવ મળે ,
“નકી તે તે શોધે ! હૃદય નવ કયાં એ પણ મળે !
“ખહું એ રોઈ છે ! રુદન વળી શું આવ્યું ફરીને ?
“અરે ! તે લાધ્યાથી જગત વિષ કે અમૃત થશે ?

“આ પ્રહ્લાંડ અને તેની નિસરણી કે સિન્ધુની વીચિઓ !
“હી ચીનીચી સહુ , જૂલી ગતિ તણી , જૂદે જ મારે જતી !
“કોઈ એક જ છાપની છખી બની કયાં એ દિસે બે નહીં !
“કોઈ નિસરણી , વીચિ , પગથિયું સાથે વહેતું નહીં !

“ઓહો ! એક જ ખિન્દુ પાસ ધપતા ખિન્દુ બધા એ વહે !
“તેની સાકળમાં ન કોઈ કહી બે સાથે જ ભેડાઈ છે !
“કિન્તુ સાકળ આબીમા દર કહી બેચાઈ , બેચી શકે !
“તે બેચાણ અનન્ત પ્રેમ ! પ્રભુ એ ! તું હું ની અન્થિ ય એ !

“પ્રભુ ! તે તે શોધે ! રસ નિજ લખે તે રસ ખીલે
“ઘટે તેને દેવો ! નિકર પિયુ ! એ તો ગળી જશે !

“તને સોંપુ છું હું હૃદય કુમળું એ સખી તારું,
“અમર એ તો ત્હારી ! ચિત્રતમ ! હવે મિત્ર બન તું !”

ધાર્યે તેં પ્રેમનું કીધું ! પ્રેમ સાચવી રાખજે !
હંદાર માર્ગ લીધો તેં, એ ઔદાર્ય ન ત્યાગજે !

“હૃદય સુખી થશે એ આપું છું કોલ, ખ્યારી !
“કળી નવ ફરમાશે ! ખીલશે પૂર્ણ ! ખ્યારી !
“સહુ તુજ દિલ ઇચ્છ્યું આપવા ધર્મ મ્હારો,
“તુજ સખી તારું ઇચ્છ્યું આપવા ધર્મ મ્હારો.”

કહી કાંઈ કરે કાંઈ, જેની ખાતર આ બધું,
અરે ! તે કાર્યથી તેને, શું તું સુખ દઈ શકે ?

દોરી જલું હૃદય તે તુજ ધર્મ સ્થાપ્યો,
એ માર્ગ તો અટપટો વળી ના દીઠેલો !
જેંચાણુ છે ગળણ ને ઉપરે જવું છે !
તો પાંખ સાવધ કરી ઉડ, લાઈ ! ભંચે .

* * * *

રમા વાંચે, મને તો કેં વાંચવું ગમતું નથી !
“નકી છે એ બગીચામાં, જોઈ એ મુખ ત્યાં જઈ !”

વીત્યું પ્રભાત હંજુ ના રવિ ઉઘ્ર કિન્તુ,
તાબં હંજુ ચળકતાં સહુ પક્ષીઓ છે ;
છે દીર્ઘ છાય તરુની, સહુ પર્ણુ તાબં,
અતૃપ્ત છે બ્રમર સૌ મકરન્દ પીતા .

વડકતો દિલે ચાલી શોભના ઉતરી નીચે,
વડકતું હતું હેયું, તેને ત્યાં મળવા જતી .

“મથુર ! નાચ તું શી કળા કરી !
“મમ દિલે ગમે એ નિહાળવી !

“પિયુ નકી ઝાહી આવીને ગયો !

“પિયુ નકી તને જોઈને ગયો !

“હૃદય એ થશે તું સમું ન શું ?

“મમ ઉરે અરે ! નાચશે ન શું ?

“પિયુઉરેથી જે આસુડું ખરે ,

“ક્યમ ગળુ નહીં ઢેલ હું જની ?”

વિસામો લે ! વિચારી લે ! ઉભી રહે ! અભિસારિકા !

હોય જો કે જ ભીતિ ના , તો દોરાઈ લલે જ જા !

અભિલાષા થજો પૂરી ! મીઠો આ અભિમાર છે !

કિન્તુ ચીરી ચીરાણે જો શકાયું ક રહી હશે !

પ્રેમી મજે ત્યમ મળ્યાં દિલ એ ફરી બે ,

ના ઝિદગી સુધી હવે વિષ્ણુ ધડે તે ,

“મહારી થઈ” “તુજ થઈ જા” લવી ગયા એ ,

અજો જૂઠાં પશુ થયાં મળવા ફરીને !

નેત્રે નેત્ર મળ્યે જરા મલકતા , ક્યારે ઇશારા થતા ,

૪ ક્યારે સુમ્મન ને સુ કોઈ વખતે વાતો કરી ભેટતાં !

ક્યારે વેણી ફુલો વડે પ્રિય કરે ગૂંથાઈને મહેકતી ,

ને ક્યારે બસ જોકે બે જ કાણુમા કમ્પી રહેતા મળી !

જ્યારે જેવો સયમ મળતો તેટલું લહાણું લેતા ,

૫ ને બાકીનો સમય સઘળો ખૂળ ખેંચાઈ રહેતા !

છુપી પ્રીતિ , પ્રણયી ! મધુરી કેમ કેવી દિસે છે ?

બી વાવો છે તમ હૃદયમાં ઝેરના કિન્તુ ભોળા !

૫ સમય ના મળ્યો તેથી પીધુ ઝેર હવળ નથી !

ભર્યાં છે માત્ર પાત્રો આ ! તેનું ઘેન ચડી ગયું !

ભોળા યુવાન ! તુજ પિંજર કેમ તોડયું ?

શુ ભૂગ માફક હવે ફરવા જ ઇચ્છયું ?

સ્વાતંત્ર્ય તોપણ ન મેળવી તું શક્યો છે !

રે ! એક પિંજર ત્યજી તું બીજે પડ્યો છે !

તહાઈં હંતું જરી કહે ! હજુ તે શું તહાઈં ?
તેમાં હવે જઈ ફરી વસી તું શકે શું ?
તે પુષ્પમાં રસ હવે પડતો નથી કે !
તેના ગુણો ઉપર માત્ર નિગાહ તહારી !

તહારી હજુ નજર ત્યાં પણ પ્રેમ ના ના !
તહાઈં હજુ મગજ ત્યાં , પણ દિલ ના ના !
તે વાંક કિન્તુ તુજ હું કદિ એ ગણું ના !
'સ્વાતંત્ર્ય મેળવી શક્યો' પણ તે કહું ના !

જૂઠો ગણ્યો તુજ હિસાબ ! ભૂલી ગયો તું !
તેં જે અને ત્રણ ગણ્યા ક્યમ , ભાઈ ! સાત ?
તોળી તપાસી દિલ જે પ્રીતિત્રાજવામાં
ભે ભે ! અને ભૂલ જ ભેઈ શકાય છે ત્યાં !

તહારી નવીન કલી પાંખ મહીં ખિડાતી ,
ત્યારે ચ તે કુદ પડે તું શું આફરીન ?
ય શું પુષ્પચુમ્બન સમે મશગૂલ તેમાં ?
તું પુષ્પનો મટી થયો કલીનો જ , બહાલા !

રે ! ભૂંગથી ગત કુલો ન સ્મરાય કો દી !
કો લાઘતાં નવીન ભૂંગ ત્યજે જ જૂની !
તો કેમ ના નવીન આ કલી છોડી દેશે ?
તું પ્રેમી છે ! પણ ન કોઈ તણો રહ્યો છે !

તું કેમ જે ચ કલી પુષ્પ ન બાથમાં લે ?
'સ્વાતંત્ર્ય મેળવી શક્યો' ક્યમ તું કહેશે ?
શંકા રહી ! ડર રહ્યો ! દુઃખી તું થયો છે !
આધીનતા દુઃખની લે સુખની ત્યજ તો !

ના અન્યનો પણ સીતા કદિ રામ માને ,
તે કિન્તુ કાંઈ સમજી દુખણી થઈ છે ;

તે કાંઈ ખાસી નિજ પ્રેમ મહીં ગણે છે ।
શુ એ ઉરે, અરે ! ખંજર લોકવાનો ?

ભૂલી જ, ખાઈ ! ઉપકાર બધા ચ તું શું ?
તહારી સખી ઉપર શું ભલથી ઉગમ્યુ ?
ભક્તિ, દયા, પ્રણયની શું દયા ચ ખોઈ ?
તું ભગની ઉપર આમ જ છેક મોહી ?

તું શુ ઠરે ? કગમગ્યા ગિરિ મેરુ જેવા ।
ખેચાઈ બાય રવિ ત્યા અહ શું ખિચારા ?
તુ તો ગરીબ દ્રવ્ય કુલકું ખિચારા !
ચોખાઈ તુ પશુ અરે ! ધૂળમા જવાનું !

ઓ દેવિ ! ઓ પ્રણયની પ્રતિમા ! રમા રે !
શુ તું શકીશ તુજ પ્રેમ સદા ભગવી ?
છે હર્ષ તો ગત થયો ! પાપુ ભક્તિ તહારી
પ્રહ્લાંડ આણુ કુવતા કગશે ફરી ના ।

પતંગો છો ! જળી જાશે ! નવા રંગ નિહાળશે !
ચડચડાટ ના થાશે ! આ તો છે પ્રેમહીવડો !

*

*

*

*

તાણુ સ્નાન કર્યાથી છે જલ તણા બિન્દુ શરીરે હજી,
ને એ ગૌર સુખે વિશેષ ચળકી લાલી રહી છે દીપી,
ચાલ્લો કુકુમનો લલાટ પર છે, ગાત્રો હસી છે રહ્યાં,
ભીના વાળ છટા સ્તનો પર ઉડે જાણે પિયુ બાધવા !

તાણુ પાન લીધેલ છે મુખ મહીં તેથી ભરેલા રૂઠા
સ્વાભાવિત્ત દિસે હજી સુરખ છે ન્હાના સુખિઆધરો,
લીચા ગાલ, પંટિ, કરો, પિયુ સ્મરે તે દીધે નેત્રો, અને
શુંના મોહકે કોમળાશરીરનું ? બડાણુ પિયુને ન ?

બહાલો છે હૃદયે, અહો ! હૃદય એ મૂર્તિ છે કોતરી,
ને તેમા જ અરે ! રમાહૃદયની ચિન્તા રૂબેલી વળી !

ખન્ને ઉપર ચારણી થઈ દ્રવે હેયું ઝરો પ્રેમનો !
શું ના મોહક શોભનાહૃદયનું ? બહાણું પિયુને ન શું ?

પ્રેમમાં તું પિયુ જીતી ! ન્હાની અજ્ઞાન શોભના !
તેનાથી ના થયું તે તે પ્રેમમાં ભજવી લીધું !

અરે ! શું જીવે છે પ્રણયી તુજ બહાલી ? રસિક ગ્યો !
અગાસીમાં ભલી પ્રણયી નિજ વિચાર સહ છો !
અરે ! ના જો તેને ! શરીર ચિર ના સુંદર રહે !
અરે ! જો દેખે તો પ્રિય હૃદય જો દૂર જઈને !

ન જા ! જો જો તું જો ! તુંજ હૃદય તે લાયક નકી !
રસીલો ભોગી તે ક્યમ નવ શકે દિલ સમજી ?
અરે ! તો હે ભાઈ ! ક્યમ પ્રિય રૂમા છોડવી પડી ?
રસીલી દૃષ્ટિ એ અરર ! નળણી શું થઈ ગઈ ?

પ્રીતિ તણો નવ થયો ! નવ નીતિ રાખી !
આ પ્રેમ ના ! પણ નકી નળજાઈ આવી !
તું ચેત , ચેત , નહિ તો નકી ' ચેત , ' ભાઈ !
પ્રાતિ નીતિ ઉભય બ્રષ્ટ રહી ગુમાવી !

કરવામાં જ સુરકેલી ! શીખવણું સહેલ છે !
નળજો નહિ તું ભાઈ ! આ દુનિયા નળણી જ છે !

કહેનારાં ભલે કહેતાં ! કહેવું પણ ઠીક છે !
કહેનારાં કરી જોશે ! પછી કહે વિરલાં જ છે !

શોધશે ભાઈ ! એવાં તો એવાં એ મળશે આડી !
પરન્તુ તે કહે કોને ? તહારે કાન રહ્યા નથી !

ભલે, ભાઈ ! બહેતું હૃદય તુજ સંતુષ્ટ કરતો ,
ભલે ખન્ને ભોળાં નયન નયને મેળવી હસો !

તહેમાઈ ભાવિ તો પવનલહરી શું થઈ રહ્યું !
વહો ને ચીરાઓ ! ફરી વળી મળો યા નવ મળો !

થડ ગઈ વાત નેરોની આમનનણ મળી ચૂકયું ,
નિસરણી ચડે દોડી તેને ભેટી ઉભી રહી

ચડી જાજે ! ભે પડી ના જતો તું !

૪ ડાંની ચીડી ને ! લથડી પડે તું ?

ચડી જાજે હસ્ત ગ્રહી પ્રિયાનો
જ્યો ડને કીર્ધ ડોડે લતા શો

૫ ગ્રહી લીધો , આગ્યો ઉચે અને લપટી પડ્યા !
હૃદય-સની ટહેરો વાતા નમાધિ મહી ચડ્યા !
રમ અમર હો બેહેતો આરો ઉરો તમ ઉપરે !
અતિ મુખ તણા ટહેરો કિંતુ ન કીર્ધ જની શહે !

ત્યા બારી એક ઉઘડે ગૃહની જગક ,
ડોડાય તે સ્મિતભર્યું મુખડું રેમાનું ,
ભેયું ! મનાજ નહિ ! ગાલગી જની એ !
ભેયું ફરી ! હૃદય તૂટી પડ્યું ખડીને !

“રે રે પ્રભુ !” લપી ઢળી ધણી પર તે ,
તે મરૂ પ્રેમી ચમકી ઉખડી પડ્યા બે ,
ખોળી જતા નમય તે પડકો ચીગયો ,
ભોળા ! અરે ! થડ ગયું સહુ ધૂળધાણી !

રે રે ! હુએ ગયો ઉડી શોભના ને ચુવાનનો ,
“ થયું શું આ ! ” ગયા દોડી લવી જાનને રેમા દને

બોલી ને પાપ રેમા ગઈ ચાલી તુલ ,
ભોડ જ્યો મુખ મહો નયનો ચુવાન ,
એ બે જ ત્યા ફરી રહ્યા ફૂલતા અડેલા ,
એ ચા ત્યા ફરી મળ્યા નયનો ઝગતા

હયા તણા નયન એ ઉવડી ગયા , ને
પ્રહ્લાદકમ્પ સરખું ડઈ નેન દેખે !

રે! શું થયું? ક્યમ થયું? ક્યમ ખૂન કીધું?

તે સૌ રહ્યું તરી જ સ્વપ્ન શું નેત્ર પાસે!

- V છેલ્લી સલામ કરી નેત્ર પડ્યાં વિખૂટાં!
યાત્રી ક્ષમા ગળગળાં વિખૂટાં થયાં એ!
રે રે! ખૂની! ખૂનની લિજ્જત કેવી લાગી?
રે! આપઘાત તણી લિજ્જત કેવી લાગી?

*

*

*

ન ધાયું સ્વપ્નમાં એ તે બન્યું બાપુ રમા અરે!
ઝીલશે ભાર હેયું શે? રે રે! આભ તૂટી પડ્યો!

નિચોવાયું હેયું! રડી રડી ગઈ ખાટ પલળી!
વળી હેલા આવે! રડી રડી વળી એ ગળી જતી;
ખૂટ્યાં અશ્રુ તહોયે રુદન નવ ખૂટયું હૃદયનું,
મુખે છૂટો રસ્તો પછી હૃદયને એ ઢંઢ દીધો.

“પિયુ! હું તો પાપી જરૂર અપરાધી તુજ બનું!

“નકી એ દીઠેલું! પણ અરર! માની ક્યમ શકું?

“ન માનું! ના માનું! પણ હૃદય માને! ક્યમ કરું?

“અરે! દીઠું દીઠું! પછી ક્યમ કરું? ના ક્યમ રડું?

“રડું! બહાલા! બહાલા! જરૂર અપરાધી તુજ બનું!

“અરે! મહારી પ્રીતિ તુજ પર છતાં હું ક્યમ રડું?

“રડું છું હું બહાલા! મમ પ્રણય શું ખૂટી જ ગયો?

“હજી છે પ્રીતિ તો જીવિત મમ આ કાં કદુ થયું?

“અરે! મહારા બહાલા! પ્રણયી નવ ઇચ્છે મરણને,

“અરે! હું તો ઇચ્છું! જરૂર અપરાધી તુજ બનું;

“મને બહાલો તું તો મરણ ક્યમ બહાલું થઈ શકે?

“ગઈ પ્રીતિ મહારી! નવ રહી શકી! માફ કરજે!

“કહ્યું ના કાં બહેલું? હુઃબ કરી તને શું શકત હું?

“અબાણ્યે શું, બહાલા! મુજથી કદિ એવું થઈ ગયું?

“ નથી લાગ્યો એવું પણ કદિ દિલે તું , પ્રિય સખે !

“ ન બાણ હું જોળી ! કદિ થઈ ગયું તો કર ક્ષમા !

“ શક્ય તોડી તહાર હૃદય કદિ સકેય ન હશે !

“ શક્યો ના શુ ધારી મુજ દિલ મહી શુ હુંખ થશે ?

“ ન કાં મારી નાખી ? અરરર ! રિખાવી કયમ શકે ?

“ ક્યું ના કે તો તે કયમ નવ છુપુ રાખ્યું જ સદા ? !

“ થયું ! - ખાઈ ! કિન્તુ કઈ નવ તને તો હુંખ દીધું !

“ તને તો ના ખૂંચું જરી પણ કદી આ દિલ હંતું !

“ તને રે ! શુ કહેવું ? તુજ હૃદય તો બાલક હજી ,

“ સુખી એ જેમાં ત્યા સુખી જ મુજને તું સમજતી !

“ હંતુ એવું તો કા કયમ કદિ હસીને નવ કહું ? -

“ ‘ મને એ આહે છે , મમ હૃદય તેનું વળી થયું ’ ,

“ હશે ખાઈ ! તું એ મમ પ્રિય તણી છે પ્રિય - છતાં ,

“ બનું પાપી તહોયે નવ કદિ તને આહી જ શકું .

✓ “ તને છોડી , બહાલા ! સ્મરણ તુજ લેવા નકી કર !

“ તને જોવો છોડી મુજ દિલ મહીની છળી લખ્યું !

“ અરે કિન્તુ તહારી નવીન પ્રીતિઓ ના ચિર હશે !

“ વિના પ્રિતિ પ્રેમી જીવો નવ શકે તું કદિ સખે !

શકું છું હું બાણી તુજ દિલ હુંખી છે અતિ અતિ !

મને તહાર હંયું કદિ પણ શકે રે ! નવ ત્યજી !

✓ “ કહે કે ‘ આહું છું ! ’ મમ હૃદય તો આ તુજ હજી !

“ કહે ના તહોયે હું તુજ વિણ શકું ના લખું જીવી ! ”

ગઈ પ્રીતિ અરે ! જોળી ! સમાધાન બને નહીં !

હૃદય તો ગયું ફાટી ! રે ! આધા કરવા હવે !

✓ તું તારા રામને જોતી , કુલાતી “ રામ ” બોલતા !

ગયું એ જોર છાતીનું ! ધર્મને વળગી રહી !

“ચાહું છું હું !” ભલે કહેતી ! એ મુશ્કેલ થયું હવે !
 નહાનકું દિલ તહાઈં એ આભનું થીગડું નહીં !
 ભૂલ્યો ! ખાઈ ! શકું શું હું માપી દિલ મનુષ્યનું ?
 ભક્તિના પ્રેમથી લીનું શું ના દિલ કરી શકે ?

છે નેત્ર લાલ મુખ લાલ રડી થયેલાં ,
 છે અંગ સૌ ધગધગી દુઃખથી રહેલાં ;
 છાતી કરી કઠિન અશ્રુનું પૂર ખાળી ,
 ત્યાં શોભના થરથરી રહી આવી ઊભી .

૪ મળ્યાં ચારે નેત્રો ! મળી દળી વળી એ ફરી ગયાં !
 બન્યાં કોધે રાતાં નયન કરી જિંઘાં વદી રમા : -
 “હવેથી તું તેને મુખ તુજ ગતાવીશ કદિ ના ,
 “અને તહારે તેનું મુખ કદિ હવે જોવું જ નહીં !”

તૈયારી એ કરી જ સુષુવા આવી'તી શોભના ત્યાં ,
 તહોયે લાગ્યો સહન ન થતો કારમો વજ્રપાત !
 જોયાં તેણે કદિ નવ હતાં નેત્ર આવાં રમાનાં ,
 મહોટાં મહોટાં પગ પર પડ્યાં અશ્રુનાં ચાર ટીપાં .

આલી ગઈ એ રડતી તહીંથી ,
 હૈયું ન તેનું કબજે રહ્યું એ ;
 જોવું નહીં રે ! મુખ એ પિયુનું !
 જોઈ શકાયે નવ મહોં સખીનું .

* * * *

યુવાનનો એ પ્રણ ના રૂએ કદી ,
 ગળી જતો ચોધ ધીમે ધીમે જ એ ;
 વહ્યા દિનો કે કૃશ અંગ એ થયું ,
 જવરે અલાયો ખહું કાળ વીતતાં ,

ચડી ન જોતો હમતું રમામુખ ,
 ઘડી ન જોતો પ્રિય શોભનામુખ ,
 હું જી થતો ને ગભરાઈ એ જતો ,
 સ્થિતિ મહી આ ક્યમ ભવી એ શકે ?

રમા ખિચારી કરી ના શકે કશું ,
 રમા ચ ધીમે ગળતી જતી હતી ;
 હસાય ક્યાંથી ? રડવું ભયું હતું ,
 હસાય ક્યાંથી ? હિલે ગૂળ ભોંકતું .

અહો ! બૂલાયા વત હઈ દિસતું ,
 ન કિન્નુ એ નાખુદ તો થયું હતું ,
 હતો કુમી તો વિષનો ધીમે ધીમે
 પ્રભે દિલો કેનરી ખાઈ એ જતો .

થઈ ગઈ વા ભૂત શોભના હતી ,
 ન ભાન તેને દિનરાત્રિનું હતું ,
 સફેદ વાળો શિરના થયા ડહ ,
 અને ગળી છેક જ એ ગઈ હતી .

* * * *

“ અરર ! માવડી — ખડેન એા અખિ !
 “ હસીશ શું નહીં જિંદગી મહી ?
 “ મમ શિરે હવે મૃત્યુ આ ભમે !
 “ ન મુખ એ મને શું ખતાવશે ?

“ અમ વચે રહી આ દિવાલ છે ,
 “ પશુ પહોડથી એ ખૂરી મને !
 “ હૃદય આ ભયું તઈ લાખથી ,
 “ નવ ડશુ ભલુ ભાવિનું સૂઝે !

“ ફરજ ના , સખિ ! એ વિચારવું !
 “ હૃદયને અરે ! કેમ બાંધું હું ?
 “ મન વળોટવું આણુ તહારી એ ,
 “ જિજ્ઞાસાં પિયુ તો રમ્યા કરે !

“ તુજ કરે , સખી ! ખડ્ગને લઈ —
 “ તડકું હું નહોં — કલ જો કરે ;
 “ મુજથી એ થઈ રહેજથી શકે ,
 “ પણ ત્યજાય ના એ પિયુ અરે !

“ તુજ વિરોધી આ દિલ છે થયું !
 “ તુજ વિરોધી એ મહારું હોય તો ;
 “ ધુધવતી વહે આ નદી અહીં ,
 “ હૃદય સાથ હું ત્યાં મરૂં પડી !

“ મમ ગયા પછી કેં સુખી થજે !
 “ રડતું કોઈ તો અશ્રુ લૂછજે !
 “ જરૂર તું ક્ષમા આપશે મને !
 “ જઈશ હું હવે માતની કને !

“ હૃદય આ ઘણું સાચવ્યું ! સખિ !
 “ પણ હવે મને એન કેં નથી ! ”
 ચડી ગઈ કહી એ અગાસિયે ,
 ઉભી નદી જુવે ઓતી પૂર જે .

“ કમલ ! કમલ ! તહારી પાંખ ભુંગે જ ચીરી ,
 “ મરીશ મરીશ ના ના ! કેમ તો જીવશે એ ?
 “ મરણ પ્રિય છતાં એ સાથ આવી શકે ના !
 “ હૃદયમણિ રમાવું કેમ તોડી શકે એ ? ”

અહો યુવાને કર શોભનાનો ,
 હતો રહેલો તપી તાવથી જે ;

રમાની દાસી કંઈ કામ માટે
ચકી, દીકું ને ગઈ તુર્ત નીચે.

૪ બન્ને મળ્યાં ! અરર ! એ મળાં શુ છેલ્લું ?
છેલ્લું હશે જ, નહિ તો દિલ કેમ ફાટે ?
આંસુ તણી નહી વહે જલપૂર નેત્રે,
ને તોય તે ન ઉભરા શમતા હેલ એ.

છૂટાં પડ્યાં ફરજનું કંઈ બાન થાતા !
રે ! ફર તું ફરજ છે દિલ ચીરનારી !
રે ! ફર તું અણુય એ ! દિલ રેસનારો !
રે ! ફરતા જ વિધિએ સરલ દિસે છે !

આ ઝેરના જગતમાં અમીના કૃમી શી -
બૂલે વિધિથી પડયુ અમૃતમિન્દુ એવી
એલાન ને લથડતી નકી એ રમા શુ ?
શે ઓળખાય દ બમાં હસનાર પ્રાણી ?

લપેટી લે છે ઉર શોભના રમા,
મહા પ્રયત્ને વદી એટલુ એ -
“ પિયુ વિના તુ જીવી ના શકે નકી,
“ ન તું વિના એ પિયુ દેહ રાખશે.”

“ થઈ તું એની ! મુખિયાં થજો તમે ! ”
જલે લઈ નેત્ર જ એમ સૂચવે !
રમા ! ગઈ તું લવ આ તરી નકી !
ઉદાર, પ્રેમી, પ્રિય બકત એની !

“ નહીં, રમા ! ” ઉત્તર એ જ આગ્યુ !
ગયું ચીરાઈ દિલ શોભનાનુ,
હવે ગયું એ નિપ ને ! અરેરે !
પરન્તુ જ મ્વર્ગ દિમે તહીં છે !

“ રજની ગઈ છે ! વાયુ ફૂંક્યા ! તુફાન પૂરાં થયાં !
 “ ઉડી ગઈ હવે નિદ્રા ! પેલો રવિ પણ ઉગશે !
 “ ફડફડ થયા , કંપ્યા દીવા ! છતાં ન ધુમ્મસ તમે !
 “ અનિલ મધુરો ! થાવા આવ્યું પ્રભાત ! યુગો હવે ! ”

અગાસિયે એ ચ સૂતાં હતાં તહીં
 ભરેલ તાવે પિયુ એ લગ્યો , અને
 ઝુનેરી કુળાં ફિરણો રવિ તણાં
 ગયાં છવાઈ પિયુપ્રેયસી પરે

મૂઝાં મહીંથી ઉઠ આતંકી તું !
 તારા શરીરને હજુ નેઈ લેને !
 ને જીવશે તો ફરી આ જ સ્થિતિ !
 પીળો થયો છે ! કુળી એ જશે ! ને !

“ રે રે ! રમા ! હૃદય આ ! કર માફ ! બહાલી !
 “ હું જાઉં છું ! તલસું છું ! કર માફ ! બહાલી !
 “ છાતી પરે કર હવે તુંજ રાખ ! બહાલી !
 “ ને શોભનાકર વતી મુજ નેત્ર આંખ ! ”

રમા કમ્પી ઉઠી નયન નયને એ મળી રહ્યાં !
 પડ્યાં ના આંસુ કે નયન પણ લીનાં નવ થયાં !
 ગઈ જાણી સર્વે ! ફટકી ગઈ ! ને એ ગઈ નીચે !
 પિયુના લોહીને ચકર ફરવાં ના બહુ હવે !

દેએ યુવાન ફરી સ્વપ્ન નવાઈ જેવું,
 તે દેવી તે કબૂતરો નલમાં ઉડે છે,
 ભયે ઝુમે સુરભથી ભરપૂર સ્તંભ,
 ને ઝાલરો અળકતી નલમાં તરે છે

તે દેવીએ શિર પરે કર આવી મૂક્યો,
 વીતેલ કાલની કંઈ થઈ ઝાંખી ઝાંખી ;

ત્યાં શોભના પ્રિય રમા હસતી દિસે છે,
તે બેઠને સુખ જરા સ્મિતથી પ્રકાશે.

ગુલાબના ફુલ સમું મુખ એ પ્રકાશ્યું,
ને લાલની ઉપર તેજ રહ્યું છવાઈ,
“ બહાલી રમા ! દિલ હવે દિલ સાથ ચાંપ !
“ હે શોભના ! ” લવી ગયો વળી સ્વપ્ન દેખે.

ત્યાં એક હસ્ત કુમળો દિલને ઝાડે છે,
ને એક હસ્ત શિર ઉપર કમ્પી રહે છે,
યુવાનનાં નયન અર્ધકે ઉઘડે છે,
ને નેત્ર એ ગળગળા મુખથી બને છે.

કાંઈ નવો રસ ત્રણે દિલ એ પિયે છે !
કાંઈ નવો રસ મહીં હૃદયે ગળે છે !
ધરાં થતા નયનને પ્રિય હસ્ત ઢાળે !
ને ધ્રુજતા હૃદયને દિલ પ્રેમી ચાંપે !

છાતી પરે પગ પરે લથડી પડી ને
Y મૂર્છા મહીં ઢળી પડી વળી એ લતા બે ;
મહાદ્યાં ત્રણે હૃદય એક જ સ્વપ્ન માંડી,
સાથે મળી જ્યમ મળે દરિયે નહીં બે.

સંગીત શો મધુર એ કંઈ નાદ સુણે,
પ્રહ્લાડ નાદમય આ સઘળું દિસે છે !
લાવિ મહી ચળકતા કંઈ સૂર્ય લાસે,
પ્રહ્લાડ તેજમય આ સઘળું દિસે છે !

એ નેત્ર ચાર મૃગ શાં વળી અર્ધ ખૂલ્યા,
ગરમીર લાવમય એ મળીને બિડાયા,
વીતી પળો કંઈ અને ફરી શોભનાના
છેલા જ વિશ્વ પર નેત્ર ફરી મિચાયા.

રજની ગઈ એ , વાયુ ફૂંક્યા ! તુફાન થયાં પૂરાં !
ઝળહળ થતો ઉગ્યો ભાનુ ! તુષાર કેડી ગયા !
દીપક ધૂજતા તે ખૂઝાઈ ગયા રવિમાં ભળી !
ધપતી ધપતી બહેતી બહેતી નદી દરિયે મળી !

|| આ મૃત્યુ ! આ પ્રણય ને રસએકતા આ !
આ મધ્યખિન્દુ સહુ જળની ગૂંથણીનું !
જે પ્રેમ એક જ હતો ગહુરંગધારી
તેનો જ આ અસલ રંગ રહ્યો ઝળેળી !

|| હર્ષ શું ઝિન્દગીમાં ને હર્ષ શું હોત મૃત્યુમાં ,
પ્રેમના રંગથી જો ના રંગાયું વિશ્વ હોત આ !

૭ - ૪ - ૬૬ .

શાન્ત પ્રેમ

॥ વિચિત્ર ચક્ર કાવ્યમ્ ॥

નવું આજે કાંઈ તુજ સુખ પર ને હૃદયમાં ,
નવી રીતે કાંઈ સુખ ઉપર દૃષ્ટિ ઢળી પડે ;
અહો ! બાહુશિરે તુજ કર ફરે તે પાણુ નયો ,
નવાં ગાત્રો એ થઈ નવીન રસમાં આજ પલંગે .

ખતી માતા આજે ગૃહિણી તુજનું આ દિલ વહે ,
અહો ! એ વાત્સલ્યે તુજ હૃદય આજે ગરક છે ;
પુલેલી છાતીમાં સુખની મગફરી છલકતી ,
સુખી તું જેવું કે જગત પર ના અન્ય ગણતી !

સુખી તું છે સુખી ! મધુર સુખ આમીન તુજને ,
અને બાહુ સામે નિરખતી સદા જોઈ તુજને ;

ગૃહિણી દેવી તું દિલની મમ માતાં પાણુ થજે,
અહો ! કેવું મીઠું પ્રણય સહ વાતસલ્ય લગશે ?

ય મુએ બાલુ તહારા 'કદલી' સરખા આ પદ પરે
અને ત્યારે બેવા નયન તુજ તેને નિરખતા,
સખિ ! હું ચાચુ તે નયન તુજનો એક જ રસ,
મુઠે છુ હુ બ્યારે તુજ પદ પરે શિર ધરીને.

મને બહાલાં લાગે અપલ દગથી શાન્ત નયનો,
પતિ હું ને ના ના, પણુ હૃદયનો મિત્ર ગણવો,
મને બન્ધુ, બહાલો, પિયુ, તુજ પિતા, પુત્ર ગણજો
અને એ ભાવોથી મમ હૃદયનો આ રસ પીજો.

નકી દેવી રીતે હૃદય પ્રણયીનો રસ પીતું,
પરા સ્નેહે બ્યારે શરીરમુખ સૌ ગૌણ બનતુ ;
વસે સ્વર્ગે તે ના અધિક કંઈ આવા પ્રણયથી,
અને સ્વર્ગે તેથી પ્રણયી દિલનું ઇચ્છિત નહીં !

૧૬—૪—૬૬.

૪ જ્વરમાં પ્રિયાને

અરે ! તું વૈધ કા તેડે ? ગળે કાં ઔષધિ રેડે ?

ભૂલી વૈધક શુ ગઈ ? બહાલી બહાલી પ્રાણ !

ફૂપી અમૃતની પ્રિયે ! તું તું ઔષધખાણુ !

ભૂલી તું તો બતાવુ હું ! ભરે જલ નેત્રમા આ શું ?
લલાટે રાખ કર તહારો પછી એ તાવ પણ ખ્યારો !

વૈધ રહે તેથી પ્રિયે ! આ દરદી મૂંઝાય,
નાહી જો દિલની અને કર તું કંઈ ઉપાય.

હૃદયનો વેદ મહારો તું ! હૃદય રાજ દરદ તો શું ?
મને આ તાવ સારો છે ! મધુરી હૃદ્વાણો છે !

જવરથી જોઈ શકાય છે તહાડું હૈયું ! પ્રાણ
ખીજી કોઈ સ્થિતિ નહીં , જવર તે મીઠી લહાણ !

અરે ! એ લહાણ કાં જોવી ? મને તો લાવતી જોવી !
કદ કાં ઔષધી લેવી ? મળે છે જો મધુરી કે !

દિલખૂટી તુજથી જરે કુંજા રસની ધાર !
જેલું જો કે પારખું તો મુખ દર્પણ ધાર !

મને એ મહાં અતિ વહાલું , ગરીબ મૃદુ ને દિઠરવાળું !
અહીં અહીં આવ ચુંગી લઉં ! હવે પગ ચાંપતાં થાકી !

સ્મિત મુખ છે પ્રિય મુજને , શું ના પ્રિય તુજ હોય ?
ચિન્તાગ્રસ્ત પરન્તુ આ તુજ મુખ કેલું સ્હોય ?

મને મહાં એ વધુ વહાલું ! કંઈ તેમાં નવું ખ્યાડું !
અહાહા ! જોળ જોઈ એ જરા શરમાઈને નમતું !

એ મુખ ખાસે હોય તો મીઠું શું નવ હોય ?
તાવ હોય કે કાંઈ હો જે હો તે છે હોય !

પ્રિયે ! મુખ એ હસે છે હા ! ગયો જવર ક્યાંઈ ઉડી આ !
અહીં તું આવ આલિંગ ! નયન મુગ શાં મીચે છે શું ?

આકાશને

અહો કે' ખેંચાણો તુજ ઉદરમા આથડી રહ્યાં ,
વહોવાતા ગોળા ગણતરી વિનાના ઘુમી રહ્યા ;
કર્યા એ કે' કોશો અગણિત ફરીને લય થશે ,
હતા જે સ્થાને ત્યા ફરી નવ અડયા વા ન અડશે !

અહો ! ન્હાના ન્હાના ટમટમ થતા દૂર દિસતા ,
અને ન્હાની-ન્હાની ગૂ થણી ઝુમખાની ગૂ થી રહ્યા ;
પરન્તુ પાસેથી કદ કદિ મપાઈ નવ શકે ,
અને કદપી તેનાં મનુ નવ કદી અન્તર શકે !

અરે ! આવા કેનો લય થઈ જઈ ઉદ્ભવ થશે ,
Y અને તહોયે એ સૌ તુજ ઉદરની મધ્ય જ હશે !
અહી , ત્યાં ત્યાં દૂરે , તુજ ઉદરનું મધ્ય જ બધું !
નહી છેડો તેનું નવ કયું હશે સ્થાન વચલું ?
ભરેલું શુ તહાઈં ઉદર સઘળું પૂરણ હશે ?
અરે ! વચે સૌ તો અગણિત સ્થળો ખાલી જ હશે ,
બધાં આ ગ્રહાંડો અણુવત નકી તું-ઉદરમાં ,
અને ન્હાના લીટા જરૂર અજવાળાં રવિ તણાં .

પછી તો અન્ધાઈં તુજ ઉદર શુ ફેલી જ રહ્યું !
વસે છે તું જેમાં ! તુજ ઉદરમા જે વસી રહ્યું !
જરા તે રહે , તો પ્રલય સઘળાનો થઈ જતો ,
જરા સંકોચાતાં ઉદભવ થતો આ જગતનો .

તમે બન્ને એવાં પણ અમ કને એવું જ કંઈ !
અમાઈં હેયું એ તમ ઉદર શુ છે નકી નકી !
તમારી પામે કે' અમ હૃદયનું માપ ન મળે !
તમોને ના માપે જનહૃદય તે માપી ન શકે !

૪ કૃતમતા

લલે ફૂંકો ફૂંકો પવન તમ જ્વાલા સળગતી !
લલે વટોળાની ગગનપડમાં ધૂળ ઉડતી !
સુસારામાં છોને ગિરિશિખર મહોટાં ઢળી પડે !
લલે સૂર્યે ઢાંકી રજ સહુ દિશા મેલી જ કરે !

લલે બહેતાં બહાણે શઢ સહુ ચીરાઈ તૂટી પડે !
પ્રચંડાર્મિ છોને જલધિજલના ઉછળી રહે !
લલે હોહી ફૂળી ગરક દરિયામાં થઈ જતી !
લલે જાતી આખી જન સહુ રસાતાલ પૃથિવી !

હવે તો હું વૈરી જગત સઘળાનો થઈ રહ્યો !
અહો ! જેને માટે મમ હૃદય બાળી દુઃખી થયો !
કૃતબ્ની લોકોને કદર નવ દાંધ હૃદયની !
ના જોવાની ઇચ્છા ! કદર કરવા સાધન નહીં !

તુફાની મત્તવો આ કુદરત તણામાં મળી રહું !
ખને તો વટોળો થઈ જગત આ ઉજડ કરું !
ગહેડોટો મહોટો - કડક કડકાટો વીજળીના -
મને બહાલાં બહાલાં અલયધમસાણે પવનનાં !

દયાના, પ્રીતિના, મૃદુ હૃદય ને માર્દવ તણા
તમે લોકો વૈરી - મમ હૃદય લે વૈર કયમ ના ?
હસો રાતાં દેખી ! હસીશ તમને આજ ચગતી !
અહો ! રોનારાં આ મમ નયનમાં જ્વાળ સળગી !

દયા રોનારાંની ઉપર નવ મહારા હૃદયને !
તહમાડું રાવું એ કપટમય ને ફૂર જ દિસે !
તહમારાં લોહીમાં મમ હૃદય આ સ્નાન કરશે,
અને ત્હોયે સૌ એ ઘટિત જ થયું એમ ગણશે !

અહોહો ! આ મીઠી કુંદરત તાણી કેવી મૃદુતા !
 અરે ! તેમાં ક્યાંથી હૃદય તમ શીખ્યા અજડતા ?
 ત્હમારે માટે કો હૃદય ભગવુ બે કરી રહે,
 અરે ! તેને ચીરે ! તમ હૃદય તો ચીરીશ હવે !

સખે ! તેં એ શું આ જિગર ચીરવા બજાર લીધું ?
 હતું ખુદ્દુ ત્હોરે હૃદય મમ તેં એ નવ ઠીકું ?
 કહું શું લોકોને ? અરર ! સઘળાં પામર નકી !
 વૃથા ઢોળું ત્યા હું મમ હૃદયનો ક્રોધ બ નકી !

તને તો ના ઓહો ! સુજ જિગર કેં એ કહી શકે !
 મૂક્યું ખોળે માથું પછી કતલનો શું ડર રહે ?
 દગો ત્યાં એ ત્યાં એ ! પછી જગતને શું કહી શકું ?
 વિના ખોલ્યે કાઠ પાણુ નવ હુ મૂંગો મરી શકું !

લલે કૂંકે કૂંકે અનિલ અથડાયા વગર સૌ !
 ગિરિ તો આ રૂનો થઈ જઈ હવે પોલ ઉડતો !
 ઘણા બહોળી સામે અડગ રહીને ટક્કર લીધી -
 હવે તે ખેંચાતો તૃણવત થઈ તાણુની મહી !

જ્યા સામે પૂરે સરખ સરખો ચત્ત કરશે -
 હજી એ ખેંચાતો પાણુ નવ ખુશીથી કદિ જશે !
 અરે ! આશા કિન્તુ જરી પાણુ રહી ના હૃદયને -
 પડ્યો બે નીચે તે જગત ક્યમ ભીચે લઈ શકે ?

સખે ! અન્યાયી તું સુજ હૃદયને ને જગતને !
 અરેરે ! તેં કીધું જગત કડબું આ હૃદયને !
 કૃતઘ્ની તું થાતા મમ દિલ કૃતઘ્ની થઈ ગયું !
 પ્રભુની લીલાને વિષમ ગણુતા એ ગીબી ગયું !

તને કેં રહેવું એ દિલની નળખાઈ સુજ નકી !
 વિના સ્વાથે પ્રીતિ મમ હૃદયથી ના થઈ શકી !

નકી આશા કાંઈ તુજ હૃદયમાં રાખી જ હશે ,
ન તે પૂરી થાતાં મમ હૃદયને આ હઃખ , સખે !

હશે ! ભાઈ ! કિન્તુ હૃદય ત્યજવું તે સુખથી શે ?
ઉઘેયું મેં તહાડું હૃદય કુમળું દુઃખી ગણીને ;
હવે કાંટા લાગે ! અમર તુજ એ કંટક હોને !
પરન્તુ બીજાથી જરી વધુ હવે કોમળ થએ !

૧૬-૪-૯૬.

વાલક કવિ

તહારી દિસે અપલ નેત્રની જ્યોતિ , બાપુ !
કીકી ભરી રમતિયાળ હોતર લાવે !
તહારાં સહુ ઉઘડતાં ફુલ શાં સુઅંગો !
આ બાલવૃન્દ મહીં કાંઈ જુદાં જ લાસે !

શોધી રહ્યો નત્રીન કાંઈ સ્થલે સ્થલે તું ,
ને ખેલમાં મગી રહ્યો વળી પૂર્ણ હર્ષે !
તું સર્વ જ્યાં અટકતાં ફૂલી જાય રહેને ,
ના કાંઈ જોખમ તને નજરે પડે છે !

કેડી પરે વન મહીં સહુ બાલ ખેલે ,
ક્યાં એ તું તો ધૂસી જતો વન માંહીં દૂરે !
વૃક્ષે ચડી ઝરણુ એ વહતું જુવે છે ,
ને ત્યાંય કાંઈ નિરખી મશગૂલ રહે છે !

જે એ જ માર્ગ તુજ ઝિંદગીનો ગ્રહે તું ,
કેડી મૂઠી લટકવા તું યથેચ્છ ઇચ્છે ,

ન્યાં જે જડે ફૂળી જલુ જ તહીં તુ ધારે ,
તો આવધાની બહુ રાખવી , ભાઈ ! તહારે .

જુદું મૂકેલ દિલ જે કબજે રહે ના ,
તો પક્ષી પિજર બહાર ન ડાલજે તુ ,
એ પળિડુ અજામ છે બહુરગધારી ,
ને પાખ તીવ્ર બહુ છે નસમા વિહારી .

કે મેઘનાલ તરવા ગિરિપાર જોડે
ને સિન્ધુજિમ્મિ મહી ફૂળગી કે ફૂળીને !
ક્યાં એ પડે નિડર પારવિભલ માંહી ,
ને તોડી એ ઉડી જતુ વગી ઝાઢી ક્યાહી !

દેખજુ મદા પણ નવીન જ દેખશે તુ !
આ દૃષ્ટિ બાલ તણી વૃદ્ધ થતા ન બંશે !
સૌન્દર્ય નગ્ન થઈ સૌ તુજ પાન રહેશે .
સૌન્દર્ય સર્વ સ્થલમાં તુજ નેત્ર બેશે .

તુને અરે ! હૃદય આવુ જ છે મળેલું ,
તો રાખજે દલ લગામ સદા કરે તું ,
છે એક બાબુ દુનિયા સઘળી હઠીક્ષી ,
ને એકલો કેવિ રહીશ તુ એક બાબુ !

છે મિત્ર તુ જગત સર્વ તણો થવાનો ,
ના લાગવા જગતનો પણ પાસ દેવો !
એ ખેલશે રિખવશે રિપુ માની તુને ,
તહાયે નિભાવ તુજ મત્રી મદા મુખેસે !

આ કાર સિન્ધુ મહી શોધક માતીનો તુ !
દોરી વિના ઉદધિને તળિયે જવાનું !
ત્યા મન્થ સિધુ મહી બહાણુ ગળી જનરા !
તોફાન ગિરિમૂલને ચ ઉખેડનારાં !

તે રાક્ષસોની ઉપરે પ્રીતિ રાખવાની !
તે રાક્ષસોની સહ સાચવ દેવી અંશ
છે સુદ્ધ તો જગવતું : પણ પ્રેમ રાખી ;
લોહી લીધા વગર લોહી દઇ જ દેવું !

દોરાઈ છે વળી જહું કંઈ તાંતણાથી !
આજ્ઞા થતાં કુંદરતી કહી “ના” શકે ના ;
જેને જોનો જગતમાં નળગાઈ ફેટેતાં ,
તેમાં જ છે તુજ થવું પુરુષાર્થ, બહાસા !

જે માર્ગથી જગત આ પડી જાય નીચે ,
તે માર્ગથી જ જગને લઈ જાવું ઉચે !
જે ગીત સર્વ નળગાઈ મહીં તું ગાશે
તે ગીતથી જ જગની નળગાઈ જાશે !

તાકાત હોય કરવા સહુ સાહસો આ ,
જે મૃત્યુ પાછળ ચ રાખી શકે તું આશા ,
તો કેડી છોડી નવી કેડી તું ખેડતો છો ,
જા તું ફરી જગતના કમમાં નહીં તો .

૨૦-૪-૬૬.

૪ નદીને સિન્ધુનું નિમન્ત્રણ

ધૂધધૂધ ગિરિ ઉપરથી ધૂધવી આવતી'તી ,
મહારે માટે હૃદય દ્રવતું ભેટવા લાવતી 'તી ;
સર્પાકારે વહતી વનમાં ગીત ગાતી હતી તું ,
મહારી છાયા સમજી નભને ઉરમાં ધારતી તું !

દીડી મહારી અવર નદીથી હસ્તને ખેલતાં શું ?
દીડી મહારી ચડતીપડતી પ્રેમમાં તેં અરે શું ?

“ દયા બેઠે છેદી દુઃખી દિલ તણાં ના દુઃખ ગઢે ,
 “ નકી પપાળીને બિગર હલકાં તો કરી ગઢે .

ગાલે કરચલી કમ્પી ને બેઠું મુજ મ્હોં રહ્યો ,
 હું તેના વૃદ્ધ હયાના રક્તને મુણતો હતો .

ટટાર એ થઈ પછી ક્ષણ એક વીત્યે ,
 તે ડાંગને પગથી રેડવી આમ બોલ્યો . -
 “ રે બાપુ ! તું જરૂર સાંભળશે હું ખો શું ?
 “ શું વૃદ્ધ આ હૃદયને નિરખી શકીશ ?

“ થોડા વર્ષો પર બહુ હશે કાળચકો ફર્યા ના ,
 “ તાજી આશા તુજ હૃદયની , રક્ત તાજુ હજી આ ,
 “ હું તો , ભાઈ ! મરણ પર છૂ આખ રાખી રહેલો ,
 “ મ્હારા મ્હોની કરચલી બધી જીર્ણ વાતો ગયું .

“ જૂની વાતો , ગગજ ઘરડું , હોય શું સ્વાદ તેમાં ?
 Y “ નૃત્યુ બેલુ નીરમ મધળુ લાગશે , ભાઈ ! એ તો !
 “ ત્હારી દષ્ટિ ઝળહળ થતા ભાવિમા બાપુ ! ચોરી ,
 “ મ્હારી દષ્ટિ ગત સમયના ગાઢ કિસ્સા ઉખેળે .

“ બહુ વેળા હું ખો રહેતા કાટી આ દિલ છે ગયું ,
 “ ભલે નહોયે પડો ગાઢા ઉખેળુ તુજ પાસ હું ”

છૂટા ન શખ્દો પણ એ થતા'તા ,
 ખરેખર એ નયનો ફેરે હજી ,
 મ્હારી ચ ત્યાં દષ્ટિ જરાક સ્તભી ,
 એ સ્થાન કે ગમ્ભીર ભામતું હતું .

તરેલ જૂના ગૃહની નિશાની ,
 ગાઢા તરુ , નાબુક એક વહેળું ,
 ભાસ્યું મને સ્થાનક જૂનનું એ ,
 કે જ્યારે ઠોઠ નિશાળિયાનું .

ટકાર કિન્તુ થઈ એ દણમાં ફરીથી
નિઃશ્વાસ એક લઈ દીર્ઘ મને કહ્યું આ :-

“ રે મહેરબાન ! નેકી મૃત્યુ લલાતું વહેતું :
“ ને ગુણને સળગવા બહુ કાલ લાગે !

“ આ નેત્ર કેં નિરખતાં અહીં આસપાસ ,
“ જેતું કશું નયન જોઈ શકે ન તહારાં ;
“ આ સ્થાનમાં સમયના પલટા કંઈ છે ,
“ રે ! સ્થૂલ ભૂમિ પણ કેં પલટા સહેતી !

“ રે ભાઈ ! આખર બધાં ય મરી જવાનાં ,
“ લેતું ન મૃત્યુ વળી આપણ એકલાંને !
“ જે જે પદાર્થ પર પ્રેમ જનો કરે છે ,
“ તે તે પદાર્થ પણ તે જન સાથ જતા !

“ તે વડાલની અગર ચીજ ફરી જતી સૌ ,
“ વીતેલની પ્રીતિ તણું ફરતું બધું એ ;
“ હા ! તુર્ત સુંદર સહુ ય દુરૂપ થાતું !
“ વીતેલની રહી શકે ન નિશાની એ કે !

“ ‘ બાલાં ’ ફરી મુજ હતી ભગિની સમી કે ,
“ તેનું જ આ ગૃહ , અહો ! મુજ આશરે કે ;
“ મ્હારો જ ના : પણ ગરીબ સહુયનો આ
“ તૂટી પડ્યો કંઈક વર્ષથી આશરે છે .

“ એ જાહેન ! જાહેન હતી ના મુજને જહાંમાં ,
“ એ જાહેન કિન્તુ મુજને પ્રભુએ ધરી’તી ;
“ મ્હારા પડોશ મહીં પુણ્ય હતું બીલ્યું એ ,
“ પંપાળવા હૃદયને જ હતું ઉગેલું .

“ એતું હશે મુજ નહીં બહુ જાલ બોલ્યું ,
“ થોડા જ શબ્દ , પણ ગિન્દ - બધાં સુધાનાં ;

“એ શાન્ત, આર્દ્ર લગિની સરખી નિગાહે
“કોને કયું નવ હશે ઉપકાર ગાતું ?

“મહારા પછી જગતમા જનમી હતી એ,
“પાછી જતાં મગર ખેલ કરી જ ચાલી ;
“મહારે ગૃહે યયપણે રમનાર ખેંચી
“આંહીં હતી, તહીં ચ આલકે એ હંજુ છે .

“મહારે ગૃહે સમય એ પણ ચાક આવે !
“બાલાં તણું પ્રિય હતું મુજ જૂપડું એ ;
“એતું અને મુજ હતું ગૃહ સાંકળેલું
“કો પ્રેમથી વળી સમાન અતુલવોથી .

“માતા મને ત્યજી ગઈ મુજ જન્મ થાતાં,
“એ દ્વંધ વસલ ન પામી શકેલ હું છું,
“જાઓ પડ્યો મુજ પિતાશિર એ વહીને
‘થાકો ગયેલ ઉર મૃત્યુ મહી વિરામ્યું’ .

“બાલા તણા વડીલ બન્ધુ સહે મ્હો હું,
“એનાં ચ માત વળી તાત રહ્યાં હતાં ના ;
“દેવાં હતા હૃદય એ કુમળા બનેલાં !
“દેવા સદા મધુર સ્વપ્ન મહીં રહેલાં !

“‘જે અર્ધને જગતમાં નવ તે મને છે’ !
“‘જે ના મને વળી તને ચ રહ્યું તહીં એ’ !
“એવી જ નિત્ય કંઈ વાત અમે કરીને
“ના બાણતા હૃદયમા ગળતું હતું શું !

“‘જે અન્યને જગતમા, નવ તે મને છે’ ,
“એ લાગણી ઉપર વિશ્વ બધું ફરે આ,
“એ લાગણી નરકસ્વર્ગ તણી જનેતા ;
“ને એ વતી જ અમ ઉર હળ્યાં પ્રભુમાં .

“ પછી તો ભાઈની સાથે કાપવા કાષ્ટ હું જતો ,
“ ઉપયોગી થયો માની ઉપાધિ કરતો હતો .

“ વસન્તના એક દિને રૂપાળે

“ પ્રભાતકાલે વનમાં હતો હું ;

“ ભલો અમારો નૃપ અથ માથે

“ કને જ દીઠો ફરતો તંહી મેં .

“ મને ભેઈ ઉભો રાજા , દયાથી મુજને કહું :—

“ ‘ સુખી છે કે ? મુજરો તું કરે છે તુજ શી રીતે ? ’

“ કહી સહુ-મેં મુજ વાત તેને ,

“ જરા વિચારી નૃપ આમ જોલ્યો :—

“ ‘ મહેલમાં આવ જ આવજો તું ,

“ ‘ દરશિ હું નોકરી ખાગમાં ત્યાં . ’

“ ગયો ભડેન કને ઢોડી , કહી વાત કુદી કુદી ;

“ ભાઈની લાંબને આજ્ઞા , ભેડાયો મુજ ખાગથી .

“ તંહીં ખગીચે નૃપ આવતો સદા ,

“ મને હસીને કંઈ ચૂંછતો સદા ;

“ લણાવતો ગરમતમાં મને કંઈ ,

“ અને પછી પુસ્તક દાંઘ આપતો .

“ સોંપેલ તે મુજ તરુ જલ પાઈ પોપી ,

“ ચિત્રો નિહાળી મમ પુસ્તક વાંચતો હું ;

“ ને જોતો ભ્રમરથી ફુલડાં ઉછાળી ,

“ રે ! એમ કૈંક દિવસો સુખના ગયા ત્યાં .

“ અરે ! જે છાયામાં કમનસીબ પક્ષી જઈ વસે ,

“ તરુ એ તે સૂકે , ગહન ગતિ ઝોવી હરિ તણી !

“ ઉડી જતાં છાયા ગરીબ કંઈ પંખી રડવડે ,

“ અહીં સંસારે એ જાદુ વખત કૈં માલૂમ પડે !

“ ગઈ સ્વર્ગે ભાલી રાણી , અમ્માનો અવતાર એ ,
 “ મિયાની પાછળે ઓહો ! ઝૂરી ઝૂરી ગયો નૃપે .

“ ખાવા ધાતા તરુ સહુ મને , ચેત ના ક્યાય થાતું ,
 “ હું તો નહાસી અમય મળતા બહેનની પામ જતો ,
 “ રે રે ! સ્કારા નવીન નૃપની ફર છાતી હતી કે ,
 “ તા ખીજ ના મુખદુઃખ તણુ ભાન તેને હતું કે .

“ જેટલે ઝાઝ હું તો ના મુખરો ઝરતો હતો ,
 અરેરે ! બન્ધુ એ ત્યા તો ઓચિન્તો મુજરી ગયો .

“ એ આત્માને તણુ મુખ સદા આપજો સ્વર્ગ માંહી ,
 “ એ ગાટે કે રૂઢન દરહુ ચોખ્ય ના, ભાઈ ! હાવા ;
 “ ઝિતુ પેલુ રૂઢન કુમળુ આંખની પાસ આવે ,
 “ આ હોસાના બાહુ ય વળને આસુડા ખેરવે છે .

“ કેલું કુણુ રમત કરતા ભેડ રહેલું નલે તે !
 “ ઓહો ! પેલુ મગન જહીંથી ભાવિ સર્વે ઘડાતાં !
 “ જાણે પૂછે નયન મુજને , ‘ ભાઈ તે ત્યા હશે શું ? ’
 “ મીઠી દષ્ટિ જલભર સદા વિમરે કેમ એ તો ?

“ તહોયે એલું વદન હવતુ કોઈ દાંડે હવે તો !
 “ જાણે કોઈ ચમન ગ્યતુ હાસ્ય એ હોય ના મુ ?
 “ જાણે આડી પ્રણય સહ દો શાન્તિ દેશાવવાને
 “ એ હૈયામા પ્રભુકર વતી પૂતળી કો ઘડાતી !

“ એ હેયુ તો કુદરત તણા નાદનો દિવ્ય તાર !
 “ કેલુ મીઠું રસમય ગને આર્દ્ર કેલુ સુરીહુ !
 “ હું તો , રે રે ! ખડું ય વળને માનતો ને કહેતો ,
 “ ‘ તુ નિર્માઈ જરુ મુખડા અર્પવા — પામવાને ’ !

“ પછી તો એકે વયોમા લગ્ન બહેન તણાં થયાં ,
 “ મુખી છે એ , મદા એલુ માંલગી મુખી હું હતો .

“તહોયે મહેન સિધાવી તે દિવસથી ના અન્ન લાભ્યું મને ,
 “આ સંસાર તણી દિશા થ સઘળી જાણે મને ધૂરકે ;
 “માતા તાત તણાં ખરાં મરણુ એ તે દી કરીથી થયાં ,
 “મોબા અથુ તણાં કહુ ઉદ્ધિનાં તે વખતથી છે ઢાળ્યાં .

“અરેરે ! હજની દહેરી સંકોચાતી વહે નડી !
 “અરેરે ! કષ્ટની - રેલો વધે છે કાલ આજથી !

“હતો પડ્યો હું દિન એક દર્દમાં ,
 “તહીં અમારો નૃપ આવીને ઉભો ;
 “પ્રણામ દેવા નવ લાન કેં હતું ,
 “ઉભો રહ્યો એ , સુધ તો રહ્યો જ હું .

“મારી લાતો મને બોલ્યો , ‘આલ્યો જા , શક ! ખંડાર તું’ ;
 “આજીજી મેં કરી , કિન્તુ ખંડેરી સત્તા જ એ હતી !
 “હવે તો એ નૃપ આજે ણિચારો પદબ્રજ છે ;
 “ભલો એ છે હવે તો એ કાલના ક્રમમાં પડી .

“ગમે તે અલ્પની સામે , ગમે તે કુષ્ટની લણી ,
 “કુતલની ને મહા પાપી તિરસ્કારની દૃષ્ટિ છે .

“ગયો ગૃહે હું જની ભૂત જોવો ;
 “મને પડોશી સહુ પાપતાંતાં ;
 “ગરીબ કિન્તુ સહુ બાપડાં એ ,
 “ગરીબને પોખી શકે કહીંથી ?
 “હતી ન સત્તા હૃદયે શરીરે ,
 “ન કાચું હું કેં કરતો હતો વા ;
 “અન્તે રડી એક દિને બહુ એ ,
 “વેચી દીધું એ ગૃહ તાતતું મેં .

“પુત્રી ને ગૃહને નાણે જોવારો ન થયો કદી ,
 “પિતૃની ને પ્રણી કે દૃષ્ટિ તીખી તહીં નડી .

“અન્તે રહ્યું ન મુજ પામ કશું ય, ભાઈ!
 “એ જન્મભૂમિ ત્યજવા દિન પાસ આવ્યો,
 “ખડોળું હતું જગત ત્યાં હકે કે ન મહારો,
 “શ્રીમાન એ તમ સમા અમળ શકે ના

“રે! માઠ વર્ષ દિન તે ઉપરે ફર્યા છે,
 “હું ટેલ તે, દિવસથી ઢળેને લસુ છ,
 “ખડેલો જ આદર મળ્યો મુજ ખડેનવેરે,
 “રે ભાઈ! ખડેન મુજ એ જ બિચારી બાકા

“સહેવાનું સહી નાળું, બાકી આજ નેહી કશું,
 “કપાતું આયુ કષ્ટથી, મહારું તો ફીર્ધ છે થયું.

“હશે ભાઈ! હશે ભાઈ! હું બી હું નવ-લેશ છ,
 “જીવતા હું નથી થાક્યો, મોતથી ય નહીં હરું.”

તહીં મુઠી વાત કરી વિરામ્યો,
 કિન્તુ હતું એ ઉર કંઈ ભારે;
 કહ્યું ફરી મે, “હજી કંઈ પૂછ,
 “એ ખડેનનું આ ઘર કેમ આવું?”

હોસો જરા બહાલભર્યું હસીને
 મહારા લગ્ની શાન્ત નિહાળી રૂઢેતાં;
 જોલ્યો જરા એ કમળ મધું કે,
 કેવું પરન્તુ મધુરું હતું એ!

“જણાસા કાજ દર્દીની વાતો ના સુણવી ઘટે
 “ધંજા એવી મરેલામા રાખતા ઠપકો ઘટે.

“કોઈનાં એ દુઝોમા છે યોગ્ય ના મુજ પામવું;
 “મરેલાં પ્રભુનાં છે તેનું માન જ રાખવું.

“પરન્તુ આપણે સર્વે જણતા ય નહીં જ કે,
 “દર્દીનાં દર્દની વાતો આપણું મિત્ર કો વસે.

“દર્દથી જે મળે તે કે દર્દની વાતથી મળે ,
“દર્દોની કે કથામાં તો દર્દનો પ્રભુનાં જડે .

“દુનિયામાં સદા વીતે તેની આ સુજ વાત છે ,
“કલા છે ના , નહું છે ના , રસીલું ચ નહીં કરું .

“સુણો , કહું લાઈ ! હવે ન થોભું ,
“અહીં હતું એ જ સુખી કુદરમ્મ ;
“આલાં તણા એ પતિ : સાથ હું તો ,
“થોડું રહ્યો કિતુ અનેલ મિત્ર .

“ઉદ્યોગની એ પ્રતિમા હતો, ને
“રહેતો ગધે દિવસ જેતરોમાં ;
“સન્ધ્યા થતાં ટેકરીએ ચડી આ ,
“ગમ્ભીર સૂર્યાસ્ત સદા ચ જોતો .

“હતું સદા એ મુખ હાસ્ય માંહી ,
“પ્રભાતકાલે નિરખ્યા સમું એ ;
“હતું લાલેલું ગૃહ અન્નથી આ ,
“ને વૃક્ષ આ દાડિમથી ઝુકેલાં .

“રહી થોડા દિનો ત્યાં હું , યાત્રાએ ફરવા ગયો ;
“ગહુ ધૂમી ગહુ વર્ષો પાછો ત્યાં ન ફર્યો હતો .

“હુકાળ મહોટો મરકી સહે ત્યાં ,
“હતો પડેલો ત્રણ વર્ષ પૂરાં ;
“છત્રીશ તેને વરસો થયાં છે ,
“હશે તમોને સ્મરણે નહીં એ .

“ગધાં હતાં જેતર છેક સૂકાં
“કુવા મહીં એ જલ ના રહું 'તું ;
“શહેરો ગધાં તો શળના ઢગોથી ,
“રોતાં હતાં દર્દ સ્મશાન જેવાં .

“ વળી ઉઠી કાળુલમા લડાઈ,
 “ ગમ્યું પ્રભુને સુધયું હતું એ;
 “ શ્રીમાન કેં ચાચક થઈ ગયા, ને
 “ ભૂળે મરી કેંક ગયાં ગરીબો.

“ હું જૂંપડા કેંક લમી લમીને,
 “ પૂરું કહી અજ ન પામતો 'તો:
 “ તૂટેલ વસ્ત્રો ચ હતાં ન ત્યારે,
 “ એ સખત કાળે મરતાં બચ્યો હું.

“ હમેશના શોખ તણા પકાર્યો
 “ ખાલાં બધા દૂર કરી કરીને;
 “ આશા મહીં એ દિવસો ગણુન્તી,
 “ હવેં હતી આ ગૃહમા રહેલી.

“ પરન્તુ તોફાન બીજે ઉન્હાળે,
 “ આવી પડ્યું બહીન પરે નવુ કેં;
 “ એનો પતિ સખત જવરે ઝડાઈ,
 “ પડ્યો રહ્યો માત્ર કંઈ ગિછાને.

“ ઉઠ્યો ફરી : માલુમ ત્યાં પડ્યું, કે
 “ હતું રહ્યું કેં જ ગૃહે ન બાકી -
 “ તોફાન માટે ઘરડાં થતાં વા,
 “ રાખ્યું હતું કોસિર કેં કરી જે.

“ વળી વધ્યું બાલક એક ત્યારે
 “ કાંઈ વધારે તકલીફ દેવા;
 “ શ્રીમાનનાં ઇચ્છિત બાલકો તો
 “ ગરીબને દઈ સમાં બને છે.

“ પંખી ચુગે ટેકરીઓ લમીને
 “ દાણા પડ્યા જે વિખરાઈ આંહીં;

“તેવાં જ ટોળાં કણુળી તણાં કે’
“અહીં તહીં પેટ ભરી રહ્યાં’તાં .

“પરન્તુ જેતું ગૃહ પૂર્ણતામાં
“ભયું હતું આજ સુધી સદા એ ,
“ના જ્યાં હતી ભાવિ તણી ય ચિન્તા ,
“અસહ્ય , તેને પલટો થયો . આ .

“પટેલદારે ઉભી સુસ્ત આ તો
“આનન્દ દેનાર દુવાય ગાતો ;
“જૂનો હવે હર્ષ ન કિન્તુ પામી
“આશ્વો જતો ખેતરમાં ભમન્તો .

“ભાંડા કુવામાં નવ કોસ ખેડી
“ન્હાસી જતો ગામ મહીં કઠી તો ;
“ટૂંકા હતા જે દિવસો ઉન્હાળે
“ખન્યા હતા દીર્ઘ હવે શિયાળે .

“તેના હવે હર્ષ બધા ય ફૂળી
“હૈયા મહીં ના રસ પૂરતા’તા ;
“ટેવાયતું હર્ષ મહીં રહેવા
“તે હર્ષ જાતાં અરધું મરે છે .

“રીસાળ ખીન્ને ઉર એ થતું’તું ,
“કઠોરતા બાલક સાથ આવી ;
“રમાડતો બાલકને’ કઠી તો
“તેમાંય કેં ફૂર જ ભાસતું’તું .

“એ બાપડાં બાલકનાં મુજોને
“બાલાં બિચારી શકતી ન જોઈ ;
“તેણે મને આમ રડી કહ્યું’તું : -
“ ‘એ હાસ્ય જોઈ મરતી જળી હું’ ! ”

“ વળી ઉઠી કાબુલમાં લડાઈ ,
 “ ગમ્યું પ્રભુને સઘળું હતું એ ;
 “ શ્રીમાન કેં ચાચક થઈ ગયા , ને
 “ ભૂળે મરી કેંક ગયાં ગરીબો .

“ હું જૂંપડાં કેંક ભમી ભમીને ,
 “ પૂરું કહી અજ્ઞ ન પામતો 'તો :
 “ તુટેલ વસ્ત્રો ચ હતાં ન ત્યારે ,
 “ એ સખત કાળે મરતાં ગમ્યો છું .

“ હમેશના યોગ તણા પદાર્થો
 “ બાલાં બધા ફર કરી કરીને ;
 “ આશા મહીં એ દિવસો ગણુન્તી ,
 “ હવે' હતી આ ગૃહમાં રહેલી .

“ પરન્તુ તોફાન બીજે ઉન્હાળે ,
 “ આવી પડ્યું જહીન પરે નવું કેં ;
 “ એનો પતિ સખત જવરે જલાઈ ,
 “ પડ્યો રહ્યો માસ કંઈ બિછાને .

“ ઉઠ્યો ફરી : માહુમ ત્યાં પડ્યું , કે
 “ હતું રહ્યું કેં જ ગૃહે ન બાકી -
 “ તોફાન માટે ઘરડાં થતાં વા ,
 “ રાખ્યું હતું કોસિર કેં કરી જે .

“ વળી વધ્યું બાલક . એક ત્યારે
 “ કાંઈ વધારે તકલીફ દેવા ,
 “ શ્રીમાનનાં ઇચ્છિત બાલકો તો
 “ ગરીબને દઈ સમાં બને છે .

“ પંખી ચુગે ટેકરીઓ ભમીને
 “ દાણા પડ્યા જે વિખરાઈ આંહીં ;

“તેવાં જ ટોળાં કૃષ્ણી તણાં કે’
“અહીં તહીં ચેટ ભરી રહ્યાં’તાં .

“પરન્તુ જેતું ગૃહ પૂર્ણતામાં
“ભર્યું હતું આજ સુધી સદા એ ,
“ના જ્યાં હતી ભાવિ તણી ય ચિન્તા ,
“અસહ્ય તેને પલટો થયો . આ .

“પટેલદારે ઉભી સુસ્ત આ તો
“આનન્દ દેનાર ફુવાય ગાતો ;
“જૂનો હવે હર્ષ ન કિન્તુ પામી
“આહ્યો જતો ખેતરમાં ભમન્તો .

“ઊંડા કુવામાં નવ કોસ ખેડી
“ન્હાસી જતો ગામ મહીં કદી તો ;
“ટૂંકા હતા જે દિવસો ઉન્હાળે
“ખન્યા હતા દીર્ઘ હવે શિયાળે .

“તેના હવે હર્ષ બધા ય ફૂળી
“હૈયા મહીં ના રસ પૂરતા’તા ;
“ટેવાયલું હર્ષ મહીં રહેવા
“તે હર્ષ જતાં અરધું મરે છે .

“રીસાળ ધીમે ઉર એ ચતું’તું ,
“કઠોરતા બાલક સાથ આવી ;
“રમાડતો બાલકને’ કદી તો
“તેમાંય કેં ફૂર જ ભાસતું’તું .

“એ બાપડાં બાલકનાં મુજોને
“બાલાં બિચારી શક્તી ન જોઈ ;
“તેણે મને આમ રડી કહ્યું’તું : -
“‘એ હાસ્ય જોઈ મરતી જળી હું’ !”

અહીં સુધી કહી પાછો હોસો એ અટક્યો જરા ,
ખાગનાં વૃક્ષની સામે ભેધ શાન્ત વધો ફરી : -

“ અહીં મધ્યાહ્ને આ જગત સંઘળી ગાઠ સુખમાં
“ દિસે લેતું ઝોઝ , સહુ ગમ ગધુ શાન્ત સરખુ ;
“ દિસે છે અત્યારે જગત પર આરામની ઘડી ,
“ અને ના સૂતું તે રમણીય બધું હર્ષમય છે .

“ અહીં જન્તુટોળાં ગણુ ગણુ ઉડે વૃક્ષવિટલે ,
“ બધાં એ શાન્તિથી મધુર સુરીલો મેળ રચતાં ,
“ અરે ! ત્યારે કાં આ ગમગીન રહે વૃદ્ધ નયનો ?
“ ઘટે ના આ દેવાં રુદન કરવા આપણુ ઉરો .

“ ઘટે બહારી લેવી નહિ જ નખખાઈ જન તણી
“ ગયા રવળે તેના દરદ બહુ જૂના સ્મરી સ્મરી ,
“ મરેલાના સત્યો મરણુ મુધી ના ના મળી શકે ,
“ અને રાહો ભેવી વધુ પાણુ દશુ ના થઈ શકે .

“ પ્રભુના આરામો ઉપર નયનો બન્ધ કરતાં
“ ઘટે નહોની વાતો ઉપર નવ આસુ ટપકવાં ;
“ અહીં ઘોળી કાંઈ હુ બમય વિચારો હૃદયમાં
“ અરેરે ! શાને કે દબલ કરવી આ કુંઠરતે ?

“ અંજલી ગમગીનીની સદા એ અરખ્યા થત્રી
“ પ્રભુની પામવા પ્રીતિ બિન્દુ હર્ષ તાણુ વધુ . ”

એ જોલ એ વૃદ્ધ સુખે ગભીરી
કે શાન્તિ , કે હર્ષ સ્ફુરાવતાતા ;
એલું હતું કે નરમાશવાળુ
ગહેરા મહીં એ વિલગી રહેલુ .

ભૂલી ઘડી વાત ગયો જ હું એ ,
કે વાત બીજી જ ફરી ઘડીકે ,

એ વૃદ્ધ મહેને નિરખી રહેતાં
તૃપ્તિ નવી કેં ઉર પામતું આ .

એ બાઇની વાત પરન્તુ તુર્ત
જાગી ઉડી આ ઉરમાં ફરીથી ;
રુનેહી તણી વાત ન હોય જાણે
તેવો થયો હું સુણવા અધીરો .

વિતન્તી મેં કરી તેથી , હોસાએ સિમત મિષ્ટથી
રામનું નામ લેધને , વાત તુર્ત શરૂ કરી : -

“ એવી રીતે આ દિવસો સુધી એ
“ બાલાં હતી શાન્તિ મહીં રહી જ્યાં ,
“ તે આ ગૃહે તે સમયે ફરીથી
“ હું ફર દેશો થકી આવતો’તો .

“ આ વૃક્ષને ફર થકી નિહાળી
“ આનન્દ ના આ ઉરમાં સમાતો ;
“ ઉતાવળે મેં પગલાં ભરીને
“ ધીમે લઈ આ ખડકી ઉઘાડી .

“ પરન્તુ એ જાહેન કેને ઉભો તો
“ એ તો રહી ચૂપ જ જોઈ હુંને !
“ મહિં ફેરવી દેઈ પછી નિમાણું
“ રાઈ પડી ગાપડી એ અરેરે !

“ બેસી ગઈ એ સુજ પાંદ પાસે ,
“ શું આ થતું ’તું , સમજ્યો નહીં હું ;
“ ભીડી પછી આખર નામ મહાઈ
“ કેવું કંઈ જોલી હતી અધુરું !

“ જાણે હતાં એ ઉરમાં હજારો
“ દેહો ભરેલાં ન સહાય એવાં ;

“ જાણે હતું કેઈ ન પાસ એને
“ એવાં દુઃખોમાં કેઈ વાત કહેવા .

“ એ-નેત્રનો રુનેહ દુઃખે જળેલો ,
“ પહાડો સમી આફતથી ગળેલો ,
“ એ દૃષ્ટિ માથે મુજ ઢાળબંધા
“ ચાટી જતો'તો તણુળા સમો કે' .

“ હેયા મહી કે' કુસકાં ભર્યા'તાં ,
“ ઘડીક તો બોલી શકી ન એ કે' ,
“ દેઈ શક્યો હું પણ ના દિલ્લાસો ,
“ મને ય ના ભાન રહ્યું કશું એ .

“ એનો 'પતિ ક્યાહી' હતો દીઠો મે ?
“ એવું મને આખર સ્પષ્ટ પૂછ્યું !
“ આશ્ચર્ય ને બીક મહી ગળ્યો હું ,
“ શક્તિ હતી ઉત્તર આપવા ના .

“ કિન્તુ પછી સ્પષ્ટ વિશેષ બોલી ,
“ કે એ હતો નહાસી ગયેલ ક્યાંએ ;
“ તેને ન એ માસ હતા થયેલા ,
“ સૂઝ થયું આ ગૃહ ત્યારથી છે .

“ રોતાં દિનો એ દુખમા ગયા , ને
“ ત્રીજે પ્રભાતે હવું બિઠતી'તી ,
“ ત્યા કોથળી એકે કેને જ દીઠી ,
“ જાણે ધરી એ જ ગયેલ હોય !

“ એ બિઠતા વેત જ હાથ આવી ,
“ જેમા હતું કાંઈ સુવર્ણ રાગ્યું ,
“ એ કોથળી લેઈ મને બતાવી ,
“ બાલાં ફરી રોઈ અને કહ્યું આ -

“ ‘એ જોઈને ધૂજ મને વધૂટી ,
 “ ‘સાચું જ મહારા ઉરમાં વસ્યું કે’ ;
 “ ‘સન્ધ્યા સુધી તોપણ હું અધીરી
 “ ‘રહી અને એ જ સુણ્ય પછી મેં .

“ ‘કહી ગયા’તા સુજને કહેવા
 “ ‘તે કોઈએ આવી મને કહ્યું , કે
 “ ‘જ્યાં થાય છે કાળુલમાં લડાઈ
 “ ‘ત્યાં એ નવા લશ્કર સાથ આલ્યા .

“ ‘છેલ્લી ય મહારી પણ લેટ લેવા
 “ ‘કઠિન હૈયું ન કરી શક્યા એ ;
 “ ‘મને ગયા એમ જ એ ત્યજીને ,
 “ ‘કાંઈ પછી ના ખળરે મળ્યા છે .

“ ‘એને હશે ખીક ઉરે , અરેરે !
 “ ‘કે હું ય લેઈ સુજ બાલકોને
 “ ‘એની સહે ઉજૂ કરી જઈને
 “ ‘ખડાડો મહીં ક્યાંઈ મરી જઈશ .’

“ ‘કહ્યું મને અશ્રુ ભરી ભરી સૌ
 “ ‘ને અશ્રુ માંહીં જ રહી વિરામી ;
 “ ‘ચીરા બધા એ ઉરના નિકળી
 “ ‘ત્રોફાઈ મહાઈં ઉર આ જતું’તું .

“ ‘હું તો ન નેત્રે ઉચ્ચકી શક્યો આ ,
 “ ‘દાખ્યાં હતાં અશ્રુ કઠોર ચત્તે ;
 “ ‘કિન્તુ પછી શાન્ત થયો સુણીને
 “ ‘આશાની વાતો કંઈ એ જ મહોંથી .

“ ‘ચોડી જ વેળા મહીં ત્યાં વધારે
 “ ‘વિચાર આશામય કે ઉઠ્યા’તા ;

“ શ્રદ્ધાલુ બાઈ ચડી એ વિચારે
“ હર્ષાશ્રુમાં રૂબની દિસતી’તી .

“ ભૂદાં પડ્યાં તુલ અમે પછી તો ,
“ એ તો રહી ત્યા ગૃહકાર્યમા કે ;
“ મને હજુ પૂર્ણ જ સાલરે છે ,
“ આવી હતી વાડ સુધી અહીં એ .

“ ને હુ જતા દૂર ફરી પુકારી
“ આનન્દથી આશિષ આપતી’તી ,
“ કેવી થઈ’તી સુખણી ફરી એ
“ જ્યારે બની એ જલપૂર્ણ નેત્રે .

“ બમન્તના એ દિવસો હતા , ને
“ હુ તો ગયો દૂર ફરી ભમન્તો ;
“ છાયા મહીં ને તકકા મહીં એ
“ કે એકલા આ પગ ચાલતા’તા

“ ક્યારે થતા’તા ઝરણાં સખાઓ ,
“ ક્યા ઝાઝવાંઓ રહુ અપ’તા’તા ;
“ મહારા વિચારો સુખ કે દુઃખોમા
“ પ્રસંગ સાથે ફરતા હતા કે .

“ જ્યારે થયા પૂર્ણ દુકાળચુકો ,
“ જ્યારે નવા મેઘ ચડ્યા અકાશે ;
“ ત્યારે ફરી આ ગૃહની ભણી હુ
“ કે માત્ર વીત્યા પછી આવતો’તો .

“ નીલાં હતા ઘાસ નવા જ ફૂટ્યાં ,
“ તાંબ બની કે ઝરણા ફેલતા ,
“ ગાતી હતી માંસળીઓ ફરીથી ,
“ આશ્ચર્ય જેવી દુનિયા બની’તી .

“ દારે ઉભી અન્દર મેં નિહાળ્યું ,
 “ બાલાં હતી ના ગૃહમાં જણાયું ;
 “ ત્યારે હતો પથ્થર બાગનો આ ,
 “ જોઠો તહીં રહ નિહાળતો હું .

“ ગુચ્છા કુલોના લટકી રહ્યા’તા ,
 “ લતા હતી વૃક્ષ પરે ચડેલી ;
 “ કિન્તુ બધા ચોક પરે અહીં ત્યાં
 “ કુતેલી ને દર્ભ હતાં ઉગેલાં .

“ એ સ્વચ્છતા જોઈ હતી બગીચે ,
 “ સૂકેલ પર્ણો વિખરી પડ્યા’તાં :
 “ ત્યાં ડોકિયાં કાંકિડીઓ કરીને
 “ આનન્દથી ચોગમ દોડતી’તી .

“ હોલો મુખે ઘૂઘવતો હતો ત્યાં
 “ માળો કરી એ નળિયાં નહીંથી ,
 “ જે પુષ્પ સંભાળથી ઉગતાં’ તે
 “ હળ્યાં હતાં સૌ કરમાઈ નીચે .

“ ઘેટાં તણી બિન કમાડ પાસે
 “ ચોટી રહી’તી વળી બેડતી’તી ;
 “ ત્યાં છેક એ બિમર પાસ બેસી
 “ લેતાં વિસામો નકી રાત્રિએ તે .

“ બાલાંનું એ બાલક ચોરડીમાં
 “ રાતું હતું ચીસ કરી કરીને ;
 “ વાયુ સમું જૂમ કરી ગિચાઈ
 “ પોતાની મેળે થઈ શાન્ત સૂતું ;

“ જોઠો ઘડી ને ફરતો ઘડી હું ,
 “ ઉદાસ કિન્તુ મહુ લાસતું’તું ;

“ ગમી તણી છાય હબર હેચે
 “ છાઈ અને ચત્તથી ના જની’તી .

“ મહારો તહીં કોઈ પિછાનવાળો
 “ મહારી કને આવી ઘડીક ભિલો ,
 “ બાલાં તણી વાત ઠરી કહ્યું , કે
 “ એ તો હવે કે રજળ્યા કરે છે .

“ ઉદાસ ચિન્તામય કાળજથી
 “ કલાક જે ચાર તહીં જ ખેઠો ,
 “ સન્ધ્યા હળી , રાત્રિ પડી છતાં એ
 “ બાલાં તણા ના પગલાં સુણ્યાં મેં .

“ અન્ધાર જ્યારે સહુ પાસ વ્યાપ્યો ,
 “ અન્તે હીડી આવતી બાઈને મેં ,
 “ રે રે ક્યું એ સુખડું હતું કે
 “ ને એ હતાં ગાત્ર સ્કેલ સર્વે .

“ ભેઈ મને તુર્તજ પાસ આવી ,
 “ લાગી મને દ્વાર ઉઘાડી ફહેલા :—
 “ ‘ રોકાઈ રહેલું તુજને પડ્યું કે
 “ ‘ રે ભાઈ ! તે તું કરજે ક્ષમા હો !

“ ‘ પરન્તુ હું તો બહુ એ દિનોથી
 “ ‘ અહીં તહીં કે ભટક્યા કરું છું ,
 “ ને એટલું તો સમજી ચ છું , કે
 “ ‘ શોધુ સદા તે નહિ લાધવાનું . ’

“ મહારી કને વાળુ પછી બિછાવી
 “ અશ્રુ બલે સર્વ ગળી કહ્યું , કે :—
 “ ‘ હું દૂરના ખેતરમા ભસું છું ,
 “ ‘ પાછી ફરું તે પ્રભુની કૃપા છે

“ ‘આ મહાં પરે જોઈ રહ્યો હુઃખે તું’ ,
 “ ‘પરે જ , છે કારણ દષ્ટિને એ ;
 “ ‘મહારૂં ગયું છે બદલાઈ હેયું’
 “ ‘ભમી બધો કાળ ગુમાવતાં આ .

‘ આ બાપડા બાલકને, અરેરે !
 “ ‘ રોઈ હશે મેં તુકસાન કીધું ;
 “ ‘ બેલાનને માફ પ્રભુ કરે છે ,
 “ ‘ મહારોય છે દોષ નહીં બહુ તો .
 “ ‘ રોતાં સુઈ ને રડતાં ઉઠું છું ,
 “ ‘ તે આ પશુડું નિરખી રહે છે ;
 “ ‘ આ તો વહે અશ્રુ સદા ય જાણે
 “ ‘ હું ના બની અન્ય શરીર જેવી !

“ ‘ લાગે મને હું ન મરીશ કે દી ,
 “ ‘ જીવીશ તો હું પ્રભુ પાસ માગી
 “ ‘ જે જોઈ તે જોઈ બધું ય રહેવા
 “ ‘ છાતી હવે વળની પામવાને .’

*

*

*

“ ‘ આહેજ , એને નિરખો તમે તો
 “ ‘ જાણું નહીં ભૂલી કદી ન જાણો ;
 “ ‘ એ વાત આજે ય તરી નિગાહે
 “ ‘ લાલા સમી ખૂંચી રહે મને તો .
 “ ‘ મહારી દિસે વાત બહુ જ લાંબી ,
 “ ‘ થાક્યા હશે એ સુણતાં કદાચ ;
 “ ‘ એ બાઈ કિન્તુ બહુ વાર મહારા
 “ ‘ હેયા મહીં ભૂત સમી ઉઠે છે .

“ ‘ એની ભલાઈ વિસરી શકું ના ,
 “ ‘ રોતાં ય કે દી અટકી શકું ના ;

“ઓચિન્તી ઓ મહેન સદા ચ હૈયે
 “સ્વપ્ના સમી આવી રહ્યા કરે છે .
 “હા ! જોઈ જો ઓ મુખને શકો , તો
 “પછી તમે ના હસશો કદી ઓ ;
 “ઓ નેત્ર તો નિત્ય ઢળેલ રહેતાં
 “તૂટેલ કે અશ્રુ થકી ભરેલાં .
 “અને મને પીરસતી હતી ઓ ,
 “ત્યારે ચ જોતી મુજ મોંઠાં ભણી ના ;
 “કેં પૂછતાં ઉત્તર આપતી , તો
 “કેવો કુખી દાહભર્યો અવાજ !
 “કંધાયકું ચિત્ત ધ્રુવું હતું ઓ
 “કેા એક અશ્રુમય તાન માંહી ,
 “આ વિશ્વના બાહ્ય પદાર્થ સર્વે
 “જેને દિસે મુસ્ત સમશાન જેવા .
 “નિઃશ્વાસ ઓ નાખતી 'તી ગિચારી ,
 “કિન્તુ દિસે ના ઉરની ગતિ ઓ ;
 “નિઃશ્વાસ કેા સાંભળતો હતો , તો
 “ના જાણતો કેમ કહીથી આવ્યો ? !

* * * *

“અભાતકાલે મુજ ડાંગ લેઈ
 “બાલા તણી માગી રજા , અને મેં
 “ઓ બાપડા બાલકને ઉપાડી
 “મુન્ની લીધી એક કપાલ માથે .
 “બાલા ગિચારી નિરખી રહી ઓ
 “ને નેત્રમાં નીર ભરાઈ આવ્યાં ,
 “ખેડ્યા સમુ બાલકને કંઈક
 “મેં આપતા બિન્દુ ખરી પડ્યાં ઓ .

“ આંશિષ એને દધને જતો 'તો ,
 “ આભારમાં એ શિર કે' નમ્યું 'તું ;
 “ આશા ય દેવા હજી હું ઉભો 'તો ,
 “ તેને હતી જે ઉપયોગની ના .

*

*

*

*

“ પાછો ફર્યો હું ગૃહની ભણી આ
 “ થોડા દિનો આંહી તહીં ભમીને ;
 “ ના બાણતી કે' જ વધુ હતી એ ,
 “ હતી છતાં શોધ મહીં ભમન્તી .

“ ક્યાંએ હશે એ જીવતો હજી તો
 “ ના બાણતી કે જીવતો હશે એ ,
 “ એ બે હશે ક્યાંય મરી ગયેલો ,
 “ ના બાણતી કે ગુજરી ગયો છે .

“ એ પૂર અશ્રુ તણું ખાળતાં તો
 “ જેવી હતી તેવી જ ભાસતી એ ;
 “ બોધ છતાં એ ગૃહને ન હું કાં
 “ બાણી શકું પૂણું જ ફેરફાર ? !

“ વાડી તણું જંગલ એ બન્યું 'તું
 “ દહાડે ય મેંઢાં ચરતાં હતાં ત્યાં ;
 “ ત્યાં દિવસે ધૂવડ શાન્ત બેસી
 “ એ અન્ધ નેત્રો ચમકાવતું 'તું .

“ દૌર્બલ્યની એ ગૃહમાં નિશાની
 “ ગઈ હતી સૌ પથરાઈ ન્યાં ત્યાં ;
 “ વ્યવસ્થા કાંઈ જ રહ્યું હતું ના ,
 “ ને છો બધી ઉદર ખોદતા 'તા .

“ એનો પતિ કાંગ ખૂણા મહીં જે
 “ ન્યાં રાખતો ત્યાં જ હતી પડેલી ;

- “જે ખીંટીએ પાવડી ટાંગતો તે
 “ટીગાયલી ત્યાં જ હતી રહેલી .
 - “શીંયુ હતું બાલક મા કનેથી
 “નિઃશ્વાસ લેવા રમતા સૂતાં વા ;
 “એનાં હતા અગ ગળેલ સર્વે
 “નેહી બધો એ કરતુ રડયા કે
 “એને શિરે હસ્ત ધરી વહી, એ-
 “આશા મને બાલકની નથી આ ;
 “એના પિતાને નિરખી શકે એ-
 “એલુ પ્રભુએ નિરમ્યું દિસે ના .
 “એ કાજ હુંએ જીવવા ન ઇચ્છું ,
 “નસીબ સૌનું સહુ સાથ, બાપુ !
 “હું તો હવે, બાઈ! મરી જઈશ
 “થોડા દિનોમા : સુખી એ વિચારે .
 “આનો બડો ભાઈ પટેલ પાસે
 “વાડી મહી નોકરીએ રહ્યો છે ;
 “દાદા દયા એ પર પૂર્ણ રાખે ,
 “આતુ થ કે એમ થઈ રહેશે .
 “માતા વિના ઉછરતું બિચારું
 “રોવા જ તે જીવ ધરી રહે છે ,
 “એલુ થ આ કાજ હશે લખેલું ,
 “વાતો વધુ તો પ્રભુ બાણનારો .
 “વર્ષાઋતુમાં ફરી આ ગૃહે હું
 “આવ્યો હતો - છેલ્લી જ વાર એ તો ;
 “હીની હતી ઓ, નજિયાં હતાં ના ,
 “તૂટી પડી ચાલલીઓ હતી કે .
 “સ્વર્ગે મ્યું બાલક એ હતું, ને
 “બાલાં મને આમ કહી રડી 'તી :-

“ ‘એ તો ગયું , હું સુખણી થઈ છું ,
“ ‘હવે મને ના પરવા કશાની ,

“ ‘એની ય શોધે ન હવે જતી હું ,

“ ‘કો દી છતાં આ મન ના રહે છે ;

“ ‘કોશો ઘણા કો દી ભમી વળું છું ,

“ ‘ને મોતની રાહ સદા ય ભેતી . ,

“ ‘કહી કહી કેં અટકી ,જતી એ ,

“ ‘ઘેલાં દગો સજ્જડ ચોટી રહેતાં ;

“ ‘એ ભેળને હું ડરતો હતો કેં

“ ‘ને અશ્રુ ખાખ્યાં ય રહી શક્યાં ના .

“ ‘તેણે કહ્યું આમ હસી લૂખું કેં ,

“ ‘છેલ્લા જ એ શબ્દ સુણ્યા હતા મેં :-

“ ‘તું ભાઈ ! જે કેં સમજી ડરે છે ,

“ ‘તેમાં જ મ્હારી સહુ આશ હાવાં .

“ ‘ઘેલાં થઈને દુખિયાં મરે છે ,

“ ‘ઘેલાઈ ને મોત દવા પ્રભુની ;

“ ‘હવે ફરી આપણ ભેટશું ના ,

“ ‘હાવાં સુણું મૃત્યુ તણા અવાજ .’

* * * *

“ એ તો બિચારી દશ વર્ષ આમ

“ ખૂરી , અહો ! એ દશ વર્ષ પૂરાં ;

“ કેવા હશે એ ભડકા દુઃખોના ? !

“ તોખા પ્રભુ ! એની કળા જ ન્યારી !

“ રહી રહી વેલી સમી ભમન્તી

“ ઝલાઈ અન્તે શરદી વતી એ ;

“ છેલ્લી હતી આ ગૃહની નિશાની

“ તે એ ઋતુમાં પ્રભુ પાસ ચાલી .

લેટ - -

“અહાહો ! શી ખુમારી છે મને આવી ય આ લેટે !
“ વફા છું, તો પછી, માશુક ! બિગર પણ લેટ એ લેશે . ”

૩૦-૪-૯૬ .

ડોલરની કઠીને

અહો ! ન્હાની પાંખે મધુપ તુજ આવે લપટવા,
પરન્તુ એ ગાદી મધુર સુરભે મૂઝિઈત થતો !
નશામાં જાગીને તુજ તરફ કેવો ઉડી રહે ? !
શકે ના આલિંગી મગજ તર દૂરે થઈ જતા !

ભમે શુંજી શુંજી, તુજ મુખ નિહાળે સ્મિતભયુ,
અહો ! કેવું ખીલે ! સુરભભર કેવું મહકતુ !
ધિશારે લોગીને લટુ કરી લઈને નચવતુ !
હસે સન્ધ્યા સામે ! અનિલલહરીથી ઝુલી રહ્યું !

અરે ! માળીની છે તુજ તરફ દષ્ટિ પણ નકી,
પરોવી દેશે એ ચુટી લઈ તને દોરની મહી,
છતાં એ તહાફ તો મધુર મુખડું તું હસવશે,
નકી તું જાણે છે સુરભ તુજ આ સ્મારક થશે .

તું ક્યારથી બરફના જલથી સિંચાશે
આ મહેકની મધુરતા અમણી કરીને,
વેણી મહી લટકશે તુજ પાંખડી એ
હા ! પારદર્શક સુ સુન્દરીકઠ પાસે .

રોમાંચમાં અગર તુ મકરન્દ છાંટી
કળું રહીશ પ્રતિબિમ્બિત ગાલમાં થૈ ;

“ ઉગામે ના , ન ફેંકી દે ! ન થા ગુલ , ચા ન થા કાંટો !
 “ ન માફી દે , જખમ ના દે ! રડી શું આમ આંસુ દે ?
 “ દયા છે તો ન કાં પ્રીતિ ? ન કે તો શું ન ઇન્સાફે ?
 “ અરેરે ! ફૂર માયાળુ ! મને ઇન્સાફ કે દિલ દે .
 “ ન છે કેં વસ્તનો દાવો ! કતલ કર એ મને લ્હાવો !
 “ અદલ કર ચા ફઝલ કર તું , કંઈ તો ફેંસલો દેવો ! ”

ઉત્તર : -

“ કઈ શું હું ? અયે ઝાલિમ ! અરે ! ત્હાઈં જ આ ખંજર !
 “ ખરે દિલ આ હુલાવ્યું તે અહોહો ! આ જ છે ખંજર !
 “ અરેરે ! દહં એ , દિલખર ! હું બાણું છું , હું બાણું છું !
 “ વળી ત્હારી જ આ ગરદન જહીં હું બાળતી હરદમ !
 “ કતલ થઈ છું ! કતલ કરીને કતલ કરી થાઉં શું ? દિલખર !
 “ અરે ! જો હોંશ એવી તો કતલ કર આ રહું ખંજર !
 “ વળી ખંજર શે ફેંકી દહં ? હતું તે એક દી સીને !
 “ પડે નીચે અને હુકડા ! ગયો છે તું ! ન જોઈ તે !
 “ લલા ઇન્સાફ શું આપું ? અરે આ દિલ છે આપ્યું !
 “ મગર રે ! એ બિગર ત્હાઈં ગયું તે શી રીતે રાખું ? ”

યાચના : -

“ અરે ! તો આમ શું ઉલી સદા રહેજે લઈ ખંજર !
 “ હદમમાં મોત માથું તે નહીં શું આપશે , દિલખર !
 “ નહીં તડકું કરે છે કાં ? તું દે કાતિલ કે જોસા !
 “ હમા આ વાચ છે બીજી ! ગયો દિલખર મને ના ના !
 “ બિગર આ ફાટશે , માશૂક ! અને તું દેખશે ચીરા !
 “ રહેવા દે તું જોઈ એ ! બિગર ત્હાઈં કરી લેને ! ”

સ્ત્રીકાર : -

“ લલે તો લે ગુણે ગુમ્મી ! તને હું આવ લેટું છું !
 “ મગર અફસોસ ! દિલ આ તો નહીં લેટે નહીં લેટે . ”

“એનો પતિ બ્યારથી નહાસી ચાલ્યો ,
 “સમારણું આ ગૃહ બાણુ ના :
 “અને અહીં પૂલ મહી લળી તે
 “આજે જુઓ તેમ પડી રહ્યું છે .”

મહારાં થયા ગળગળાં નયનો : કહ્યું મેં ,
 “આલો ગૃહે મુજ અને તહીં શાન્તિમા રહેો ”
 તેણે કહ્યું , “ અમ હવે ઉતરી ગયો છે ,
 “આ ડાંગ લેઈ ફરી આઘીશ હું અગાડી

“ખડું વર્ષો લમી કાઢયા , હવે દેવ ફરે નહી ,
 “સુખી રહેજો ,” કહી એ તો અગાડી ચાલતો થયો !

અત્યારે એ મુખ નયનની આગળે એ તરે છે ,
 ઓહો ! કેવું દુઃખમય છતા શાન્તિમાં વામ એનો !
 રે ! અત્યારે પગ ડગડગ ચાલતા એ હશે શુ !
 કે કેલાસે પ્રભુપદ કને શાન્તિમાં મહાલતા શુ !

૪ ન્યા હો ત્યાં હો ! પણ સુખી હશે શાન્ત આત્મા નહી એ ,
 ન્યા હો ત્યાં હો ! પણ હૃદય કે બોધ દેતું હશે એ ,
 શ્રીમાનોને ગરીબ દિલની વારતા શીખવીને ,
 ન્યાં હો ત્યાં હો ! પણ પ્રભુ કને દોરતુ કે હશે એ .
 ૨૬-૪-૬૬ .

ગુનેહગાર

દાવો : -

“ગુનેહગારે કદમ તારે સુકાવ્યુ ચિર છે , દિલખર !
 “અરે ! ખંજર દીધું કરમા છતાં ના ઘા હજી કો કર ?
 “ગુનાહ પર શી રહેમ ? માગૂક ! કતલ કર એ હુકમ હકનો !
 “હરે તો દે મને ખંજર , ઝબેહ આ દિલ કરે હું તો .

“ ઉગામે ના , ન ફેંકી દે ! ન થા ગુલ , થા ન થા કાંટો !
 “ ન માફી દે , જખમ ના દે ! રડી શું આમ આંસુ દે ?
 “ હયા છે તો ન કાં પ્રીતિ ? ન કેં તો શું ન ઇન્સાફે ?
 “ અરેરે ! ફૂર માયાળુ ! મને ઇન્સાફ કે દિલ દે .
 “ ન છે કેં વસ્તનો દાવો ! કતલ કર એ મને લહાવો !
 “ અદલ કર યા ફઝલ કર તું , કંઈ તો ફેંસલો દેવો ! ”

ઉત્તર : -

“ કઈ શું હું ? અયે ઝાલિમ ! અરે ! તહાઈં જ આ ખંજર !
 “ ખરે દિલ આ હુલાબુ તો અહોહો ! આ જ છે ખંજર !
 “ અરેરે ! હાં એ , દિલખર ! હું બાણું છું , હું બાણું છું !
 “ વળી તહારી જ આ ગરદન જહીં હું ખાઝતી હરદમ !
 “ કતલ થઈ છું ! કતલ કરીને કતલ ફરી થાઉં શું ? દિલખર !
 “ અરે ! જો હોંશ એવી તો કતલ કર આ રહું ખંજર !
 “ વળી ખંજર શે ફેંકી દઈ ? હતું તે એક દી સીને !
 “ પડે નીચે ઘને દુકડા ! ગયો છે તું ! ન જોઈ તે !
 “ લલા ઇન્સાફ શું આપું ? અરે આ દિલ છે આખું !
 “ મગર રે ! એ જિગર તહાઈં ગયું તે શી રીતે રાખું ? ”

યાચના : -

“ અરે ! તો આમ શું ઉભી સદા રહેજે લઈ ખંજર ?
 “ કદમમાં ખોત માથું તે નહીં શું આપશે , દિલખર ?
 “ નહીં તકકું કરે છે કાં ? તું દે કાતિલ કે ખોસા !
 “ હુબા આ વાય છે ખીણ ! ગયો દિલખર મળે ના ના !
 “ જિગર આ ફાટશે , માથક ! અને તું દેખશે ચીરા !
 “ રહેવા દે તું જોલું એ ! જિગર તહાઈં કરી લેને ! ”

સ્ત્રીકાર : -

“ લલે તો લે ગુળે ગુમ્મી ! તને હું આવ લેદું છું !
 “ મગર અફસોસ ! દિલ આ તો નહીં લેટે નહીં લેટે . ”

લેટ :-

“અહાહા ! શી ભુમારી છે મને આવી ચ આ લેટે !

“વદા છુ , તો પછી , માશુક ! જિગર પણ લેટ એ લેશે .”

૩૦-૪-૯૬ .

ડોલરની કળીને

અહો ! ન્હાની પાંખે મધુપ તુજ આવે લપટવા ,
પરન્તુ એ જાત્રી મધુર સુરભે મૂઝિઈત થતો !
નશામાં જાગીને તુજ તરફ કેવો હડી રહે ? !
શકે ના આલિંગી મગજ તર દૂરે થઈ જતાં !

ભમે યુંજ યુંજ , તુજ સુખ નિહાળે સ્મિતભયુ ,
અહો ! કેવું ખીલે ! સુરભભર કેવું મહકતું !
ઈશારે લોગીને લડુ કરી લઈને નચવતું !
હસે સન્ધ્યા સામે ! અનિલલહરીથી ઝુલી રહ્યું !

અરે ! માળીની છે તુજ તરફ દષ્ટિ પણ નકી ,
પરોવી દેશે એ ચુટી લઈ તને દોરની મહી ;
છતાં એ ત્હારું તો મધુર સુખકું તું હસવશે ,
નકી તું જાણે છે સુરભ તુજ આ સાર્થક થશે .

તું ક્યારથી બરફના જલથી સિંચાશે
આ મહેકતી મધુરતા બમણી કરીને ,
વેણી મહી લટકશે તુજ પાંખડી એ
હા ! પારદર્શક સુ સુન્દરીકેઠ પાસે .

રેમાંચમા આગર તું મકરન્દ છાટી
કળે રહીશ પ્રતિબિમ્બિત ગાલમાં થે ,

નિદ્રસ્થ મોડછી મ્હી વિદુષિવત્તીને,
ત્યાં આગળો વિદુ નજા કરમાઈ રહેશે.

અડી' નો દી હાંથાં તુજ હવિત છે તે રહી શકે,
અરે કિનુ તારી મુરખ અનિહોતાં રહી રહેશે ;
કને માળી આવે ન્યમ ત્યમ આવે ! ન રહી રહે !
તને વ્હાવું ના ના હવિત પણ પ્રીતિ નથી રહેશે.

તને લાગે મીઠું જરૂર મરીને આપક મળું,
નથી ત્યાં રહેયું રત્ન અનુભવી જોવી ન રહેયું ;
તને મૃત્યુ એ છે મધુર કંઈ અન્ધાર મળનાં,
તને આવે મૃત્યુ પ્રિયતમપ્રિયાની રમતમાં !

પ્રભુ આવી હાંથો જરૂર તુજ પૂરી ન કરશે,
વૃથા કાંઈ કાની નવ પ્રમત્ત કન્યા પ્રદિ અને ;
અરે આવી ! તુંને મગ પ્રિયતમાને લઈશ હું,
નહી' સંધી તારી મુરખ મધુરીને લઈશ હું.

૧-૫-૬૬.

૬

પ્રિયા કવિતાને

સ્વીકાર્યો તેં મુજ પ્રણય ને કાંઈ હું પાસ આબ્યો ,
 યોગે તહારે હૃદય ધરવા કમ્પતું પાસ લાબ્યો ;
 લેટું મानी કર પણ કર્યો દીર્ઘ મેં એક , બહાલી !
 કિન્તુ તું તો નભ તરફ , રે ! ઊડતી ક્યાંય ચાલી ? !

જેયુ ઊઘે ! ક્યમ ઉઠી શકું ? પાંચ આવી હતી ના ,
 “ તું ક્યાં ! હું ક્યાં ! ” હૃદય દ્રવતુ છેક તૂટી પડ્યું આ ,
 રે રે ! ત્યારે પ્રતિકૂલ હતો સર્વ સંસાર , બહાલી !
 મૂઝાં આવી નિરખી દિલની ભાંગતાં આશ છેલ્લી .

પછી તહારે જાણી મમ શિર લઈને તુજ કરે
 મને તું આલિંગી ! ભ્રમણ સહુ ભાંગ્યુ હૃદયનું !
 ફર્યો-ઊઘે નીચે અખિલ ભુવને હું તુજ સહે ,
 અહો ! હવે હવે હૃદય મમ ફૂલી ધડતું .

પછી ખીમે ખીમે તુજ અવયવો આ પલટતા ,
 મને ભાસ્યા સર્વે વધુ મધુર ગમ્ભીર ખનતા ;
 મને ફર્યો આવી મમ હૃદયની ને જગતની ,
 અને તાણું જોલી તુજ સુખ નિહાળ્યુ ફરી ફરી !

આ શુ ? આ શુ ? નયન વહતાં અશ્રુતુ પૂર એ શુ ?
 હૈયું મહાર પિગળી ગનતું મીણુ દે નીર જેવું !
 ત્યાં પ્રહ્લાંડે નજર કરતા અશ્રુમાં વિશ્વ નહાતું !
 અહો ! બહાલી ! પ્રલય જગનો અશ્રુથી આ ઘશે શુ ? !

તહારાં અગો , તુજ અવયવો , ઝાઝ ને ગાલ સર્વે !
 જ્યાં જોજી ત્યાં જલમય વહે અશ્રુની ધાર , બહાલી !
 “ જો જો બહાલી ! મુજ સહ રહી આજ છે મહાભવાનુ ! ”
 એ શું જાહે ? ભવતુ ! સખિ ! તું આમ રાતાં ય , બહાલી !

અરેરે ! શોખની ચીજો રહે ને રેવરાવતી !
 હાત ના અશ્રુ તો આહો ! પ્રેમ ને શોખ હાત ક્યાં ?

✓ વિધવા બ્રહેન વાવાંને

બહાલી બાબાં ! સહન કરવું એ ય છે એક લહાણું !
મહાણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એ ય છે એક લહાણું !
મૃત્યુ થાતાં રટન કરવું ઇચ્છવું એ ય લહાણું !
આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એ ય લહાણું !

સંજન્યનીના મરણ પછી ના સર્વ સંજન્ય તૂટે,
ગહેની ! આંહીં વિરહ જ ખરો ચિર સંજન્ય ભાસે ;
તે મેઝી જે પ્રણયમયતા જોઈ મહાણે વિયોગે,
મીઠું કિન્તુ ક્ષણિક જ નહી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે.

છે વેધવ્યે વધુ વિમલતા, ગહેન ! સૌભાગ્યથી કે,
છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, ગહેન ! શૃંગારથી કે ;
બાબાં ! તહારા મૃદુ હૃદયને આપ વેધવ્ય આપી,
જાયે જાયે તુજ દિલ જશે લેઈ ધીમે ઉપાડી.

ના બોલું આ તુજ હૃદયનાં અશ્રુ હું લૂછવાને,
શાને લૂછું હૃદયશુચિતા આંસુડાં ઢાળવે જે ?
બહાલી બાબાં ! કુદરતકૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
કેવળે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને-સર્વ, બહાલી !

બાપુ ! આ સૌ સુખ દુઃખ લણી વેઠ નાખી નથી કે,
✓ આ તો બોલો કુદરત તણો માત્ર કેલ્યાણકારી ;
આ બહાડો જે પથિક સહુને આવતા માર્ગમાં ત્યાં
અશ્રુવાળાં અમિત ન બને કિન્તુ સૌન્દર્ય જોતાં.

આ કુંડાળું કુદરત તણું દોષ જોઈ શકે, તો
ના ના જોશે કંઈ વિષમતા કિન્તુ સીધાઈ લીસી ;
ટૂંકી દૃષ્ટિ જનહૃદયની અંધ ખંડો જ જોતી,
ને તેથી આ સુધર સરણી દિસતી ડાઘવાળી.

સ્વીકાર્યો તેં મુજ અણુય ને કાંઈ હું પાસ આવ્યો ,
 યોયે ત્હારે હૃદય ધરવા કમ્યતુ પાસ લાવ્યો ,
 લેહું માની કર પણ કયો દીર્ઘ મેં એક , બહાલી !
 કિન્તુ તું તો નલ તરફ , રે ! જિહ્વા ક્યાંય ચાલી ? !

જેયુ જિયે ! કયમ હડી શકું ? પાંખ આવી હતી ના ,
 “ તું ક્યાં ! હું ક્યાં ! ” હૃદય દ્રવતું છેક તૂટી પડ્યું આ ;
 રે રે ! ત્યારે અતિકૂલ હતો સર્વ સંસાર , બહાલી !
 મૂઝાં આવી નિરખી દિલની ભાંગતાં આશ છેલ્લી .

પછી ત્હારો જાણી મમ શિર લઈને તુજ કરે
 મને તું આલિંગી ! બ્રમણ સહુ ભાંગ્યુ હૃદયનું !
 કયો - જિયે નીચે અગ્નિલ ભુવને હુ તુજ સહે ,
 અહો ! હર્ષે હર્ષે હૃદય મન ફૂલી ધડકતું .

પછી ધીમે ધીમે તુજ અવયવો આ પલટતા ,
 મને ભાસ્યા સર્વે વધુ મધુર ગમ્ભીર બનતા ,
 મને ફૂચી આપી મમ હૃદયની ને જગતની ,
 અને તાણુ ખોલી તુજ મુખ નિહાળ્યુ ફરી ફરી !

આ શું ? આ શું ? નયન વહતાં અશ્રુનુ પૂર એ શું ?
 હૈયું મ્હાડે પિગળી બનતું મીઠુ કે નીર જેવું !
 ત્યાં પ્રહ્લાદે નગર કરતા અશ્રુમાં વિશ્વ નહાતું !
 ઓહો ! બહાલી ! અલય જગતો અશ્રુથી આ થશે શું ? !

ત્હારાં અગો , તુજ અવયવો , ઓપડે ને ગાલ સર્વે !
 જ્યાં જોઈ ત્યાં જલમય વહે અશ્રુની ધાર , બહાલી !
 “ જો જો બહાલા ! મુજ સહ રહી ગાજ છે મ્હાણવાનું ! ”
 એ શું જોલે ? ભવતુ ! સખિ ! તું આમ રોતાં ય , બહાલી !

અરેરે ! શોખની ચીજો રહે ને રોવરાવતી !
 હાત ના અશ્રુ તો ઓહો ! પ્રેમ ને શોખ હાત ક્યાં ?

વિધવા વ્હેન બાવાંને

બહાલી બાબાં! સહન કરવું એ ય છે એક લહાણું!
 મહાણું તેનું સ્મરણ કરવું એ ય છે એક લહાણું!
 મૃત્યુ યાતાં રટન કરવું ઇષ્ટનું એ ય લહાણું!
 આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એ ય લહાણું!

સંજનથીના મરણ પછી ના સર્વ સંજન્ય તૂટે,
 ખડેની! આંહીં વિરહ જ ખરો ગિર સંજન્ય લાસે;
 તે મેરી જે પ્રણયમયતા જોઈ મહાણે વિયોગે,
 મીઠું કિન્તુ ક્ષણિક જ નકી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે.

છે વેધવ્યે વધુ વિમલતા, ખડેન! સૌભાગ્યથી કે,
 છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, ખડેન! શૃંગારથી કે;
 બાબાં! તારા મૃદુ હૃદયને ઓપ વેધવ્ય આપી,
 જાયે જાયે તુજ દિલ જશે લેઈ ધીમે ઉપાડી.

ના બોલું આ તુજ હૃદયનાં અશ્રુ હું લૂછવાને,
 શાને લૂછું હૃદયશુચિતા આંસુડાં દાખવે જે?
 બહાલી બાબાં! કુદરતકૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
 મંજી દેવા અતુલવ પ્રભુ સર્વને- સર્વ, બહાલી!

બાપુ! આ સૌ સુખ દુઃખ લણી વેઠ નાખી નથી કે,
 આ તો બોલો કુદરત તણો માત્ર કલ્યાણકારી;
 આ પહાડો જે પથિક અહુને આવતા માર્ગમાં ત્યાં
 અશ્રુવાળાં શ્રમિત ન બને કિન્તુ સૌન્દર્ય જોતાં.

આ કુંડાળું કુદરત તણું કોઈ જોઈ શકે, તો
 ના ના જોશે કંઈ વિષમતા કિન્તુ સીધાઈ લીસી;
 ટૂંકી દષ્ટિ જનહૃદયની અદ્ય ખડો જ જોતી,
 ને તેથી આ સુધટ મરણી દિસતી ડાઘવાળી.

બાબાં ! જોને નયન ભરીને આંસુથી એક વાર !
 બાબાં ! જોને સુપ્રભ રચના વિશ્વની એક વાર !
 બહાલા સાથે નિરખતી હતી આજ જો એકલી તું ,
 બાબાં ! ખુલ્લુ હૃદય કરી જો , એ જ ઈચ્છિયુ હરિતું .
 જોને , બાપુ ! તુજ જિગરનો મિત્ર તો ત્યાં વિદાસે ,
 તહારો ગહેરો ગત હૃદય એ ત્યાં થ ઊભુ વિમાસે !
 એ રેલાયુ ઉદ્ધિ અધળે કિંતુ તું ણિન્દુ તેનું ,
 આડું આવ્યુ પડ નયનને તહોય એ વારિ તહારું .
 ખડેની આવા પડ પછી પડો આવતા નય આકાં ,
 અન્તે ગાઠાં પડ ચીરી દઈ પાર નતતાં સહુ ત્યાં ;
 તું ને મહારી પ્રિય સખી ત્યજી હુ થ જાઉં કલાપિ ,
 એવુ એ કે શુભ જ કરવા ઈશ ઈચ્છે કલાપિ .
 રે ! તો સાથે તમ હૃદયના ગાળજો અશુ બન્ને ,
 જે બાકી તે ભણી લઈ તમે આવજો સાથ બન્ને ;
 બાબાં ! તુ જો શીખીશ ફરી આ પાઠ ઔદાર્યનો , ને
 મહારી ભોળી પ્રિય અંબુધને દોરજો આ જ માર્ગે .

૩ - ૫ - ૬૬ .

एक कळीने

તુજ છિદ્રિય જોડ થતી કુમળી ,
 લલનાહરે ચગદાઈ જતી ,
 તુજ પાળ સહુ વિખરાઈ પડે
 પણ સ્નિગ્ધ પરાગ ઉરે ઉભરે !
 પણ માળી તને કદિ જો સૂઝતો
 તુજ મૃત્યુ થતું ક્યમ તુર્વ ? અહો !
 તુજ મૂલ અમૂલ તણુ કરતો ,
 કંઈ એ દુઃખ છે તુજને ? કળીઓ !

૪ - ૫ - ૬૬ .

હૃદ

૦૦૭૦૦

મુનાસિળ બસ હવે કરવું, નગર હૃદ આ અહીં આવે ;
પડયું ખંજર ન પાછું લે, ઝુકાવ્યું આ ન દિલ જૂકે .

ન કર ઘા, ઘા થશે જાધો ! ખુદા લેશે ખૂનીતું ખૂન !
અને બદનામીનો ભારો ઉપાડે, ચાર ! શે ત્હારો ?

સિતમંગર ! તું સિતમની જો નદી હૃદ આવી છે આ આ !
નહીં તો ઝુદ્મ સ્કેનાઈં અડે તોફાનમાં દિલ ના .

ખુદાનો ખોદ કું :રાખી, શરમ કું આંખની રાખી,
હવે ફેરાવવો બસ કર અરે શયતાનનો ચરખો .

ક્યું છે હમ બ હમ નમતું શરૂ મેં જ્યારથી કદમે
અરે કાતિલ આ ત્હાઈં ઉપાડ્યું ત્યારથી તેં તેં !

ખુદાને જે કદમ જૂકે કદમ ત્હારે જૂક્યું શિર તે !
મગર કું જ્યાલ તેનો ના હવે હૃદ આવી ખોંચી છે .

ન ધર હૃદ ઉપરે પગલું, તહીં આતશ જળે હરહમ !
કખૂતર દિસતું તે તો બને છે ગ્રેર ત્યાં, અલિમ !

જહામાં શીદને બલું ? ક્યો તે ઝુદ્મ ભૂલી જો,
તને પેદા કરી તે તે ખુદાનો હું ચ હું બન્દો .

ન ધર હૃદ ઉપરે પગલું, તહીં ના ઝુદ્મ આ આલે,
સિતમગરને શિરે ત્યાં તો સિતમ હરગિઝ ફાવે છે !

તહીંની ખાકમાં શાને થવાને ખાક તું આડે ?
અરે ! ઇન્સાન આ આ તું ખુશીથી સ્વાદ જા એ લે !

✓ અતિ મોહું

અતિ મોહું મોહું વદન તુજ “આહું” કહી શક્યું
અને મહારૂં હૈયું સમજી નવ બહેલું કંઈ શક્યું ;
હતી તું તો શિખ્યા, રમતમય એ આગ તુજ સૌ,
અહો ! કોડે હોતે હૃદય મમ એ લાડ પૂરતું .

મને - ના જાણ્યું કે - હૃદયસ્પર્શોક્તા કરીશ તું ,
તને જે અર્પેલું પીયૂષ મુજને ને રહ્યું તું ;
ન જાણ્યું મેં તહારો મમ હૃદય આલમ્બ જનશે ,
ન જાણ્યું કે ખ્યાલુ તુજ જિગરનું આમ ઢળશે .

અહાઈ મોડી ને અરર ! દિલ બહેલું વશ કયું ,
વિના વિચારે કે વળી જિગર તો અર્પી જ દીધું !
ઘવાયેલું શબ્દે મમ દિલ વળી અન્ય દિલનું ,
તહીં બધાયેલું દહ કુરજખન્ધે ગરીબકું .

તને આહું કિન્તુ મુજ પ્રણય તું ભોળીશ નહીં ,
✓ અરે ! મૃત્યુ વેળા નયન તુજ હું ચાંપીશ નહીં !
તને આવે કષ્ટો - મુજ દિલ ન આ ઠાલ જનશે !
તને છોડી દેવા હૃદય મમ આ ચતન કરશે !

અરે ! મહારી સ્થિતિ અતુકૂળ નહીં પ્રેમ કરવા ,
સ્થિતિનાં જન્તુ તે જન સ્થિતિ ન પામે પલટવા ;
વિના ઇચ્છા ! રે ! રે ! મુજ જિગર તો કૂર જનશે !
અરે ! એ ચીરાનાં તુજ જિગર તો ચીરી જ જશે !

પ્રિયે ! હું જેનો તે કદિ ત્યજી મને સ્વર્ગ વસશે -
✓ કદી છૂટી તૂટી મુજ હૃદયનું પિંજર જશે ,
અરે ! બન્ધાઈ તે પણ નવ ઉડે પાંખ કદિ એ ,
નહીં આ પંખી તો લાગુ જીવી શકે પિંજર જતે .

અરે ! રો ના ! રો ના ! પણ નહિ રહે તો કરીશ શું ?
હવે તો રોવું એ તુજ હૃદયનું એક જ રહ્યું !
અરે ! મહારે તો એ રુદન પણ મીઠું નવ મળે !
અરે ! હૈયું રોતાં મુખ હસવું એ જ ફરજે !

મને મોઢું મોઢું મરણ પછી તું અમૃત મળ્યું ,
ઉઠાડી ના કે દી મરણવશને અમૃત શક્યું ;
અરે ! ઢાળાયું એ , ઢળી જઈ લળ્યું છેક જ ધૂળે ,
પ્રભુની એ ઇચ્છા ! અનુકૂલ પડે વા નવ પડે !

સળિ ! ત્યારે માટે જીવીશ ફરી હું આ જગતમાં ,
શીખો આ ફેરે તો સહવું વિધિની આ રમતમાં ;
અહો ! એ ઇચ્છાથી તુજ સહ ફરી જન્મીશ નહી ,
તને ત્યારે , બહાલી ! હૃદયરસ હું અપીંશ નહી .

પ્રવાસે આ આલ્યો જીવ અનુભવી જ્યારથી થવા ,
મળ્યું આવું મીઠું સહન કરવું ના કદિ હશે ;
ફકીરી ત્યારી ને મધુર મુજ આ કેદ ગણુજે ,
લગાડી લેજે તું જગત સહુની ખાક જિગરે .

ફરી જન્મી સાથે હૃદય મુજ હું અપીંશ તને ,
પ્રવાસે કેં તેથી જરૂર વધુ વેળા થઈ જશે ;
અરે ! બહાલી ! બહાલી ! પ્રણયરસ કિંતુ મધુર છે ,
ક્યું તેને માટે હૃદય સુગથી ના અટકશે ?

પ્રવાસીને વીત્યા કંઈ યુગ , યુગો , કેં વહી જશે ,
નહી તેમાં એવો સમય મધુરો એક જ હશે ;
ત્વના છે ના કાંઈ કુદરત પીવાડે પીચૂપ ને ,
લાલે લાખો જન્મો પ્રણયરસમાં એમ વહજો .

પ્રિયે ! આ આશાથી તુજ નયન તો પિગળી વહે ,
પ્રિયે ! આ આશા તો તુજ હૃદયને ફૂર જ દિસે !
ન તે વિચારેશું કદિ પણ હેતું કાલનું , સળિ !
અરે ! આ આશાથી ક્યમ સુખી બને તે દિલ ? સળિ !

નિરાશામાં, ખહેની ! જીવિત ક્યમ ત્હાઈં પૂઠું થશે ?
 અને ત્હારી પીડા મુજ નયન શે જોઈ શકશે ?
 રથું જોવું, રોવું, સ્વપ્ન કરી જાવું કદિ કદિ !
 કલાવે લાવે એ સહવી પણ ઈછા પ્રભુ તણી !

૧૯-૫-૯૬ .

વૃદ્ધ માતા

દૂર વસતા પુત્રને

ખાણુ ! તું તો ક્યમ લટકવા દૂર ચાલ્યો ? અરેરે !
 ત્હારી માતા, તુજ ગરીબડી ચૂંપડી કેમ ત્યાગી ?
 સંદેશો એ કંઈ નવ મળે ! કાગળે કાંઈ ના ના !
 આશા રાખી રડી રડી અરે ! વર્ષ મેં આઠ ગાળ્યા !

આશામાં તો ભવ બહુ અને લોભવે છે મને એ,
 શું એ કાયા લકલક થતી બાળી નાખી ચિતાએ ?
 ત્હાઈં મૃત્યુ કદિ અંત ગયું ત્હોય હું કાં અભણી ?
 રે ! જાણું તો હુંઃજા મુજ બધું - શાન્તિ પામું - નિવારી .

ના ભીંજાવું નયનજલથી નામ ત્હાઈં પછી હું,
 ના આપે આ હૃદય કપકો — પાપથી એ બચે તું ;
 કે વિચારો હૃદયગમતા આવીને ઉડી જતા !
 ખાણુ ! આવું તિમિર કદિ એ કેઈ દિલે હશે ના !

નહાનું બચ્ચું વમત કરતાં ચીસ પાડે અબલયે,
 શું જાણે કે ફટફટી ઉઠે માતનો જીવ ત્યારે ?
 તું તો મ્હોટો પણ જરૂર કેં જાવયુદ્ધિ રહી છે ;
 ત્હારી માતા તુજ વિષુ હુંઃખી — કેમ જાણી શકે એ ?

શું એ ત્હાઈં હૃદય કુમળું કેઈ કન્યા મહીં છે ?
 આ ડોશીને હૃદય તુજ શું, ભાઈ ! ભૂલી ગયું છે ?

માગ્યું મહારું હૃદય ખડું એ, લાઈ ! ખૂરા વિચારે,
મહારું હૈયું તુજ શિર નહીં દોષ એ કે હી ઠાળે.

બહાલા ! તહારું મુજ સમ હશે દગ્ધ હૈયું કદાપિ !
ના વિસામો તુજ હૃદયને, ખાપલા ! કે કદાપિ !
લક્ષ્મી, કીર્તિ, પ્રણય, સહુની વ્યર્થ આશા થઈ શું ?
ગાંડાઘેલો થઈ ભટકતો જંગલે તું હશે શું ?

એવો તહોયે કરીશ કદિ ના માતની ખૂંપડીથી,
કાલોઘેલો નિરખીશ તને, ખાપુ ! હું આંસુકાંથી ;
આ મહોટાઈ જગતની મને કાંઈ બહાલી નથી, હો !
મહારાં થેલાં મુજ હૃદયને કાઢ્યાલાંથી વધુ, હો !

જે ઘંટીને દળી દળી તને ચોપતી હેતથી હું,
ન્હાના તહારા સહુ જ કનિયા પૂરતી કોડથી હું ;
હોંશે ઘંટી દળીશ ફરી તે બેઠ મહોં, ખાપ ! તહારું,
ન્યાં સુધી હું શિથિલ મુજ આ દેહમાં જીવ ધારું.

તહારી માની તુજ જિગરમાં રાખજે ના દયા તું,
તહારી માની ગરીબ સ્થિતિને માનજે ના દુઃખી તું ;
તહારું માગ્યું દઈશ સઘળું ઘંટી એ વેચી નાખી,
રહેજે તું તો જ્યમ ઠીક પડે આજસુ તેમ, લાઈ !

રે રે ખાપુ ! તુજ ખૂમ સુણે કેદની શું દિવાલો ?
કે કોઈથી જળમી થઈને એકલો, લાઈ ! સૂતો ?
કે ફેંકાયો વન મહીં ફરે સિંહની કો શુક્રામાં ?
શું એ હાડો વિખરી પડી સૌ શ્વાસ લેતાં હશે ના ?

કે સિન્ધુમાં ગરક જ થયો સોળતી સર્વ સાથે ?
ન્યાંથી કાંઈ ખખરે કદિ એ પાઠવી ના શકાયે !
ખાપુ ! ખાપુ ! મમ હૃદય તો આંધળું છેક થાતું !
કેવી રીતે તુજ સ્થિતિ તણી વાત રે ! મેળવું હું ?

આંહી ત્યાં મેં લટકી ઘસવી ડાંગ છે , બાપુ ! મહારી ,
રસ્તા સવે નયનજલથી ભીંજવી આંખ જોઇ ;
મહોં જોઈ છે , મુજ જીવિતનો અન્ત આવી પહોંચ્યો ,
આ ડોશીનું મુખ નિરખવા , બાપ ! તું આવજે , હો !

તહોર મૃત્યુ થયું જ સમજી ભૂતને શોધતી હું !
જૂહી આશા - મૃત સહ નહી વાત ના થાય , બાપુ !
ના તો તેને ક્યમ મળ નહી નિત્ય તુંને જપીને
તહારે મોઢે રડી તલકી જે શેર લોહી સૂકાવે ?

કમ્પે છે આ દિલ જરી સળી ઘાસની કમ્પતાં , ને
ઢોડે છાયા ધન તણી અને દિલ મહાકંડે છે !
થેલું મહોર દિલ કંઈ કંઈ પૂછતું વાત તેને ,
ને અન્તે એ વધુ દુઃખી બની જાંઘતું કે રહે છે .

ભાસે છે આ જગત સઘળું ફૂર , બાપુ ! મને તો !
તહારી ના તે નીરસ સઘળી વાત , બાપુ ! મને તો !
આવે છે સૌ મુજ ઘર મહીં જોઈતું આપવાને
કિન્તુ મહારા કરદ પર ના - ઢોઈને કેં દયા છે !

કાં સંતાયો ? પ્રિય પ્રિય અરે ! આવને આવને હું !
તું વિના આ જગત પર છે ઢોઈ ના મિત્ર મહોર !
ના આવે તો સમજજી મને કાંઈ ના આપશે શું ?
શું દેવે ના કંઈ પણ દયા રાંકની લાવશે શું ?

ખીન્નેને તો જરૂર સુખકાં શોધતાં હાથ લાગે ,
મહોટાં તહોરે જરૂર વિરમે સર્વ તોફાન અન્તે ,
પાપી એ સૌ સમય વીતતા પાપની માફી પામે ,
એ શાન્તિ શું કદિ પણ મને આપશે ના પ્રભુ એ ?

ક્યારે મહારી હુ બની કરશે કર શિક્ષા ? અરેરે !
ક્યારે તહોર મરણ મુણતા મૃત્યુ આશે ? અરેરે !
સૂઝાણુ આ રુધિર સઘળું તહોર ના જીવ જતો !
જૂહી આશા ઉપર જીવ આ કેમ વીંટાઈ રહેતો ?

વીતેલો આ સમય સુજને સર્વ ચોક્કસ કહે છે,
ના ના, બાપુ ! મુજ મગજમાં કે જ શંકા રહી છે ;
શ્વાસે શ્વાસે કયમ હજી જપે ત્હોય આ દિલ મ્હાઈ,
'બાપુ ! બાપુ ! પ્રિય પ્રિય અરે ! આવને આવને તું ?',

૨૪ - ૫ - ૯૬.

ના चाहे ए

“ના ચાહે એ” કહીશ નહિ તું ! વ્યર્થ કહેવું નહીં એ !
હું ચાહું ને કયમ નવ મને, લાઈ ! ચાહે અરે એ ?
ઠાલા ! ઠાલી મુજ હૃદયની આરસી છે નહીં એ,
અપું છું હું જિગર મુજ તો કેમ ઝીલે નહીં એ ?

‘ના ચાહે એ,’ અરર ! કદિ એ સત્ય શબ્દો હશે જો,
ના સ્વીકારે મુજ હૃદયને અર્પતાં એ કદી જો ;
ના શું ત્હોયે મુજ દિલ પર કાંઈ તેને દયા એ ?
શું ફેંટી એ મુજ દિલ શકે એક અશ્રુ વિના એ ?

ના ચાહે એ, વળી નવ દયા - એ જ આચું હશે શું ?
ત્હોયે, બાપુ ! હૃદયની દયાપાત્ર ના એ થતી શું ?
અર્પાયેલું જિગર ચીરીને કોણ પસ્તાય છે ના ?
પસ્તાશે એ દિલ પર ઘટે, લાઈ ! કે શું દયા ના ?

ના ચાહે ને નિરહય થશે કોઈ દી એ હુઃખી ના,
ત્હોયે શું છે ? સુખી રહી શકે તે ન સુખી રહે કાં ?
“ના ચાહે તે સુખી નવ હજો” ઇચ્છવું યોગ્ય ના એ,
ચાહે તેને ફરજ સમજી ચાહવું શે પરાણે ?

‘ના ચાહે’ એ કહી ફરજ તે, બાપુ ! ત્હારી બન્તવી,
દીવાની આ પણ કુંઢી તું કેમ લેશે બચાવી ?

“ કાલે થશે જરૂર રે ! ઇનમાફ તેનો ,
 “ ને નામ એ વણિકતું ક્યમ દેઉં હું તો ?
 “ એ યોલતા જરૂર એ નવ ભવ રાખે ,
 “ એનું થતું મરણ હું ક્યમ ભેઉં આંખે ?

“ ગર્ભનું આલ આ ને હું તેથી , ખાપુ ! મરી જશું ,
 “ ભવવાને કહેશે ના ! શું છે ના મરણું લહું ? ”

વિચારી મૂળદાસ આમ વદતો ધીમે દયાથી ગળી ,
 “ ના , ના , ખાઈ ! મરીશ ના , ભવિતનો છે માર્ગ ખુદલો અહીં ,
 “ જે દીવો નવ ચોલવાય કદિ તે કૂંકે ન ખૂઝાવવો ,
 “ લેજે તું સુજ નામ ને થઈશ હું સુખે પિતા બાલનો . ”

“ અરેરે ! કેમ એ થાશે ? લંમાઈ નામ શે લઉં ?
 “ કેમ હું કૂંકનો ડાઘો લંમારી કીર્તિને દઉં ? ”

“ કીર્તિને સુખ માનનાર સુખથી કીર્તિ લલે મેળવો ,
 “ કીર્તિમા સુજને ન કાઈ સુખ છે , ના લોલ કીર્તિ તણો ;
 “ પોહુ છે જેગ ને નકી જગતની પોલી જ કીર્તિ દિસે ,
 “ પોહુ આ જગ શું થતાં જગતની કીર્તિ સહેજે મળે .

“ એ પોલાણુ ત્યજી જનાર કદિ એ કીર્તિ ન પામી શકે ,
 “ લોકોની અપકીર્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વસે .
 “ એવી કીર્તિ તણુ મહત્ત્વ કદિ એ લોકો ન જોઈ શકે .
 “ જેને નેત્ર લલે પરન્તુ ગ્રહણે ના સૂર્ય ઝાંખો પડે

“ તુચ્છ એ કીર્તિને માટે ના ના ખૂન થવા દઉં ,
 “ સહેશે સુખથી ડાઘો નામ આ મૂળદાસનું . ”

તે આઈના હૃદયનાં પડ ભિઘડ્યાં સૌ ,
 આભારની છલકમાં દિલ લાન ભૂલ્યું ,
 ભોઈશકી ઝળક સૂર્યની ડાઘ માંહી ,
 કેં ચામતાં મહત્ત્વ એ દિલની પ્રસાદી

થયાં એ બે ચ બૂદાં ને ઇનસાફે થઈ ગયો ,

મહાત્મા બૂઠ બોલ્યો, ને સ્ત્રી સાથે વનમાં રહ્યો .

હાહાકાર થઈ રહ્યો દિવસ તે આખો બધે ગામમાં ,
ઘેરઘેર થતી હતી મશકરી ને વાત ખાવા તણી ;
તેને જે પૂજતાં હતાં જન સહુ ધિક્કાર તે આપતાં ;
લિક્ષા એ નવ માગતાં મળતી ને ભૂખે દિનો કેં જતા .

ભાઈ ને બહેન જેવાં એ બોલે ને બાઈ એક દી ,
મઠમાં એ જ બીનાની વાત કેં કરતાં હતાં .

કોઈ તે સુણતું 'તું , ને હર્ષશ્ર્વર્થ વિષે પડતું ;
ને એ બોલી ગયું ધીમે , "સત્યનો બેટી છે પ્રભુ ."

ચણચણ પછી ચાલી વાત કેં ગામ માંહી ,
જનહત્ય પડ્યાં સૌ કાંઈ શંકા મહી , ને
જનપદ ફરી લાગ્યા આવવા તે જગાએ ,
ભજન પણ ગવાતાં રાત્રિએ ત્યાં ફરીને .

અન્ધારે સત્ય કૂળ્યું તે આવતું તરી આખરે ,
પરન્તુ કાંઈ એ તેની ચિન્તા ના ચૂળદાસને .

૨૭ - ૫ - ૯૬ .

સીમા

લેડી લેડી , ત્રિપુટી કહી ને મંડળી ચારની કેં ,
ને ક્યાંહીં તેા રસિક દિલના કાફલા સાથે ચાલે ;
બેતાલો કે બસુર નહિ કેા કમ્પતો તાર ભાસે ,
એ વીણાના સ્વરથી સઘળો માર્ગ મીઠો બને છે .

ફેલાવાને ઉરઉદધિની ભિમિંઓ ઉછળે છે ,
ભિમિં ભિમિં જરી અડકતાં ઐક્ય કેવું ધરે છે ?

“ કાલે થશે જરૂર રે ! ઇનમાફ તેનો ,
 “ ને નામ એ વણિકનું ક્યમ દેઉં હું તો ?
 “ એ બોલતાં જરૂર એ નવ જીવ રાખે ,
 “ એનું થતુ મરણ હું ક્યમ જોઉં આંખે ?

“ ગર્ભનું બાલ આ ને હું તેથી , બાપુ ! મરી જશું ;
 “ જીવવાને કહેશે ના ! શું છે ના મરણું લહું ? ”

વિચારી મૂળદાસ આમ વદતો ધીમે કયાથી ગળી ,
 “ ના . ના , બાઈ ! મરીશ ના , જીવિતનો છે માર્ગ ખુલ્લો અહીં ,
 “ જે હીવો નવ જોડવાય કદિ તે ફૂડે ન બૂઝાવવો ,
 “ લેજે તું સુજ નામ ને થઈશ હું સુખે પિતા બાલનો . ”

“ અરેરે ! કેમ એ થાશે ? ત્હમાફ નામ શે લઉં ?

“ કેમ હું ફૂડનો ડાઘો ત્હમારી કીર્તિને દઉં ? ”

“ કીર્તિને સુખ માનનાર સુખથી કીર્તિ લલે મેળવો ,
 “ કીર્તિમાં મુજને ન કાંઈ સુખ છે , ના લોલ કીર્તિ તણો ;
 “ પોહું છે જગ ને નકી જગતની પોલી જ કીર્તિ દિસે ,
 “ પોહું આ જગ શુ થતાં જગતની કીર્તિ સહેજે મળે .

“ એ પોલાણુ ત્યજી જનાર કદિ એ કીર્તિ ન પામી શકે ,
 “ લોકોની અપકીર્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વસે .
 “ એવી કીર્તિ તણુ મહત્ત્વ કદિ એ લોકો ન જોઈ શકે .
 “ દેખે નેત્ર લલે પરન્તુ ગ્રહણે ના સૂર્ય આંખો પડે

“ તુજ એ કીર્તિને માટે ના ના ખૂન થવા દઉં ,
 “ સહેશે સુખથી ડાઘો નામ આ મૂળદાસનું . ”

તે બાઈના હૃદયનાં પડ ઊઘડયા સૌ ,
 આભારની છલકમા દિલ જાન ભૂલ્યું ,
 જોઈ શકી ઝળક સૂર્યની ડાઘ માંહી ,
 કે પામતાં મહત્ત્વ એ દિલની અસાદી

થયાં એ એ ય જૂઠાં ને ઇનસાફે થઈ ગયો ,
મહાત્મા જૂઠો બોલ્યો, ને સ્ત્રી સાથે વનમાં રહ્યો .

હાહાકાર થઈ રહ્યો દિવસ તે આખો બંધે ગામમાં ,
ઘેરઘેર થતી હતી મશકરી ને વાત બાવા તણી ;
તેને જે પૂજતાં હતાં જન સહુ ધિક્કાર તે આપતાં ;
લિક્ષા એ નવ માગતાં મળતી ને ભૂખે દિનો કેં જતા .

ભાઈ ને ખડેન જેવાં એ બાવા ને બાઈ એક દી ,
મઠમાં એ જ બીનાની વાત કેં કરતાં હતાં .

કાંઈ તે સુણતું 'તું, ને હર્ષશ્રવ્ય વિષે પડ્યું ;
ને એ બાલી ગયું ધીમે , " સત્યનો બેલી છે પ્રભુ . "

ચણચણ પછી ચાલી વાત કેં ગામ માંહી ,
જનહત્ય પડ્યાં સૌ કાંઈ શંકા મહી , ને
જનપદ ફરી લાબ્યા આવવા તે જગાએ ,
ભજન પણ ગવાતાં રાત્રિએ ત્યાં ફરીને .

। અન્ધારે સત્ય કુખ્યું તે આવતું તરી આખરે ,
પરન્તુ કાંઈ એ તેની ચિન્તા ના મૂળદાસને .

૨૭ - ૫ - ૯૬

સીમા

ભેડી ભેડી , ત્રિપુટી કહી ને મંડળી ચારની કે ,
ને ક્યાંહીં તે રસિક દિલના કાફલા સાથે ચાલે ;
બેતાલો કે બસુર નહિ કે કમ્પતો તાર લાસે ,
એ વીણાના સ્વરથી સઘળો માર્ગ મીઠો બને છે .

ફલાવાને ઉરઉદધિની ભરિંઓ ઉછળે છે ,
ભરિં ભરિં જરી અડકતાં એક્ય કેવું ધરે છે ?

બૂદ્ધા રગો લગી ગળી જતાં એકરંગી બને છે,
ને તેમાં ના નગર કરતા ફાટ સાંધો દિસે છે.

મેળો મીઠો, અરર! પણ આ એક એ ચાર દીનો,
સીમા આવી! ઘસ અટકવું! કોઈનો તાર તૂટયો!
તૂટયો વા તે ઉતરી જ ગયો! મેળ પાછો મળે ના!
તાણો જોયો પણ નવ અડે! ધૂન એવી મચે ના!

Y હું 'ગોહુ' તે કબૂલ કરવા ફિલ તે 'ના' કહે છે!
હું જોઉં જ્યાં ગિરિ ચળકતો પાડ તે ત્યાં જીવે છે!
કાંટા ખૂંચે સુજ નિગરની ગોદમા આવતાં, ને
હુ ખીલુ ત્યા અરર! હાગતી કેમ મૂર્છા જ તેને?

સીમા આવી સુજ ફિલ તણા સોળતી ફિલની ત્યાં,
એ હેયું તો સુજ હૃદયની માથ રે! વિસ્તરે ના;
એ બેઠાયું જગત સહ ને બન્ધ આ તોડી ઉડે,
સીમા તેની, સુજ હૃદયની ફરના અન્તરે છે.

મહારી દષ્ટિ સમય વહતાં કાંઈ બૂદ્ધી થઈ છે,
તે દષ્ટિમાં વિકૃતિ સમયે કાંઈ બૂદ્ધી કરી છે;
કાંટા ફૂટયા અમ હૃદયના માર્ગમાં જિલટા છે,
'તે ક્યાં! હું ક્યાં!' અરર! રડવું એ જ લાગ્યે લાગ્યું છે!

એ સીમાની ઉપર પગલું દેઈ એળગશે એ,
ત્યાં તો સીમા સુજ જીવિતની આવશે વા જશે એ,
તેની સીમા ઉપર લટકું આમ બન્ધાઈ દોરે,
દોરી તૂટે જીવિતની છતાં બન્ધ તો કેમ તૂટે?

રે રે! સીમા પ્રતિ હૃદયની આમ બૂદ્ધી હશે શું?
રે! સીમાની ઉપર ચડવું કોઈને સ્કેલ ના શું?
વીણાતારો બસુર બનતાં એ જ કમ્પાવવા શું?
રે! સીમાએ કદુ વિષભયું આમ ગીઠાશમાં શું?

કિન્તુ મીઠી કવિતા છે સીમાએ પગ મૂકતાં,
સિન્ધુના ભિમિ ભિમિએ નાચે છે ઉરનાવડાં.

૨૮ - ૫ - ૯૬.

અધીનતા

નહાનાં નહાનાં વન વન તણાં ઊડતાં પંખિડાં કેં,
કેવાં શીખો મધુર ગીતડાં સર્વ આધીનતાથી ?
પેલી બેડી લટપટ થઈ વૃક્ષમાં ત્યાં ઉડે છે,
પાંખે પાંખે નયન નયને વ્યાપ્ત આધીનતા છે.

પેલો ભૂંગે કુલ કુલ પરે એ જ આધીનતાની
ચાટી ઉડી લણણુ કરી ગાય છે શું જ શું જ !
પુષ્પોની એ મધુરજલરી પાંખડી પાંખડીથી
ગોળી રેલે રસ છલકતે એ જ આધીનતાની !

ભંગે ચન્દ્રે ખૂબસૂરતીથી વિશ્વ રેલાવનારો
પીવા ખ્યાલો કુસુમદિલથી એ જ આધીનતાનો ;
રે ! ખીડાયો કંમલપુટમાં, હાય ! આધીન ભૂંગ,
ના-શું તેને શશીકિરણને ઝાંખવા હોંશ હોય ?

ઓહો ! મીઠી કેકરત તણાં બાલુડાં બાપુ બહાલાં !
હોળો સીને અનુકૂલ સદા આમ આધીનતા આ !
ખહોળું છે આ જગત તહીંથી કાંઈ વીણી જ લેતાં,
છાં માની ત્યાં જગત સઘળું મગ્ન આધીન રહેતાં !

મહારે રાવું સુજ હૃદયનું કાંઈ છે દર્દ કિન્તુ,
રાઈ ગાઈ તમ હૃદયને ચેતવી નહિ, બાપુ !
રે ! ના વાઈ તમ જિગરની કાંઈ આધીનતા હું,
એ તો હું એ દરદ સહતાં મૃત્યુ સુધી ન ત્યાગું.

મેં ચૂંટ્યું 'તું' મમ હૃદયનું સ્થાન આધીનતાનું,
કેવું મીઠું રસિક દ્રવતું પુષ્પ વા પ્રેમ જેવું !
ખાંચ્યું ચોટ્યું મુજ જિગરના છેક જિંડાણ માંહી,
પીને પાયો રસ હૃદયનો ખૂબ આનન્દ માંહી' .

છોડ્યું મેં તો કુદરત મહીં એકલાં ખેલવાનું,
નિર્માયું તે મુજ મન ગમ્યું કોટડીમાં પુરાવું ;
ખીલ જોવી મુજ હૃદયની કાંઈ પીડા નથી આ,
અમ્મદા કે મરણ હું ખના કાંઈ અશ્રુ નથી આ .

હા ! જીવે છે પણ હૃદય ના અન્ધ આપી શકે તે !
હું જીવું છું મુજ જિગરને ખાકમાં ભારવાને !
એ વાહે છે મુજ હૃદયને તેટલો હું ચ આહું ;
એ નહેરો તો કુદરત મહીં અર્વામા જોઉં છું હું .

તોયે એ તો જીવિત વહશે અન્ય આધીનતામાં,
રે ! આ મહાદેવ જીવિત વહતું અન્ય આધીનતામાં !
ધંગ્લા જૂદી અમ હૃદયની, ઈશની જૂદી ધંગ્લા !
એ નિર્માયા અજબ દુખિયા ખેલ આધીનતાના !

રે પખિડાં ! મધુપ, શશી રે ! ફૂલડા બાપલાં હા !
રે ! શું રહેજે તમ હૃદય સૌ આમ આધીનતામાં ?
રહેજે રહેજે પણ હૃદય સૌ પૂર્ણ આધીન રહેજે,
લહાવો લેજો દિલ સળગશે તોય આધીનતાનો .

સ્વચ્છન્દી છો મુજ સમજતાં શુષ્ક સ્વાતન્ત્ર્ય માંહી,
એ શું જાણે પ્રણયી દિલની વાત આધીનતાની ?
હું-જે સુજે દિલ ચડકતાં થાય આધીનને જે,
તે લહાણું તે હૃદયરમણ માત્ર આધીન જાણે.

૪ અર્પણપાત્ર

દેવિ ! મહારા હૃદયસરની દહિરીઓથી ગળીને
દેવિ ! તારા હૃદય ઉદ્ધિભિર્મિઓમાં મળી જે,
દેવિ ! મહારી હૃદયસરિતા ગાય તે કાંઈ મીઠું,
આહો ! એ તો તુજ હૃદયના તાનનું ગાન, દેવિ !

બહાલી ! તેની ઉપર કરજે કાંઈ દષ્ટિપ્રસાદ,
ઝીલી લેજો હૃદય ઝીલતાં સ્નેહનું અશ્રુ, બહાલી !
મહારી પાસે તુજ હૃદયને અર્પવા અશ્રુ માત્ર,
અર્ચુ, બહાલી ! જીવિત ગણજે અર્પતાં અશ્રુ એક.

આ હૈયું, આ શરીર પ્રભુએ આંસુકાંતું ઘડ્યું છે !
દેવિ ! તેને તુજ હૃદયનું પાત્ર કેવું મળ્યું છે !
બહાલી ! બહાલું તુજ જિગરને આંસુકું આ થયું છે,
લક્ષિત, પ્રીતિ, હૃદયરસ ને ઐક્ય જેમાં લયું છે.

૩૦-૫-૬૬.

૪ નિઃશ્વાસને

હૈયે કેલું હઃખ સુખ લયું કૂંકવા આવતો તું !
જેથી કાઢી દિલથી સઘળો ભાર લેઈ જતો શું ?
તું આવ્યો ને કુદરત ઘડી હાસ્ય મીઠું કરે છે !
શોધું છું તે તુજ સહ મને લાધતું હોય જાણે !

૩૦-૫-૬૬.

બહાલીનું રુદન

આ શું ? બહાલી ! તુજ સુખ બધું આંસુથી ભીંજવે કાં ?
હું વિચારું સહજ કંઈ છું, દઈ તો કેં જ છે ના ;

આ સંસારે કંઈ ફિકર છે-કાંઈ તેને વિચાર ,
રે રે ! તેથી રુદન કરવું આમ, બડાલી ! ઘટે શું ?

૩૦-૫-૬૬.

૪ એક ઘા -

તે પાંખીની ઉપર પથરો ફેંકતા ફેંકી દીધો ,
છૂટયો તેને અરરર ! પડી ફાળ હેઠા મહીં તો !
રે રે ! લાગ્યો દિલ પર અને શ્વાસ ફંધાઈ ગતાં
નીચે આંધું તરુ ઉપરથી પાંખ દીલી થતામાં .

મેં પાળ્યું તે તરફી મરે હસ્ત મહારાજથી આ ,
પાણી છાંટ્યું દિલ ધકકતે તહોય ઊઠી શક્યું ના ;
ક્યાંથી ઊઠે ? જખમ દિલનો ફૂર હસ્તે કરેલો !
ક્યાંથી ઊઠે ? હૃદય કુમળું છેક તેનું અહોહો !

આહા ! કિન્તુ કળ ઉતરી ને આંખ તો ઊધડી એ ,
મૃત્યુ થાશે ? જીવ ઉગરશે ? કોણ બાણી શકે એ ?
જીવ્યું , આહા ! મધુર ગમતાં ગીત બાવા ફરીને ,
આ બાડીના મધુર ફલને આખવાને ફરીને .

૪ રે રે ! કિન્તુ ફરી કદિ હવે પાસ મહારી ન આવે ,
આવે તહોયે ડરી ડરી અને ઇચ્છતું ઊડવાને ;
રે રે ! શ્રદ્ધા ગત થઈ પછી કોઈ કાળે ન આવે ,
લાગ્યા ધાને વિસરી શકવા કાંઈ સામર્થ્ય ના છે .

૬ - ૬ - ૬૬.

રસોપીજાને

ફેંકી દેને તુજ કરથી આ પથરો , ગોફણી આ ,
મહારે આવી મુજ અમનમાં બોધ્યો ફૂરતા ના ;

✓ જો પંખીડાં સુજ ચમનને લાગતાં ઘા ન છોડે,
તે પંખી છો સુજ ફલકુલો આખતાં પૂર્ણ હર્ષે .

એ સૌ માગે જરૂર ઘટતો પાકમાં કાંઈ હિસ્સો,
થોડું માગે જીવનચરણે, સ્વલ્પ દેવું ઘટે તો ;
ખાઈ પીને સુખમય બની પંખીડાં ગીત ગાતાં,
નહાતું મહોડું સમજી સુખમાં જીવતાં સર્વ નહાતાં .

આ મહોડું છે ઉપવન અને પંખીડાં છે ઘરેણાં,
ખાંધે માળો તરુ ઉપર એ છાયમાં કેવી શ્રદ્ધા ?
ધા શા માટે ? ગરીબ બહુ એ ! સ્વલ્પસન્તુષ ભોળાં !
તે સૌ માટે સુજ ચમનમાં ભેળવે ફૂરતા ના .

૬ - ૬ - ૯૬ .

✓ મને જોઈને ઝડી જતાં પક્ષીઓને

રે પંખીડાં ! સુખથી ચણુભે, ગીત વા કાંઈ ગાભે,
શાને આવાં સુખથી હરીને ખેલ છોડી ઉડો છો ?
| પાસે જેવી ચરતી હતી આ ગાય તેવો જ હું છું,
ના ના ઠોઢી તમ શરીરને કાંઈ હાનિ કંઈ હું .

ના પાડી છે તમ તરફ કે ફેંકવા માળીને મેં,
| ખુલ્લું મહોડું ઉપવન સદા પંખીડાં સર્વને છે ;
રે રે ! તહોયે કુદરતી મળી દેવ ખીવા જનોશ્રી,
છો ખીતાં તો સુખથી પણ સૌ ક્ષેમ તેમાં જ માની .

ભે ભડો તો જરૂર કર છે ફૂર કે હસ્તનો, હા !
પા'ણે ફેંકે તમ તરફ, રે ! ખેલ એ તો જનોના !
|| હઃખી છું કે કુદરત તણા સામ્યનું ઐક્ય ત્યાગી,
રે રે ! સત્તા તમ પર જનો ભોગવે ફૂર આવી .

૭ - ૬ - ૯૬ .

પશ્ચાત્તાપ

તે હૈયાની ઉપર નખખા હસ્તથી ઘા કર્યો 'તો !
તેમા લોહી નિરખી વહતું ફર હું 'તો હસ્યો 'તો !
એ ના રોયુ તડફડ થયુ ટાઈ ના કપ્પથી એ ,
મે બાણયુ કે જખમ સહવો સહેલ સહેનારને છે !

કિન્તુ નિદ્રા મુજ નયનમા ત્યારથી કાં ન આવી ?
રોતું મ્હારૂ હૃદય ગિરિ શા ભાર નીચે ઢખાઈ !
રે રે ! તે ઘા અધિક મુજને મૃત્યુથી કાઢ લાગ્યો ,
એ અંગારો મુજ જિગરના મૂળને ખાઈ જતો !

કેવો પાટો મલમ લઈને ખાંધવા હું ગયો 'તો !
તે ભેંધને જખમી નયને ઘોઘ કેવો વહ્યો 'તો !
એ અશ્રુ , એ જખમ , મુખ એ , નેત્ર એ , આગ એ એ
ખાલી બિઠ્યાં પરવશ થયાં હોય સૌ જેમ હોતે—

“ બહાલા ! બહાલા ! નવ કરીશ રે ! કાંઈ મ્હારી દવા તું !
“ ઘા સહેનારું નવ સહી શકે દર્દ ત્હારી દવાતું !
“ ઘા દેખીજો ! અગર સ્મરણ હોય તેવું કરી લે !
“ ત્હારું તેનો જરૂર જ , સખે ! પૂર્ણ માલીક તું છે . ”

ત્યારે કેવાં હૃદય ઘડકયા સાથ સાથે ઢખાઈ !
વ્યાધિ તેની , મુજ જિગરની પૂર્ણ કેવી ભુલાઈ !
ઘા રખાયો , સમય બહુ એ ફર ઘાને થયો છે ,
ત્હોયે તેવું સ્મરણ કરતાં નેત્ર ભીનાં વહે છે !

હા ! પસ્તાવો—વિપુલ ઝરણું સ્વર્ગથી બિતયું છે ,
પાપી તેમાં ડૂબકી દઈને પુણ્યશાળી બને છે ;
ઓહો ! કેવું સ્મરણ મધુર પાપનું એ ધરે છે !
માફી પામ્યું કુંદરત કને એમ માની ગયો છે !

રાજ્યોથી કે જીલમ વતી કે દંડથી ના બને જે
તે પસ્તાવો સહજ વહતાં કાર્ય સાધી શકે છે !
હું પસ્તાવો , પ્રભુ પ્રણયીએ માફી આપી મને છે ,
હું પસ્તાવો , મુજ હૃદયની પૂર્ણ માફી મળી છે .

૭ - ૬ - ૯૬.

મૃત પુત્રી લાલાંની છબી દૃષ્ટિથી રેસવતાં

લાલાં જોશું તુંજ મુખ જહું આજ બહારી છબીમાં ,
વર્ષો વીત્યાં , છબી પણ હવે છેક ભુંસાઈ , લાલાં !
તારા મોંની તુંજ છબી હવે વાત કાંઈ કહે ના ,
એ તો લાગે મુજ નયનને અન્યતું ચિત્ર , લાલાં !

ખાણુ ! તારી મરણતિથિની આજ યાદી થતાંમાં
હૈયે જાગે રડુટ છબી અને આંખમાં આંસુ આવ્યાં ;
છેલ્લે ચુમ્બી તુંજ પ્રતિકૃતિ દૂર લાલાં ! કરું છું ,
ભૂલી જાવું હુંજ ઉચિત છે કાળથી જે ભુલાયું .

ના લેણું તો ઘટિત નહિ તે વ્યર્થ શી ઉઘરાણી ?
લાલાં ! શાને હુંજની કરવી વ્યર્થ વીતેલ ક્ષણી ?
લાલાં ! અર્પી પ્રભુપદ કને પુષ્પની જે કલી મેં
તેને માટે મુજ નયનમાં આંસુકું હોય શાને ?

રોયો છું હું - જિગર નળજું યોગ્યતા ખંડાર રોયું ,
તું જાણે તો હુંજ પણ તને થાય એવું રડ્યો છું ;
એ રોવું , એ સ્મરણ કરવું યોગ્ય સંસારમાં ના ,
રાવાથી કે વધુ જરૂરનાં કાર્ય છે સાધવાનાં .

લાલાં ! તું તો રુદન હસવું સર્વ ભૂલી ગઈ છે ,
વા આ મ્હારું મુખ હુંજ સહુ મોહ માની હસે છે ;

એ શાન્તિનું સ્મરણ કરતાં યોગ્ય છે શાન્ત રહેલું,
ત્હારા જેવું જીવન જીવતાં ગાળવું યોગ્ય, બાપુ !
કો વિદ્યેયે સુખ નયન આ ત્હોય ભીંજાય જ્યારે,
લાલાં ! ત્હારું સુખ ફરી ફરી આવશે યાદ ત્યારે ;
આંસુકાં એ ખરી-પણ જશે પ્રેમ વૈરાગ્યનાં બે,
બંધાલી લાલાં ! કયમ મળી શકે જ્ઞાન શાન્તિ પરાણે ? !

૮-૬-૬૬.

વિના કેં પાપ પસ્તાવું

વિના કેં પાપ પસ્તાવું નસીએ આ લખાયું છે !
ફરી પસ્તાઈ એ ફન્દે ફમાવાનું લખાયું છે !
તહીં છે ઇશ્કની મેનાં, જિજર રહાર પડ્યું તેમાં ;
પરન્તુ પાંખ એ તેની નમીએ ફર છે ઠેલી !
અહીં છે ઇશ્કનું પિંજર પુરાઈ પાંખ છે જેમાં,
હવાલે તે તણે ગાળી રહીને જિંદગી જેમાં .
નવી, નીલી અને કુંળી ભગી તે પાંખ ભડે છે,
અને એ પાંખને જોરે જરા પિંજર તુટેલું છે .
ન તૂટે એ ! ન ભડે આ ! અને છોડે પછાડા ના !
ગળે બાઝી રહું પિંજર ! દિલે બાઝી રહી મેના !
ભલે તું ગીત ગા, મેનાં ! ભલે તું રાઈ રહે, મેનાં !
' વિના કેં પાપ પસ્તાવો ', કહુ હું જોલશે એવા ?
અરેરે ! કેદખાનામાં મને આ ઇશ્ક સૂઝયો કયાં ?
ખુદાએ નૂર બતલાવી દિલે ચિનગી લગાડી કાં ?
ન જોયું કે અગાડીનું ! ગયો બૂલી પછાડીતું !
અને ગાફેલીએ બંધાયું વિના કેં પાપ પસ્તાવું !

૮-૬-૬૬

ત્યાગ

હું જાઉં છું ! હું જાઉં છું ! ત્યાં આવશે કોઈ નહીં !
સો સો દિવાલો ખાંધતાં ત્યાં ફાવશે કોઈ નહીં !

ના આંસુથી , ના હૃદયથી , ના વસ્ત્રથી , ના ગન્ધથી ,
દિલ જે ઉઠ્યું રોકાય ના ! એ વાત છોડા કેદની !

સૌ ખુશ રહો જેમાં ખુશી ! હું જ્યાં ખુશી તે હું કંઈ !
'શું એ હતું ? શું આ થયું ?' એ પૂછશે કોઈ નહીં !

કેં છે ખુશી ! કેં છે નહીં ! દિલ જાણતું-જે છે તે છે !
જ્યાં જ્યાં કરી પેદા ખુશી ત્યાં ત્યાં ખુશી દિલ છે નકી !

પેદા કર્યો'તો ઇશ્ક ત્યાં ના કોઈને પૂછ્યું હતું ;
એ જૂઠવા જે છે ખુશી તો પૂછવું એ કેં નથી .

છે ઇશ્ક જોયો ખૂબ તો જોવું હવે જે ના ફીકું ,
હિસ્મત બતાવે ખેલ તે આનન્દથી જોવા સહી !

આ ચક્ષુ ખુરજે છે ચડ્યું આલમ ગધી નિકાળવા ,
તે ચક્ષુ પર પાટો તમે વીંટી હવે શકશે નહીં .

મહારી કબર ખાંધી અહીં ત્યાં કોઈને સુવારજો !
હું જ્યાં દટાઉં ત્યાં કુલોને વેરશે કોઈ નહીં !

છે શું કુલો , શું ઇશ્ક ને શું સૌ તમે જાનારને !
આ માછલું ફરિયા તણું તે જિમિંઓ ગણતું નહીં .

તમ જિમિં એ તમ પારિધિ , સુજ પારિધિ સુજ જિમિં છે !
જે હિંકમતે આ છે ગન્યું તે જાણશે કોઈ નહીં !

શું પૂછવું ? શું જોલવું ? ખુશ છો અને રહેજો ખુશી !
વ્યર્થ આંસુ ગેરશે તો લૂછશે કોઈ નહીં .

૪ ચાહીશ વેયને હું.

તુંને ન આહું, ન બન્યું કદી એ,
તેને ન આહું, ન બને કદી એ;
આહું છું તો આહીશ | વેયને હું;
આહું નહીં તો નવ કોઈને હું.

આ પુષ્પ છે, આ નદી છે, ઝરા છે,
આ પક્ષીઓ સૌ નલમાં ઉડે જે,
તેમા વહે છે સરખો અનિલ,
અર્પે પરાગે સહુને સમાન.

ના એકને ને ક્યમ એકને તે
અર્પી શકે જે રજ તે ગ્રહે છે?
અર્પે સમાન નહિ તો ન અર્પે,
અર્પે નહીં તે ગ્રહશે નહી એ.

ક્યાં - આહંશ તે દિલ માત્ર બાણે,
તેમાં ન કાંઈ બનતું પરાણે,
ત્યા બુદ્ધિના ભેરની કે ન કારી,
બુદ્ધિ તણા માર્ગ બુદ્ધો જ કાંઈ.

આ ન્યાય, આ યોગ્ય, ન પ્રેમ બાણે,
પૂરે વહેવા પડી ટેવ તેને;
આહું તને હું વહી તે જ પૂરે,
તેને હું આહું વહી તે જ પૂરે.

તે પૂર તે પ્રેમ જ માનજે તું,
તે બાળતા પ્રેમ જ બાળશે તું,
તેને ન આહું, તુજને ન આહું,
તે બાળતાં તે પરિણામ મહાર.

ને ખાળશે એ દિલનો તું માર્ગ .
 ✓ છૂટી રહેશે પછી બુદ્ધિ માત્ર ;
બુદ્ધિ ગણે છે સહુને સમાન ,
 ત્યાં કોઈની હાપર કે ન બહાલ.

જેંચાણમાં તું મુજને જવા દે ;
 જેંચાણ બહારે અથવા થવા દે ;
 ચાહું નહીં તો નવ કોઈને હું ,
 ચાહું છું તો ચાહીશ ખેંચને હું .

૧૨ - ૬ - ૯૬ .

✽

✓ ત્યાગમાં કંટક

ખાળી પહાડો સહુ ખાક કીધા !
 તે ખાક ચોળી જ શરીરમાં આ !
 વિકરાલ દાવા મુજ ત્યાગધૂણી !
 તેણે બચાવ્યું નવ કોઈ પ્રાણી !
 હા હા ! તહીં કંટકે આ કહીંથી ?
 નીલો રહ્યો છે દ્રવતો જલેથી ?
 ના અગ્નિમાં એ મુજ દિલ દાઝે !
 ભોંકાય તેમાં કયમ કુમળો એ ?

મેઘધ્વનિમાં કંઈ વજ્રપાત ,
 ઉરે ન તેની ગણી કે વિસાત ;
 તે ઉર આ કાયર કેમ થાય ?
 કાંટો અડ્યો પિગળી કેમ ભય ?

મહારી સમાધિ ડગી ભય છે કે !
 તલ્લીન કાંટા મહીં થાય છે કે !

આ ચોગ મહારો કયમ મહાત થાય ?
 જે'ચાણુમાં કાં વહેતો જણાય !

ચોગીઉરે કંટક આ હશે શું ?
 આ રાગ ત્યાગી ઉરમાં રહ્યો શું ?
 બુદ્ધિ મહી' આ દિલનો ઝરો શું ?
 પાપાણુમા રોષ ઉગ્યો હશે શું ?

જે'ચાણુ યાચે નખળાઈ કાઈ,
 અશ્રુ વહે છે કયમ નેત્ર માંહી ?
 કાંટો ગળીને મૃદુતા ધરે છે !
 ચિત્તે સ્મૃતિ-વાદળ કે ચડે છે !

બહાલી હતી તે ફરી થાય બહાલી !
 તે અશ્રુની આપતી કાંઈ યાદી !
 આ ત્યાજ્ય લાગે સુજ ત્યાગ શાને ?
 ના ત્યાજ્ય તે રાગ મને દિસે છે !

હોળું ન થા, ઉર ! હવે ફરીને,
 માન્યુ વૃથા તે નકી સૌ વૃથા છે,
 કાંટો થ બાળી કર ભસ્મ તેને,
 તે ભસ્મ ચોળી, અવધૂત ! લેને.

૧૩ - ૬ - ૯૯.

૪ ભરત

ભરત ઉમ્મરે પહોંચી, છોડી વૈભવ રાજ્યને,
 વનમા ગંડકીતીરે આશ્રમ બાધીને રહ્યો.

ઝંકારના રટનમાં દિન બત્ય આલ્યા,
 એકાગ્ર ચિત્તથી લગે પરિવ્રજ રાજ ;

આહાર કન્દકેલનો કરતો સદા એ,
એકાન્ત શાન્ત સ્થલમાં સુખથી વસે છે.

હૈયું સદા સહુ પરે સમતા ધરે છે,
જેના પ્રભાવથી વને ખીલતું રહે છે;
એ યોગતેજ તરુમાં ચળકી રહ્યું છે,
તિયંચ ત્યાં અધિક હર્ષ મહીં ફરે છે.

જટા પીળી શીષેં દુરા અવયવો ઉપર રહી,
દિસે છે તે મ્હોટી મધુર ફુલના પુજ સરખી;
સમાધિવેલાએ જલશીકરથી સિદ્ધત બનતી,
અને એ મોતીડાં વિખરી ખરતાં કેશ પરથી.

વિભૂતિના સ્પર્શે સુરખ દિસતાં આર્દ્ર વિપુલ,
૪ રહે ઘેરાયેલાં પ્રભુવપ્રભુથી દિવ્ય નયનો;
મટી તેના તેજે કુદરત તણી સૌ વિષમતા,
સુખે નેત્રો જોતાં સતત ગતિની બ્રહ્મચરના.

રે સંસારી ! નિમિષભર તું ફેંકજે દૃષ્ટિ આંહી,
આ દૃષ્ટિનું અનુકરણ કેં રાખ સંસાર માંહી;
ભોળા ! હારી ઘડમથલમાં શાન્ત થા શાન્ત થા કેં,
સ્થિતિની તું ઉપર ચડી જો ત્યાગની દૃષ્ટિ આંહી.

૫ આ ત્યાગીનાં નયન ફરીથી જોઈ લે એક વાર,
શું તેમાં ના સતત વહતી પ્રેમની એક ધાર ?
હા ! તૈયારી સહુ અરપવા ત્યાગમાં એ નથી શું ?
ખીનનાં કેં દુઃખથી ગળી એ નેત્ર જાશે નહીં શું ?

તપસ્વીના આ તપમાં રહી છે
મહા દયાની અતિ તીવ્ર રેખા;
પુલો, લતા ને તરુ, મેઘ માંહી
આનન્દ પીતાં નયનો સક્ષ છે.

પ્રભાતકાલે નલની સુનેરી ,
સન્ધ્યા સમેની સરની લહેરી ,
વાયુ તથા શીતલ ગન્ધથી એ
આભાર હૈયું ઋષિનું દ્રવે છે .

સન્ધ્યાકાલે પ્રભાતે એ તપસ્વી નદીએ જતો ,
સ્નાનાદિ ત્યાં કરી નિર્યે ટેલતો વનમાં હતો .

નદી વહે છે ગિરિથી રમન્તી ,
કુલો તણાં ગીત હજાર ગાતી ,
ગાયત્રીનો મન્ત્ર જપે નદીમા
હલો રહીને ઋષિ એક દી ત્યાં .

ત્યાં ધ્રુવધ્રુ ગિરિ નલ મહીં ગાજતો નાદ આવે ,
મૈત્રા તેના પ્રતિબિંબ તણાં લેખડે આથડે છે ,
બારિ કમ્પ્યુ , ડગમગી ગયા શૂંગ અદ્રિ તણાં , ને
ત્રાસે ન્હાસે વનચર ખંધા , કોઈ ધ્રુવ પડે છે .

સિ હૃધ્વનિથી જયગર્જનાથી
ડરી મૃગો કે ઋષિ પામે આવે ,
(મૃગ) ફલંગ ભારી ઝરણું ફૂટે છે ,
તપસ્વી તે ચિત્ર હલો જુવે છે .

ત્યાં એક બાલ મૃગ કો હજુ જે અશક્ત
કૂદી જતા ઝરણુ તે જલમા પડ્યું , ને
એ પૂરમાં તરફડી ઘસડાતું બેઠ
લાગ્યું ઋષિહૃદય એ અનુકમ્પવાને .

ઉપયોગી થવા પ્રેરે તપસ્વી દિલને દયા ,
પડે છે વારિમા તેથી યોગી તે મૃગ ઝાલવા ,

બલ કર મહીં આવ્યું પૂરને વીંઝવાને ,
ગરીબ મૃગ બચાવા કાંઈ ચિન્તા દિલે છે ;

ઋષિપદ ગ્રહી તેને ખેંચીને ખડાર લાવ્યો ,
હરિષ્ઠ ઉગરવાથી કાંઈ આરામ આવ્યો .

જરા મીઠાચેલાં નયન મૃગનાં સુન્દર દિસે ,
અને તેના ભાવો ઋષિ તરફ કેવા મૃદુ દિસે !
ઋષિનું હૈયું આ નિરખી શકતું'તું રસિકતા ,
થતું ભેધઃ ઘેઠું કુદરત તણી આ મધુરતા .

પં'પાળ્યું , પાણી પાચું , ને આશ્રમે ઉત્તરી ગયો ;
તૃણાદિ ત્યાં લઈ તેને કૂદતું ઋષિજો ધ્યુ .

રમે છે , કૂદે છે , ઋષિચરણ ચાટે જીભ વડે ,
અને જો યોગીની મૃગ પર અમીની નજર છે ;
હાલી તેને શિરે ચળકતી રૂપાળી શીંગડીઓ ,
ઋષિની ખીંઠે જો કરતી ચળ ન્હાની કુમળીઓ .

ઋષિની છાયા શું ફરતું દિનરાત્રિ ઋષિ કેને ;
પિતા માતા બન્ધુ સહુ મૃગ ઋષિને સમજતું ;
ઋષિ તેને દેતો કુમળું તૃણ ને પર્ણ કુમળાં
અને બાંધે માલા કુસુમકલીની ડોક ઉપર .

સ્નાનાદિ ક્રિયા કરીને ઋષિ જો
આશિષ દેતો મૃગબાલને , ને
“ તું જીવતું રહે ,” વક્તો દયાહુ ,
ચુમ્બી લઈને હસતો દયાહુ .

આભાર ભૂલી મૃગ ના ગયું'તું ,
જેતાં ઋષિને દિલ રીઝતું'તું ,
કેં ગેલથી તે ઋષિને હસાવે ,
ને જો મહાત્મા દિલને હલાવે .

દૂરે જાતાં મૃગ વન મહીં યોગી બેચેન થાતો ,
જોવાતું તો શ્રમ લઈ વને શોધવા દૂર જાતો ;

પીઠે તેને ઊઘડી વળતો આશ્રયે હાથેલેર,
સુખી તેને નિરખી વહતાં નેત્ર આનન્દરેલ.

|| અહોહો ! અલ્પ જીવોના પ્રેમમાં જલ છે બહુ,
જેવાતાં પ્રેમથી તે સૌ જેવી પ્રેમ વતી શકે.

૪ યોગી ચાલ્યો જપ તપ ભૂલી પ્રેમજેવાણુ માંહી,
ચાલ્યો ને તે અટકી ન શકે આટલે દૂર આવી;
ધક્કો દેતાં હૃદય પિગળે આર્દ્રતાને, અરેરે !
જેથે તેને હૃદય કમળું ફોણુ ઠેકી શકે છે ?

ભ્રમનાં નેત્રે ઝાલિ ધીમે ક્યારે ક્યારે મૂકી જતો,
“ દૂર થા ! દૂર હુંથી થા ! રે બહાલા મૃગબાલ તું ! ”

૫ જેથે છે તે પ્રણયી દિલને ઠેલવું, હાય ! શાને ?
ધક્કો દેવા મૃદુ હૃદયને, યોગી ! તું કેમ ઇચ્છે ?
તારા આવા નિયમ સઘળા શુષ્ક લાગે મને તો,
મીઠી વૃત્તિ કુદરતી, અરે ! જાળવા ઇચ્છતો કાં ?

બહાણુ છે તો કયમ દૂર કરે ? નેત્રમાં કેમ અશ્રુ ?
ધક્કો દેતાં પ્રણયી દિલને ક્યેય હું તો ન માનું ;
આવાને શું તુંજ હૃદયને આહતાં પાપ થાય ?
સ્વાર્થી ‘તું’ છે પણ પ્રણયથી કઈ તહાઈ ન જાય.

સાક્ષી પૂરે તુંજ બિગર જો આંસુથી વાતને આ,
તેની સામે કઠિન બનીને થાય છે આગ્રહી કાં ?
પીવા તેને હૃદયઝરણું દેવ છે તે જ પાકી,
ખીજે ક્યાં તે જનહૃદયની પામશે લહાણુ આવી ?

એ તો તહારાં સમિધકુલને સ્પર્શતાંએ ડરે છે !
તું ખીજે તો મૃદુ મૃદુ થઈ ગેલ કેવા કરે છે !
તું રીઝે તો તુંજ તરફ એ હોંશથી ફોડી આવે !
એ નેત્રો શાં તુંજ બિગરથી વાત જાની કરે છે !

કિન્તુ, યોગી ! તુજ ફરજ તું કંઈ જૂદી જ માને,
આ પ્રીતિ કેં તુજ હૃદયને માર્ગે જુદો ગતાવે ;
હું સંસારી નવ કહી શકું યોગ્ય આ વા નહીં આ,
તહોયે આવી તુજ મગજની શુષ્ક રીતિ રહે ના .

રાગ ને ત્યાગની વચ્ચે હૈયું એ જૂલતું હતું,
એક હી યોગીઉરે આ ઉદ્ધારો નિકળે કંઈ-

“કંઈ દુઃખે છે ! દુઃખ તો જણાય છે !

“કહી દુઃખે શું ? પણ ના કળાય તે !

“મને રહે આ મૃગ છોડવું નહીં !

“કહીં ય આસક્ત થવું રહે નહીં !

“બ્રહ્માંડ આખું નિજ માનનારે જે

“ગને ન વ્યક્તિ કદિ પાળનાર તે ;

“ન ન્યૂન કોઈ નવ કો વિશેષ વા ,

“ન દષ્ટિએ ભર્મિ ચડે પડે ન વા .

“ન ચોટ તેને ભરતી નહીં હશે ,

“તળાવ જેવો ઉદ્ધિ રહે ભલે ;

“દયા ભલે કેં ઉપયોગની થતી ,

“દયાથી આસક્ત થવું ઘટે નહીં .

“ખ્યાલું મેં ભલે તેને , હવે છો ફૂટું ફરે ;

“પડે જો સિંહપંડે તો નિર્માણું તે ભલે ગને .

“આલે સૌ પર જેમ ચક્ર ફરતું નિર્માણું સપિએ ,

“તેવું તે મૃગ ઉપરે સુખથી-છો એ ચક્ર આલે હવે ;

“રોકાશે સુખથી નહીં , ક્યમ પછી ચિન્તા નકામી ધરું ?

“જે મહારૂં, જગતું અને સહુ તણું તે છો ગને તે તણું .

“ફર સુખથી હવે તું શોધીને કોઈ ટોળું ,

“ફરી કદિ પણ મહારા આશ્રમે આવવું ના ;

“જપતપ કરનારો પાળશે આ તને ના,
“અરર ! પણ સુખે તું છોડશે કેમ સ્નેહ ?”

ઋષિ ! ત્હારી સ્થિતિ જોઈ આવે છે મુજને દયા,
આવશે બહાલથી તેને પંખાળીશ હવે ન શું ?

નેત્રો રમે આ તુજ વાદળીથી,
કીડા ગમે છે કઈ માછલીની,
સન્ધ્યા સમે કે વધુ હર્ષ આવે,
તો કેમ ત્હાઈ મૃગલુ ત્યજે છે ?

રમાડ તેને પણ લુપ્થ ના થજે,
ઋષિ ! ન એ શુ તુજથી બની શકે ?

દયા વધુ છો ઉપયોગની થતી,
દયા બતાવે હજુ ઉચ્ચ માર્ગ કે.

પડે જો સિંહપંડે તો નિર્મોયું તે ભલે બને,
રહેશે તું નહીં ત્યારે, કિન્તુ હાલ રમાડજે.

છોડી દેવા રસ મધુર સૌ સાધ્ય લાગે તને જો,
તો ના શાને પ્રણયી બનતાં સાચવે ત્યાગત્હારો ?

હું સંસારી મુજ હૃદય આ ખીલતાં હર્ષ પાસું,
તું યોગીને તુજ હૃદયને બાળવું ચોખ્ખ લાગ્યું !

મુખ અનુભવનારો કિન્તુ આંસુ ચ પાડે,
જરૂર સ્થિર નહીં તે કમ્પતો તાર ચાલે ;
રદન નહિ ત્યજાતું હાસ્યના ત્યાગ પહેલાં,
કંઠ નકી કંઠ લાગે સ્વાદતુ ભાન થાતાં.

બને તે કેમ કોઈથી ચાહવું ને ન આહવું ?
બને તો તુ ભલે તેને છોડી દેજે રમાડવું !

* * * *

વહ્યા કેં દૂહાડા ને મૃગ પ્રિય હજુ છે ઋષિદિલે,
વહેશે કેં દૂહાડા, મૃગ પ્રિય રહેશે ઋષિદિલે ;

અહાહા ! જન્ધાયો જગત ત્યજનારો મૃગ મહી ,
અરે ! છૂટયો ફાંસો સમજણ છતાં એ કદિ નહીં !

ધીમે ધીમે શરીર પર એ મૃત્યુના હસ્ત લાગ્યા ,
કિન્તુ ઓછી નવ થઈ અરે ! જાંઘની કાંઈ પીડા ;
પમ્પાળે છે શિથિલ કરથી ચોગી તેનું કુરંગ ,
નિત્યે નિત્યે વધુ વધુ હળુ ચોગમાં થાય ભંગ .

જટાથી ટેકવી માથું , સૂતો છે ઋષિ એક દી ,
મૃત્યુથી તૂટતી નાડી જોરથી ધબકી રહી .

પાસે ભણું છે હુણિયું કુરંગ ,
શું થાય છે તે સમજ્યું હતું તે ;
ચાટે ઋષિના કર ને કપાલ ,
ને નેત્ર નેત્રે મળી રહ્યાં રોતાં .

ભીના હતા ગાલ ઋષિ તણા એ ,
અશુ હતું એક તહીં રહેલું ;
બોલ્યો ઋષિ , “ રે ! મુજબાલ બાપુ !
“ આ આશ્રમે હા ક્યમ જીવશે તું ?

“ તું એકલાની સ્થિતિ શું ? અરેરે !

“ ટોળું હવે શોધીશ ક્યાં નવું તું ?

“ રે ! શું થશે મૃત્યુ અકાલ તહાં ? ”

પંચત્વ પામ્યો વહી એમ ચોગી .

✓ કથા એવું કહે છે કે જન્મશે મૃગ એ ઋષિ ;
વાંચના જે રહી તે તે પૂરી સૌ કરવી પડે .

પક્વતા

અહોહો ! તે કલી ડાચી કોલ ના ઉઘડી હતી ,
 પક્વતા ના હતી ત્યારે સુગન્ધીય હતી નહીં .
 હતી ના મધમાખી ત્યા , હતા ના ભૂગ ગુન્જતા ,
 સુખારવાદી કલા મીઠી સુખપદ્ય હતી ન વા .
 ખીલેલી છે , મહેકે છે આજ તો પાંખડી બધી ;
 હીંચતી વાયુદંડેગીથી ભૂગને રીઝવી રહી .
 શ્રૂપ છે જૂલતી હોયે મીઠું ગાયન ગાય છે !
 આહા ! લાવણ્ય તેનું આ કરે છે વશ આંખને .
 ચોહની શી કલા મીઠી મહે છે પક્વ આરતા ,
 વળીએ કાન્તિના લોકતા હોય છે સજ્જ સર્વદા .
 કિન્તુ રે ! વિઠસે છે એ હજી તો એક પાખડી ,
 ત્યાં તો રે ! કરમાવાનું થાય છે શરૂ આજથી !
 આજે જે પાખનાં પેસી ચૂસે છે મધ ભૂગ તે ,
 ફિક્કી પીળી થઈ કાલે મુવાસિત નહીં હશે !
 સુપર્શતા પક્વતાને કે , રે રે ! ધ્વંસ શરૂ થતો ,
 અને , ના પક્વ ત્યાંબુધી ના ના સ્વાદ મળે કશે .

૨૦ - ૬ - ૬૬ .

ઋણ

આ પ્રહાંડ અનન્ત સ્હેલ પ્રભુનો કે કાલથી છે ઉભો ,
 તેમા કેક ઝરી લયો ચળકતા ભીડી રહ્યા વાવટા ;
 ને સિંહામનથી અનેક લટકી ગોળા ગ્યા જૂલતા .
 તે પ્રત્યેક મહીં સુરંગ રચના ખારીક છે કોતરી .

બ્રહ્માંડ આ તો ગૃહ તાતનું છે,
આધાર સહુને સૌનો રહ્યો જ્યાં;
તે છે સહુ કું સહુને દર્ધ કું,
આભાર સૌનો મહુ ઉપર છે.

ના રાખતું કો મહુનો હિસાબ,
આભાર માની નવ કો રહે ત્યાં;
આનન્દમાં સૌ લઈને રહે છે,
આનન્દમાં સૌ લઈને રહે છે.

ગોળા ફરે એક જ તત્ત્વના સૌ,
જેંઆઈ એ એક જ તત્ત્વનાથી;
અર્પે ગ્રહે છે સહુ એ જ તત્ત્વ,
જે સર્વનું તે સહુને મળે છે.

આ વાદળીમાં વીજળી રમે છે,
આ સિન્ધુમાં આ નદીઓ મળે છે;
જૂઠાં થઈને સહુ એક થાય,
જે જેનું તે ત્યાં જઈને સમાય.

રે! માનવીનું પણ એ જ તત્ત્વ,
હું તું મહીં એક જ રક્ત આલે;
તો કાં ન અર્પું મુજ શીર્ષ તુંને?
અર્પું કહી તો મહુ થાય શાનું?

માગે ન લોહી મુજ કાં મુખે તું?
શાને કહે છે કંઈ માગતાં તું?
તહાઈ ગળે ના દયમ અર્ધ મદાઈ?
તહાઈ ગળે ના દયમ અર્ધ તહાઈ?

આ વાત આને જગમાં કઈ થઈ?
અંધારમાં વેદ જ નિયમ થઈ?

પ્રહ્લાંડ આ એક જ બ્રાતૃભાવ,
જન્મ્યો કહીંથી કંઠ ભેદભાવ ?

તે ભેદનો આ ઋણ એક અંશ,
આભાર તેમાં કરતો પ્રવેશ ;
વિદેષ, ભેદ, ઋણ, ઉપકાર,
એ કેમ ઉગ્યાં વિષ્ણુ બીજ ઝાડ ?

હુંથી બને એ કદિ કાંઈ તહાઈ
તો માનજો ના ઋણમાં તને તું,
માગીશ હું એ કદિ ભેદશે તો,
તું આપજો, હું સુખથી લઈશ.

આભાર ભૂલે બહુ લોક આંહીં,
Y પીડા ન તેની કદિ થાય કાંઈ,
આભારનાં અશ્રુ નિહાળી કિન્તુ
ખેર્યાં, અરે ! મેં બહુ વાર આંસુ.

૨૧ - ૬ - ૬૬.

હું બાવરો

આ આતશે તારે તમિલો હું બળેલો બાવરો !
ઝાંખી ચચેલી નૂરની તે નૂરનો હું બાવરો !
એ નૂર ના આકૃતાબ કેં, એ નૂર ના હા ! વીજળી !
એ કેાણ ? શું ? કેં એ નહીં ! હું તહાય તેનો બાવરો !
એ ગુલ હતુ અંગારુ ! હું ફૂદડી તેની બન્યો !
ચોટયો, ગળ્યો, ઢાઝી ગયો ! હું તહાય તેનો બાવરો !
હા ! હાય ! હા હા ! સ્વપ્નમાં એ બગતાં એ નીંદમાં,
તેને ન હું તો ક્યાં ય ! તહાયે હું જ તેનો બાવરો !

અમ્મલ કહે છે છોડવા, હેયું કહે, “તે ના બને”
 અકલ શુભાવી ! દિલ બાળ્યું ! ઈશ્કનો હું બાવરો !
 “એ ઝેર દેખે છે છતાં કાં માન તેને મીઠું ?”
 એ પૂછશે કેઈ નહીં ! ઉત્તર ન આપે બાવરો !
 આશક તણી નઝરે ભરી ખૂબસૂરતી જે છે સદા,
 તે કેઈ માથુકને મુખે છે ? એ જ પૂછે બાવરો !
 દુનિયા કહે કે એ લલે ! અમ્મલ કહે અંગાર છે !
 મહારી નિગાહે પુષ્પ તો હું પુષ્પ માનું બાવરો !
 મહે પૂતળી કે છે ઘડી દિલમાં હજારો હોંશયી,
 એ પૂતળી જેને ગણી તેનો થયો હું બાવરો !
 એ પૂતળીના જાહને કે જાણનાર જાણશે !
 ખામી નઝર આવે નહીં ! એ દેખનારો બાવરો !
 “હા હાય હાહા ! હાય હા હા !” એ પુકાર હું લલે !
 એમાં મને માની મળ તો એ મળ લે બાવરો !
 કે પૂછનારો બાવરો ! કે બોલનારો બાવરો !
 આ ‘હાય’ પુકારી રહ્યો તે બાવરો, હું બાવરો !

૨૩ - ૬ - ૯૬

મૃત પુત્રી લાલાંની છગી દૃષ્ટિથી દૂર કરી.

લાલાંની એ છળી સમયથી છેક ભૂંસાઈ જતાં
 દૃષ્ટિ ખહારે રુદન કરતાં મૂકવી યોગ્ય લાગી ;
 ક્યાં મૂકું તે સમજણ પડી કાંઈ એ ના થડી તો !
 શું એ માટે સુજ ગૃહ મહીં સ્થાન એકે રહું ના ?

એ યાચે છે સુજ કર કને સ્થાનની યોગ્યતાને,
 આંહીં ? ત્યાં ? ક્યાં ? સમજણ પ્રકે કાંઈ એ ના અરેરે !

“બાહુ !” એવો મુજ મુખ થકી નિકળ્યો શબ્દ અન્તે,
બાહુ આવ્યો મુખ હસવતો, બેઠે તેને રહ્યો હું .

“બાહુ ! દે આ પ્રિય છળી જઈ દેવીના હસ્ત માંહી,”
એ બોલ્યો હું, છળી થઈ ગઈ દૃષ્ટિથી દૂર ધ્યાંએ ;
ઢોડી બતા તડતડ થતા બાહુના પાદ મુણ્યા,
થોડી વેળા-ગત થઈ અને શાન્ત પાછું થયું સૌ .

થોડી વેળા ગત થઈ વળી બાહુને સાંભળ્યો મેં,
“બાપુ” એવું કહી મુજ કને ઢોડતો આવી ભક્ષો,
“ચિઠ્ઠી છે આ,” કહી ઝટ ગયો ઢોડનો ખદાર એ તો,
શું બાણે એ અમ હૃદયની વાત શું આ હશે તે ?

ચિઠ્ઠી વાંચી, અરર હું ખ કે’ બહાલીને છે થયેલું,
એ બાણે કે’ મુજ હૃદયમા કાંઈ વૈરાગ્ય આવ્યો ;
ઝાંખી ઝાંખી છળી પર ન કે’ ઝાંખ બેઠે શકી તે,
તે દૃષ્ટિએ જિગર ગળતાં પૂણું સૌન્દર્ય દીડું .

“બહાલા ! બહાલા ! તુજ પ્રિય છળી કેમ સોંપી મને તહે ?
Y “શું કે આંસુ તુજ નયનમાં ત્યાગતાં તે ન આવ્યાં ?
“એવું છે તો કયમ નહીં હવે ત્યાગશે સર્વ બહાલાં !
“વેળા બતાં કદની લઈને ચાલશે કાં ન ? બહાલા ?

“એવું હો તો કદની મુજને આપજો એક, બહાલા !
“મહારે માટે જરૂર દિલમા રાખજો સ્થાન, બહાલા !”
ચિઠ્ઠી વાંચી-પલળી જરી તે આંખનાં આંસુઝાંથી,
વાંચી વાંચી ફરી ફરી અને કાંઈ બોલી જવાયું .

1 “ઓ બહાલી ! ઓ હૃદયઝરણી ! કેમ ત્યાગું તને હું ?
“લાલાને એ કદિ પણ હબ્બુ વિસરી ના શક્યો છું ;
“બહાલી ! તું તો મુજ હૃદયનો ત્યાગ સન્યાસ સર્વે,
“તું પૂજા, તું પ્રભુ મુજ, પછી શોધવું કાંઈ ના છે.”

ખેંચાઈ હું મુજ પ્રિય કને બોલતો એ ગયો હું,
દીડી તેને છળી નિરખીને આંસુડાં ખેરતી રે!
નેત્રે નેત્રો મળી જરી જતાં શોક તેનો ભૂંસાયો,
હઠી બાઝી “પિયુ! પિયુ!” લવી છાતીમાં તે સમાઈ.

૨૩ - ૬ - ૬૬.

૪ એક इच्छा

પડયા જખમ સૌ સહ્યાં, સહીશ હું હજી એ બહુ,
ગણ્યા નવ કદી, ગણું નવ કદી, પડે છે હજી;
અપાર પડશે અને નિગર હાય! આળું થયું,
કઠિન ન બનો છતાં હૃદય એ જ ઇચ્છું, પ્રભુ!

૪ પડી વીજળી તે પડી સુખથી છે, બળું છું સુખે,
અનન્ત ભલુકા દહે, બહુ દહે, ગળું છું સુખે;
ન દાહે વશમો કદી, નિગર ખૂમ ના પાડતું,
કઠિન બનજો નહીં હૃદય એ જ ઇચ્છું, પ્રભુ!

બહુ થ રસ છે મને હૃદય છે હજી તો, અહો!
અરે! હૃદય જો ગયું રસ ગયો પછી તો બધો;
લલે મૃદુ રહી સહી જખમ છેક ચૂરો થતું,
કઠિન ન બનો કદી હૃદય એ જ ઇચ્છું, પ્રભુ!

૨૪ - ૬ - ૬૬.

એક उदास दिवस

આગ્રશે છવરાઈ છે રજ અને વાયુ વહે આંચકે,
ના છે વાદળ, ના રવિ, પડી ગઈ મેલી દિશાઓ બધે;
આ નીલાં ભુખરાં દિસે તરુ અને ડોલી રહ્યાં સુસ્ત કું,
ના છે તાપ પરન્તુ આ જવર સમી ઉન્હી હવા લાગતી.

ઉડે છે શુક કોઈતો દુઃખી થતું દેખાય છે ભિક્તાં,
 પાંખોમાં નવ જોર છે ચણ મળી આવે દિસે ક્યાંય ના;
 કાંઈ લક્ષ્ય વિના અરે ! ભમી રહ્યું એવું દિસે છે મને,
 ત્યાં ખેંચી લઈ જાય છે પવન ત્યાં જાતું ગિચાડું અરે !
 હું એ એમ જ આવ કે' ભમી રહ્યો, વાડી, તળાવે, વને,
 વાંચું, કાંઈ લખ્યું; સુતો, ભટકું છું, ના ચેન કે' એ પડે;
 ના છે કાંઈ વિચાર, હેતુ નહિ કે', ખડેરી બની લાગણી,
 ઇચ્છે છે મન આપઘાત કરવા, સૂતું હસે છે, વળી.
 સ્વપ્નાં એ' કંઈ ગોઠવ્યાં પણ થઈ મૂર્તિ' ન એકકે ખડી,
 હૈયાનાં કંઈ દર્દ જોઈ વળતાં, રે ! ઘા ય લાગે નહીં;
 આવું કાંઈ લખાય છે, પણ અરે ! યેચેની ત્યાં એ રહી
 રોવાનું મન થાય છે, પણ ખરે આંસુ થ એ' ની

૨

एक आगिदाने

તું ભગજે , તું ખેલજે , તું પત્રપત્રે મહાલજે ,
અળકાટ ત્હારો એ જ પણ તુજ ખૂનની તલવાર છે !
તું કેમ એ માની શકે ? આધાર ત્હારો એ જ છે ,
એ જાળ તું બાણે નહીં , હું બાણું ને રોઉં , અરે !
રે ! પક્ષી કોની દૃષ્ટિએ તું એ જ અળકાટે પડે ,
સંતાર્થ જાતાં ન્હાસતાં એ કાર્ય વેરીનું કરે ;
દ્યુતિ જે તને જીવાડતી , દ્યુતિ તે તને સંહારતી ,
જે ચોપતું તે મારતું એવો દિસે કમ કુદરતી .

આ પ્રેમ સંસારી તણો તુજ તેજ જેવો છે નહી ,
એ અમૃતે શું ઝેરનાં બિન્દુ લય્યાં વિધિએ નથી ?
અમ એ જ જીવિત , એજ મૃત્યુ , એ જ અશ્રુને અમી ,
જે ચોપતું તે મારતું શું એ નથી કમ કુદરતી ?

૧ - ૭ - ૬૬ .

વીંધાણલા હૃદયને

વીંધાયું તું , જખમ તીરનો છેક બિંડો ગયો આ ,
ખેંચી લેતાં મરણ નિપજે રક્તના સાવથી , હા !
ચોંટાયું રહેશે અરર ! લક્ષકું જીવ જાતાં સુધી ત્યાં ,
લોખા દહીં ! હુઃખદ પણ છે ઈશની એ જ ઈચ્છા .

નિરુદ્ધેગી પણ થઈ સહે દંશનું દર્દ તું જો ,
સૂજે સૂજે સુખથી સુખથી ઘેન મીઠા મહીં તો ;
ઓહો ! તો તો તુજ નયનની પાંપણો ના ભીંજશે ,
ત્હારી આવી ખટકતી સહુ વેદના દૂર થાશે .

ત્હારા ઘાનો , તુજ મન અને દર્દનો તું સુકાની ,
જ્યાં ખેંચે ત્યાં સુખદુઃખ તણાં નાવડાં જાય આત્મી ;
તો જ્યાં સુધી ઉદય રવિની કોર સિન્ધુ જ્હવાડે ,
ત્યાં સુધી તું સુખથી સુખથી ઘોરજે ઘોરજે , રે !

ઉઠે છે શુક કોઈતો હુઃખી થતું દેખાય છે ભિડતાં ,
 પાંખોમાં નવ જોર છે ચણ મળી આજે દિસે ક્યાંય ના ;
 કાંઈ લક્ષ્ય વિના અરે ! લમી રહ્યું એલું દિસે છે મને ,
 બ્યાં ખેંચી લઈ બાય છે પવન ત્યાં જાતું ગિચાઈ અરે !
 હું એ એમ જ આજ કેં લમી રહ્યો , વાડી , તળાવે , વને ,
 વાંચ્યું , કાંઈ લખ્યું ; સુતો , ભટકું છું , ના ચેન કેં એ પડે ;
 ના છે કાંઈ વિચાર , હેતુ નહિ કેં , ખહેરી ખની લાગણી ,
 ધ્રુષ્ટિ છે મન આપઘાત કરવા , સૂતું હસે છે , વળી .
 સ્વપ્નાં મેં કંઈ ગોઠવ્યાં પણ થઈ મૂર્તિ ન એકઠે ખડી ,
 હૈયાનાં કંઈ કદ જોઈ વળતા , રે ! ઘા ય લાગે નહીં ;
 આવું કાંઈ લખાય છે , પણ અરે ! જાણે ત્યાં એ રહી ,
 રોવાનું મન થાય છે , પણ ખરે આંસુ ય એકઠે નહીં .

૨૬ - ૬ - ૬૬.

एक आगिसाने

Y તુજ પાંખ ચળકે પર્ણનાં ઝુંડો મહીં ચકો રચી ,
 બ્રહ્માંડને પોષી રહી તે દ્રષ્ટિ આહીં એ છે નકી ;
 તુજ ઉદરપોષમાં તને તુજ રૂપ ઉપયોગી થતું ,
 તુજ નેત્ર આગળ હીવડો કેં શ્રમ વિના દેખાડતું .
 વળી કોઈ કન્યા પાતળી તુજ તેજ ઉપર મોહતી ,
 જે લાલને ચોડી તને ત્યાં હર્ષથી ચળકાવતી ;
 વળી કોઈ વિસ્મિત સ્મિતભરી તુજ તેજ માત્ર નિહાળતી ,
 ના સ્પર્શતી એ બીકથી તુજ રજ રજે જાતી ખરી .
 અદૃશ્ય ના ઘનથી બને ના ધૂમસે મેલું થતું ,
 તુજ તેજ તે મુજ ઉપવને હું નિત્ય જોવા જાઉં છું ;
 મમ ખ્યારીનાં કુલડાં અને મુજ વૃક્ષ બ્યારે ઊંઘતાં ,
 તું જાગતો રાત્રિ બધી ત્યારે રમે છે- બાગમાં .

તું જાગજે, તું ખેલજે, તું પત્રપત્રે મહાલજે,
ચળકાટ તહારો એ જ પણ તુજ ખૂનની તલવાર છે !
તું કેમ એ માની શકે ? આધાર તહારો એ જ છે,
એ જાળ તું જાણે નહીં, હું જાણું ને રોજ, અરે !
રે ! પક્ષી કોની દૃષ્ટિએ તું એ જ ચળકાટે પડે,
સંતાર્થ જાતાં ન્હાસતાં એ કાર્ય વેરીનું કરે ;
ધૃતિ જે તને જીવાડતી, ધૃતિ તે તને સંહારતી,
જે ચોખતું તે મારતું એવો દિસે કમ કુદરતી .

આ પ્રેમ સંસારી તણો તુજ તેજ જેવો છે નકી,
એ અમૃતે શું ઝેરનાં ઘિન્દુ ભર્યાં વિધિએ નથી ?
અમ એ જ જીવિત, એજ મૃત્યુ, એ જ અશ્રુને અમી,
જે ચોખતું તે મારતું શું એ નથી કમ કુદરતી ?

૧ - ૭ - ૯૬ .

વીંધાણલા હૃદયને

વીંધાયું તું, જળમ તીરનો છેક ઊંડો ગયો આ,
જેંથી લેતાં મરણ નિપજે રક્તના સાવથી, હા !
ચોંટયું રહેશે અરર ! ભલકું જીવ જાતાં સુધી ત્યાં,
ભાળા દહીં ! દુઃખદ પણ છે ઈશની એ જ ઈચ્છા .

નિરુદ્ધેગી પણ થઈ સહે ઠંશનું દર્દ તું જો,
સૂજે સૂજે સુખથી સુખથી ઘેન મીઠા મહીં તો ;
ઓહો ! તો તો તુજ નયનની પાંપણો ના લીંબશે,
તહારી આવી ખટકતી સહુ વેદના દૂરે થાશે .

તહારા ઘાનો, તુજ મન અને દર્દનો તું સુકાની,
જ્યાં જેએ ત્યાં સુખદુઃખ તણાં નાવડાં જાય આત્મી ;
તો જ્યાં સુધી ઉદય રવિની ડોર સિન્ધુ નહવાડે,
ત્યાં સુધી તું સુખથી સુખથી ઘોરજે ઘોરજે, રે !

રે રે ! કિન્તુ જખમ પર જો સિંચશે હિમવારિ
વા ત્હારો આ વ્રણ રૂઝવવા આઠરે ગૌધધિ કે ;
બહાલા ! તો તો મધુતર લલે મોતની લે પથારી ,
એ નિદ્રામાં લય થઈ લલે કઈ સૌ કે વિસારી .

ગાતાં કોઈ અરણુતટની ઉપરે સ્વસ્થ સૂતાં -
ત્હોં જે જે સૌ હજુ સુધી અહીં જોડવ્યા સ્વપ્ન મીઠાં ,
પુષ્પોનાં , કે લલિત લલના , આસવોનાં , રતિનાં ,
જ તે સૌથી મધુર , ચિર કે સ્વપ્નમા લીન થાવા .

રહેજે-જાજે, અતુફલ પડે કાચું તે સાધજે તું ;
કિન્તુ તેને પ્રણય કથવા વ્યર્થ ના શોધજે તું - ;
ના વાચાથી પ્રણય કઈ એ સિદ્ધ થાશે , થયો ના ,
જે હૈયું ના રુધિરથી ગળ્યું , અશ્રુથી તે ગળે ના .

જેને છાની અનિલલહરી શાન્ત અદૃશ્ય બહેતી -
ત્હાંયે તેને કલી કુમળીઓ હીંચતી બાથ લેતી ;
ના આઢે એ-પછી રુધિર ને આંસુકાં સૌ વૃથા છે ,
રે ! પ્રીતિ તો રસભર જરી દૃષ્ટિથી બિછળે છે .

ત્હારા આંસુ ગળી ગળી પડ્યા કૂરના પાદમાં સૌ ,
ત્હાંજુ છુપું થરથરી કહું કરને તે અરે સૌ ;
ધા માયો હા ! જખમી કરીને દૂર ચાલી ગઈ તે ,
તેને માટે, અરર નબળા ! આમ શાને ઝુરે છે ?

શોધે છે શું ? તુજ મનગમ્યું શોધતા લાધશે ના ,
ને કે તુષિત તુજ જિગરને અન્યથી તો થશે ના ;
|| જોવાયુ તે જગ પર સહુ મેળવી ના શકે છે ,
જોવાયાનુ અવર કદી ના સ્થાન પૂરી શકે છે .

જરી મોહું

જુહી જુહી શ્રેણી ઉપર જનનાં સંચિત વહે,
 ✓ અરે! પ્રીતિ ખેલાં મરણ કંઈને તો ઝડપી લે!
 અને યુક્તાત્મા જે મધુર રસ આખી ગત થશે,
 પડે તેથી જુહાં ગરીબ દિલડાં અન્યિત ન જે.
 ઘણાં ઇચ્છા સાથે તલફી મરતાં, જન્મ ધરતાં,
 અને તૃપ્તિ માટે બહુ સમય જ્યાં ત્યાં લટકતાં;
 કંઈ જુહાં જુહાં કઠિન હુઃખ ને દર્દ સહતાં,
 ઘવાતાં, ફૂટતાં, જખમ સહતાં ને મરી જતાં.
 અરે! કેં અદૃષ્ટો પણ વધુ હજુ દારુણ દિસે,
 મળે પ્રેમી લોખાં પણ મિલન મોડું જરી બને;
 “પ્રિયે! ત્હારું હૈયું સુજ હૃદયનું!” “હા! તુજ! સખે!”
 “હથેલી દે! બહાલી!” “નહિ! અસ્સર! મ્હારે જવું પડે.”
 ૬ - ૮ - ૬૬.

૪ મધ્યમ દશા

દે તું પ્રેમ વધુ મને, પ્રિય સખિ! ધિક્કાર દે વા વધુ,
 દે તું શીતલ હિમ વા સળગતું દે પાત્ર અંગારનું;
 હૈંને સુજ એ સમાન સુખ ને શાન્તિ નહીં આપશે,
 આવી આ હુઃખની જ મધ્યમ દશા ના શાન્તિ દે કાંઈ એ.
 જે દે તે, પ્રિય! પણ દે, અવધિ દે સંકોચ રાખ્યા વિના,
 દે તોફાન મને અહો! પ્રણયનાં વા કોધધિક્કારનાં;
 જો એ પ્રેમ હશે, અહો! હૃદય આ તો હંસ ત્હારો થશે,
 ત્હારા માનસરોવરે ફરી તરી ઊડી સદા મ્હાલશે.
 જો ધિક્કાર હશે, પ્રિયે! ભવતું! તો વંટોળમાં ઊડીને
 જૂઠી આ સુજ આશ સર્વ વિખરી નીચે પડી તૂટશે;

✓ પ્રેમીની પ્રતિમા

અહો ! સાચી પ્રીતિ મધુર સ્વરના ચેળ સરખી ,
અહોએ નિર્મોહાં હૃદયયુગલોથી નિકળતી ;
અહીં જે કમ્પે તે સ્વર જરૂર ત્યાં કમ્પ કરતા ,
વહે રોલું રાતાં , હસલું હસતાં એક સરખાં .

✓ જડાઈ પહેલાં ને પ્રણયી પછી સૌ જન્મ ધરતાં ,
ઘરાં તે અછેકે જરૂર ક્ય બીખાં નિકળતાં ,
વળી તરવો એ સૌ પ્રણયી દિલનાં એક જ નકી ,
અહીં ના બન્ધાતી પણ અતુલવાતી ખરી પ્રીતિ .

વહે છે સૌન્દર્યો પ્રતિ નયન પાસે કંઈ કંઈ ,
અરે ! ખેંચી કાઢે જિગર પણ હો એક જ નકી ,
અહો ! તે તો તેની કુદરત બધીની મધુરતા ,
અને એ આત્માના અમર રસની એકમયતા .

અહો નેત્રો ! જોએ પ્રણયી થઈને કોઈ પ્રતિમા ,
ન જોયું ના જોશે સ્વરૂપ પછી એલું જગતમાં ;
અરે પ્રેમી ! પ્રેમી ! વિશદ વધુ તેથી નવ કશું ,
સદા કહેવેલી તે સહુ મધુરતા છે તહી ન શું ?

જરા જોતાં જોતાં વિમલ પ્રકટે દીપક તહીં ,
ધરે તે શા રંગો તુજ હૃદયના કાચની મહી ?
બન્યુ એ તારાવું હૃદય ક્રુવની માછલી ; અને
હજારો ભાતુના બલથી મુખ તેલું નવ ફરે .

✓ પરન્તુ એ દીપ્તિ તુજ હૃદયની માત્ર પ્રતિમા ,
અરે શિદ્ધી ! એ તો તુજ જિગરની દિવ્ય પ્રતિભા ;
ઘડી પૂજે મૂર્તિ તુજ હૃદય ત્હારા હૃદયની ,
નવી નિત્યે માની , પ્રણયી ! સજ તે ઝિન્દગી સુધી .

અરે ! આહું છે તો અણુથી નવ થેલો ક્યમ ગણું ?
નહીં સાચું કંઈ પણ અણુથીનું કલ્પિત બધું ;
કરી પોતાનું એ અણુથી કંઈ એ ઉત્તમ ગણે ,
ન શું એ અન્યાયી કુદરત તણે પાતકી બને ?

અરેરે સંસારી ! તુજ જગત ક્યાં કલ્પિત નથી !
ક્યાં પ્રેમીનાં તો નયન અણુએ તીક્ષ્ણ સહુથી ;
વધુ પ્રેમી જોતાં વધુ વધુ તહીં રૂપ નિરખે ,
અને એ મૂર્તિમાં હજુ વધુ જ સૌન્દર્ય નહીં છે .

૧૪ - ૮ - ૬૬ .

પ્રેમીનું સ્મરણ

સ્મર સ્મર , ઉર લોળા ! અન્ન ઉગ્યો હતો તે ,
અળકી અળકી ખોળાં ફૂલતાં ત્યાં હતાં તે ;
અધવચ લટક્યો ' તો તેજનો સ્તમ્ભ કેવો ?
ઉઠધિ ! તુજ દિલેથી નીકળ્યો નાદ કેવો ? !

* * * *

૧૪ - ૮ - ૬૬ .

પ્રેમીની મૂર્તિપૂજા

કર તું કંઈ એ ! કર તું કંઈ એ !
મધુ તેથી બને વધુ શું કદિ એ ?
તુજ કાર્ય સહુ દિલ નિત્ય સ્મરે ,
વધુ નિર્મલ શું ઉર પૂછ શકે ?

કંઈ જોલ અને દિલ ઈચ્છતું, કે
 કંઈ જોલ તું જોલ સદા જ પ્રિયે !
 તુજ વાણી સદા સુણતો જ રહું,
 ઝરતાં કુલ એ વીણતો જ રહું.

તુજ એ સ્વર ગાયનના સ્મરતાં
 વળી ઓર જ ધૂન મચે ઉરમાં ;
 તુજ ચાચકે આ ઉર યાચ, પ્રિયે !
 ફરીને ફરી એ સ્વર માગી જ લે.

ઉર ઈચ્છતું, કે
 હજી ગા જ, પ્રિયે !

નવ જોલ કશું ખજી ગા જ, પ્રિયે !
 કંઈ કે કંઈ લે સહુ ગીત મહીં,
 જ્યવહાર ખધો કર એ સ્વરથી ;
 હુકમો સહુ ગાયનથી કરને,
 મુજ ઝિન્દગી એ સ્વરથી ભરને.

તુજ નૃત્ય સ્મરું ! જૂઠું લાન, પ્રિયે !
 કંઈ પ્રગ્ન કઈ સ્મરી નૃત્ય, પ્રિયે !
 કયમ ભિમિં યની ન તું વારિધિની ?
 ખસ નાચત દિવસ ને રજની !
 ઘુસવાટ વળી તુજ હું યનતે,
 હસતો નકી તાલ દીધા કરતે !

કર તું કંઈ એ ! કર તું કંઈ એ !
 કેરુણાઈ મજી પ્રતિ કાર્ય થરે.
 તુજ શું તુજ શુંથી મધુતર છે ?
 વધુ નિર્મલ શું તુજ શુંથી ? પ્રિયે !
 સ્મરતાં સ્મરતાં સ્મરણે ચડયું જે
 બસ પૂજશ પૂજશ તે જ, પ્રિયે !

ફુલ વીણ , સખે !

ફુલ વીણ , સખે ! ફુલ વીણ , સખે !
હજી તો ફુટવું જ પ્રભાત , સખે !
અધુના કલી જે વિકસી રહી છે ,
ઘડી જે ઘડીમાં મરતી દિસશે .
સુમહોળવલ આ કિરણો રવિનાં
પ્રસરે હજી તો નલધુમ્મટમાં ;

ન વિલમ્બ થટે ,
કંઈ કાલ જતે ,

રવિ એ પાણી અસ્ત થવા લગશે ,
નમતાં શિર સૌ કુસુમો કરશે ,
પછી ગન્ધ પરાગ નહીં મળશે !
ફુલ વીણ , સખે ! ફુલ વીણ , સખે !
હજી તો ફુટવું જ પ્રભાત , સખે !
નકી ઉત્તમ અગ્નિમ કાલ , સખે !
ભર ચૌવન આ હજી રકત , સખે !
ગતિ કાલની ચોક્કસ નહોત , સખે !
ભરતી પછી ઓટ જ લેાય સખે !

ફુલ વીણ , સખે !
તક ભય , સખે !

હળતી થઈ તો હળતી જ થશે ,
રજની મહીં ચન્દ્ર ઉગે ન ઉગે ;

હજી દિવસ છે ,
ફુલડાં લઈ લે ;

ફરી લે , રમી લે , હસી લે તું , સખે !

સુજ હાલત આ કદિ ગાઈ રહું ;
અરશે જલ તો કદિ રોઈ રહું ;
ગત કાલ સ્મરી ઉપકારી બનું ,
પછી વૈરની કેમ ઉમેદ ધરું ?

૧૬ - ૮ - ૬૬

મૂર્તિપૂજક વિશ્વ

વેલી ણાઝી તરુ બહુ સહ અને વૃક્ષ એ વેલડીને ,
તિથિ'ઓનાં યુગલ વસતાં જંગલે જંગલે છે ;
વાયુદહેરી કસુમકલીથી ગાય લીડી ભમે છે ,
વાતો છાની ધનદલ કરે વીજળી મોકલીને .

પક્ષી પાળ્યું , ઉડી મરી ગયું , જેઠ તેનો ત્હને છે ,
તે પાંખો , તે મધુર સ્વરને વ્હાલથી તું સ્મરે છે ;
વ્હાલીના તું અવયવ બધા હેતથી જોઈ રહે છે ,
ને તેના એ મધુર સ્વરમાં મોહ કેવો તને છે ?

વૃક્ષો વેલી ઉપર કવિનું આર્દ્ર હૈયું દ્રવે છે ,
કમ્પી રહેતાં હૃદય કુમળું કાવ્ય કે આકરે તે ;
કે' વર્ષોએ રસલુલુપ કે ગીત તે ગાઈ રોતાં ,
ત્યાં પોતાનો રસ મળી જતાં કંઈ આનન્દ લેતાં .

આ ચિતારે નકલ કરતો લાંબ વા રૂપની કે ,
ખોળું શ્રીડી કુદરત તણું સત્ય જેએ કલાથી ;
પોતાનું કે નકલિ , યતિ વળી સર્વ પ્રકાંડ માને ,
ને સંસારી સુખથી ન સુવે કોઈ સુવર્ણ માટે .

આ શું ત્હારાં સ્મિત , રુદનને મોહને લોભ , પ્રીતિ ?
ઓહો ! એ શુ તુજ હૃદયની મૂર્તિપૂજા ન મીઠી ?
ચોળી , પક્ષી , પશુ , જન અને જીવ કે જન્તુ કેઈ
કો આ કો તે ઉપર દિલનું જીવનું લક્ષ્ય રાખી .

આ મૂર્તિ આ પ્રણય તુજ કે કાલથી વિસ્તરે છે ,
ખાલુ ! ત્હાઈ જડ રમકડું બ્રહ્મની ફૂંચી આપે ,
ઉઘાડી દે તુજ પડ સહુ આવી એ ફેરવી તું ,
મૂર્તિ પૂજી તુજ જિગર કે મૂર્તિમાં લેળવી તું .

૧૬ - ૮ - ૬૬.

✓ મનુષ્ય અને કુદરત

✓ ઘડી છોડી દેને ઘડમથલ ત્હારા જગતની ,
જરા જા આજે તો નિરજન મહા જંગલ મહી ;
તરુ , પક્ષીમાંથી જરૂર મળશે કાંઈ કીમિયા ,
જશે અન્ધાપો આ તુજ હૃદયનો ત્યાં વિહરતાં .

ખડું એ સૂતું છે જન વિષુ , અરેરે ! વન તકી ,
થશે તેનો લોકતા , જીવનમય થાશે સહુ પક્ષી ;
સુખી આત્મા જો કો નિરખી તુજને ત્યાં બુધવશે ,
અને ત્હારી સાથે રસભરી બની હાસ્ય કરશે .

જીવનતાં વૃક્ષોથી અમર રસનાં ગિન્દુ ઝરશે ,
વળી દૈવી વાતો ચકલી મૃગલી ત્યાં કહી જશે ;
કુમારી કન્યા એ કુદરત તને ત્યાં પરાણશે ,
અને ખન્ને વચ્ચે રુચિર કિરણો કેંક વહશે .

ચિદાત્માની સંસા કુદરત પ્રભુની પ્રતિકૃતિ ,
અરીસો તેનો આ જનહૃદયની લાગણી વળી ,

પ્રતિ સૃષ્ટિલીલા ડંથી જનસ્થિતિનો પ્રતિધ્વનિ,
મનુષ્યોની સાથે કુદરત બની અન્યિત નકી.

લુખી ઉદ્દિદિદ્યા, સુકી સુકી વળી ઔષધી બધી
જહીં સુધી તેની કૃતિ જનસ્વભાવે નવ મળી;
“અહીં આ ભિગે ને તરુ વળી તહીં આ ન ઉગતું,”
કવિતા વિના એ મુજ દિલ ગણે શુષ્ક સઘળું.

અરે! એ સૃષ્ટિને કેવિનયનથી જો ઘડીકે તું,
જનોના આત્માનો કુદરતથી સંબન્ધ કર તું,
મળતેની તો લે, હૃદય કર વિસ્તીર્ણ કુમળું;
અને એ ભિર્મિમાં દ્રવી પડ જીકાવી જિગર તું.

પડી છાનો રહેજે ખાળખાળ વહેતું ઝરણુ જ્યાં,
અને પાણિડાં જ્યાં જલ તણી ભરી અંચુ ઉડતાં;
મહેકેન્તાં પુષ્પો લથડી પડતાં જ્યાં કલી પડે,
અતિ તૃપ્તિથી જ્યાં મધુપ, સુરભે મૂર્ચ્છિત બને.

આહીં ત્યાં જીંડોમાં કિરણ રવિનું કેા ચળકતું,
તહીં દૂરે કાળું ખડકે શિર માથે અજુમતું;
શુદ્ધ પેલીમાં ત્યાં મૃગપતિ પડ્યો શાન્ત ગરજે,
અને શાન્તિનું તેા દિગવિજયી છે રાજ્ય સઘળે.

મીચાશે કેં નેત્રો ઝરણુ વહેતું એ નિરખતાં,
અમલકારી કાંઈ જીવન વહેશે એ હૃદયમાં;
પછી સ્વપ્નામાં તું અનુભવીશ કેા ભ્રમતિ નવી,
અને ત્યારે જોજે જનહૃદય ને સૃષ્ટિ સઘળી.

ઝરામાં તું જોશે ઝરણુ જનના સંચિત તણું,
અહો! કેવું વહેતું અમર ગતિથી એકસરખું!
પડ્યું કેા સૂકું જો ઝરણુ પર એ પર્ણ ઉડતું,
તરંગોમાં આવી સરલ વહેને ભંગ કરતું.

પડે આવાં પત્રો વળી કણુ પડે દ્રાક્ષરસનો ,
 કંદુ કે મીઠો એ સમય ગણુને તું જીવિતનો ;
 જનોની વૃત્તિની કુસુમ વળી છે શું ન મૃદુતા ?
 અને મૂર્છાએલા મધુકર ન શું મૈમમયતા ?
 નકી મેળો મીઠો સુહૃદજનનો પક્ષી મધુરાં -
 અને વીરો શૂરા મૃગપતિ તણું ગર્જન મહા ;
 ગિરિનાં શૃંગો એ જેનહૃદયની ટેક દબતા -
 ફડી કુંળી મીઠી કહી તુજ વળી તે પ્રિયતમા .
 ક્ષિતિને દિને જે શકલ નલના ગાઢ વનમાં ,
 ન શું એ આશાની અગર સ્મૃતિની દિવ્ય પ્રતિમા ?
 હજુ શું જોવું છે ? સ્મિતભર દિશે છે સુખ અન્યું ,
 અરે ! કિન્તુ આ શું ? કુપિત વળી હૈયું ક્યમ થયું ?
 કુહાડી લાગે છે તરુ ઉપર એ કાષ્ઠિક તણી ,
 પડી જશે ડાળી , કુંપળ પડશે સૌ ખરી ખરી ;
 મીઠાશે ખારાઈ , અરર ! નવ શું તું સહી શકે ?
 અરે ! ભાવિ તો એ વિટપ સમ અન્તે તુજ , સખે !

૧૭ - ૮ - ૬૬ .

સુખમય સ્વપ્ન

Y સુખમય શમાણું છે કોઈ આયુધ્ય માને ,
 અધિક અધિક ચત્ને ફાવતું કો જણાયે ;
 પણ પ્રતિ દિલનાં છે કાંઈ જુદાં જ તરવો ,
 જખમી જખમ શોધે , વૈદ્ય ત્યાં શું બિચારો ? !
 નથી નથી દુઃખ કાંઈ , ભાઈ ! છે કેં ન ચિન્તા !
 પણ નથી સુજ તરવો , વિશ્વથી મેળ જાતાં ,
 સુખમય પણ સ્વપ્નું , સ્વપ્નમાં મોહ શાનો ? !
 જરી વધુ ચિર , બાપુ ! હોય તો કેં બતાવો ,

સુખમય શમાણું એ પૂર્ણ છે ક્યાંય દીકું ? !
 સુખમય સ્થળ દીકું ? ! ચાલ ને ! ત્યાં જ રહેશું !
 નથી નથી નથી દીકું ! દેખશે ના કદી એ !
 વળી સુખમય કાંઈ શોધવું વ્યર્થ લાગે .

પ્રિયસુખ પ્રિય લાગે , આખરે ત્યાંય રેલું ,
 પ્રિયવિરહ થવાનું નાણું કો ન ટાણું ;
 અપ્રિય , પ્રિય ત્યજીને જીવતાં મૃત્યુ લેખું ,
 કંઈ સુખી બનવાને , શોધતાં એ જ લાધું .

નહિ ઉડી શકશે આ સુસ્તની સુસ્તી આવી ,
 રહન નહિ ત્યજશે , હાસ્યના ત્યાગ પહેલાં ;
 લગીશ નહિ જનોથી , મિત્ર , સ્ત્રી , ગાલકોથી ,
 જીવીશ , બની શકે તો , એકલાં પુસ્તકોથી .

ચોપી ના આ શકે હેયું , કિન્તુ , રે ! માત્ર પુસ્તકો ;
 અને , આ વિશ્વમાં ખીજે , ક્યાં એ સ્વાદ નથી રહ્યો .

- ૬ - ૬૬ .

૪ વૈરાગ્ય

હરહ પર કરે છે ઔષધી કાંઈ કાર ,
 જરૂર જરૂર એ તો પૂર્વનું જોગખાણ ;
 પ્રણયી જિગર અર્પે ત્યાંય કે બહાલ ઊંડું ,
 હૃદય સતત ધૂમે એમ ખેંચાણ જરૂર .

અમુક અમુક તત્ત્વો વિશ્વમાં સૌ જનોમાં ,
 પ્રતિ જન હૃદયે કો એક ધારા વહે છે ;
 પૃથિવી પર વસે તે એક છે માનવી આ ;
 અવયવ જન સર્વે માત્ર તેના જ લાસે .

સુજ રસ-પાણુ ચાલ્યો એ જ ધારા મહીં, હા !
મધુર મધુર લાગ્યું ઐક્ય એ માનવીમાં ;
અગણિત લઈ ગિન્દુ ઘોઘ તે ચાલતો 'તો,
મળી ભળી ગળી હું એ ગિન્દુ તેનું ગળ્યો 'તો .

પણ રસ વહી જતા કારને રપર્શતાં, ત્યાં
અતિ ઠંડુ સહુ થાતા કે જ વેળા ન લાગી ;
ક્યમ ગતિ પક્ષી આ ? કે જ હું જાણતો ના !
અમિત ઉર થયું હા ! વેદના તીવ્ર ભાગી !

દરદ પર ઢરે ના ઔપધી કાંઈ કાર ,
નથી નથી કંઈ મ્હારે પુર્વનું ઓળખાણ ;
હૃદય સુજ ચયા તે સ્વપ્નમાં સૌ થયાં 'તાં !
વિખરી સહુ ગયાં એ સ્વપ્ન ઉડી જતાંમાં !

નથી નથી સુજ તારવો વિશ્વથી મેળ લેતાં ,
હૃદય મમ ઘડાયું અન્ય કો વિશ્વ માટે !
જગત સહ મળે છે ચર્મ ને હાડકાં આ !
રહી જગ તણી અન્ધિ માત્ર આ ક્યલ સાથે .

પ્રથમ નજર લાગી, લબ્યતા કાંઈ જાગી ,
સુજ નયન મહીંથી રનેહની સેર ચાલી ;
વિપુલ વિશદ લાગી ક્ષિત્તિ વાત્સલ્યવાળી
કુદરત વહતી આ ઐક્યનો તાર આલી .

કુહડી ઉડતી ત્યાં એ હર્ષની છોળ ઉડી ,
રમતમય વિહંગે કાંઈ લાવડ્ય લાગ્યું ;
તરુ પર ઢળનારી પુષ્પિતા એ લતાની ,
નસ નસ મહીં માન્યુ પ્રેમઔદાર્યલ્હાસું .

નહિ નહિ પણ એવી વિશ્વની આર્દ્ર વૃત્તિ,
વડમથલ અહીં સૌ જીવનારો મચેલી ;

પ્રણય , રતિ , દયા , કે સ્નેહ ને બ્રાતૃભાવ ,
અરર ! નહિ સહુ એ સ્વાર્થના શું વિભાગ ?

જનાહૃદય પરેથી 'મોહ' ભીડી ગયો'તો ,
અરર ! કુદરતેથી એ જ ખારાશ આવી ;
પલપલ નયનેથી આંસુડાં સારતો'તો ,
અરર ! જિગરમાંથી રક્તની નીક ચાલી .

કદિ કદિ દિલ રોતું કોખને ભેઠ રોતું ,
કદિ કદિ દિલ મહારં છેક પાપાણુ થાતું ;
નિરખી નિરખી આવું વિશ્વ રોઢું કદી હું ,
નિરખી જગ કદી આ હાસ્યમાં દૂખતો હું .

પવન સુસવી બહેતો કોઈ ખંડેર 'માંડી' ,
હૃદય ત્યમ હસે છે -- હર્ષ તો કેં જ છે ના ;
હિમજલ ટપકે છે વૃક્ષની ડાળીઓથી ,
રુદન ત્યમ કરે છું -- દર્દ તો કેં જ છે ના .

કદિ મન ગમતું એ -- કોણ બાણે હસું કાં ?
૪ કદિ મન ગમતું એ -- કોણ બાણે રડું કાં ?
સુજ હૃદય મહી' છે દૂર કો મર્મસ્થાન ,
સુંખદુઃખ વિણુ તે તો છેક વૈરાગ્યવાન .

હાસ્ય છે માત્ર વેલાઈ, રોવું તે નંખાઈ છે ;
વિશ્વની મિષ્ટતા કિન્તુ , રે રે ! ત્યાં જ સમાઈ છે .

૨૪ -- ૬ -- ૬૬ .

તહારી વેહયાઈ

બુદ્ધ છે કે બેવકૂફી બેહયાઈ તહારી આ ?
નાદાની કે બુદ્ધાઈ છે દિલબરી-હમારી આ ?

મુજ રસ પણ આલ્યો એ જ ધારા મહીં, હા !
મધુર મધુર લાગ્યું ઐક્ય એ માનવીમાં ;
અગણિત લઈ ગિન્દુ ઘોષ તે આલતો 'તો,
મળી લળી ગળી હું એ ગિન્દુ તેનું ગન્યો 'તો .

પણ રસ વહી જતાં ક્ષારને સ્પર્શતાં, ત્યાં
અતિ કટુ સહુ થાતાં કે જ વેળા ન લાગી ;
કથમ ગતિ પલટી આ ? કે જ હું જાણતો ના !
ભ્રમિત ઉર થયું હા ! વેદના તીવ્ર બાળી !

દરદ પર દરે ના ઔષધી કાંઈ કાર ,
નથી નથી કંઈ મહારે પૂર્વજી ઝોળખાણ ,
હૃદય મુજ થયાં ને સ્વપ્નમાં સૌ થયાં 'તાં !
વિખરી સહુ ગયાં એ સ્વપ્ન ઉડી જતાંમાં !

નથી નથી મુજ તારવો વિશ્વથી મેળ લેતાં ,
હૃદય મમ ઘડાયું આન્ય છે વિશ્વ માટે !
જગત સહ મળે છે ચમ ને હાડકાં આ !
રહી જગ તારી અન્ધિ માત્ર આ સ્પૃહ સાથે .

પ્રથમ નજર લાગી, લબ્યતા કાંઈ નાગી ,
મુજ નયન મહીંથી સ્નેહની મેર ચાલી ;
વિપુલ વિશદ લાગી સ્નિગ્ધ વાતસલ્યવાળી
કુદરત વહતી આ ઐક્યનો તાર બાલી .

કુહડી ઉડતી ત્યાં એ હર્ષની છોળ ઉડી ,
રમતમય વિહંગે કાંઈ લાવણ્ય લાગ્યું ;
તરુ પર ઢળનારી પુષ્પિતા એ લતાની ,
નસ નસ મહીં માન્યું પ્રેમઔદાર્યદેહાણું .

નહિ નહિ પણ એવી વિશ્વની આર્દ્ર વૃત્તિ,
ધડમધલ અહીં સૌ જીવનારે મચેલી ;

પ્રણય, રતિ, દયા, કે સ્નેહ ને બ્રાતૃભાવ,
અરર! નહિ સહુ એ સ્વાર્થના શું વિભાગ?

જનાહૃદય પરેથી મોઢ ભઠી ગયો'તો,
અરર! કુદરતેથી એ જ ખારાશ આવી;
પલપલ નયનેથી આંસુડાં સારતો'તો,
અરર! જિગરમાંથી રક્તની નીક ચાલી.

કહિ કહિ દિલ રોતું કોઝને જોઈ રોતું,
કહિ કહિ દિલ મહારં છેક પાપાણુ થાતું;
નિરખી નિરખી આવું વિશ્વ રોઈ કહી હું,
નિરખી જગ કહી આ હાસ્યમાં ફૂપતો હું.

પવન સુસવી ંહેતો કોઈ ખંડેર માંહી',
હૃદય ત્યમ હસે છે -- હર્ષ તો કેં જ છે ના;
હિમજલ ટપકે છે વૃક્ષની ડાળીઓથી,
રુદન ત્યમ કરે છું -- ઠઠં તો કેં જ છે ના.

કહિ મન ગમતું એ -- કોણ જાણે હસું કાં?
કહિ મન ગમતું એ -- કોણ જાણે રડું કાં?
સુજ હૃદય મહી' છે ફૂર કો મર્મસ્થાન,
સુંખદુઃખ વિણ તે તો છેક વેરાગ્યવાન.

હાસ્ય છે માત્ર શેલાઈ, રોડું તે નંખજાઈ છે;
વિશ્વની મિષ્ટતા કિન્તુ, રે રે! ત્યાં જ સમાઈ છે.

૨૪ -- ૬. -- ૬૬.

ત્હારી વેહયાહ

કુદ્દમ છે કે જેવફૂરી જેહયાઈ ત્હારી આ?
નાદાની કે ખુદાઈ છે દિલખરી હમારી આ?

સુજ રસ પણ આલ્યો એ જ ધારા મહી', હા !
મધુર મધુર લાગ્યું એક્ય એ માનવીમાં ;
અગણિત લઈ ગિન્દુ ઘોઘ તે આલતો 'તો,
મળી ભળી ગળી હું એ ગિન્દુ તેનું જાન્યો 'તો .

પણ રસે વહી જતાં કારને રપર્શતાં , ત્યાં
અતિ ઠંદુ સહુ આતાં કે જ વેળા ન લાગી ;
ક્યમ ગતિ પલટી આ ? કે જ હું જાણતો ના !
અમિત ઉર થયું હા ! વેદના તીવ્ર જાગી !

દરદ પર દરે ના ઔષધી કાંઈ કાર ,
નથી નથી કાંઈ મહારે પૂર્વતુ ઝોળખાણુ ;
હૃદય સુજ થયાં તે સ્વપ્નમા સૌ થયાં 'તાં !
વિખરી સહુ ગયાં એ સ્વપ્ન ઉડી જતાંમા !

નથી નથી સુજ તરવો વિશ્વથી મેળ લેતાં ,
હૃદય મમ ઘડાયું અન્ય કો વિશ્વ મારે !
જગત સહ મળે છે ચર્મ ને હાડકાં આ !
રહી જગ તણી અન્ધિ માત્ર આ સ્મૃત સાથે .

પ્રથમ નજર લાગી , લબ્યતા કાંઈ જાગી ,
સુજ નયન મહીથી રોહની સેર ચાલી ;
વિપુલ વિશદ લાગી સ્નિગ્ધ વાત્સલ્યવાળી
કુદરત વહતી આ એક્યનો તાર ઝાલી .

કુઠડી ઉડતી ત્યાં એ હર્ષની છોળ જીડી ,
રમતમય વિહંગે કાંઈ લાવણ્ય લાગ્યું ;
તરે પર ઢળનારી પુણ્યતા એ લતાની ,
નસ નસ મહી' માન્યું પ્રેમઔદાર્યલ્હાણુ .

નહિ નહિ પણ એવી વિશ્વની આર્દ્ર વૃત્તિ,
મરમથલ આહી' સૌ શુવતારે મચેલી ;

પ્રણય, રતિ, દયા, કે સ્નેહ ને જાતૃભાવ,
અરર ! નહિ સહુ એ સ્વાર્થના શું વિભાગ ?

જનાહૃદય પરેથી મોહ ભી ગયો'તો,
અરર ! કુદરતેથી એ જ ખારાશ આવી ;
પલપલ નયનેથી આંસુડાં સારતો'તો,
અરર ! બિગરમાંથી રક્તની નીક આલી .

કદિ કદિ દિવ રાતું કોળને ભેધ રાતું,
કદિ કદિ દિવ મહાર છેક પાપાણુ થાતું ;
નિરખી નિરખી આવું વિશ્વ રોઈ કદી હું,
નિરખી જગ કદી આ હાસ્યમાં દૂખતો હું .

પવન સુસવી બહેતો કોઈ ખંડેર 'માંહી',
હૃદય ત્યમ હસે છે -- હર્ષ તો કે જ છે ના ;
હિમજલ ટપકે છે વૃક્ષની ડાળીઓથી,
રુદન ત્યમ કરે છું -- ઠઠં તો કે જ છે ના .

કદિ મન ગમતું એ - કોણ જાણે હસું કાં ?
૪ કદિ મન ગમતું એ - કોણ જાણે રડું કાં ?
સુજ હૃદય મહીં છે દૂર કો મર્મસ્થાન,
સુખદુઃખ વિણ તે તો છેક વેરાગ્યવાન .

હાસ્ય છે માત્ર વેદાઈ, રાતું તે નંખજાઈ છે ;
વિશ્વની મિષ્ટતા કિન્તુ, રે રે ! ત્યાં જ સમાઈ છે .

૨૪ -- ૬ -- ૬૬ .

ત્હારી બેહયાઈ

બુદ્ધ છે કે બેવફૂરી બેહયાઈ ત્હારી આ ?
નાદાની કે ખુદાઈ છે દિલબરી-હમારી આ ?

તું શુભ ઉપર હું તો હતો હજાર વાર આફરીન ,
તું આહતી હું આહતો ત્યાં ખેત શું નવો જ આ ?

ગાલ ગાલ વસ્ત્રફેર ઉડતી શુભેગદન ,
ત્યાં કોણ શીખાવા ગયું - હા ! હુસ્મખાર ધારવા ?

તું પિછાનતી હતી આ ખૂનતુ ટીપુ ટીપુ ,
ત્યા ટીપે ટીપે ટીપે તે ઝેર કાં ભર્યું ભક્ષા ?

શું ઇશ્વર હુસ્મ આખરે ! તો બેવફૂદ ઇશિક છે ,
એ ઇશિક હુસ્મ જે તણુ તે બેફર નૂરે ખુદા .

હુ બેવફૂદથી ભળ્યો , અલિમ દિલે ચોટી રહ્યો ,
નાદાની એ ! નાદાની એ ! ખુદાઈની જુદી હવા !

આ ખૂન છે પાણી બન્યું , ઢોળાઈને આલ્યું જતું ;
એ ક્યાં ય ના ઠેર , ઠેર , છે હારનાર કોણ ક્યાં ?

કો દી હતું તુમાં હતું , નાફાન એ ત્યારે થયું .
તહે બાળતાં એ છે બળ્યું ! બગી ખુદાઈ છે મળ !

હુકમતું જે શિર તને છાતીથી છાતી આંપતાં ,
તે ખૂન ત્યારે તો હતું નાદાનતુ નાદાન , હા !

કે હુસ્મ આતશ લાગતા , કે ઇશિકને પિછાનતા ,
આને વહે છે આપધી તે તો ખુદાઈ ખૂન આ

નાદાનીમાં તહાઈ થયું , ખુદાઈમાં તુથી જળ્યું .
તું આહતી નાદાનીને , દે દાક તે ખુદાઈ આ

હું આહતાં રાજી હતો , હુ દાઝતાં રાજી વધુ :
મહારી મળ મહારી મદા ! રે ! બે વફા તેને જફા .

૧૬૫

૧૬૫

અહાહા ! ઈશ્વરગારે ચડ્યો 'તો દાવ 'તો ત્યારે ?
પડ્યો પાસો હવે જાધો ! ફેરીરી આ રહી મહારે !
જુગારે છે જિગર કિન્તુ જુગારીતું ચડ્યું ચાળે !
રહું ના કાંઈ એ ધાણે ! હવે એ દહાવ ક્યાં લાળે ?

ભરીને ખવાળમાં પીધી મનથી જેરની ખ્યાલી !
મગર હા ! નગતાં નગી નસે નસ દહાવ શી લાગી ?

અહો ! એ ખવાળના ગુલની ગઈ જો ખવાળની સાથે ,
મગર , એ ખવાળના કાંટા કહી છૂપા રહી લોકે ?

હર્યો 'તો હું -- રહી તેની કંઈ અન્ધારમાં ચાલી ,
પરન્તુ આંસુની ધારે હજી ના આંખ સૂકાવી !

રહી મીઠાશ ના મહારે હવે આંસુમાં એ છે ,
હૃદયને ચીરવામાં એ રહ્યો ના વજત મીઠો તે !

અરે ! લીની સદા લીની રહે છે આંખ મહારી આ ,
જિગર તનૂરમાં દાઝે -- પડે ના એક ફેર ત્યાં .

અરે ! કાતિલ તીખું તે જિગરને રેસનાઈ છે ,
પરન્તુ ખડાડું હેયું ખુદાએ આ વડેલું છે !

અરે ! શું જિન્દગી આ છે ? સહેવી જિન્દગાની છે !
અલાવે મોતને જીવું ! વણજ આ વેઠની મહારે !

પડ્યો પાસો નકી જાધો , અરેરે કૂર લૂટારો !
ઠગારા કિસ્મતે ઢાળ્યો અને હું જીતમાં હાર્યો .

હિનાના રંગથી ખડાની અનમની રંગતો 'તો હું ,
જુકીને ખાલમાં તેના ગુલોને ચૂંચતો 'તો હું .

મગર એ દાંતની મિચ્છી સનમના હાથમાં દેતાં ,
અરેરે ! કેઈ વા વાયો , સનમ , જો , ગંગ , સૌ પ્રીતમાં !

મને એ ખવાળની પુશબો , મને એ સોખતી મ્હારો ,
મને એ હાથનો ખ્યાલો , ફરી કે એક દિન આપો !

૧૯ - ૧૦ - ૬૬.

ફરિયાદ શાની ?

અરેરે ! જિહ્વું અંજર દિલે જૂટી હુકાવ્યું મંદ !
ઉપડતો હાથ શો ત્યારે ? હવે ફરિયાદ શાની છે ?

વહે તો ખૂન છે વહેતું ! નહીં તો છે ઠરી રહેતું !
સહેવો દાગ કાંઈ એ ! અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?

સનમના પેરની લાલી જિગરનું ખૂન મ્હાડું છે !
અરે ! એ રંગ મ્હારો તો હજી ફરિયાદ શાની છે ?

હતી ચાચા કંઈ જિહ્વી , ભરી તેની ફૂટી ખ્યાલી ,
સનમને આપતાં ઢોળી , હવે ફરિયાદ શાની છે ?

ફરી લાલી જશે ચાલી ! કહી ફૂટી જશે ખ્યાલી !
ભલે કે તે ભરી દેને ! મને ફરિયાદ શાની છે ?

ભરાશે કેઈ ઢોળાયું ! ભરાયું કેઈ ઢોળાતું !
ચાલી તો રેત જીડે છે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?

જગાવી મેં ચિતા મ્હારી ! જુકાવ્યું ત્યાં બધું જાણી !
વ્યડે છે ખાક વટોળે ! હવે ફરિયાદ શાની છે ?

કરે છે શોર એ બૂઝી , “ મને મારૂંક ચોળી લે ! ”
સુણે ના કેઈ એ તેને ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?

સનમને ઇશિકનાં વાજાં જિગરના જિગરે વાગ્યાં !
 ચડેલો તોર ખાલી એ ! હવે ફરિયાદ શાની છે ?
 અડાડા ! ઇશિક આવમનો હજારો રંગનો ખાલો !
 જિગર આ એકરંગીને , અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 જહાંની આ અને પેલી અહીં ત્યાંની નથી પરવા !
 ન કો પૂછે ! ન કો જાણે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?

મને જે થાય કેં આજે હશે ના ચાલ તે કાલે !
 પછી કો અન્ય શું જાણે ? દિલે ફરિયાદ શાની છે ?
 અહીં જે તાર તૂટ્યો તે કદી સન્ધ્યાઈ ત્યાં જાણે !
 “ કદી ” ની હોય શી આશા ? અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 હજી ફરિયાદ ભરી છે ! જિગરમાં મેં વધારી તે !
 ખુશીથી આગ હું સેવું ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 ખુદાના તજતની પાસે જિગરની આહ પહોંચાડું !
 મગર છે ગેળ આલિમ એ ! જિગર ! ફરિયાદ શાની છે ?

૭ - ૧૧ - ૬૬ .

વિદાય

અરે ના ના ! અરે ના ના ! કાંઈએ વહવું નથી !
 ભલે જા તું ભલે જા તું ! પાછળે પળવું નથી !

સુખે જા તું , બહાલી ! તુજ દિલ તને જ્યાં ભઈ જતું ,
 ય જહુ ચહાજે તેને જિગર તુજ જેમાં ફરી શક્યું ;
 નહીં આવું આડે , અહિત તુજ ઇચ્છું નવ કદી ,
 નડે આ ફુલાંગી પ્રીતિ તુજ પ્રીતિને કદિ નહીં .

શીખી મીઠી પ્રીતિ જગત પર સૌન્દર્ય જનમે ,
 ચહાવું ને ચહાવું જનમથી જ સૌન્દર્ય સમજે ;

શીખાવે શુ તેને પ્રણય હીનલાગી હૃદય આ ?
તું માટે નિર્માયું જનહૃદયતખ્તે વિહરવા .

તને આહું એમાં નવીન કથવાનું નવ કશું ,
હશે કિન્તુ તેનો પ્રણય અધિકો તું ઉપર કે ;
અરે મહારી પ્રીતિ અધિક નવ હાવાં થઈ શકે ,
હજો તેની પ્રીતિ અધિકી અધિકી તું પર સદા .

તને આહું આશું નકી નકી વિશાળું જગત ત્યાં ,
દિવાનો ત્હારો એ અધિક સુજથી એક જ હશે ,
દિવાના ત્હારાને અરર ! નવ યોહાલ કરગે ,
તહીં મહારા ધાનું અમરણ કરીને તુ અટકજે .

વિલાસો તે હૈયે અધિક સુજ હેયાથી મળશે ,
૪ ફેફરીરી ઓળી શું મમ જિગર તો આક્રમય છે ;
નકી ફુલાંગી તે સુજ દિલથી જે ખાથ લીકતું ,
ખન્ધું છે કે એવું હવું સુધી , પ્રિયે ! આ હૃદયનું .

ઉઠાસી જાંડીની મમ હૃદયને સોળત અરે !
૪ મને ચ્હાનારાં સૌ અરર ! પડતાં એ જ વમળે ;
સુખોની આશાથી પ્રણય કરનારાં ફાગી થતા ,
અરે ! આ હૈયાને વધુ હાથ દઈ સૌ દૂર જતાં .

તને તે હૈયામાં મધુર રસનો મેળ મળશે ;
અસી જેવી ત્યાંથી તુજ તરફ મીઠાશ ગળશે ;
બહુ મહોદુ તેનું તુજ હૃદય માટે તપ હશે ,
કંઈ એ જન્મોના તપનું ફલ તેને મળ્યું હશે .

નહીં આનું આડે, 'અહિન નવ ધનિયું પ્રણયીનું' ,
વળી ના ઝૂટાતું ફલ મળી ચૂક્યું જે તપ તાપુ ,
સુભાગી પ્રેમી ! હા ! તમ હૃદયને તૃપ્ત કરજો ,
અને મહારા જેવા ઉપર કરુણાથી નિરખજો

આહીં હું જન્મ્યો ને મુજ દિલની આવી તુજ થઈ,
મને કિન્તુ આવી તુજ હૃદયની તો નવ મળી;
રડાવી તેં બાણ્યું, હસવી વળી બાણ્યું જિગર આ,
ન બાણ્યું મેં કેા દી તુજ હૃદયભાવો પલટવા.

હવે ત્હારે માટે તપીશ તપ હું જિન્દગી ગાંધી,
હવે મૃત્યુનો એ ચીરીશ પડદો એ ગલ વતી;
સુભાગી તે જેવો બનીશ નકી હું એક સમયે,
અને જન્મે જન્મે તુજ હૃદય ભેટી રહીશ હું.

ઉભા સાક્ષી રાખી શશી, રવિ, અને દેવ સઘળા,
સખી! ન્હાની તારી ગ્રહીશ કરથી હું કરદતા;
નહું કેં શીખ્યો તે શિખવીશ મુખે ત્યાં સહુ તને,
અને મ્હારી પાંખો તુજ હૃદયને આપીશ, પ્રિયે!

પછી મ્હારાં નેત્રે તુજ હૃદયની આવી મળશે,
પછી મ્હારાં અશ્રુ તુજ નયનને કાંઈ કરશે;
પછી ફુલાંગી ના મુજ દિલથી જે બાથ લીડતું,
પછી થાશે ખિન્દુ મમ હૃદય તો અમૃત તાણું.

ન આ ફેરે તો હું તુજ મુખ હવે ભેઠશ કદી,
ગતાવી મ્હોં મ્હાઝં જિગર દુઃખી ત્હાઝં નહિ કરું;
થઈ માલીકી છે તુજ વદનની અન્ય દિલની,
વળી મ્હાઝં દૂંડું જીવિત મુખ ભેવા બસ નહીં.

અરે! શું ભેવું 'તું' હૃદય વિણ લખા મુખ મહીં?
અને એવું એ મ્હોં મુજ નયન પાસે સ્થિર નહીં!
વળી ના મ્હાઝં કે જીવિતભર મ્હાઝં નવ થશે,
હવે તો ભેવું છે વદન તુજ મ્હાઝં જ કરીને.

ડરે છે શું કાંઈ હૃદય મુજ આણું નિરખતાં?
ન કાં નેત્રો ત્હારાં મમ નયનથી મેળવ પ્રિયા?
હવેના જન્મોનું કથન મુજ લેકું બહુ હશે,
છતાં બીજી આશા મમ હૃદયને ના કંઈ મળે.

શીખાવે શું તેને પ્રણય હીનભાગી હૃદય આ ?
તું માટે નિર્માયું જનહૃદયતખ્તે વિહરવા .

તને ચાહું એમાં નવીન કથવાનું નવ કથું ,
હશે કિન્તુ તેના પ્રણય અધિકો તું ઉપર કે ;
અરે મહારી પ્રીતિ અધિક નવ હાવા થઈ શકે ,
હજે તેની પ્રીતિ અધિકી અધિકી તું પર સકા .

તને ચાહું આપું નકી નકી વિશાળું જગત ત્યાં ,
દિવાનો તહારો એ અધિક સુજથી એક જ હશે ;
દિવાના તહારાને અરર ! નવ એહાલ કરમે ,
તહીં મહારા ધાનું સ્મરણ કરીને તું અટકજે .

વિલાસો તે હૈયે અધિક સુજ હૈયાથી મળશે ,
૪ ફેફરી ઓળી શુ મમ જિગર નો ખાકમય છે ,
નકી ફુલાંગી તે સુજ દિલથી જે પાથ લીડતું ,
ખન્યું છે કે એવું હજી સુધી , પ્રિયે ! આ હૃદયતુ .

ઉઠાસી ઊંડીની મમ હૃદયને સોળત અરે !
૪ મને મહાનારા સૌ અરર ! યડતાં એ જ વમળે ;
સુખોની આશાથી પ્રણય કરનારાં હુઃખી થતાં ,
અરે ! આ હૈયાને વધુ હુઃખ કઈ સૌ દૂર જતાં .

તને તે હૈયામા મધુર રસનો મેળ મળશે ;
અમી જેવી ત્યાંથી તુજ તરફ મીઠાશ ગળશે ;
ગહુ મહોહુ તેવું તુજ હૃદય માટે તપ હશે ,
કંઈ એ જન્મોનાં તપતું ફલ તેને મળ્યું હશે .

નહીં આવું આટે, અહિત નવ ઈચ્છુ પ્રણયીતું ,
વળી ના ઝુટાતું ફલ મળી ચૂક્યું જે તપ તાણું ,
સુભાગી પ્રેમી ! હા ! તમ હૃદયને તૃપ્ત કરજે ,
અને મહારા જેવાં ઉપર કરુણાથી નિરખજે .

ઝાહીં હું જન્મ્યો ને મુજ દિલની ચાવી તુજ થઈ,
મને કિન્તુ ચાવી તુજ હૃદયની તો નવ મળી;
રડાવી તેં બાણ્યું, હસવી વળી બાણ્યું જિગર આ,
ન બાણ્યું મેં કેા દી તુજ હૃદયભાવો પલટવા.

હવે તહારે માટે તપીશ તપ હું ઝિન્દગી બધી,
હવે મૃત્યુનો એ ચીરીશ પડદો એ બલ વતી;
સુભાગી તે જેવો બનીશ નદી હું એક સમયે,
અને જન્મે જન્મે તુજ હૃદય ભેટી રહીશ હું.

ઉભા સાક્ષી રાખી શરી, રવિ, અને દેવ સઘળા,
સખી! ન્હાની તારી ગ્રહીશ કરથી હું કરલતા;
નવું કેં શીખ્યો તે શિખવીશ મુખે ત્યાં સહુ તને,
અને મ્હારી પાંખો તુજ હૃદયને અપીંશ, પ્રિયે!

પછી મ્હારાં નેત્રે તુજ હૃદયની ચાવી મળશે,
પછી મ્હારાં અશ્રુ તુજ નયનને કાંઈ કરશે;
પછી ફુલાંગી ના મુજ દિલથી જે બાથ લીડતું,
પછી થાશે બિન્દુ મમ હૃદય તો અમૃત તાણું.

ન આ ફેરે તો હું તુજ મુખ હવે જોઈશ કદી,
બતાવી મ્હોં મ્હાઝં જિગર ફુગી તહાઝં નહિ કરું;
થઈ માલીકી છે તુજ વદનની આન્ય દિલની,
વળી મ્હાઝં દૂંડું જીવિત મુખ જોવા બસ નહીં.

અરે! શું જોવું 'તું હૃદય વિણ લૂખા મુખ મહીં?
અને એવું એ મ્હોં મુજ નયન પાસે સ્થિર નહીં!
વળી ના મ્હાઝં કે જીવિતભર મ્હાઝં નવ થશે,
હવે તો જોવું છે વદન તુજ મ્હાઝં જ કરીને.

કરે છે શું કાંઈ હૃદય મુજ આંખું નિરખતાં?
ન કાં નેત્રો ત્હારાં મમ નયનથી મેળવ પ્રિયા?
હવેના જન્મોતું કથન મુજ ઘેઘું બહુ હશે,
છતાં બીજી આશા મમ હૃદયને ના કંઈ મળે.

પ્રસાદી જોવી છે તુજ દિલની તહારાં નયનમાં,
મહેને જોવા દે તે તુજ વદન હૈયે ચિતરવા;
હંજુ જોનાં તહારા મૃગનયન છે એક વખતે,
નિરાશા શી આશા હૃદય મહાર્ પડકશે.

✓ સુખે જાતું! સુખી થા તું! મહારે કદ કશું નથી!
હવે આ જોગી તહારાને ખાકની ના કમી કશી!

૨૦ - ૧૧ - ૬૬.

૬૬ મલામણ

સુજને પણ ચાહતી કે દી! પ્રિયે!
ફિલ શું પણ ચાંપતી કે દી! પ્રિયે!
રહતી હુખડાં પણ કે દી! પ્રિયે!
સુણની કવિતા પણ કે દી! પ્રિયે!

કંઈ જોલ કીધો!

કંઈ કોલ કીધો!

સ્મૃતિએ પણ એ ચડશે ન! પ્રિયે!
અહ! વીતી ગઈ ભૂલવી જ! પ્રિયે!
નવી વાત હવે ગમતી થઈ તો,
નવી વાત હવે ગમશે જ! પ્રિયે!

હ.ખ દર રહો!

સુખમાં વિહરો!

પણ રાજ રહો તુજ પ્રેમ પર!
બહુ માણ અનંત યુગો તું, પ્રિયે!
સુજને સુણ કે સ્મર તું ન! પ્રિયે!
પણ વાત કંઈ વહવી તુજને!

ખીજશે કંદિ તું !

હસશે કંદિ તું !

પણ એ પણ ઠીક જ છે મુંજને !
મુંજથી પણ સૌ દુઃખ દૂર વસે !
તુજ પ્રીતમને હૃદયે વસતાં ,
હસતાં રમતાં બહુ કાલ જતાં ,
કંઈ એ કરતાં
હરિકેપ થતાં ,

તુજ રૂપ વિરૂપ સહુ જાનતાં ,
પિયુનો સહુ પ્રેમ કમી જ થતાં ,
અહ ! કંઈ કહે કહું એ તુજને ,
મુંજ પ્રેમ તણી કંઈ વાત કરે ,

તુજ દિલ ગળે ,
હૃખડાં ઉપડે ,

પિયુ એ ત્યજીને કહી દૂર પળે ,
જગમાં નવ કોઈ સહાય રહે ,
અહ ! તો પણ ના રડજે તું , પ્રિયે !
તુજ ભાઈની ઝૂંપલડી સ્મરજે !

રમણિ ! રમણિ !

ભગિનિ ! ભગિનિ !

મુંજ ઝૂંપડીમાં મુંખ સૌ મળશે ,
દુઃખડાં તુજ જ્યાં મુંખનાર વસે ;
પ્રભુ રાજી રહો તુજ પ્રેમ પરે ,
બહુ માણુ અનંત યુગો તું પ્રિયે !

૨૬-૧૧-૯૬ .

૪ બહાલીને નિમંત્રણ

હતી ન્હાની વાડી તુજ સુજ કને કેં વિહરવા,
દિવાલો મ્હોટી કેં હતી વળી તહી વાડ કરવા,
હતી ના ઇન્છા કે સુજ મન મહીં ફાળ ભરવા,
અને એ સીમાની ઉપર પગલુ એક ધરવા.

દિવાલો મ્હોટી સૌ પણ તરી પડે છે પલ મહીં,
અને ઇન્છાઓએ કુદિ પલ મહીં બાય બદલી !
હતું મીઠું તે એ કદુ પણ બને છે ક્ષણ મહીં !
મણુની લીલા ! હા ! કુદરત તણે પાર જ નહીં !

સૂતો'તો હું તે હી પ્રિય ચમનના પલ્લવ કને,
હતી ધીમી લહેરી અનિલ તણી ત્યારે વહી જતી ;
હતી છાયા શીળી વિપુલ દ્રુમની હું ઉપર ત્યા,
હતી શાન્તિ' શાન્તિ વળી હૃદયમાં એક કવિતા.

હતું વીણા ત્હારૂં દૂરથી સ્વર દેવી જગવતું,
હતું તેથી રહારા હૃદયસતું પોષણ થતું,
હતાં ન્હાનાં પક્ષી દિલકિલ રમતાં સુજ કને,
અને હસ્તીગચ્ચુ પવન કરતું તું વ્યજનથી

તહી સુપયો કોઈ મધુર સ્વર અઢોલ સરખો,
અહા ! બગી બિંદુ' વળી સ્થિર થયું છેક ઉર આ ;
વહી વાયુની ત્યા અપટલર થડી લહરી કે,
પડી સૌ દિવાલો ! ગિરિવર અડ્યો એક નઝરે !

તહી ભૂચી ટોચે અળહળ થતું કાંઈ નિરખ્યું,
હતું તે ન્હાતું કેં વીજળી અથવા ચન્દ્ર સરખું,
પ્રિયે ! તેને બેતાં જિગર સુજ લાગ્યું ધડકવા,
પ્રિયે ! તેનો મીઠો ઉતારી સ્વર ચાલ્યો જિગરમાં,

અરે ! આ શું ? આ શું ? ગિરિવર અને આ વન નવું !
 અરે ! આ તે શાનું તહીં વળી દિસે દિવ્ય લડકું ?
 હશે જૂઠું શું આ નવીન મુજ બહાલા ચમનથી ?
 હશે કેવું મીઠું જગત કદિ મેં જે નવ દીકું ?
 પ્રિયે ! મેં તો ઇચ્છ્યું મુજ હૃદયને પાંખ મળવા ,
 પ્રિયે ! મેં તો ઇચ્છ્યું ગિરિ ઉપર ત્યાં દૂર અડવા ;
 મને ત્યાં શૃંગેથી મધુર સ્વર એ સાદ કરતો ,
 અને એ સંગીતે હૃદય મુજ આપુ'ય ભરતો .

અરે ! કિન્તુ દીકું વિકટ રણ વચ્ચે સળગતું ,
 તહીં ઊંચા મહોટા ફરફર વટોળ ચડતા ;
 તહીં ઊંચે નીચે ધરણી પર દાવાનલ ખળે ,
 તહીં રેતીનાં તો પડ ઉપર મહોટાં પડ ચડે .

અરે ! ના પાંખો ને કયમ ઉડી જવું સુંદર સ્થલે ?
 નિરાશા આવી ને મમ હૃદય અશ્રુમય બને !
 સુષ્યું ત્યાં તો મેં કે'ં અતિ કરુણ ને દિવ્ય રડવું ,
 અને ઉશ્કેરાયું જિગર કરવા સાહસ નવું .

અહા હા હા ! કેવો અનિલ ફરકયો કેા નવીન ત્યાં !
 ઉગેલી સોનેરી નવીન મુજ પાંખો ફડફડે !
 ફુલેલા હૈયામાં મધુર નવી હોંશે છલકતી ,
 અને મહારી આંખો અજળ સુખલીની મલપતી !

થઈ ખેડોળી પાંખો નલ તરફ ઊડ્યા અવચવે ,
 અને આલ્યો ઊંચે ધરર ધુધવાટો હું કરતો ;
 તળેટીમાં નેત્રાં વિપુલ રઢિયાળાં તરુવરો ,
 રમન્તાં નાચન્તાં વિમલ જલનાં કેંકે ઝરણો .

પડી દૃષ્ટિ ક્યાં ને કહીં વળી ન દષ્ટિ પડી શકી ,
 અહો ! તો ત્યાં શૃંગે મુજ પદ અડ્યા બે લાણ મહીં ;
 અહો ! એ દેવી મમ નયન પાસે ઝૂકી રહ્યું ,
 અને એ કન્યાનું મુજ પદ લાણી કેં શિર નમ્યું !

સમાઈ જતી એ મમ હૃદયનાં સૌ પડ મહીં,
 અહા ! લેખી દેતી મમ અવયવે અમૃત નદી !
 મને આલિંગી એ રુદન કરતી ને હિઠકતી !
 પ્રિયે ! હું તો તેવું મધુર મુખડું જોઈ જ રહ્યો !
 અહો ! તેની પાંખો મુજ અવયવો ઘાંપતી હતી,
 ૪ અહો ! તેનાં અશ્રુ મુજ અધરથી મેં ઝુમી લીધાં ;
 ગળ્યાં બન્ને હૈયા લથબથ થઈને વહી વહી,
ઘુઝાયેલી એ તો મુજ હૃદય માટે જ અતિમા .

કહ્યું તેણે “ આજે મુજ હૃદયનું વાંછિત મળ્યું ! ”
 કહ્યું મેં, “ ઓ બહાલી ! મુજ હૃદય આ સાર્થક થયું ! ”
 ગુલાબી એ ગાલે નવીન સ્મિત મીઠું ફરકતું,
 હતું મહાર્ મેં હૈયુ નવીન રસમાં કેં ધડકતું .
 “ અરે બહાલા ! અરે બહાલા ! ” ત્યાં એવું રડતું સુણ્યું !
 પડેલી બાગની એ સૌ ફિવાલો થકી ઊઠતું .

સુણી તહારેં રોવું રડી રડી વહી નહા ! રમણી એ,
 “ અરે પ્રીતિ કે હી અહિત પ્રણયીનું નહિ કરે ; ”
 લવી એવું એ તો ઠણી પડી-અને મૂંઝાઈત થઈ,
 અને હું તો જીવ્યો તુજ રુદનની દહાય મુણવા !
 કરે છું હું ચત્નો તુજ તરફ પાછો ઉડી જવા,
 છતાં એ ઇચ્છુ ત્યાં શિથિલ થઈ પાખો ખરી પડે !
 ફરી શુદ્ધિ દેવા મુજ રમણીને ચત્ન કરતાં
 ચીરાતું આ હૈયુ, અરર ! મૃદુ તહારા રુદનથી !

પ્રિયે ! મેં તો ઇચ્છ્યું તુજ હૃદયને પાખ મળવા,
 પ્રિયે ! હું ઇચ્છું છું ગિરિ ઉપર તુને લઈ જવા,
 સુનેરી ખીછાંથી નવીન તુજ બે પાખ ચળકે,
 અને એ પાંખોમાં પવન સરળું તો બલ દિસે !
 વળી બે ને બહાલી ! ગિરિ પણ ડગે આ રુદનથી !
 ધીમે ધીમે ચાલી તુજ શિર પરે એ ઝુમી રહ્યો !

અહો ! ત્હારાં અશ્રુ કણ નકી દિસે અમૃત તાણા !
પ્રિયે ! તે સિંચાતાં રણ મહીં ઉગે છે તરુ નવાં !
ઉડી જો ! ઉડી જો ! મમ હૃદય પાસે પ્રિય હવે ,
અને એ ચહેરાની ઉપર કર તું ફેરવ , પ્રિયે !
કહે , પ્રીતિ કો હી અહિત પ્રણયીનું નહિ કરે ,”
અને ત્યારે ભઠી ફરી મુજ દિલે એ લપટશે !

ન મહારા હસ્તે એ નયન મૃદુ કો હી ઉઘડશે !
અમી એ મીઠું તો નકી નકી રહ્યું છે તુજ કને !
કરો મહારાથી એ મરણવશ થાતાં અટકતી ,
અને એ જીવે છે મરણવશ શી મૂર્ચ્છિત રહી !
સ્ફુરે જોખો તેના , હૃદય કુમળું શાન્ત ધડકે ,
શુભામી ગાલોએ મધુર હળુ કેવી ઝલક છે !
ધીમે પંખાળું હું સુરૂપ મુખડું હું કર વતી ,
પિરોજી તે થાતું મુજ કર જરી ફર અસતાં !
પ્રિયે ! ખીજો મહારો કર તુજ કને આ ઝંઝુમતો ,
અહીં તેને આવી મુજ હૃદયથી તું લપટજો ;
નથી કાંટા ભગ્યા પણ મૃદુ થયું છે મૃદુ વધુ ,
પ્રિયે ! ત્હારે માટે હૃદય મુજ લીનું તલકેતું .
રડી કાંતું પૂછે ? “ પ્રિયતમ ! મને આહીશ લલા ? ”
નહીં ત્હારું એવું મુજ જિગરમાં કાંઈજ નહીં ;
તને શું ના અપ્યું ? હળુ પણ પૂછે શું પ્રણયનું ?
હું ત્હારો તેની તો શશી , રવિ ; અહો સાક્ષી ભરશે .

અસત્યો એ બોલ્યો કદિ કદિ તને હું રીઝવવા ,
હવે મીઠાં સત્યો શીખવીશ તને હું નિરવવા ;
નીતિ કે રીતિનું મુજ દિલ પર ના બલ રહ્યું ,
પ્રીતિ ! પ્રીતિ ! પ્રીતિ ! અનલલકડે એ જળી જવું !
ઉડી જો ! ઉડી જો ! મમ હૃદય સાથે , પ્રિય ! હવે !
નવો ઝીણો તાબે અનિલ ફરકે છે કુદરતે !

ત્યજ દેને બહાલી ! અધમ પડ વટોળ સરખાં ,
મચી રહેલું આવી કલુષમયતામાં ઉચિત ના .

ઉગેલી પાંખોને અરર ! નવ વિસ્તીર્ણ કર કાં ?
Y હરિની લીલાને સજલ નયને ના નિરખ કાં ?
તને મીઠું લ્યાં છે , મધુતર ગાહીં કિંતુ મળશે ,
પ્રભુએ વેરી છે જૂદી જૂદી જ મીઠાશ સધળે .
પ્રિયે ! મેં જોયું કું ! હજી મન રહે તે નિરખવા ,
અહો તુ જેવું એ પણ વળી કંઈ લિન્ન તુજથી ;
રુચે તુને તેવું જરી પ્રભુયથી તે નિરખતાં ,
સળિ ! જોને તેને હૃદય તુજ લીનુ કરી કરી .

દિવે તુંમા , તેમાં , મુજ જિગરમાં એક જ કંઈ ,
જ અને કં જૂઠું તે મધુર સ્વરના લિન્ન ધ્વનિ શુ ,
સ્વરો મીઠા ચાલે મધુર ધ્વનિનો મેળ મળતાં ,
અને છોને હૈયાં દ્રવી દ્રવી પડે ગાયન થતા .

મને તું પૂછે છે , “પ્રિયતમ ! તુ છે શું હુંખી ? અરે !”
હુંખી તો શુ ? કિંતુ જગત મુજને આ નવ રુચે !
દિલે ખૂંચી રહે છે નયન મૃદુ તે દિવસ યથો ,
સ્મૃતિ તેની થાતાં છણુ છણુ બળે છે જિગર આ .

અરે ! તેને ચાહે મુજ હૃદયનું રક્ત સધળુ ,
પ્રતિમા એ મીઠી મુજ હૃદયનું રાજ્ય કરતી ,
મુકાની આ બહાલી ! જરીક જ દિશા ફેરવ, અને
હવે હંકારી દે મુજ નસીબનું નાવડું તાર્કી .

“એકને ચાહતું તેને ધીનને નવ ચાહવું”
“એકને ચાહવું તેને ધીનને નવ ચાહવું”

દિવે કિંતુ રૂઢિ પરિણત અરે ! એ જત તણી
અને તેના સાક્ષી હૃદય રડનારા પણ કંઈ ,
ખરૂ છે , કે “ધારો વગર કંઈ હેતુ નવ થતો ,”
પ્રતિ ધારો કિંતુ અમય વડતા કટક બને .

બહુ ટુંકી આ તો હૃદયરસ પીવા અવાધ છે,
અહીં ત્યાં તેમાં એ હૃદય ક્યમ લોળાં ભટકતાં ?
અરેરે ! કોઈ તો જિગર ચીરવા તત્પર થતું !
પ્રભુ ! આવી શાને વિષમ રચના છે પ્રણયની ?

વિના હેતુ ના ના જનહૃદયનાં ચક્ર ફરતાં,
વિના હેતુ શાને દિલ દિલ ચીરે ને રડી મરે ?
વિના હેતુ તો ના ગતિ પણ કરે પર્ણ સરખાં,
વિના હેતુ કાંઈ કદિ પણ બને ના ફેરવતે.

હતો હું ત્હારો ને જગત મહીં એ કેં રસ હતો,
જનોના ધારાનું મુજ્જ હૃદયથી સેવન થતું ;
હતો ત્હારો તેથી હજી પણ નહીં ન્યૂન તુજ હું,
હવે કિન્તુ મ્હાફં હૃદય વળી છે અન્ય દિલનું.

કદી એ જોડાતાં હૃદય નવ ઉચ્છિદ્ર બનતું,
હતું તેવું મ્હાફં હૃદય તુજ માટે હજી રહ્યું ;
પ્રિયે ! ના પ્રીતિને ફેરવત કદી પાતક ગણે,
મને, તેને, તુને ફેરવત અમીથી નિરખશે.

અરેરે ! રાહ ભેવાનું ના ના યોગ્ય દિસે મને,
બિડ તું ! આવ તું ! બહાલી ! કો હી કાલ ન ઠેરશે !

વહી જાશે ફહાડા ! વિલુપ મુખ તેવું થઈ જશે !
અને મ્હાફં હૈયું પછી કદિ નહીં જીવી શકશે !
મરી જાશું આંહીં ! તુજ મરણ ત્યાં ફર બનશે !
અરે બહાલી ! શાને તુજ હૃદય એ ઘાટ ઘડશે ?
બહુ મ્હોટો ફેરો અરર ! પછી લેવો જ પડશે !
બહુ જન્મો બહાલી ! રુદન કરવાનું જ મળશે !
પ્રભુ જાણે ક્યારે ત્રણ હૃદયનું ઐક્ય બનશે !
પ્રિયે ! ન્યાયી માતા ફેરવત બહુ કેં કૃપણ છે !

ઘડીનોએ કો હી ફેરવત ન વ્યાજેપ સહતી,
ઘડીમાં તો કેં કેં ફેરવત કરે છે ગતિ નવી ;

નલે ગોળા મહોટા ઘડી મહીં કંઈ કોશ ફરતા,
ઘડીમાં બ્રહ્માંડે પ્રલય થઈને કે ઉલ્લાસે.

ન તું ચાલે હોયે સમય તુજને તો ઘસડશે,
ન તું ઈચ્છે તેવું કુદરત નહીં કાર્ય કરશે;
અરે! તો શાને ના બુદ્ધ થઈ અવાહે બળી જવું?
અરે! તો શાને ના મધુ ઝરણવું અમૃત પીવું?

અહીં મીઠું લ્હાણું કુદરત ધરે છે હસી હસી,
પ્રિયે! તેને - શાને અરર! તરછોડે રડી રડી?
અવસા ના સાંભે કુદરત કહી કાયર બની,
સહાતી ના કોથી કુદરત - તણી દષ્ટિ કરડી.

કહુ કાલે તેથી કહુ છું તુજને આજ ઉલટું!
વળી કાલે કંઈ કડીશ તુજને હું નહું નહું!
પ્રિયે! દોરાઈ છું કુદરત મને બ્યાં લઈ જતી,
અને શીખું પાઠો કુદરત મને જે શિખવતી.

વિચારોની ઁણી બદલી મુજ આજે કંઈ ગઈ,
વિચારોની ઁણી બદલીશ, પ્રિયે! હું તુજ વળી;
અરે નહાલી નહાલી! કદિ પણ ન દુરામલ ઘટે,
પ્રભુ સામે થાવા હૃદયમાં કે બલ ન છે.

અહીં ભાંચા નીલા તરવર તને સાદ કરતા,
અહીં મીઠાં પક્ષી મધુ રવથી આમન્ત્રણ કરે;
પ્રિયે! ત્હારી પાંખો ઉપર ચડવા કે ફડફડે,
વિમાસી બેઠી શું? મુજ હૃદયને સાંભળ હવે!

અહીં આ મહોં નહાને તુજ કર હવે ફેરવ જરા,
હસે મીઠું એ તો વદન કુમળું મૂર્ચ્છિત થતાં!
અહીં ત્હારે માટે પ્રણયરસની લહેર છલકે!
પ્રિયે! છોડી રોડું મુજ હૃદયને સાંભળ હવે!

અહીં હું રોઈ છું તુજ હૃદય માટે દિલ ચીરી!
વહેતા આ લોહી ઉપર કંઈ તો દષ્ટિ કરવી!

વિચારે જૂનાને તુજ નિગરથી દૂર કરને !
 પ્રિયે ! છોડી ભીતિ મુજ હૃદયને સાંભળ હવે !
 હવે તો રાહ જોવાનું ના ના યોગ્ય નહીં , પ્રિયે !
 ભડતું ! આવ તું ! બહાલી !, કેા દી કાલ ન ઠેરશે !

૨૬ - ૧૧ - ૯૬ .

एक वेलीने

ધીમે ધીમે કુંપળ કુંપળે પત્ર પત્રે વળીને ,
 ટીશી ટીશી તરુવિટપમાં ગૂંથણી કાંઈ ગૂંથે ;
 મીઠી વેલી ! તુજ વળ દિસે નિત્ય નિત્યે નવીન !
 ત્હાઈ હેયું વધુ વધુ સદા સ્નેહમાં થાય લીન !
 ન્હાની ન્હાની તુજ ગતિ સમે રાહ આ ઝિન્દગીનો ,
 તોફાનો કે ભલક રવિની કોઈ દી માત્ર ભાસે ;
 ત્હારી પાસે ગણગણ થતા જન્તુઓ નિત્ય શુંજે ,
 મ્હારી પાસે જગત સઘળું નિત્ય શુંજ્યા કરે છે .
 પછો તાનં ચડી, ખરી, ચઠે એકની એક કાળે
 ને આલમજે તરુવર તણો નિત્યનો એક તારે ;
 ટેકો મ્હારો મુજ હૃદયની એક મૂર્તિ પરે છે ,
 તે પાસેથી મુખદુઃખ સદા જાય આલ્યાં અપાટે .
 તું પત્રો ના તુજ કદિ ગણે, હું ય મ્હારાં ગણું ના ,
 કિન્તુ તેનો કુદરત મહી કાંઈ છૂપો હિસાબ ;
 ક્યાં ? શા માટે ? પ્રભુ વિષુ નહીં કોઈ જાણી શક્યું ના ,
 જાડાં કાળો, ફિલસુફી વળી કાંઈ શંકા જ માત્ર !
 તુંમાં હુંમાં - અરર ! પણ આ કાંઈ જૂઠું જ ભાસે ,
 ત્હારા મ્હારા પથ મહી દિસે લિન્નતા એક જાંડી ;
 તું આલે છે સતત ગતિએ , ફૂલો આલો હું ,
 ધક્કા મારે કુદરત મને , દોરવી માત્ર તુંને .

હું ચોડુ છું મુજ નિગર જ્યાં એક દી શાન્તિ પામે ,
 નિઃશ્વાસો સૌ જનહૃદયના ભૂત કાલે વિરામે ;
 નિર્માથો છે તુજ જીવનને એકલો વર્તમાન ,
 “ ભાંચે બાલું ” તુજ હૃદયને એટલું માત્ર લાન .

૨૭ - ૧૧ - ૬૬ .

★

एक चंडोलने

નવ ઉડી જગે ! ગા તું ગા તું સ્વછન્દ મહીં જરા ,
 નિગર હલકું મહારૂ થાતું તને સુણનાં જરા ,
 મુજ દિલ મહી આજે કેઈ દિસે સુખ સાપકયું ,
 કઈ સમયથી ભૂલાયેલું ફરી સ્મૃતિએ ચડ્યું .

૪ બહુ સમયથી મહારે માટે નથી રસ કું રહ્યો ,
 બહુ સમયથી નિઃશ્વાસે કેા નથી ઉરથી વહ્યો ;
 બહુ સમયથી નેત્રો ભીના નથી ખનતાં - અરે !
 બહુ સમયથી વ્યાખ્યો હેયે મહા સુનકાર છે .

મુજ નયનથી આજે ભાવુ ફરી હસતો દિસે ,
 અનિલલહરી આજે પાછી મને રમતી દિસે ;
 કુંવરત મહી પ્રેરાતો હુ ફરી રસ શોધવા ,
 ફૂલ ફૂલ મેહીં આજે પાછા વહે રસધોધવા .

મુજ હૃદયની આજે પાછી કળી ઉઘડી પડી ,
 અરર ! દુઃખ છે ! કિન્તુ તેમા મીઠાશ થઈ ખડી ;
 કદુ રસ , અરે ! મે તો પ્રીધો મહા ય સુધા ગણી ,
 રસપુટ પીધા હોથે હોથે અનેક ભરી ભરી .

રસપુટ પીધા તે ‘ ના પીધા ’ હવે ખનશે નહીં ,
 રસપુટ પીવા એવા એવા હવે મળશે નહીં ,
 “ તરસ રસની , નિઃશ્વાસો , ને હજે રડવું સહા - ”
 મમ હૃદયનું એલું વાંછયું મળે ફરી આજ , હા !

મુજ જિગરને ચીરાતાં - રે ! હતું મુખ કેં મળ્યું ,
અરર ! મળ્યુંને સાંધી દેતાં ન એન કશું પડ્યું ;
મુખ મુખ હતું હેયું જ્યારે લુટાઈ જતું હતું ,
પણ હૃદયમાં લૂટાવાનું કંઈક રહી ગયું .

અરર ! દિલની પૂરી પૂરી ન લૂટ થઈ કદી ,
અરર દિલમાં છૂરી પૂરી કદી ચ ગઈ નહીં ;
જખમ દિલને પૂરો દેવા ન કોઈ મળ્યું કદી ,
જખમ કરવા નહાના નહાના જહાં ઉલટી પડી !

જખમ કરતાં એ શું જાણે ? ગરીબ મૃદુ સખી ?
જખમ કરતાં વેળાની એ ન હામ ટકી શકી !
તુજ સ્વર વળી આજે કાંઈ દિલે ખુશતો દિસે ,
પણ જખમની વાતોથી તું અજાણ બહુ દિસે .

જખમ સહવો રહેલો મીઠો મદદ સહનારને ,
જખમ કદિ એ પીડાતાને ન ઠાર કરી શકે ;
જખમ દિલને છેલ્લો દેવા ન કોઈ મને મળે ,
જખમ દિલનો જોવા ધોવા ન કોઈ મને મળે .

ઠરઠ દિલની વાતોને એ ન છે સુણનાર કે ,
ઠરઠ દિલની વાતો સાથે ન છે મળનાર કે ;
અતુલવ અહીં કોઈને એ સમાન મળે નહીં ,
જગત સઘળું અકકેઠાંની અસાર મુસાફરી .

જગત રક્ષમાં કયાં એ પૂરું ન પકવ થયું હતું ,
હૃદય ગળતાં રોવામાં એ ક્યાશ રહી જતી ;
અરર ! સ્મિત ના કિન્તુ રોવું હતું જડતું નથી ,
રહેન શીખવા કેં એ જન્મો હતું ફરવું નકી .

પણ ઠરઠ કેં ધીમે ધીમે યુઝાઈ જતું હતું ,
અરર ! દિલ આ ધીમે ધીમે કઠોર થતું હતું ;
સ્વર તુજ સુણ્યો ને આ આશ્યું ફરી નિબ માર્ગમાં .
તુજ સ્વરથી આ મહાઈ હેયું મુજે કંઈ તાલમાં .

તુજ સ્વરથી આ મહારૂ હૈયું કરે કંઈ ગોઠડી,
સ્થિર જરી થજે ! ગાતું ગાતું ઉડીશ નહીં જરી ;
પણ સુખી તું એ આગિનું કે ઉડી જ નકી જશે,
ઠરઠ દિલની વાતોથી તું અબાણુ હજી દીસે .
સહુ સુખી ઉઠે તેણું તું એ ઉડી જ જશે નકી,
સુજ જિગરની તારે હૈયે વ્યથા ઘટતી નથી ;
સુજ રુદનથી તારા કંઠે ન શોષ કંઈ પડે,
સુજ હૃદયની વાતોથી તું અબાણુ નકી દિસે .

૩૦ - ૧૧ - ૬૬ .

★ ત્યજાયેલીને

કહી તારે હશે રોવું , છુપું કંઈ મુણાવવું ;
હશે વા ઠાંઠતા તારા હૈયાને કદિ ઠારવું .

તારું અહીં જગતમાં નહિ કોઈ મિત્ર !
Y તારા - અરે ! હુ.અ તણી ગતિ કે વિચિત્ર !
નોકા તુટેલ સરખું તુજ ઉર આ છે !
જેની મરામત હવે કહી એ ન થાશે .

શોધે સદા હૃદય માનવી માનવીનાં
રોવા અને જિગરનાં દુઃખને સુણાવા ;
એ રાહમાં હૃદય આ તુજને મળ્યું 'તું
આશાભર્યા ઉમળકે હસતું બન્યું' તું .

રોવાની તે' મુજથી તાલિમ કિન્તુ લીધી,
ઉરતાદના જીગરમાં ય કટાર દીધી ;
વિધે કર્યાં ટપકતા દિલને વિખૂટાં,
અન્ધાજ અન્તર તણે ન કરાય હાવાં .

આંહી સદા જખમીને જખમી જ શોધે,
રોતાં લીનાં નયનને રુદનાર લૂછે ;

લાઘે અહીં કવચિત ધાયલ એ સમાન,
એનું ચ એ ઘડીકમાં તુટી જાય તાન.
વચ્ચે પડ્યું પ્રણયમાં પ્રણયી જ ! એ શું ?
ઔદાર્યને પ્રીતિથી દેશવટો મળ્યો શું ?
શું તું હવે રમકડું કંઈ કાઢનું, કે
એ કોઈ કાજ તુજને ત્યજી ? બહાલી ! રે રે !

રે ! પામશે જિગર ક્યાં તુજ મેળ હાવાં ?
રે ! ઈસ્કનો તુજ ખુબાર જશે હવે ક્યાં ?
ના દિલ્લગીની કદિ સોઈ કહીં ચ થાશે,
શું જિન્દગી તુજ હવે હિજરાઈ જાશે ?
હુંને ઘટે ન સુખ વૈભવ ભોગ, બહાલી !
હુંને ઘટે ફેફરીની વરવી જ ઝોળી ;
તુંને ઘટે ન સુખ કાજ હવે રીઝાવું,
તુંથી ન કિન્તુ યનશે દિલ ખાળવાનું.

હું : તો જળીશ ! જળતાં ઇનસાફ થાશે !
તું શું નહીં કુદરતે કદિ ન્યાય પામે ?
ના ન્યાય આ જગતમાં મળવો તને છે,
એવું જ છે લિખિત તો સહવું જ ત્હારે.

આ બોલતાં જ મરવું મુજને ઘટે છે ;
કે જંગલે જઈ તહીં પડવું ઘટે છે ;
આ નેત્રને રુધિરથી રડવું ઘટે છે,
હા ! આગમાં જઈ સહા જળવું ઘટે છે.

મહાઈ હવે જીવિત તો નખખાઈ - બહાલી !
મહાઈ હવે રુદન આ નખખાઈ - બહાલી !

એ હસ્ત ત્યાગ કરતાં જ મરી ચૂક્યો છે
ને અન્ય મૃત્યુની હવે અલિલાપ રાખું.

રે ! એક જિન્દગી મહીં કંઈ મૃત્યુ મહારે,
રે ! એક જિન્દગી મહીં બહુ જન્મ ત્હારે ;

ટૂંકાં જ છે જીવિત ને હુઃઅભાર મહોટા
ને મૃત્યુની પાત્રી કર્યો રસ સ્વાદ ના ના .

જોઈ હતી - પ્રિય ! તને દિન ચાર પહેલાં ,
પીળું હતું સુખ અને સહુ અગ દીલાં ,
ના નેત્ર તેં તુજ ઉપાડી મને નિહાળ્યો
વા અશ્રુથી ય તુજ ગાલ ખાન્યો ન ભીનો .

તું એકલી ! અરર હા ! અહીં એકલી તું ,
રે રે ! અનન્ત હુઃખને દરિયે પડી તું ;
કોઈ તને મદદમાં મછવો મળે ના ,
ઝોળાંગવા ઉદધિ છે બલ કાંઈ ના વા .

૪ તારા સુખોની કદિ વાત નહીં સુશુશે ,
તારાં હુઃખોની ઉરમાં ઉન્હી લહાય લહાયે ,
હૈયાસુની ! હૃદયની તું અપંગ બાલા !
દેખુ તને બળી જતી મુજ કલ્પનામાં !

૫ મોંઘા સદા નયન શુ તુજ બન્ધ રૂઢિશે ?
મહોંએ શુલાખી ફરી શુ કદિ તું ન પામે ?
જખ્ખો -- પ્રિયે ! હૃદયનો તુજ બંધાવવાળું
પ્રહ્લાંડમાં - અરર ! કોઈ ન ધારનાઈ !

કદી તારે હશે રોવું , છુપુ કાંઈ સુણાવવું ;
હશે વા ઢાઝતા તારા હૈયાને કદિ ઠારવું .

૨૧-૧૨-૬૬ .

પ્રપાત

બંધાલી તણુ હૃદય એ ઉદધિ હતું - હા !
તેની સપાટી ઉપરે તરતો રહ્યો હું ;
પાતાલમાં ય તલ તે જલતું હતું ના
ને એ હતું કુદી રહ્યું તટ વિષુ વારિ .

મીઠી મળ જિગરને ઉછળાવતી 'તી,
 હિયાથી અમૃતઝરો છલકાવતી 'તી,
 હું સિન્ધુની વીચિ મહીં ગરકાવ થાતો,
 ને એ ઝરો ટપકતાં જ મળી જતો ત્યાં.
 એ મહાવરે હૃદય કાગિલ કાંઈ થાતાં,
 બિંડાણમાં ય અજમાયશ કાંઈ લેતું;
 કો દી હતું વિહરતું જઈ મધ્ય ભાગે,
 આનન્દમાં નયન અર્ધ મિચાઈ જતાં.
 દીકાં તહીં નવીન રંગીન દિવ્ય વારિ
 ને બિન્દુ બિન્દુ મહીં લવ્ય પ્રભાપ્રવાહ;
 દીકા તહીં છુપી રહેલ ગભીર ભાવો,
 પ્રત્યેકમાં નવીનતા રસની વહન્તી.
 “નીચે નીચે પડ પછી પડ કાપતો જ,
 “બિંડાણના ય ઉદરે ઉતરી ઉડા જ;
 “જા જા તહીં રસ અનન્તની દહેર ચાલે,
 “દેવી ઝરા ઉદધિમાં હળુ ફેંક મહાલે.”
 એ મન્ત્ર આ હૃદયમાં જનમ્યો હતો, ને
 એ મન્ત્રને હૃદય આ જપતું બન્યું 'તું;
 એ બાંધથી જ હૃદયે બલ આવતું 'તું,
 તેના પ્રભાવથી જ માર્ગ નવીન ખૂલ્યા.
 પાતાલના પડ મહીં પડ બિખળ્યાં ત્યાં,
 છુપી રહેલ નજરે પડતી શુદ્ધિઓ;
 પ્રત્યેક દ્વાર ઉઘડ્યું કરસ્પર્શ થાતાં,
 પ્રત્યેક સ્થાન વળી આદર આપતું 'તું.
 આવી રીતે જલ મહીં સરકી જતો'તો,
 જાણે અનન્ત યુગ એમ જ બિતરીશ;
 ત્યાં એક લેખડ પરે મુજ પાદ ઠેર્યા,
 ત્યાં દ્વાર કોઈ નજરે પડતું હતું ના.

તે મન્ત્ર કિન્તુ જપતાં જ તુટી પડી તે,
 હાલ્યું અને જળલજ્યું જલ સિન્ધુનું સૌ,
 હા ! કોઈ ત્યાં સ્વર ઉઠ્યો મૃદુ ને કરુણ,
 ને સિન્ધુના તલ પરે મુજ અંગ ઠેર્યાં.

અહોહો ! મેળ મીઠાથી ગાતાં 'તાં દિવ્ય મોતિડાં,
 મુશ્યું મેં કંઈ આવું, ને હું ત્યાં શાન્ત ઉભો રહ્યો.

“અમે દેવી મોતી જલધિતલમાં આમ રમતાં,
 “અમારાં ગીતોનું શ્રવણ કરનારું વિરલ કો;
 “તહીં મચ્છો મહોટા અગણિત લલે ઉપર ભમે,
 “હજારોમાં કોઈ અમ તરફ આવી નવ શકે.

“અમે દેવી મોતી ઉદધિઉરનો સાર સઘળો,
 “હજારો મોળના અમ ઉપર પહેરા ફેરી રહ્યા;
 “અમારા મહેલોની છુપવી દીધી આવી અમ કને,
 “અને લાગ્યો ચત્તે નહિ જ દરવાજા ઉઘડતા.

“અમે દેવી મોતી અમર રસનાં ણિન્દુ સઘળાં,
 “પરોવાયેલાં ના પણ રુચિર માલા રચી રહ્યાં;
 “અમારી માલા તો અસુર જન કો નાધરી શકે,
 “અમોને સ્પર્શે તે જલધિ સઘળાનો નૃપ અને.

“અમોને સ્પર્શન્તાં - અરર ! પણ ખારાશ મળશે,
 “અમોને સ્પર્શન્તાં ઉદધિ સઘળો આ કદુ અને;
 “અમોને સ્પર્શન્તાં નવીન કંઈ આશા ઉઘડશે,
 “અને આ સિન્ધુમાં પછી રસ રહેશે નહિ કરો.”

સાંભળી જોલ હું એવા આશ્ચર્યે ફૂંચતો હતો,
 અને એ મોતિડાં દેવી ચાંપી મેં ઉરથી દીધાં.

હા હા ! અરે ! ઉદધિમાં પણ શુ થયું આ ?
 તેજપ્રવાહ વહતો જલમાં નવીન !
 તે તેજ ના જલધિનું પણ કોઈ અન્ય,
 જે જ્યોતિથી નયન આ મુજ અન્ધ થાય.

મૂર્છામાં ઢળતો 'તો હું', ઘેરાતાં નયનો હતાં ;
સુણ્યા કેં સ્વપ્નમાં શબ્દો, જ્યોતિથી વહતા હતા .

“ રે ! માનવી ! સ્થિર થવું તુજને ઘટે ના ,

“ રે ! માનવી ! સ્થિર થઈ ન શકીશ તું તો ;

“ આ સિન્ધુમાં નહિ ઉંડાણુ ટથું ચ હાવાં ,

“ જા અન્ય સિન્ધુ મહીં કાંઈ નવીન જોવા .

“ આવા અનેક દરિયા ઉતરી તું આવ્યો ,

“ આવા અનેક દરિયા તરવા હજી છે ;

“ તું મર્યદા આ ઉદ્ધિનો નવ હોય હાવાં ,

“ આ સિન્ધુમાં તુજ હવે ન સમાસ થાશે .

“ આ સિન્ધુથી તુજ હવે બહુ અંગ મહોદું ,

“ કેા અન્ય સિન્ધુ તુજ કાજ હવે કુદે છે ;

“ જૂની પિછાન પણ આખર તોડવાની ,

“ ને વાસ કેા નવીનમાં વસવું જઈને .

“ સિન્ધુ તળાવ બનતો તલસ્પર્શ થાતાં ,

“ સિન્ધુત્વ સિન્ધુતું જતું તલસ્પર્શ થાતાં ;

“ તારા , સમુદ્ર સઘળા , ઝરણાં જ માત્ર ,

“ તે કેા અગાધ દરિયે મળવા જતાં સૌ .

“ અત્યારથી ઉદ્ધિ આ કડવો બન્યો છે ,

“ બીજો ચ સાગર થશે કદુ કોઈ કાલે ;

“ તહારા હવે હૃદયનો રસ અન્ય થાશે ,

“ તે અન્ય સિન્ધુ મહીં અન્ય રસે ભળાશે .

“ રે રે પ્રવાસી ! નહિ મોહીશ મોતિડાંથી ,

“ પ્રત્યેક સિન્ધુ મહીં કોઈ જુદાં જ મોતી ;

“ જ્યાં જ્યાં કરે જલધિનો તલસ્પર્શ ત્યાં ત્યાં

“ મોતી જ મોતી તુજને નકી લાધવાનાં .

“ રે ! ચાલ ! ચાલ ! તટ ઉપર ચાલ હાવાં ,

“ તહાં જીવું જરીક પલ્લવ બેઈ લેને ;

“ નિર્માણમાં કુળી જગે પછી, ભાઈ! બેસો,
 “ ને એ પ્રપાત તુજને સુખરૂપ હોજે. ”

જ્યોતિના એ પ્રવાહે ત્યાં હું ખેંચાઈ તટે ગયો,
 ભઈ એ જ્યોતિને મેં ત્યાં સંકેલાઈ ધીમે જતી.

આ એક બાજુ કંટુ પદ્મલ મન્દ હોઈ,
 પાસે ખીણ તરફ સિન્ધુ નવીન ગાજે;
 મહારા દિલેથી વહતો રસનો પ્રવાહ,
 ખન્ને ય વારિ મહીં ઊછળી તે પડે છે.

Y જોતાં ફરી જગત કાંઈ નવીન ભાસે,
 સૌન્દર્ય આ હૃદયતું ય ફરી ગયું છે;
 બ્રહ્માંડની વિષમતા કમી થાય છે કે,
 દેખાય છે સુઘટ ચક્ર અનન્ત વિશ્વે.

તલાવે તો કિન્તુ મુજ રસ કદી મેળ નહિ લે,
 સમુદ્રે રહેનારું નવ છી શકે પદ્મલ મહીં;
 મને ખેંચે સિન્ધુ વળી અરર ! આ પદ્મલ રહે,
 ક્યા વારિમાં હું હૃદય ઠલવું ? ક્યાં જઈ પડું ?

Y બહાલા તલાવ ! ફરી તું ઉદ્ધિ ધની જા !
 બહાલા તલાવ ! તુજ તું રસ ફેરવી દે !
 બહાલા તલાવ ! મુજ તું રસ ફેરવી વા
 રે રે ! મને તુજ સમાન ફરી કરી લે !
 બહાલા તલાવ ! અથવા ઉછળી કુદીને
 આ સિન્ધુદેર મહીં તું તુજ લેળવી દે !
 કોઈ રીતે હૃદય આ તુજમાં સુકાવું !
 કોઈ રીતે હજી ફરી તુજ મચ્છ થાઉં !

હિસે સંકેચાતું પણ વધુ વધુ એ જલ હજી,
 અને આ હૈયું તો વધુ વધુ જ વિસ્તીર્ણુ ધનતુ ;
 નથી વેગા આવી, સર ધની શકે ના ઉદ્ધિ, ને
 કદી ફેલાયેલું હૃદય ન અવિસ્તીર્ણુ ધનશે.

બહાલા તલાવ ! તુજને ત્યજી જાઉં હાવાં,
હેયે સદા ધરીશ હું ઉપકાર તારા ;
ભેટો બને નવ બને , પ્રભુ બાણનારે ,
કિન્તુ મિલાપ નહી આખર એક સ્થાને .
આકર્ષી સિન્ધુ લે છે , ને હું ખેંચાઈ તહીં પડ્યો ;
દૂખતાં દૂખતાં કિન્તુ જીવું નામ જપી રહ્યો !

૨૮ - ૧૨ - ૬૬ .

વેપરવાઈ

હતી પરવા , હતી લગ્નત , હતી જહોજલાલી કે ;
અહો ! દિલ્હારની સોટી જિગરમાં લાગતી'તી કે .
દીઠી મહબૂબને શિકલે પુરી ખૂબસૂરતી - આહા !
હતાં ના આંખને અશમાં તહીંનો ડાઘ જોવાનાં !
હમારી આમદાનીમાં હતો હિસ્સો સનમનો કે ;
જિગરના તાન ઊંઠામાં સફર સાથે થતી'તી કે .
જિગર આલ્યું ઉછાળે . તે હતું કે શ્વાસ લેતું ત્યાં ;
હતી ના એશમાં કોઈ પરહેઝીની હયાતી ત્યાં ;
સનમના માપમાં મહાઈ સમાતું આંસુકું ખ્યાઈ ;
મગર તે હી ચડી જોશે વહું તોડ્યું જીવું ખ્યાલું .
જીલાયું અન્ય કો ખ્યાલે અને ત્યાં એ રહું રમતું ;
મગર એ જામ માશૂકને , અરેરેરે ! નથી ગમતું .
કહ્યું મેં , “ આવને - દિલ્હર ! હવે હદ અન્ય આ જો જો ,
“ હવે હદ અન્યમાં આવી નવું ખ્યાલું જરી પી તો ! ”
ન આવે એ ! ન જાહે એ ! કિસે નિદ્રા બહુ ગાલી !
હમે તો કૂચ છે માંડી ! રહી એ દૂરને પલ્લે !

વિસામો લે સહુ આંહી , કહીં કે ને કહીં કેઈ ;
રુચિ છે સર્વની ન્યારી - સહુને સર્વની ખ્યારી .

હવે જૂઠાં થયાં - બહાલી ! મળીશુ ક્યામતે કે દી !
મળ તું લે સદા તહારી ! હમારી છે હમે લીધી .

સહુની આમદાનીનો વટાતો સર્વદા હિસ્સો ,
ન લે તું આ જિગરનો તો હમે એ મનસખી તહારી .

પડયું રહેશે નહીં કાંઈ , ખલક લૂટાઈ આ જાતી ;
હમોને લૂટનારાથી હમે લૂટાઈને રહેશું .

હમોને છે મળ્યાં ચશ્માં નવાં કાંઈ નવું જોવા ,
તું તહારી આંખથી જોજો હમે જોશુ હમારીથી .

નઝર છે સર્વની ન્યારી , સહુ એકબંદરે સારી ,
ન લાંબી કેઈ કે ટૂંકી , જરૂરીને સહુ જોતું .

સહુ પાણી ગળી પીતાં , સહુ છે દેખતાં જોતાં ,
પછી કાં આવવું આડે ! સમાલો જાતવું જાતે .

હમોને ના તમા તહારી , હમે ના નાતમા તહારી ;
હમે માની શુમાની ના , પછી શી રાહ છે જોવી ?

હમારી આંખનાં ચશ્માં તને ના ખસશે હાવાં ;
અડાવી લો ચડે તેવાં , અહીં વેપાર ખડોજો છે .

ક્યોં સોદો હવે ફીટયો , લલાટે છે લખેલું એ !
નવી આંખો ! નવું નાણું ! નવો સોદો ! નવી લગ્નત !

ઇશારે કોઈને હાવાં હમે દોરાઈને જાશુ ,
તહમારા સાદ જૂઠાને હમે ના કાન પણ દેશું .

અરેરે ! કાન શુ દેવો ? હવે છે સાદ પણ કેવો ?
ફર્યો છે સાદ એ જેવો , ફર્યો છે કાન આ તેવો !

કરીશું યાદ કેઈ દી હમે જો કાંઈએ કુરસદ !
તુ એ રિવાજ એ રાખી , રહે રાજ જહીં રાજ !

તમેને કે હમારામાં , હમેને કે તમારામાં ,
હતી પરવા , હતી લગ્નત ! નથી પરવા , નથી લગ્નત !

૩૦ - ૧૨ - ૯૬ .

હું ત્હારો હતો

બહાલી ! બહાલી ! મુજ હૃદય આ ડોલતું આજ ભાસે ,
બોહો ! એ તો મુજ હૃદયનો કમ્પ બૂનો નકી છે ;
મહાફ હૈયું સ્થિર તુજ દિવે શાન્તિ આવા હતુંતું ,
ત્યારે એ તે ગતિમય હતું કાંઈ છુપું જ છુપું .
હું જાતાં તું ગણીશ નહિ એ દીર્ઘ સંયોગ તૂટ્યો ,
આ સંસારે કદિ પણ કશે દીર્ઘ સંયોગ કેવો !
પ્રીતિ , મૈત્રી , પ્રણય , સઘળાં સ્વપ્ન દૂકાં જ , બહાલી !
સ્વપ્નો દૂકાં વળી રમ્મની એ છેદ દૂકી જ દૂકી .
બન્ધાઈ છે શિથિલ સઘળી લગ્નની ગાંઠ આંહી ,
સંયોગોની કુદરત નહીં દીર્ઘતા , સાંખનારી ;
સંયોગોની કુદરત કદી પૂર્ણતા સાંખતી ના ,
બન્ધાયાં તે લથબથ થયાં એકતા કિન્તુ ના ના .
લાધે આંહી હૃદયપ્રતિમા , ચિત્ર વા કાંઈ એવાં ,
હૈયાની છે પણ જગતમાં આરસી ક્યાંહી એ ના ;
ચિત્રે શિથિ કદિ પણ થતી પૂર્ણ સમ્પન્નતા ના ,
મહાફ હૈયું જગ પર કહીં અન્ય સ્થાને મળે ના .
ના કેઈની કદિ પણ અહીં જિન્દગી ખેવડાય ,
રે રે ! કેઈ કદિ હૃદયનો ભાગ વા ના પડાય ;
પ્રીતિ , મૈત્રી મૃગજલ તણા માત્ર મહેલો કળાય ,
ને મોંઘા સૌ અનુભવ પછી રેડતાં રક્ત થાય .
સ્પર્શે ગોળા પણ અડી શકે એક જિન્દુ જ માત્ર ,
આલિંગે છે હૃદય પણ તે જિન્દુ એ એક માત્ર ;

મહારો તહારો નકી નકી હતો એ જ સંબંધ બંધાતી !
ના લાંબો કે દંઢ યજ્ઞ નહીં ! તૂટતાં શી નવાઈ ! ?

તુંમાં હુમાં બહુ બહુ હતાં બિન્દુ ના સ્પર્શનારાં,
તે સૌ ધીમે બહુ સમયથી કમ્પતાં વાસનામાં ;
અન્તે ગોળો મુજ હૃદયનો કમ્પની તીવ્રતાએ
છોડી આદ્યો તુજ હૃદયને , અન્યને લેટવાને .

બીજું બિન્દુ અવર રસમાં અન્યથી લેટશે ત્યાં,
ને તેમાંથી રસ લઈ લઈ પામશે તૃપ્તિ તે ત્યાં ;
આવી રીતે રસ નવનવે બિન્દુએ કંઈ સ્પર્શી
બિન્દુ બિન્દુ સ્થિર થઈ જશે પામતાં તૃપ્તિ તૃપ્તિ .

ગોળા આત્રા અગણિત લગી એક ગોળે સમાય ,
સૌ બિન્દુની રમમય તહીં એકતા પૂર્ણ થાય ,
તહારી પ્રીતિ મુજ પ્રણયથી હોય ના દીર્ઘ ગાઢી ,
તહારો , મહારો , જગત સહુનો એક છે રાહ - બંધાતી !

તહોયે , બંધાતી ! તુજ હૃદયને ત્યાગતાં કેં રહાય ,
ને અશ્રુ આ તુજ નયનમા ઉછળીને લરાય ;
તહોયે ફેલેલું , પ્રિય પ્રિય અરે ! કાલ તહારો હતો હું ,
ને અત્યારે વહી જઈ હવે આજથી અન્યનો છું .

૩ - ૧ - ૬૭ .

૪ વીણાનો મૃગ

ઉગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો ,
ભીતરે બાગમાં હાવાં ફલગે ગઢ ફેલતો .

વીણા તણો નાદ તહીં સુણાય ,
આનન્દદહેરે અનિલો લરાય ;
જુલો ફેલો એ કંઈ તાલમા ત્યાં ,
વસન્તઝીલા સ્વર બેવડી રહ્યા .

લીતિ કશી એ મૃગને દિસે ના,
પિછાન જૂની સ્થલની નકી આ;
નમાવી શુંગો ચળ પીઠમાં કરે,
યથેચ્છ પછો તરુનાં જરા ચરે.

ઉડી રહ્યો છે જલનો કુવારો,
હોજે તરે રંગીન માછલીઓ;
ત્યાં કાન માંડી મૃગ તે હજે છે,
જરા નમીને જલ એ પીએ છે.

પાસેથી ત્યાં તો સ્વર દિવ્ય આવ્યા,
વાયુ તાણી હહેર મહીં શુ'થાંયા;
કૂદી ઉમંગે ચમકાવી કણો,
સ્વરો ભણી એ મૃગ દોડતો ગયો.

હીંચકે ખાટમાં ખેડી કુંજમાં દિવ્ય સુન્દરી,
ખીનની મીંડ મીઠીમાં એ છે છેક ગળી ગઈ.

દિએ અંગે ન્હાનાં હૃદયમય કે તાનમય શાં!
લતા શા ડાલે છે કટિ ઉપરના સૌ અવયવો!
અહા! કાળા જૂલે કમર પર એ વાળ સઘળા!
દિસે તારા જેવાં ચક્રચકિત શાં સ્તિગ્ધ નયનો!
મળી છે શું આંહી જગત પરની સૌ મધુરતા!
Y આંહી 'વેળાતુ' ના કરવત ઘસાતુ' નકી હશે!
ગ્રહો, તારા, લાલુ જરેર ક્ષણ આંહી અટકતા!
સ્વરોની દેવીનાં નમી નમી અહીં દર્શન કરે!

દૂરથી આવતો દોડી ંહાલો એ મૃગ જોઈને,
કેન્યા તે હસ્ત લગ્યાવી હેતથી આવકાર દે.

આનન્દભીનાં નયને નિહાળી,
પમ્પાળતી તે મૃગને કરેથી;
દાસત્વ મીઠું મૃગમાં દિસે છે,
પ્રેમાળ લીનાં નયને વસે જે.

પછી વીણાતારો મધુર સ્વર હૈવી જગવતા,
હવામાં નાચન્તી સ્વરની કંઈ મૂર્તિ ખડી કરે;
જડી બાણે રાખે નયન મૃદુ કન્યા મૃગ પદે,
અને એ ગહેરામાં નવીન કંઈ ભાવો પલટતા.

મૃગે એ ભાસે છે વશ થઈ જતો કે ગળી જતો,
જરા ડાલે શૂંગો વળી અરધમીઁચ્યાં નયન છે,
નિસાસા લેતો એ મૃગ હૃદય બાણે ઠલવતો,
અને કન્યાશિરે રસમય અભિષેક કરતો.

અહો! ક્યારે ક્યારે થનનથન નાચી કુદી રહે,
વળી એ કન્યાના ઘડીક પદ ચાટે જીભ વડે;
ફરે વીણા તેવાં હૃદય, નયનો, અંગ ફરતાં,
દિસે જાન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા.

પ્રભાતકાલે મૃગ આમ આવતો,
વીણા સુણીને વનમા ફરી જતો;
સ્વરો ન મીઠા મૃગ વિણ ભીઠતા,
સુખી થતી ના મૃગ વિણ કન્યકા.

લગની કે લગાડે છે ઉરોની રસએકતા;
પશુ આ માનવી આ એ કાંઈ લેદ ન પ્રેમને.

દિનો કે આનન્દે રસભર ગયા આમ વહેતા,
સદા રહેતાં ધૂને મધુર સ્વરની આમ દિલ આ;
પ્રભાતે કેઈ એ યથિક ગઢ પાસે અટકતો,
ઘડી સુણી વીણા નિજ પથ જતો આશિષ દઈ.

* * *

તહીં ઉગ્યો છે હજુ અર્ધ લાલુ,
નવીન રંગે નલ છે ભરેલું,
શુકો ઉડે ગીત હજાર ગાઈ,
સહુ સ્થળે છે ભરપૂર શાન્તિ.

ઉદાસ શાન્ત સ્વર ધીન છેડે,
ઉદાર ભાવો મૃગનેત્ર રેડે;
[મચી રહી આર્દ્ર સ્વરોની હેલી,
મહાન આનન્દની રેલ રેલી.

સરસ સુસવાટો થાય ત્યાં બાગમાં કે,
અરર! મૃગ બિચારો બિછળીને પડે છે;
થર થર થર ધૂએ કન્યકા ત્રાસ પામી,
શિથિલ કર થતાં એ ધીન તૂટે પડીને.
મૃગહૃદય મહીં છે તીર લાગ્યો, અરેરે!
બળબળ ઢળતું, હા! રક્ત ભૂમિ પરે એ!
નયનજલ વતી એ કન્યકા ઘા ધ્રુવે, ને
મૃગ તડકડ થાતો હાંફતો શ્વાસ લે છે.

મિથાઈ એ જાતાં નયન દરદે બે ક્ષણ, અને
ઘડી કન્યા સામે રુદનમય એ શાં નિરખતાં!
અરે! છેલ્લે થાયે નિજ પ્રિય કને એક નજરે,
વહે છે કેં આપું નયન મૂકું ચોંટી રહી હવે:-

“કરીને શીર્ષાં તુમ્બું, નેત્રની નખલી કરી,
“બળવી લે, બળવી લે લહારં ધીન હળ હળ!
“કૃપા હોજો, દયા હોજો પ્રભુની ધીનની પરે!
“અનુકૂલ સ્વરો મીઠા હોજો આ તુજ હસ્તને!”

કન્યા બિચારી દુખણી થઈને
એ શીર્ષાં જોળે મૂકતી રડે છે;
ત્યાં પાછળેથી નર કોઈ આવે,
વાત્સલ્યભાવે વહતો જણાયે :-

“અયિ પુત્રિ! શિકારી તો પાપી છે તુજ આ પિતા!
“ભૂલી જાએ! બળવી લે લહારં ધીન હવે જરા!”

હૃદય સ્થિર નથી એ કન્યકા ગાપડીતું,
નજર નંવ કરે તે, કોણ આવ્યું ન આવ્યું;

પણ દઢ થઈ અન્તે અશ્રુમાં તે ગળન્તી
 હરદમય છતા એ કાંઈ મીઠું લવે છે .-

“તુમ્હું તૂટી પડ્યું ! અરે ! જિગરના ચીરા થયા છે , પિતા !
 “રે ! આ સાલગનાર ના જગતમા એલું થયું છે , પિતા !
 “વીણા બન્ધ થયું ! સ્વરો ઉડી ગયા ! ખારી બની ઝિન્દગી !
 “સાથી ના જગમાં રહ્યો ! પ્રભુ તણી આશિષ એવી મળી !
 “મૃત્યુને વશ આ કદા થઈ ગઈ ! હું એ બની મૃત્યુની !
 “આ સંસાર અસાર છે ! અકેકલા ! એ શીખ આજે મળી !
 “ઠંડાલાં હાય અરે અરે ! જગતમાં ઠંડાલાં ઉરો ચીરતાં !
 “ભૂલોની જ પરમ્પરા જગત આ , એવું દિસે છે ! પિતા !
 “ક્યાં શ્રદ્ધા ! અહ ! મૈમ ક્યાં ? જગત આ આખું અકસ્માતનું !
 “જે ખ્યાલુ મૃગને મળ્યું મરણનું તે હું ચ માણ ! પ્રભુ !
 “જેમ એ ઘડી આ લઉં મૃગ અને વીણા તૂટેલું , પિતા !
 “એ નિર્મોણ અનન્તના જલ મહીં ફળું પછી હું , પિતા !

* * * *

દિનો કે કન્યાના હરદમય , ઝોહો ! વહી ગયા ,
 ક્યાં છે એ ગાત્રો , મુખ પણ ફેરું છેક જ , અરે !
 હવે જો કોઈ એ પથિક ગઢ પાસે અટકતો ,
 શિલા ત્યાં આ વાંચી કંઈક હુંખમાં તે ફૂળી જતો .-

{ “કલા છે ભોખ્ય મીઠી તે ભોક્તા વિણ કલા નહીં !
 “કલાવાન કલા સાથે ભોક્તા વિણ મળે નહીં !”

૭ - ૧ - ૬૭ .

મતમેદ

નહિ નહિ નવો કિન્તુ આ તો જુનો મતલેદ છે ,
 મુજ હૃદયને તહારી સાથે છતા મળવું ગમે ;
 કદિ કદિ અહીં આવી વેળા કહુ મતલેદની ,
 કદિ કદિ હશે આનન્દોની વળી લહરી અહીં .

કથન કરવું શાને, બહાલી ! અહીં મતલેહનું ?
જગ રમકડું આ તો આખું નહીં મતલેહનું !
મગી મગી રહે હુંથી, બહાલી ! મળાય જહીં જહીં,
બુદી બુદી વહે જ્યાં શ્રેણી ત્યાં બુદાઈ લલે રહી.

પડ છુપી રહ્યાં હૈયે હૈયે અનેક બુદાઈનાં,
પ્રતિ હૃદયમાં કિન્તુ મીઠી કંઈક સમાનતા ;
મુજ જિગર આ, બહાલી ! તુંને સદા અતુકૂલ હો,
રસ તુજ દિલે જેવો તેવો સદા ધરતું રહો.

હૃદયરસ આ ઝીઝાયેલો બને કદિ ના બને,
મુજ જિગરને ઘોષો આશા નહીં કંઈ એ હવે ;
મળતર તણી આશા બૂઠી જનો ધરતાં દિસે,
ગતિ કંઈ કરી તે કીધામાં બધો બદલો મળે.

જગત પર આ જન્મ્યાં પ્રાણી સહુ મતલેહથી,
ફેરજ સહુને શીષે આંહી બુદી જ બુદી પડી ;
મુજ જિગર આ તહારા જેવું બરાબર હોય જો,
મુજ જિગરની આ સંસારે જરૂર કરી ન તો.

મત કંઈ મળ્યું બાઝી બાઝી ઉરો ક્ષણ બે રહ્યાં,
અરર ! તહીં એ છુપા કાંટા હતા મતલેહના ;
નહિ સમજશું, ત્યારે ક્યાં તે બુદાઈ વસી હશે,
નહિ સમજશું, હાવાં ક્યાં આ ઉરો મળતાં હશે.

સ્મૃતિ તણી અને આશાની ના અહીં પરવાનગી,
ક્ષિતિજ પછી તો કોઈની એ ન દૃષ્ટિ પડી કદી ;
અટકી અટકી અન્ધારામાં લમ્યાં, લમવું હળુ ;
રૂઠન કરવું થોડું, થોડું વળી હસવું હળુ.

પ્રિય પ્રિય ! અરે ! લૂછું તહાઈં જરા જલ નેત્રનું,
પ્રિય પ્રિય ! અરે ! મ્હાઈં હૈયું જરા હલકું કરું ;
પ્રિય પ્રિય ! તને વાતો જાંડી જરા દિલની કહું ;
મુજ જિગરથી જે થાશે તે પ્રયોગ કરી લઉં.

મુજ નિગરના ખાલી ખાલી પ્રયોગ બધા પડ્યા ,
કુદરત તણા સાચા સાચા પ્રયોગ બધા થયા ,
રુદન કરવું ત્હોયે શાને ? નહી રડવું બહું :
હૃદયજલને ખારાઈમાં ન ભેળવવું બહું .

મુજ નિગરની આશાઓથી ચણાય નહીં ગિરિ ,
સમય કરશે તે આ મ્હારા બલે બનશે નહીં ;
મુજ હૃદયની વાતો હું તો કહી ન શકું , પ્રિયે !
કઠિ સમજશે ત્યારે કહેવા જરૂર નહી રહે !

તુજ મત તણા બિંડા પાયા ન માનીશ તું કદી ,
મૂલરહિત છે આ તો ભોળું નકી તરુ માનવી ;
કુદરત મહીં તમ્મુ તાણી સહુ વસતાં દિસે ,
કુદરત કદી કોઈને એ ગૃહો ચણવા ન દે .

સમજણ નહીં , ક્યારે ત્હારું વહાણુ ડુબી જશે ,
કંઈ લહરીથી ? ક્યારે ? ક્યાં ? એ પલાશ ફરી જશે ,
સમજણ નહીં , નેત્રો કેવાં તને મળશે હવે -
મુજ નયન ના જાણુ ક્યારે ફરી ફરશે હવે .

વરસ કરતું તે ના ફહાડા કદી નિરખી શકે ,
જીવિત વહતાં થાતું કાંઈ નવીન ક્ષણે ક્ષણે ,
નભર કરતાં ભૂતે દૃષ્ટિ કંઈ કંઈ ભાળતી ,
પણ ન સમજુ ક્યાંથી ? શાથી ? પડ્યો ઉપડી અહીં .

મુજ નિગર આ ત્હોયે શાને પુકાર કરી-રહ્યું ?
સમજણ નહીં , ત્હારામાં શું મને ઘસડી રહ્યું ?
ચડતી ભરતી વ્યક્તિ માટે ન બન્ધ કદી ઘટે ,
પણ પ્રણયમાં શું ના દેવું ? ન શું કરવું ઘટે ?

ત્હારો બોલ

સતું નીલવરણું ઘાસ,
 ઝાકળમોતિડાં ચોપાસ,
 ગણતી ખિન્ડડાં તું જાય,
 ને મુજ મ્હોં લણી મલકાય.
 તે દી પ્રેમનો તે કોલ
 દીધો તે મને આણમોલ.
 સુણતું પંખિડું તે એક,
 તરુમાં પાસ બેડું છેક;
 ત્હાડું સાંભળી એ હાસ્ય
 ચમકી તે ઉડયું આકાશ.
 ને આ ઝરણુ આદ્યું જાય,
 તેમાં આપણી છે છાય;
 તે તું જોઈ જોલી આમ :—
 “ઠાલા ! તુંજ મ્હારો રામ !
 “મ્હાડું તુંજ ઠાલું નામ !
 “મ્હારો તુંજ છે આરામ !
 “છળી તુંજ નીરમાં દેખાય,
 “દહેરે દહેર લેતી જાય;
 “મ્હારી ખાથમાં ગૂંથાય,
 “ત્યાં એ પ્રેમ ઉભો થાય !
 “કિન્તુ મુજ ઉરે આવેખ
 “ત્હારો છે વધુ સુરેખ !
 “ત્યાં તું નેણુ જોડાં નાંખ !
 “ત્યાં તું રૂપ ત્હાડું ઝાંખ !
 “પલટી યુગો છો બહુ જાય,
 “ત્યાંથી તે ન પણ ભુંસાય !

“મ્હારો તુંજ ! મ્હારો તુંજ !
 “ત્હારી જન્મજન્મે હુંજ !”
 તે તો કાલની હજી વાત,
 ત્યાં તો તેં કરી મુજ ઘાત !
 ઝખમો કેમ આ રૂઝાય ?
 જવાલા કેમ આ ખૂઝાય ?
 પાણી ગયું તાણી જોલ !
 કાલે કર્યો જૂઠો કોલ !
 તમરું લવી કાંઈ વાત
 હાંસી કરે મ્હારી આજ !
 આજે એકલી છે છાય,
 જગમાં અન્ય ના દેખાય !
 ખીજે કર્યો ખીજે વાસ !
 ને મેં ત્યજી તેની આશ !
 સૂકું થઈ ચૂક્યું ઘાસ !
 મોતી નથી એકે પાસ !
 આખું રૂયું છે આકાશ !
 રે ! હું પડ્યો છું ઉઠાસ !
 ફરવાનું હતું આ સર્વ
 તેનો શું ધરું હું ગર્વ !
 તે તો કરી કિન્તુ ખેલ !
 આશાએ ચણ્યા જ્યાં મહેલ !
 જૂડું પુષ્પ ! જૂઠી વાસ !
 જૂઠો પ્રેમનો વિશ્વાસ !
 સાચો એક આ નિઃપ્રવાસ,
 જે છે હજી મ્હારી પાસ !

દિન તે સ્મરું છું દિનરાત ,
મૂકું છું છૂપો નિઃશ્વાસ ;
પંખી રખે કેા હુલાય ,
માણે મૂકી ઉડી જાય !
ઉડી રખે જૂઠાં થાય ,
પંખી કેા એકલું રીખાય !

હુથી હુંજ તને દેવાય ,
કિન્તુ પંખી ના હુલાય !
કુણ પંખીના દિલમાં જ
સાચા પ્રેમનો છે વાસ !
તેનો ફરે ના કેા ખાલ ,
મીઠો સદા તે કહ્યોલ !

૧૦ - ૧ - ૬૭

જોળો રસ

હુંજો કે આનન્દો, પ્રણય સખીનો કે કંઠિનતા ,
ઝરાઓતું જોવું ઉઠધિ તાણું એ ગર્જન મહા ;
શુકોતું સ્વચ્છન્દી અપદ્મ ચુરિલું ગીત મધુરું ,
લતા, વૃક્ષો, પુષ્પો, અનિલસહરી તે જગ ખધું .
સહુ આ પૂરે છે સુજ જિગરમાં આસવ કંઈ ,
મને ભામે સૌમાં રસનવીનતા આસવ થકી ;
અરે ! ખાલી કિન્તુ નયન સુજ ઘેરાં થઈ રહ્યાં ,
નશામાં મહાલનું વિક્ષણ સુજ ડાલે જીગર આ .
અહો ! મોતિડાં શાં મધુર કંઈ ખિન્દુ છલકતાં ,
અરેરે ! એ દેવી અમર રસ ઠાળાઈ વહતો ;
' અતિ ન્હાતું ખ્યાલું સુજ હૃદયનું ને રસ ખહું ' ,
કહી હું રોનારો ! અખૂટ રસ એ ક્યાં કુદરતી ?
અહો ! જોળા મેલો જલધિ પર જેવા વરસના ,
ઢળે તેવો આ એ સુજ રસ અરેરે ! રણ મહીં ;
ગમે છે કેં એલું કુદરતઉરે એ છલકતું ,
રુચે છે આ ખ્યાલો અખૂટ મધુ રેડયા જ કરવું .
અહો ! તો હું કાં ના સુજ રસ કંઈ અન્ય ઉરને ?
ન કા કેા સ્વીકારે ? વળી દઈ શકું હું પણ ન કાં ?

અરે ! શું સ્વીકારે ? પ્રતિ હૃદયમાં એ જ વહતું,
 દિસે આંહી કે ત્યાં કુદરતનું ઔદાર્ય સરખું.

કવિતા ગાઉં છું, ઘડીકે રસની ત્યાં સફળતા,
 બહુ હીરા કિન્તુ દિવસ અઘળા વ્યર્થ જ જતા;
 કવિતા ગાતાં એ અસુકે રસ તો એમ જ ઢળે,
કવિતામાં કે હી કવિ ન રસ પૂરો ધરી શકે.

પ્રિયાને આલિંગનું, મુજ હૃદયને જે પ્રિય સદા,
 સખાને લેતું છું, મુજ જિગરની જે પ્રતિકૃતિ;
 અહોહો ! ત્યારે તો મુજ જિગર વિસ્તીર્ણું બનતું,
 અરે ! કિન્તુ ત્યારે રસની પણ હેલી વધી પડે.

અહો ! જેવો પ્રેરે મધુર રસ ત્યારે લપટવા,
 ન હું તેવો કે હી લપટી શકતો ગાઢ પ્રિયને;
 ઉરોની વચ્ચેથી છલકી પડતો એ રસ, અને
 અરે ! બાઝી રહેતાં દિલ ન કદી સન્તુષ્ટ બનતાં.

અતિ તૃપ્તિ કે હી નથી નથી થઈ કે નહિ થશે,
 ઉરોના ખ્યાલામાં રસ નહિ કદીએ સ્થિર રહે;
કવિતા ગાતાં કે પ્રિય હૃદયની લેટ કરતાં
બહુ દૂંધું ભાસે ભવિત મુવનું એ ક્ષણ સમું.

કંઈ છું હું કાંઈ, ઝરણુ કદિ એ બન્ધ પડશે,
 દુઃખોને માટે અરર ! નવ કાં સંગ્રહ કંઈ ?
 પ્રતિ બિન્દુ મહારાં નયન ઉર ઉન્મત્ત કરતું,
 પછી આ સિન્ધુની મુજ દિલ અપેક્ષા નવ ધરે.

અરે ! કિન્તુ ના ના અમર રસનો સંચય થતો,
 અલાતું ના મોળું જલધિ લારતીનું કદિ અરે !
 અલાતાં તો ધારે ગતિહીન બની એ નીરસતા,
 અને દેવી ફોફાં કહુ કહુ થઈને વિષ થતું.

અરે ! 'શાને રોવું ?' રસમય છતાં કેમ કરવું ?
 શરાબોતું પીવું ચૂપ રહી ન ખ્યાલું ક્યમ લલા ?

ન કાં શ્રદ્ધા રાખું કુદરત તણા એ રસ પરે ?
 વહન્ટી વેળામાં સુખમય બની ના ક્યમ હૂણું ?
 મળે છે ઔદાર્યે પછી ક્યમ બનું કંબુસ લલા ?
 અરે ! મૈત્રીને જૂઠી ફિકર કરવી કાલની લલા ?
 શિક્ષા કાળી, કાંટા, પરવત, અને આ રણ બધું,
 ભલે એ સિન્ધુના વિપુલ ગરકાવે છલકતું .

અહો ! બહાલી ! બહાલી ! ભર સુદિત આવો લપટશું,
 ભરી પી પી ખાલાં સુખી સુખી બની મૂર્છિત થશું ;
 ભરી મસ્તી દહેરી હૃદયશઢ છે ને વહી જતા,
 ઝરા છે ને ચીકા અમર રસના એ છલકતા .

૧૪ - ૧ - ૬૭ .

સ્મૃતિ

દિન એક ગયો ! પછી લાખ ગયા !
 શિરમાં પળિયાં પણ આવી ચૂક્યાં !
 ઊરતું જળતું ચ શમી જ જશે !
 પણ તે ચટકું ફરી ક્યાં મળશે ?
 દિનરાત સદાય જળ્યા કરતું !
 સહતાં સહતાં પણ કેમ સહું ?
 સહશું ! રહશું ! જળશું ! મરશું !
 સહુ માલિકને રચતું કરશું !
 કંઈ બાકી રહું ? હરિ ! ચાચી લગ !
 ન સુકાવ ભલે જલ નેત્ર તણું !
 પણ તે દિનને વિસરાવીશ ના !
 સ્મૃતિ તે રહી તો હુંખ લાખ લલા !

૧૫-૧-૬૭.

૪ કુસુમ માટે પ્રાર્થના

ડાળી કહો કે કાંઈ, હૃદયરસ કહો કે સુખ કહો,
 ય બગીચે આ મહારે કુલ બસ રહું એક જ હવે;
 અરે! વાયુ ભૂંડા! અડીશ નહિ મહારા કુસુમને,
 તને શું છે? ભાઈ! મુજ જિગર છે ત્યાં વિરમતું.
 અદેખો તું શાને? મુજ હૃદય ના ના બહુ સુખી,
 અરે! લીધાં મહારાં કુસુમ સઘળાં તેં જ ઝડપી;
 રહું છે આ છેલ્લું! તુજ શરણુ છે! મ્હેર કરવી!
 નથી દાવો કાંઈ! પણ અરજ આ ભીર ધરવી!
 પ્રભુનો તું છે તો પ્રભુવત દયાળુ કંઈ થશે,
 ઉન્હા શ્વાસો ત્હારા મુજ કુસુમથી દૂર કરશે;
 મ્હને આ ઝાળોમાં શરણુ નહિ, ટેકો નહિ કશો,
 ફરે આંખો કાંઈ બસ નિરખતાં આ કુસુમડું.
 કરી લે આહિ તે મુજ સહુ જ જોળે તુજ પકડ્યું,
 ન સત્તા મહારી કેં બહુ બહુ કરું તો રડી રહું;
 અરે! રાનારાને રુદન હજી દેઈ કરીશ શું?
 જવા દેને બાપુ! જખમી ઉરને દે જખમ શું?
 હશે કાંટા પુણે પણ મધુર એ કંટક મને,
 અરે! કાંટા માટે કદિ પણ હવે હું ન વિલપું;
 નહીં ખેડું કાંટા, નહિ જ કદિ ઇચ્છા પણ ધરું,
 હજો કાંટા માથે કુસુમ કુમળું એ મુજ સદા.
 મ્હને-એ કાંટાથી બહુ સમયથી મહોખત થઈ,
 મ્હને એ કાંટાથી રુદન કરતાં લજ્જિત મળી;
 અરે! ચોડયા હૈયે, જિગર ચીરતાં એ નવ ડયો,
 હવે તો કાંટાથી મુજ હૃદયનું બન્ધન ઠંથું.
 ઉગારી લે તેને, મુજ જિગરને દે ઉગરવા,
 નથી મીઠું ત્હોયે જીવિત વધુ ખાડ કરીશ ના;

અરે ! નહી આબ્યો મુજ કુસુમને શું લઈ જવા ?
અરે ! મહારાં નેત્રે રુધિર ખરડી અન્ધ કરવા ?

ન તેની તૈયારી તુજ સહ હજી કૂચ કરવા,
ઉખેડી તે દેવા મુજ ઉર ન તૈયાર અથવા ;
જરા તો ઠેરી જા ! અમુક સમયે છે તુજ સહુ,
અમારાં હૈયામાં અરર ! હજી કાંઈ રહી ગયું .

અમે શીખી લેશું પ્રણય કરવાની નવીનતા,
V પછી તો આનન્દે ઉખડી ઉખડીને તુજ થશું,
પડું છું હું આડે, મુજ ઉપર જવાલા તુજ પડો,
કુલો ચૂંટી લેવાં ! અરર ! તુજને એ નવ ઘટે .

પ્રભુ ! તારાં સર્વે, મુજ નહિ કશું આ જગતમાં,
મહેને મહારે કિન્તુ કુસુમ મધુર આ મુજ ગણ્યુ ;
હયાણુ તું તો છે પણ ન નિરખું હું તુજ દયા,
અરે ! તેથી થાયું મૃદ કુસુમડા ઉપર કૃપા .

૧૬-૨-૬૭.

एक चिन्ता

શયનો પુલનાં કરમાઈ ગયાં !
અનિલો સુરલે સહુ લેઈ ગયા !
અહ ! કંટકની જ ણિછાત રહી !
ખસ કંટકની સહુ વાત રહી !

અમી નિર્ગળતું ઝરણું અટક્યુ !
V વિવનો પરિવાહ વહ્યો જ પ્રભુ !
સઘળા પલટાય સહાઈ ગયા !
ભવ એક મહીં ભવ લાખ થયા !

મુજ નેત્ર તણું સહુ હીર ખળ્યુ !
V મુજ વ્યર્થ ગયું સઘળું ગણ્યુ !

પાણી એ નયનો, મૃદુ એ નયનો,
હળુ શું રડતાં જ હશે નયનો ?

૧૬-૧-૬૭.

અસ્વસ્થ ગૃહિણી

શાન્ત છે, બન્ધ છે આંખો, કાંઈ જઈ કમી દિસે ;
ત્હાય છે તમ ને ઢીલાં કામલાંગો હળુ બવરે .

પુલ્લા રહ્યા છે મૃદુ ચોષ નહાના ,
નિદ્રા મહી છે સુકુમાર ખાલા ;
ન અંગ એકે જરી એ હલાવે ,
ઉઠે ન ઉઠે ફરી કોણ જાણે ?

ધગેલા એ ઝિછાનાની પાસે કોઈ યુવાન છે ;
' રમે તે જાગતી,' તેવી ભીતિ તે મુખ ઉપરે .

યુવાન શ્વાસે ડરતો લીએ છે,
ચિન્તા જાડી એ ઉરના જરે છે;
છે નેત્ર એ મ્હેં ઉપરે ઢળેલાં ,
ક્ષણે ભીંજતાં, ક્ષણમાં સુકાતાં.

“ મધુર ફુલડાં ! આવી આવી પીળાશ ધરીશ ના !

“ તુજ ભ્રમરને એ હૈયેથી ન દૂર કરીશ, હા !

“ તુજ નયન આ મીંચાયેલાં જરીક ઉઘાડને ! ”

પ્રણયી ડરતો કાંઈ આલું મુખે નિરખી અરે !

નથી એ સાંભળ્યા શબ્દો, ત્હાયે આંખ ઉઘાડતી ;
ટાંગેલું ચિત્ર કે સામે, ત્યાં તે દ્વિષ્ટ લગાડતી .

તહીં ચિત્રે કે જે રમત કરતાં ખાલક દિસે ,

શુલાળો શાં બન્ને મધુર વદનો એ સ્મિત કરે ;

(રમાડે તેઓને કમલવદની કોઈ લલના ,

મૃદુ કુંજી તાણ મુખ પર હસે ચૌવનદશા .

ઝરા પાસે ઝૂંડે તરુવર તણાં દૂર દિસતાં,
લતા ને ગુલમોની વિટપ પર પુષ્પો ઝૂકી રહ્યાં;
કુણે સન્ધ્યાલાનુ સુરખી ભરતો સૌ સ્થલ પરે,
ઝૂળતો ભાસે ત્યાં જલધિવીચિથી સિક્ત બનતો.

દેખતાં રંગ એ રાતા આકાશે ચિત્રમાં રૂડા
બને નેત્રો કંઈ ભીનાં, ઘેનમાં લવતી જરા:—

✓ “અહહહહા! હશે ચિત્રના સમું
“ગૂહની ખૂંદાર આ નિશ્ચ કે રૂડું!
“નવ કીકું કહી એમ ભાસતું!
“નિરખવુ ન તે કોઈ હી હવે!

✓ “મધુર પુષ્પ એ! વેલડી સખિ!
“પ્રણયથી તને હું ઉછેરતી!
“નવ કહી હવે સિયવી તને!
“મધુર પુષ્પ ના ચૂંટવાં હવે!

✓ “મધુર પુષ્પ એ! વેલડી સખિ!
“મુજ ખિછાતની પાસ કે પડ્યાં!
“અરર! પ્રેમની અન્થિએ જડ્યાં!
“મુજ જ્વરે અરે! ક્ષીણ સૌ બન્યાં!

✓ “પ્રણયી પુષ્પ એ! ખીલતાં રહે!
“મુજ પિયુ તણા હારમા વસો!
“નવીન રંગ તું વિશ્વ ધારજે!
“ન તુજ લહાણું હું પામતી ભલે!”

“પ્રિય પ્રિય સખિ! આ શું? આ શું? ન આમ બટે થવું?

✓ “કરુણ હરિએ ત્હારે માટે હજી સુખ છે ભયું!
“તુજ કર વતી ચૂંટાયેલાં ફૂલો કરમાય ના,
“મધુર પુલકાં તે આ કંઈ હજી મહું ધારવા!”

નયન પર છવાતાં અશ્રુનું એક ખિન્દુ,
અટકી ચૂપ થયો એ કંઈ રૂઢાઈ બતાં;

દરદ કંઈ કમી એ થાય છે સુંદરીનું,
મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીઝાઈ જાતાં.

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમાં ફરી એ ગૃહ દૂળતું,
પડે ત્યાં પાંચ વાજ્યાની ટકોરી ઘડિયાળમાં.

ફરી નયન ઉઘાડી સુંદરી ચિત્ર જોતી,
અરર ! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર બહેતી ;
ટપટપ ટપકતાં ણિન્દુડાં લૂછી નાખી,
કરુણ સ્વર વળી એ ધ્રુજતો નિકળે છે :

“અરર ! બાલુડાં ! બાપલાં ! અહો !

“જનની આ હવે સ્વર્ગમાં જતી !

“સમજશે નહીં શું થઈ ગયું !

“રમકડું કયું હાથથી ગયું !

“વિસરી શે જશે છાતી બાપડી

“ઉપર જે તમે ફૂટતાં સદા ?

“વિસરી ના શકે બાલ માતને !

“રમત તો હવે રોઈને કરે !

“તમ પિતા સદા બહાલ રાખશે !

“પણ ન માતની ખોટ ભાંગશે !

“નહિ નહીં મળે મા ગઈ ફરી !

“જગતમાં નકી મા બને નહીં !

“દિવસ જે સહુ લાઠ પૂરશે !

“દિવસ જે દયા સર્વ રાખશે !

“પણ ન છાતીએ કોઈની તમે !

“રઝળતાં હવે એકલાં રહો !

“બહુ ફરી શકી બહાલ હું નથી !

“કેદિ રડાવતી હું ઘણું હતી !

“તમ દિલો ક્ષમા આપશે મને !

“પણ ન માતને ચેન કેં પડે !

“ અરર ! બાપલાં બાલુડાં ! અરે !

“ તમ પરે હવે ઢાલ ના રહી !

“ રડતી દૂર જે બે ઘડી થતાં !

“ અરર ! તે હવે દૂર સર્વદા !

“ ત્યજી દઉં નહીં સ્વર્ગ, બાપલાં !

“ ઘડીકે તેથી બે હર્ષમા રહેા !

“ સહુ હવે સદા બોલશે રડી,

“ જનની છે જરા ગામ કો ગઈ ! ”

“ અરર ! એ તમે કેમ માનશો ?

“ રડી રડી મુખો ના મુકવજો !

“ નવ જહું ગમે ગામ એ મને !

“ પણ ન ઠેલી એ સાદ કો શકે !

“ અરર ! ના શકું શાન્તિમાં મરી !

“ હૃદય ઝીલતું ભાર આ નથી !

“ પણ તણી કૃપા પામજો સદા !

“ સહુ અનાથનો એ જ નાથ છે !

“ જરીકે મહાં હવે બેઠું તો લઉં !

“ ડયમ ભલા નથી આવતાં અહીં ?

“ કદિ ન બેલમાં ખોટી હું કહું

“ તમ કને નહીં કોઈ બી રડું !

“ પણ મને તમે દેખતાં જ કાં

“ મૃદુ મુખો જરા બાલરાં કરો ?

“ દિવસ બે હવે હર્ષથી રમો !

“ પછી સહાયમાં માતની હુવા ! ”

થંડીએ કમ્પતા ગાત્રો શબ્દો બન્ધ થયા, અને
પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ દઢ છાતી કરી કહે:—

Y “ અરે ! બહાલી ! બહાલી ! રુદન તુજ ભેદે હૃદય આ,
“ ન કેં રાવા જેવું, પણ ન મુજ હૈયું સ્થિર રહે ;

✓ “અભુની સામે જો, તુજ નિગરને શાન્ત કરવે,
“ત્યજે શાને આશા? અભુ તણી અહીં જે પ્રતિકૃતિ.”

✓ હુબખો હસ્ત એ ભેંચો થઈને પિયુને અહે,
છાતીથી આંપતી છાતી મુન્દરી હુમકાં ભરે.

ફરી નયન ઉઘાડી મુન્દરી ચિત્ર ભેતી,
અરર! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર બહેતી;
ટપટપ ટપકતાં બિન્દુકાં લૂછી નાખી,
કરુણ સ્વર વળી એ મૂળતો નિકળે છે:—

✓ “બહાલા! બહાલા! તુજ હૃદયને ચીરનારી થઈ હું!
“તે બાલાના મૃદુ હૃદયને રેંસનારી થઈ છું!
“ખચ્યાં તો તે અભુ અનુઅહે ઉછરી કાલ જાશે!
“કિન્તુ ધા આ મુજ નિગરથી કેમ ભૂલી જવાશે?

✓ “એ તો મ્હારી સરલહૃદયા, મેં જ તેને ઉછરી!
“મીઠી ત્હારી હૃદયઝરણી નાચતી ત્યાં જ ચાલી!
“બહાલા! મ્હારું જીવિત લઘુ આ મોહતેમાં જ પામી
“છૂરી તીખી અણુથી દિલકાં ઉપરે કાં ઉગામી?

✓ “જૂઠાં કીધાં! કદિ ન મળશે! જિન્દગી રોઈ રહેશે!
“રે રે! કોની હૃદય બળતાં વિશ્વમાં સહાય લેશે?
“લોખા બહાલા! તુજ નિગરનું સોખતી કે રહ્યું ના!
“ને હું તો આ જખમ દઈને બાઉં છું ફર, બહાલા!

✓ “બહાલા! છેલ્લે મુજ કઠિનતા માફ પસ્તાઈ માગે,
“મારી દેશે પણ વિસરશે નાથ! તું કેમ ધા તે!
“કેવી રીતે મુજ બળતરા શાન્તિ પામે, અરેરે!
“કેવી રીતે તુજ હૃદયનો દાહ હોલાય, રે રે!

✓ “પાપી મ્હારું હૃદય ગણતું નાથ! પાપી તને તો!
“રે રે! જોયું તુજ નિગરના પ્રેમમાં પાપ મેં તો!
“તું તો તારો ગગનપડે સર્વદા ખેલનારો!
“બહાલા! હું તો જગત પરના સ્વાર્થનો છેક કીડો!

- ✓ “ તોયે દોળ્યો તુજ રસ સદા સ્નેહથી હું પરે રે !
 “ ધિક્કાર્યો મે , નવ કદિ ગણ્યું થય છે શુ તને તે !
 “ “ અપુ” છુ ” એ હૃદય સમજી અર્પનારું શકે ના ,
 “ ને ઔદાર્યે મુજ હૃદયને સાચવ્યું તે જ બહાલા !
 ✓ “ પ્રેમી બાલા ! કરવત યની પ્રેમ હું કાપનારી !
 “ યાત્રુ” શિક્ષા કુદરત કને કરની ફરતાની !
 “ રે રે ! બહાલા ! તમ હૃદય તો મૃત્યુમાં મહાલનારાં !
 “ ને એ મૃત્યુ મરતી સળીના હસ્તથી પામનારાં ! ”

થંડીએ કમખા ગાત્રો , શળદો યન્ધ થયા , અને
 પિયુ એ લૂછતો અશુ પમ્પાળી પ્રિયને કહે—

- “ બહાલી પ્રાણુ ! અરે ! અરે ! હૃદય આ તહારું જ તહારું સદા ,
 “ તું કેવી , તુજ પ્રેમના ઝરણુમાં છે ભવતો ભવ આ !
 “ તે એ છે તુજ આ મહાન દિવના મિન્ધુ તણી માછલી !
 “ વાતો દિનતુ વીતેલ સમ તણી ના હાવાં ઘટે બોલવી !
 “ શું હુ માફ કરૂં ? અત્રે ! પ્રિય સખિ ! શું માફ હુ ના કરૂં ?
 “ આપે ઈશ મને અહો ! હૃદય આ તહારું સદા પૂજવું !
 “ ચોટોહો ! મતલેની તુટી પડી આજે દિવાલો દિસે !
 “ તો , બહાલી ! મુખથી ગયા સમયની વાતો કરીશું હવે ! ”

નયન પર છવાતાં અશ્રુનું એક ઝિન્દ
 અટકી ચૂપ થયો એ કઠ ર માઘ બતાં ;
 દરદ ડાઘ કમી એ થાય છે સુન્દરીનું ,
 મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીઝાઈ બતાં.

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમાં ફરીની ગૃહ એ પડે ;
 કાચના દારમાંથી ત્યા સન્ધ્યાના કિરણો ઢળે .

સ્વપ્નને સાદ

- સ્વપ્નનું ! સ્વપ્નનું ! તું મીઠું !
 બહુ દિનથી ના દીઠું ! - સ્વપ્નનું ! કેવું તું મીઠું ?
- તું વિશ્વ આશા ને સ્મૃતિ ઉજડ મહેલ સમાન !
 તે ત્યાં તું ને તે વિના આ સંસાર સમશાન !
 સ્વપ્નનું સંસારે મીઠું !
- તું તરણીની સુન્દરી — તું બચ્ચાંના ખેલ !
 જેવો જેનો તોર ત્યાં તેણું તું ન મળેલ !
 સ્વપ્નનું સૌને તું મીઠું !
- તું સ્વપ્નનું નહિ રાતનું ! તું સ્વપ્નનું નહિ સૂનું !
 તું સ્વપ્નનું સુખ ઝિંકંગી ! આખેલડીનું રતન !
 સ્વપ્નનું મહારું તું મીઠું !
- આજ નિશાએ આવજો ! હું સ્વપ્નનું ! તું સ્વપ્ન !
 તે મહાં તું બતલાવજો ! તું સાચું ! હું સ્વપ્ન !
 સ્વપ્નનું બહાલીનું મીઠું !
- મહારું ધાયું ના બને ! મહારું ધાયું થાય !
 તું મહારા ઉરનું સુધા ! હાજર હાં ન સદાય ?
 સ્વપ્નનું મીઠું તું મીઠું !
- આ દરિયો ખારે ભર્યો ! હું છું તેનો ધાર !
 તું અમૃતઝરણું ભળ્યે ધારે પુલનો હાર !
 સ્વપ્નનું દેવી તું મીઠું !
- જે ખોયું મેં દૂર છે ! એવું એ તુજ પાસ !
 તે તહાર મહારું ધ્યુ ! એટલે હવે કે રાજ !
 સ્વપ્નનું બહાણું તું મીઠું !
- તું આ રક્ત તણું દીપ ! આ ઉર તહાર તખત !
 હું ના પૂણું કોઈને ! હું તો તહારે ભક્ત !
 સ્વપ્નનું સાચું તું મીઠું !

- ✓ આ ઉરના ઉર્મિ પરે તહારી કંઠે બિછાત !
આંસુડે પગ ઘોઉં હું, તહોયે કેમ રીસાય ?
સ્વપનું મોંધું તું મીઠું !
- ✓ તું સ્વપનું રીસાય તો હું સ્વપનું છું ખાક !
સ્વપનું સ્વપ્ન વતી રહું ! સ્વપનું જગનો રાહ !
સ્વપનું એ મહોનું મીઠું !
- ✓ ઢોરી ના મુજને તહીં ! તે ઉર જળતું ઠાર !
તેને લાવ સહા અહીં ! આવ આવ તું આવ !
સ્વપનું માયાણુ મીઠું !
- ✓ આંખલડી ભીની કરી આંખલડી લૂછાવ !
હૈયેહૈયાં મૂજતાં એનાં એ જ દબાવ !
સ્વપનું તું તું તું મીઠું !
સ્વપનું પ્રેમીનું મીઠું !

૨૨ - ૧ - ૬૭.

ઈસ્કવિમારી

કહું તું ખુવખુલે મહારે, “ખિમારી ઈસ્ક આલમનો !”
કહું મેં “ઈસ્ક આલમને શરાબોની ખુમારી છે !”
રડીને બોલતું ખુલખુલ, “શરાબોની ખુવારી હો !”
“શરાબોની ખુમારી એ ખિમારીની ખિમારી છે !”
હસીને બોલતો તો હું, “હમેને એ ખુવારી હો !”
“તહમારી સાવચેતીથી તમેને ન્યામતો એ હો !”
“અરેરે ! ઈસ્કના ખુલખુલ ! રહે છે ઈસ્કને તું કાં ?”
“શરાબો લાખ પી પી પી શરાબોને રહે છે કા ?”
“શરાબોને રહે છે કાં ? અરે અફસોસ !” એ બોલ્યું,
“શરાબોને પીનાઈ કો શરાબોને નથી રોયું ?”

- “શરાબોની મજા તીખી કરી લે ઇશ્કમાં, લાલા !
 “પછી ચક્રવર્તુ કેવો રહે તે બેઠું, બહાલા !”
 ✓ કહું મેં, “બુલબુલોને તો પડી છે ટેવ રોવાની !
 “હમારી ટેવ તો જૂની મજેદારી ઉઠાવાની !
 ✓ “શરાબોના સીસા ઢોળી શરાબોમાં સદા નહાશું !
 “સનમના હાથમાં જામે લખોથી ચૂમતા નાશું !
 ✓ “મંજા આ જિન્દગાનીની સનમ, સાડી અને ખ્યાલું !
 “શરાબો દૂર થાતાં તો રહે છે જિન્દગીમાં શું ?”
 શરાબોનું ભરું ખ્યાલું ! ભરી પીધું ! ફરી પીધું !
 કરી આ આંખ રાતી ને જિગરને તો ક્યું વહેતું !
 સનમના ગાલની લાલી હતું ટીપું શરાબોનું !
 હમારા ઓઠનું ખ્યાલું સદા એ ચૂમતું આલ્યું !
 ‘ભરી પા ને’ ‘ભરી પી લે’, હતી એ શુદ્ધગો રેલી !
 સુરખ આકાશ ને તારા બધે લાલી હતી ફેલી !
 શુભો કાંટા વિનાનાં ને સનમની ઝાંઝૂંતી છાતી,
 હમારી બાઘશાહીમાં હમારી એ હતી ગાદી !
 મગર બુલબુલ ! અર્યે બુલબુલ ! હવે તું ગીત ખ્યાલું એ !
 ફરીથી બોલ તું, બુલબુલ ! “જિમારી ઇશ્ક આલમને !”
 હમારું જામ ફૂટ્યું છે ! હમારું તખત તૂટ્યું છે !
 મગર શું હું ચ બોલું, કે “જિમારી ઇશ્ક આલમને ?”
 વધારી ગીતમાં તારા હમારા બોલ આ લેને :
 પુકારો, “ઇશ્ક આલમને બુદાઇ કેા જિમારી છે !”

૨૪ - ૧ - ૯૭ .

✓ આશા

આશા સાંછળે આશામાં ફર્યો !
 આશા ફરની ફરે રહી !

એ તો દૂરની દૂરે ભમે,
મહારી પાંખ પહોળી ના ખને,
કાને મૃત્યુના પડધા પડે,
આશા મૃત્યુમાં ચ છુપી રહી.

આશામાં જિગર જૂકી રહું,
કદિ આખને આજે ચળ્યું;
કદિ જૂઠ્ઠની ગૂંચે પડ્યું,
કયા ચે આંખ ના ટાઢી થઈ!

આશા બોલતી, “મૃત્યુ નથી”,
મૃત્યુ કહે, “આશા જૂઠી”;
શું જૂઠી? ન શું જૂઠી અહીં?
આ અધારમાં હીવો કહીં?

છે ખાક આલમ મોતની,
તે જૂકી મહીં આશા ભરી;
લાગી દહાય ભસ્મ મહીં ફરી,
ધૂણી આગ વિણ ધીખી રહી!

આશાને નિરાશા ના રુચે,
આશા તૃપ્તિથી ડરતી દિસે,
પણ તૃપ્તિનું તો નામ છે,
આશા વિશ્વની રાણી ખરી!

ધાત્રી વર્ષ આખું જાય છે,
કદિ ગર્જના સુણાય છે,
રૂડા રંગ દૂર ભજાય છે,
લૂખી એ જ આશા - વાદળી!

ગઈ રાત્રિ તો રવિ બિગશે,
એ માનતો મહારા મને;
પણ આ અમારા કિસ્મતે,
રાત્રિ પછી રાત્રિ મળી!

આશાને લઈએ જે લમે,
તેને રંગ આ ખાકી મળે;
તેને લેખની ઓળી લળે,
તે એ કોઈ હી પૂરી નહીં !

ઓળી હાથમાં આવી હવે,
અધુરી મળી - અધુરી રહે;
તેને વિશ્વમાં કો ના લરે,
માગી લીખ તે ખાલી ગઈ !

આલે છે જમાતો કાફલા,
ઉડે છે બાદશાહી વાવટા;
અંતે એક જામો ધારતા,
પછી રંગ એ ઉપડે નહીં !

તરુણો લટે લપટાઈને,
કવિ ગીત મીઠાં ગાઈને,
કોઈ કહાંપણે લોળાઈને,
શૂદ્રાં એ જ ઓળીની મહીં .

ઓળીમાં પડ્યાં તે ના ઉઠે !
તેની આંખ લીની ના સુકે !
મ્હારું જે બન્ધુ તે તેવું બને,
આહો ! દઈ કોણુ કળે અહીં ?

ઓળીમાં નિરાશા ભાસતી,
કિન્તુ ત્યાંય અણગી આશની;
છેલ્લી હેઠકીય આશા લરી,
આશા સર્વની ન તે કોઈની !

કોઈ લાખ જન્મો ઇચ્છતા,
એ તો એમ આવ્યા સેવતા;
કોઈ એમ આવ્યા પાશમાં,
પકી પાશમાં છૂટે નહીં !

કોઈ આ જાળમાંથી નીકળી,
થયું હર્ષનું છે સોળતી,
એવી વાત કાંઈ સાંભળી,
કિન્તુ કોઈને દીકું નહીં !

૨૬ - ૧ - ૬૭.

✓ પ્રિયા કવિતાને છેલ્લું આલિંગન

તારા બહુ ઉપકાર ! રસીલી ! તારા બહુ ઉપકાર !
તું ઉરનો ધબકાર ! રસીલી ! તું અશ્રુની ધાર !

આ દિલડાનું જેર હળાહળ
તું વિણ કેા જળનાર ?
બહુ દુખિયો પણ દુઃખ શું રોએ ?
રોતાં ન મળે પાર !

રોતો ત્યારે તારે ખોળે
શીર્ષ હૃદયું, દિલદાર !
સહુ ત્યજી આવ્યા ! તું સુખણી યા !
જીવીશ વિણ આધાર !

વીત્યા સાથે તું વીતી ના !
વીત્યાં સ્વપ્ન હજાર !
મહારાં આંસુ તારાં ગીતો !
પણ ક્યાં હવે સુણનાર ?

કોણ દબાવી જિગર નિચોવે ?
તારો હું જ પુકાર !

આ દિલ સજત થયું ! તું કોમલ !
તારો ના અહીં કાર !
કેમ હસાયે ? કેમ રડાયે ?
દિલનો તૂટ્યો તાર !
તૂટ્યું વીણા કેમ અજાણું ?

ઝો ગસુરો ગણકાર !
 આંખ ગઈ છે ! ક્યાં છે આંસુ ?
 શું ગાશે સુનકાર ?
 વિપ્રવે છે ના શું એતું એ ?
 છે ક્યાં એ રસધાર ?

હવે તો

ક્યાં છે એ મળનાર ?
 તું રસહેલી ! હું રસહીણો !
 ભેટું છેલ્લી વાર !

પણ હજી

લેજે કદિ કદિ સાર !
 હું દૂખનારો ! તું તરનારી !
 તરતાને તું તાર !
 અરેરે !
 દુખતાનો તજ પ્યાર !

૨૬ - ૧ - ૬૭.

પ્રવૃત્ત થવા કહેતા મિત્રને

પ્રિય એ મુખ દૂર ગયું જ ! સખે !
 ક્યમ અભૂંન તીર ઉપાડી શકે ?
 કર જે ધરતી ધણુણાવી રહ્યો !
 ખસ કાયરથી જ છુટાઈ જતો !
 મુજ કાજ તને કેંઈ દઈ ! સખે !
 દુઃખી હું સઘળું દુઃખ ભેઈશ તે !
 દુઃખ ભેઈશ હું ! કદિ રોઈશ હું !
 કદિ એ ગરતું જલ દહોઈશ હું !

પણ ચેતનહીન કરે કર શું ?
 સહુ ચેતન એ સુખ સાથ ! સખે !
 શબ ના ઉઠશે ! કહી એ ન સુધા !
 ગત ચેતનની ગઈ દૂર દવા !
 ઉરના દિલના દિલદાર સખે !
 સુણી આ તુજ એ નયનો પિગળે !
 પણ એ જ રહ્યું ! હરિએ નિરમ્બુ !
 સહજે જયમ દઈ સહાય ! સખે !

૩૧ - ૧ - ૬૭.

૪ પ્રેમ અને ધિક્કાર

✓ તને ચાહી દાઝી રુધિર સઘળું તો ગત થયું,
 હવે પાણી પાણી થઈ જઈ વહે હાડ સઘળાં,
 નહીં તેવું કાંઈ તુજ જિગરને સ્વપ્ન સરખું,
 મહેને તો મીઠી શી નહિ કદિ ય દષ્ટિ પણ મળી.
 સહેતાં રહેતાં એ કયમ સહી શકું એ કઠિનતા ?
 ✓ અરે ! આવું આવું ભવિતલર શું કોઈ સહશે ?
 પણ એ કે આવું કદિ સહી શકે આચરણ ના !
 દયા મહારે માટે સુજ જિગરમાં આજ ઉપજે !
 ખુવારી બહારી મહે, મુજ હૃદય એ આજ સમજે !
 ખુવારી બહારી તે કદિ નહિ ફરી બહારીશ હવે !
 નથી મોઢી કાંઈ સમજણ પડી એ જખમની,
 નહીં મોઢી પાસું મુજ જખમની ઔષધિ વળી.
 હવે જોયા તારા સરથ રમનારા નયનમાં,
 હવે ચેત્યો ઝેરી તુજ જિગરના ખંજર થકી ;
 હવે ભાળો પ્રેમી તુજ વદનથી દૂર વસશે,
 અને તેને ક્યાં એ જગત પર મીઠાશ મળશે .

અરે ! તહારે માટે પ્રણયી મમ પાશ્વ્યાં પ્રણય ના ,
કદી ના લૂંછાયાં મુજ કરથી એ આર્દ્ર નયનો ;
રહ્યાં રહારે માટે હૃદય કુમળાં એ સળગતાં
અને તહારે માટે મમ હૃદય તો વ્યર્થ જળતું .

હવે તો ના ઇચ્છું તુજ હૃદય માટે સળગવા ,
હવે ધિક્કાર એ તુજ હૃદયને હું ક્યમ નહીં ?
કૃતઘ્નીને રહાતાં મુજ હૃદય ના અન્ધ બનશે ,
અને એ ભૂલોની મમ હૃદય શિક્ષા ય સકશે .

“ હવે ધિક્કાર , ” એ ઘટિત નહિ જોડો પ્રણયીને ,
અરે ! એ જોડો તો જરૂર ઇનસાફી પણ દિસે ;
તને રહાવામાં એ હૃદયઝરાણું છૂટ જ હતું ,
હવે ધિક્કાર ત્યાં ક્યમ હૃદયને બન્ધ કરવું ?

પ્રણુ પાસે માણું મુજ હૃદયને ન્યાય મળવા ,
કૃતઘ્નીને શિક્ષા કઈ શિખવવા કૂર ન થવા ;
નહીં ત્યાં તું કાવે - કુદરત ન અન્યાય કરશે ?
તહીં મૂંગે મહોએ જગત સઘળું ઢંડ બરશે .

હવે હું ઢંઢારો નગર નગરે ફેરવીશ , કે
“ કૃતઘ્ની હેયાના જખમ નિરખો આ મુજ ઉરે ;
“ અરે ! સૌન્દર્યોનાં હૃદય તવ સૌન્દર્ય ધરતાં ,
“ અને સૌન્દર્યોને શરણ પડનારાં હુઃખી થતાં . ”

અરે ! મહારૂં ફેલેવું જગત મુણનારૂં પણ નહીં ,
સઢાં ઘેલું ઘેલું જગ નિરખી સૌન્દર્ય બનશે ;
અરે ! કોણે ઝાલ્યો હૃદયઘણકારો હજી મુખી
વહે છે તે જ્યારે ઝળહળિત સૌન્દર્ય પરથી ?

લવું છું હું એ આ મુજ નયન નીચાં ફળવીને ,
અહા ! એએ કિન્તુ હૃદય મમ નેત્રો ફરી તહીં ;
અને ત્યાં જોતાં તો નરમ બનતો કે ગળી જતો ,
અરે ! ત્યાં જોતાં તો હૃદય સઘળું અર્પી જ જતો .

સ્મૃતિમાં એ બંને તુજે વદન ને હું મુજ નહીં ,
 પછી મહારો મહારા ઉર પર કશો ચે હક નહીં ;
 કહે, શુ છે બહુ ? કહીથી તુજને એ જડી ગયું ?
પ્રયોગોને માટે મુજ હૃદય ક્યાંથી મળી ગયું ?

અરે ! બેતાં તુંને જિગર ફરિયાદે નવ કરે ,
 સહુ તે સૌ રહેવા ફરી જિગર તો તત્પર બને ;
 “સહુ”, એ કહેતા એ જિગર શરમિન્દું થઈ જતું ,
 દિસે ઘા મહોટા એ કુસુમકળીવર્ષાદ સરખા
 ચીરાવુ , રેંસાવું , તરફડી રીળાઈ સળગવું ,
 Y શૂળીના ઢાટાની આગી પર પરોવાઈ મરવું ,
 દિસે લહાણું એ તો અગર રસનાં યાત્ર મધુરાં ,
 ચહું એ રહેરાની સુખથી દુરબાની થઈ જવા .

પછી ધિક્કારું શે મધુર મુજ એ લહાણુ ઉરની ?
 બહુ તો યાચુ કેં તુજ પદ મહી શીર્ષ ઝુકવી ;
 જહાગીરી આવી ક્યમ કદિ ગુલામી ગણીશ હું ?
 “હવે ધિક્કારું”, એ ક્યમ કદિ ય બોલો કહી શકું ?

નહીં સત્તા તહારી પ્રણય મમ આવો ડગવવા ,
 ✓ “હવે ધિક્કારું”, એ મુજ ઉરથી શખ્તો કઢવવા ;
 ફરી લે આહિ તે પણ નહિ કહું જે નવ કહ્યું ,
 ફરી લે આહિ તે પણ નવ બને જે નવ બન્યું .

વહન્તો પ્રેમપૂરે તે ધિક્કારે અટકે નહીં ;
પ્રેમનાં શત્રુનો પ્રેમી ના ના આશ્રય લે કદી .

૪ - ૨ - ૬૭

હમારી ગુનેહગારી

✓ અરે ! તે બાગમા તું પર નજર મેં ફક્ત દીધી'તી ,
 જિગરમાં આહ દીધી મહેં , ગુનેહગારી હમારી એ !

કરે સૌ તે હમે કીધું, ન જોયેલું હમે જોયું !
 મગર એ આહને માટે ગુનેહગારી હમારી છે !
 હતી ત્યાં ગુલછડી, દિલગર ! હતી તેની કળી ખીલી ;
 ઝૂકી ચૂંટી કહ્યું, “લેજે,” ગુનેહગારી હમારી એ !
 કળી દેતાં બિગર દીધું ! ગમીવું જામ પી લીધું !
 તૂટી દિલની લગામે એ, ગુનેહગારી હમારી એ !
 “ખુદાની ખંઠગીમાં કર મને સામિલ તું, દિલગર !”
 કહ્યું મેં તે ન સુણ્યું તેં ! ગુનેહગારી હમારી એ !
 લખ્યો એ ઈસ્કના ખોલો ! અધુરું કંઈ તું ખોલી !
 ગણ્યો મેં ઈસ્ક એ ખોલો, ગુનેહગારી હમારી એ !
 “અયે દિલદાર ! તું દિલમાં ગુલોને રાખનારી છે !”
 હમે એ સૌ કહ્યું જૂઠું ! ગુનેહગારી હમારી એ !
 ખુદા જાણે ગઈ તું ક્યાં ! ખુદા જાણે લખ્યો હું ક્યાં !
 જૂઠી આશા ધરી હૈયે, ગુનેહગારી હમારી એ !
 કરી પેદા તમે આશા હમે તેની બન્યા ક્યામત !
 અરે ! એ ખૂનને માટે ગુનેહગારી હમારી છે !
 ગુન્હા લાખો મહીં છું હું ! મગર તુંને ક્યું છે શું ?
 હવે એ પૂછવું તે યે ગુનેહગારી હમારી છે !
 સજા હું લોગવું છું હા ! સખખ વિણ રાઈ છું કે દી !
 સજા એ વેઠવામાં યે ગુનેહગારી હમારી છે !
 ગુન્હામાં જે ગુનેહગારી સજામાં તે ગુનેહગારી !
 સજાથી છૂટશે ક્યારે ગુનેહગારી હમારી એ !
 હવે આ ગીત ગાઈ છું ! હવાને હું સુણાવું છું !
 દીવાનાની દીવાનાઈ ગુનેહગારી હમારી છે !
 દીવાનો તો ક્યો છે તેં ! ક્યો આ ગીત ગાતો તેં !
 ગુનેહગારી હમારી એ ગુનેહગારી હમારી છે !
 ખુદા પાસે કહું છું, કે “ગુન્હા તારા હમારા હો !”
 ગુનેહગારી સનમની એ ગુનેહગારી હમારી છે !

હમારું સૌ હમારું છે ! હમારું સૌ હમારું હો !
મગર હારી ગુનેહગારી ગુનેહગારી હમારી હો !

- ૭ - ૨ - ૬૭ .

૧ ક્યમ પ્રેમ ગયો ?

૧ ક્યમ પ્રેમ ગયો ? ક્યમ પ્રેમ ગયો ?
ક્યમ પ્રેમ ગયો પ્રિયનો સઘનો ?

વદને ન કશેા ય વિઠાર થયો !
હસતાં ત્યમ તે હસતાં નયનો !
મળતાં ન કશેા ય વિરાગ જડયો !
હૃદયે ધબકાર ન મન્દ પડયો !

મુજને મળવા પગલું ઉપડયુ ,
નવ ત્યાં ય નવીન કશું ય દીકું !
મમ છાતી મહીં દિલ એ ધડકયું !
સહુ જેમ હતું ખસ તેમ હતું !

ઉરમાં મુજ સંશય દેં કરવા
અહ ! કાલ કશેા ય મને ન મળ્યો !
ગઈ કાલ હતો ! નથી આજ હવે !
પ્રિયનો ખસ એમ જ પ્રેમ ખાન્યો !

અહ ! દારુણ આ અવધિ વચમાં
પડતા પ્રણયે ન વિરામ લીધો !
મુખ મંગળનું ઝરાણું વરસી
ગઈ આ દિલ કેમ જ કાઈ ચીરી !

ક્યમ પ્રેમ ગયો ? અમળ્યો ન ગયો !
ત્યમ પ્રેમ ગયો ! ત્યમ પ્રેમ ગયો !

✓ એક પ્રશ્ન

કહું છે મેં બહાલી ! બહુ વખત આ એક જ તહને,
 “ તહને આહિ તેથી અધિક મુજ ત્યાં આ દિલ હશે ; ”
કહેશે તું “ રે રે ! પ્રણય પલટે તે પ્રણય ના , ”
અરે ! કિન્તુ શાને પ્રણય પલટે તે પ્રણય ના ?

ન શું તેં જોયેલી શરી પછી રવિની અળક તે ?
 ✓ ન શું ગ્રીષ્માન્તે એ અનિલલહરી શીતલ બને ?
 ન શું તું જાણે કે કુદરત બધી એ પલટતી ?
 પછી આ હૈયાને કદિ પલટવા કાં હક નહીં ?
 મળાયું ત્યાં મુઝી તુજ જિગર સાથે મળી રહ્યો,
 ✓ સદા સ્હાવાનું તો વચન નવ દોષ દર્શ શક્યો ;
 હવે તારા ઝાંટા મુજ હૃદય ના ના સહી શકે,
 હવે અન્તે એથી અરર ! મુજ ધિષ્ઠાર મળશે .
 “ ન આહિ તે તું ને ” કહીશ નહિ એવું કદિ મહને,
 અરે ! લોખી બહાલી ! પ્રણય નદી જાણે પ્રણયને ;
 ભલા - કેવી પ્રીતિ તુજ હૃદયની છે મુજ પરે ?
 દયા તારી શું છે મુજ જિગરના આ દુઃખ પરે ?

લઈ છું હું નિદ્રા સ્મરણ કરતાં એ વદનનું
 ✓ અને સ્વપ્ને જોઈ સ્મિતભર સદા એ જ મુખડું ;
 પ્રભાતે મુખીને “ પ્રિયતમ ઉઠો ! ” એમ વદતાં ;
 થયેલું કેં કો દી તુજ હૃદયને છે દુઃખ ભલા ?

૯ - ૨ - ૯૭.

પાણીનું પ્યાલું

બહાલી ! પાણીનું પ્યાલું !

ભરી તું દેવે છેલ્લું , બહાલી ! પાણીનું પ્યાલું !

કોણ નશો કરશે હવે ? શું મસ્તીથી થાય ?
તું મસ્તી મુજ દૂર તો શું છે મસ્ત ઉપાય ?
પાળે પાણીનું ખ્યાલું !

પાણી પા મુજને, પ્રિયે ! પછી મુખે જ દૂર !
પાણીના જ નશા મહી રહું સદા ચક્રવૂર !
એક જ પાણીનું ખ્યાલું !

✓ પાણી જે તું પાય તે નશાદાર દિન લાખ !
એ જ ધૂનમાં ગાઈશું ગીત લાખ દશ લાખ !
દે દે પાણીનું ખ્યાલું !

તોડી દે સુખથી સીસો ને મદિરાનું જામ !
તોડું છું ઉર આજ હું ! ત્હને હજો આરામ !
ત્હોરે પાણીનું ખ્યાલું !

- મળ્યાં હોત ના આપણે, થઈ હોત ના પ્રીત,
પડ્યાં હોત જૂઠાં ન તો દિલે હોત ના ચીર !
પણ આ પાણીનું ખ્યાલું !

કોણે પાણું હોત ખ્યાલું ? આવું પાણીનું ખ્યાલું ?
મીઠું આજે આ ખ્યાલું ?

૧૦ - ૨ - ૬૭ .

હેવે આરામ આ આવ્યો !

કહીં છે એ બિગર મ્હારું ? કહીં છે આંસુની ધારા ?
કહીં આનન્દ છે મ્હારો ? સહુ મિજમાન એ ખ્યારાં !
સહુ મેમાન એ દીનાં ! હવે ઘર આખરે સૂનું !
ઉપાડું ભાર હું મ્હારો ! મદદ કોની કહીં માણ ?

દયાના શબ્દનો કાને પડે લણકાર ના કો દી !
સદાની પાયમાલીના ભર્યાં લણકાર છે આંહી !

અહાહા ઈશ્ક ! તુંમાં - હા ! બહુ આનન્દ રેલ્યો'તો !
હતો હું આહતો ત્યારે ભરી દિલ ખૂબ મહાલ્યો'તો !
અરેરે ઈશ્ક ! તુંમાં - રે ! ભર્યો ખ્યાલાં ગમીનાં એ !
હવે તે ભતથી મહારી કહું સાળીત છું આજે !
મગર છાલાં પડેલું આ જિગર જ્યાં ખૂન ચાલે છે,
“હવે આરામ આ આવ્યો !” કહે ધબકારમાં આજે !

૧૦ - ૨ - ૬૭.

જન્મદિવસ

ત્રેવીસ વર્ષ મહીં સ્વપ્ન અનેક વીત્યાં,
વીતી અનેક દુઃખનીય પરમ્પરા ત્યાં ;
શું તેટલો જ ઇતિહાસ હશે અમારો ?
શું લ્હાણુ કાળની મળી ગસ એટલી જ ?
ચોગો બધા મુજ બહુ પાણુ જીણું ભાસે
ને આ હવે હૃદય વૃદ્ધ થતું દિસે છે ;
જો ચાર જન્મદિવસો વહી કાલ જાશે,
ને મૃત્યુની જલદ પાંખ સમીપ થાશે. મરણ ન
જીવે
મહેં પ્રેમમાં તકરતાં મમ શાન્તિ જોઈ,
આનન્દની મધુર પાંખ ન ક્યાં ચ બોઈ ;
હેયું કહે, ‘જીવિત એમ જશે જ રોઈ,’
શું લ્હાણુ કાળ ધરશે ગસ એટલી જ ?
ક્યાં એ ન શું અનુભવો મુજ સંકળાશે ?
શું મૃત્યુ પાછળ નહીં ગતિ કાંઈ થાશે ?
મૃત્યુ જ કાજ ઉર શું દુઃખ આ સહે છે ?
તો જિન્દગી ન જીવવા સરખી દિસે છે !
આજે જ ઝેર મધુરું કરી કાં ન પીવું ?
સાચું જ હો મરણુ તો ક્યમ આમ રોવું ?

શું છે પછી અતુલવો કડવા સહીને ?
આ જિન્દગી ન જીવવા સરખી - અરેરે !

આ જિન્દગી હું ખલારી મુજને મળી કાં ? -
માગી હતી નવ અને નવ રાખવી છે !
શ્રદ્ધા રહી રસ મહીં ચ કશી રહીને ના !
અન્ધાર મૃત્યુ મધુર મધુર દિસે છે !

અન્ધાર મૃત્યુ મધુ તો કડવો ઉજાસ ,
ને સ્વપ્ન ના જીવિત તો નહી સ્વપ્ન મૃત્યુ ;
એ રાત્રિનો દિવસ કે દિનની નિશા છે ?
શું હું હાથ ધસ એક જ સ્વપ્ન સ્વપ્ન ?

કે હું અનન્ત યુગનો તરનાર યોગી
જાનાર જે હજી અનન્ત યુગો તરીને ,
તે આમ આજ હું ખ ને દિનને ગણુતો ,
આંહીં પડ્યો - અરર ! એતનહીન છેક ?

હું સ્વપ્નનો અતુલવી નવ જાણુતો કે ,
શંકા પરન્તુ મુજને મુજ સ્વપ્નમાં કે ,
જીવી શકું ન સુખથી , મરી ચે શકું ના ,
જાણી શકું ન જગ છે અથવા નહીં આ .

યોગ્ય જે નિરખણું નિરખે છે ,
યોગ્ય ના નિરખણું નિરખે શે ?
જિન્દગી સમજ તો જીવજે , ને
મૃત્યુનો અતુલવે સુખથી લે !

૧૧ - ૨ - ૯૭.

હું તારો હું

અરે મીઠા આત્મા ! મુજથી કર જે હોય કરણું ,
સદાનો તહારો હું , અરર ! પણ એ ના વિસરણું ;

હુઃખે ડાળાયેલી લહરી મુજ હંચા ઉપરની,
 સુવાડું છું તેને પ્રણય અણમૂલો તુજ સ્મરી.
 રહી થોડી બાકી તુજ પ્રણયની એક કણિકા,
 નહીં ઢાળું તેને ! જીવિત મુજ ઢાળું ક્યમ લલા ? !
 વિનોદે તેને તો હૃદય મુજ આશ્વાસિત કરી
 હજી મીઠાં ગીતો મરણ સુધી હું ગાઈશ, સખિ !
 હુઃખોની જવાલાથી સુરસ સુખપંખી ફેફડશે,
 વિચારો સૌ મહારા ઝળહળ થતી પાંખ ધરશે ;
 નલે નાયન્તી તે લહરિ સ્વરનીમાં ભળીશ હું -
 તહીં સુધી એવાં મધુર ગીત ગાઈ શકીશ હું.
 અહોહો ! એવું કેં તુજ જિગરનું આ જિગરમાં,
 હલો એવું મહાઈ કંઈકે પણ તહારા હૃદયમાં ;
 અરે ! બન્ને વચ્ચે પ્રણય વસતો એક દિવસે,
 નિશાની તેની એ તુજ હૃદયને શું નવ રુચે ?
 મહેને ખેંચે છે તે તુજ જિગરને શું નવ અડે ?
 ન શું મહારે માટે તુજ જિગરમાં સ્થાન જ મળે ?
 અરે ! હું તો તહોયે જરૂર વસનારો તુજ ઉરે !
 અરે ! તહોયે તુંને હજી લઈ જનારો નલ પરે !

૧૪ - ૨ - ૬૭.

નૂતન સર્વા પ્રતિ

મુજ - જિગર આ ક્યાંથી ક્યાંથી તહેને નજરે પડ્યું ?
 મુજ જિગર આ-રે રે ! શાને, સખે દિલથી જડ્યું ?
 રુઢનમય ને ઢાળાયેલું વળી રસહીન છે !
 તુજ તરસ આ મહારાં આંસુ-સખે ! ક્યમ છીપશે ?
 અહહ ! રણમાં છાયા શોધી ફરી રણમાં પડ્યો !
 અરરર ! દિશા જૂઠીમાં તહે પ્રવાસ શરૂ કર્યો !

શું છે પછી અનુભવો કડવા સહીને ?
આ ઝિન્દગી ન જીવવા સરખી - અરેરે !

આ ઝિન્દગી હું ખસરી મુજને મળી કાં ? -

✓ માગી હતી નવ અને નવ રાખવી છે !
શ્રદ્ધા રહી રસ મહીં ય કશી મહને ના !
અન્ધાર મૃત્યુ મધુરં મધુરં દિસે છે !

અન્ધાર મૃત્યુ મધુ તો કડવો ઉભાસ ,
ને સ્વપ્ન ના જીવિત તો નકી સ્વપ્ન મૃત્યુ ;
એ રાત્રિનો દિવસ કે દિનની નિશા છે ?
શું હું હૃદય ધસ ચોક જ સ્વપ્ન સ્વપ્ન ?

✓ કે હું અનન્ત યુગનો તરનાર યોગી
જાનાર જે હજી અનન્ત યુગો તરીને ,
તે આમ આજ હુંખ ને દિનને ગણતો ,
આંહીં પડ્યો - અરર ! ચેતનહીન છેક ?

હું સ્વપ્નનો અનુભવી નવ જાણતો કે ,
શંકા પરન્તુ મુજને મુજ સ્વપ્નમાં કે ,
જીવી શકું ન સુખથી , મરી ચે શકું ના ,
જાણી શકું ન જગ છે અથવા નહીં આ .

યોગ્ય જે નિરખવું નિરખે છે ,
યોગ્ય ના નિરખવું નિરખે શે ?
ઝિન્દગી સમજ તો જીવજે , ને
મૃત્યુનો અનુભવે સુખથી લે !

૧૧ - ૨ - ૬૭.

✓ હું તારો હું

| અરે મીઠા આત્મા ! મુજથી કર જે હોય કરવું ,
સકાનો તહારો હું , અરર ! પણ એ ના વિસરવું ;

હુઃએ ઢાળાયેલી લહરી મુજ હંયા ઉપરની,
 સુવાડું છું તેને પ્રણય અણમૂલો તુજ સ્મરી.
 રહી થોડી બાકી તુજ પ્રણયની એક કણિકા,
 નહીં ઢાળું તેને ! જીવિત મુજ જોણું ક્યમ લલા ? !
 વિનોદે તેને તો હૃદય મુજ આશ્વાસિત કરી
 હજી મીઠાં ગીતો મરણ સુધી હું ગાઈશ, સખિ !
 હુઃખોની જવાલાથી સુરસ સુખપંખી ફેડકશે,
 વિચારો સૌ મહારા ઝળહળ થતી પાંખ ધરશે ;
 નલે નાચન્તી તે લહરિ સ્વરનીમાં લગીશ હું -
 તહીં સુધી એવાં મધુર ગીત ગાઈ શકીશ હું.
 અહોહો ! એવું કે તુજ જિગરનું આ જિગરમાં,
 હજો એવું મહાઈ કંઈકે પણ તહારા હૃદયમાં ;
 અરે ! જાને વચ્ચે પ્રણય વસતો એક દિવસે,
 નિશાની તેની એ તુજ હૃદયને શું નવ રુચે ?
 મહેને જોયે છે તે તુજ જિગરને શું નવ આટે ?
 ન શું મહારે માટે તુજ જિગરમાં સ્થાન જ મળે ?
 અરે ! હું તો તહોયે જરૂર વસનારો તુજ ઉરે !
 અરે ! તહોયે તુંને હજી લઈ જનારો નલ પરે !

૧૪ - ૨ - ૬૭.

નૂતન સર્વા પ્રતિ

મુજ જિગર આ ક્યાંથી ક્યાંથી તહને નજરે પડ્યું ?
 મુજ જિગર આ-રે રે ! શાને, સખે દિલથી જડ્યું ?
 રુઢનમય ને ઢાળાયેલું વળી રસહીન છે !
 તુજ તરસ આ મહારાં આંસુ-સખે ! ક્યમ છીપશે ?
 અહહ ! રણમાં છાયા શોધી ફરી રણમાં પડ્યો !
 અરરર ! દિશા બૂદીમાં તહે પ્રવાસ શરૂ કર્યો !

વિગરી પડતી હોડી આ તો ત્હને ક્યમ તારશે ?
ઉઠધિ તરવા આવું જોણુ ! ન સાધન યોગ્ય છે !

દરદ દિલની મહારી પાસે નહીં જ દવા-અરે !
Y મુજ દરદની તહારી પાસે નહીં જ દવા હશે !
રુદન કરશું ત્યાં ચે અથુ નહી મળશે ! સ્મરે !
સ્મિત કરીશ તું ! મહારે માટે નથી હસવું હવે !

મુજ રુદનની વાતોથી તું ગડીશ કદી કદી,
તુજ રુદનથી મહારી આખો હવે પડજે નહી,
મુજ નયનને રાવાનો તો સુકાલ વહ્યો ગયો,
મુજ જિગરની રેતીમા તો ઢુકાળ પડી રહ્યો.

અતિ અતિ, સ્મરે ! મોઢું મોઢું ત્હને ઉર આ મળ્યું,
મુજ હૃદયનું લૂટાવાનું લૂટાઈ સહુ ગયું,
રસિક ભ્રમરા ! આ વાડીમા નથી હસતું કુંદો,
મુજ ચમનના ક્યારા સવે સુકાઈ લૂખા દિસે.

હૃદયવનના મીઠાગોલા મુસાફર હંસલા !
વિપુલ જલના ગાસી ! લોખા ! ન માનસ હોય આ !
અમિત દિમતો તંહાયે જ જ જહી તુજ સ્થાન છે !
ઉગડ વનમા શાનો, જાણુ ! કશે ચ વિરામ છે ?
ગહુ ત્યજી ગયા, છે તે જાતા, નિવાસ ન ત્યાં ઘટે,
તુજ હૃદયની જાતિ આંહી વળી નવ લાધશે,
- સહુ ત્યજી ગયા, ઘોખો તેનો મહને ન મળે ડોશો,
પછી ક્યમ કહુ રોઠાવાનું ત્હને ધડી ચે ? અહો !

મુજ જિગરના કાટા તુને શુ આદર આપશે ?
કમનસીબની છાયાથી ચે કે ન મુજ સાપડે !
મુજ જિગર જ્યા પંપાજે ત્યાં પડે વ્રણ છે ! સ્મરે !
દરદમય આ શાને આવી - જિછાત મહી પડે !

સહુ મધુરતા જેને માટે પ્રભુ ધરતો રહે,
અરર - કહુતા - પીવા તેને શું શોખ થતો હશે ?

મુજ નિગરથી બાઝી - લોળા ! ખુવાર થઈશ ના ,
મૃદુ હૃદયની પીડા હુંથી સહાઈ શકાય ના .

મૃદુ હૃદયની પીડા ભેઈ જળી જ ગયેલ છું !
મૃદુ હૃદયની પીડા ભેવી હજીય રહેલ શું ?
મુજ હૃદયમાં કંઈ ખેંહોળો દયારસ ના વહે ,
પણ જખમીને કોઈ હી ચે ન ઘાયલ પીડશે .

મૃદુ હૃદય શું તહારં આંહીં નકી ધરવું કયું ?
મુજ નિગરની સાથે તહેં શું નકી મરવું કયું ?
નહિ નહિ-સૂખે ! બવા દેને ! ન સાહસ આ ઘટે !
હઠ કરીશ ના ! તહારં હેયું સલામત ના ફિરે !

પણ હૃદય ભે તહારં આંહીં નકી ધરવું કયું ,
મુજ નિગરની સાથે તહેં ભે નકી મરવું કયું ;
તુજ નિગરની બવાલા તો હું ગળીશ સુખે-સુખે !
તુજ નિગરને જે મીઠું ભે ધરીશ સુખે-સુખે !

પણ હૃદયના લંકાણામાં ભે હળાહળ સાંપડે ,
તુજ હૃદયતું હુંમાં ઈચ્છયું તૂટી જ પડ્યું ફિરે ,
તુજ અમી તણું મીઠું ટીપું ન રેડીશ-ભાઈ ! ત્યાં ,
કહું ઝરણુ એ એ બિન્દુથી અમી ન બને કંઠા .

મુજ નિગરના કાંટા તુંથી નહીં ખરશે - સૂખે !
મુજ નિગરના કાંટા બતાં ન જીવીશ હું - સૂખે !
પ્રતિ હૃદયને પોતાનાં છે નકી મધુ આંસુડાં ,
પ્રતિ હૃદયતું છુપું અન્યે ઉકેલી શકાય ના .

મુજ હૃદયતું ખેંચાતાં છે ગયું નમી કમકું ,
બહુ યુગ બતાં કોઈથી એ થશે ન હવે ઉભું ;
કંઈ કરીશ તો તહારા સર્વે પ્રયાસ વૃથા જશે ,
રડીશ નહિ તું ! છોડી દેજે ! મહને રડવું ગમે !

✓ એક સવાલ

નયનો મૃદુ વસવનાં રડશે,
ધરણી પર સૌ જ સખા ઢળશે,
સુનકાર મહી પડનાર પડી મુજ
મૃત્યુ પછી મુજને સ્મરશે.

પણ માલિક આ દિલના વમલો !
નભતારકયુગ્મ સર્મા તરતા મુજ
જાહુલર્થો રિસસાગર શા દગ
શુ નવ આર્દ્ર થશે કમલો ?

૧૯-૨-૬૭

✓ મવિષ્યના કવિને (પાંતવની)

ઉઠ ઉઠ ! રમથેલા ! ગીત ગા કાઠ તાબ,
જગત મુખ વિકાસી જોઈ તુંને રહ્યું છે;
જલધિ ફરી વલોવી રત્ન કે કાઠ તાબ,
કુંદી કુંદી ઉછળે તે ભિમિઓ અર્પવાને.
કમલવન તણાં તો ગીત પૂરાં થયાં છે,
નિજ ગીત ગવરાવી તૃપ્ત છે શીત રશ્મિ;
મધુય પુલની પ્રીતિ જાણતાં સૌ થયાં છે,
નવીન રસ તણા તુ ગીત ગા ગીત ગા કે.
અગર કુંદી કુંદીને ગેસ જા અન્દ્રપીઠે,
મધુર રસ તહીંનો પૃથ્વી આ જાણતી ના;
નવીન મધુ - સુધાની ધાર ત્યાથી ફરી દે!
નવીન જીવન વિશ્વે પૂરતાં ગીત ગા ગા.
નકી નિજ કવિ શોધે વિશ્વના સૌ પદાર્થો,
નિજ રસ કથવાને રાહ જોતાં સહુ છે;

અગણિત યુગ વીત્યા - ગાઈ ચાલ્યાં હજારો ,
પણ વદન હંજુ કેં છેક અતૃપ્ત લાસે .
છલકી વહી જતો કેા મસ્ત થા પી મદિરા ,
મગ્ધ નિગર માંહી ઇશકની ધૂન ભાંડી ;
ઉઠ ઉઠ ! શિખરો સૌ સ્વર્ગનાં તોડ જૂનાં ,
જનાહદય મહીં તું ભિમિંગો અર્પ તાણ .
ન કદિ મધુરતાનો હોય ભે ધોષ તુંમાં ,
સખત સખત લોખાં વજ શાં ગીત ગા તો ;
પછી રસ યુગ સુધી પૂરશે પૂરનારા ,
તુજ જીવન પરે કેા જીવશે લાખ જીવે .

૨૮ - ૨ - ૬૭ .

ઈશકનો વન્દો

ભે ઈશક ના તો શું ખુદા ? આલમ કરી તહોયે લલે !
ભે ઈશક ના તો શું જહાં ? એને ખુદા એ શું કરે ?
આ કારખાતું ઇશકનું ભેભે તપાસી ખૂળ ખૂળ !
આ ખેલ ને આ ખેલનારો એક નૂરે ઇશક છે !
એથી કહું તો ક્યાં કહું ? કેને ખુદા મહારો કહું ?
જ્યાં લાઈલાળ સર્વની ત્યાં કેણુ કેને હાથ દે ?
રે ! ઇશકનું છોડી કદમ માણું ખુદા , માણું સનમ !
શું છે ખુદા ? શું છે સનમ ? એને બિમારી એ જ છે !
ક્યાં ચે હશે ભે કેા ખુદા તો ઇશકનો બન્દો હશે !
ભે ઇશકથી જુદો થશે તો ઇશકથી હારી જશે !
ભે હો ખુદા તો હો લલે ! તેની હમોને શી તમા ?
છે ઇશકથી તો ના વડો જે ઇશક મહાઈ તાજ છે !
છે ખાક ચોળી છાપ મારી ઇશકની જેને દિલે
હાખલ થતાં તેને બેહિસ્તે રોકનાઈ કેણુ છે

ને કે હમોને વારશે, કેઈ હમોને પૂછશે,
 તો ઇશ્કની કૂકે હમારી લાખ કિલા તૂટશે!
 હુ સજ્જ જાળમી મસ્ત દારૂ પી જન્યો ગિમાર છું!
 પણ ઈશ્કથી બીજો હમોને જીતનારો કોણ છે?
 હા! નાસ્તિકો સૌ આવજો! અંજર તહમાઈ લાવજો!
 આ ખૂન કાઢી તો જીવો! કાતિલ એ પાણી ધશે!
 જે ઇશ્કનો ખન્દો કર્યો તે છે ખુદાઈનો ખુદા!
 બોહો! ખુદા શું? લોક શું? કે કેઈ શું તેને કરે?
 સૌ ઇશ્કના બેદાદ દિલના દર્દને બિઝારતાં!
 આંજી જીવો પણ આંખમાં એ એક દી મુરમો તમે!

જે પાયમાલીમાં હમારાં છે ભરલાં આસુડાં,
 તે એક ટીપું લાખ દુનિયા વેચતા ના ના મળે!
 કીમત હમારી પૂછશે, તો એક દિલનું બિન્દુકું!
 વેચાઈએ આનન્દથી લેજો સુખે જેને ખરે!
 છે તો હરરાજી લોચ મોંઘો ઇશ્કનો આ માલ છે!
 જે જિન્દગી રોનાર હો તે આવજો લેવા ભલે!
 ખૂન નિચોવી અહીં છે નજમ જપવો ઇશ્કનો!
 ગરદન કપાવી શીર્ષની માળા ઝનાવો તો ભલે!
 એ મન્ત્ર જપતાં જાગશે જૂતાવળો લાગો અહીં!
 એ દેખતાં કરશે નહીં તો ખેતશું આવો ભલે!
 ગુલામ થઈ રહેશું સદા પણ બાદશાહી મહાલશું!
 માલીકના દિલનું કરીને તમ સૂનારા હશે!

હા! લાખરંગી ઇશ્કનું કે એકરંગી જામ છે!
 મરતાનના મસ્તાન એવું જામ પીનારા હમે!
 આવો ભરી પીજો અને એ જીરવી લેજો નશે!
 નહિ તો સદા માટે શરાબો સોંપજો પીનારને!

એ તો હમારી માઠરે પાથું હમોને જન્મતાં,
ને મોતની મીઠી પથારીમાં લયું એ એ જ છે !

એ ઇશ્કની લાલી મહીં લાગે ખુદા વેલા બન્યા !
એ લાખમાંના એક પણ જૂદા જ કેં વેલા હમે !

૧ - ૩ - ૬૭.

સ્નેહરૌચિલ્ય

તહને આહું કેવું ? ક્યમ કહી શકું તે-પ્રિય ! તહને ?
✓ શરીને ના કહેતી નિજ પ્રણય કેા હી કુમુદિની !
અરે ! જૂએ લેાયે તુજ હૃદયની આ શિથિલતા !
નહીં દોષો તહારા - પણ નસીબની વાત સઘળી !
કહી વેળા જાતાં તુજ હૃદય કેં આદ્રં બનશે,
કહી ત્યારે તો આ મુજ હૃદય રૌચિલ્ય ધરશે ;
વિરાગી ના લૂછે પ્રણયી રસીલાં સિન્ધવ નયનો,
પછી શું એ અશ્રુ મુજ ઉર પરે કાર કરશે ?
અરે ! આ પ્રીતિમાં મુજ હૃદય રોડી નવ શકું,
ન પ્રીતિમાં પાછું હૃદય મમ વાળી શમીશ વા ;
વહી જાતી પ્રીતિ - અરર ! કદિ એં ના અટકતી,
નહીં ભીની થાતી-અરર ! રડવાથી શિથિલતા .
રહે મહારી પ્રીતિ તુજ હૃદયની આ શિથિલતા,
કહી તું ચે રોશે મુજ હૃદયનું એવું જ કંઈ ;
હિસે નિર્માયેલો પ્રણય રડવાને શિથિલને,
છતાં તું માટે એ કમ વધુ જરી કોમલ હજે .

૨૬૮
અવિર્ભવ

૩-૩-૬૭

✓ **૧ મૂર્તિ**

કંઈકે દિવસો સુધી નયન ગન્ધ રાખ્યાં, અરે !
 ✓ ન એ મૃદુ છળી છતાં હૃદય પામ આવે હવે !
 ન યાદ સુખડું રહે, ન વિસરાઈ જાતું વળી !
 રહી હૃદયમાં ન તે નયન પાસ આવે છળી .

અહો ! જિગરના ય એ જિગરમાં જ પાળી હતી ,
 જરા ય પ્રતિમા ન તે જિગરને હવે ધીરતી ;
 હજાર રમતો કરી વહન છેક ઉડી ગયું ,
 સ્મૃતિ ન સ્પૃહતા ધરે - નિરખતાં ય જે દાઝવું .

અનેક વહનો અહીં જગતમાં સદા આથડે ,
 અનેક વહને રિમતે અમી તણા ઝરા એ વહે ;
 સમાન સુખતાં વળી જગતમાં દિસે જોડલાં ,
 ન કાં વહન એ તણી જરી ય છાય કેા ધારતાં ?

અહો ! વહન એ કંઈ વહનમાં કંઈ દોખતાં ,
 ✓ છતાં ય સમતા જરી નયન આ ન જોઈ શક્યાં ;
 હજાર સુખડે ફરી નયન અન્ધ આજે બને ,
 હજાર સુખડે ફરી નયન તો નિરાશા ધરે .

અ્યાં પ્રથમથી જ આમ વહનો કંઈ વેગળાં ,
 ગયાં પણ ગયા કંઈ વહન અન્ય આ નેત્રમાં ;
 ગયા વહન તે ગયાં ન સુતકાર હેયે ભરી ,
 ગયા મૃદુ સુખો વધુ મૃદુ સુખો જ નેત્રે ધરી .

અરે ! પણ હવે ન અન્ય પ્રતિમા ખડી થાય છે ,
 ન દાહ સળગે અને જિગર જાક ના થાય છે ;
 ન અન્ય વહને ન અન્ય નયને ઠરે નેત્ર આ ,
 ન ગન્ધ પડતો અને ધુધવતો જ હેયે ધુવા .

ધ્વનિ મધુર કેા છતાં નલ થત્રી સુણાતા દિસે ,
 મહને શશી, રવિ, અહો, ઝરણુ, વૃક્ષ, સૌ નોતરે ;

અહ ! હૃદય કાજ આ જરૂર વિશ્વ મૂર્તિ બને ,
છતાં ક્યમ હજી ન એ નવીન મૂર્તિ આપું ઉરે ?

પ્રવાસ હૃદયે કર્યો પ્રણય એકનો વાંછતાં ,
✓ ચડયું ગિરિવરો, તરુ ઉઘડિયો ઉમંગે સદા ;
નવીન વહને નવીન નયને ક્યું મહાલતું ,
નવીન જિગરે નવાં મધુર આંસુડાં ઢાળતું .

હવે હૃદય આ ન લે હૃદય કેમ પ્રહાંડતું ?
હવે કુદરતે બને હૃદય કેમ શ્રદ્ધાહીણું ?
ન કાંસ નડતી તહીં ક્યમ ભલા શૂળી ચેખતું ?
ગયા સુખ ભણી હજી ક્યમ ઢગી ફરી ઝાંખતું ?

✓ નવીન સુખ ચુમ્મતાં જિગરમાં ન ઢાગે થશે ,
પ્રભુમય થતાં ન શોચ ડર લીતિ કેં થે ઘટે ;
ન કેમ કરવી હવે રમત વિશ્વવ્યક્તિ થકી ?
ન કેમ ભળવું હવે ગહન ચારની ખાથથી ?

અનન્ત સુખડાં અનન્ત સુખડાં જહીં સાંપડે ,
ત્યજી વહન એ ગયા સુખની કેમ કાંક્ષા ધરે ?
અનન્ત સુખનું અહીં વચન પ્રેમનું લાધતું ,
અનન્ત સુખમાં ભળી નિજથી કેમ ના ખેલ તું ?

✓ અનન્ત સુખ તો જતાં નવ કરી ચ વેળા જશે ,
ન ખેલ કરવા પછી જગત એવ પૂરું થશે ;
ન સાથ કરશે પછી શરી , રવિ , ગ્રહો સામટા ,
ન કાંઈ રસ પ્રાપ્તશે હૃદય એકલું ચાલતાં .

• ન લાખ સુખમાં ભળી નિજથી ખેલ હુંથી બને ,
✓ વિના વહન એ સદા હૃદયપ્રદા લૂણું , અરે !
ન મોક્ષ મધુતા ધરે , પ્રણય શુષ્ક ખારો અહીં ,
વિના વહન એ નિજત્વ નિજનું ચ પૂરું નહીં .

વિના વહન એ પછી હૃદય આ ન છવી શકે ,
અહો ! વહન એક આ જગતથી વિશાળું ફિસે ;

અરે ! વદન એ વિના જગત શૂન્ય સૂનું નહીં ,
 અને વદન એ ગયું નયન ખડાર કયાં એ લૂંટી .
 ન સાદ જરણાં તણા , ગિરિ તણા શશીના ગમે ,
 ન કેં કુદરતે મ્હને હજી ય એન લાધ્યું દિસે ;
 કદાપિ હજી યોગ્યતા હૃદયની થઈ ના હશે ,
 હોને જ જ્યમ હો છતાં વદન એ વિના ના રહે .

મ્હને વદન એ દઈ જગત આ લઈ લે સુખે ,
 નહીં ઠગઈ , નહીં ટળવજી , પ્રભુ ! હું હુ ખે ,
 ન અન્ય સુખની હવે કરીશ , નાથ ! હું પ્રાર્થના ,
 મ્હને વદન એ જ દે જિગર સાથ આ ગાલવા .

૧૫ - ૩ - ૯૭.

૪ એ સ્થલ

હૈયુ આ ત્યાંનું ત્યાં ચોટયુ :
 ત્યાંનું ત્યાં બોટાચુ બોટયું :
 બોટયું પુખ્તે ત્યા સાથી તે
 મુખડું ત્યાંનું ત્યાં .
 ત્યાં તે હાવાં નહિ બાવાનું :
 પ્રેમપૂરમાં ના નહાવાનું :
 રોતાં અન્ત મુધી બાવાનું :-
 “ એ સૌ ત્યાંનું ત્યાં ! ”

૧૮ - ૩ - ૯૭ .

મ્હારું ભાવિ

ભાવિ કાંઈ એ ના મ્હારે :
 કાંઈ એ રોવું ના મ્હારે ;

આંખ અગાડી જોતાં હારે :

તાબું શું છે કે ?

ભાવિ ભૂત તણા ભણકારા :

એની એ આંસુની ધારા :

એના એ દુઃખડાંના વારા :

શું છે તાબું કે ?

૨૩ - ૩ - ૬૭,

ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા

ના ના ભવિષ્ય મુજ કાજ હવે દિસે છે ,
 Y ભૂતો જ નેત્રપડદા થઈને ઢળે છે ;
 જ્યાં જ્યાં ધરું પગ, તહીં ફરી એ જ ભવાળા,
 ને એ જ અશ્રુ મહીં એ જ ભર્યાં બળાયા .

ના મામલા પ્રણયના પણ એ જ જાગે ,
 નિદ્રા ન લે હૃદય શાન્ત સુષ્પ વિરાગે ;
 આ પિંજરું દરદરું હજી તોડવાને ,
 વાયુ તણી સુસવતી લહરી ન આવે .

ભવિષ્યે ના ભાણું મુજ હૃદય માટે પગથિયાં ,
 ભવિષ્યે ભાસે છે દરદમય એ ભૂતમયતા ;
 ન પંપાળે કોઈ મુજ હૃદય-સાથી હૃદયથી ,
 રહ્યા ભૂતે કોઈ - કંઈ ઉડી ગયા છે નજરથી .

ગઈ ઉડી તેવી મુજ જિજ્ઞાસા નવ ધરે ,
 ફરી જતાં પાછું મુજ જિજ્ઞાસા ત્રાસે થરથરે ;

*

*

*

*

થાકી જતાં હૃદય આ વહતું નથી કે ,
 ગાંધી મૃદુ લહરીઓ ગ્રહતું નથી કે ;

લાગે સુને જીવિત આ કડવું થતું કેં,
‘હું એકલો’ અરર! એ ખટકે-ઉરે છે

આશા દિસે જિગરને વનમાં જવાની,
જ્યાં તે અલંગ ઝરણુ નિજ નાય નાચે,
પ્રત્યેક બિન્દુ શશીમાં શશી જ્યાં બને છે,
જે સ્થાનનો હૃદયને સહવાસ જૂનો.

આવા હુંબી કલુષ વિશ્વ થકી જોડું-
જે કોઈ ના મધુર મૂર્તિ મહીં ઠરેલું,
પાપાળનાર કરથી હતભાગી હૈયું-
જેને ન કોઈ ઉરથી ધરનાર આંહીં.

જેનું પઠ્યું શયન કટકથી ભરેલું,
તે આજ કાઢ સુખમાં વહવા જ ઇચ્છે,
ઇચ્છે શશી ઝરણુમાં ગરકાવ થાવા,
શું એટલું ય શકશે હુખિયાં કરી ના?

જેના મૃદુ કર વતી દ્રવતી શિલાઓ,
જેનાં ભર્યાં નયન ભવ્ય પ્રભાપ્રવાહે,
સૌન્દર્યનું ઝરણુ નિત્ય વહાવનારો
તે શાન્ત શું ન કરશે મમ ઠગધ હૈયું?

હું એ જ છું કુમુદકું શશીનું, સદાનું,
એ એ જ વિશ્વ પર અમૃત ઢાળનારો
સૌ ઔપધિ ઉપર અમૃત મિચતો જે
તે પોષશે જ મુજ શી ય કદુ લતાને
જેનું અમીઝરણુ ભેદ વિના વહે છે,
જે અર્પતા ભ્રમણમાં નવ કલાન્ત કો દી,
જેને બન્યાં જીવિત અર્પણ એકરૂપે -
દૃષ્ટિપ્રસાદ મુજને ય મળી રહેશે.

ઝાંળી મહત્ત્વ પરિપૂર્ણ તણી થઈ જ્યા,
જે લક્ષ્યથી જીવનમાં જીવડું મળ્યું છે;

જે પેખતાં જીવિત દીર્ઘ સદાય થાતું -
આજે ચ તે જ કરશે મમ શાન્ત હૈયું .

છે રાત્રિની ઝળક આજ નવીન કાંઈ,
આ મેઘમાળ મહીં ચન્દ્ર નવીન ભાસે;
છે તો નહીં સખી કને રસ અર્પવાને,
તો થે શશાંક રજની હસતાં દિસે છે.

- ૩ - ૬૭ .

હમીરજી ગોહેલ

ઓ વીણા ! તું બહુ યુગ થયાં શાન્ત આંહીં દિસે છે ;
ટંગાએણું દિવસરજની વૃક્ષ સાથે ઝુલે છે ;
તહારા તારો ખસુર સઘળા કુજતી આ લતાથી ,
કરખી બિઠી ઝણઝણ થતા વાયુની દહેર દહેર .
તહારી પાસે ઝરણુ ધ્રુવની જાય છે મન્દ ચાલ્યું ,
તહેની સાથે તુજ સ્વર ભણે પૂર્વતું ભાન ભૂલી ;
ક્યાં આ આવા કઠિન ધ્રુવવા ? ભવ્ય ક્યાં નાદ તહારા ?
કેહ છે ક્યાં વિધિકૃતિ તણી ચોગ્યતા પૂછનારા ?
રે ! રે ! તહારા મધુતર સ્વરો જાગશે ના હંજુ શું ?
તહારા તારો ઝણઝણ થશે શુષ્ક પર્ણે હંજુ શું ?
કેા યોદ્ધાના મુખ પર સ્મિતે લાવશે તું નહીં-શું ?
કેા કન્યાના હઃખી હૃદયને અર્પશે અશ્રુ ના શું ?
ના ના કેા દી સમય સરખો જાય છે કોઈનો ચે ,
તાજી તહારી મૃદુ રસભરી મોહની તું કરી લે ;
હાવાં છો ને વરસી વરસી વાદળી જાય આહી ,
ઠહાલા વીણા ! તુજ સ્વર હવે કુન્દ થાયે ન તેથી .
જે મીઠા સૌ પ્રણયી નયનો તેજથી પૂરતીતી ,
જે તાનોથી શૂરવીર તણી મૂછ બીબી થતીતી ;

તે તે જૂતા મધુર સ્વર સૌ આર્દ્ર ને ઉચ્ચ તહારા
 સાધી લેવા કંઈક કરતો ભક્ત કો યતનવાન .
 વીલ્યા તેવા રસિક કર શો દ્વંદ્વ ના હસ્ત આ કૈં ,
 તેને સ્પર્શે પણ ફરી ઉઠી ગીત ગા ગીત ગા તું ,
 બહાલા ! જોવી ઘટિત નવ છે અસતા ભક્તની કૈં ,
 બાહુ તહારાં જળહળ થતું ફેલવી ગીત ગા તું .
 આ ગીતોનો બહુ બહુ હશે ધ્વંસ પાસે કદાપિ ,
 ને તેવાં યે સ્ફુટ નવ હશે તાન કે મીઠા કાંઈ ;
 તો યે તહારાં પક રજ તણાં ખેરનાં કાં ન મહારે ?
 તહારા તારો બસુર સઘળા મેળવું હું ન શાને ?
 આ ગીતોથી હૃદય દ્રવવા કમ્પશે કોઈ જોડે ,
 તો હું ના ના સુજ કર તણા સ્પર્શને વ્યર્થ માનું ,
 તો , જો વીણા ! તુજ સ્વર તણું બાહુ દે તું પ્રસારી ,
 રે ! રે વીણા ! મધુર સુરિકાં ગીત ગા ગીત ગા તુ .

સર્ગ ૧

તારામૈત્રક

“ સ્મીતે ! આ તુજ ફરનાથ મૂકશે આજે અરણ્યે રહેને ,
 “ ને એ વજ્ર સજ્જ સદા હૃદય તો અગ્નિ વતી દાઝશે ;
 “ તો યે એ તુજ મહેાં હરી નિજાથી ફેરે ન જૂઠું થયા-
 “ આશા હર્ષ ઉમંગને અસુરતા સહારમાં પામવા . ”

જે પ્રીતિ રઘુનાથના સુખ મહીં આ બોલ બોલાવતી ,
 જે પ્રીતિ સુખથી સુતી પસતી પરે અશ્રુય રેડાવતી ,
 તે પ્રીતિ સુખ બીનમાં રસમરી લહેરો વહાવો સદા ,
 તે પ્રીતિ સુખ અશ્રુમાં ખડક આ મહારાં કુખાવો સદા .

સુગન્ધી વાયુની લહેરી , થંડી મન્દ વહી જતી ,
 ચોપાસે માનવીનો કો આવે ના શ્રવણે ધ્વનિ
 તહીં પૂવે જોખો ક્ષિતિજ ઉપરે લાલ લટકે ,
 દિશાઓ પ્રાણી સૌ , ખડક , તરુ ત્યાથી રસ ગ્રહે ,

નલો ધારેહું કે મનહરપણું નૂતન દિસે,
હવા આછી પીળી ગરક દિસતી ચમ્પકરજે.

દિસે તાબું કંઈ પ્રતિ ગતિ મહી' ને સ્વર મહી',
નથી ક્યાં શાન્તિ ? આ ઘટ વન મહી' ના સુખ કહી' ?
અહીં આ કસારે પગ પણુ ધરું છું કરી કરી,
રખે આ શાન્તિમાં રજ પણુ થતો ધ્વંસ મુજથી !

તટે ચોપાસે છે મધુર કળી ખીલી કુસુમની,
તહી' પાંખે પાંખો લથળથ કરે છે શુક કંઈ ;
અરીસો ધૂજનતાં કુદરત ધૂજાવે નિજ ઉરે,
અને તે ગોળો ચે ખગલગ થતો ત્યાં ગતિ કરે.

* * * *

હવે ધીમે ધીમે જનપદ ફરે છે તટ પરે,
હવે ધીમે ધીમે રવિ પણુ તરુને યથ લેરે ;
હવે આ ણિન્દુડાં રજનીજલનાં ધામ ઉપરે
પ્રતાપી લાતુને નિજ હૃદયનું અર્પણ કરે.

તહી' સામે તીરે દિનકર તણી પાંખ સરખી,
ભરી લેવા વારિ યુવતિ કંઈ આવે સ્મિતમુખી ;
અહો ! કેવું મીઠું સુરૂપ સુરૂપે ઐક્ય ધરતું !
વધાવી શી લેતી કુદરત દિસે કામિની સહુ !

ધીમે ધીમે કોઈ સરસીકુદ્યે હંસ તરતો,
હશે શું ગંગાનો ખરક કટકો કે સરકતો !
ગતિ માપેલીથી જરી જરી ધરે નાચુક પગો,
ખરે ! એ શાન્તિમાં રજ પણુ ઘતાં લંગ ડરતો !

અહો ! કેવું મીઠું કુદરત તરૂં આ રમકડું !
દિસે એ આનન્દી પ્રણયમય ચૈતન્યમય શું !
પ્રદેશે આ સૌનો મગર પતિ આમ ફરતો -
સરેથી , સૂરેથી , કુદરતથી મીઠો રસ પીતો .

આ હંસની ઉપર નેત્ર રસાળ કોઈ,
ચોટી રહ્યાં પ્રણયથી ખડુ કાળથી છે;
જ્યાં હંસ જાય તહીં પાછળ ચાલતાં તે,
કેા શાન્તિની લહરીએ ગરજાવ થાતાં.

છે શાન્ત, તોય નયનો અતિ ઉઘ્ર લાસે,
શોભે વિશાલ ભ્રમરે કરડાઈ દેવી;
હત્તાહમૂર્તિ રમણીય પ્રભાત કેરી -
તેવો જ રમ્ય, દઢ, આર્દ્ર યુવાન દીસે.

બૂલે નીચે ખડ્ગ કેસરી શી કટિથી,
છે વામ હસ્ત દઢ મૂંડ પરે ઠરેલો;
એ ખડ્ગ એ જ કરને નકી યોગ્ય લાગે,
ક્યાં મેઘમાળ વિષુ વીજળી અન્ય સ્થાને?

જે બાણુ રામ કદિ ચે કરતા ન દૂરે,
તે બાણુ દક્ષિણુ કરે ચમકી રહ્યું છે,
છાતી વિશાલ, દઢ છે કવચે કસેલી--
જેની દરેક કડી સૂર્યથી ખેલ ખેલે.

કેા છેક મસ્ત વનમાં ફરનાર ગેડા,
જેનો શિકાર શત તીર વતી થયેલો;
જન્યંડ તેની લટકી રહી ઢાલ પીઠે,
જ્યાં પંચ તારક સમાં જળકે ફળાં છે.

લાલે ત્રિપુદ્ધ ચિત્તુતિ તણું છે ઠરેલું,
છે ઝાળઠની ઉપર નૂતન ગાઢ મૂછો;
ખીજે જ કોઈ શરીર રમ્ય કલકવાળો
વા અન્ય કામ નકી વદલલ સુદ્રનો આ.

આ સિંહ કેા ગરીબડાં મૃગ પાળનારો,
આ ખડ્ગ માત્ર ચવનોશિર છેદનાઈ;
આ વીરનાં બૂધણુ ને સુખ વિશ્વ સાથે
મૈત્રી ધરી સુરસ ચિત્ર જમાવી દેતાં.

વિશ્વ છે વીરનું આખું, ના ક્યાં વીર લખી શકે ?

વીરને પૂજતું પ્રેમે આ બ્રહ્માંડ સ્થલે સ્થલે .

આંહીં આમ હમીર આ કુહરતે નિઃસ્વાર્થ સ્વાદે ચંડી
જોતાં હંસ મહીં ય એ રસિકતા આનન્દ પીતો હતો ;
તેનું સૈન્ય પ્રયાણ કાજ હવણાં તૈયાર થાતું હતું ,
જેના શબ્દ અનેક આ વન મહીં ઘુંચાઈ આલ્યા જતા .

લેઈ લોજન, શસ્ત્ર લેઈ સઘળાં તૈયાર પોતે હતો ,
કિન્તુ , વિશ્વની સૌ ગતિ મગજ એ હાવાં ભૂકેલું હતું ;
મૈત્રી હંસની સાથ એ જીગર તો આપી હતું મહાલતું ,
આનન્દી ઝરણું ઠરી નવીન દેા તેમાં રહ્યું આલતું .

વીજળીશો થયો આ શો ઝળકારો જલની મહીં ?

ઊડતાં હંસ ચોંકીને પાંખો એ નલમાં ચડી .

નેત્રો ઉડે હંસની આથ ઊંચે ,

આહા ! તહીં કું વચમાં મધુરું !

ના આલતી આંખ હવે અગાડી ,

જરા ચડી , ત્યાંજ ઠરી ગઈ તે .

માથે ખેડેલું લઈ ઊભી સામે દેા નવયૌવના ,
મુખે છે હસ્ત એ ન્હાનો ઝરી સ્વેદની લૂછવા .

એતું જ બિગળ જલમાં પડીને ઉડ્યું 'તું ,

એથી જ વ્યર્થ ઠરી હંસ ગયેલ ઉડી ;

એ વીરનાં નયન એ જ અડાવનારું ,

લૂંટી જનાર દ્રવતું ઉર એ જ , એ , એ .

હંસ એ દૂર હૈયેથી હાવાં છેક થયો હતો ;

ઉરે આ વીરને એ તો વસ્યો તે ' ન વસ્યો ' બન્યો .

જેને નિહાળી નયનો ઠરતાં હતાં ત્યાં ,

✓ તેનો જ હંસ બનવા દિલ હાલ ધ્રુષ્ટે ;

તેના જ પાદ મહીં પાંખ પડી ગઈ સૌ ,

તેને જ કાજ ઉરતણ થયું જ આલી .

આ હંસની ઉપર નેત્ર રસાળ કોઇ,
 ચોંટી રહ્યાં પ્રણયથી ખડું દાળથી છે;
 જ્યાં હંસ બાય તહીં પાછળ ચાલતાં તે,
 કેા શાન્તિની લહરીએ ગરદાવ થાતાં.

છે શાન્ત, તોય નયનો અતિ ઉગ્ર ભાસે,
 શોભે વિશાલ ભ્રમરે કરડાઈ દેવી;
 ઉત્સાહમૂર્તિ રમણીય પ્રભાત કેરી -
 તેવો જ રમ્ય, દઢ, આર્દ્ર યુવાન દીસે.

જૂલે નીચે ખડ્ગ કેસરી શી કટિથી,
 છે વામ હસ્ત દઢ મૂઠ પહે ઠરેલો,
 એ ખડ્ગ એ જ કરને નહીં યોગ્ય લાગે,
 ક્યાં મેઘમાળ વિષુ વીજળી અન્ય સ્થાને?

જે બાણુ રામ કદિ ચે કરતા ન ફરે,
 તે બાણુ દક્ષિણુ કરે ચમકી રહ્યું છે;
 છાતી વિશાલ, દઢ છે કવચે કસેલી-
 જેની દરેક કડી સૂર્યથી ખેલ ખેલે.

કેા છેક મસ્ત વનમાં ફરનાર ગેંડો,
 જેનો શિકાર શત તીર વતી થયેલો;
 ઉચ્ચંક તેની લટકી રહી ઢાલ પીઠે,
 જ્યાં પથ તારક સમાં ઝળકે ફળાં છે.

લાલે ત્રિપુડ વિભૂતિ તાણું છે કરેલું,
 છે ઓઝની ઉપર નૂતન ગાઢ મૂછો;
 ખીજે જ કેાઈ શશી રમ્ય કલકવાળો
 વા અન્ય કદમ નહીં વલલ્લ સુદ્રનો આ.

આ સિંહ કેા ગરીબડાં મૃગ પાળનારો,
 આ ખડ્ગ માત્ર યવનોશિર છેદનારું;
 આ વીરનાં ભૂષણુ ને સુખ વિશ્વ સાથે
 મૈત્રી ધરી સુરસ ચિત્ર જમાવી દેતાં.

વિશ્વ છે વીરતું આખું , ના ક્યાં વીર લગી શકે ?
વીરને પૂજતું પ્રેમે આ પ્રહાંડ સ્થલે સ્થલે .

આંહીં આમ હમીર આ કુદરતે નિઃસ્વાર્થ સ્વાદે ચડી
જોતાં હંસ મહીં ય એ રસિકતા આનન્દ પીતો હતો ;
તેનું સૈન્ય પ્રયાણ કાજ હવણાં તૈયાર થાતું હતું ,
જેના શબ્દ અનેક આ વન મહીં ઘુંચાઈ આલ્યા જતા .

લેઈ લોજન, શસ્ત્ર લેઈ સઘળાં તૈયાર પોતે હતો ,
કિન્તુ , વિશ્વની સૌ ગતિ મગજ એ હાવાં ભૂલેલું હતું ;
મૈત્રી હંસની સાથ એ જીગર તો સાધી હતું મહાલતું ,
આનન્દી ઝરાણું કરી નવીન કે તેમાં રહ્યું આલતું .

વીજળીશો થયો આ શો ઝળકારો જલની મહીં ?
ઊડતાં હંસ ચોકીને પાંખો એ નલમાં ચડી .

નેત્રો ઉઠે હંસની સાથ જાંચે ,
આહા ! તહીં કેં વચમાં મધુર !
ના આલતી આંખ હવે અગાડી ,
જરા ચડી , ત્યાંજ ઠરી ગઈ તે .

માથે ખેડેડું લઈ ઊભી સામે કેા નવયૌવના ,
મુખે છે હસ્ત એ નહાનો ઝરી સ્વેદની લૂછવા .

એનું જ ગિરજા જલમાં પડીને ઉડ્યું 'તું ,
એથી જ વ્યર્થ ઠરી હંસ ગયેલ ઉડી ;
એ વીરનાં નયન એ જ અડાવનારું ,
લૂંટી જનાર દ્રવતું ઉર એ જ , એ , એ .

હંસ એ દૂર હેયેથી હાવાં છેક થયો હતો ;
ઉરે આ વીરને એ તો વસ્યો તે ' ન વસ્યો ' ગન્યો .

જેને નિહાળી નયનો ઠરતાં હતાં ત્યાં ,
તેનો જ હંસ ગનવા દિલ હાલ ઈચ્છે ;
તેના જ પાદ મહીં પાંખ પડી ગઈ સૌ ,
તેને જ કાજ ઉરતણ થયું જ ખાલી .

પાંખાળા પ્રિય હૃદય ! કેમ ઉડી તું આકાશ આલ્યો ગયો ?
 ત્હારાથી ઉપકાર જે થઈ શકે તે કેમ ચૂકી ગયો ?
 દેવી 'તી તુંજ પાંખ આ પ્રણયીને ભીડી તહીં એસવા
 એ ન્હાની કરની લતા પર અને એ મ્હો 'જરી આંખવા !

સ્થમ્ભી જરી વદન એ નવ કોણુ ભેશે ?
 આલ્યા જશે નયન એ નિરખ્યા વિના કે ?
 એવી ન કાચ તગ્મી કાંઈ જ તીવતા છે,
 કેતાં તગ્મી અહીં ન જે ઉપકાર ગાશે

સૌન્દર્ય આવું ધરતી ઉપરે નિકાળી
 હર્ષે કયું હૃદય ના મગફર થાશે ?
 તો, છો સુગમ પથુ આ નિજ આંખ ઢાળે,
 છો પાંખને નવીન આ લહરી ઉડાડે.

હજુ એ કન્યા છે નવીન મૃદુ હા પુષ્પ ખીલતું,
 કહીં પાખો ખીસી, કહીં હજુ બિડાઈ, કહી ખીસે;
 સુગન્ધીની વેળા મધુતર હશે કોઈ જ નહીં,
 સુરગોની લક્ષ્મી વધુ વળી હશે સુંદર કહી ?

જે કીડા, મૃદુ ઉત્પતા, સભરતા, લાવણ્ય બહુભાગી --
 રૂપે ચૌવનની સ્વતંત્ર રસિલી મૂકી ઢશા જે શકે,
 તે કો તાન મહી ઉંડા હૃદયના એકાગ્રતા ધારતા,
 ભેનારાં નયનો અને ઉર તહીં એકાગ્ર કેના કરે ?

વિનિમય મધુ એવો યોધ સાધી રહ્યો છે,
 પૂર મહીં ઉર ઝંડેવા જૂદ છે પૂર્ણ પામ્યું;
 ખડક જગત કેઈ આજ પાણી થઈને,
 વિપુલ રસ તણા કો યોધનાં બચ આલ્યું.

*

*

*

ભરે છે દૂર ત્યાં વારિ કન્યાની સખી તો હજી,
 ફરે છે તીરની કુજે લોળી એ મૃદુ આંખડી.

થોભી ઉભી જરીક એ સખી કાજ બાલા ,
ખડાની રહી પગ તણી જરી એક ભાંચે ;
તેને અડી ફરફરે અનિલે નિમાળા ,
ખડેડા પરે અલક એક વિંટાઇ ઉડે .

સામે જ ગૌર મુખ છે સ્થિરતા ધરીને
ને નેત્ર કાંઈ તિરછાં બનતાં ફરે છે ;
ખડેંચી હતી નજર એ તહીં યોધ પાસે ,
જ્યારે હતાં નયન હંસ પરે ઠરેલાં .

પાદ ને આંખડી એ તો હતાં ત્યાં સ્થિર થૈ રહ્યાં ;
હૈયાનાં આંસુડાં મીઠાં , સામેની છળિએ ઢળ્યાં .

મનહર છળિ ભાળી નેત્રે અને હૃદયે ઢળી ,
પરવશ થતાં દહેરી મીઠી નસેનસમાં અડી ;
હૃદય કુમળું એ યોદ્ધામાં જડાઈ ગયું , અને
સહુ અરપવા - અખીં દીધું છતાં - અધીરું બને .

શપથ હૃદયે લેવા કાંઈ ન કાળ રહ્યો જરા ,
ઉર ધડકતે વિચારોથી ન ધ્વંસ સહ્યો જરા ;
નયન બનતાં અંગે અંગો. સુમુગ્ધ બની રહે ,
જલકણુઝરી આવી આવી કપોલ થકી ખરે .

* * * *

આંખડી આંખડી સાથે હાવાં વાત કરી રહી ;
હૈયાના દ્વારની સર્વે ભાગોળો જાખડી પડી .

યોદ્ધાની તો નજર હજી છે ત્યાંજ ચોંટી રહેલી ,
તો યે તાણું તનમન થતું સૂચવે આંખ કાંઈ ;
'હું એણું એ' ઉર સમજી એ કાંઈ આનન્દ માને ,
સંસારીને પ્રણયમુખની એ જ સીમા ગાહી છે .

ક્ષણ થઈ અને બાલાનાં એ ઢળી નયનો જતાં ,
પણ ભુરફી કે ગુલાબી શી છવાઈ કપોલમાં ;
ધડ ધડ થતું હૈયું લોડી વેહાવી રહું બધે ,
થર થર થતાં ગાત્રો સર્વે ધ્રુએ બની મુગ્ધ છે .

પાંખાળા પ્રિય હંથ ! કેમ ઉડી તું આકાશ ચાલ્યો ગયો ?
તકારાથી ઉપકાર જે થઈ શકે તે કેમ ચૂકી ગયો ?
દેવી 'તી તુજ પાખ આ પ્રણયીને ભીડી તહીં ખેસવા
એ ન્હાની કરની લતા પર અને એ મહો જરી અંખવા !

સ્થમ્ભી જરી વદન એ નવ કોણુ જોશે ?
ચાલ્યાં જશે નયન એ નિરખ્યા વિના કો ?
એવી ન કાચ તણી કામ જ તીવતા છે,
કર્તા તણે અહીં ન જે ઉપકાર ગાશે

સૌન્દર્ય આવુ ધરતી ઉપરે નિકાળી
હથે કયું હૃદય ના મગરૂર થાશે ?
તો, છો યુવાન પણ આ નિજ આખ ઢાળે,
છો પાંખને નવીન આ લહરી ઉડાડે,

હજુ એ કન્યા છે નવીન મૃદુ હા પુષ્પ ખીલતું,
કહીં પાખો ખીસી, કહીં હજુ ગિડાઈ, કહીં ખીસે;
સુગન્ધીની વેળા મધુતર હશે કોઈ જ નહીં,
સુરગોની લક્ષ્મી વધુ વળી હશે સુંદર કહી ?

જે કીડા, મૃદુ ઉગ્રતા, સભરતા, લાવણ્ય જાદુભર્યો -
રૂપે ચૌવનની સ્વતંત્ર રમિલી મૂકી દશા જે શકે,
તે કો તાન મહી ઉડા હૃદયના એકાગ્રતા ધારતા,
જેનારાં નયનો અને ઉર નહીં એકાગ્ર કોના કરે ?

વિનિમય મધુ એવો યોધ સાધી રહ્યો છે,
પૂર મહીં ઉર વહેવા જૂટ છે પૂર્ણ પામ્યુ,
ખડક જગત કેરૂ આજ પાણી થઈને,
વિપુલ રસ તણા કો ધોધમા નય ચાલ્યુ.

*

*

*

ભરે છે દૂર ત્યાં વારિ કન્યાની સખી તો હજી;
ફરે છે તીરની કુળે લોળી એ મૃદુ આંખડી.

થોભી ઉભી જરીક એ સખી કાજ ખાલા,
ખ્હાની રહી પગ તણી જરી એક ભાંચે;
તેને અડી ફરફરે અનિલે નિમાળા,
ખ્હોડા પરે ગલક એક વિંટાઈ ઉડે.

સામે જ ગૌર મુખ છે સ્થિરતા ધરીને
ને નેત્ર કાંઈ તિરછાં બનતાં ફરે છે;
ખ્હોંચી હતી નજર એ તહીં યોધ પાસે,
જ્યારે હતાં નયન હંસ પરે ઠરેલાં.
પાદ ને આંખડી એ તો હતાં ત્યાં સ્થિર થૈ રહ્યાં;
હૈયાનાં આંચુડાં મીઠાં, સામેની છબિએ ઢળ્યાં.

મનહર છબિ ભાળી નેત્રે અને હૃદયે ઢળી,
પરવશ થતાં દહોરી મીઠી નસેનસમાં અડી;
હૃદય કુમળું એ યોદ્ધામાં જડાઈ ગયું, અને
સહુ અરપવા - અખીં દીધું છતાં - અધીરું બને.

શપથ હૃદયે લેવા કાંઈ ન કાળ રહ્યો જરા,
ઉર ધકકને વિચારોથી ન ધ્વંસ સહ્યો જરા;
નયન બનતાં અંગે અંગો. સુમુગ્ધ બની રહે,
જલકણુઝરી આવી આવી કર્પોલ થકી ખરે.

* * * *

આંખડી આંખડી સાથે હાવાં વાત કરી રહી;
હૈયાના દ્વારની સર્વે ભાગોળો બિખડી પડી.

યોદ્ધાની તો નજર હજી છે ત્યાંજ ચોંટી રહેલી,
તો યે તાણું તનમન થતું સૂચવે આંખ કાંઈ;
'હું એવું એ' ઉર સમજી એ કાંઈ આનન્દ માને,
અંસારીને અણુચસુખની એ જ સીમા અડી છે.

ક્ષણ થઈ અને ખાલાનાં એ ઢળી નયનો જતાં,
પણ ભુરફી કો ગુલાબી શી છવાઈ કર્પોલમાં;
ધક ધક થતું હૈયું લોડી વેહાવી રહ્યું બધે,
થર થર થતાં ગાત્રો સર્વે ધ્રુજે બની મુગ્ધ છે.

જાડુલયીં નેત્ર વહાવી જાડુ
કો અન્યના જાડુ મહીં દસાતાં ;
તે જાડુનું ઝેર ઉતારવાનું ,
કોની કને ઔષધ કે મળે ના !

શિરે ય જહેકું સખીએ ચડાવ્યું ,
તળાવના તીર પરે ય જહેંચી ,
ત્રેમાળ એ મહેં ય સમીપ આગ્યું ,
એ કન્યકાની ય સમક્ષ જામી .

જામી સખીની હતી રાક જોતી-
નિમિત્ત હૈચેથી અયું હતું એ ,
જાફઠ એ પૂતળી જાફ માહી ,
પડી હતી જાન જાધું ભૂઝીને .

ધુણાવે છે હવે તેને ગ્રહીને કરની લતા ,
અને , એ જાગ્રતિ દેતાં સખી હાસ્ય કરે જરા .

અરર ! રસમાં , જોળી ! આવો ન લાંગ કર્યો ઘટે ,
મૃદુ વદનના આવા લાવો કહી ફરી ગાંખશે ?
પરવશ થયું -- તેને તું ના હજી સમજી શકે ,
પ્રણયરસનું આલુ લહાણુ લહેને ન મળ્યું હશે !
પણ , તુજ સ્મિતે જાડું જાડું કંઈકે લયું દિસે ,
હૃદય સમજે , તે શા માટે ઉતાવળ આ કરે ?
અરર ! કપકો એ જહેનીને રજો કદિ આપતી ,
પરવશ થતાં , ના નારાજી પ્રભુ ય તપ્તી કરી .

ખિચારી કન્યાથી , અરર ! નવ કાંઈ થઈ શકે ,
ગતિ છૂટી તેના પગ પણ કહીંથી કરી શકે ?
જવું દૂરે તો એ -- હૃદય પણ છોડી વહી જવું ,
વિના આશા કાંઈ લથડી પડતાં એ નક્કી જવું .

કન્યા એ જાય છે લેતી સાથે આખ હમીરની ,
જાય છે -- જાય છે એ તો , ને એ દોર પડ્યો તૂટી !

એ માર્ગને નિરખતા હજી યોધ ઊભો,
છે નેત્રની ઉપર કેા પડેલો ઢગેલો;
'એ દૂર છે! નથી હવે! ફરી ત્યાં જ એ છે'!
સાચું જુઠું નયન એમ નિહાળતાં હું!

એ તો ગઈ જ, નયનો ફરી અન્ધ થાતાં,
અન્ધત્વમાં કંઈક વીજળી શું ઝળૂકે!
ઊભી કરે નયન એ જ મૃદુ પ્રતિમા,
ત્યાં થાય છે હૃદય એ સ્થિર ભાન ભૂલી.

અગો શિથિલ ખનતાં ઉર મન્દ હાંફે,
ને ખડ્ગ છોડી કર છાતી પરે ગયો છે;
છૂટી રહી લટકતી તલવાર નીચે,
એ તો ઉભો અડગ ચિત્ર સમેા યુવાન.

ઘડીક દૃષ્ટિ અલકે ભરાય છે,
ઘડી કપોલે અધરે સરી પડે;
ઘડી ચુમે છે પંદની ગુલાળીને,
ઘડી સ્તનોની ત્રહ મન્દ કમ્પતી.

જહીં પડે ત્યાં પરતંત્રતા ખડી,
ક્ષણ પ્રતિ પિંજરની ઘડે સળી;

ન જાણતો કેમ ઘડાય પિંજર!
ન જાણતો કેમ પડાય છે તહીં?!

પોતાના પ્રિય તાનના વિનિમયે એકાગ્ર જેણે કર્યો,
પોતાની પરતંત્રતા ચ દઈ તે આલી ગઈ કેન્દ્રકા;
જે જે પિંજરની સળી હૃદયમાં ત્યાં છે ઘડાઈ રહી,
તે તે પિંજરની સળી હૃદયમાં આંહીં ઘડાતી જાની.

વીતી ગયો પ્રહર એ મૃદુ તાન માંહીં,
જાતું ફરી પ્રતિ પળે ઉરતું સુદાન;
જાદૂઈ પ્રેમલલકે લડવા વળન્તા,
જૂલી રહું હૃદય નૂતન લહેરીઓ કું.

તે ઉરના ભાવ સદા પીનારો
આવે કને મિત્ર પડાવમાંથી ;
છતાંયહુ છે મુખ આર્દ્રતાથી
હમીરને દૂરથી જોઈને એ.

સૂક્ષ્મ 'ખર્જી' ધીમેથી ખેંચી મિત્ર તણું લઈ,
હસીને તે વહે છે કેં મિત્રને નમ્રતિ લઈ.

“ બહાલા ! કાં તલવાર વીર પુરુષે દીધી ત્યજી આજ છે ? !
“ આજે અન્ય જ હસ્ત કોઈ પણ તે ખેંચી લઈ કાં શકે ? !
“ ત્હારું આ શમશેર આમ ગ્રહવા જે હામ ધારી શકે ? ”
“ હા ! -- તેને નવ સર્વ આ જગતમાં શું રાજ્ય કેવા ઘટે ? ”

નિદ્રાથી જાગતો તેવો કરે તે મ્યાન ખર્જીને,
વહે છે મેઘ શી વાગી મિત્રનો કર આંખીને--

“ સખે ! ભાઈથી તો બહુ સમય રીસે વહી ગયો,
“ વસીને મેવાડે સુખથી પરદેશી પણ થયો,
“ ઘણું વર્ષો જેને મુજ હૃદય ‘ ભાઈ ’ કહી શક્યું,
“ હવે શું તેથી ચે નિરમિત હશે રસણું થવું ?
“ મજેદારી કાંઈ જગત પર મ્હારે નવ રહી,
Y “ રહી ના કેં ઇન્છા જીવિત ધરવાની પણ, સખે !
“ અહો ! તું આ મ્હારું હૃદય સમજી કેમ શકશે ?
“ ગ્રહી આ ભાવોને તુજ હૃદય સાથી ક્યમ થશે ?
“ હવે ત્હારો મ્હારો નહિ નહિ--સખે ! રાહ સરખો,
“ થયો આજે ભૂદો મુજ હૃદયમાં કાંઈ થડકો ;
“ વહે આજે મ્હારૂ ધગધગ થતું રક્ત સળગી,
“ પરંતુ એ જુદો તુજ જિગરથી જોશ સઘળો .
“ સખે ! ત્હારી તો છે નજર હમ્મુ આ ખડ્ગ ઉપરે,
“ ગમે ઇન્ડા રકતે તુજ હૃદયને સ્નાન કરણુ ;
“ સખે ! તુંને પેલી શૂરવીર તણી હાક ગમતી .
“ હમ્મુ એ સૌ ખેલો તુજ જિગરને છે રૂચી રહ્યા .

“કહું શું, ભાઈ ! હું મુજ હૃદયનો રાહ તુજને ?
 “સખે ! આંહી કેં એ અતુલવ વિના કોણુ સમજ્યું ?
 “દિલાસો દેશે તું-હૃદય કદિ ત્હારું પિગળશે,
 “નહીં છાપો કિન્તુ મુજ ઉરની ઊઠે તુજ ઉરે .
 “મળ દ્રહેવાની તો ગત થઈ ગઈ આજથી , સખે !
 “હવે આ હૈયાને જગત પર આલમ્બન ન મળે ;
 “હવામાં ફેંકાતી નજર મમ કાંઈ નવ ગ્રહે ,
 “વિના ટેકો ક્યાંથી જીવિત કદિ પ્રાણી ધરી શકે ?
 “સખે ! મેવાડે તો મુજ હૃદય આ ના ઠરી શક્યું ,
 “મનાઈ ત્યાંથી મહેં ગૃહ ભણી જવાનું નકી ક્યું ;
 “નિમિત્તો એ સવેં ! મુજ ગૃહ કશું ના જગતમાં ,
 “પ્રભુ પાસે જાવા મુજ હૃદયનું વાંચિત હતું .
 “ચડે છે શંભુની ઉપર યવન એ ગિઝનવી ,
 “હજી ક્ષત્રી સામે મહમુદ દિસે હામ લીડતો ;
 “કદી ક્ષત્રીજન્યો મહન કરતો ના મુઠ રહી ,
 “નકી એ મ્હેચ્છો સૌ અણુમમજી છે બાલક હજી .
 “અહો ! કિન્તુ એવો સમય મળવો ના સહજ છે ,
 “મહાયુદ્ધો એવાં નયન સદ્ભાગી જ નિરખે ;
 “સખે ! ગંગા જેવું યવનરુધિરે સ્નાન કરવું ,
 “અને શંભુ પાસે નિજ રુધિરનું અર્પણ થવું .
 “સ્વદેશી ખડ્ગો જે સુભટકરની છે મગરૂરી ,
 “સખે ! ત્યાં તેનો છે પ્રલયઉદ્ધિ કો ઉછળવો ;
 “મહાભાગી કો એ ઉદ્ધિ તાણું મોજી થઈ શકે ,
 “ગરેડાટોમાં એ વિરલ વિરલા ગાહુ મળશે .
 “હજારો સ્વપ્નોથી મુજ હૃદય ત્યાં છે ઉછળિયું ,
 “મહા એ દાવામાં ચિનગી જાનવા ઉત્સુક થયું ;
 “મુગ્ધું એ ત્યાંથી આ રુધિર નવ થઈ થઈ શક્યું ,
 “પ્રતિ રાત્રે ચિત્રો સ્વપન મહીં એ એ જ નિરખું .”

“ પ્રભુ નિદ્રામાં થે મુજ ભવિતનું સાર્થક કહે ,
 “ જહીં નિર્માયું ત્યાં મુજ રુધિર બહેવા ગતિ કરે ;
 “ પિતાએ બક્ષેલું બહુ મુજ આ એ જ સૂચવે ,
 “ વિચારો એ આવે બખતર સુધાં થે કસકસે .

“ ન કાં દોણું તો હું મમ રુધિર એવી રજ મહીં -
 “ અહીં જેની વિપ્રવે કદર કરવા કોઈ જ નહીં ?
 “ ન કે માફ તેમાં નકી કંઈ હશે હેતુ હરિને .
 “ અને તેમાં જડ હૃદય મમ સાક્ષી પણ પૂરે .

“ હેતું જેનું તેને મુજ રુધિર આ સૌ અરપવા -
 “ ઝનૂની મ્હેચ્છાને રજપૂતપણું કેં શિખવવા -
 “ મહા એ હોળીનો શૂરવીર સહે ગેલ કરવા -
 “ ખપી ત્યાં જવાને દહ મુજ ઉરે નિશ્ચય હતો .

“ ભગિની - માતાનું ચવનકરથી રક્ષણ થવા -
 “ કટાતાં બહુ ને શિથિલ કરને સજ્જ કરવા -
 “ હરિ હાથે આપે અતિ મધુર વેળા સુલટને ,
 “ ખપી ત્યાં જવાનો દહ મુજ ઉરે નિશ્ચય હતો .

“ અહીં અત્યારે આ કુદરત તણું પાન કરતાં -
 “ પ્રભુની લીલામાં હૃદય વહવી મગ્ન બનતાં -
 “ વિચારો ઘોળનું મુજ મગજ એ એક જ હતું ,
 “ હેતું કે આનન્દે મુજ ઉર સમાધિમય થતું .

“ હતો હું વૃક્ષોમાં શૂરવીર તણો નાદ સુણતો ,
 Y “ હતો હું મૃત્યુનું રમણીયપણું કેં નિરખતો ,
 “ હતો હું જોતો આ રવિકિરણમાં બહુ ઉડતાં
 “ અને દૈવી જુસ્સો ધડધડ થતોતો જિગરમાં .

“ અશાન્તિ , પીડા કે કશી ચ પરવા કિન્તુ ન હતી ,
 “ પ્રભુ દોરે ત્યાં આ હૃદય વાગવા તત્પર હતું ;
 “ પ્રભુ જાણે ક્યાં આ હૃદય દ્રવતું કુદરતે ,
 “ પ્રભુ જાણે શાથી સજ્જ મમ નેત્રો પણ હતાં .

“ તહીં પંખી ઊડયું ! કંઈક નજરે અમૃત પડયું ,
 “ પ્રભુ જાણે શાથી મુજ જિગરખ્યાલું તહીં ઢળ્યું ;
 “ જહાંને જોવાની મુજ ઉરની દૃષ્ટિ ચ પલટી ,
 “ પ્રવાસીને નૌકા નવીન વળી કેાઈ મળી ગઈ .

“ હશે શા માટે મુજ હૃદય આલમ્બ મળવો -
 “ નવું જોઈ કંઈ નવીન ધળકારો ઉપડવો ?
 “ પ્રભુ એ કાં આવું મરણસમયે અમૃત ધયું -
 “ પ્રભુ જાણે તેણે વહન મુજ આવું ક્યમ કયું ?

“ હવું મૃત્યુ મીઠું ! રુદન કરવું ખાલક સમું ?
 “ હવે શું નિર્માયું રુદન કરવું ખાલક સમું ?
 “ સખે ! ભાઈ ! ક્ષત્રી નયન રડતાં તું નિરખશે ,
 “ અરે ભોળા ! તેથી તુજ હૃદય શું લલિજત થશે ?

“ હવે હું જાણું છું - રુદન વળી બહાલું ક્યમ થવું ?
 “ પ્રભુની વચ્ચે કાં જનહૃદયની ટેક ધરવી ?
 “ પ્રભુ જોલે ત્યારે નયન શીઠને બન્ધ કરવાં ?
 “ અરે ! એ ઘેલાં જે પ્રણય નિરખી લલિજત થયાં .

“ હજી મૃત્યું બહાલું - પ્રણ મરણમાં ના રસ હવે ,
 “ ભરેલાં રકતે સૌ સ્વપન મુજ હાવાં દૂર થશે ;
 “ ફિસે બચ્ચાંના આ ઘડમથલના ખેલ સઘળા ,
 “ રમે મૃત્યુમાં એ સમજણું વિનાનાં રમકકાં .

“ હવે નિદ્રામાં ચે હૃદય મુજ કેં અન્ય રટશે ,
 “ મૃદુ સૌ સ્વપ્નોની મુજ હૃદયને લ્હાણુ મળશે ;
 “ નકી નિદ્રાતું એ પ્રણયી દિલડું રાજ્ય કરતું
 “ અને એવું મીઠું તખત સહજે મેળવીશ હું .

“ અહો ! ઔદાર્યોની ઉપકૃતિ તણા ભાવ મધુરા
 “ ન જોનારી એવી જગત પર કેં આલમ વસે ;
 “ વસે છે - જીવે છે - ગતિ પાણુ કરે ને મરી જતી ,
 “ ન જાણે શું જીવું ? રસિક ગતિ શું ? ને મરણ શું ?

“અહીં ફિન્ટુ ખીન્ટુ જગત મધુરું છે રસભર્યું -
 “સદા નિઃસ્વાર્થે જે હૃદય અરપીને સુખી થતું ;
 “સખે ! જેની દષ્ટિ લશકર હબરો વથ કરે,
 “સખે ! જેથી ચોદા ખડગ નિજ છોડી પદ પડે .
 “અકેકા સૌન્દર્યે નજર કરતાં જે પિંગળતું ,
 “અકેકી દષ્ટિથી જગત સઘળું આર્દ્ર કરતું ;
 “પ્રતિ હૈયુ પ્રેમે અમર બનતું અમૃત બની-
 “પ્રતિ વ્યકિત પ્રેમે હૃદય દ્રવતાં જ્યાં પ્રભુ થતી .
 “પહેલી સૃષ્ટિનો અનુભવ મહને છે હજી સુધી ,
 “સખે ! ખોયુ આયુ હજી સુધી ઉરે ણાલક રહી ;
 “સખે ! ખાલ્યવસ્થા ગત થઈ અને મૃત્યુ જ મળે ,
 “તહીં એ શુ મીઠું , મુજ હૃદય તે ખૂબ સમજે .
 “નથી કે પસ્તાવો ગત વથ તણા આ બિગરને ,
 “સખે ! આ હૈયાને નવ અણગમુ વા મરણ છે ;
 “સખે ! આ હૈયાની લહરી સુખી સંતુષ્ટ સઘળી ,
 “બધી છે તૈયારી મરણવશ થાવા ક્ષણ મહીં .
 “નહું જોવું છે તે - મુજ નયન ના જોઈ શકશે ,
 “જતાં મૃત્યુ પાસે અનુભવ નકી એ રહી જશે ;
 “સખે ! એ કાટો એ મુજ બિગરમાં કે ખટકશે ,
 “છતાં એ કાંટાની પ્રતિ ખટક માધુર્ય ધરશે .
 “ન જે કે જાણે છે ઉપકૃતિ તણા ભાવ મધુરા ,
 “ન છે જેની પાસે કેદર કરવા સાધન જરા ;
 “સખે ! તેને માટે રુધિર નિજ અર્પી સળગવું -
 “મજા શી છે તેમા ? મરણ મહીં એવા રસિકે શું ?
 “વહાવી ંહેળાંને રુધિરમય આ વિશ્વ કરવું -
 “ખતાવી ખાહુને શૂરવીરપણાને લજવવું -
 “અરે ! વા કંટાળી કદુ જગતથી દૂર પળવું -
 “સખે ! શુ તેનાથી મધુતર નહીં અર્પણ થવું ?

- “ સખે ! શરો ત્યાગી - જીવન વધુ આશામય કરી -
 “ સખે ! મૃત્યુને એ મધુર બળકે રંગીન કરી ,
 “ સખે ! નિઃસ્વાર્થે જે હૃદય અરપે , કે જ અરપે ,
 “ ઇશારે તેને ના ક્યમ હૃદય આધીન કરવું ?
 “ મળ એ મીઠી તો મુજ હૃદયને સ્વપ્ન સરખી ,
 “ છતાં એ સ્વપ્ન તો મુજ જીવિતની સૌ સફલતા ;
 “ નવું મીઠું કાંઈ મુજ નયન પીતાં પ્રતિ પળે ,
 “ ઘડી - જે ફડાડા કે જીવિત મુજ આવા યુગ રહે .
 “ પ્રભુએ અર્પેલી મધુર ચિતંગી વ્યર્થ ન હશે ,
 “ કહી દોષથી એ કુંઠરત રમે ના મશકરી ;
 “ પ્રભુની દૃષ્ટિ ના નિષેદન પડી કે ન પડશે ,
 “ પછી મહારે માટે કમ કરી જશે કાં કુંઠરતી ?
 “ નવો કાંઈ યુદ્ધે મુજ હૃદય આલમ્બ ધરશે ,
 “ નવો હેતુ કાંઈ હૃદયબલનો પ્રેરક થશે ;
 “ નવી મીઠી ભૂતિ મુજ હૃદય કે પૂજી મરશે ,
 “ સખે ! ઇશે ઇચ્છ્યું નવીન કંઈ તો તે બની જશે .

“ આ સ્થાનની કેા નવયૌવનાએ -

“ તેની મૃદુ પ્રેમભરી નિગાહે -

“ કહી શકું ના પણ દોષ તેણે -

“ નવીન આ સૌ શિખવ્યું મ્હને - સખે !

“ આ શીર્ષ તેનું જ થઈ ચૂક્યું છે ,

“ પ્રણા વિના રક્ત તહીં વહ્યું છે ;

“ હેયા તણું સર્વ ઢળી ગયું છે ,

“ ન જીવમાં જીવ રહ્યો હવે - સખે !

“ હવે રુએ ના ચેશની કથાઓ ,

“ એ સૌ થયા દૂર જ બાલભાવે ;

“ પીતું થયું આ ઉર અન્ય લ્હાવે ,

“ ઘટે સહુ તે સુખથી કહે - સખે !

‘ ભલે ગમે તો કપડો દઈ લે ,
 “ હસી શકે તો સુખથી હસી લે ;
 “ પ્રેરે દયા તો જરી રાઈ વા લે ,
 “ કહી જનાઈ કહી સૌ ગયું - સખે !
 “ ન દાહ છે કે વસમે મહેને આ ,
 “ રે ! બ્યર્થ હૈયુ તુજ બાળતો ના ;
 “ શંભુ પરે છે હજી એ જ શ્રદ્ધા ,
 “ ન કોઈ શ્રદ્ધા હખણી કહી - સખે !
 “ સદા સહું તે સુખથી સહે છે ,
 “ આવું સહેવું પ્રભુ સર્વદા દે ;
 “ સૌન્દર્યના રનેહ તણાં દુઃખી તે
 “ સુખી બીજાથી વધુ કે સુખી - સખે !
 “ સહુ સ્થળે એક જ હર્ષ આપે ,
 “ સૌ કાલનાં પ્રેમ પડો ય કાપે ;
 “ અહીં તહીંનો નવ લેહ પ્રેમ ,
 “ જલુ અહીંથી પણ આવ ના - સખે !
 “ પ્રભુ તણાં દર્શન જ્યાં થયાં છે ,
 “ જ્યાંથી ગ્રહાયા મૃદ આંસુડાં છે ,
 “ જ્યાં અન્ધતાના પડદા તૂટ્યા છે ,
 “ તે કાલસ્થાનો પ્રિય પ્રેમીને - સખે !
 “ આ કૂચ મોકુફ કરીશ આજે ,
 “ આ સ્થાનમાં કાંઈ કરીશ આજે ,
 “ હૈયે મૃદ કાંઈ ઘડીશ આજે ,
 “ પ્રયાણકાલે કરશું સુખે - સખે ! ”

ખલો એ મિત્રનો ટેકો , બલો શાન્ત હમીરજી ;
 સખાની અશ્રુથી ભીની ઢળે છે કંઈ આંખડી .
 સુગન્ધી . વાયુની લહેરી થંડી મન્દ વહી જતી ,
 ચોપાસે માનવીનો કે આવે તા શ્રવણે ધ્વનિ .

સર્ગ ૨

નિમન્ત્રણ

જે વૃત્તિ ચિત્તગી સદા : પ્રણયમાં દાવા બની મ્હાલતી,
જેની નયોતિ એનેક રંગ પલટી લાલી પ્રસારી રહી;
જેની ઉજવલતા યથાર્થ સઘળે સંબંધ જોડી વહે,
તે વૃત્તિ - ચિત્તગી તણી મધુરતા આ બીન ગાતું રહે !

આલતા સૈન્યને આજે ત્યાંનું ત્યાં ફરી રોકવા,
હુઃખી કે ! મત્ર યોદ્ધાનો ગયેલો છે પ્રડાવમાં.

અકારણે જે ઉરને ગમેલી,
Y હૈયા તણા તખ્ત પરે રહેલી,
તે મૂર્ત્તમાં મગ્ન હમીર થાતો,
બને ફરી સુન્દરનો ચિતારો.

તે નેત્ર ને તે મુખની સુરેષા,
Y ભાવો સહુ જે હૃદયે ઘડેલા,
પ્રત્યેક તે છાપ જોડી રહી ઉરે,
પ્રત્યેકમાં સાધી રહ્યો સ્માધિ.

વૃક્ષે, લતા, પુષ્પ, સમીર, વારિ,
Y વિશાલ ભૂકું નભ જે હુમી રહું,
આ વિશ્વ આખું બનતું પ્રવાહી,
સ્વીકારવા છાપ ઉદાર સર્વ તે.

પ્રહ્લાંડ પ્રેમી નિરખે પ્રિય વસ્તુ માંહોં,
પ્રહ્લાંડહર્મ્ય તણી એક જ પ્રેમ આવી;
તાણું જોડા ઉરનું એક જ ખોલતામાં
લાગોળ વિશ્વ તણી સૌ જ તૂટી પડે છે.

પૂરે વિશ્વ તણો મહાન રસ કો જે નેત્ર પામી શક્યાં,
તેને વિશ્વ તણા સહુ ય. રસમાં છૂટી સદા મ્હાલવા;

જે હૈયે સઘળું ચ વીરરસમાં રેડ્યું હતું રક્તને,
તેને આ કેરુણા તણા જલધિને બાવું તળે રહેલ છે.

સફલ ઘડીઓ આવી કિન્તુ અનેક ન સાંપડે,
અમર બનવા આવું પૂરે સુધા ન મળી શકે;
તરુણ પ્રણયી! ત્યારે માટે હજો જરી દીર્ઘતા,
તુજ હૃદયમાં આવી લહેરી ધરો સ્થિરતા જરા.

પરન્તુ કોણ છે જલુ સામે ટેકરી ઉપરે?
આકૃતિ દૂરની એ કે જૂઠા ભાવ ઉરે ધરે.

પાષાણની કોઈ શિલા પડી ત્યાં,
પાસે પડ્યા કંટક થોરના છે,
અહીં તહીં પિંજર હાડકાનાં
પડી રહ્યા કેંક પશુ તણાં છે.

વૃક્ષો પરે લાલ ત્રિશૂલ ભાસે,
સિન્દૂરના સર્પ દિસે વળી કેં,
નીચે સૂકાં ખેતરના પથારા,
કને જ મહોટો પટ ક્ષારભૂમિનો.

કરે ત્યાં કોકિયા છાતું ક્યારનું મુખ શ્યામ તે,
અને એ લાલ આંખો કેં અગારા સરળી ઝળે.

લાંબી સિસોટી તહીંથી સુણાતી,
સામી સિસોટી દૂરથી ચ થાતી,
પક્ષી ચ સૌ ચૂપ થતાં બડીક,
વાયુ વહે છે દરી શાન્ત શાન્ત.

સમળી કોઈ ત્યાં જાડે લાંબી ચીસ કરી કરી,
લાગતાં તીર પાળે કે સામા તીર પરે પડી.

સરસ શુકન જો! આદમી તે હસે છે,
નયન કરી ધસારો કોઈને તે બતાવે,
કુદરત પણ એથી લાજતી કે દિસે છે,
રવિ ઉપર છવાતી વાદળી એક કાળી.

સરસ સૂસવે છે એક બીજી સિસોટી ,
ખળલળી તહીં જોડે લીલની એક ટોળી ;
ઝળહળ ઝળકંતાં તીરનાં કેં ફળાંઓ
સરતટ પર ચારે બાજુથી દોડી આવે .

શું વાદળીના કટકા થઈને ,
ઉપાડતા વિદ્યુત દોડી આવે !
પાષાણુ વા આ ગિરિશૃંગના સૌ ,
વધોવતા હિમનું આપડું શું ?

દોડતા આવતા લીલો વીંટી લેઈ હમીરને ,
ખોલતા ખૂમ પાડીને મૂંડી દે હથિયારને . ”

જે લોકો - પશુઓ - શરીરબલને પ્રાધાન્ય આપી જીવે -
જેઓ આજીવિકા મહીં જ અઘડું આ ઝિંદગીનું ગણે -
પોતાનું સ્થૂંઘ પોષતાં હૃદય જે પોષ્યું ગણે વિશ્વને -
ઠાંકી સ્વાર્થ વડે સદા નયનને જે આયુ પૂરું કરે -
તેઓ રાક્ષસ અન્યનું જ જીંટવી ખાતાં સદા રીઝતા ,
પોતાના વ્યવહારની સફલતા તેમાં જ તે માનતા ;
તેનાં આજીવિકા મહીં જ નયનો પૂરાં શકે છે ઠરી ,
તે ઉચ્છિષ્ટ પદાર્થને જ પ્રથમે તે આંખ નિહાળતી -
ભાવો અન્ય મહીં કદી નયન એ ના ના ઉડે આંધળાં ,
એવા પામર જીવડા જગત આ ભેઈ કદી ના શક્યા ;
નીતિમાર્ગ ત્યજી રહે હૃદય એ આજીવિકા પામવા ,
તેની પ્રાપ્તિ પછી સદા ય સડુજે નીતિ ય તે પાળતા -
તેને જીવિત રક્ષવાથી અધિકી ના ના અપેક્ષા કરી ,
તેથી કાર્ય પરાર્થનાં ચલવવા પામ્યા જલે કેં નથી ;
નિન્દા વા સ્તુતિથી ય તે હૃદયના તારો નહીં કમ્પતા ,
ઓહો ! આ અસુરો હજી જડ થકી થોડા જ કેં છે વધ્યા .

ન્યારે આ જડનાં કઠિત પશુઓ ઘેરાઈ જતાં કદી -
ન્યારે શોર્ય તણા મહાન કર્મમાં આવી જતાં કોઈ ની -

ત્યારે તે શકતાં સમાન બક્ષને નાસી જતાં દાખવી,
 સ્ત્રી પાસે નિજ એ પરાક્રમ તણી પ્રલાપા કરે છે વળી.
 તેઓના દંઠ શ્યામ મૌ અવયવે એ સ્થૂલ લોહી વહે,
 તેનાં બાલક ડેંક દીર્ઘ યુગ્મી એ રકત પાખ્યાં કરે;
 તેની દેવી ય માસ ને રુધિરમાં તૃપ્તિ સદા મનિતી,
 જેને એ તસવાર બાલક તણું લોહી કુણું હોમતી.

ક્ષત્રી ઉભો આ રણવીર આંહી,
 નેત્રો ઠરી ત્યાં મુજ જાય છે કૈં;
 ન તાર તૂટયો હજી પ્રેમનો છે,
 હજી ય ખડગે કર એ ઠેરો છે.

ઠો, ધૈર્યના ઉગ્ર મહાન સિન્ધુ,
 શાન્તિ તણા ઠો દંઠ પકાડ મેરૂ,
 વા હર્ષના ઠો સ્થિર દેન્દ્ર જેવું
 હૈયું દિસે કૈં યુગ્મી ઘડેલું.

એ વૃત્તિને ધારી રહેલ આંગો,
 એ લાવને દાખવતાં દિસે છે;
 એ ધૈર્ય એનું સ્મિત એ હસે કૈં,
 વીરત્વમા વીર દિસે તરતો.

ક્ષત્રિત્વને જીવન માનનારું -
 પરાર્થમાં ખડ્ગ ઉપાડનારું -
 પ્રહ્લાંડનો વિક્રમ ધારનારું -
 નસેનસે રકત વહી રહ્યું છે.

જે ત્રિબલુના બાહુ થકી વહેલું -
 ઉદાત્તવૃત્તિ ગૃહી ભિતરેલું -
 જેને સુધા ચદ્ર થકી મળેલું -
 તે રકતનુ ભૂપણ આ દિસે ઠો.

આ સિંહ જે જાતિથી ઉતરેલો,
 જે ભવ્યતામાં જ સદા વસેલો;

તેમાં ય જૂદો જ કંઈ વટીલો ,
ચિહ્ન તે આકૃતિ સર્વ આપે .

તે અંગનાં ભૂષણ શસ્ત્ર સર્વે ,
તે કન્યકાના ઉરમાં વસ્યાં છે -
આ લીલની લાલચ કેં બન્યાં છે ,
આશ્ચર્ય કેં કેં જ નવું નહીં એ .

સૌ લિન્ન વૃત્તિ -- સહુ લિન્ન દષ્ટિ ,
જિયા નીચા કેંક અનેક હેતુ -
પ્રહાંડના ચક્રની લિન્નતાને
સૌન્દર્યનો મોહ સમાન ' કાંઈ .

* * * *

સાંભળી ખોલ એ તીજો ' મૂકી દે , હથિયારને ' --
ફરી કેં જાય છે જૂડું લોહી એ મુખ ઉપર .

એ જાય હસ્ત ઉછળી નિજ ખડ્ગમૂઠે ,
એ વીજળી ધગધગી કુંદવાટ દે છે ;
એ ખડ્ગખિંબ દુજતા જલમાં છવાતાં ,
અંગારથી ધખધખ્યું સર એ દિવે છે .

શું આજ ક્ષત્રિ પર પામર આમ આવ્યા ?
શું એક સિંહ પર વાનર લાખ ફાળ્યા ?
એ ચોધતું વઢન એ જ વિચાર ખોલે ,
એ ચોધનાં નયન એ જ હસી રહ્યાં છે .

વીરત્વથી પુલકતાં સહુ અંગ અંગો
એ ખેલવા રમત તત્પર હર્ષ સાથે ;
જ્યાં જ્યાં પરાક્રમ તણો પ્રિય સાદ થાતો ,
ત્યાં સજ્જ છે હૃદય વીર તાણું સદા એ .

ક્ષણમાં રક્ત એ ઊંડું હૈયામાં ધગતું હતું ,
ક્ષણમાં શાન્ત જૂડું કેં એ હૈયે - દ્રવતું બન્યું :

અહો ! એ કેા જેણે નિજ હૃદયનું અર્પણ કર્યું ,
કર્યું મીઠી લૂટે નિજ હૃદય જેણે પલકમાં -
છળિ એ જાગે છે ફરી નયનને આર્દ્ર કરતી ,
વહે પાડી લહેરી સહય અનિલે એ શઠ ભરી .

નિઃસ્વાર્થ ક્યાં હૃદયઅર્પણ એ રસીકું ?
ક્યાં મોહનિ ગુલર એ દરિયાવ જેવી ?
ખાલાની એ રસિક ક્યાં ઉનકારવૃત્તિ ?
ક્યાં ઉચ્ચ એ જિગરતખતની બાદશાહી ?

આ ક્યાં શરીર પરનું ચ લૂટી જનારા -
વિજયે સદા અધમ આમ જ ધૂમનારા -
અન્ધાર આ જગતનો હૃદયે પીનારા ?
આવો વિરોધ નિરખી નયનો હસે એ .
ખુદ્દી થઈ અમકતી અસિ હાસ્ય આપે
ને મ્યાન ખડ્ગ કરવા કર એ વળે છે ;
છોડી દઈ કમરખન્ધ અને અસિને
બહાલું દરેક હથિયાર નીચે ધરે છે .

જેનો સ્વભાવ નવ પીઠ ખતાવવાનો -
જેનો સ્વભાવ નવ શીષ નમાવવાનો -
તે પ્રેમથી હૃદય મીણ થઈ જઈને ,
હા - નોતરે સહુ ચ આયુધ લેઈ બવા !
ખાલાની મુગ્ધ રતિને ધરનાર હૈયે
જાકૂઈ એ રસભરી છળિની સ્મૃતિમાં
જે દષ્ટિ છે સખલ સર્વ ખયાવવાને
તે નોતરે સહુ ચ આયુધ લેઈ બવા !

જે ખડ્ગનો અસુર ત્રાસ ધરી ધ્રુજે છે -
જે ખડ્ગનો સુર સહુ ઉપકાર ગાતા -
તેનો જ બાલપાણનો ત્યજી મિત્ર તેને
આજે કૃપા અવર યાચતી આ કરે છે !

જે આ પ્રવાસ તણી અર્પણની ઘડીમાં
સંસારસંપદની પુણ્ય કૃતાર્થતા છે -
તેથી વિમુખ હતભાગી ઉરો નિકાળી
હૈયું મહાન હસતાં - અનુકમ્યતું કું .

એ ચોધતું હૃદય કું વહને પડ્યું છે ;
એ મૂછ કાંઈ ફરકી હસવા ચડે છે ;
લીલો ભણી નયન શાન્ત રસાદ્ર ચોટે ,
ઉચ્ચાર કાંઈ ઠરતું મુખ એ હિસે છે :-

“ જોહો ! કેા સદ્ભાગ્ય આજ તમને લાગ્યું ઉપાડી અહીં !

“ જો ભોળાં મુજ ભાઈઓ ! હરખને સૌ આજ ફાવી જઈ !

“ જોહો સુણવા કદી ય તમને ના ના પ્રસંગો મળ્યા !

“ ક્ષત્રિનાં સમયોરને નિરખવા ના કાળ આ ચોગ્ય વા !

“ આજે કેા ઇતિહાસનો દિવસ આ મ્હોટો તમે માનજો ,

“ ક્ષત્રિનાં હથિયાર આમ મળતાં ફૂલાઈ ના ના જળે ;

“ આવાં સાહસથી હવે જીવિતને ફેરે સદા રાખજો ,

“ ભોળા ! ભૂટ મહીં હવે અનુભવી કાંઈ વધારે થજો .

“ અત્યારે તલવારથી રુધિરને ઇચ્છા નહીં ઢોળવા ,

“ કેા પ્રાણી પર આજ કું ઉપડવા નારાજ છે હસ્ત આ ;

“ મ્હોરા અંદગ વતી જીવાડી શકું તો ઇચ્છા જ જીવાડવા ,

“ આ લોહી સ્વધતું ય ત્યાં હૃદય આ તૈયાર છે અર્પવા .

“ આ હોમાઈ જતી જહાં પ્રતિ પળે મૃત્યુ તણા મ્હોં મહીં -

“ તેને ચોપણ આપવા અમર કેા મીઠી વહે વીરડી ;

“ તેતું પાન કરી અહીં હૃદય આ આજે હતું મ્હાલતું ,

“ કેાઈને ય ખચાવવા મગજ આ વિચાર છે ઘોળતું .

“ આ મ્હારી તલવાર, આ હૃદયતું વીરત્વ ને શૌર્ય આ ,

“ ને ક્ષત્રીવટના પરાક્રમ તણી ચાલી જતી નીક આ -

“ એ સૌથી ઉર માત્રથી જગતને જે કેા ખચાવી શકે ,

“ તેમાં પૂર્ણ વિશેષ કાંઈ પ્રભુતા દૈવત્વ કાંઈ હિસે .

“ લાઈ ! આ સમશેરથી નવીન કેં શીખાય તો શીખજો ,
 “ હા ! તેના ઉપયોગમાં તમ ઉરો કાંઈ વિશાળાં થજો ;
 “ સ્ત્રિની પ્રિય જોગણી ગૃહ મહીં રાખી સદા પૂજજો ,
 “ ને આ ખડ્ગ ઉપાડવા હૃદયથી કેં કેળવાતા થજો . ”

વેગડો લીલનો રાજ આવે પાસ હમીરની ,
 વૃદ્ધ એ આકૃતિ ભાસે જૂદી કેં સહુ લીલથી .

મૂછો અને શીષ સહુ રૂપેરી
 કેં પ્રોઠ , કેં ગંભીર, શાન્ત ભાસે ,
 તોફાન કેના મુખમાં લિસોટા
 વાતો કહે છે ગત કૂરતાની .

છે કાળથી પાઠ કંઈક લીધો ,
 છે મૃત્યુમાં આંખ હવે ઠરેલી ;
 છે ર ખ્યાલો જાહું ચે પીધેલો ,
 પીવા હવે તે થઈ કે અરુચી ,
 તોફાનમાં સર્વ વીતેલ આયુ
 વીતી ગયું સ્થૂલ જ પોષવામાં ;
 કાળે કર્યો છે પણ કે ઘસારો
 - હૈયા પરે કોમલતા તણો એ .

કે કાળથી અલિપ્તતા બળવી ,
 નીકે કંઈ રકત તણી વહાવી ,
 જે કે ક્યું તે સહુ પૂર્ણ કીધું ,
 તૃપ્તિ તણું રાખ્ય દિસે લીધેલું .

સૌ લિન્ન વૃત્તિ - સહુ લિન્ન દૃષ્ટિ -
 જીવી નીચી કેંક ગતિ જનોની -
 સંસારના ચક્રની ઉત્પત્તિઓ
 તૃપ્તિ પછી શાન્ત ઉદાર થાતી .

ટાળી તણું રાખ્ય ચલાવવાને
 ધીમે ધીમે - નાયક એ થયો'તો ;

“ભાઈ! આ સમશેરથી નવીન કેં શીખાય તો શીખજો,
 “હા! તેના ઉપયોગમાં તમ ઉરો કાંઈ વિશાળાં થજો,
 “સુત્રિની પ્રિય જોગણી ગૂઢ મહી’ રાખી સદા પૂજજો,
 “ને આ ખડ્ગ ઉપાડવા હૃદયથી કે કેળવાતા થજો.”

વેગડો લીલનો રાજ આવે પાસ હમીરની,
 વૃદ્ધ એ આકૃતિ ભાસે જૂદી કેં સહુ લીલથી.

મૂછો અને શીષ સહુ રૂપેરી
 કે પ્રોઠ, કે ગંભીર, શાન્ત ભાસે;
 તોફાન કેના સુખમાં લિસોટા
 વાતો કહે છે ગત ફરતાની.

છે કાળથી પાઠ કંઈક લીધો,
 છે મૃત્યુમાં આંખ હવે ઠરેલી,
 છે ર ખ્યાલો ગહુ એ પીધેલો,
 પીવા હવે તે અર્ધ કે અરુચી.

તોફાનમાં સર્વ વીતેલ આયુ
 વીતી ગયું સ્થૂલ જ પોષવામાં;
 કાળે કયો છે પશુ દે ઘસારો
 હેયા પરે કોમલતા તણે એ

કે કાળથી અલિપ્તતા બળવી,
 નીકો કંઈ રક્ત તણી વહાવી,
 જે કે ક્યું તે સહુ પૂર્ણ કીધું,
 તૃપ્તિ તણું રાજ્ય દિસે લીધેલું.

સૌ લિન્ન વૃત્તિ - સહુ લિન્ન દ્રષ્ટિ -
 જાંચી નીચી કેંક ગતિ જનોની -
 સંસારના ચક્રની ઉઝતાઓ
 તૃપ્તિ પછી શાન્ત ઉદાર થાતી.

ટાળી તણું રાજ્ય ચલાવવાને
 ધીમે ધીમે - નાચક એ થયો’તો;

કેં ઉચ્ચતાહીન સ્વભાવ કોઈ
 સત્તાતણું તથા સ્વીકારતું ના .
 લૂંટે જ છે ઉલટ અંગ કીધાં ,
 લૂંટે જ અંગો દહ છે રહેલાં ;
 ના કેં હજુ રક્ત વિના રુચે છે ,
 લૂંટે હજુ તત્પર હસ્ત એ છે .

કિન્તુ ખલે જે કંઈ પ્રાપ્ત થાતું
 તેમાં હતો એ સ્થિર ભાવ કીધો ;
 વિના પ્રયાસે મળતું હતું જે
 કેં ભાવ કે લોભ થતો ન તેમાં .

હતો વળી આશ્રમધારી કાંઈ ,
 બહાલાં હતાં એ ઉરને થયાં કે ;
 જે કેં મળે આશ્રમને નિવાસે
 આનન્દ તેને મળતો હતો તે .

પ્રારો હતો તે ઉરને અતિથિ
 તેને સદા આદર આપતો તે ,
 એ વજ હેયું તહીં આર્દ્ર થાતું
 ને આર્દ્રતા એ રુચતી હતી કેં .

જે કોઈ તેના બલને સપાટે
 સામે થઈ ટક્કર ઝીલતું 'તું ,
 વા કોઈ તેને સપડાવતું 'તું
 તેના ભણી માનની દૃષ્ટિ થાતી .

શોભાવતું જે હથિયાર તેને
 બાહેશથી તે કરતો અતિથિ ;
 સમાન ભાવો જરી સ્પર્શતામાં ,
 પ્રીતિ તણી બચત જ્યોતિ થાતી .

જે શાન્તિથી દહ તહીં રમપૂત બિલો ,
 વીરત્વનો મુખ પરે સ્થિર વામ્ર જે છે ;

જે ઉચ્ચ શક્તિ રુધિરે વહતી દિસે છે ,
તે વેગડો સહુ ય જોઈ શક્યો હતો કે .

પોતા સમા ઝપટના કરનાર સામે
જે ભેતમાઈ મુખ દાખવતું હતું એ ;
જે શૌર્ય , ધૈર્ય હૃદયે ઝળકી ઉઠ્યાં 'તાં ,
તે નેત્ર એ સહુ ય જોઈ શક્યાં હતા કે .

જે મિષ્ટ બોલ ક્ષિપ્તથી જ યુવાન બોલ્યો ,
ઉત્કૃષ્ટતા હૃદયની સમજ્યો તહીં કે ;
જે ભાવથી ખડ્ગ ભૂમિ પરે ધચુક 'તું ,
તેમાં શક્યો નિરખી એ ઉરનો પ્રભાવ .

માહાત્મ્ય જે નિજ કરે વસતું હતું , ને
જે મેળવી નિપુણતા ગહું વર્ષ વીત્યે ;
તેને હતો ઉચિત કાળ નિરૂપવાને ,
આ એકથી જ બલને અજમાવવામાં .

જ્યારે , પરન્તુ , હથિયાર ત્યજી ઉસો તે
ને નોતર્યો ભૂષણ સર્વ ઉતારી લેવા ,
તે તો પ્રસંગ તહીંથી જ રહ્યો હતો ના ,
વીત્યો હતો સમય ખડ્ગ ઉપાડવાનો .

જેમાં હતું હૃદયશૌર્ય લબવવાનું ,
હૈયે હતું નવીન જ્યા કંઈ શીખવાનું ;
ભાસ્ત્યા સહુ ભૂષણ ચત્ત વિના મળ્યાં તે ,
એ લૂટમાં કશી ય લિજ્જત ના રહી 'તી .

‘ કેા માનવીજીવન ખાતર પ્રેમ અર્થે
છે યોગ્ય રક્ત મહી ખડ્ગ ઝંખાવવાનું ’ - ;
એવી જ એક દેહના ઉપરે ઉસો જે ,
તેને જ યોગ્ય સહુ એ હથિયાર ભાસ્ત્યાં .

ભીલો તણો લૂટ મહી સ્વરદાર થાતા ,
ભાસ્ત્યા થનો અતિથિને યજ્ઞ લૂટનારો ;

જે ઉચ્ચ સ્થાન ઉરથી વિહરી-શકાયું,
ત્યાંથી ગમે ના પડવું કદિ કોઇને યે.

વળી જે આંખની મીઠે ના ના ભીલ સહી શકે,
હસ્ત એ અંગની સામે શી રીતે ઉપડી શકે ? !

કાંઈ આદ્રં થતો હવે હૃદયથી એ ભીલ નીચે નમે,
લેઈ ભૂષણ, અસ્ત્રશસ્ત્ર સઘળાં દેતો ફરી યોધને;
જેને લેઈ જવા નિમન્ત્રણ હતું આભૂષણો સર્વ એ,
તે આમન્ત્રણ આપતો હમીરને થાવા અતિથિ ગૃહે.

“ નહીં” આજે મ્હાડું પતિત ઘર શું પાવન થશે ?

“ પ્રવાસી આવાતું પૂજન ફરી કાં ભીલ ન શકે ?

“ અહો શૂરા ! આજે ઘટિત નવ આ સ્થાન તજવું,

“ અમો આવાને યે ઘટિત નવ દેવી વહી જવું.

“ દીવાળીના જેવો અમ નગરમાં ઉત્સવ થશે,

“ અમારા ભીલોને રજપૂત તણાં દર્શન થશે ;

“ પ્રવાસીનો આંહી જરૂર કંઈ થાકે ઉતરશે,

“ વિસામા માટે એ કૃતમ ન મુજ ઘેરે અટકશે ?

“ હવે તો આજ મધ્યાહ્ને ધોમ આ તડકો ધખ્યો,

“ આજ તો દૂર આંહીથી જવાતું નવ નામ લ્યો .”

સાનન્દઆશ્ચર્ય, હમીર બિલો,

એ ભીલના ભાવ નિહાળતો કે ;

એ લૂટનારા પર આદ્રં હેયું

રનેહિ ભયું કાંઈ વહી રહ્યું છે.

તે ભીલને કાંઈ વિશેષ જોવા

ઔત્સુક્ય છે નેત્ર મહીં તરનું ;

તે સ્થાનને કાંઈ - વિશેષ જોવા

મોજી વહે છે હૃદયે કંઈનું.

તે સિન્ધુમાં તે તરતી છપ્પલી,

મુક્તાભરી બિઘડી છીપડી શી !

જ્યોત્સ્ના મહીં વિદ્યતા પ્રકાશે,
તે ચોધ પ્રેમે દ્રવતો રહે છે.

જે ઘાટમાં એ લલના નિહાળી,
તે ઘાટ પાસે જ હજી ચ રહેશે;
ન ચોધને કે જ ત્વરા જવાની,
તે સ્થાનમાં કાં નવ ઠેરશે તે ?

તે સ્વર્ગ - તે સુન્દરના પ્રદેશે,
તે પ્રેમભીની હિસતી લતાઓ;
પ્રત્યેક જ્યાં પહોં દિશે રસીલું,
ત્યાં પ્રેમીને સ્વદય કાળો યુગો એ.

છે નેત્ર લીલે, ઉર કામિનીમાં,
છે જાગૃતિ કાંઈ સુષુપ્તિ જેવી;
ચત્તે ફરી ચેતન મેળવીને,
હમીર સત્કાર સ્વીકારી લે છે.

“હું તો મૃત્યુ તણો મુસાફર ખની હોરાઈ જનાર છું,
“એ મીઠો દિન આજથી જ નજરે પ્રેમે જ જોનાર છું;
“ત્યાં વા જ્યાં લઈ જાય ભાવિ મુજને ત્યાં ના અરુચિ મહને,
“કોઈ એક દિશા પરે તથા આ ના કારવાનાં મહને,
“આ મહારા સમયેરનો સમય તો છે ફર કાંઈ હજી,
“આહું આ સ્થળ છોડવા હૃદયને ના દે ત્વરા છે હજી;
“ભાઈ ! હું સુખથી કરીશ સ્થિરતા આજે તમારી સહે,
“જેતાં લીલ તણી વિચિત્ર નગરી આનન્દ થાશે મહને.

// “ઠેલશે મૃત્યુમાં યે ના સ્નેહી આદર સ્નેહનો,
“નિર્ગુણી હું સમાને તો કાળનો હોય લોભ શો ? ”

સર્ગ ૩

નિજમાની

જે જે ઉત્સવની મહાન ધડીઓ દેવો કરે દેત્યને -
 જ્યાં જ્યાં સંકુલતા ત્યજી જઇ ચહે એકાગ્ર ઓચારને -
 જેથી સંગતિ - સંપ - પ્રેમ તરફે જાતું વળી માનવી -
 તે તે ઉત્સવની મહાન ધડીઓ આ બીન ગાળે સમરી .

સ્વીકારી નોતડું જાતો પડાવે ફરી યોધ એ,
 થાળડી અશ્વને હેતો તંબુ ખડાર જરા ઉભે .

હુક્કા તણી ત્યાં વરહી અપાતી,
 હજી કસુંબો ગળણી મહીં છે;
 પાસે પડી નાજીક વાટકી ફેં -
 જેમાં ઝરે લાલ અફીણ ધીમે .

એ મિત્ર શૌચ - રજપૂત તણે કસુંબો -
 જે છે સદા ય હરકંઠ મહીં વસેલો -
 જેની સુકીર્તિ હજી ક્ષત્રિ સહે ગવાતી -
 તેનો નવો જ હજી લક્ષ્મી હમીર થાતો .

જેને જીવાની મહીં વૃદ્ધ થવું ગરબુ છે,
 જેને રણે રુધિર સર્વ જ અર્પવું છે;
 તે મિત્રની નવીન અંજલિઓ મહીં છે
 એ ફૂટતી જ નિજ મૂછ સુખે ઝળોળે .

ખખતર ઉતરાવી સ્વસ્થ એ યોધ થાતો,
 હૃદય ફરી મધુ એ સ્વપ્ન માંહીં ચડે છે;
 નિજ ઉર વસનારી તે જ ને તે જ વાતો
 ફરી ફરી ફરી પ્રેમે મિત્ર સાથે કરે છે .

બેગડો બાય છે પાછો પોતાના ગઢમાં અને
કિલ્લા ને ગામ માંહેથી બોલાવે સહુ લીલને .

તે રાત્રિએ ભોજન સાથ લેવા
સૌ લીલને સ્નેહથી નોતરે તે ;
આજા કરે છે શશુગારવાને
કિલ્લો અને ગામ ઉતાવળેથી .

દોડી ગયા લીલ અહીં તહીં સૌ
ને ગામમાં વાત હંજાર ફેલી ;
શ્રોભાવવાને નિજ હાટડા ગૃહો
લાગી ગયાં છે સહુ કાર્ય માંહી .

હુકડો લઇ હાથ મહીં ફેરો
હથે ફરે નાયક લીલનો તે ;
સંધ્યા તણી રાહ નિહાળતો કે
ઔસુકયથી સૂર્ય લાણી જુવે છે .

ધીમે ધીમે ફિરણ રવિનાં કાંઈ પીળાશ ધારે ,
થંડી થાતી અનિલલહરી ખાગમા શાન્ત ચાલે ;
લાંબી પાછો કરી કરી શુકો ખાય છે કે બગાસાં ,
છાયા છોડી ગગન ફરવા થાય છે સાદ મીઠા .

નિદ્રામાથી ઉઠી ઉઠી હવે જોડીએ લાખ જોડે
ને બચ્ચાને અળ કરી હજી અંચુથી કે સુવારે ;
કુંજમાં તો જુલજુલ તણાં ગીત ફેલાઇ જતાં
ને ન્હાનાં એ ઉદર પણ સૌ કાંઈ માગે ફરીથી .

✓ જે અર્પતો સૂર્ય ઉઠી સહુને ,
તેનું જ તે અર્પી સુવા હજો છે ;
ઉત્સાહ જે જન્મ થતા જ દેતો
ઉત્સાહ તે મૃત્યુ થતા ય દે છે .

ધીમે ધીમે ગગનપડદે લાલ ભૂકી છવાતી ,
ફૂંખે જાણે અળહળ થતો ચંખીડાને ગવારી ; ,

સૂતો ભાનુ પણ હજી તરુ ગીત ગાતાં સહુ છે,
વિહંગોને હજી રવિ તણું તાન લાગી રહ્યું છે.

અપે હાવાં નવીન મધુર અષ્ટમીનો શશી આ,
છેલ્લાં ફૂણાં રવિદિરણને ઝાંખવા અમ્ર આવી;
મીઠી થંડી શિશિર ઋતુની વાયુની હેર ઠેલી,
પુષ્પો સૂતાં, તરુ સુઈ જતાં, પક્ષીઓ શાન્ત થાતાં.

ફેરેરી કેં મશાલો ત્યાં યોગાને સળગી ઉઠે,
હીવાની હાર એ કાંઈ વાતો તારકથી કરે.

હમીરજીને લઈ આવવાને
આલ્હુ હવે મંડલ આ ગજારે;
કેં ઢોલ ત્રાંસાં શરણાઈ વાગે,
અપ્પો કહે લીલ તણા અગાડી.

વચ્ચે જ સૌરાષ્ટ્ર તણા કુદંતા
દોરાઈ જે કુંતલ અન્ધ આલે;
કાંઠાં સુનેરી અળકે મશાલે
ને ઘાંસીએ ધૂધરીઓ અણેણે!

ટાઠી કેા વોડલી માથે ધીમેથી ગઠવી અડે,
સામૈયાના સુખીની તે આકૃતિ પુલકે સ્મિતે.

વૃદ્ધ છે પુદ્ધ છે અંગો - તીખી આંખ છતાં હજી
સંસારી હોખડો સામે સજજ છે લડવા નકી.

ક્ષત્રિ મહીં જન્મ થકી વસેલો -
ક્ષત્રિ તણા અન્નથી ઉછરેલો -
ક્ષત્રિ તણાં યુદ્ધ મહીં રમેલો -
સૌ રીતિઓ ક્ષત્રિની જાણતો આ.

દોરી નાયકને ગૃહ નિજ કરે એ દોરનારો હતો,
લૂટારા ગૃહને અમીર ગૃહયું એ રાખનારો હતો;

પોતાના સરદારની સ્થિતિ બધે સંભાળનારો હતો, સાચા ચારણ જેમ ચંચળ અને ઉત્સાહી હાલો હતો.

તંબુ કને તે ઉતરી પડે છે,
તંબુ મહીં તે પગલું ભરે છે,
ગાદી પરે બેઠું હમીરજીને
વખાણુ તેનાં લલકરતો તે :- *

“ જો જાણત તુજ હાથ સાચાં મોતી વાવશે

“ વવરાવત હી રાત તો તુને ! દેવાળદે ! †

“ ખુલખળ મીઠું ખીર ગેમલ આંગળીએ વઢું !

“ શોષી આપ શરીર ચારણ પોખો ગોહિલે ! ‡

“ અંખરતું ઠંઠં ઠાન જલઅંખર સાંગે ધર્મી !

“ જોવા તેને લાણુ ઉલો થલી આલમાં ! +

* રિવાજને અનુસરી ગઢવી મળતી વખતે હમીરજીની નહિં પણ તેના વડીલોની કીર્તિ નીચે પ્રમાણે ગાય છે —

‡ એવી કથા છે કે દેવાળદે ગોહિલ એક દિવસ પોતાના ફેગમા કરતા કોઈ ચારણને એક જ બળદથી વાવણી કરતો જુએ છે. પ્રશ્ન થાય છે — “ એક જ બળદ પર આટલો કુદમ સા માટે ? ” કહક ઉત્તર મળે છે — “ બહુ ફયાણુ તું હોય તો ખીજો બળદ તું જ થઈ જા ” કાંઈ પણ બ્રાહ્મણ વિના દેવાળદે પોતાને ખભે ધંસરી મૂકે છે અને બળદ સાથે કામ કરવા લાગે છે. ખીજો બળદ મંજાવી લે છે, તે આવી પહોંચતા ચારણને આખી ગોહિલ પોતાના નગરમા જાય છે.

કાપલીનો સમય આવે છે ત્યારે જેટલા ચાસ દેવાળદેએ વવરાવ્યા હતા તેમા અનાજ પાકવાને બદલે સાચા મોતી નીકળી આવે છે. એકું આશ્ચર્ય બનતાં ઉપલા સોરઠાની સતલબનું ચારણુ પોતાના રાજ પાસે જઈ કહે છે.

‡ નિજન વનમા કેટલાક દિવસ કોઈ ચારણુ સાથે જાળવાનું બનતા ગેમલજી ગોહિલે પોતાની આંગળી ધવરાવી ચારણુનું પોષણ કર્યું હતું.

+ જેની થાયના થાય તે આખી દેવાની ટેકવાળા સાંગાજીએ એક દિવસ સ્નાન કરતાં બધા વસ્ત્ર કોડને આખી દીધા નદીમા નગ્ન બેસી રહેતું પડ્યું. તેટલામાં કોઈ મહેમાનો આવે છે અને હાથ ધાલી બહાર તાણી લે છે, બિલોરી વસ્ત્ર શરીર પર વિઢ્યું દિસે છે. બીજું વસ્ત્ર ચક્રે છે એટલે પેલુ જલાંખર જળ થઈ જળમા લળી જાય છે.

“સાજી અમિત ઉદાન દેતો દાન દુકાળમાં,
 “સાપ સુવર્ણી હાર જેનો કર અડતાં ગન્યો !*
 “ખેતર વાવી રેત ! ઉગ્યાં તુંખાં સામટાં !
 “તેમાં ઘઉંની રેલ સોનક ભક્ત તેણે ખજે !” +

ગઠવીને ગથે ભેટી મળે ચોધ ઉભો થઈ,
 ખારોટે હસ્ત ભેડીને ચાલવા વિનતી કરી.

ખારોટજીને નિજ દેઈ હુકકો
 તેથી જરા સ્વસ્થ થવા કહીને,
 હમીરજી સજ્જ થવા ત્વરાએ
 ગયો કનેની લઘુ રાવટીમાં .

નોકરો ચાકરો સર્વે ઉભા સજ્જ થઈ જઈ,
 મિત્રની સાથ આવે છે ખેડેરી વચ્ચે હમીરજી .

છે પ્રવેત વચ્ચે સહુ અંગ પદે ધરેલાં,
 આછી ઝીણી ટિમકી પાલ પદે સુનેરી ;
 કેડે ઝુલે કમરબાંધ નીચે પછેડી
 ને ખડ્ગ હસ્ત મહીં નાજુક સર્પ જેવું . .

જેને ઉદે રસિક છે લલના રમંતી,
 જે પ્રેમથી હૃદય ત્યાં દ્રવતું સદા એ ;
 તે નેત્રમાં પ્રણયહેલી રહે વહંતી ,
 દેહિધ્યમાન રસ ભાલ પદે ઝગે છે .

* દુકાળમાં એક દિવસ ઘરમાં કાંઈ જ ખવાતું ન હતું ત્યારે સાજીને ત્યાં દેટલાક ચારણો મહેમાન થયા છે. આપવાત કરવાનો મનમાં સોલો હોય છે, એટલામાં એક સરખ ખાજરીની ટ્રોડીમાં જતો દેખાય છે. સાજી તેમાં હાથ નાખે છે તો એક સોનાનો હાર હાથમાં આવે છે.

+ સોનકજી જોહેલ મહાન ભક્ત હતો. એક દિવસ ધવંતું ચાડું ભરી ખેતરે વાવવા જતો હતો. માર્ગમાં સાધુની એક મંડળી મળે છે તેને ધવં ખવા આપી દે છે. રેતીથી ચાડું ભરી લે છે અને રેતી વાવે છે. તેમાંથી તુંખડીના વેલા ઉગે છે. તુંખડાં પાકતાં તેને ખજામાં એમાં કરે છે અને તુંખડાં ફેડતાં પુષ્કળ ધવં નીકળી પડે છે.

ગંભીર એ વદન પૂર્ણ પ્રસન્ન ભાસે
 ને ધૈર્ય નેત્ર તણું ધ્રુવ સમુદ્ધિસે છે ;
 તે ચાલ , તે વદન , તે સ્મિત , જોલ તેના
 જોઈ રહે ગઢવી કાંઈ ઉમંગળી સૌ .
 એ મિત્ર એય ઉભી કુંતલ અશ્વ પાસે
 એ થાળ ઉડતી પરે કર ફેરવે છે ;
 આરઠ થાય - ગઈ વિદ્યુત જેમ આંકી
 ને અશ્વ પાંચ દશ તીવ્ર ફલંગ હેતા .
 જે શસ્ત્ર શત્રુકરનાં વિજયે મળેલાં -
 જે પામતાં રુધિરનીક કંઈ વહેલી -
 જેને ત્યજી હજી અરિ શરમિંદ થાતાં -
 તે ક્ષત્રિ કોઈ લઈ યોધ પછાડી ચાલે .
 સૂઈ ગયેલ રજપૂતી જગાવવાને -
 સૌ વીરને ચમકે ક્ષત્રીની આપવાને -
 ઉત્સાહ સ્થાન પ્રતિ ઉપર પ્રેરવાને
 . નિશાની યુદ્ધ તણી યોધ સહે ફેર આ .

હંકારની ત્રણ ગર્જના નગરમાં લોકો સહુ સુણતાં
 ને સૌ ઉત્સુક સ્ત્રી સસંજમ હવે દારે ધસી આવતી ;
 જેના વીર્ય તણી અનેક રસીલી વાતો સુણાઈ હતી ,
 તેને હર્ષથી જાંખવા જન બહુ હાટે જળરે ઉભાં .

દરવાજા કને પહોંચે સ્વારી યોધ તણી હવે ,
 જોવાને આવતાં લોકો દોડતાં પડતાં ધસે .

છે રોશની હાટ મહીં કરેલી ,
 છંટાયલી ચેત જળર ભાસે ;
 કે યુદ્ધનાં ચિત્ર દિવાલમાથે
 રાતા પીળા રંગથી ચીતર્યો છે .
 આંહીં ઉભો તે દશ શીર્ષવાળો ,
 ત્યાં રામ , ત્યાં વાનર ઉડતો તે ;

ત્યાં જાનકી વૃક્ષ નીચે રહંતી,
ક્યાંઈ વળી પ્રવેત જટા ઋષિની.

ત્યાં વાઘ અધો, તહીં હસ્તિ મહોટા,
અનેક રંગી વળી વેલીઓ કેં;
છાયા પડે તે પર કેં જનોની -
કેં ભૂતડાં દોડી જતાં દિસે છે.

કેલાહલે માનવીઓ તણા આ
શીના કંઈ અર્ધ સુણાય શખ્તો;
લાંબા ઝીણા સાદ અનેક થાતા,
પ્રત્યેક ટાળે નવી વાત ચાલે :-

“આ જેવો વર લાડકો કહિ ચ તેં જોયો હતો-ખેન ! શું ?”

“જે જો ! ખડ્ગ સુનેરી એ કર મહીં કેવું દિસે છે રૂકું ?”

“ઓહો ! અશ્વ કુદી રહ્યો પણ જરી આ સ્વાર ના ના કળે !”

“આહા ! એ મુખતેજ્યી શરી અને ઝાંખી મશાલો ખને !”

“અંકાખેન તણો જ આ કર ગ્રહે ! કેવું ખને તો - સખિ ?”

“કેઈ વેગડભાઈને કહી શકે એ ગોળ ખાવા અહીં ?”

“રે ! એ લીલ ઠયો અને રજપૂતી ટેકી દિસે વીર આ !”

“અંકાને પણ લીલકી ગણીશ ના” “એ કેઈ દેવી મહા !”

“કિંતુ આ રજપૂત યુદ્ધ કરવા જતો - સુણ્યું મેં નકી !”

“શું આ ઉછરતું જ પુષ્પ મરવા જશે ? અરેરે ! સખિ !”

“તો એ આ વ્યવિશાલતું કહીશ હું અંકાની માતા કને !”

“છે તો કેંજ થવું નહીં !” “નિરખી આ છોને જરા તોય લે !”

“કેઈ કાયર સાથ લાખ વરખો સ્વર્ગે ચ જીવ્યા થકી
“મહોદું લાગ્ય - સુવીરની કરલતા પૂરી કણે સ્પર્શવી !”

“અંકા પાસ રહી શીખેલ દિસતું વાતો વડી જોલવી !”

“ખાંઈ ! સૌ હરિએ લખેલ ખનશે ! આ જોઈ લે તો જરી !”

કુતૂહલભર ચહેરો ચોધનો છે પ્રપુલ્લ,
પ્રભુચમય નિહાળી શહેર થાતો પ્રસન્ન;
જહીં જહીં રસ ભેતો આંખ ત્યાં એ ઢળે છે,
હૃદય ગળી વહે છે કેળતાં આર્દ્રતા કેં.

ભેનારી - બાલનારી સૌ ઉભી આંહીં થઈ રહી,
સ્વારી આ દ્વારની પાસે આવતાં અટકી ઉભી.

ઉભો અહીં મંડળીસાથ વેગડો,
હમીરને હસ્ત દઈ ઉતારતો;
મેમાનનો હસ્ત ગ્રહી સ્વહસ્તે,
એ સીલનો નાયક સાથ ચાલે.

જરા અને યૌવન હાથ બાલી
આલ્યાં જતાં સાથ સદા વહંતાં -
તેહું જ આ યુગમ નિહાળતાં આ
દ્વારે ઉભાં સ્થલી હજાર લોકો.

જડેલાં દ્વારમાં મહોટા ખીલા વળ તણા દિસે -
હરિતના લાખ મહોરાથી જે ના દ્વાર કઢી ખસે.

ચોપાસે ક્યામ આ મહોટી દિવાલો દઢ છે ઉભી;
કોઠા ને મારકાઓમાં આજે દીપ રહ્યા ઝળી.

રક્તશા લાલ સિંદૂરે તોપો આ ગરકાવ છે,
ખંડારના શત્રુ સામે એ મહો ખુલ્લાં વિકરાળ છે.

શત્રુથી દૂર થાવાને શત્રુના જયને સમે -
લોંચરાં આ દિસે જિંડાં ઉભા જ્યાં ભીલ સજ્જ છે.

“શું આ સાધન શૌર્યનાં મહદમાં છે લૂંટ માંહીં ઉભાં?
રે રે! પહાડસમી દિવાલ નવ તું પામી પ્રભુની ઠયા?

ચો વીરો! તમ આ ભૂમિ અસુરથી છે શક્ત જે ઝૂંઝવા
તેને આ તમે લૂંટમાં ક્યમ કરી શાન્તિ હશે આપતા?”

વિચારે ઘોળતું આવા હેયું ચોધ તણું હતું ,
કહેવું કિંતુ કાંઈએ તે ના સાર્થક લાસતું .

આ દ્વાર અન્ય મહીંથી ઉપરે ચડે છે ,
ચોરા પરે હમીરનાં નયનો ઠરે છે ;
ટાંબ્યાં અનેક અહીં છે હથિયાર જૂનાં
ને કૈંક પાખર અને કવચો ઝૂલતાં .

ભાલા અહીં , ખર્જ અનેક ત્યાં છે ,
ત્યાં ઢાલ ને ચક્ર તીરો તણાં છે ,
જ'ઝાળ ને નાળ તહીં ટીંગાતી ,
ત્યાં તાંસળી શીર્ષ તણી જડેલી .

ત્યાં વાઘના નોર હજુ ધુળે છે ,
છે સ્તબ્ધ ત્યાં કૈં રણશૂંગ મ્હોટાં ;
કૈં વાવટા રક્ત મહીં ઢળ્યા તે
તેવા જ આંહીં ફરકી રહ્યા છે .

છે સભજ શસ્ત્રો હજુ રક્ત પીવા ,
જે વેગડાના વડિલે ઉપાડ્યાં ;
કૈં યુદ્ધની સર્વ નિશાનીઓ આ
ગાઇ રહી વાત અનેક જૂની .

હમીરજીના મુખમાં નવું કૈં
આ શસ્ત્ર અસ્ત્રો નિરખી રમે છે ;
ખેડાળું અને દીર્ઘ પડેલ ખર્જ તે ,
જેવા ઉઘાડી કરમાં ગ્રહે છે .

વીંઝવા ખડ્ગ સોટીશું જે બાહુ બળવાન છે-
આશ્ચર્યે જોઇને તેને રાજા ભીલ તણે કહે :-

“ આવી આ તલવાર યુદ્ધ સમયે મહારા પિતા બાંધતા ,
“ તેને અન્ય ઉપાડનાર મળશે એ ના અમે માનતા ;

“કિંતુ વીર તણી ભુજ દલિયુએ લૂટી ન લીધી હતી,
“ક્ષત્રિની પ્રિય ભૂમિથી યવન સૌ છે દૂર પૂરા હતી.”

બોલી આ મનમાં વિચાર કરતો કાંઈ હતો વેગડો,
ને તેની કાંઈ કાંઈ એ મુખ પરે આછી હતી ભાસતી;
આવો આ રજપૂત તે ગઢ મહી* ખડેલો પરોણો હતો,
તે સાથે નિજ વાત - વર્તન તણી ચિંતા ઉરે એ હતી.

ચોરા મહી* સૌ કરતા હતા ત્યા,
ક્યા ઉલટું પાસ હમીરજીની,
ઘોળાઈ એ એ ઉરમાં રહ્યુંતું,
ને આંખ ખારોટ ભણી જતી*તી.

ચોક છે એક મ્હોટો ત્યાં કાચરો સહુ બાય છે,
મેમાનો કાજ તૈયારી આંહી મર્વ કલરે છે.

રંગોળી વતી રંગ કંક પુરીને ચોકો અહીં છે ક્યાં,
ગીળાં, લાલ, સુવર્ણરંગી કુલડાં વેલો મહીં છે ભર્યાં;
આંહીં રંગીન મોર નૃત્ય કરતો, ત્યાં છે સુતેલાં શુકો,
ફોપેરી લઘુ કેવડો ચળકતો પ્રત્યેક ખૂણે રહ્યો.

ગુજરા પુષ્પતણા સુગંધી વચમાં બીલી રહ્યા ચંદ્રથી,
મીઠું અપાંણુ પુષ્પ ને શશીતાલું આંહીં વહે હર્ષથી;
મેમીની નજરે સહુ ય પ્રભુએ આ રંગ ભાસે ભળ્યા
ને આમોઢ ભર્યાં સુરંગ કુલને આધીન વાયુ ગળ્યા.*

ત્યાં પાસે ઢશ ખાર રંગત રૂડા ઢાળ્યા નવા ઢોલિયા,
તેની ઉપર સ્વચ્છ ને ભરતનાં મ્હોટાં ગિછાના રહ્યાં;
વચ્ચે ગોઢિલરાજને કર ગહી બેસારતો વેગડો,
સૌએ સ્થાન લીધા પછી હમીરને હુકો ઢઈ બેસતો.

સામે સન્મુખ રામનામ લઈને ખારોટજી બેસતા,
માળા જે કરમાં રહી તુલસીની તે ઢોકમાં ટાંગતા;

* બીલગહની આવી રચના ન જ હોય, પણ ગઢવાને લીધે એ
“અમીરગહ” દર્શ.

હુક્કાની ત્રણ ચાર ફૂંક લઇને લાંબી પછેડીવતી,
વાળીને પગની પલોંઠી સરખી કે સ્વસ્થ ખેડા થઇ.
છે પાંચેક જડિત ત્યાં અહીં તહીં હુક્કા હજી એ પડ્યા,
પીળી લાલ દરેક એ ચક્કમમાં અંગાર છે ખેરના;
ઝીણી ગૂંથણીનાં રૂપેરી ચરપા રાતા બન્યા છે ધગી,
ઉભા ભીલ ત્રણેક એ હરધડી તાલે કરે દેવતા.
“ભાઈ! આ શ્રમ આવડો ઘટિત ના હું કાજ લેવો હતો,
“જે દીનો મિજમાન હેત નિરખી આભારી પૂરો હતો”;
જોઈ આ રચના હમીર વઢતો આનંદ આભારથી,
ને માધુર્યભર્યાં મુખે પડી રહે ઝીણી શુભાળી ઝરી.

વેગડો સર્વ પોતાના સંબંધી વીર ભીલને
આંગળીથી બતાવીને ઓળખાવે હમીરને:-

“આનું ‘જેમલ’ નામ જે તીરવતી પાડે શુકો ઊડતાં,
“આ ‘લેલો’ મુજ ભાઈ જે હરણને પહોંચી જતો દોડતાં;
“આનું નામ ‘વડિંગ’ દેવીપ્રિય તે પામ્યો ભુજ વજની -
“જે પાડો અરણો ચ એક ઝટકે જૂદો કરે શીખથી.
“આ ‘ભીલો’ મુજ મલ્લ-એક બકરો જેનો સદા હાર છે -
“તે ખંભે ત્રણ આઠમી ઉંચકીને કે કાશ દોડી શકે;
“આ કાકા મુજ જેમણે વરખની છે પાંચ વીણો ગણી -
“લાલો એ કરનો છતાં ચ હજી એ કો ઢાલ ઝીલે નહીં.”

સામે નિહાળી મલકી સ્મિતે કે
પિછાન દે છે ગઢવી તણી એ;
પ્રણામ આરોહ નમી કરે ને.
મળકમાં વાત અગાડી ચાલે:-

“આજથી વીસ વર્ષોએ મ્હોટી લૂટ કરેલ કો,
પછી તે ભીલનો રાબ મધ્યાહને વનમાં હતો.
તોયે શિકાર હજી શોધતી એક ટોળી,
કો ધોરી માર્ગ પકડી સુધ છે રહેલી;

ખારીક આંખ શકરા સરખી ફરે, ને
 બે ચાર કોશની બિના તજરે પડે છે.
 એ આંખનો વિષય આ ગઢવી બને છે,
 એ સ્વેત વસ્ત્ર દૂરથી નયને ચડે છે;
 હુકો ફેરી રવિનાં કિરણે પ્રકાશે
 ને પાઘડી ઉપરની ઝળકે સુનેરી.

પીરાણી ઘોડલી રાઝી આવે રેવાલ ઢોડતી,
 સ્વારના પેટનું પાણી ધૂએ ના જરી ચાલથી.

કો રાજ્યમાં લગ્ન તણે પ્રસંગે
 સારો હતા એ શિરપાવ પામ્યા;
 એ વસ્ત્ર, એ ઘોડવી, ચારખમો
 ને ભૂષણો લેઈ ગૃહે જતા 'તા.

ધાર્યાં હતાં ભૂષણ વસ્ત્ર અંગે,
 લીધા હતાં ભેવડિયા કસુંભા;
 ના કોઈની બીક હતી જરા એ,
 ધીમે દૂહા કે લલકારતા 'તા.

/ ચારણો દેવીના ભક્તો - ચુદની કવિતા હતા,
 હતા તે જંગલે ક્યાં ચે મીઠી છાય મહીં સઘા.

/ રાજ્ય ને ધર્મનીતિથી ક્ષત્રિના અતિ પ્રેમથી -
 ઉગામી આંગળી તેની સામે કોઈ શકે નહીં.

ચોશાકને અંગ પરે જ રાખી
 દેનારની કીર્તિ પ્રસારતા તે;
 દેતાં વળી ચારણને ઉમંગે
 છે કીર્તિ આ, સૂચન એય આતું.

વાળાં આ નૃપતિનાં તે શું લીલો સમજી શકે ?
 કોઈ ચે એક નીતિની ના ના છાય બધે પડે.

વીંટાઈ ચોપાસ જતાં લૂટારા
 ખારોટણ એ હિંમતાઈ ઉભા;

ગયા પડી મ્હોં પર શેરડા ને
દૂડા ગયા ક્યાંઈ છુપાઈ સર્વે .

કિંતુ હિંમતને કંઈ કરગરી લાબ્યા ઉરે ધૂજતે ,
જોખારો ખલવાન જોકે દઈને તાલો ક્યો કંઠને ;
વાચા આવી ફરી અને મગજ જે યુક્તિભરેલું સદા -
તેજો આજ નવીન ચતન કરીને જોડયા નવા સોરઠા :-

‘ દેવી સહશે કેમ દેવીપુત્ર થતો હુખી ?

‘ ઇચ્છો જો તમ હેમ લેજો ચારણની હવા !

! ‘ છ’છેડીને સાપ કાઢ્યો માલ ન કોઈએ !

‘ ચારણ દેશે શાપ આંતરડી ઉછળી જતાં ! ’

પરંતુ ડાંગ જાચી ત્યાં સામે ભીલ તણી થતી ,
ઔદાર્યે સર્વ દેવાનું ગઢવીજી કરે નકી .

ઉતારીને ભૂષણ સર્વ દીધાં ,

મૂક્યાં નીચે મંદિલ વસ્ત્ર સર્વે ;

ઘોડી હતી જીવ થકી વધારે -

સોંપી દીધી તે ચ લગામ આંતે .

ખડીઆમાં હતા ગોટા માળવાના અપ્રીયુના

અને તેમાં હતું ભારું ચાચે તે નવ લૂટવા .

ગઢવીની સુણી વાણી દયા લૂટ મહીં કરી ,

કહે છે ભીલ કે તેને વેગડા પાસ ચાલવા .

રાજા તણું નામ સુણી ફરીથી

હેયા મહીં હિંમત કાંઈ લાવી ,

ખારોટજી ભીલ સહે ગયા ને

નવો હતો ઘાટ ઘડ્યો ઉરે કે .

વિચારો ઘોળતા ખેંચ્યા ગઢવી નૃપની કને ,

આકર્ષ્યો જાતિનો ધંધો જોઈ વેગડરાજને .

લૂટારાને વીર યુરુષનાં આપવાં સાન મ્હોટાં -

લૂટારાને રસિક કવિતે દેવની તુલ્ય ગાવા -

બહાલો ધંધો ગઢવીઉરને આપસાદા તણો એ,
ને શ્લાઘાની નરમ મધુરી વાણીનો ધોધ ચાલે :-

‘અબ્બુન ! થોથાં ફેંક ! ત્હારાં તીર ઉડી ગયાં !

‘આ તો લડ છે એક કિરાત ખીલે - વેગડા !

‘અબ્બુન દેવત આજ ત્હારું ના અજમાવજે !

‘આ તો શભુનાથ કિરાત ખીલે - વેગડા !

‘અબ્બુન ભેડી હાથ ચાકી પક જેને પકે,

‘તે હરનો તું હાથ જમણો - સાવજ વેગડા !

‘હરની ત્રીજી આંખ અનંગથી છો ઉઘડે -

‘પણ ચારણનો વાંક શું છે ? વીરા વેગડા !

‘શૂરાનાં હથિયાર ચારણ ને તલવાર આ,

‘તેની સામે ઘાડ ત્હારી હોય ન - વેગડા !

‘કોનાં ગાથુ ગીત ? ગીત કેણુ ગવરાવશે ?

‘જો હંસાની રીત હંસા મૂકે - વેગડા !

‘ચારણ હરની જીલ ! તું તો હરની આંખડી !

‘જૂઠાં અગ શરીર ના ના કર તું -- વેગડા !

‘તુંમાં ઝાઝો માલ ઝંઝેડી જગ લે લલે !

‘પણ હું ના મરનાર ત્હારો માર્યો ! વેગડા !’

લૂટારાની ઉપર પણ એ ધારતો રાજ્યકંડ,
ને રાજનાં પ્રિય બહુ હતાં માન સૌ વેગડાને ;
બહાલું થાતું મન ગમી જતું માન એ આપનારું,
બહાલું થાતું રજપૂત સહે ભીલને મૂકનારું.

વખાણમાં છેક ગળી ગયો એ,

લીધેલ- પાણુ સહુ ઢેઠ દીધું ;

ખારોટજીને નિજ સાથ રાખવા

જવાઈ આપી નકી ત્યાં જ દીધું.

ધંધો હતો લૂટ તણો જ તેનો ,
તેને નવો રંગ ચકાવનારો -
સારો કહી તે સમજાવનારો -
ખારોટ આ કે ઉપયોગી બાચ્યો .

જે લૂંટમાં પાછળ ચાલતા 'તા -
જે લૂંટમાં વીર્ય લખાવતા 'તા -
ઉત્સાહ તેને પણ આપનારો -
વખાણનારો મળતાં મળ્યો આ .

હમીરજીને રજપૂત રીતે
સ્વીકારવાનો નિજ ઘેર આજે ;
ખારોટજીનો ઉપયોગ હાવાં
લેતો હતો નાયક ભીલનો આ .

ગઢવીની કથા જૂની પૂરી પૂર્ણ થઈ રહી ,
કચેરી ચૂપ છે ખેડી , હુક્કા માત્ર લાવે કંઈ .

“ હા ! વિશ્વેશ્વરની ખુળી અવનવી છે વિશ્વવ્યાપી સદા !
“ સંયોગો તણી છે વિચિત્ર ગતિ કે સંસારવ્યાપારમાં !
“ સિંધુમાં તરતાં કંઈ લકરીએ લેગાં થતાં પાટિયાં ?
“ શી લહેરે ફરી કોણુ ક્યાં વહી જતાં ? એ કોણુ જાણી શક્યાં ? ”

ઉદ્ગારો નીકળે આવા હર્ષે સિંગધ હમીરના ,
કચેરી દૂળતી પાછી : હુક્કાના ગડકાટમાં .

એ ભીલનો નાયક કે ઇશારો
ખારોટજીને નયને કરે છે ;
મેમાન સૌ રંજન થાય તેવી
કથા રસીલી કરવા કહે છે .

હમીરજી રંજન થાય એટલો
હેતુ હતો નાયકને મને તો ;

કિંતુ કંઈ અન્ય જ હેતુ બિંદો
ખારોટજીના મુખમાં હસે છે .

સ્વીકારીને ગાયકની જવાબ
કૃપાલ છાયા મહીં વાગ દીધો ;
આભાર મહોટા બહુ જો થયેલા
પોતા પર તે ગઢવી ગણે છે .

આભાર વાળી ઋણમુક્ત થાણું -
ધરજા હતી જો ગઢવી તણી કે ;
શોધ્યો હતો કોઈ પ્રકાર તેવો ,
તે કાજ આ એક પ્રતંગ ભાસ્યો .

કન્યા રૂપવતી હતી હીલ તણી તેના ગૃહસ્થાશ્રમે ,
તેને બાલપણા મહીં જ ત્યજીને માતા મરેલી હતી ,
તોએ સત્તર વર્ષની ઉછરીને હાવાં થયેલી હતી ,
વીતેલી સહુ કિંટગી ગઢવીની સાથે ગચ્છેલી હતી .

તેને કુશલ સૌ રીતે ગઢવીએ કીધી હતી કેળવી ,
માતાની જ હતી ઉરે ગઢવીને વાતસલ્યની લાગણી ;
તેને બહાલથી સર્વકા કુંવરી એ ' દાદા ' કહી બોલતી ,
ને એ બોલ મહીં જ કોઈ કવિતા દેવી હતી ભાસતી .

જેવી સુંદર ને હતી કુશલ તે તેવો પતિ શોધવા -
તેવા યોગ્ય પતિ સહે સુખ મહીં તેને સદા દેખવા -
ધારી હોંશ હતી ખરી ગઢવીએ વીતેલ કે કાળથી ,
ને એ ખત પૂરી કરી ઋણ થકી મુક્તિ થ લેવી હતી .

સંસાર સૌ સમયના સમજેલ પૂરા
રાખ્યો મહીં ફરી ફરી ગઢવી હતા સૌ ;
વાકેફ આ યણ હતો ગઢવી સહુથી
ને મામલા યણ કંઈ નિરખી ગયો ' તો .

ગોહેલ કોણ? વળી કોણ હમીરજી છે?
 ગંગાતણા કુલની કેવી મહાનતા છે?
 એ સૌ હકીકતથી કેં જ અજાણ નહોતો,
 એ સૌ રમી ગઢવીના ઉરમાં રહ્યુંતું.

તેથી કેવી ધરા પરે રમણીઓ વીરાંગના હોય છે -
 તેની ઝાંખી કરાવવા હમીરને ચૂંટી જ કાઢી કથા;
 ચકાવે અભિમન્યુના ગમનની આખ્યાયિકા આદરી,
 ને સૌ ભાવ હમીરના નિરખવા ત્યાં આંખ ચોટી રહી.

કેવી કોમલ સૃષ્ટિ રૂપ ગુણમાં પ્રદ્યા તણી છે બની?
 કેવી ભૂષણરૂપ વીરનરને સ્ત્રી છે સદા એ થઈ?
 તેની ઝાંખી કરાવીને હમીરને ઉતારવા તે ઉરે -
 હેતુ એ પકડી સહુ ચ બસથી એ ચત્ન એ આદરે.

ભૂલી ભાન ડુબી ગયો હમીર છે આખ્યાન માંહી ઉંડે,
 ચોતાના ઇતિહાસતું જ સઘળું એ ચિત્ર ભાસી રહે;
 બંધાયો અભિમન્યુ લગ્નવતી છે ફેરા ફર્યો ચાર છે,
 જોવાને ચ છતાં હજી વહન એ ભાગી થએલો ન છે.

શી છે કોમલ સૃષ્ટિના હૃદયના ભાવોની મીઠી મજા?
 શાં વિશ્રાંતિભર્યો સુરંગ કુલડાં એ નેત્રમાં છે વસ્યાં?
 એ સંગીત સ્વરે અકેક ધ્વનિમાં શા છે દિલાસા રહ્યા?
 કાં સંસાર તણી સુખી સદૃશતા એમાં સહુ માનતા?

એતું ભાન હજી સુધી નવ કશું અનુનના પુત્રને,
 તેને એક જ લાલસા રણ તણી - છે એજ બહાલું ઉરે;
 રોમે રોમ ભરેલ આશ જયની આત્મપ્રભાવે હતી,
 ને સંગ્રામ મહી જ એ જીવિતની માનેત તૃપ્તિ હતી.

હુકાઓ ગોલવાતું એ ભૂલી બંધ બધા હવે,
 અગાડી ચાલતી વાર્તા મીઠા કે રસમાં વહે :-

“આજે અર્જુન વીણ પાંડવ તણાં સૌ શસ્ત્ર સૂતાં ગણી,
હાથી કૌરવ યુદ્ધ ચક્રવ્યૂહનું દેવા કરે માગણી;
પહોંચી અર્જુન તો નહીં જ શકશે, ના ફેલેણુ દેવાય વા,
ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણુ દેખાય ના.

હારી આજ શું ધર્મ ધર્મ સરખો બાણે અનીતિ વડે ?
‘જ્યાંબ્યાં ધર્મ તહીં તહીં જ જાય’ એ શું વ્યર્થ વાણી થશે ?
એવા લાળ વિચારમા ડુળી ગઈ છે પાંડવોની સલા,
ચિંતાકાંત મુખો મહુ ઢળી જઈ છે તેજહીણું બન્યાં.

હીરાજડયુ કંકયુ એક કાઠી,
સો પાનનુ એક બનાવી ખીડું;
મુવર્ણના થાળ મહીં ધરીને,
સલા મહીં ફેરવવા ઠરે છે :-

‘ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણુ કેા હોય બે -
ખામી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર કેા હોય બે -
ચક્રાવે ચડવા મહાન બલને જે કોઈ હો ધારતો -
તે આ કંકણુ સાથ તાંબુલ તણું ખીડું મુખે ઝીલબે.’

બે વખત આવેા ધ્વનિ ત્યા ઉઠ્યો ને
સલા મહીં તાંબુલ એ ફેરે છે;
વીરો મુખો વીર નણાં જુએ ને
ભૂમિ લાણી નેત્ર સહુ ઢળે છે.

‘ખામી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર શું કોઈ ના ?
‘ચક્રાવે ચડનાર અર્જુન વિના શું અન્ય કેા હોય ના ?
‘દુષ્ટિનો કર કોઈ શુ નવ શકે આ થાળને ઝીલવા ?
‘આ ખીડુ ધરવા ફરી ધરણીએ આપે ન કા કેા રત ?’

શબ્દો આ કણુ પહોંચે છે આવતા અભિમન્યુના,
તપે છે રક્ત એ રાતુ ભેઈ નિસ્તેજ એ સલા.

ના થાળ ભૂમિ ઉપરે ઝડયો-એ
ત્યાં વીર તેને ઝડપી લીએ છે ;
ખીડું ઉપાડી સુકુટે ધરે ને
ઉપાડતો કંકણ પહેરવાને .

ખળલણી અતિ હપેં ઊઠતી એ સભા ને
‘જય જય અભિમન્યુ’ નાદ એવો ઉઠે છે ;
નનીન રણ તણો એ અગ્રણી ત્યાં જ સ્થાપી
‘જય જય અભિમન્યુ’ ગજના થાય પાછી .”

‘જય જય અભિમન્યુ’ એ જ શબ્દો ઉમંગે
હમીર હૃદયમાંથી ઊઠતા મહાં ખતાવે ;
મધુર ધ્વનિ વહે છે ‘રંગ ખારોટણ છે’ ,
ગઢવી શિર નમે ને વાત ચાલે અગાડી .

“ધ્વનિ આ હર્ષનો આવો સુલક્ષ અવણે પડે ,
ફડકી ફોડતી ઊઠી નીચે મહેલથી ઉતરે .

ત્યાં વીર પુત્ર જનની નિકટે જઈને
હપેં ભયું મુખ પડે નમવી ઉભે છે ;
ખીડું ગ્રહું સહજ વીરની વૃત્તિએ જે
સાક્ષાત તેજ પુલકી વહતી દિસે છે .

‘માતા ! પાંડવની સભા મહીં ફર્યું ખીડું શું ભૂમિ પડે ?
શું ના ગાંડિવ પૂન્ય વીણુ ધરતી કો બાણુ ખીણુ ધરે ?
ક્ષત્રિ શું નવ ચક્રવ્યૂહ અથવા કો અન્ય ચુદે ચડે ?
પાણી આમ જતું , અરે રુધિર આ શે , માત ! સાંખી શકે ?’

‘નહીં , બાપુ ! નહીં , બેટા !’ અશ્રુધાર ઢળી પડે ?
ખાલ એ વીરને મહાંએ હસ્ત માત તણો ફરે .

‘તું ખાલ ને તુજ પિતા તહિ આજ પાસે ,
એ કૌરવો કુશલ પ્રૌઢ મહાબલી છે ;

આ નેત્ર માત્ર તુજ ઉપર ઠારવાનાં,
મા વિનવે જઈશ ના ! નહિ બાપ ! ના ના !

ખીલતું ઉત્તરાતું મ્હોં આ નેત્રે તરતું દિસે,
છેડા એ વારવા તુંને ત્હારા પાદ પરે પડે .

ત્હોં હસ્ત એ ગ્રહી હજી નવ મ્હોં ય દીકું !
એ દેવી ઉપર કયા નવ લાવશે શું ?
સંસારમાં નિરખવા સરખી વિભૂતિ
ભેવા નહીં નયન શું તુજ ભય ઠેરી ?

વાહીલો પણ જન્મથી ય પ્રથમે તું છે જન્મે - બાપલા !
માતા આ તુજ લોખીએ વળી તને કીધા બહુ આગલો !
શું હું વ્યર્થ જ આ ઠહું સહુ તને ? ના વાઢ શું છોડશે ?
રે રે ભીંઈ ! કયા ય કોઈ ઉરની ના શુ જરી લાવશે ?

‘ માતા ! આ તુજ બોલ શુ ઘટિત છે કે વીરમાતામુખે ?
માતા ! ખર્જ વિના - વિના રણભૂમિ શું પુત્રનો અર્થ છે ?
મ્હારા તાત ન શું હુએ સળગશે આ બોલ ત્હારા સુણી ?
હે આશીષ, ફરી હવે રણ જવા વારીશ હુંને નહીં ’

આંસુડાં આ ઉપાલંભે માતાનાં અટકે નહી,
હસ્ત એ પુત્રને મ્હોંએ ફરતાં કપ મટે નહી .

અસુખ જરી ય થાતાં પુત્રને સ્વપ્નમાં એ -
જરી પણ બનતાં કે પુત્રનો વાળ વાંકો -
ફડફડી ઉઠતું જે માતૃત્વ આર્દ્ર હેયું,
નહિ હજી અભિમન્યુ બાણતો તે દિસે છે .

વીરતું બાલ હેયું એ ના ના પ્રૌઢ હજી સુખી,
ખર્જનો બાલસ્નેહી આ - તેને બાણ ન સ્નેહની .

પણ માતાનો પ્રેમ બાણે એક જ માવડી,
ખીલે ભીનાં નેણ દુનિયાની . માયા ખરી .

ખચલાં વીંછણ ખાય - વીંછણ કંખ ન આપતી,
માનો મરં છવ જાય જિની આંચ હીએ નહીં.

મા ! ચડતો સંગ્રામ અમર ખાલ તુજ આ હજો,
એનો રક્ષણહાર ચૌદ લોકનો નાથ હો.

સૂર્યોદયે રમત જે કરવી મહાન -
તેના જ તાન મહીં રાત્રિ જતી વહંતી;
ઉત્સાહ હર્ષભર યોધ ધુમી રહ્યો છે,
આત્મા તણા ઘનિ સુણાય મહેલમાંથી.

માતા તણાં નયન મેઘ બની ઢળે છે,
આશિષમાં હૃદય એ ટપકી પડે છે;
પ્રત્યેક ખિંદુ મહીં નિર્મળ આર્દ્રતા છે,
જોહો ! વિધિ ય તણું તજ દ્રવી ગળે છે.”

માતાનાં અશ્રુની સાથે ઢળે અશ્રુ હમીરનાં,
વિચારો આર્દ્ર એ હૈયે ભગતા કંઈ ભૂતના.

‘અરે ! મહારે એ છે પ્રિયજન કંઈ આ દુધિરનાં !
ત્યજી તેને આવો ભટકી અપરાધી કયમ ખનું ?
પ્રભો ! શું મહારાથી નવ સુખી થશે કોઈ જ ઉરે ?
ક્ષમા શાની યાયું મરણવશ જાતાં પણ હવે ?

અરે ! બાલા ! બાલા ! તુજ નયન હૈયે ખટકતાં !
થવાયે તો થાજે પણ હજી સુખી તું બહુ સદા !
હશે એ શું પ્રીતિ ? નહિ નહિ ! છતાં અન્ય પણ શું ?
પરંતુ ક્યાં જોળું વીજળી સરકી જે ગગન શું ?’

હમીરનાં આર્દ્ર ગળેલ મેત્રો
ચોટી રહ્યાં છે ગઢવીમુખે જે,
ધન્ધેલ તે સૌ ખનતું નિહાળી
ખાસેટ કે રંગ નવીન ધારે.

વીરત્વ નારીનું બતાવવાનો
હેતું બને બે પરિપૂર્ણ આગે -
ચંદ્રા પછી સૌ કરી પૂર્ણ દેશે
ખારોટને એ નકી ખાતરી છે .

હુક્કાની કૂંક બે લેઈ જમાવી કરી કલ્પના ,
હસી કે યોધની સામે ચલાવે કરી વારતા:-

“ નભ ધુમ્મસ તોડી ભરી એક ફાળ
પ્રકટે ખળખળ ભાનુ ખાલ ;
એ ચંડીના કર તણે આલ
ઢાળે અસુરનું રુધિર લાલ .

વાહણી નિકટ ઉભી સિંહરૂપ,
શોણિત પીએ બૂળ ચૂસ ચૂસ ;
ફાટી ગળેલ અંગાર આંખ
દેશે કરી શું જગત ખાક !

અભિમન્યુનો સામે મહેલ ,
ઝળકે ઉપર કંઈ કલશ હેલ ;
રવિકિરણનો એ પ્રલય આજ -
ત્યાં આ અડગ કે ગિરિરાજ !

ત્યાં દૂર ઉભું સેન સભજ ,
હંચકલ અને પેકલ અખખજ ;
ગડગડે ગુલે કંઈ મતંગજ ,
કુભસ્થલે ટપટપક મદ .

લાલા , કટાર, કંઈ ખડગ, કંડ -
પાવક પહાડ સૂતો પ્રચડ !
ચોપાસ ગાણુટકાર થાય -
વહ્નિ ફણે કુંકવે વ્યાલ !

સહુ અડગ વીર દહ સુભટ ચોધ
વધે સુરખ દહ ક્રોધ ક્રોધ !
નયને ખૂણે ઈલી રહી મૂછ ,
માતંગ શુંદવત્ ફરક ભુજ .

રણશૃંગનો ઉપડે અવાજ ,
કંઈ ગડગડે વાજાંત્ર વાજ ;
ડંકો ડમકડમ — લેર — ઢોલ ,
એ ધ્વનિ અતુલ — ન થાય તોલ !

‘ હર હર ’ ઉઠ્યો ગંભીર નાદ ,
ઘડ ઘડ વહે જ્યમ ઘન અપાઠ !
ગોળા તૂટ્યા ગ્રહ લાલુ જેમ !
ઉજડી પડ્યું આકાશ કેમ !

કંપે ધરણી પર વૃક્ષ ઝુંડ ,
કંપે અનિલની લહરી મંદ !
કંપે જલધિ તણ આજ માઝ !
કંપે ભૂતલ ને શેષનાગ !

ધૂળે રિપુદલ છાતી ફર !
પગ ધૂળતાં ઉડી જાય ધૂલ !
ઊધાં વહે નદનદી પૂર !
કંઈ ખડાક બનતા ચૂર ચૂર !

ધૂળટિ ઉઠે લઈ રૂંઢમાલ !
શિર પર ધરી લઈ કરિન આલ !
લઈ ડમરૂ ડાક જોગિની પિશાચ
કંઈ ભૂત સાથ કુદી કરે નાચ !

સુરલોકની કન્યા અનેક !
વર શોધવા ઉઠી એક એક !

લઈ કરલતા પર કુમ્ભકાર
ઉડી વિમાને કરી કરી સિંગાર !

ગિરિગર્જરે ઉદ્ધિ અખાત —
જ્યાં સાથ ચાલે દિવસ રાત —
પાતાલ નલ દિગ્પાલ પાસ —
ધૂમી રહી હજુ ઘોર હાક !

સજી સજી છે બખતર કુમાર
સુણી હાક ઉઠતો સિંહપાલ ;
મરડાઈ ઉઠતા અંગબાલ ,
કુટતી મૂંછે દે હાથ તાલ .

સ્મિત અધર કરકે લાલ લાલ !
મુખ પર ફરે છે રુધિર લાલ !
ચડી ચક્ષુ પર કંઈ રેખ લાલ !
કે અન્ય ઉગતો અરુણ લાલ !

ઉઠ્યો જલધિના મથન કાજ !
ના ફેાડવા નલ ઘૂમટ આજ !
રગફોળવા નિજ કરથી કાલ
દે તોડવા જગ અધકાર !”

હમીરનાં લેત્ર લરાય રકતે ,
સંશ્રામના નાદ સુણાય કથો ;
એ હસ્ત એ મૂછ લાણી લળે છે :
ત્યાં વાત બારોટ તણી ફરે છે :-

“ ભૂડી સાંઠણી ! આજ રાત બધી તહે શું કયું ?
જેનો ચાલ્યો નાથ તેને મેળવ — થાક કાં ?

અશ્વિમન્યુ થાતો રથારૂઢ ,
કંઈ શીખનાં નમી રહે પૂર ;

ત્યાં કંઈક શશીના સસુ' નૂર
ક્ષિતિજે દિસે છે દૂર દૂર !

કો સ્વર્ગ કુલડાં તણે! હાર !
કો દિવ્ય હોળી તણી આળ !
કો વીજળી તણી વહે ધાર !
સહુ જગત પર કો ધવલ ગાર .

પવનવેગની સાંઠ ! તુને રંગ હજાર છે !
પીજે ધીની નાળ ખડોચાડીને ઉત્તરા !
જેનો અલ્લેહ હાથ વીરે તે મુખ ના લીકું !
તે જોવાનું આજ બતાવનારી - સાંઠણી !

બાપુ ! બાલા ! બેન ! બે ટાણું તું પૂજજે -
સાચો રાખી પ્રેમ લવ આખો આ સાંઠણી !
દેનારાં તુજ હાથ - બેની ! મા ને બાપ લો !
પણ તુજ મીઠી લહાણ સાચી દેતલ સાંઠણી !

ઉતરી કુંવરી લલના બાલ ,
અમકે નૂપુર શિરની બાલ ;
અનિલે લળકી ઉલે કેળ
તેવી જાણી અંગની વેલ !

કરતું મધુર મુખ સ્મિત મંદ ,
રેડે અધર અજળી રંગ ;
હસતાં વમળ પડતાં ગાલ -
પિયુરું થજો અણું બહાલ .

રાત્રિ બધી જાગી છેક ,
નેત્રે પડી રાતી રેખ ;
કેશર તંતુ કમલે સ્હોય -
જ્યોત્સ્ના મહીં ગુલ જ્યમ હોય .

સરકે હંસ સર પર જેમ
ચાલે ચૌવના ઝટ તેમ ;
પહોંચી મુલદ્રાની પાસે -
જેતુ મુખ દિસે ઉદાસ .

શંભુસ્તવન કરતી માત ,
નયનો હળ્યા નીચાં શાંત ;
છૂટા રહ્યા કાળા ખાલ -
હરનો દિસે જાણે વ્યાલ .

નમતી ઉત્તરા પડી પાદ ,
વાસે ફેરવે કર માત ;
મુખથી શબ્દ ના બોલાય ,
ખાળ્યા અશ્રુ ના ખાળાય .

હુમકાં ભરતી માત મહોં આ દેખી બેવડાં .
વધૂને છાતી સાથ ચાંપી પણ અંતે વહે :-

‘ બેટા ! ત્હારો નાથ મ્હારો વાર્યો ના રહ્યો !
ધરડી માની વાત ના માની ! ચાલ્યો ગયો !

ત્હારા ઉરનો હાર , આ આંખડીનો હીરલો
ચકાવે ચડનાર જાશે રણમાં આ ઘડી !

તું ખાલક નવ જાણુ , પિયુને શે સમજાવવો ,
એ એ ખાલ અજાણુ , વેનીલો હક ના મૂકે !

વેનીલા વર સાથ વેનીલાં ચ થવું પડે !
પાછો વિનવી લાવ જો એ તુજ માને કહ્યું !

અપશુકની આ આંખ તુંને ના થાશે રડી !
મીઠી વાણી - ખાપ ! તારી ભેર પરે યજો !

ગાલે આંસુ જોર અટકી ઉભું એકલું,
નિસાસાનો દોર મુખ મલક્યે તૂટી પડ્યો !

દેવી જિન્ન જરી ના થાય !
સ્મિતમાં ઉત્તરા જોળાય !
મુખ પર નવીન આવે તેજ !
અળકે નયનમાં પણ એ જ !

જેવો પગ ધર્યો ગૃહમાંથ
તેવી ફરી પાછી ખંડાર ;
ભર ઉત્સાહ રોમે રોમ ,
પગમાં હામતું છે ઝોમ .

રથ છે આંગણે ઉભેલ ,
ઝળકે પલાકા ને હેલ ;
હીરાજડયા મોટા સ્તંભ ,
તેમાં શસ્ત્ર પૂર રંગ .

ચોગમ ચક્ર ટાંગ્યાં દિવ્ય ,
ઉભાં અસ્ત્ર ખડ્ગો લવ્ય ;
ઉપર ચિત્રમાં હનુમાન
તેડી ઉઠે લક્ષ્મણ રામ .

વચમાં ઇન્દ્ર શો કુમાર ,
બેઠો કર મહીં લઈ ખાણ ;
અશ્વો સારથી છે સજ્જ ,
સેના કૂચ કરતી અર્ધ .

હરખે ભેઈ પતિનું મુખ ,
કુંવરી થઈ રથઆરૂઢ ;
પિયુના વામ કરની પાસ
લીધું યુદ્ધરથમાં સ્થાન .

વાળી વીરઆસન દેવી ,
બેઠી જગતઅંગા બેવી ;

કમલે બ્રમર ઝુએ તેમ ,
પતિને મુખે ચાટયાં નેન .

ચમકે અભિમન્યુ જોઈ ,
પડખે આમ બાલા કોઈ !
અમને નહીં આ શું થાય !
મનમા કાંઈ એ મૂઝાય .

પાતાની જ સ્ત્રી છે એમ
જાણે અભિમન્યુ કેમ ?
ગઈ છે તેડવાને સાંઠ -
એને એટલી છે જાણ .

પાતાની ચ સ્ત્રી એ કેમ
રથમાં આવી બેસે એમ ? !
એ ના વીરથી સમજાય ,
કાંઈ સ્ત્રીથી કયમ - બાલાય ?

પ્રોઠ હૃદયની નીક આત્માર્પણ ઔઠાર્યની -
તે નવ સમજે વીર - બેનો પાઠ લખ્યો નહીં .

પણ સ્થિર સુંદર રૂપ વયમાં તાલુ આવતું -
ત્યાં યુગ ફરતાં સ્તિગ્ધ પાઠ લખાવ્યો કુંઢરતે .

જોઈ ચપલતા આટોપ-
જોઈ ખીલતો એ રાપ -
જોઈ આંખડીનો તીર -
કૂખે અચંબામાં વીર .

આ તે કોઈ છે શુ દેવી ?
હર સંભાવના છે એવી !

મુખથી નેત્ર ના જેઝાય !
દર્શનની ન તૃપ્તિ થાય !

લાગી ગઈ દેવી ચોટ !
દિલકું થયું લોટપોટ !
મીઠું મુઝ ઉરનું તાન -
તેમાં ગયો બૂલી ભાન !

ભમરો ખીડવા જેમ ઉઘટે શુભાળની કળી ,
ખીલે મુખકું તેમ કુંવરીનું સ્મિત મન્દમાં .

ઝરતાં ફુલડાં જેમ ઠંડી વાયુલહેરીએ
પિયુનાં દગને તેમ ઉત્તર દેતી ઉત્તરા :—

‘ દાસી આપની છું — નાથ !
શિખ્યા પાર્થની છું — ના !
જ્યાં જ્યાં આપ ત્યાં ત્યાં છું ય —
મહેલે જંગલે કે ક્યાં ય .

મહારો પતિ જ રણમાં જાય ,
હુંથી કયમ અહીં રહેવાય ?
ચિન્તા રાખશે ના — નાથ ,
ના હું ડરીશ સુધી રણહાક .

મુજને શ્રમનો છે યોગ ,
પાર્થે શીખવ્યો ઉપયોગ ,
આપીશ નાથને હું સ્હાય ,
શીખ્યું આજ સાર્થક થાય .

બૂઝે રણે વહાલો યોગ —
તે છે મહને ભેવા કોડ ;
તૃપ્તિ તે જ લેવા કાજ ,
રણના રથે ખેડી આજ . ’

• ચોતાની જે માત-નિત્યની લાગણી પાર્થની-
રહતી તે હમણાં જ જોઈ આવ્યો વીર છે .

તાજી અશ્રુધાર - દયામાંનું સુખ માતનું -
તે ફરીથી આ વાત વીરનયનમાં તરવરે .

૧. કુરુક્ષેત્ર
૨. યુદ્ધ
૩. ૧૧૨

સ્ત્રી તો કોમળ જાત-વીરપણું ત્યાં હોય ક્યાં ?
અનુભવની જે ખહાર તે આ વીર ન માનતો .

ત્યાં આ બાલાવેણુ વિસ્મયકરિયો બાસતો ,
તેને પીતો તેમ અધર બે થ ઉઘડી રહે .

સ્ત્રી ના ચુકમાં લેવાય ,
શાસ્ત્રો કેમ ઉલ્લાંઘાય ?
દેવા રજા મન ના થાય ,
' જી ' એ બોલ ક્યમ બોલાય ?

એ સુખચન્દ્રનું સૌંદર્ય -
તેમાં અમી છે કંઈ કિંચ ;
તેનું પાન કરતો જાય ,
તુષ્ટિ કાળથી ના થાય .

આ ના દેવી કોય પણ છે નકી નિજ ઉત્તરા -
એ જાણે તવ ચોધ વિચારલહરીમાં તરે .

Y ' લલનાઓ તણાં આ રૂપ -
ઓહો ! સુધાના શા કૂપ !
એ લાવણ્યના સૌ ભાવ -
તેનો શો ગભીર પ્રભાવ !

એને જોઈ તો મહેં આજ
પણ ના કફં શુ તે કાજ ?
ભાસે યુગો વીત્યા સાથ !
મહાઈ હૃદય થાતું હાથ !

આ હો સભર મૃદુતાકોષ !
કેવો યોગ આ નિર્દોષ !
જોતાં થાક ઉતરી જાય !
હઃખનો નાશ ક્ષણમાં થાય !

૪૪ રણમાં ઝૂઝવું તે પાપ ,
કરવો શત્રુનો ત્યાં ઘાત ;
જાણે ચો પવાનું પ્રીત ,
પ્રેમે હારવું તે જીત .

શી છે ઘાત કરતાં જીત ?
એ તો મૃત્યુની છે રીત !
જીવન યુદ્ધમાં શોપાય !
જીવન ચોષતાં ચોપાય !

ખાલાઓ ! અહો ! સુકુમાર !
તમને સ્વર્ગ ખુલ્લું દાર !
જગના સ્તુત્ય આ સૌ વીર
તે તો ક્ષારનું છે નીર !

અહો ! કેવું હૈયું ધનવત જન્યું છે હંમીરનું !
હિંમે છે એ હેલી મુખ પર સુધાની વરસતી !
અરે ! સ્વાતિખિન્દુ ! તુજ પ્રિય તને છીપ મળજો !
તમારા સંયોગે જગત સહુ મુક્તામય થજો !

ભલે થાતો હાવાં શિથિલ કર આ ખડ્ગ પરથી ,
ભલે છૂપા ભાવો તુજ નયન દેનાં સહુ કદી ;
અરે ! કિન્તુ શાને તુજ ઉર નિરાશામય ગને ?
રમ્યો આટો સૌથી પ્રણય ત્યગ તુંથી પાણુ રમે !

ગઢવી ! મારજે છાપો જે જે હો હજી મારવી ,
ઝીલનારું તંદને આણું ના ના કોઈ મળે ફરી .

“ખાલાનું સુખ મૂક તેમાં દેવી નાહ છે -
તે સુણતો અભિમન્યુ, ને જોતો મૃગબાલ શો .

જયજિતસાહી નેન પ્રેમગરીળી આપતાં
કાંઈ યાચે તેમ ચોટયાં ખાલાસુખ પડે .

ચોટયાં નેન-દિલનાં નેન,
ઊઠ્યું મધુર ઝરણું-પ્રેમ,
પણ ના ચુક કે રોકાય,
હાવાં વિલંબે કયમ થાય?

ઉત્તર વાળવાનો કાળ
આવ્યો હવે-વીરા ખાળ !
નીચે ધરી કરથી ખાણ,
ખાલે ઉત્તરાનો લાણ;

‘તુજ ગુરુ-પિતા મહારા દર,
આ જો સજ્જ ઉભા શર;
છેતું ચુકને ન જરાય,
હુંથી ઉભું ના રહેવાય.

સ્ત્રી ના ચુકમાં લેવાય,
શાઓ કેમ ઉલ્લંઘાય ?
તહારો કોડ-ખાલા ! આજ-
હુંથી કેમ પૂરો થાય ?

તહારો કોડ ના પૂરાય,
જુઠાં ચલુ-ના ઉપાય;
તહારા યોગતું સુખ તેમ
હુંથી ન તેટલું લેવાય

આપુ - ઉત્તરા ! પણ કોલ,
પાળો મહુ મહારો ખાલ,

પાછો કરી રણુથી આજ
લેગો કરીશ પાંડિતસાથ.

સ્ત્રી કાં રણે ના લેવાય ?
એ સુખ કેમ ના લેવાય ?
એવી કંઈ છું તકરાર,
ખુલ્લું પછી યાશે દાર.

ચડતાં કરી હું સંગ્રામ
લેઈશ સાથ તુને - પ્રાણ !
કર તુજ અંત પૂરી કાલ,
નાતા સહે રહેજે હાલ.’

હોતાં શાસનો પ્રતિષેધ
મૂકી ઉત્તરાને બેર;
પણ એ ખાલતાં એ બેણ
નેત્રે વહી અશ્રુરેલ.

ઉતરે ઉત્તરા લાગ્યાર,
ધડકે દિલે મહોટો ભાર;
દઢ ઉર છે કયું કરી ઝોર,
ખરતું તો ચ આંસુખાર.

ખાલાના હૃદયનો કંપ-
એ સુખ તણો બેરો રંગ-
તે પર સ્નિગ્ધ લોચન યોધ
ચોડી રાખતો ધરી લોભ.

નેત્ર વિષ્ણુતાં છે બને ! લલે દૂર હો અંગ !
પણ કુવ ત્યાં કુવચાછલી-એ જ એમનો રંગ !”

તેયારી છે કસુંબાની, વારતા અટકી અહીં ;
અંજળી આપવા લેવા તાણુખેંચ શરૂ થઈ .

પાળાં રૂપેરી ત્રણ આર મહોટાં
કુંડી સમાં હાજર આ ફરે છે ;
હુક્કા દિસે સૂઈ ઉઠેલ તાબ -
લરેલ તે વાદળી શા ગડેડે .

ખારોટજી ખાંચ ચડાવી ભઠે,
એ ધર્મ તેણે જ હતો બળવવો ;
ટીપાં ઉપાડી નિજ આંગળીથી
શીરે ધરી રંગ કંઈક હેતા .

“રંગ છે ચોખડા તુંને ! હોળે રંગ હમીરને !
બીભાને રંગ હો બાબા થોડાં દેતલ બંમને !” *

મીઠો કસુંબો ગઠવી કરે છે,
ચોપાસ કેં અંજળીઓ ફરે છે ;

* ગઠવી સૌથી પ્રથમ કસુંબો મીઠો ફરે છે-પીએ છે-અને તે વખત ધરાએલી અંજળીમાંથી અઢેક ટીપુ ઉપાડી તિરે અથવા પોતાના હાથની કળા પર ધરી દરેક ટીપે દાતાર, શરૂ અને સારી પ્રથમ પોતાને બાંધાણ કરાવનારને ગુફને-રંગ-સાબાશી-આપે છે. હમીરને પણ રંગ આપે છે તેનું કારણ તે ત્યાં હાજર છે એ નથી; કેમકે એમ રંગ અપાતા નથી, દિવાજ પણ નથી, પરંતુ તેની આરવાડની કારકિર્દીએ નવા રંગ માટે તેને ચોખ્ય બનાવ્યો હતો તેથી જ અહીં જેમ તેની ગરહાજરીમાં તેમ જ હાજરીમાં રંગ અપાય છે.

મહારી કથાને તેના આરવાડના વાસ સાથે સંબંધ ન હોતાં તે વાત મૂઝી લેવી પડી છે, તેને માટે મહને દિલગીરી થાય છે; કેમકે તે પણ કોઈ કાવ્યને-વીરકાવ્યને-સોજાવે તેવી છે, અને એ લખાણ ત્યારે જ હમીર-જીના ચરિત્રને ન્યાય મળ્યો કહી શકાય.

એ વેન ધીમે ચડતું દિસે ને
વેળા ય ના લોજનને હવે છે .

નશાના વેન સૌ મીઠાં મીઠાં છે વિશ્વને જાને ;
મેમના વેનમાં જીભું ના ના વેન કદી ચડે .

ફરીથી એ ખાલા સરવર તણી ચોખ્ખાહથે
સુણાતા આ વાત્તાં રુધિર સઘળામાં તરવરે ;
દ્રવી ચાલી જતી મધુર સ્વરમાં ધ્વનિય જધી ,
સમાતી ના આવી લહરી જિગરે કે ઉઠી ઉઠી .-

અહો ! તે ખાલા શી સુજ હૃદયની તે રમણી એ
મને ક્યારે ફેડશે-‘તુજસહ-પિયુ ! ચાલીશ રહે ?’
હશે ક્યાં તે વેળા પ્રિયઉર તણો કોડ પૂરતી ?
હશે-હા ! ક્યારે તે અસુરશિર બેઠાં નિરખતી ?

ધીમે ધીમે ગળી ગળી જતી પાકતી આંદની આ
ચારે પાસે ધવલ સરખી દૂધની રેલ રેલે ;
ત્રેમે થાક્યો અગર દિસતો વેનમાં કે નશાના -
તેવો ધીમે પદ ધરી વહે અષ્ટમીનો શશી આ .

જહોણુ હેતું મ કલ આજ આંહી ,
સમાસ યોગાન વિના થશે ના ,
ટેકી કરે એ ગદવી ઉઠે ને
અહી તહી નોકર કે કરે છે .

અકેકાને ઉપાડીને મૂકાતા દૂર ઢોલિયા ,
ચાહરો પથરાઈ ને બાજઠો ય ઢળી રહ્યા .

પંકિત હવે સૌ પથરાઈ જતાં,
થાળો ય ત્યાં મર્વ મૂકાઈ રહેતાં,
હમીરજી શબ્દ સુણે ‘પધારો’,
ને તાન મીઠું અટકી પડે છે .

પરીસવાતું શરૂ કામ થાતું,
ખેલું જ ત્યાં લોજન ક્ષીરતું છે,
પરીસવાતું સહુ પૂર્ણ થાતાં
થાળી ફરે યોગમ શર્કરાની.

વેગડાની કુમારીએ પકાવેલ રસોઈ છે,
પરીસે હાથથી જાતે ખૂર સાકરતું બધે.

મધ્યમાં યોધ બેઠો ત્યાં આવે પીરસતી હવે,
હસ્ત એ થાય લાંબો ને મ્હેં સામે મુખડું નમે.

કેવાં નમે અવયવો કુલની કળી શા !
કેવી સમાન સહુ અંગની પૂર્ણતા છે !
સંકેત ને સ્મિત તણી હૃદ શાં રસીલાં
કેવાં દિસે નયનપદ્મ ઢળેલ - અર્ધ !

મીઠું સવે પ્રણયઓત કટાક્ષમાંથી,
ગંભીર દૃષ્ટિ ઉરની સ્થિરતા જણાવે ;
એ બ્રહ્માન જયઉત્સવની પતાકા
સામ્રાજ્ય આ જગત ઉપરતું લખાવે.

જે નેત્ર તાપ સમરાંગણના સહો છે,
તેને ય દર્શનથી થંડક પ્રેરવાને,
યોગ્યલી પ્રભુથી મૂર્તિ દિસે નકી એ :
ને એ જ સર્વ શશી ખુલ્લું કરી બતાવે.

વિદ્યુતના પ્રતિ નવા ચમકારમાંથી
ભાસે રસાલ જગ જન્મ સદા ય લેતું -
પ્રત્યેક તેમ ગતિ આ લલના તણીમાં
આકર્ષનાર કંઈ નૂતન ઉદ્ભવે છે.

એ ગૌર છે વહન, ગૌરપણા મહીં એ
તેજપ્રભાવ કંઈ અંદર અપૂર્વ પ્રેરે ;

એ ભાલ , ગાલ , દગ , નાનુકે નાસિકાથી
આછાં ચુલાળી કિરણો ઝરતાં હિસે છે .

સામે જ છે શશી રહેલ હસીરણની .
એ અર્ધ ચંદ્ર દગ એ નિરખી રહ્યાં છે ;
આ કિંતુ ગૌર પરિપૂર્ણ સુધાંશુ ક્યાંથી ?
આશ્ચર્ય એ અકિત આખ નિહાળી રહેતી

જે અર્ધ ચંદ્ર હમણાં જ નિહાળતો'તો
ત્યાં પૂર્ણ ગૌર શશી ભાવભર્યો ક્યો આ ?
આ સ્વચ્છ આલ - નવ વાદળી ચોક છે જ્યાં
ત્યાં આ ક્યો નવીન વિદ્યુતનો લીસોટો ?

બાલ નમી હજુ ચ પીરસતી જતી ને
એ હસ્તમાં નવીન ભાવ હળર કપે ;
ક્યારે ગળે અતિથિ છે થઈ પૂર્ણતા તે
જોવા નમ્રુ વદન ચોધની આંખ સામે .

ઢાળાય થાળ અરધો મિજમાનને તો ,
તોચે ગળામણ હજુ નવ પૂર્ણ થાતુ ,
એ તો પ્રભાત સુધી પૂર્ણ નહીં થવાનુ ,
એઠા અહીં અતિથિ આત્મલગામ ખોઈ

પાતે ગળેલ શશી પૂર્ણ કળા ભરેલો
તે સ્ત્રી જ છે-વદન છે-સમન્વય છે એ ,
કિંતુ વિશેષ કંઈ ખાતરી થાય હેચે
ને એ થતા જિજર શીત હવે ગળે છે .

તે તે તડાગ પરની પનિહારી બાલો
ને આ ઝુકી અહીં સુધા પીરસી રહી તે
છે એક એક જ નકી ! નકી એ જ એ છે !
શાં એ ઉરે મધુર સ્વપ્ન વહી રહ્યાં છે !

જે દર્શને હૃદયને હલવી મૂક્યું તું
તે ઇષ્ટ દર્શન ફરી અહીંઆં કહીથી ?
જે દર્શને દિવસ દૂર મહી વધાર્યો
તેની ય આ સફલતા બનવી કહીથી ? !

એ નેત્રની સફલતા અણુચિન્તવીથી
સિન્ધુ . કુદે તટવિહીન અબાયબીનો ;
ભૂલી ગયો અતિથિ પીરસનારને છે
અન્ય સ્થલે પીરસવાની રજા જ દેવા .

સામે જ બેઠા ગઢવી તહીં છે ,
તે દષ્ટિ આ સર્વ નિહાળી રહે છે ;
સ્વધૃષ્ટિને પાર પડ્યું જ માને ,
આનન્દનો વેગ ઉરે ઉઠી રહે .

કુંઠાવટી નાયક લીલનાને
ઉત્સાહમાં હસ્ત મહીં ધરે છે ;
વૃદ્ધા અવસ્થા ઉઠી ક્યાંઈ ચાલી -
ખારોટણ ખાલક શા ઉઠી ઉભે .

વિસ્મયે વેગડો બિઠે ધોળી મૂછ હસી રહે ;
જોધને જોડણું આવું હર્ષાશ્રુ નયને વહે .

ચોટયાં હળુ નયન એક બીજા મહીં છે ,
મીઠી ઘડી હૃદયમાં ધડકી રહી છે ;
આનંદ અમૃત તણા ગરકાવ માંહીં ,
એ સ્નિગ્ધ આર્દ્ર અભિષેક બની રહ્યો છે .

ત્યાં લીલનાયક કરે જઈ ચાંદલો , ને
ખારોટણ કરથી અક્ષત ચોડી દે છે ;
કુન્યા તણા કર ગળામણથી ભરેલો
લેઈ હસીરુકર નાયક માગતો આ ,

એટલું થાય ત્યાં જાગે - આવે લાન હમીરને,
ઘેરી એ આંખડી તેની ખેંચી લે મુખથી હવે.

આ પૂર્ણ છે સહુ જ ઘન્ટ બની રહેલું -
છે એટલું ચ સમજેલ કુમાર યોધ,
અક્ષાંકતજન પ્રભુ અર્પી અહીં રહ્યો આ -
તેનું ચ લાન ઉરમા ઉછળી રહ્યું છે.

ચોતે જવાનો પણ કાલ યુધ્ધે -
એ વાત હૈયે બટકી ઉઠે છે;
સૌ ક્ષેમ પાછું જ ફરાય ત્યાંથી,
શી ખાતરી તેની થઈ શકે છે!

તો આ બિચારી અનલિપ્ત ખાલા
અખંડ સૌભાગ્ય સમી દિસે જે -
સૌભાગ્ય તે હસ્ત સહે લૂટીને
વેધવ્ય દેશે ક્યમ પ્રેમ તેને?!

ઊઠતાં ભૂમિ એ ઉરે સાવધાન થઈ ગયો,
અગાડી દીધું થાતો તે હસ્તને કબજે કર્યો

મીઠાં દયારૂં નયનો જલમાં તરતાં,
એ લીલનાયક તણા નયને લગાડી,
એ સાહસિક ગતિને અટકાવતો એ
જે છે ઉરે ટપકતું - વિનયે કહે તે :-

“અહો! ત્હારી કન્યા - મુજ હૃદય તેને વશ બન્યું,
ખરૂં કે આહું છું, અધિક મુજને એ જીવનથી,
ખરૂં કે એ વિના જગત સમગ્રું શુષ્ક મુજને,
ખરૂં સાચું સાચું પણ નવ ઘટે તે ક્યમ બને?”

અહો! તેની પ્રાપ્તિ મુજ હૃદય પુણ્યોદય ગણે,
અહો! એથી ખીન્ન જગ પર સુભાગ્યે કયું હશે?

મયાં સ્વર્ગોનાં એ સ્વપ્ન સહુ એને નિરખતાં !
મધું સાચું કિન્તુ પ્રણય ક્યમ દેશે હઃખ લલા ? !

હવે ના ઝાઝો જગત સહ સંબંધ મુજને,
રસીલું વા સૂકું પણ સહુ હવે સ્વપ્ન સરખું ;
અરે ! સ્વપ્ના માટે મૃદુ જીવન ડોળી ક્યમ દઉં ?
કળી ચૂંટી લેઈ મરણવશ તેને ક્યમ કરું ? !

જવું મહારે થુદે - મુજ કર હવે તો શળ સમો ,
અરે ! તેનો તેણે ઘટિત નવ આલંબ થહવો ;
કહેતાં આ જોલો મુજ જિગર લાચાર હખિયું ,
છતાં હું તો એવી મૃદુ કળી સ્વીકારી નહીં શકું. ”

ખારોટ આ વાત સહુ મુણે ને
નીચે ઢળ્યાં છે નયનો વિચારે ;
ઘડીક એ યોધમુખે ફરે ને
નેત્રો ફરી ભૂમિ પરે ઢળે છે .

એ લીલના નાયકની કુમારી
હમીરજીથી પતિ અન્ય સારો
ક્યાં વિપ્રવની ઉપર પામવાની ?
ખારોટજીને દઢ એ થયું છે .

ચાંદા ભણી એ નયનો ફરે ને
એ મ્હોં તણા લાવ નિહાળી રહે છે ;
જાણે કંઈ આમ પુકારી ભાટે :-
‘ ખાણુ ! રુચે તે સુખથી કરી લે ! ’

ખાલાઉરે છે ધડકી ઉઠયું કે ,
પ્રીતિ વધારે ધડકી હશે ક્યાં ?
સંકેચ , લજ્જા , હુનિયા , વિચારો
તોડી દઈ પ્રેમ કુદી ઉઠે છે .

જે માલા ગઢવીકરે લટકતી તાળાં કુલોની હતી -
 જે એ યોધકરે જ લોજન પછી ખેરાવવાની હતી -
 તે માલા ઈશમાં લઈ કુંવરીએ ગાળી દીધી યોધને,
 ના - હા કે કરવા તણા સમય ના ગાકી રહ્યો છે હવે .

સરતત પરે ગૂંથાયાં તે તરે ઉદધિ મહી',
 અતુકૂલ વહો વાયુદહેરી સદૈવ શઠો ભરી .

અમર રસ કો - તેનાં લહાણાં ભવોભવ પામજો,
 તમ હૃદયનાં જિંયા સ્વર્ગે સદા નયનો હજો .

હર્ષાશ્રુ એ ગઢવીના નયને વહે છે,
 સંસારકાર્ય સહુ પૂર્ણ થયાં દિસે છે,
 એ યુગ્મનાં ફરીફરી હુખણાં લીએ છે,*
 આશીષ હર્ષલહરી ઉભગાઇ બે છે -

“ યુગ્મડાં લાગ હો તાળાં ! નીલો ગાગ સદા હજો !
 “ ચાંદલો ચૂડલો તહારો - ગાયુ ! બેન ! ગાયુ ડહો ! ”

* * *

રજની આ વહતી મૃદુતા ધરી,
 પતિ કને નવલા લલના જતી;
 વદન એ પિયુના ઉરમાં સરે,
 જભમ શશી નભમાં ઉપરે તરે .

* હુખણા સ્ત્રીઓ જ લે છે, પણ બહુ આનંદમાં ગાવી જઈ આશીષ
 રેતા, દેવીપુત્રો-સારણો પણ માતાની પેઠે જ પોતાના અન્નદાતાના-
 ખાલોના હુખણાં લે છે.

સર્ગ ૪

પહાવ

સૌ - જે સૌ ઉપકારની વિવિધતા, સંસારની રોશની,
ઉગ્મા વિશ્વવિહારની, રસિકતા સાક્ષાત્, જે ઈશ્વરી;
જેની સુન્દરતા, કૃપા જગતને આહવાદ પાઈ વહે -
તેને આ સુજ ધીન સોંપી શરણુ, તેને જ ગાણુ રહે.

સભર વિહરે લાલી લાલી છવાઈ છવાઈ આ,
કુમકુમ ભર્યા શુ' ખાલાના મૃદુ અરણો ક્યાં;
શરમ કરતી મુગ્ધા જાગે પિયુરથી સરી -
ત્યમ થરથરી તાબ રનેહે ઉધા નભમાં તરી.

જગત સઘળું પોઢયું - કેતાં તણું શિશુ - શાન્તિએ,
જરી પણ - અરે - એને કાંઈ ટકોર પડે રમે;
કરુણ હૃદયે એલું ધારી ઉધા સ્મિતમાં રમે,
મધુતર કંઈ મીઠાં સ્વપ્ને શુલાળી કરે ભરે!

કલરવ કરે તે પંખીઠાં સ્વરો નિજ ફેલવે,
પ્રભુપ્રણયના મીઠા દહેકા જનશ્રવણે ભરે;
અનિલ લહરી ગાતી નેત્રો બધાં થ ઉઘાડતી,
પણુ રસિકકાં જાગેલાંને જરાક સુવારતી.

પહેલી વસન્તવન જે ઉરમાં કુટેલી,
પહેલી જ મહેક વતી મસ્ત કરેલ આંગો -
તે કસ્તુરી મંહી જ ભાન બધું ભૂલીને
સ્વચ્છન્દમાં ઉપવને મૃગ જેમ ખેલે :

તેવો વિહાર રજની અરખી ગઈ જે
સૌન્દર્યપૂજનની પહેલી જ પ્રેમજ્યોતિ -
એને જ ગાઠ હજી આંખી. ઉરે જડતો
નિદ્રા મહીં થ રસ ચૂસી રહ્યો યુવાન !

આકાશથી ઝરતી ઝાકળ મોતીકાંની
એ દ્વંપતિશયનસ્થાન વધાવવા જે,
એ તૃપ્તિના જ સ્વરને શરણાઈ ગાતી
મીઠા પ્રભાત તણું વેન વધારવાને.

શ્રાંશ્રામ ને જય તણા પ્રિય મિત્ર જેવા
કંકા તણા ઘરર ઘોષ ઉઠે બગીચે,
બ્રહ્માડછત ઉર તૃપ્તિ મહીં વિરામ્યાં -
તે કિન્તુ એ સ્વર વતી ઝબકી શકે ના.

તો એ ન દે ઘટિત એક જ હડાણુ દેવી
માશરૂપશ પછી કાઈ ગધાંય યાચે,
પ્રેમી હુમીર ! કૂલડાં ચમને રમે આ -
એ તૃપ્તિની નજર ફેરવવી ઘટે ત્યાં.

ને, એ જ વાક્ય વહતો રવિ લાલ ઉઝે
એ સ્નેહની મધુર સોડ તપાવતો કે ;
એ હૂંકે તો અનુભવાઈ બહુ ય વેળા -
આજે તહીં ય પણ નૂતનતા ભરી કેં.

આજે ગધાં કુસુમની મુરભે ફરી છે,
આ વાસુના ય મૃદ સુગ્ધન આજ જુદાં ;
તાણુ બને નકી પુરાતન વિશ્વ આખું
કે એક નૂતન વિહાર મળી જતામાં.

ભીડી હુમીર નિજ શસ્ત્ર ધરે શરીરે,
ચંદા નમી કવચની કડીઓ ભરે છે ;
જે શસ્ત્ર કાલ કડવાં ઉર માનતું 'તું -
તેથી વિશેષ મધુ આજ બની શકે શું ?

તાજા પ્રભાત સમું સુગ્ધન એક તાણું,
આલિંગન પ્રગટ કંઈની છાપ જેવું,

। એ પ્રેમના વચન શી તીરછી નિગાહ ,
ને યોધ દાદર થકી ઉતરી પડે છે .

છે સજ્જ ત્યાં નાયક લીલનો એ
ખારોટજી ને નિજ મિત્ર સાથે ;
આશિષ , આનન્દ અને મજાક --
એ દૃષ્ટિઓ યોધ સ્વીકારી લે છે .

લીલો સહુ અશ્વ પરે ઉભા ત્યાં
હારો નમે વાંકડીઓ મૂછોની ;
વસ્ત્રો પતાકા કંઈ રંગવાળા --
શસ્ત્રો સહે છંદ ધનુ રચે છે .

એ પ્રેમરાજ્યો કરનાર એક
ને લગ્નની સાંકળ છે ઘડાઈ --
તેની કડી એક બની જઈને
ચુકે ચડ્યો નાયક લીલનો એ .

ચંદા હતી જીવન વેગડાનું -
એ આપતાં દેહ અપાઈ ચાલે
આનન્દનું બીજ વસે જઈ જ્યાં -
ત્યાં : ત્યાં જ દોરાઈ વહે બધાં એ .

એ લીલના નાયક સાથ ચાલી
લીલો તણું સૈન્ય ગયું અગાડી ;
એ કૂચનો માર્ગ બતાવનારી
ધૂલિ કિસે દૂર ગુલાલ જેવી .

હમીરનું પાછળ સૈન્ય રહે છે ;
એ ચુકનો કેસરિયો પ્રવાહ ;
સૌરાષ્ટ્રનાં ભૂપણશા તુરગો
ભાભા સુધી ફૂલી ફૂલી રક્ષા ફેં .

મીઠાળ બાંધેલ યુવાન રાજ
ખારોટ સાથે વચમાં રહ્યો છે ;
અંદા રથે પાછળ પાસ આવે ,
આનન્દની કેા ત્રિપુટી દિસે આ

ખેલેલા રવિનો કરચ્છર્ષી આતાં
પ્રસન્નતાની કલી ભઘડે કેા ,
વીરત્વના સ્વાગ મહીં સ્મિતાળી
તેવી દિસે કેામલ વીરબાલા .

૪ શશી તણાં એ બચલાં સમા એ
૪ રથે જુલ્યા છે બળદો રૂપાળા ;
દેવી ઉઠી કેા વરદાન દેવા ,
તેવી દિસે આ સ્મિતમા નવોઢા .

ભગતો લાનુ આ તાળે રાત્રિનાં સ્વપને હજી
દંપતિને શિરે ઢાળે સ્વપ્ન રંગીન કેા મધુ .

૪ ને મીઠી લહરી ઉપાવહનમાં અર્પાઈ શુભ્રાશુધી ,
૪ ને ત્યાંથી ખસતી ગળી સરી પડી લાનુમુખે ખેલતી ;
જેના તેજ વતી ક્ષણેક્ષણ કુલી ગાતાં બન્યાં'તાં વનો -
તે લહેરી ગઢવીઉરે કવિતનો પોષાક ખેરી રમે .

દેવીભક્ત તણા રસાળ નયનો , એ શક્તિલીલા બધે
જોઈ પી રસ વૃદ્ધતા ત્યજી દર્ધ આનન્દ ગાતાં બને ;
વિશ્વે જેમ ન હાનવીર કદિ થે કેા દ્રવ્ય રાખી શકે -
તેવા આ ગઢવી ય કાવ્ય વહતા રોકી ન તેને શકે .

પ્રભાતે દેવીને રાપી , લાવનિષ્ઠ બની જતાં
ગુલાળી શી પ્રવાહી આ રમે કાવ્યની રેલમાં :-

૧ “જય ! જય ! માત ! દુર્ગા માત !
“કૌમલસાવિહી સાક્ષાત !

“ ધરતી રૂપ સુન્દર ગાલ !

“ સરતી શું નલે તત્કાલ !

“ તુજ કર ઉપર ધુમ્મટ ઓમ -

“ નખના બિમ્બ સરખો શોભ !

“ પદની મેંદીની આ શેષ

“ રંગે વાદળીના કેશ !

“ તહારી માગનારાં મહેર

“ લવતાં પંખિડાં ચામેર :

“ રમતાં ઠણકતાં નૂપૂર -

“ તેના નાદનું આ પૂર !

“ જેની દેવમણીને સ્કાય ,

“ જેનાં ગીત નારદ ગાય ,

“ તે તુજ ચરણની રજ આજ

“ પામું હું ય ગાવા કાજ .

“ અમ્મો ! કેમ છૂપી ફર ?

“ ક્યાં તું છુપવશે તુજ નૂર ?

“ જગ આ ગાય રામે રામ

“ તે તુજ પાત્રનો પી સોમ .

“ રમતાં ગોળીઓ ઊડેલ -

“ તે આ લાતુ તહારે ખેલ !

“ તહારા ખેલનો વિસ્તાર -

“ તેનો દાસ લાસે કાળ !

“ રડતું વિશ્વનું આ ચાક

“ કુંડલ કણનું તુજ - માત !

“ તેના હીરલાની આંધ

“ દેખે કવિ , શૂરા , સાંધ !

“તુજને સુરા જે અપીઈ -
 “જાણે સ્વાદ વિરલાં આંહી ;
 ‘સીતા જાણતી’ તી નેક ,
 “જાણે જિગર મહારૂં એક !

“ખાલો ભર્યો કાલિદાસ
 “મીરાં ગદ્ય પી તે ખાસ !
 “તે તુજ મોહિનીની મહેર
 “ખાવાળો કરે પી દહેર !

“જગની સુન્દરી તુજ તાત ,
 “મોહકે રૂપ તહારી સાત ;
 “જેના દોરમાં સસાર
 “મીઠો બને છોડી ખાર !

“જેનો ભાગ્યશાસ્ત્રી લેખ -
 Y “તે તો પામતા એ કેદ !
 “એ તો સ્વર્ગમાં પીવાય ,
 “દેશ એક આહી લેવાય !

“કોને સુરાતું દે પાન !
 “કોને અન્ય મીઠી દહાણુ !
 “કોને એક તિરછી આંખ !
 “વાગે સનેહની જ્યાં પાંખ !

“દેતી ક્યાંઈ વતસલ છાય :
 “મહિરા થય બની વહી જાય !
 “જોણે કોઈ રમતું ખાલ .
 “આસ ! ધૂધરે દે તાલ !

“મહિરા મેઘની એ ધાર !
 “ગાવો કેમ તેનો કાર !

“ બાલે ! દિવ્ય તહાઈ સૌમ્ય —
“ તેનો બધે કંચે તાર !

“ ખ્યાલા તણું ખખ્ખર થાય !
“ સીસો ત્રિશૂલે ટીંગાય !
“ ફરડી લમરની તીખાશ !
“ એ તો દૈત્યદિલનો ત્રાસ !

“ સ્ત્રીનું કપ એ તલવાર
“ જાણે થોધ એની ધાર !
“ મહામુદ રોળવાને કાજ
“ બેઠી ક્ષત્રિકર જે આજ !

“ આવા થોધને ધરનાર
“ ઉદરે — તે જ તુજ અવતાર !
“ સુન્દરભાવિણી સાક્ષાત !

“ જય ! જય ! માતા ! જય ! જય ! માતા !

✓ “ મહીપતિ થોદ્ધા લાખ અમળા વિષ્ણુ નળના નકી !
“ કુંકુમલર એ હાથ જ્યાં જયડંકા ગડગડે !
“ ગોહિલરાજ હમીર ! તુજ કરે પર , તરવાર પર —
“ એ જ કૃપાની સ્થિર પાંખ હજો તુજ સાથમાં . ”

પિયુ પ્રિયાનાં — સુણી મિદ્ધ કાવ્ય આ —
સ્મિતે ભર્યાં 'તાં નયનો મળી મળી ;
ઉરે તણી ગોઠડીઓ કરી કરી ,
ધરે રવિનું જ્યમ તેજ અન્દ્રમા .

હમીરજીના ઉરમાં પડેલ તે
હજી નવી કલની છાપ સૌ હતી ,
હજી રહી સ્નેહની શ્રેણિ એ કુંદી ,
ઉરે રમે તે પણ કંપ એ જ એ .

ખરું જ 'કે એ ગત જિન્દગી બધી
સખી વિના વ્યર્થ જ માનતો હતો ;
સખી સહે જે રસ ઇશ અર્પતો -
તે પાનમાં લાગણીઓ ગણી હતી .

પરંતુ સ્ત્રી સર્વ પ્રકારમાં અહીં
પ્રધાનતા લોગવતી રહેલ શું ? !
નકી બધું આ ગઢવી કહે નહું -
રણે ય દૂર્ગોભયતા રચેલ શી !

જરા નહું હાસ્ય સુખે પ્રકાશતું -

“ખારોટ દ્વાદાશમય ભાસતાં અતિ ;

“પુરુષની કીર્તિ જરીક તો હતી ” !

એ હાસ્ય એ વાત અગાડી મૂકતું .

ગઢવી તો અડેલા છે કવિતાના જ આસવે
હુકાની ફૂંકની સાથે કાવ્યની ઝરણી કુદે :-

“છોડી વિશ્વ છોડી રાગ ,

તપતા તપ મુનિ ત્રપિ લાખ ;

“ચિત્તે રાખતા હૈંકાર -

“વાગે બ્રહ્મનો જ્યાં તાર .

“રોળી વાસનાનું સેન ,

“શોધી ખાકમાં નિજ ચેન ,

“જંગલ વસવતા એકાન્ત ,

“ચિતકું એમ થાતું શાન્ત .

“એ તો નાવડું રસહીણ ,

“ખારા સિન્ધુના એ શીણ ,

“હું- તો ગાઉં બીચું ગાન ,

“દેવી તણુ એ તો તાન

“એ તો અન્ય રીઠો રાહ ,

“રસનો અમર તેજપ્રવાહ ;

“સુન્દર ઝાંખડીના રાગ —
“એ એ રાહના સૌ બાગ .

“હિલની ઊડતાં જ્યાં છેળ —
“બનતું વિશ્વ બોળંબોળ ;
“તિલની ગાલ પરની સેવ —
“તેમાં દેખાન, દેવી, દેવ .

“હું પદ ઉપર મારી મેળ ,
“ચોગમ એ જ મારૂં દેખ ;
“હિલનો તોડતાં સંકેત ,
“છેલ્લું જ્ઞાન, છેલ્લો ભેળ .

“કવિઓ ગાન એનાં ગાય ,
“સુન્દર પાંખડીને સ્હાય ;
“મહિરા દેવી ત્યાં જે પાય ,
“તેમાં ખલક ઝુકયું બાય .

“નવ રસ વાસનાનો ખેલ !
“પ્રેમ જ કેન્દ્રમાં શોભેલ ;
“પ્રેમ જ અલકનો ઉપલોગ ,
“છેલ્લો વિશ્વનો ઉપયોગ .

“જગમાં પ્રેમનું જે સ્થાન
“તે તો દેવીની સ્ત્રી-સાન ;
“મહેં તો એક અમ્મા સેવી ,
“જય જય ! દેવી ! જય જય ! દેવી !

“માળા ફેરવું ત્યાં એ જ ,
“રણની હાકમાં એ એ જ ;
“દુર્ગા માતનું આ ગાન—
“જાગત ઊંઘતાં એ એ જ ,

“ સંહારે ચહે મુજ માત-
 “ ત્યાં થે પ્રેમલીની ભાત ;
 “ સ્ત્રિખંડગ જે વખણાય-
 “ રક્ષણ કાજ તે વખણાય .

“ વખણાઈ ગઈ સુમશેર-
 “ તેમા કંઈક સ્ત્રીની મહેર !
 “ દેવી ! પ્રીતિ તું સાક્ષાત !
 “ જય જય ! માત ! જય જય ! માત !

“ જંગલત રણનાથ અખળા વિણ નખળા બધા !
 “ કુંકુમભર એ હાથ પુષ્પમાલ તલવારની !

ખારોટલ આ ‘ સમભવતો’તા
 એ પ્રેમની દેવી ખડી કરીને ;
 એ વાત આલી હજુ ન્યાં રહી છે
 હમીરપત્ની રથ તારવે ત્યાં .

ત્યાં - પાસ છે કેા હરણું ઉભેલું
 તેની ભણી એ રથ ચાલતો થયો ;
 ખારોટ ને ચોધ તહીં જ ચાલે
 નીચે જ ભેતું મૃગ તો ઉભુ હજુ !

આંચલ્ય તો ભતિ તણા સ્વભાવ -
 એ આજ ક્યાં દૂર થયો મૃગેથી ? !
 કેા વજૂ શો શાપ શિરે પડ્યો શું-
 પાપાણતું શું મૃગ છે બની ગયું !

એ ભીરુતા નેત્ર તણી નમીને
 ગળી રહી દારણુ ચોક માંડી ,
 કેા હસ્તિની શુંઠ મહીં દબાતાં
 જેવો ગજો છે રસ ચોચણીથી .

તેની જ પાસે પદમાં પડ્યો છે
તેનો જ સાથી મૃગલો ઘવાઈ ;
ચોટી રહ્યો છે હજુ તીર હેયે
મૃત્યુ તણા મહોં મહીં રક્ત વહેતું .

માઠા ઉભીને ત્રણ નેત્ર ચાટે,
તેને ય એ ઔષધ વ્યર્થ લાસે ;
તો યે-અરે સ્નેહ તણો જ ધર્મ-
ખળવતી છેવટ હોય ના શું !

‘ નહીં ! નહીં ! એ રડતાં હતાં દગો
દયાભરી દૃષ્ટિ મિલાવી ચોધથી ;
સામે પ્રવાહે રણમાં જનાર
એ દૃષ્ટિથી એ ઉર સ્થંભી બિલે .

છતાં ય અશ્વો હજુ પાસ આવે ,
‘ એ ઘાતકી શું ફરી તીરવાળો ! ’
રે ! માનવીને મૃગલી પિછાને ,
નહાસી જવા શક્તિ ન કિન્તુ હાવાં .

છતાં ય અશ્વો હજુ પાસ આવે ,
ફરે જરા એ મૃગલી ખસે છે ;
ચોટેલ એ દૃષ્ટિ તહીં જ તો યે
‘ નહીં ! નહીં ’ ની ફરિયાદ રોતી .

એ માનવી એ મૃગ પાસ બિલાં ,
જરા વધુ દૂર મૃગી ખસે છે ;
પ્રભુ કેને રાવ પુકારતી શું-
આધીન એ દૃષ્ટિ તહીં જ ચોટી .

મૃગી થઈ દૂર જ એટલું એ
છેલ્લી ઘડીમાં પણ બાણતો ‘તો ;

છેલ્લા ય શ્વાસો મહીં સ્નેહના એ
નિઃશ્વાસને ખેદથી યોધ જોતો .

છેલ્લો જ એ સ્નેહ તણે નિસાસો-
સમુદ્રના ઊર્મિ સમો રસાળો ;
ચાલી જતી શ્વાસની ઓટ માંહીં
છેલ્લુ જ મોબુ ભરતી તણુ એ .

સામે જ ઊભેલ હમીરજીને
મૃત્યુની દૃષ્ટિ ઠપકો દબ કૈં ,
નિઃશ્વાસ ને ત્યાગ મહીં ઠરે છે ,
ધરી રહે છે પછી લાવશૂન્યતા .

સંસારની સત્ત્વપ્રધાનભાવિણી
જે દેવીને યોધ સુણી રહ્યો'તો-
તે સર્વવ્યાપી તાણી મૂર્તિ આંહી
હમીરની દૃષ્ટિ પરે તરે છે .

બની શકે તો મૃગને બચાવી ,
તેની મૃગીને ફરી સોંપવાને
ધગ્ધા ઉઠે યોધઉરે પરન્તુ
નિઃશ્વાસથી ના વધુ કૈં બની શકે .

દવા તણે કાળ બધો ગયો છે ,
ઉપાય તો મૃત્યુ તણે રહ્યો છે ,
દયાહુને એ ઉરની દયામાં
રહ્યો હવે તીર જ એક ખેંચવો .

એ ખેંચતો તીર હમીર છેલ્લો
ખારોટ સામે નિરખી રહે છે ;
એ નેત્રના નીરની તૃપ્તિ માટે
ધલાજ ખારોટ કને નહીં કસો .

ચાલી ગઈ છે હરિણી ચ હાવાં ,
હરીરને ચાલ્યું જવું જ ગાકી ;
અશ્વે , રથે માર્ગ ફરીથી લીધો ,
સુસાફરોથી અટકાય કેટલું ? !

રત્ન ઉધાને દઈ દૂર રાખી
રાતાશને શ્વેત કરી દઈને
આ એકલો લાનુ નલે ચડ્યો છે ,
પ્રવાસ પૂરો કરવો જ જ્યાં ત્યાં !

હીરો તપી ઈશકિરીટનો આ
છાયા તરુની મધુરી કરે છે ;
પંખી સુવે બહાલ મહીં ફરીથી ,
આનંદ વારો સઘળે ધરે છે .

પંખી નીચે લશ્કરના પડાવો ,
આહીં તહીં સૌ પથરાઈ જતાં ;
એ કંપતિ ચે ઉતરી પડે છે ,
છાયા મૃદુ છે સઘળે સમાન .

વિશાલ વૃક્ષો વડનાં ઉભાં ત્યાં ,
પાસે નહીં હું મધુરં લવે છે ;
અંદાઉરે એ મૃગલી રડે હજી ,
આરામ નિઃશ્વાસ સહે ઠળે છે .

નહાનું દિસે પાસ જ ગામડું કે ,
ત્યાં બ્યોમમાં ધૂમ્રની આકૃતિઓ ,
બાણે કુદી સ્થામ મૃગો ફલંગે ,
દોડી જતા પારધિપાશથી શું !

ગાંધી અશ્વો તરુ સાથે , બબસો પથરાય છે ,
અંજળીમાં કુસુંબાના રાતા રંગ લરાય છે .

હેજો કે લશ્કરી મહોલી ચૂલે ગીત કહી રહી -
ભડતો કે ગરીબોને હુંવા સાદ કરી- કરી .

એ ગામમાં ચારણ કોઈ હોય તો
નિમંત્રવાની રીતિ ક્ષત્રિઓની ;
એ કામ બારેટ બળવવાને
તૈયાર થાતા લઈને કેસુળો .

સંબંધ ક્ષત્રિ સહ બ્રાહ્મણોનો
શિથિલ કે કાળક્રમે થયો 'તો ;
સંબંધ એ ચારણ સાથ હાવાં
દિને દિને ગાઢ થતો જતો 'તો .

સાહાય્ય જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિઓની -
તેણે હવે રાજ્ય ત્યજી લીધાં 'તાં ;
ક્ષત્રિ હજી બ્રાહ્મણને નમંતા ,
તે તો હતો માત્ર વિવેક જૂનો .

એ બ્રાહ્મણની કેટું ઔષધિઓ
શાસ્ત્રો મહીં માત્ર છુપી રહી 'તી ;
પ્રલાધા તણા ચારણ ધોધવાઓ -
તે પામતા આદર મહેલ માંહીં .

એ ચારણો માન ન પૂછું પામતા
છતાં કને ચાણુક રાખતા 'તા ;
એ દેવીની જીલ અકીર્તિ ગાતાં
વૃથા થતાં ઝિન્દગી મૃત્યુ બંને

આધાર ક્ષત્રિ પર રાખનારા
'વખાણવું' એ જ ગણી શુભરો ,
બા ચારણો બ્રાહ્મણના હકો કે
પામ્યા હતા સૌ દરબાર માંહીં ,

મીઠા થતો ચારણથી કેસુમ્બો ,
 ઉંઘ્યાં હતાં આસન લોજનોમાં ;
 યુદ્ધે ચ એ ગીતથી ખેલ થાતી -
 મૃત્યુ પછી જે અશ દીર્ઘ ગાતાં .

ક્ષત્રિ ચ એ ગીત તણાં ગૃહોમાં
 સન્માનનો કે હક 'રાખતા' તા ;
 ખારોટજીઓ પણ ખાતરીમાં
 મીઠા હતા ક્ષત્રિ અતિથિઓને .

એ 'ગામમાં કે ફરી આવવાને
 ખારોટજી સાથે હમીર આલ્યો ;
 ખારોટને જોટ ન વાતની કે
 એની સહે મંજલ સર્વે હુંકી .

સેડી તડી ચારણની જ ખેલી ,
 જૂપી રહે તેની ન જુ'પડી એ ;
 બહાર છે ગોહિલરાજ ઊભા ,
 ખારોટજી બીતર નય છે ત્યાં .

સ્ત્રી ત્યાં ચોક જ એ ગૃહે ઉભી હતી, સૂતું દીસે છે બધું ,
 થોડા કાળથી કોઈ ચે પુરુષની ત્યાં હાજરી ના હતી ;
 આ સ્ત્રી જે ગઢવી તણું ગૃહ હતું, તેની લાગિની થતી ,
 તેના ઉપર કાંઈ કષ્ટ હવણાં તાણું જ આવ્યું દિસે .

પોતાના શિરતાજ ક્ષત્રિ સહ એ ખારોટનું યુદ્ધમાં -
 પૂરો માસ હતો હજુ નવ થયો-મૃત્યુ થયેલું હતું ;
 એ બાઈધરી સાળુ શ્યામ દુબણી એ રોગ પાળી રહી,
 ઢાંકેલા ગમગીન અર્ધ મુખડે તાણું જ વીતેલ સૌ .

નોકા હાલ ઘડેલ સિન્ધુ ઉપરે ખેલા પ્રવાસે ચડ્યું ,
 બીચારું પ્રતિકૂળ વાયુઝપટે હાવાં રહ્યું ડોલતું ;

ઝોચિનું 'ખડકે ચડયું' શબ્દ તણા 'લીરા ચીરાઈ ઉડે !
તે નૌકા તણું ઝોકલું ભટકતું' આ પાટિયું કેા દિસે !

એ સેવાપાળના પરન્તુ હકને એ જાહેન આનંદથી
ઝીલી લેઈ જઈ ગહાર કુખણું લેતી ઉભી શાન્તિમાં !
ચોતાના રજપૂત એ અતિથિની રીતિ પ્રમાણે નમી
હોતેથી જલનો કરી કળસિયો* લાવે મૃદે લાઈને .

તેની ઝોસરીએ અતિથિ વીરને બેસારતી આસને,
જાણે એ રજપૂત વીર મળતાં કાંઈ દિશાસો મળ્યો ;
જાણે એ ગત બન્ધુ આજ ઘરમાં પાછો ફર્યો સ્વર્ગથી -
તેવી એ પગલાં હમીરજી તણાં પૂજે મૃદુ વાણીએ.

એ અર્ધઠાંકયા સુખને ચ જોતાં
હમીરજીને સ્મૃતિ ઊંછળે કે,
યે સોધના બાલપણાતું આજે
આ સોખતી કેા સુખડું દિસે છે .

એ જન્મભૂમિ પર જે વસેલું
માતા તણાં લાડ મહીં રમેલું -
એલું કંઈ જાડું ભરેલ મહાં એ
હમીરજીનાં નયનો પલાળે.

ખોવાયલો સૂર્ય ફરી સળ્યાથી
પૂરાયલો ભૂંગ ઉડે ફરીથી ;
ખેડી બધા કાળની તોડી દેતું
એ વીર હૈયું નીકળી પડે છે .

* કોઈક સંગ્રામ બંધાઈ ઘરમાં આવે ત્યારે જાહેન કે માતા કે તેવા સંબંધના હકનાળી સ્ત્રી કળસિયામાં જલ ભરી લાવી અતિથિના માથા પર ફેરવી તેને પગ પાસે ઢોળી દે છે. આજમન વક્રી પછી હોય તો જરા દીર્ઘ દિવા પછુ કરવામાં આવે છે શુભેચ્છા અને કલકારના આ સૂચન છે અને “ કળસિયો કવો ” એ નામથી જાણીતુ છે.

ખડેલો જ શું ઉત્તમ કાળ આંહીં -
શું જન્મતાં ધ્વંસ શરૂ જ થાતો ? !
બાણું નહીં એ : પણ મિષ્ટતા તો -
બાલ્યા તણી છે સ્મૃતિઓ સહુ એ ।

અશ્રુ તણું એ પડ બન્ધુનેત્રે
એ બહેનને સિન્ધુ બની વહે છે ।
|| નિર્યુત્તર દિસે છે વિભુઓ આંહીં તો
અશ્રુ પરે ઔપધ અશ્રુનું જ ।

એ બન્ધુ તણી પત્નીને નિરખવા છે હોંશ એ બહેનને,
એ મીઠા મિજમાનની હૃદયથી - સેવા સ્મિતે આદરે ;
એના આગ્રહને નમી હસીરજી મધ્યાહ્ન ત્યાં ગાળવા,
બહેનીને કહી બઠતો લઈ રજા બાવા રિસાલે જરા .

બહેનીને નિજ શોગમાં સમય ના બકારે જવાનો હતો
ને હાવાં વળી અન્યની મદદની તેને અપેક્ષા હતી ;
એ બાણી ગઢવી સહાય બનવા ધીમે જરા સૂચવી
અંદાને પણ તુટાં તેડું કરીને ત્યાં લાવવાનું કહે .

ગઢવીજી પકાવે ત્યાં અંદાને કેં ત્વરા કરે,
ચોધ એ મિત્રની સાથે રસાલામાં જરા કરે .

નિશાનો આકરાં બચે , ટીંગાઈ લડતાં દિસે ;
કુસુમ્મી નેત્ર કેં તાકી , ગણી ઘા શરથી રમે .

એ મિત્રને સાથ જ ચાલવાને
હસીરજી આગ્રહ કેં કરે છે ;
છોડી દઈ ખેલ મજાક કિન્તુ
મજા હતી ગામ મહીં ન બાવા .

હસીર સંતુષ્ટ થયો હવે છે ,
સુખી થયો છે ઘરખારમાં સૌ ;

આનન્દ એ સિત્તરે છતાં એ
તેની મળા શૌર્ય તણા જ ગવે .

હસી અને કોલ મ્મ કહે છે : -
'હજુ ચ ચોદો વરવા પરીને
'ધ્રિછે અને સ્વર્ગ મહી ચ ખેંચી
'પાંખાળીને હાજર એ કરી દે .'

કિન્તુ વિવેકો મહુ પાછલામાં
તેને કરી સૂજ પડી શકે ના ;
હમીરને એ પલટાઈ દેઈ
ધ્રિછે સદા એ હળવો જ રહેવા .

અંદા ગામ મહી ખેંચી - દાસી બાણુ કરે અને
બહેનને ત્યાં ગયો રાખી છાવણીમાં જ ભિત્રને .

તૈયાર થાળ કરતી થજમાન બહેની ,
એ શોગમા ચ સુખની લહરી હતી આ
હેયુ' વળી દૂકી જ લંહાણુ આ તો :
જેવી દિસે ગંભીરી વીજળી મેઘધારે .

ઉત્સાહ , દર્દ , સુખ મિશ્રિત થાલ કિન્તુ
અંદાઉરે જઠનની મિજમાની લાસે ;
ભી જેલ એ ગળગળાં નયનો સુકાવી
વચે પડે પ્રણયમાદવની જ મૂર્તિ .

સ્વીકારી જે નવ શકે થજમાન પોતે ,
V સ્વીકારી કેમ અતિથિ સુખથી શકે તે ?
જે શોગના જ ગૃહમાં અતિથિ થવાયું ,
તો સ્નેહને ચ સુખ શોગ જ પાળવામા .

અંદા હતી ગઢવી સાથ રહેલ તેથી
વાકેફ સર્વ ગઢવીગૃહની રીતિથી ;

સંસારીનો વળી વિવેક અહીં બન્યો 'તો
કેા ધર્મ', કેા સ્ખળીપણું, સુખ દર્દનું કેા .

આતિથ્યનું હૃદય એ સમજી શકી 'તી
તો એ ન ભાગ યજમાન લઈ શકે ત્યાં ;
એ શોગમાં ભગિનીથી ન બની શકે કેં ,
લોહી લઈ સુખ વતી પકવાન્ન લેવા .

ના શોગ કેા હજી મળ્યું ન ઉતરાવનારું
એ ભાગ ત્યાં સુધી લઈ જ શકે ન બહેની ;
કેં મિષ્ટ લહાણ કદુમાં ગ્રહવા કહેવી -
એ તો હુગેલ પર કામ દીધા સમાન .

ચંદા હતી સમજી સૌ ગત વાતથી કે
તેને હતું નિકટમાં નવ કેા મુરખી -
જે અશ્રુ એ ભગિનીદર્દ તણાં લુછે વા
જે શોગ એ સમય સ્વલ્પ મહીં ઉતારે .

ચંદા જ કેમ ભજવી નવ કાર્ય લે એ ,
કેા રક્ત સ્નેહથી વધુ રતિસ્નેહ આ છે -
કેા શ્યામ વસ્ત્ર ઉતરાવી ગુલાબી ફેલું -
તેથી વિશેષ સુખ હોય જ શું જહાંમાં ?

ના લગ્નને ગત થયા દશ એ દિનો એ *
ત્યાં કાર્ય આ રુદનનું હઃખ આપનારું ;
સૌભાગ્યમાં રુદન તો અપશુકનું છે ,
સૌભાગ્ય સ્નેહ તણું કિન્તુ હઃખો જ લેવા .

ધરણ બધી ગઢવી એ 'સમજી ગયો'તો
શિષ્યા તણું હૃદય એ ખૂણ બાણતો કે -

દૂર્ગા તણો જ આવતાર જહાં પરે તે
ના અન્યતું દુઃખ જરી શકતી સહી એ.

હા - ના કશી ય કરવી ઘટતી હતી ના,
ધનદા અનિચિઉરતી યજમાનને કહે,
એ બહેન એ જગતથી ય વિરુદ્ધ માને,
ના તાણખેંચ પણ રનેહ સહી શકે છે.

જૂનો રિવાજ વળી રક્ત તણો ઉછાળો,
એ બહેનતું રુદન કાવ્યમયી કરીને
અશ્રુ તણા પૂર મહી ઉર ફાટવા દે -
એ બન્ધુની ઉપર એક પુકાર છેલ્લો.

એ લાલ વચ્ચ સહ લાલી જ ધારવાની,
ખુદલા પછી રુદનને પરવાનગી ના;
સૌ - બહાલનાં સ્મરણુ છોડી ફર પછી તો
સંસારભળ તણી શૂંથણીમાં શૂંથાવું.

સામે રહી હમીરપત્ની શરૂ કરીને
એ બહેનના હૃદયને દ્રવતું જવા દે;
રે ! વિશ્વમાં ફરફને રડતાં ય જ્યાં ત્યાં -
કો અન્યની હૃદયહૃદ તણી અપેક્ષા !

એ રક્તસ્રાવ વત અશ્રુ તણા નિમાણા
ઝીણા સ્વરો હમીરતું ઉર કોતરે છે,
રે ! અલ્લી ય નવ તૃપ્ત દુઃખો થતાં શું -
કે આ વિલાપ ઉરફાટ મહી વહે છે ? !

એ બન્ધુનું મરણુ જન્મથી ગાય રોતી,
હૈયે ચડે અણુગણ્યા શુણુની સ્મૃતિઓ,
એ વત્તાંમાત મહી કે દિસતું હતું ના,
તે ભૂતકાલ બનતાં, નજરે ચડે સૌ.

એ સાત વર્ષ તણી ઉમ્મર ખાલકીની -
જ્યારે બધું જગત આ રમતું દિસે છે -
ત્યારે ત્યજી ગઈ હતી નિજ માત સ્વર્ગે,
એ બહેનને ત્યજી ગઈ નિજ બન્ધુ સાથે.

જ્યાં બહેન ચૌદ વરષે ચડવા જતી 'તી,
એ બન્ધુ આઠ વરષે મહીં ખેલતો 'તો -
ત્યારે પિતા પણ ગયા સહુ નય છે ત્યાં,
આ વિશ્વમાં ત્યજી જ ખાલક એશિયાળાં.

એ ચૌદ વર્ષ-વય જે મધુ સ્વપ્નકાલ :
મીઠી બધી ચિનગી સ્પર્શ કરી રમે જ્યાં -
એ વિશ્વને સમજવા ઉજળાટ પડેલા :
આ બહેનને તણીથી વૃદ્ધ થવું લખેલું.

બહેની તણા કર મહીં મૂકી તાત ચાલ્યા,
એ સ્નેહનું કુસુમ - બાન્ધવવહસ્ત નહાને;
વાતસલ્યનો કર ઉઠાવી લઈ પિતાએ
એ બહેનના હૃદયમાં ધરતાં કહ્યું 'તું :-

“આ ભાઈનું દિલ કરી સુખપૂર્ણ વિશ્વે
“સંસારમાં પછી જ તું પણ મૂકજે ને
“મૂકી ભરેલ ગૃહ પત્નીવતી રસાળું
“જ્યાં હોય ત્યાં તુજ ગૃહે સુખણી થજે તું.”

એ વેળુ યાદ કરી વતસલ આ ભગિની
એ હીરલો જિજર સાથ જડી રહી 'તી;
આધાર સ્નેહ જગમાં દઈ જે શકે કં
તે બન્ધુ એ ભગિનીથી સહુ પામતો 'તો.

એ બન્ધુની ઉપર જીવન દોળનારી -
એ બન્ધુજીવન તણું સહુ પામનારી -

શોધી શકી વહુ ય એ ભગિની હતી ને
વાતો ય એ સુખદ લગ્નની ચાલતી 'તી .

ખાલીસ વર્ષ તણું દ્વાર ઉઘાડતા તો
આ બહેન પામી પણ બન્ધુ તણું જ અશુ ;
એ બન્ધુ તો શિખર સત્તર વર્ષનાથી -
દે ! કાળના મુખ મહીં કંઈ કાળ ચાલ્યો !

એ બન્ધુ આ ભગિનીઓથ મહીં રહીને -
ક્ષત્રિત્વની ભગિની પાસ ભણી કવિતા -
કો આર્દ્ર ભાવમય શુભ પરે જતો 'તો ;
પુત્રો ધરી વધુ વધુ જ્યમ વેલ ચાલે

ચિન્તા હતી ભગિનીને નિજ બન્ધુ માટે
તેવી જ બન્ધુ પણ કે ધરતો બન્યો 'તો ;
એ બહેનના મુખ સહે જ મુખી થવાનો
આભારસ્નેહભર નિશ્ચય કેં કર્યો 'તો .

આ બહેનના પતિની શોધ મહીં હતો એ ,
તૈયાર સર્વ કરિયાવરને ભર્યો 'તો ;
નાણુક મહેલ મહીં જે કંઈ હોય તેવું -
આ બહેન કાજ કરવા ઉરમાં ઉમંગ .

એ બહેનને જ જગમાં સ્થળું ગણીને ,
એ બહેનના જ સુખમાં સુખ માનતો 'તો ;
તોફાન શાન્તિ મહીં સિન્ધુ મહીં જનારો
જેવી રીતે શરીર ઉપર શીષ તારે .

સ્નેહાળ એ - ઉર પ્રમાણિકતા ભરેલો
ચાલાક એ નયન ઉત્સવના પ્રકાશે -
તે યુદ્ધ - પ્રેમ - ધિરદો - કવિતા સુણાવી
કો રાજ્યનો ગઢવીજી ય થઈ શક્યો 'તો .

પંકાઈ વાણી તણી ઉજ્જવલતા ગઈ તે
સંઘામમાં ધરતી નૂતન કો વીરશ્રી -
જેનો અવાજ સહુ લેશ્વરમાં સુણાઈ
સર્વત્ર રક્તમયતા ઉછળાવતો 'તો .

એ કાળમાં યવનયુથ વધ્યે જતાં 'તાં ,
કોઠા અને ગઠ બધે સહુ સજ્જ રહેતાં ,
ક્ષત્રિત્વની યવન સાથની ઝપાઝપીમાં
ખુલ્લી સમી જ કરમાં સમગ્રેર રહેતી .

એ ધૂમ્ર - અગ્નિમય વાહણીઓ ચડીને
કાકોરના નગર ઉપર પાસ આવી ;
એ ધર્મયુદ્ધ મંડી જીતવી રહેલ સર્વે ,
કાકોર સજ્જ વળી આદર આપવાને .

બે ચાર જંગ મહીં એ ધિરદાઈ પોતે
જીત્યો હતો થઈ સુખી રણભૂમિ રંગે ;
નહાના વયે અતુલવી ઉર વૃદ્ધ જેહું
કો યુદ્ધમાં અડગ ધૈર્ય ધરી રહેતું .

કાકોર પાસ જઈ પુત્ર કુમાર માગે
એ યુદ્ધમાં ચડી જવા ધિરદાઈ સાથે ;
એ વૃદ્ધ તાત સુખપૂર્ણ વધાવી લેતો
ઉત્સાહને રણ મહીં પરવાનગી કે .

ક્રીધો ઉમંગથી વિવાહિત પાટવીને
તેવા ઉમંગ સહ કેસરિયાં ધરે છે ;
ટેવાય પુત્ર વળી યુદ્ધ તણી ધમાલે -
તેમાં ય રાજવટનો ઉપયોગ લેતો .

એ સૈન્યનો અધિપતિ કરી પાટવીને
આશિષના સુખ પરે કર ફેરવીને

શોધી શકી વહુ ચ એ ભગિની હતી ને
વાતો ચ એ સુખદ લગ્નની ચાલતી 'તી .

ખાલીસ વર્ષ તણું દાર ઉઘાડતા તો
આ બહેન પામી પણ બન્ધુ તણા જ અશુ ;
એ બન્ધુ તો શિખર સસર વર્ષનાથી -
રે ! કાળના સુખ મહી' કંઈ કાળ ચાલ્યો !

એ બન્ધુ આ ભગિનીઓથ મહી' રહીને -
ક્ષત્રિત્વની ભગિની પાસ ભણી કવિતા -
કે આદ્ર ભાવમય શુભ પરે જતો 'તો :
પુણ્યો ધરી વધુ વધુ નયમ વેલ ચાલે .

ચિન્તા હતી ભગિનીને નિજ બન્ધુ માટે
તેવી જ બન્ધુ પણ કું ધરતો બન્ધો 'તો :
એ બહેનના સુખ સહે જ સુખી થવાનો
આભારસ્નેહભર નિશ્ચય કું કર્યો 'તો .

આ બહેનના પતિની શોધ મહી' હતો એ ,
તૈયાર સર્વ કરિયાવરને ભર્યો 'તો ;
નાણુક મહેલ મહી' જે કંઈ હોય તેવું -
આ બહેન કાજ કરવા ઉરમાં ઉમંગ .

એ બહેનને જ જગમાં સઘળું ગણીને ,
એ બહેનના જ સુખમાં સુખ માનતો 'તો :
તોફાન શાન્તિ મહી' સિન્ધુ મહી' જનારો
જેવી રીતે શરીર ઉપર શીષ તારે .

સ્નેહાળ એ - ઉર પ્રમાણિકતા ભરેલે
ચાલાક એ નયન ઉત્સવના પ્રકાશે -
તે સુદ્ધ - પ્રેમ - ખિરદો - કવિતા સુણાવી
કે રાજ્યનો ગઢવીજી ચ થઈ શક્યો 'તો .

પંકાઈ વાણી તણી ઉજ્જવલતા ગઈ તે
સંગ્રામમાં ધરતી નૂતન કો વીરશ્રી -
જેનો અવાજ સહુ લશ્કરમાં સુણાઈ
સર્વત્ર રક્તમયતા ઉછળાવતો 'તો .

એ કાળમાં યવનઘૃથ વધ્યે જતાં 'તાં ,
કોઈ અને ગઠ બધે સહુ સજ્જ રહેતાં ,
ક્ષત્રિત્વની યવન સાથની ઝપાઝપીમાં
પ્રુલ્લી સમી જ ક્ષરમાં સમશેર રહેતી .

એ ધૂમ્ર - અગ્નિમય વાહણીઓ ચડીને
ઠાકોરના નગર ઉપર પાસ આવી ;
એ ધર્મયુદ્ધ મહીં જીતવી રહેલ સર્વે ,
ઠાકોર સજ્જ વળી આદર આપવાને .

બે ચાર જંગ મહીં એ ખિરદાઈ પોતે
જીત્યો હતો થઈ સુખી રણભૂમિ રંગે ;
નહાના વયે અતુલવી ઉર વૃદ્ધ જેહું
કો યુદ્ધમાં અડગ ધૈર્ય ધરી રહેતું .

ઠાકોર પાસ જઈ પુત્ર કુમાર માગે
એ યુદ્ધમાં ચડી જવા ખિરદાઈ સાથે ;
એ વૃદ્ધ તાત સુખપૂર્ણ વધાવી લેતો
ઉત્સાહને રણ મહીં પરવાનગી દે .

દીધો ઉમંગથી વિવાહિત પાટવીને
તેવા ઉમંગ સહ કૈસરિયાં ધરે છે ;
ટેવાય પુત્ર વળી યુદ્ધ તણી ધમાલે -
તેમાં ચ રાજવટનો ઉપયોગ જોતો .

એ સૈન્યનો અધિપતિ કરી પાટવીને
આશિષના સુખ પરે કર ફેરવીને

આનન્દ સાથ નિજ પુત્ર વિદાય કીધો
ને શંભુનાથજયગર્જન સૈન્ય ગળે .

આકાશમાં ચઢતી વાહણી સામ સામે
તે મેઘધાર મહીં લેહી કરે કડાકા :
તેવાં જ સૈન્ય દ્વય આ ચઇ ભેટભેટ
એ બાણની રમતમાં ઉતરી પડે છે .

એ તીર દૂર બહુ કાલ થકી થયા છે,
લાલાસ્થલે બરછી ને સમશેર ચાલે :
કેા બેડીની ઉછળતી રતિની સમાન
સામિધ્યસ્નેહ રણવીર રણે ધરે છે

એ ચુદ્ધછત્ર રજપૂત તારૂં ધરેલું
કેા બાલ શીવ પર બેઠું ઉમંગી શત્રુ
અલ્લાહનો ધ્વનિ ઉઠાવી ધસી પડે છે
એ વાવટા ઉપર છત્ર તમાવી દેવા .

કેા પૂરમાં ઉછળવા સરની સમાન
ચાપાસ થાય અરિયોધ તણો ધસારો ;
ને સિંહનાદ કરતો ધિરદાઇ સળંગ
ચિન્તા સમો રિપુ પરે તલપી રહ્યો છે .

બે મોરચા સહુ ય એ સુવરાજ માથે
વિકાલ રૂપમય મૃત્યુ ગબવતા 'તા -
તે દેવીખંપર મહીં નિજ રક્ત દેવા
આહૂતિ દેહ ગણીને ધિરદાઇ બિલો .

આ લાલુ રક્તમય અસ્ત થવા લગે છે ,
આ લાલ રંગમય રક્તઝરા વહે છે ;

મધ્યાહ્નથી સુસલમીન મથ્યા કરે છે
એ ક્ષત્રિછત્ર કળજે કરવા નકામા .

ચંડી તણી ઉડતી ઉત્કટ ગર્જનામાં
ક્ષત્રિખલે રિપુહલે યુમરાણ ચાલે ;
જે શત્રુ પીઠ દઈ લાગી જતા હવે સૌ-
તે પાછળે ન કદિ ક્ષત્રિ રણે પડે છે .

એ વાવટો રણ તણે રિપુસૈન્યમાંથી
ધીમે ધીમે શરમમાં ઉતરી પડે છે !
સન્ધ્યા તણી ઝળકમાં હસતી નવું દે
પેલી દેવજા શરણ સાથ સુલેહ યાચે .

શત્રુત્વનું, પ્રણયનું, રણ મૃત્યુનું વા
જે કોઈ એ જિગર નમ્ર બની ઝુકે છે
તે ક્ષત્રિનું અતિથિ આદર પામતું તે
આખા ય આ જગતમાં મશહૂર જ્યાં ત્યાં .

સુખત્યાર નીમી નિજ એ ધિરદાઈજીને
એ સંપ કાજ શરતો દઈ મોકલ્યો ત્યાં ;
પેલી દેવજા મગર છે સ્મિતમાં દગાના -
જે હાસ્યને હજી ન ક્ષત્રિ પિછાનતા 'તા .

જે રીતથી ગઢવી રાજકુમારનાથી
છૂટો પડી નિજ કરે સપડાઈ નાચ -
તેની જ યુક્તિરચના સ્થમશેર નીચે
એ શત્રુછાવણી મહીં ધરી હસ્ત ઉભી .

એ ફોજમાં યગ હજી ધરતો હતો ત્યાં -
ત્યાં ખડ્ગે કો કતલનું જ પડ્યું શિરે ને

આનન્દ સાથ નિજ પુત્ર વિદાય કીધો
ને શંભુનાથજયમર્જન સૈન્ય ગળે .

આકાશમાં ચઢતી વાહણી સામ સામે
તે મેઘધાર મહીં ભેટી કરે કડાકા ;
તેવાં જ સૈન્ય દ્વય આ થઇ ભેટભેટા
એ બાણની રમતમાં ઉતરી પડે છે .

એ તીર દૂર બહુ કાલ થકી થયા છે,
લાલાસ્યલે બરછી ને સમશેર ચાલે :
કો ભેડીની ઉછળતી રતિની સમાન
સામિધ્યસ્નેહ રણવીર રણે ધરે છે .

એ શુદ્ધછત્ર રણપૂત તાલું ધરેલું
કો બાલ શીષ પર બેઠું ઉમંગી શત્રુ
અદ્ભુતનો ધ્વનિ ઉઠાવી ધસી પડે છે
એ વાવટા ઉપર છત્ર નમાવી દેવા .

કો પૂરમાં ઉછળવા સરની સમાન
ચોપાસ થાય અરિયોધ તણે ધસારો ;
ને સિંહનાદ કરતો ધિરદાઇ સળંગ
ચિંતા સમે શિયુ પડે તલપી રહ્યો છે .

જે મોરચા સહુ ચ એ શુવરાજ માથે
વિકાલ રૂપમય મૃત્યુ ગળવતા 'તા -
તે દેવીખખર મહીં નિજ રક્ત દેવા
આહૂતિ દેહ ગાણીને ધિરદાઇ બોલો .

આ લાલુ રક્તમય અસ્ત થવા લગે છે ,
આ લાલ રંગમય રક્તબરા વહે છે ;

મધ્યાહ્નથી સુસલમીન મથ્યા કરે છે
એ ક્ષત્રિછત્ર કળજે કરવા નકામાં .

ચાંડી તણી ઉડતી ઉતકટ ગર્જનામાં
ક્ષત્રિખલે રિપુદલે યુમરાણુ ચાલે ;
જે શત્રુ પીઠ દઇ ભાગી જતા હવે સૌ-
તે પાછળે ન કદિ ક્ષત્રિ રણે પડે છે .

એ વાવટો રણુ તણો રિપુસૈન્યમાંથી
ધીમે ધીમે શરમમાં ઉતરી પડે છે !
સન્ધ્યા તણી ઝળકમાં હસતી નવું કં
ચેલી દેવળ શરણુ સાથ સુલેહ યાચે .

શત્રુત્વનું, પ્રણયનું, રણુ મૃત્યુનું વા
જે કોઇ એ જિગર નમ્ર બની ઝુકે છે
તે ક્ષત્રિનું અતિથિ આદર પામનું તે
આખા ય આ જગતમાં મશહૂર બ્યાં ત્યાં .

સુખત્યાર નીમી નિજ એ ધિરદાઇજીને
એ સંપ કાજ શરતો દઇ મોકલ્યો ત્યાં ;
ચેલી દેવળ મગર છે સ્મિતમાં દગાના -
જે હાસ્યને હજી ન ક્ષત્રિ પિછાનતા 'તા .

જે રીતથી ગઢવી રાજકુમારનાથી
છૂટો પડી નિજ કરે સપડાઈ બાય -
તેની જ સુકિતરચના સમશેર નીચે
એ શત્રુછાવણી મહી ધરી હસ્ત ઉભી .

એ ક્ષેત્રમાં પગ હજી ધરતો હતો બ્યાં -
ત્યાં ખડ્ગે કો કતલનું જ પડ્યું શિરે ને

ભાલો ઉપાડી શક્યા થા ન કાળ દીધો -
એ યોધની , સન તણી મનમાં રહી સૌ .

એ ક્ષત્રિસૈન્ય નિજ સાજ ઉતારતું 'તું
છાપો પડે યવનનો અણચિંતવ્યો ત્યાં ;
ગળું ઉઠેલ યુવરાજ પડ્યો હણાર્થ
ને ભાગનાસ સહુ સૈન્ય મહીં પડે છે .

ઠાકોરને હજી થા એ ખખરે મળ્યા ના
ત્યાં શત્રુહસ્ત મહીં કેદ થલું પડે છે ;
સ્વચ્છદ લૂંટ નગરી તણી શેરીઓમાં
શત્રુત્વહસ્ત મહીં રૈયતને ધરે છે .

કાવ પ્રચડ રણવાસ મહીં જગાવી
માતા , વધૂ , ભગિનીઓ ગગને ચડે છે ;
ના અન્ય સૂર્ય હજી તો ઉગતો દિસે ત્યાં
નીચે ઢળ્યાં કંઈ શિવાલય મન્દિરો છે .

* * * *

એ મૃત્યુને આ ભગિની રડીને -
એ કેરની લ્હાય મહીં ઢળીને -
એ અશ્રુના ભેશ મહીં ગળીને -
ખન્ધુ તણો ગાય પુકાર છેલ્લો .

હમીરજીનાં તચનો વહે ને
અસહ્યતામાં ઉર થાય ચીરા ;
રોનારને તો પણ બાકી રોલું
તો મોકળા એ મુખથી રડે છો .

એ ખન્ધુ કાજે સહુ ધારણાઓ
જે સ્વાત્મના ભોગમચી ઘડી 'તી -

તેને ન કાંઈ ગણકારનારા
એ બાન્ધુને એક પુકારવી ધા.

અંદા બની સ્તમ્ભ સમી રહી છે
તેને જ ટેકી લાગિની રહે આ ;
એ અશ્રુથી કાંઈ વિશેષ ના ના
કાંટા ભરી કંટકની ગદાઓ .

સાંજુ એ ભીંજવી કાળો અશ્રુધાર વહ્યા કરે ;
સ્વરો આ બેસતા સાહે તે પૂરે લગતા ઝરે :-

“ માતા ! માતા ! અમીજલ તણી રેલ ઢાળાઈ ક્યાં તું ? !
“ છાતું રાખી ત્યજી ગઈ નકી આજના કામ સાફ !
“ તો ઢંઢેરો ગબવ રડતાં સ્વર્ગની શેરીઓમાં
“ ત્યાંથી પાછો મુજ તરફ એ વીરને મોકલી દે !

“ વીત્યાં વર્ષો ! જરૂર વિસરી બહાલ તું બાલકોતું !
“ હું આતું છું ! ઘટિત બનશે ! વીરને મોકલી દે !
“ જન્મી એણે હજી સુધી નથી સ્વાદ આપ્યો કશો યે !
“ શોધી મહેં તો વહુ પણ ફૂડી હોંશ રાખી બાણી યે !

“ માડી ! એ તો તુજ ઉર તણો મીઠકો એક છાંટે !
“ હું જેવીને સમુદર હતો પુણ્યના પુણ્યનો એ !
“ માડી ! એનો પ્રલય મુજથી આજ શાથી સહાશે ? !
“ માતા યે શું મુજ પર હવે આજ થા તું નમ્હેરી ? !

“ બાપુ ! બાપુ ! તમ પદ કને રાવ આ રેડું ઘેલી !
“ લહેલું મહારે તમ ઉપર તો સ્વર્ગમાં-તો ય આફી !
“ ભભી રાખી-અરર ! તડકે વીર આ તેલ છાંટે !
“ માથું વાલી ધડ રખડતું રાનમાં આ કરે છે !

“છેલ્લો-ખાપુ ! સુજ કર મહી હસ્ત એ વીરલાને !
 “સોંપી બોલ્યા વચન-પણુ તે આજ તો ભૂલશે ના !
 “ખાપુ ! આ હું કમનસીબથી ચાકરી ના બળ કે
 “કે રીસાઈ રણુ મહી હવે ભૂલવી ફેંકી ચાલ્યો !

“ખાપુ ! ન્હાનાં રમત કરતાં લાઠકાંને વિસાચીં ? !
 “છોડી ચાલ્યા નવ કંઈ રુચ્યા ખેલ આ ખાલકોના !
 “એ તો આવ્યો ! હણુ પણ નકી ખેલવા યોગ્ય ! ખાપુ !
 “વિવા એના ઘટિત કરવા તોય છે ! મોકલો ને !

“ખાપુ ! એ સો તમ તરફની ફેણુદારી ઘઘને
 “ભૂંટી ચાલ્યો ! કરજ દઈ હું ! મોકલો આપલાને !
 “સાં સોડે જે પણ ઉછરતાં ખાલકો તે હડીલાં !
 “મ્હાફં બોલ્યું જરી પણ, અરે ! કોઈ હી એ ન માન્યો !

“પાછો આપો જરૂર ઘટતાં વેણુ એને કહી ખે !
 “તીખા બોલો જરીક ખમવા શીખવો-ખાપુ ! એને !
 “જાણ્યું ન્હોતું નિકર મધુરાં વેણુ એને કહેતે !
 “માનથીમાં પણ મધુરતા : વાંક મ્હારો નથી એ !

“વીત્યાં તેને સુજ હૃદયની રાવ વીતેલની આ -
 “વૈરાગીને જખમી ઉરના રાખની વાત જેથી !
 “માહી ! ખાપુ ! મધુર પડ્યો વીરલો એ તમારો -
 “મીઠું જાતો ; મગર પડ્યો જાળવી કે સકયું કયાં ? !

*

*

*

*

“વીરા ! ત્હાફં હૃદય કમળું પુખ્ત્યું જે હલુ તે
 “તેવું લાસ્યું, પણ પરખતા વિશ્વની તુંય શીખ્યો !
 “વીરા મ્હારા ! સુજ રવિ હવે ફૂળવ્યો ત્હોં-ચલાયો !
 “ન્હાને હાથે જખમ કરતાં-ત્યાલ ! છેલાઈ કીધી !

“ મહેં તો-વીરા ! તુજ હૃદયને આર્દ્રતા છે લાણવી !
 “ ડાહ્યો-ખાપુ ! યજ્ઞ નવ સુણયું ! જંગલે રાત પાડી !
 “ સંભાળું” એ મુજ જિજ્ઞાસ આ છીછરે ના સમાતું !
 “ વિસાળું” એ દિવસરજની ! કાંઈ ના વિસરાતું !

“ વીરા મહારા ! યજ્ઞ ક્ષણિકે તું - ફૂલડું” એ વસન્તી !
 “ કાલે ચૂંટયું” મધુ સમયમાં ! બહેન આ વાટ ભેટી !
 “ મહારા વીરા મધુ સુરજ શું સ્વર્ગ” માટે જ સર્વે ? !
 “ દેવો પાસે કદર નવ કૈં ! આવ તું આવ - ખાપુ !

“ વીરા મહારા ! ઉધઈ ચડતો ઉમ્મરો આ કયો તહે” !
 “ આચિન્તો તું - અરર ! ઉપડયો - વીર ! બંધી દિશાએ !
 “ મહારે માથે વિધિકર તણી ગેળની લૂંટ આલી !
 “ કોને ખોળે હુખી શિર ભરી - ખાપ ! હૈયું ઠલાવું” ? !

“ કોને કાજે વળી લાઇ ગયો મહોડખંધો કુમાર ? !
 “ રે ! રે ! એ તો હુશમન તણી છાતીનો દાગ વીરા !
 “ રે ! રે ! લૂંટયો જગત પરથી રાંકનો માળવો એ !
 “ રે ! રે ! તૂટ્યાં સમય ખપતે સોરઠી એ કમાડો !

“ લોખા વીરા ! તુજ સહ ગયો દેશસીવો ખુઝાઈ !
 “ ખાપુ ! તહે” તો ગરદન હાથ શત્રુના હાથ ડાચાં !
 “ રે ! રે ! છૂટો યજ્ઞ નવ થયો હસ્ત તહારો ચડકો !
 “ જો દિ તો મહેં નિરખત ! અરે ખેલ છૂપો સમેટયો !

“ ઝાઝું ઝાઝું” જતન કરતી બહેન - તે તું જ - ખાપુ !
 “ જેને માટે મરત સુખથી બહેન - તે તું જ - ખાપુ !
 “ કિન્તુ આંહી” અણખપતણાં સ્વર્ગમાં ચે ખયે ના !
 “ રોક્યાં શાને મુજ ગરીબનાં લાકડાં તે” શ્મશાને ? !

“માડી ! શું ના તુજ હૃદયને કોઈની મ્હેર આવી ? !
 “રંડાપો - ભા ! વગર પરણ્યે કોઈને શીઠ દીધો ? !
 “ભોળા ! જેની હજીયે પકડી હસ્તની આંગળી ના -
 “તેને માથે ફરવત - અરે ! કાશીતું કેમ મૂક્યું ? !

“એ ન્હાનીને જગત પરથી - તાત ! હીણી કરી કાં ? !
 “એ મ્હારીનો - અરર ! મનખો ધૂળધાણી કયો કાં ? !
 “એ મ્હારાને ઉદર ઉતરી વેર ત્હે - બાપ ! વાળ્યાં !
 “તું તો બાણે ! પણ ન છુટતી આગ એ કાળજાની !

“એ મ્હારીને ક્ષણ સુખ તણી લટાણુ સ્વપ્ને ચ કયાંથી ? !
 “નોધારીને છવિતભરનું શૂળ આપી ગયો કાં ? !
 “વીરા ! એ તો તુજ જિજરની, અન્યને કા લખાવો ? !
 “હૂબાવીને બર સસુદરે-તાત ! તું કેમ ભાગ્યો ? !

“સ્વર્ગોમાં ચે નહિ જ મળતા માનવી-બાપ ! મીઠાં !
 “વીરા ! એવી સમજણ છતાં, ભીંત તું કેમ ભૂલ્યો ? !
 “તો ચે શાને રૂઢન કરવું ભાગ્યશાળી તાણું કે ? !
 “વેરી ! વીરા ! સુજ હૃદયનો વીર ત્હે શીઠ લૂંટ્યો ? !

“તું ને તો ના પણ બહુ મ્હેને જોટ-બાપ ! પડી છે !
 “હુટાઈ એ તુજ સહે ગઈ અંધની લાકડી છે !
 “મ્હાણી લેજે ગગનપટ્ટે કાજ ઝાઝો ભલે તું !
 “કો દી-વીરા ! પણ લાગિની આ આવશે ચાહ-જેજે !

“આ રોવાનું લખવી ઉતરી કેમ હું-બાપ ! આંહી ? !
 “આ અશ્રુને નિરખી હસજે-તાત ! સ્વર્ગે ભલે તું !
 “તો ચે ન્હોતી ઘટિત અમથી કાળજે લાજ દેવી !
 “ક્યા ચે જ્ઞેયા જગ પર નથી લાકડા જેલ આવા !

“જૂની આંખે નવીન નિરખી હોય છે કંઈ રોતા !
 “કિન્તુ મ્હારે નવીન નયને વિશ્વ આ થાય જુનું !
 “તુંમાં - બાપુ ! મુજ હૃદયની આશતું વૃક્ષ ખીલ્યું -
 “સિંચ્યું મેઘે-ટપકતું હંચુ-વીજળીએ હણ્યું ત્યાં !”

હમીરજીનાં નયનો વહે ને
 અસત્યતામાં ઉર થાય ચીરા ;
 રોનારને તો પણ બાકી રોવું,
 છતાં ગયાં પાછળ જૂરવું ક્યાં !

રોનારને તો પણ હોય રોવું,
 એ અશ્રુનો કાળ હશે અગાડી !
 રોવું જ જેને પ્રથમે મળ્યું, તે
 રોતાં રહે : રોવું ન યોગ્ય તો થે !

હમીરથી ભણું થઈ જવાતું,
 ના ભાન ઠહેતું જલ લૂછવાને ;
 પોશાકનો થાળ ધરી ગુલાબી,
 દીન સ્વરે યોધ સમું વહે એ:-

“ન રો રો ના હાવાં ! ખસ કર હવે-ધર્મભગિની
 “ન તેના જેવો તો પણ તુજ હવે ખન્ધુ ખતું હું !
 “ખઈ-બાપુ ! ના ના જગત ધરતું જે ગત થયું !
 “પ્રભુ તે વીરાનો પણ અહીં ધરે કંઈ ખલ્લો .

“અરે ! આવા ભાઈ જગત , પરથી જે લઈ જતા -
 “અરે ! જે રત્નોનો છલકપટથી નાશ કરતા -
 “દુખી, છેદી તેને તુજ ભૂમિ થકી દૂર કરવા -
 “પ્રતિજ્ઞા લેઈને તહીં જ તુજ આ ખન્ધુ નિકળ્યો .

“ન રો ! રો ના હાવાં તુજ કર ધરી આ શિર પરે -
 “અરે ! મહેની ! દેને તુજ હૃદયની આશિષ હવે !

“ તહીં સુદે એનો મુજ અસિ સહે છે ખપ ધણે,
 “ રહી લાલા માથે યવનઉરમાં એ ઉછળશે !

“ અરે ! યહેની ! ગાવા યશ જય તણા ઝનધુકરના :
 “ નહીં તો ગીનો શું રદન કરવા એ મરણનું -
 “ રહેજે દીર્ઘાયુ ! લગિની સરખી આ જગતમાં
 “ મહેને-આત્માને આ અમર રસની લહાણુ ધરજે ! ”

અંદા તણા આગકને નમીને
 એ લાલ પોશાક સ્વીકારી લે છે ;
 અને સુખી લાભી તણા રૂઝા કરે
 ગુલાબી સાડી સહ આંદલો કરે

હુઃખી હુઃખો સર્વ રહી રહેતાં
 એ શોચ ધીમે વિસરા બતાં ;
 છતાં ય હટો ઉતારનારને
 એ કાળને કોણ ભૂલી શક્યું છે ?

બહાણું અહીં હર્ષ હર્ષ શકે ના !
 નવા સુખો કોઈ ધરી શકે ના !
 મિત્રો અહીં શોળ જ બિતરાવે !
 સૌ સ્થામતા ત્યાં જ અને ગુલાબી !

ગુલાબી છે નેત્ર રહી થયેલાં -
 આશિશની ત્યાં ભુરફી છવાતી ;
 આંસુ નવાં - બિન્દુ બિલોરી એ બે
 સીવાઈ ત્યાં પાંપણમાં રહ્યાં છે .

હેયું જ કાઢી નિજ અર્પતી શું
 આતા જ બિલી રણવીર પાસે -
 તેવી જ આ યહેન કને નમીને
 હમીર - વીરો નિજ માર્ગ લે છે .

ગગન ધૂલથી દૂર છવાય ને
ભગિની બન્ધુનું સૈન્ય નિહાળી રહે :
પ્રણયીને વિખૂટાં પડવું નહીં !
પ્રણયનું સુખ આશિષ એકલી !

- ૧૮૯૭ .

૪ હૃદયસ્વલન

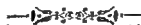
જરા કેં બાળ્યું 'તું' વદન મૃદુ એ આ સ્મૃતિ મહીં ,
હતું અશ્રુ આંચું જરી જ નયને એક જ હેતુ ;
વહેવા ધારામાં નયન તલપીને ટમટમ્યાં ,
રહી છાતી કમ્પી મધુર કવિતામાં થડકવા .

હતું ચિત્રે આંચું વદન નવ પૂરું રમતમાં ,
હતા ભાવો પીધા રસમય હણુ ના હૃદયના ;
નહીં લહાણું કાંઈ પ્રિય વદનનું હું લઈ શક્યો ,
તહીં હૈયું ફૂટી મધુર રસ એ તો ઢળી પડ્યો .

અરે ! રોકી કોઈ સખલન ઉરનું આ નવ શક્યું ,
ગવાયું ના હુંથી, રૂઢન કરવું એ નવ બાંધું ;
ભરાયું તેવું આ સુજ જિગર ખાત્રી થઈ ગયું ,
સખી , મિત્રે , કાળ્યે મધુર રસ નાં કેં ધરી શક્યું .

અતિ પ્રીતિની આ સુજ જિગરને રાવ કરવી ,
ઘટે આંસુકામાં જરીકે સુજ આ આંખ ઠરવી ;
જરા રોવા , ગાવા , મધુર રસનું અર્પણ થવા ,
મૃદુ હૈયા ! દેજે સુજ સખી અતિ વાત કરવા .

૨૪ - ૩ - ૯૭ .

સ્વલિત હૃદય

આ ઉરથી ના ગીત ગવાશે :
ના રસ આ ઉરથી અર્પાશે :
નિચોવાવાશે સ્પર્શ પહેલાં
દ્રવતુ હૈયું આ !

રોધા ખેડેલાં રોધ ગાતું :
આંસુકું સુકાયું થાતું :
ઢોળાઈને આલ્યું ગાતું
કુણું હૈયું આ !

૨૪ - ૩ - ૬૭ .

કોને કહેવું ?

જાંડાં કુ.ખડાં કોને જોવાં ?
પૂરા ધાવલ ક્યાં છે જોવા ?
લાખ મળે છે જોવાં તેવા :
કહેવાં કોને રે ?

Y હૈયાના તો તારો તૂટ્યા :
ગાવાના સૂરો એ ખૂટ્યા :
આંખકણીના તારા કૂટ્યા .
કહેવું કોને રે ?

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

નિઃશ્વાસો

હૈયું આજ નિસાસા લેશે :
આંસુડાંને પૂરે બેશે :
ભેડાં દુઃખ નિચોવી દેશે :
આજ કોણ એ બીલે છે ?

વાયુ દૂર નિસાસા લે છે ,
એનાં દુઃખડાં કોણ સહે છે ?
એનું છે તે એનું ચે છે :
નિસાસા એકલદું લેશે ?

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

एकलो हुं

જ્યોત્સ્ના ચોપાસે રહે છે :
Y ચોપાસે તારા ખેલે છે :
શાન્ત નિશા ગાતી ચોપાસે :
કે મહારી પાસે ?

જે આ આંસુમાં ન્હાનાઈ ,
જ્યોત્સ્નામાંથી રસ પાનાઈ ,
તે તો દૂર થયું થાનાઈ :
શું મહારી પાસે ?

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

રજા

હાવાં જ્યાં ફાવે ત્યાં જા તું :
જ્યાં ફાવે ત્યાં રો વા ગા તું :
ઢાળી દે હૈયું ફાવે ત્યાં :
શું આંહી કે ત્યાં ?

રો તું રો તું હી ને રાતે :
દૂળી જા તું એ જ અખાતે :
એ રાત્રિને નહોત પ્રભાતે :
જા જ્યાં ફાવે ત્યાં !

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

✓ વા

વાંજ ભરી ક્યાંની ક્યાં મારી .
ક્યાંની ક્યાં લોંકાઈ કટારી :
✓ રક્તનીક ચાલી ક્યાંની ક્યાં :
ગૂમ થઈ તું ક્યાં ?

કેની પાસે વા ખોલાવું ?
✓ કેને સાદ કરી ખોલાવું ?
ખોલે છે પડઘા ફરે ત્યાં ,
“ રે રે ક્યાંની ક્યાં ! ”

૨૬ - ૩ - ૬૭ .

૪ દેશવટો

ઝરમર અધરે વરસે ગોતી ,
કુલડાં આંખડીને ખૂણેથી ,
એ મુખડાનું વાસી દિલડું
દેશવટે ઉદાસી રે !

પાળેલું પાણેલું પંખી ,
રણવગડામાં મરતું ઝંખી ,
નાજ ગયો હૈયામાં ડંખી ,
તલકે પ્રેમપ્રવાસી રે !

૨૬ - ૩ - ૬૭

ઝમર

આંખલડી તહારી કં રોતી !
ભમરા ! કુલડું લેને ગોતી !
કાળી નાણુકડી તુંને ભેતી ,
તહોરે કં રોતી !

પ્રેમપુખ્ત રોઈ ભોવાનું ,
લાલચું ત્યારે એ રોવાનું ,
ગૂંથાતાં હૈયું જોવાનું ,
રહેશે આંખલડી રોતી !

૨૬ - ૩ - ૬૭ ,

પ્રેમાધીન

કાચે તાંતણુલે દાંચ્યું છે ,
ભાંગે તો હૈયું ભાંગ્યું છે ,
એ તો કાચ તણી જ કટોરી
તોડી દેશે એક ટકોરી !

એ ત્હારું તેથી તુંને શું ?
એને મન તો ના છે શું શું ?
વેચે તો વેચાયા થાશું ,
આંસુડે પગ ઘોતા બાશું !

૨૬ - ૩ - ૬૭ .

૪ હસવા કહેતીને

રેવાનું કહે તો રેવાશે :
હૈયું કાંઈ હલકું થાશે !
શાને ખાલી હસવા કહેવું ?
ક્યાંથી હસશે ભારે હૈયું ?

ખ્યાલા કાં ભરતી મહિરાના ?
Y એથી આ મુખડું ફરશે ના !
હેવાના ચીરા ટળશે ના !
રેનારું હસશે ના હૈયું !

૨૭ - ૩ - ૬૭ .

રુદિષા

ઉલરાઈ જરા નયનો પલળે ,
 ઉરના શયને પણ દાહ યળે ;
 નવ યાકે ઝરે , ઝરતો ન ઠરે હલુ
 દહ મહી દિલદાગ કળે .

નવ પૂર વહે મનને ગમતું ,
 જિગરે જળતો વિષનો દશમે દવ :
 યાકે મહી ધગતું મુજ આ શળ :
 આ ઉર આ ઉરને દમતું !

૨૭ - ૩ - ૯૭ .

તહારાં આંસુ

રહી શાને વેરે તુજ નયન મોતી આણુમૂલાં ?
 ન દે મીઠા લાવે જલકણુ મહી આમ વહવા !
 ત્હને જે લાસે છે તુજ હૃદયના લાર કડવા ,
 અરે ! એ તો મીઠા મુજ હૃદયના લહાવ સઘળા !

પ્રિયે ! તહોયે હું જે તુજ હૃદય આવું ઠલવશે ,
 પ્રતિ ખિન્દુ એવું ગણીશ નિરખી એક નજરે !
 એકેકે ખિન્દુકે દર્શન નવી હું આલમ ત્હને !
 નકી એ ખિન્દુકાં ટપકી ટપકી વ્યર્થ ન જશે !

૨૮ - ૩ - ૯૭ .

તે મુઘ

લજ્જાળુ નયનો ઢળતાં કે ,
આંખલડી લીની ઘનતાં કે ,
પ્રેમ તણી વાતો સુથતાં કે ,
એ મુખડું નજરે તરવરતું !

એ મુખડું તો કાળજ મહારું ,
સૌ ભાવોનું ખ્યાલું ખ્યારું ,
એ વિષુ કેને ક્યાં સંભારું ?
એ મુખડું નજરે તરવરતું !

૨૬ - ૩ - ૬૭ .

૪ એ જ્હેરો

૪ પ્રેમી આંખો ફરફટ બધી શીઠ જોવાઈ જશે ?
જેને લાઘ્યું મધુર મુખડું આંખ કાં ખોલશે તે ?
જેને ખોખો જગત સઘળું ખેલવા ખેલ આવે ,
દેશે દેશે વન વન થઈ શીદને આથડે તે ?

૪ તારા , ભાતુ , મધુર પુલકાં , વેલડી ને ઝરા , વા
સૌન્દર્યોનાં જગતફલકે ચિત્રની સૌ સુરેખા ;
એ સૌ ભાસે મૃદુ વદનના શેષના રંગ મીઠા ,
એ સૌ કેઈ મૃદુ વદનના આશરામાં પડેલા .

આ હંયાનું મધુર મુખડું વિશ્વતું મધ્યગિન્દુ ,
સૌન્દર્યોનું વહન જગતે એ જ મહાંશી વહનતું ;

એ મહાંતુ' હું સ્મરણ કરતાં જિન્દગી ગાળતો છો ,
આત્મા જાતા શરી, રવિ, ગ્રહો આથમી કે ઉગી છો .

આ સંસારે કંઈ મૃદુ મુખે હાસ્ય મહે' કૈંક જોયાં ,
જોયાં નેત્રો ટમટમ થઈ અશ્રુનાં પૂર બહેતાં ;
લજ્જાળુ મહાં નમી સ્મિત કરે, એ ય લાવો નિહાળ્યા ,
એ મહેરાની નકલ વિણ તો ક્યાં ય સૌન્દર્ય છે ના .

૨૯ - ૩ - ૯૭ .

હૃદયપ્યાલું

હૃદયનું આ ભરી પાતાં ત્હને ખ્યાલું ડરું કાંઈ !
ધરું છું ત્હોય પાવાને ! ધરું કે ના ? ડરું કાંઈ !
ખુમારીમાં સદા રેતાં મ્હને તો સ્વાદ છે આવ્યો :
મગર એ આગને પીતાં બળે હેયું , ડરું કાંઈ !

પ્રિયે ! ફેરું જરી પીતાં બગીચા લાળ ખીલે છે ;
Y મગર કાંટાભરી વાડો, ત્હને લેતાં ડરું કાંઈ !
હસાશે ના પછી - ખાલે ! જરી પીધું સદા સાલે ;
રડી રહેતાં ય ના ખાલી થશે હેયું , ડરું કાંઈ !

હૃદયનું તોડતાં તાણું , મળ તો ખૂળ ભાંડી છે :
મગર બિડાણમાં તુંને લઈ જાતાં ડરું કાંઈ !
રડું છું હું , હસે છે તું , ઘટે ના ભેદ એ પ્રેમે ;
પરન્તુ તોડતાં એવી બુદ્ધાઈ હું ડરું કાંઈ !

બને તો તું હસાવીને મુખે દિલ ફેરવી આ લે ;
કહું છું ત્હોય કે હસતાં હવે તો હું ડરું કાંઈ !
ત્હને રેતી કંઈ તે તો બનાવું તો બને તેવું ;
હસે તેને રડાવું કાં ? કરું સાથી ? ડરું કાંઈ !

વસે તું તે વિસામો કે હતો - તે હાલ ક્યાં હાવાં ?
 વિસામની નહીં આશા, કહેતાં એ કરું કાંઈ !
 છતાં આશાભરી પ્રીતિ, ન કાં ખ્યાલું ત્હને પાવું ?
 ઉરે આશા ધરું ના કાં ? ધરું કે ના ? કરું કાંઈ ?

૩ - ૬ - ૬૭ .

રોનારાં

રોનારાંને રોવા દેજો :
 હસવાતું તેને ના કહેજો :
 શીઠ દયા ખાધી જોવાની ?
 રાતી આંખો રોવાની !

રોનારાંએ રોવું લીધું ,
 આંસુકાંને હેડું લીધું ,
 આંખે ઘેલું અમૃત પીધું ,
 પી પી રોવાની !

૬ - ૪ - ૬૭ .

વીત્યા ભાવો

વીત્યા ભાવો હજી મહારા છે :
 આગ મહીં કંઠા ક્યારા છે :

આંસુ તો સુખની ધારા છે :
આ હૈયાને ધીનું શું ?

તું એ મીઠા ભાવો સ્મરજો :
તેને સ્મરતાં સ્મરતાં મરજો :
હૈયાફાટ સદા વા રડજો :
રે રે ! ધીનું શું ?

૧૫ - ૪ - ૬૭ .

તલફું કાં

જે હુઃખ હૈયે પાળી રાખ્યું ,
જેને પીતાં અમૃત ચાખ્યું ,
જે માટે સુખ ફેંકી નાખ્યું ,
તેને સહેતાં તલફું કાં ?

જેમાં છે હૈયાને રૂહેલું ,
તે તલફી કાં લૂંટી લેલું ?
જેતાં કાં પૂરું ના રેલું ?
સહેતાં તલફું કાં ?

૨૩ - ૪ - ૬૭ .

ચીત્યાંને રોવું

રોવું - અન્તરવું રોનાઈ :
રોવું બીતરવું બેનાઈ :

વસે તું તે વિસામો કે હતો - તે હાલ ક્યાં હાવાં ?
 વિસાગાની નહીં આશા, કહેતાં એ ડરું કાંઈ !
 છતાં આશાભરી પ્રીતિ, ન કાં ખાલું ત્હને પાવું ?
 ઉરે આશા ધરું ના કા ? ધરું કે ના ? ડરું કાંઈ ?

૩ - ૬ - ૬૭ .

રોનારાં

રોનારાંને રોવા દેજો :
 હજવાલું તેને ના ફૂટેજો :
 શીઠ કયા ખાધી ખોવાની ?
 રાતી આંખો રોવાની !

રોનારાંએ રોવું લીધું ,
 આંસુડાંને હેડું લીધું ,
 આંખે થેલું અમૃત પીધું ,
 પી પી રોવાની !

૬ - ૪ - ૬૭ .

વીત્યા ભાવો

વીત્યા ભાવો હજી મ્હારા છે :
 આગ મહીં ઠંડા ક્યારા છે :

આંસુ તો સુખની ધારા છે :
આ હૈયાને ખીન્નું શું ?

તું એ મીઠા ભાવો સ્મરજો :
તેને સ્મરતાં સ્મરતાં મરજો :
હૈયાફાટ સદા વા રડજો :
રે રે ! ખીન્નું શું ?

૧૫ - ૪ - ૬૭ .

તલફું કાં

જે હુઃખ હેચે પાળી રાખ્યું ,
જેને પીતાં અમૃત ચાખ્યું ,
જે માટે સુખ ફેંકી નાખ્યું ,
તેને સહેતાં તલફું કાં ?

જેમાં છે હૈયાને રહેવું ,
તે તલફી કાં લૂંટી લેવું ?
હેતાં કાં પૂરું ના હેવું ?
સહેતાં તલફું કાં ?

૨૩ - ૪ - ૬૭ .

વીત્યાંને રોવું

રોતું - અન્તરવું રોનારું :
રોતું લીતરવું ભોનારું :

દહોનાઈ હૈયું એ દહોતું :
પણ વીત્યાંને શું રોવું ?

મળતાં પ્રેમજમાતી ખાખી ,
હજી એ ના રોશું પડ રાખી ,
ભર સમુદરિયે સાથે બેશું ,
વીત્યાંને રોશું :
તોયે વીત્યાંને રોશું !

૨૬ - ૪ - ૬૭ ,

✓ કૂર માશૂક

કપાવી માશૂકે ગરદન હમારી કોઈને હાથે !
વળી છે રિશ્તે દૂરે રખાવ્યો મોતને હાથે !

ખુદાઈ મોત પણ તાળે ઇશારે માશૂકે કીધું !
જખાં આંખો વગર આલું હમોને લોટવું કીધું !

ખુદાએ પાથરી આખું કુલોતું આ બિછાતું ત્યાં ,
લઈને પાંખડી તોડી રખાવ્યા માશૂકે કાંટા !

નઝર એ શું નથી ખોંચી હજીએ આગની પાસે ?
હજી અજમાવવું એ છે રહું બાકી ખુદા સામે !

અજબ આ દેખતાં મુઠ્ઠાં બને જોનાર છે પાણી !
સનમને કાયદે એવે જહાંને દૂર છે તાણી !

રહેજો સોખતી દૂરે ! વહેજો અન્ય કે પૂરે !
મને ના ક્યામતે આશા ! પડયા આ ના દૂરે પાસા !

જહાં જૂની , જિગર નહોતું , અગર એથી કંઈ જુદું !
જહાં નહોતી , જિગર જૂલું , અગર એથી કંઈ જુદું !

જહાંને વખતના જેવી કરે છે વખત બહેનારો !
સહી બશે મહેને એ આ સનમનો ખારનો ક્યારો !
અરે ! છોં કોઇને હાથે હબ્બુ ખવાડેશ ખર લાવે !
સનમ રાજી , હમે રાજી , ખુદાની એ જ છે મરજી !

૪ - ૫ - ૬૭ .

જાગર્તિનું સ્વપ્ન

નિસાસો આવે છે ! હૃદય ધડકે છે નવીન કું !
સહુ છુપા તારો ઝણઝણ થતા કમ્પિત ખની !
હજારો કોશોએ વદન પ્રિય 'જે ફર વસતું',
ઉંઢા તેના શ્વાસો મમ અધર પાસે ફરકતા !

Y દિસે છે એ ભૂતિ તરવર થતી આ નયનમાં ,
ઉરે મહારે સ્પર્શી ખળખળ એ અશ્રુ ઝરતાં ;
યુકારી ઉઠે છે વ્યથિત ઉર તેના વદનમાં ,
અને એ ઝાળોથી મુજ અવયવો આ પિંગળતા .

V ન તેને કું આશા મુજ હૃદયમાં વા જગતમાં ,
ગરીબી ગાવાની મધુર કવિતા એ નવ મળે ;
મૃદુ એ નિર્માયું હૃદય શરતું લક્ષ બનવા ,
તૂટેલી આશામાં જખમ સહી દૈર્ઘ્ય તડકવા .

પ્રભુ પાસે એ ના બિગર ફરિયાદી કરી શકે ,
ગુન્હેગારોથી તે મૃદુ હૃદયને મહોળત ઠરી ;
છુરી ખુલ્લીથી જે કતલ કરવા હસ્ત ઉપડે ,
ફવા તેની ગાવી , નિરમિત થયું એ બિગરને .

પ્રભુ પાસે ના તે જિગર ફરિયાદે કરી શકે,
રહી છે ના શ્રદ્ધા કુદરત તણા આ ક્રમ પરે;
સહી ઘા માથે ઘા હૃદય કુમળું નિર્ભય થયું,
ગણ્યા તેણે દેવો, અરર! સહુ તે રાક્ષસ હતા.

હતી ખેલાં આશા મુજ હૃદયમાં તે હૃદયને,
ન જાણી તૂટી તે પ્રથમ જ, અરે! જે ગઈ હતી;
હજી છેલ્લે એ તે મુજ હૃદયમાં કે રસ જીવે,
હજી તેને પીવા જીવિત કરવા યત્ન કરતી.

હવે હું પાસે તે હૃદય નવ દાવો કરી શકે,
હવે છેલ્લે છેલ્લે મધુર કંઈ એ મ્હોં કરગરે;
તરન્તી મૂર્તિ એ મમ નયન પાસે ટળવળે,
હજી રેડે અશ્રુ ગરદન ધરી આ પદ પરે.

નિસાસા ફેંકારા એ પ્રિય વદનની ઉપર પડે,
હજારો અંગારા ગા સમયના ત્યાં ઢળી પડે;
વિસામો દેવાની મુજ હૃદય આ આશ ધરતું,
નિરાશામાં કિન્તુ પ્રતિ યલ રહે છે ટપકતું.

નહી પૂર્વે આતું અતુલવી ગયું છે હૃદય આ,
અજાણ્યે રોતાં એ બહુ દિવસ ખેલાં ગત થયા;
મ્હને છે યાદે આ મધુતમ દશાની મધુરતા,
નિરાશાના ખ્યાલા બહુ ચ લરી ખાલી પાણી ક્યાં.

ગયા જન્મોમાં એ પણ અતુલવ્યું આ નવ કદી,
નથી આવી કેા દી હૃદય પર કેા વિદ્યુત પડી;
સરી જાતાં મ્હારાં જગત પરનાં કાર્ય સઘળાં,
અહા! હું યોચિન્તો કળજ બનતો કેા ઝડપમાં.

ગણાઈ સંસારે ફરજ સઘળી જે હૃદયથી,
પ્રતિ પ્રાણીની જે જીવિત તણી ઇચ્છા કુદરતી,

હડી તે સૌ જાતું, સમજણ નહીં શું થઈ જતું,
પ્રિયાની મૂર્તિમાં મુજ હૃદય આ લીન બનતું.

ભલે કાટી જાતા વિષધર મહેને આ હૃદયમાં,
ભલે લાખો વીંછી મુજ મગજમાં ડંગ કરતા;
ન છે શક્તિ નેત્રે રમણીપ્રતિમાથી ઉપડવા,
ભલે તૂટી જાતા મુજ જિગરના સર્વ પડદા.

મહેને ભાસે છે કેં રહન કરતી આલમ બધી,
Y પ્રતિ બિન્દુકે તે મુજ હૃદયમૂર્તિ પણ બડી;
ન કો એ મૂર્તિનું નહિ નહિ જ કો આલમ તણું,
ગરીબી હું જેવી જગત ઉપરે વ્યાસ દિસતી.

મહેને કોઈ જોયી અવર દુનિયામાં લઈ જતું,
ખતાવી અશ્રુનો ઉદ્ધિ રડતું તે ગરીબડું;
ન કેં કોની પાસે કદુ ઉદ્ધિને મિષ્ટ કરવા,
ન કેં કોની પાસે જનલિત ઉરને શાન્ત કરવા.

અરે! રોવા માટે કુદરત તણી આલમ બની,
અરે! અશ્રુ આંહી કદુતમ બધાં નિર્મિત બન્યાં;
જનોનાં હૈયાને 'રહન કરવું' લેટ પ્રભુની,
ન કેં કોની પાસે રહન ઉરવું બન્ધ કરવા.

વિષે સૌ આંહીનાં મધુતર બન્યાં અમૃત થકી,
વિષે જન્મી જીવે હૃદય વિષને અમૃત ગણી;
અમી આંખે જોવું પણ વિષ તણું પાન કરવું,
પ્રભુએ નિમ્યું આ જનહૃદય માટે તલકવું.

પ્રતિ હૈયું આંહી રહન કરતું કો હૃદયને,
Y પ્રવાસી આલે છે નયનજલચીલા ઉપર સૌ;
દિસે તેમાં સૌમાં રહન કરતી એ ભગવતી,
અરે! આ જોવાને હૃદય ચીરી આપ્રીન બનતી.

ઝીણા ઝીણા ઉઠે લલિત સ્વર તેના રહનના,
પડે છાના તેના મધુર ભણકારા હૃદયમાં;
કંઈ કાલો વીત્યા ફરી નવ સુણ્યો એ સ્વર હતો,
હજારો કેશોથી મુજ શ્રવણમાં આજ પડતો.

અહો! સંકેલાઈ હૃદયબલથી શું પૃથિવિ છે?
અહો! શું ખાલાનું હૃદયબલ આવું કરી શકે?
નિસાસા પ્રેમીના સહુ ચ પડ ચીરી વહી જતા,
સખીનું હૈયું કે અતિ બલ કરે છે લપટવા.

“પ્રિયુ! બહાલા! સાથી! મુજ હૃદયની બંધાર કરજે!
“હવે ના જન્મોમાં ગરીબ તણી સંભાળ કરજે!
“નિરાશા રોતાં વા તુજ હૃદયને શાન્ત કરજે!
“સખે! મ્હારા દોષો રહન કરતાં માફ કરજે!”

હીઠી ધૂમે છે આ મૃદુ રહન મ્હારા હૃદયમાં,
લવન્ટુ એતુ એ મુજ હૃદય દે ઉત્તર ધરે;
ઝંઝૂમે છે નેત્રે રહનજલનું કાર અરણ્ય,
મીઠી ખાણીની ત્યાં તડકડ થતી માછલી રહી.

તહીં તેને થાતું, મુજ હૃદયમા તે અહીં બને,
અમે સાથે રોતાં, સમય પ્રિય તે આ ફરી મળે;
રડાવે રોઈને મુજ હૃદય કાં તે હૃદયને?
અહીંના તારો કાં મદદ કરતા તે રહનને?

અહીં પ્રીતિ, મૈત્રી, પ્રણય, રતિ, એ લાવ સઘળા,
અરેરે! રોવાનું અરપણુ કરી શાન્ત બનતા;
અરે! શું તેથી કેં અધિક જનથી ના થઈ શકે?
બને ના શું દેવ મધુર સુખ પ્રેમી હૃદયને?

કહેવા સન્દેશા અનુપમ મળ્યો આ સમય છે,
ઉરોનાં દહાણાંની કુદરત બધી વાહક બને;

✓ દિલાસો દેવા કાં મુજ જિગર આ ના ઉપડતું ?
ઉડી અશ્રુથી કાં લલકમય ખડાડે ન ચડતું ?

અહો ! અત્યારે તો હૃદય ઉડવા તત્પર દિસે ,
જહીં હું ત્યાં તે એ ઉર લટકવા તત્પર દિસે ;
ન કાં અપુર્ણ પાંખો ? નવ ક્યમ ગ્રહું પાંખ મધુરી ?
ન કાં લાનુ સાથે કિરણમય હાવાં થઈ જવું ?

અહો ! અત્યારે તો મુજ હૃદય આધીન તલકે ,
સુધાના વંદોળા પ્રિય વદનના યોગમ ચડે ;
દખાઈ જતાં આ મુજ જિગર દેલાસ ચડતું ,
નહીં લાનુ સાથે કિરણમય થાવા મન રહું .

અરે ! જૂઠાં જૂઠાં કિરણ ચળકે તે અણુચનાં ,
જનો માટે ના તે , નવ જન ઉડી ત્યાં જઈ શક્યાં ;
ઉડેલાં ઢાઢેલાં અગણિત અહીં આ તરફડે ,
ફરી ઉડી જવા જિગર કદિ હોંશે નવ કરે .

અમે એ પંખીડાં બહુ વખત ત્યાં લહેર કરતાં ,
હવા આછી પીળી ઉપર કિરણોમાં ચ તરતાં ;
ધડીનો લાનુ તે , ક્ષણિક સહુ તે રંગ ગજબી ,
અહીં હું , બહાલી ત્યાં , ગત થઈ ગઈ સર્વ સુરખી .

રહું રોવાતું તે ચિર સમયનું ને અમર છે ,
લલે હું સાથે તે અમર ઉદ્ધિમાં ડુબી રહે ;
કરૂં શાને ચત્નો ચલિત દ્યુતિનાં દર્શન થવા ?
ત્યજ્યે શે અશ્રુ ક્ષણિક સ્મિતથી ગાય લરવા ?

સદાં રોનારાનું સ્મિત વળી બલે ના કરી શકે ,
હસું જેવું તેવું , ક્યમ પ્રિય ઉરે તે જઈ શકે !
હજારો કૌશોએ રુદન જ નકી બહાર કરશે ,
પ્રતિ બિન્દુડે જ્યાં બલમય કંઈ વિદ્યુત પસે .

અરે ! મીઠા અશુ મધુતર બને છે અનુભવે ,
સહા તાળ તાળ રહેન કરતાં લગ્નિત મળે ;
 હરે આંહી તેની ઉપર અનુકમ્પા ઉર ધરે ,
 બિચારાં કિન્તુ એ અનુભવ લાલે સર્વ લઈ લે .

જશું બીજી કોઈ સ્મિતમય નવી આલમ મહી ,
 જડી જાશે જ્યારે સ્મિત મધુર કો આ રહેનથી ,
 તહીં ત્યારે ચારે નયન ટપકે છે સ્મિતલયો ,
 નથી આ રોલુ કે રહેન મધુર શાન્ત કરવા .

✓ ધીમે ધીમે આ બે ઉર ઉરથી આલિંગન કરે ,
 ફરીથી એ જૂની ચકલી ફિલકામાં ફેડફેડે ,
 ફરી અશુ હોતા ચકચકિત એ ગાલ ઉપરે ,
 ધીમે ધીમે મહારૂ દ્રવિત ઉર કાંઈ ગણગણે .

“ પ્રિયે ! બહાલી ! સાથી ! મધુર લહરી આ નિરખજે !
 ✓ “ સહા જન્મે જન્મે મુજ જિજરમાં આમ વસજે !
 “ નિરાશામાં આશા તુજ હૃદયની શાન્ત કરજે !
 “ સહાના તહારા આ દ્વિપિત સહ પ્રેમે જ તરજે ! ”

લવન્ટાં આલું આ નયન નિરખે સ્વર્ગ નવલાં ,
 લવિષ્યે ને ભૂતે નવીન કંઈ લાગો યુગ પડ્યા ;
 તડી જોડી જોડી અગણિત ઉરોની રમી રહી !
 અહીં જોડી જોડી અગણિત ઉરોની રડી રહી .

જહીં જે ત્યાં તે છે નિજ ગગનમાં મોજ કરતું ,
 અહીં ત્યા સર્વેમાં સ્મિતરહેનજોડું રમી રહું ;
 અમે ફૂળી જાતા લટપટુ અમારા ઉદ્વિગ્ને ,
 ગતિની ઇચ્છા કે જરૂર પણ કે એ નવ મળે .

✓ અહો ! એ મહોં એ મહોં મુજ નયન પાસે તરવરે !
 અરે ! જોડું જોડું હળુ થ ઉર એ કેં કરગરે !

નિસાસો આવે છે ! હૃદય ધડકે છે નવીન કે !
સહુ છુપા તારો અણુઅણુ થતા કમ્પિત બની .

૮-૫-૬૭ .

છાનાં રોશું દદે

ડસડસ કાં ત્હારાં દળ જોતાં !
આમ ગરીબી શાને રોતાં ?
શાને આમ નિસાસા લે છે ?
શી પીડા હેયે છે ?

રે ! મહારું શું એ હેયે છે ?
મહારા કાંટા ખૂંચે મુજને ,
ના રોશું જો એ હુંખ તુજને ,
ના મુખ ત્હારાં દહે ;
મુજને ના હુંખ શું તુજ દહે ?
બહાલી ! છાનાં રોશું દહે !
નિસાસા લેવાથી શું છે ?
મહારે વા રોવાથી શું છે ?
ગીતો કે ગાવાથી શું છે ?
એ તુજને જો દહતાં દહે ,
છાનાં રોશું દહે !

૮-૫-૬૭ .

✓ દૂર છે

- ✓ જ્યાંજ્યાં કદમ ઈશ્કે ઘયુ", આલમ તહીંથી દૂર છે !
 એ દૂર છે ! દૂરે રહો ! આ ઈશ્ક નૂરે નૂર છે ! જ્યાં ૦
 આલમ બધી કાફી બની ખીતી બનાવે કાયદા !
 જો છે ન ડર - છે ના ફિકર તો કાયદા સૌ દૂર છે ! જ્યાં ૦
 ખીતાં સનમ ખીતી હતી જે જે હમે જામો લયાં !
 આલમ મહીં ખીતાં ડરી એ સૌ શરાબો દૂર છે ! જ્યાં ૦
- ✓ ઈશ્કને આલમ લગાડી આસુડાં પેદા કર્યાં !
 જે ઈશ્કનો તેની સનમ દુનિયા મહીં ત્યાં દૂર છે ! જ્યાં !
 જે ઈશ્કમાં પીવું ઘટે - જે ઈશ્કમાં પાવુ પટે -
 તે પી સદા પાવું હમે - ખીતાં ડરી એ દૂર છે ! જ્યાં ૦
 જેથી અહીં ચારી ઉડી તેથી તહીં - દુનિયા થઈ !
 આ લાખ સીસા પામતા એ હું અહીં, એ દૂર છે ! જ્યાં ૦
 જે કાયદા તોડ્યા હમે, તે સાંધતી આવી સદા !
 બેકાયદે હું, કાયદે એ - છે દિલે પણ દૂર છે ! જ્યાં ૦
 હું બોલતો "યી પી" અને તે બોલતી "ના ના" હતી !
 "ના ના" રહી તેની સદા, હું પી રહ્યો, તે દૂર છે ! જ્યાં ૦
- ✓ મેં જેર પીવું છે ! સનમ ! છે તો મજા ! શા અર્થની ?
 આ આગ થંડી બિઠતી ! શું દૂરની તું દૂર છે ? જ્યાં ૦
 તું ખૂબ પી દુનિયા હવે આ ઈશ્ક પી પી ચાલતો !
 "ના ના" કહે કે "હા" કહે - હાવાં સદા તું દૂર છે ! જ્યાં ૦
 તું દૂર છે ! આ જેર છે ! પણ ઈશ્કતું તો પૂર છે !
 જે ના શરાબે, ના સનમમા તે હવે ના દૂર છે ! જ્યાં ૦

✓ જે ઝિન્દગીથી ના બન્યું, તે મોત આ દેશે કરી !
 જે મોતથી દૂરે રહ્યું તે ઈશકથી ચે દૂર છે ! જ્યાં ૦
 પીળે શરાબો, ઝો સનમ ! આ ઝેર અંતે પામળે !
 એ છે હવા પીનારની ! પીવું પરન્તુ દૂર છે ! જ્યાં ૦
 શા અર્થની મારી મળ ? એ છે હવે ના પૂછવું,
 કે પૂછવું કેં બોલવું, એ ઈશકનાથી દૂર છે ! જ્યાં ૦
 ઝો ઝેર ! દિલના ચાર ! તું તુજ કામ કર બેઠું હવે !
 ના 'ના' હવે કેા બોલશે ! એ દેખનારે દૂર છે ! જ્યાં ૦
 એ આંસુડાં જે આંખ આ કેં દૂરથી નેહ શકે !
 એ આંસુડાં મહારેં જિગર હાવાં - મગર કેં દૂર છે ! જ્યાં ૦
 જે ઝેર દર્દીને થયું બહાણું સદા ઈશકે અહીં ;
તે તું જ છે ! તે તું જ છે ! ત્હારો નશો કાં દૂર છે ? જ્યાં ૦
 (તત્પરતા)
 શું એકલાને અર્પવું કેં ઝેરને એ ના ગમે !
 ખીનું નથી આલમ મહી ! એ દૂર છે ! એ દૂર છે ! જ્યાં ૦
 જેને ખુદા પાસે ધરે - જેને ખુદા મહારેં કરે -
 તે આ જિગરનું એ જિગર હુંથી સદા ચે દૂર છે ! જ્યાં ૦

૧૪ - ૫ - ૯૭ .

સુકાની શબ્દ

“ ત્હને આહું છું, ” એ કહિ નવ પડયા શબ્દ શ્રવણે,
 હવે એ શબ્દોના હૃદય લાઘુકારા મુજ સુણે ;

કહેતી આંખો તે કયમ પ્રિય મુખે તહે નવ કહું ?
અરે ! તેને માટે તુષિત ઉર આ છેવટ રહું !

તહેને પૂછ્યું, બહાલી ! બહુ વખત એ એક જ હતું,
“ ન આહે કે આહે ? ” ફરી ફરી રહ્યું એ જ કથવું !
પ્રિયે ! આ નૌકાને નવ ગતિ તળી કોઈ જ દિશા,
મુકાની શબ્દો તે મુજ જિગરથી ફર જ વસ્યા .

“ ન આહે કે આહે ? ” મુજ અધરતું એ ફરકવું,
સહા ત્હારા કુણા પુલકિત કપોલે સરકવું ;
મુણી મીઠું લેવા ટમટમી રહેતું હૃદય આ,
કહી તો તેના મહે મધુર લાણુકારા ય કલખ્યા .

છતાં એ સ્વપ્ને તો, અરર ! કદિ ના સત્ય નિવડ્યું,
હવે તો તે સાચું તુજ નયનતું એ કયમ ગાણું ?
હવે તો ના જૂઠું મુજ જીવિતને એ કયમ કહું ?
ગણી મીઠી આશા હવે પણ ઉરે હું કયમ ધર ?

કહે “ આહું છું ”, ને જગત સઘળું સત્ય ખનશે,
હજારો જન્મોની મુજ હૃદય આશા ય ધકશે ;
કહે “ ના આહું છું ”, કુદરત પછી બેઠશ નહીં,
ઉપેદી સૌ શ્રદ્ધા નયન મુજ હું ફેડીશ પછી .

તરે ના તે હોડી જલધિતળિયે છો ફૂખી જતી,
લલે બતાં તેનાં તૂતકે શઢ વારિમય ધની ;
પછી ક્યાં તું શોધે જગત પર જે ના કદિ મળે ?
પછી એ શબ્દો છો મુજ જિગરથી ફર જ રહે !

કહ્યું આ આંખોતું કુદરત ન દેતું નિરખવા,
છતાં કે સૃષ્ટિનાં મુજ નયન આડા પડ રહ્યાં ;
ત્યજીને એ “ આહું ”, તુજ અધર ના વ્યથા વદશે ;
કહ્યું તો કાલી લે, મુજ નયન બે કે ન ઠરશે .

પછી દૂળનતાં એ નહિ મરું સુકાની વગર હું,
ખધાનું તે મરું, પછી નહિ જ ઘોખો પણ ધરું;
લલે આ નોકાને ખડકે પર મરું મરડો,
અરે ! તે શબ્દોથી પણ હજી સુકાની થઈ જશે.

૩૦ - ૫ - ૬૭.

૧ રસીલું

એ મુજ ભવનો સાર રસીલું ! એ મુજ નેત્ર રસાલ !
મોતીડે મોતીડે રસ રસ એ આ ઉરનો હાર !
રસીલું એ મુજ નેત્ર રસાલ !

ભાવ ભર્યો મુજ ચન્દ્ર પ્રકાશિત
સ્નેહસુધા મુજ ચેતનનું ચિત્ત,
ક્યાં દે તે દાતાર ?
અરેરે !
ક્યાં છે એ આકાર ?

જેવાનું ચાહ્યું ગયું ! આંખ રહી તે જાય !
કામ વિનાનું કોઈથી કેમ અહીં રહેવાય ?

આંખથી કેમ રાત રહેવાય ?
ગયેલું કેમ ગયેલ મનાય ?
હૃદયનું છેક લગાડ્યું તાન !
હૃદય આ ચાહ્યું છૂટી ભાન !
રસીલું કેમ હવે વિસરાય !
તે વિષુ કેમ હલાય ચલાય ?

એ વિણ જગ અન્ધાર ! અરેરે ! એ વિણ જીવિત ભાર !
 એ વિણ વિશ્વ તણું કંઠુ ગાયન , ગાયન સહુ ખેતાલ !
 અરેરે ! એ વિણ શું સુજ હાલ ?

હાલ વિના થઈ આ સુજ હાલત !
 આ દુનિયા મહી' ક્યાં સુજ હોલત ?
 ખોયાં મૂડી માલ !
 રહી છે
 એ જ ગરીબી ખાલ !

ખાલક ખેવ ઉડી ગયા ! વૃદ્ધા અન્ધ જણાય !
 વચમાં કાંઈ મિથ તે આ અતુલવની બહાર !

હતું પણ ચટકું મધુરું એક !
 સ્પર્શતાં સળગી ઉઠ્યું છેક !

ગઈ તે અંધ ! ગયું તે નૂર !
 રહ્યું ના એક ણિન્દુ ! હતું પૂર !

રહી આખર આ એક જ હાય !
 કાળજી મહી' રહી કેરાય !

ખેંચાતાં જ રહી શકે આ પ્રહાંડ અપાર !
 ખેંચાવાતું ના મને ! ના કર કેા દેનાર !

જ્યાં હું ત્યાં સુજ જડાજ દૂખે છે ! જ્યાં હું ત્યાં આ આજ !
 નિત્ય હમારી એ જ હકીકત ! એ જ ગુલામી તાજ !
 દૂખે ને એ જ દૂખે ફરી જડાજ !

બે કઠ્ઠી

પ્રિયે ! શ્રીખમ તણી હતી દહાય ,
આપણે ફરતાં કુંજની મહાંય ;
કૂલો સહુ નિદ્રામાં પોઢેલ ,
ઢળી 'તી શાન્ત શ્વાસમાં વેલ ;
નમ્યાં 'તાં વૃક્ષ વૃક્ષનાં અંગ ,
હતી ના મહેક , હતો ના ગન્ધ .

ત્યાં ઢળી કે ખીલતી હતી રમતી વાયુ સાથ ,
“ ચૂંટી લે, લોકતા ! મહેને ” એ લવતી 'તી વાત .

ભરેલો હજુ થ હતો મકરન્દ ,
થયો ના હતો ભ્રમરનો સંગ ;
હતી તેમાં શી રસિક સુવાસ !
જવાબું મને ગમ્યું તે પાસ .
ચૂંટી તે તહે દીધી જટ મહેને ,
ક્યું મેં સુમળન કેલું તહેને !

ઉઠી લૂ ભડી ગઈ ! શીત થયાં સહુ અંગ !
આભારી સુજ નેત્રમાં નવો ભરાયો રંગ !

પ્રિયે ! તો મૃદુ મુખકળી એ આજ
ડરે :તું કેમ આપવા કાજ ?
દહે લૂ શ્રીખમજિન્દગી તણી ,
ઔષધિ નહીં વિના એ કળી .

પ્રેમમાં સદા ગધું અર્પાય :
અર્પતાં પ્રેમ કેમ વિદાય ?
શ્વાસ આ રસ એ લેતો ભલે ,
શ્વાસ જે આખર અપુ તને .

બૂલું કયમ તુજને, પ્રિયે ! કળીનો લઈ પરાગ ?
આભારી બનશે હજો ! બૂઝાશે ઉર આગ !

ઉઠે છોને એ મીઠા ભાવ,
હૃદય છોને લે મીઠા લહાવ !
કળી તું જો નવ દેશે આજ,
મહેને પ્રભુ માળી દેશે કાલ ;
દિવસ બતાં શી લાગે વાર ?
ફરી કાં નવ લે તું ઉપકાર ?
જીવનની સાર્થક ક્ષણ પણ એક,
મેમમાં ઘટે ન લૂટી છેક .

માળી દે કુલ તે લઈ ગાય ન કો ઉપકાર !
પ્રિયકરથી કંઈ પામતા વહે હૃદયની ધાર !

પ્રિયે ! તો અર્પ અર્પ તું તું જ !
પડું છો પુણ્યપાપમા હું ય !

૨૬ - ૬ - ૬૭ .

દૂર છે સારું

સુણું તેને સહા ગાતું ! પરાણે દૂર કેં ગાતું !
સહા સ્વરતાનમાં ફૂળું ! હજુ પણ દૂર છે સાઈ !
પ્રભુના નાદની કરતું નકલ પ્રભુ પાસથી શીખી !
પ્રભુની જેમ એ ગાતું 'હજુ એ દૂર છે સાઈ' !
દિવસ ને રાત એ ગાતું ! નથી મેં સાંભળ્યું થાક્યું !
જહી હું એકલો ખેસુ , સુણુ ત્યાં, દૂર છે સાઈ !

ઠળે સન્ધ્યા ગળી બાવા, વહે લાલી ઉધાની વા,
હૃદય તવ સાંભળે મ્હારું, હજી એ દૂર છે સાડું !'

નિગર મુજ ખૂમ પાડે કે નિસાસે અશ્રુ ચાલે છે,
ચિતા મુજ ઉપરે ત્યારે લવે એ, દૂર છે સાડું !'

અરે ! શું દૂર છે સાડું ? હજી તો કેટલું દૂરે ?
નિરાશામાં પડું કે ના ? ફરી ગા 'દૂર છે સાડું !'

ગણું કોશો કહી ? પંખી ! ગણિતની ખંડાર એ સંખ્યા !
છતાં રાખું સદા શ્રદ્ધા ! ભલે ગા દૂર છે સાડું !'

૩૦ - ૬ - ૬૭ .

✓ પુનરુદ્ધાહ

કુદો એ ગાલોની ઉપર પડતી ઝાંચ ધરતાં,
તરનતાં મચ્છોમાં નયન સરખી છે ચપલતા ;
જહીં લક્ષ્મી શોભા તહીં કંઈક એ મ્હોં વત હીસે,
પદાર્થો સર્વેમાં કંઈક સમતા વ્યાપ્ત સઘળે .

જીવન્તી વેલીમાં મુજ હૃદય કું પ્રેમ ધરતું,
હિસે નાચી રહેતું જલધિજલ એ વાળ સરખું ;
મ્હને એ અંગોની કુદરત હિસે ભાવમયતા,
ગયેલા ભાવોને ફરી ફરી ધરાવે સ્મરણમાં .

બધાં બહાલાં મ્હોંના કુદરત હિસે ભાવ ધરતી,
બધેથી તો એવી મધુર ક્યમ લક્ષ્મી ન ગ્રહવી ?
ગયેલાં બાલોને જનની કુલમાં છો નિરખતી,
ભલે બહેજાંઓને રમત કરતા પાદ ગણતી .

જનોથી કિન્તુ જે જનવદન સાદૃશ્ય ધરતાં
કહીંથી પુષ્પે કે ઉદ્ધિ મહીં તે હોય સમતા ?
રમન્તાં બાલોને જનની કુલ છોડી નિરખશે ,
ગયેલા લાવોની અધિક નહીં ત્યાં લ્હાણુ મળશે .

રત્ન છે અશ્રુને કુસુમ પર ઢોળાઈ પડવા ,
મહેને ના વારે કેા ઉદ્ધિ કૂદતાને નિરખતાં ;
છબી તે બાલાની કંઈક ધરતી કેાઈ લલના ,
અરે ! તેને બેતાં સુજ નયન કાં બન્ધ કરવાં ?

જનો , પુષ્પો , વેલી , કુદરત તણાં સૌ રમકડાં ,
ઘટાવો શી રીતે કુદરત મહીં લેલ ગણવા ?
જનોના આત્મામાં જીવન ગમ્ય કેા લાવમયતા ,
અરે ! તે લૂટીને જીવન ક્યમ લૂટી લઈ જતા ?

લલે કેા બચ્ચાને અવર જનની ચુમ્બન કરે ,
લલે કેા બાલાથી રમત રમનારો રમી રહે ,
ગયેલાંના અંશેા જહીં જહીં મળે છે કુદરતે ,
તહીં સૌ અપોવા મૃદુ હૃદયલુ તત્પર દિસે .

૧૨ - ૭ - ૬૭ .

✓ એકપતિપત્નીવ્રત

સુગન્ધી પુષ્પો જે નવીન મકરન્દે મહકતાં ,
રુચે ત્યાં અર્પે છે નિજ રજ સુગન્ધી રસભરી ;
સદા સ્વચ્છન્દી આ પુલપુલ તણા હું સ્વર સુર્ણ ,
નવી પાંખો સાથે લયબદ્ધ થઈ જે મહકતાં .

ન આ કેદી ભાસે કુદરત તણાં સ્થૂલ હૃદયો,
બહુ ના દેવાનું પણુ દઈ શકે જ્યાં મન ગમ્યું;
મૃદુ મીઠા અંશે નિજ હૃદયના ઉત્તમ બધા
સદા એ રેડાતા અનુકૂલ અને ઉત્તમ મહીં.

તહીં દેવો નાચે - ગગનપડદે સૂક્ષ્મ હૃદયો,
અંહોં ! એ લહાણાં એ નહિ નહિ નકી પિંજર પડ્યાં;
મળી જ્યાં જ્યાં જાવા નિજ હૃદય પ્રેરે કુદરતે,
મળી ત્યાં જાવાની સહુ હૃદયને છૂટ સરખી.

રુચે છે પ્રીતિને ક્ષણ ક્ષણ કંઈ નૂતનપણું,
રુચે છે આત્માને અનુભવ નવામાં વિહરવું;
નકી હેયુંખ્યાલું હૃદયરસ કેા એક જ વતી
ભરાતું ના પૂરું, નવ વળી અધૂરું રહી શકે.

જનોનાં હૈયાનાં રુદન કરતાં પાત્ર અધુરાં,
ઉરે જ્યાં જે'ચે ત્યાં અરર ! નવ સ્થૂલો જઈ શકે;
ઉરે જે'ચી લેવા જનઉર મહીં ના બલ કશું,
ઉરે તો ઊઠે છે લથળથ થવા સામ્ય નિરખી.

અરે ! પ્રીતિ એ તો જગત પરતું જીવન કંઈ,
દઈ પ્રીતિ ફેંકી કયમ ફરી બને પથ્થર થવું ?
દિસે ખડાડોડોમાં એ પ્રણયમય કેાઈ રસિકતા,
નવું જોવા થાવા જગત સઘળું ચતન કરતું.

નવું જોડે કાંઈ જનહૃદયમાં સૂક્ષ્મ સળજે,
જનોની પ્રીતિમાં કંઈક ચમકે દેવ સરખું;
છતાં કેં કલોથી જનઉર રમે સ્થૂલ રમતો,
જનોનાં અંગો ને અવયવ સહુ સ્થૂલમયતા.

રહી ફરે ચાહી જનઉર ન સંતુષ્ટ બનતાં,
ચહાતાં સ્થૂલો સૌ નિકટ બનવા ચતન કરતાં;

ઉરો , વૃત્તિ , અંગો , શરીર પરનાં રોમ સઘળાં
ઉઠાડે કમ્પાવી લથળથ થવા પ્રેમચિનગી .

Y અરે ! જૂનો સાથી નવીન નવ જો કે દઈ શકે ,
નવું વા કે જૂદી દાન લઈ શકે જો નવીનતા ;
ન કાં તો તે સાથે હૃદય સ્થૂલનું ઐક્ય કરવું ?
અરે ! ખ્યાસા ખ્યાસા જલમય છતાં કેમ મરવું ?

Y મથે સ્થૂલે સર્વ પ્રતિ પલ વધુ સૂક્ષ્મ બનવા ,
થડાતાં તૃપ્તિથી અનુભવ લઈને પગથિયાં ;
Y ન આડો બન્ધાવી કુઠરતકેમે કે ઉચિત છે ,
પ્રભુની લીલા તો સરલ સદુ ખીલા વગરની .

કિવાલો ફૂદીને નવીન બનવાનું થઈ જશે ,
થસારા મ્હોટાથી તૂટી પડી કિવાલો પણ જશે ;
પ્રવાસીને ઢેવો અઘટિત વૃથા કાં શ્રમ લલા ?
પ્રવાસીનો આવે સમય લઈ લેવો ક્યમ લલા ?

૧૮ - ૭ - ૬૭

Y સ્મૃતિચિત્ર

હસી , મહારા બહાલા ! જીવિત કડવું મિષ્ટ કરજો ,
અનાયાસે આબુ વગર દુઃખ તે ત્યાગ કરજો ;
પ્રકાશી જે આવે દિવસ સુખના આજ સરખા ,
બની ઘેલા ગાળો લરપૂર સુખે શાન્ત વહતા .

અહો ! હું તો હીંચી મધુર રસીલા પ્રેમઝરણે
બને ત્યાં સુધી તો દુઃખી નવ કદં આ જિગરને ;

મૃદુ મીઠાં નહાતાં સ્વજન મુજના મંડળ તણાં,
ઘણાં આલેખું હું હૃદય પર ચિત્રો અવનવાં .

મુખારવિન્દો ખ્યારાં સ્મરણ કરતાં ના દિલ વસે ,
અતિ જો જોયો તો હૃદય થકી તે દૂર ખસશે ;
સ્વયં સ્ફૂરેલાં તે ખચિત ગહુ સાચાં નિવડશે ,
અને સૌ એ ચિત્રો હૃદય પડછન્દો ગજવશે .

ઘણાં આવી રીતે પ્રિય મુખ , અહો ! હું ભૂલી ગયો ,
ખની ચિત્રો ઝાંખાં સરકી સહુ આદ્યાં હૃદયથી !
ચિતારાની પીંછી નવ રજ હવે કાર કરતી ,
હવે તો ચત્નોથી દિલ પર છખી કેા ન વસતી .

થતાં જૂદી ખ્યારી અગણિત દુઃખોમાં રૂખી જઈ
રૂપાની ઘંટી શા મધુર સ્વરથી તે લવી હતી : -
“ ગયું તેવું જાશે સુખભર , અહો ! વપાં વહેતું ,
“ મળી પાછાં સાથે હૃદયદ્રવના શ્વાસ ઝીલશું . ”

અરે ! અસ્તુ ! અસ્તુ ! પણ નવ કહી કેા કહી શકે ,
થયાં જો જૂદાં તો દુઃખદ દંઢ કયાં ખન્ધ નડશે ?
ભરેલો નેત્રે તે પ્રણયરસ નિસ્તેજ ખનશે ,
ચીરાશે જો હૈયાં , જગત હસતું તે નિરખશે !

અરણ્યે શોભિતું , અગણિત દુઃખોથી રુચિર , તે
હલું ઝોઝાન્તે છે શિવસ્થલ રૂઢું શ્યામવર્ણું ;
ધ્વજ દાટેલી છે , ખળભળી ગયો ધુમ્મટ દિસે ,
કરે ધૂધાટા ત્યાં અનિલસહરી આફળી વને .

તહીં નીચે નીચે રવિ નિજ કરે દેરવી ઢળે ,
પણ ધીમે ભીંચે ગગનપડદે અન્ન વિહરે ;
ફરે એ ગોળાં જો પણ અહીં આજ વિરમે ,
અહો ! એકી કાલે રમણીય પ્રસા પાથરી રહે !

અહો ! શાન્તિ શાન્તિ હૃદય મમ ને આ જળ પીએ ,
ભર્યાં તિર્થંચો એ ભલકભર આનન્દ ઉભરે ;
જડાત્મા વૃક્ષો તો ખિલખિલ હસી હર્ષ સૂચવે ,
અને પૃથ્વી માતા ફરતી ફરતી ગાયન કરે !

અહીં આ મન્દિરે , સુખદ સમયે ઝહાલી રહી આ ,
યદિસે કે યોગિની , શિવવિભૂતિ , સાક્ષાત રતિ વા !
વિશાળાં રાતાં જે અનિમિષ રહ્યાં લોચન ફડાં ,
અને ભાસે સર્વ વીજળીમય અંગો સળગતાં !

કુમાસી સુવાસી લઘુ દ્વય રહે ઝોળઠ મુજતા ,
ભણે સ્તોત્રો મીઠાં પ્રભુપૂજનમાં લીન પ્રમદા ;
ધ્વનિ તેની ગાળ વનચર બધાંને વશ કરે ,
પિગાળી દે ખહાડો ! નવ નદીઝરાતાં નીર કરે !

કુસુમી સાડીનો પટ સ્તન ગ્રહી ફરફર ઉડે ,
મહા કે સળનો જયધ્વજ ફરેરે જયમ ઉંચે ;
કિશોરીના કેશો શરીર પર શા આમર કરે !
સ્તવે એ શંભુને , સુભગ પ્રિયને આ હિલ સ્તવે !

તહીં આંધલો છે તરુવિપટમાં ઘંટ શિવનો ,
મુજે શાખા ત્યારે ઘણુઘણુ તે ઘોષ કરતો ;
બળવાને ચત્નો વિફલ કરતી ખ્યારી સઘળાં ,
ફેણે ભલી બંધા કર કરી મથે છે પ્રિયતમા .

છુપી , છાનો દોડી , કટી વતી પ્રિયા તો ગ્રહી , અને
‘ બળવી લે , ખ્યારી ! ’ કહી મુજ રસીલી બંધકી મહે ;
ગદ્ય બાઝી ઝહાલી શરમભર છાતી સરસી તે ,
અને ચુમી લેતાં મુજ હૃદયમાં હર્ષ ઉભરે ,

અરે ! આવાં સ્વપ્નો વિરહી હિલ મહાઈ રીઝવતાં ,
હવે ના આવે એ મુજ હૃદયમાં સૌ બળી ગયાં ;

ગયાં વર્ષો વીતી, મુખ મુજ પ્રિયાનું ભૂલી ગયો !
સખાં ! મીઠા મહેરા દિલથી સરી ગાલ્યા સહુ, અહો !

તમે, મિત્રો બહાલા ! પથરવત વા વળ સરખું
કહેશે આ હૃયું કઠિન અથવા ના-રસભરું ;
અરે ! આ વાક્યો શું શિથિલ પ્રીતિની સ્થિતિ સૂચવે ?
કવિતા મહારી શું હૃદયજડતા સાબીત કરે ?

જુઓને મહેાં મહેાડું વિભુ વશ કરે એ વખતનું,
ગળે તે ખડાડોને, સુર, જન અને વિશ્વ સઘળું ;
ઉડાડે તે તારા, રવિ, ગ્રહ બધાંને સમ આણું,
તમારો રાબા એ મુજ પર કરે રાબત્ય સરખું.

અતિ સાચું બોલો ! વખતનહનો છે પ્રબલ બહો,
ખરૂં જે સાચું તે જનહૃદયથી તે લઈ જતો ;
સુકાવી દે અશ્રુ, મધુર છળી ભૂંસી દઈ હસે,
અને રાનારાંને મરણશરણે તે ધસડી લે.

રહે છે બે મીઠું જનકર મહીં સૂક્ષ્મ સઘળું,
બહુ રક્ષાથી તો હૃદય સહ રાખી સુખી થવું ;
સ્મૃતિચિત્રો ખ્યારાં સ્ફુટ કદિ બને નષ્ટ સઘળાં,
દીક્ષા સંસ્કારો તો મરણ સુધી સૌ ઇષ્ટ ગણવા.

૨૬-૭-૬૭.

— ❦ —

લાકદિલ

આ ખાકદિલ અંગારમાં ભારી હવે તું શું કરે !
છેલ્લું થવું વીતી ગયું તેને હવે તું શું કરે !

બાળે તપાવે બાકને શું બાકથી બીજું મળે ?
આલમ થકી બાતલ ઉઠે તેને હવે તું શું કરે ?

બસ કર ! અચી બેગમ ! હવે અંગાર તહારો કુંકવો !
એ બાકને બાળે નહીં ! એ બાક થાશે ! શું કરે ?
છે બાકથી એ કામ ? તો તો હાથ લે ઝોળી હવે !
આરામની કંઈની વગર તેને મગર તું શું કરે ?

તહારી પછાડી આંસુડાં ! તું માગતી હસવું કરે ?
એ આંસુડાં ના લૂછની ! તો વ્યથા દૂંઢ્યા શું કરે ?
આ ઝિન્દગીનું પૂછવા મહારો હવે હક ના રહ્યો !
ફરિયાદ વિણ રોયા કરે તેને સનમ ! તું શું કરે ?

૪ અવધૂતની માળા મહીં પારા ફરી લાખો ગયા !
આ એક પારો ઝિન્દગીનો ફેરવી તું શું કરે ?
અવધૂત હું તેને બાબીલી એક પારામાં નહીં !
લાખો કહે, લાખો હજી ! પણ મંત્ર વિણ તું શું કરે ?

આ બાકના પારા પરે કો ઇલિમ સાધી બાણતું !
તે હસ્તથી આ લૂંટ આવી તું કરીને શું કરે ?
આ બાકને બાબી સહે ચારી હતી જૂની કંઈ !
તુ તો નકામી બાકથી મેલી બનીને શું કરે ?

આ બાક રોતી એટલું ! બાબી રહે તે એ જ છે !
બાળગરે બાળ મગર એવી રચી ! તું શું કરે ?
રાખું સખૂરી ! રાખજે તું એ સખૂરી ! એ સનમ !
હોયે રહે ના આંસુડાં ! કોની સખૂરી શું કરે ?

પરવાર્યો

હુઃખી દિલદર્દને ગાતાં, બિગરની આહમાં દહાતાં,
ફના ઇશકે સદા વાતાં હવે હું આજ પરવાર્યો !

ન લૂછું, એક આંસુ વા કહું હું લૂછવાનું ના !
હવે છો ઘોઘ ચાલે આ ! રડી રોતાં હું પરવાર્યો !

હવે આ આંખમાં ના છે કંઈ ઢાવો, કંઈ ફરિયાદ !
ગમીના જામ એ પાતાં અને પીતાં ચ પરવાર્યો !

હવે આ ઝેરતું ખ્યાલું છુપાવી શીદ પી જાવું ?
તું જો કે રો ! ગમે તે હો ! તમાથી છેક પરવાર્યો !

હતો મારો ચલાવ્યો તહે બિગરને મારતા હસતાં !
મરે ખોખું તહીં રો તો રહમથી હું ચ પરવાર્યો !

હું પરવાર્યો ! ન છે પરવા ! સુખે તે ને સુખે તું જા !
ખુદાની ખન્દગી કરજે ! હું તો એથી ચ પરવાર્યો !

હતું તેને સદા રોવું ! નવું તો કે ન છે દેવું !
જતાં જૂતું નહું રોથે ! પછી તેથી ચ પરવાર્યો !

હતું હૂલાવવું ખંજર દિલે એ હાથ મહારાથી !
કરી ઉમેદ એ તહારી હવે પૂરી હું પરવાર્યો !

હુકમ જદાદ યાવાનો ગજાવ્યો આખરે, દિલખર !
હવે એ હુન્નરે કાગિલ દર્દ તુંથી ચ પરવાર્યો !

લણ્યો તહારી તુફેલે તે હવે અજમાવવું તું પર !
છુરી નીચે નમી તો જો ! કઈ ઘા ને હું પરવાર્યો !

ખુદાની આંખ ત્યાં રાતી ! મને તેની ન છે દરકાર !
ખુદાથી, ઇશ્વરી, સૌથી, મળજ, દિલથી ચ પરવાર્યો !

સનમ ! તેનો અને તુજ તે અને જહાદ છે મહારો !
 વહે ત્રણ ખૂનની નીકો ! તહીં હું નહાઈ પરવાર્યો !

અરે ! આ હાથ મહારાથી દિલે મહારી છુરી વાતાં !
 ન તડકું વા ડરું હું ના ! દરદરથી હું પરવાર્યો !

અદલ ઇન્સાફની ગાત્રી ખુદાની ત્યાં ચડી જોઈ !
 પછી આહા ! અહાહાહા ! અહોહોહો હું પરવાર્યો !

૮ - ૮ - ૯૭

અતિ દીર્ઘ આજ્ઞા

હું તો માનવી 'હું' ! વિશ્વ ના હું ! પ્રકૃત ના ! જ્ઞાની નહીં !
 હજુ તો ઉછરતા પ્રેમમાં છે અજ્ઞ તું એ હું સમી !

માયા અલકલટ તું તણી :
 તુજ ગાલની આ સુરખી :
 તુજ મિત્રની મીઠી ઝરી :
 તુજ પાંખ ત્યાં બાંધી પડી !

કોઠિલ તણે આજો રમી ,
 તિરછી નમાવી આંખડી ,
 મુજ કાળજે મીઠી છરી ,
 દેવી તહેને રચી રહી !

કુંજે એકલાં બે ચાલવા ,
 કદિ સ્મિતકુવારે મહાલવા ,

કદિ પાદમાં આળોટવા ,
હજી આ ઉરે હોંશો ભરી !
આ છાતી પરે કં હોંકવું ,
આ હાથ ઝાલી હીંચવું ,
મુજ ખાગવું કુંલકું થવું ,
તેમાં ના ત્હને વૃત્તિ હજી ?

મનવું બધું, મનમાં ભયું ,
આ , વિશ્વ ત્યાં વચમાં નડયું ;
હાવાં ગીત એક જ આ રહ્યું ,
ગાવું ગીત આંધુડાં ભરી !
' આંસુ ' નામ જે અળખામણું ,
તેમાં એ નિપ્રાસે ઢાઝવું ,
હુઃખમાં સદા સુખ માનવું !
જે , એ લ્હાણુ શી છે આપણી ?

જીવ જાળવી પણ રાખવો ,
તે એ એક કં આશાભર્યો ,
બહાલાંએ હુકમ એવો કર્યો ;
હરી મૈત્રી એવાં અન્ધની !

કહે છે , “ લાખ જન્મો પામશે !
“ સાથે લાખ જન્મો માણશે !
“ હાવાં લ્હાવ રાવાનો લીઓ !
“ પાણીનું પતાયું ઝિન્દગી ! ”

ચોતાની ન દૃષ્ટિ જ્યાં પડે ,
જેને માનતાં ચોતે કડે ,
એવી આમ આપણને ધરે ?
લેવી તેય આભારી બની !
ભૂલી આપવીતી સૌ જતાં !
જ્યારે દૃઢ જેવાં પારકાં !

બહાલાં દૂરનાં તે દૂરનાં !
 જીવ્યું કોણ પર પેત્રે ગણી ?
 કદિ હોય સાચું ત્હોય શું ?
 આ તો જીવ્યું એળે ગયું !
 ખારાં આંસુમાં ચાલ્યું જવું !
 એ સૌ કોણ લોગવશે પછી ?
 નટવો ચડે દોરી પરે,
 ચૂકી આંખ તો નક્કી મરે,
 મળે મોજ કે ના તે મળે ;
 એવો દોર આશા આ, સખિ !
 ખડેલાં તો મરીને દાગવું !
 ઉઠી ખાક થઈને ઊડવું !
 કાંઈ તે પછી મીઠું ઠયું !
 તેમાં તું કહે શું ? જોલની !
 ત્હારાં બ્ર અને તુજ આંખ આ ,
 ત્હારું અંગસૌમ્ય આજ આ ,
 ત્હારું સર્વ આવું આજ આ ,
 તેમાં આ જિજરની પ્રીતડી !
 બાળ્યા પછી એ કોણ દે ?
 બહાલાં તો રડી ભૂલી જશે !
 ભૂતો આપણાં રોતાં હશે !
 એની અન્યને તે શી પડી ?
 વર્ષા બધી ય વહી જશે ,
 ત્યારે શું પછી જલદોદશે ?
 ના ના માવઠે જગ જીતશે !
 તે એ કોણ જાણે ક્યાં વળી ? !

નિમન્ત્રણનું ઉત્તર

મળેલાં પત્રોથી મુજ નયન આંસુ ટપકતાં,
ન હું આવું તો શું સુખી નવ થશે ? જો પ્રિય સખા !
મૃદુ પ્રેમી આજ્ઞા કમનસીમ પાળી નવ શકે,
અરે ! કેં રેવાનું મુજ જિગરનું તે ધરીશ હું !

અહો ! જ્યોત્સ્ના જોવા મુજ નયન આ ઉત્સુક હૃદય,
સુધાંશુની ધારા પ્રિય વદન શી ને રચી રહી ;
છતાં હું ના જોઉં રજની ધવલા જો રમણી શી,
સખાઓ ! ભીતિ કેં મુજ હૃદયમાં છે ખટકતી .

સુધાંશુની લાક્ષ્મી મુજ નગરથી પીત બનતી,
અમીની થાળી જો નયન પડતાં ક્ષીણ દિસતી ;
શશીથી આ દૃષ્ટિ પરિચય વધુ જો કદી કરે,
નહીં ત્યાંથી જો તો જગ પર પછી અમૃત ઢળે .

હુઃખી મહારી દૃષ્ટિ હુઃખકર બધે છે થઈ પડી,
દિવાલો જો રાત્રી પ્રતિ કણથી મહારા ગૂંઠ તણી ;
લતા , વૃક્ષો , પક્ષી , જલધિ , ઝરણું , વા રુચિર કેં ,
તહીં આ દૃષ્ટિને ઘટિત નવ હાવાં સરકવું .

| વિસામો દેનારાં જગ પર જનોને બહુ નહીં,
અરે ! એવું સ્વસ્થ મુજ નયન લૂંટે કયમ લલા ?
| સુખો દેનારાંથી સુખ ન હીનભાગી લઈ શકે !
| સુખો દેનારાંને હુઃખ દઈ કંઈને દહી શકે !

સખાઓ ! બહાલાઓ ! તમ ગૂંઠ સદા જે હસમુખાં,
ધવાયેલાં લાખો અતિથિકરને જે મલમ શાં,
હવે હું ત્યાં આવો પગ પગુ ધરું તે ઉચિત ના,
હવે આ નિર્માયા મુજ પદ સદા રાત ફરવા .

તમારા બાગોમાં નહિ નહિ કંઈ હું રહન તો,
છતાં નિઃશ્વાસો તો નહિ જ અટકાવ્યા અટકશે;
જળી જાશે પુષ્પો, તરુ સહુ નિસાસામય થશે,
પછી એ રોનારા અતિથિ સઘળા ક્યાં વિરમશે?

નિસાસો ના કોઈ મુજ હૃદય પૂરું ભરી શકે,
કમી કો નિઃશ્વાસો મુજ હૃદય હવે ના થઈ શકે;
કુલોને નિઃશ્વાસો દઈ સુખી થનારા અતિથિઓ
ભલે એ કુલોમાં વિમલ ઝરણે હંસ બનતા.

નિમન્ત્રો ના ! બહાલા ! અતિથિ નવ હાવાં થઈ શકું,
નિમન્ત્રો ના ! બહાલા ! અતિથિ નવ હાવાં કરી શકું;
તમારા હાસ્યોના મધુર નવ લહાણા લઈ શકું,
ન મહારાં હેયાનાં રહનમય લહાણાં દઈ શકું.

તમારા બાગોમા મધુપ ફરવા હો પ્રતિ કુલો,
તમારાં વીણામાં મધુર સ્વર હો સૌ ગકકતા;
તમારા મહેલોની ઉપર કરુણા હો પ્રભુ તાણી,
સુખી ફરે એ છો, સમજ સુખી હું એ થઈશ હો !

૧૮ - ૮ - ૬૭.

— ❦ —

બાલક

જે છે હજુ રુધિર સ્વર્ગથી કાલ આન્યું,
જે બાલ છે રમતમાં હજુ એ જ રક્તો,
જેનાં સુખો યજ્ઞ હજુ પુટતાં દિસે છે,
તે કેમ યૌવન તણાં સમજે હુઃખોને ? !

પૂછે છે એ મહને, “ ક્યારે મહોટો, તાત ! થઈશ હું ? ”
ઉત્તરે સાંભળ્યું ના ત્યાં મયે છે ફરી ખેલવું !

રમત કેા રમવી નવ જ્યાં રહે,
 ✓ આશુગમ્યા ઉર કંટકે જ્યાં ખુંચે,
 હૃદયદાહ જળ્યા જ જળ્યા કરે,
 સફર ત્યાં પણ કાં કરવી ગમે ?

ગયું ને આવવાનું ત્યાં કલ્પના મૃદુતા ધરે,
 કલ્પનાહીનતા સર્વે વર્તમાન સૂકા કરે.

પણ મધુર આ વેળા ત્હારી ગર્જન કરી વળે,
 સુખભર રૂડી આ વેળાની સ્મૃતિ થ નહીં મળે;
 સ્મરણનયને આરે પાસે અહીં દવ ભાસતો,
 જીવન, જીવતાં આલું ખાઈ હવે જીવ ત્રાસતો.

ધ્રુષ્ટ છે તે નકી, બાપુ ! આવી કાલ ઉભું થશે,
 ધ્રુષ્ટા જ્યાં પૂર્ણ થાશે ત્યાં અતૃપ્તિ જ વધી જશે.

ન ધ્રુષ્ટવું આ મુજ અર્થનું કશું,
 છતાં ય આ છે ઉર આશિષે લખ્યું:-
 “સદા રહે બાલક બાલજેલમાં !
 “સદા વહે એક જ હૃદયેલમાં !”

હઠાથી અંગુલી ત્હારી કેવી આજ રમી રહે !
 પછી એ ધારતાં મુદ્રા હૈયા સાથ જડી હશે !

વા આ હશે સૌ મુજ કલ્પના શું ?
 ✓ તું ને ય દહો તુજ કું હશે શું ?
 રે ! બાલ, વૃદ્ધો અથવા યુવાનો
 છે સૌ પડયાં એક જ છાયમાં શું !

✓ સ્મૃતિ ના ખેંચતી ત્યાં ત્યાં આનન્દી ઉદ્ધિ દિસે !
 પરન્તુ ઝાંઝવા જેવા શું એ સાગર સર્વ છે ?

છેલ્લી જફા

Y જફાથી ક્યાં સુધી આખર જિગર આ નહાસશે ફરે ?
 જફા કાળે જિગર છે આ ! જિગર કાળે જફા છે એ !
 જફા આ એકમાં જતાં જફા લાખો ઉડી જશે !
 મગર દો બેજફા બિલકુલ જફામાં ના થયું થાશે !
 Y સુસાદર ઝિન્દગાનીનો જફાના નાવમાં ચાલે !
 પ્રતિ પગ સાહસે ભરવો , રડી નહે યા ભલે મહાલે !
 જફા છેલ્લી , જહું ફૂળી ! મગર દરિયાવ ખારો છે !
 થવાને બેજફા કિન્તુ મહને એ દાવ ખારો છે !
 જફા દુનિયા ! જફા પ્રીતિ ! જફા આ મોતનું ખાલું !
 જફાની તો જફાના કાં હવે ના પન્થમાં ચાલું ?
 જફા નહાની તણાં ઝુ ડો સહેતાં શી જહાઈ છે ?
 મગર આ મોતની છેલ્લી જફા તો કો હવાઈ છે !
 લઈ સમશેર ભિલું ? ચા હઉં સમશેર સ્ત્રીનામાં ?
 સમાઈ નાવ તૂટેલું ? અરે ! તેને ડુખાવું ચા ?
 સમાઈ તો નથી સાંધો ! નથી દરિયાવનો ખારો !
 ફૂળી જતાં તણું છે ક્યાં ? કહીં મીઠાશનો ક્યારો ?
 સમાઈ ના ડુખાવું ના ! જહીં ખેચાઈ ત્યાં જાવું !
 નહીં જ્યાં નાવ ચાલે ત્યાં જતાં ફૂળી નથી ગાવું !
 ડુખાવાનો ય દો કાલે જશે એ વખત આવી જો ,
 બહુ એ વાત દુકી છે ! સુખે દેશું ડુખાવી તો !
 હશે ખંદકના પડઘા થયા ના શાન્ત આકાશે ;
 જિગરના આ બધા ધકકા તહીં પૂરા થઈ જશે !
 જફા ને , ને સનમ ને , ને સનમની કૂરતા ને , ને
 જહાને આપતા જાશુ સલામી આંસુની છેલ્લે !

જોરી છુરી

છુરી કટાઈ ગઈ તે ઉરમાં ધરીને
હૈયું નિહાલ કરનાર જઈ વિભૂતિ ;
તેને સબું જિગરની સુજ આ સરાણે ,
આશા ધરી અમર કે રસ પામવાની .

તે કાટ આ હૃદયરક્ત વતી ચડેલો ,
તેમાં હલાહલ ભરું : સ્મૃતિનું ઉમંગે ;
તેને જરી ખટક એક જ આવતામાં
તે કાલનાં ફિતૂર સર્વ વિરામ પામે .

ક્યાં ક્યાં સુધી અદગથી શિર ઝૂકવીને
દોરાઈ કાલકદમે નમતો ગયો હું ;
કાઠ્યાં અનેક નહ પહાડ અનેક ખોદી ,
આવી શિરીન બસ ખંજર અર્પવાને .

મહારી હતી ન તકલીફ મળ્ય વિનાની ,
Y આરામ તો પણ હવે દિલ યાચતું આ ;
કાલે કહું ભટકવા , ભટક્યો બહુ હું ,
મહારા હવે કળતરે થગ ઉપડે ના .

‘આ ભૂલ’ એમ સુણતાં જ અનેક ભૂલ્યો ,
કિન્તુ હવે હુકમ એ ગણકારતો નાં ;
આજે ઉરે મધુર ભાવ રમી રહ્યા છે ,
તેને જ આ ઉર સદા રટતું રહેશે .

ખાલી થયું નવ હજી દિલ દર્દે દેતાં ,
ત્યાં કેઈ અશ્રુ નયનેથી સુકાવવાનો
પ્રેમી મૃદુ હૃદય ઉપર ફાળ દેવા
ના કાલને હકે મળ્યો પ્રભુનો કયો એ .

ચૂંટી અપકવ ઉરપુષ્પ કહી ચ લેવા ,
 ✓ આશાલયોં જિગરને ઉંચડી જવાનો ,
 મૃત્યુ અકાલ વતી કેા સ્મૃતિ લૂંટવાને ,
 ના કાલને હક મળ્યો પ્રભુનો કશો એ .

દાવા પ્રચંડ વત વિશ્વની ઝાળ માંહી
 વાતસહ્યની નજર કેં હરિએ કરીને
 અશ્રુ અને સ્મિત તણા પુલકે લરેલા
 સૌ પ્રેમના ચમન વૃષ્ટ થવા જ રાખ્યા .

શું છે વળી વધુ કશું ચ ઉડી જવાથી ?
 ના લાધતા ઉપર તારકના પ્રદેશો !
 શું છે નવીન કટું સિન્ધુ ખર્ષો ચ ડોળ્યો ?
 માશૂકયોગ્ય મળતા નવ મોતી ક્યાં એ !

એ પ્રેમ ક્યાં હૃદય ઉત્તમ જે બતાવે ?
 ક્યાં છે અહં વિસરનાર રતિ જહાંમાં ?
 ક્યાં કોઈ છે પડ સહુ ચ બતાવનાર ?
 આનન્દથી હૃદયનું સહુ આપનાર ?

નિઃશ્વાસ આ હૃદયના સહુ આગ કૂકી
 એ ઐક્યને જ જપતા સળગી વિરામ્યા ;
 આ અશ્રુનું ચ સહુ તેજ તહીં શુમાળ્યું ,
 એ તો મળ્યું નવ મળ્યું, નવ બાણુતો હું !

તો તે શિરીનકરની પ્રિય તેજ છૂરી
 બેઠો સજીશ સુજ આ ઉરની સરાણે !
 જેથી સળું જરૂર તેજ કપાઈ બાશે !
 તે ઝેર આખર કહાચ ગળાઈ બાશે !

તરછોડ નહીં

‘મુજ ખાતર તહે’ બહુ, નાથ ! સહું,
કહુ વેણુ છતાં હેણુ તહે’ ન કહું;
તરછોડીશ કાં ? અપરાધી નહીં નકી !
આ જગમાં કયમ જાય રહું ?

ઉરતું તુજ પુખ્ત ન પોષી શકી,
રડતું નિરખતું તુજ આ મૃદુ અન્તર;
એ કવમાં ઉર આય નિરન્તર,
ના મુજ આંખ થઈ હલકી.

રસ કેં મૃદુ આ ઉરથી ન ઝર્યો કદિ,
સન્દર લાવ હશે ન ધર્યો કદિ,
તું ચ અતૃપ્ત અતૃપ્ત કર્યો કદિ,
તહે’ મુજ તહોય નિલાવ કર્યો !

નવ રાવ તણું સ્થલ તું વિણુ છે,
પરવારી રહી સહુ અન્ય, સખે !
જયમ રાખીશ તેમ હશે નયને,
તરછોડ નકી ! જલ લૂછ, સખે !

૨૩ - ૧૦ - ૯૭.

✓ પ્હાડી સાધુ*

“લલા પ્હાડી સાધુ ! વિકટ સહુ આ પન્થ ગિરિના,
“તહીં દૂરે દીવા ટમટમ થતા આદરભર્યા;
“મહેને દોરી જા વા જરીક કહી દે માર્ગ ચડવા,
“તહીં આ પન્થીને શયન વળી કેં હૂંફ મળશે.

* આંગ્રેજ કવિ ગોલ્ડસ્મિથના The Hermit નામના કાવ્ય ઉપરથી.

ચૂંટી અપકવ ઉરપુષ્પ કહી ય લેવા ,
 ✓ આશાલાર્યાં જિગરને ઉંચકી જવાનો ,
 મૃત્યુ ચકાલ વતી કેા સ્મૃતિ લૂટવાને ,
 ના કાલને હક મળ્યો પ્રભુનો કશેા એ .

દાવા પ્રચંડ વત વિશ્વની ઝાળ માંહી
 વાત્સલ્યની નઝર કેં હરિએ કરીને
 અશ્રુ અને સિમત તણા પુલકે લરેલા
 સૌ પ્રેમના ચમન તૃપ્ત થવા જ રાખ્યા .

શુ' છે વળી વધુ કશુ ય ઉડી જવાથી ?
 ના લાઘતા ઉપર તારકના પ્રદેશેા !
 શુ' છે નવીન કહું સિન્ધુ બધો ય ડોળ્યો ?
 માશૂકયોગ્ય મળતાં નવ મોતી ક્યાં એ !

એ પ્રેમ ક્યાં હૃદય ઉત્તમ જે બતાવે ?
 ક્યાં છે અહં વિસરનાર રતિ જહાંમાં ?
 ક્યાં કોઈ છે પડ સહુ ય બતાવનાર ?
 આનન્દથી હૃદયનું સહુ આપનાર ?

નિઃસ્વાસ આ હૃદયના સહુ આગ કૂંકી
 એ ઐક્યને જ જપતા સળગી વિરામ્યા ;
 આ અશ્રુનું ય સહુ તેજ તહીં ગુમાવ્યું ,
 એ તો મળ્યુ નવ મળ્યું, નવ બાણતો હું !

તો તે શિરીનકરની પ્રિય તેજ છૂરી
 ખેઠો સજ્જ સુજ આ ઉરની સરાણે !
 જેથી સળું જરૂર તેજ કપાઈ જાશે !
 તે ઝેર આખર કદાચ ગળાઈ જાશે !

તરછોડ નહીં

‘મુજ ખાતર તહે’ બહુ, નાથ ! સહુ,
‘કહુ વેણુ છતાં હજુ તહે’ ન કહું;
તરછોડીશ કાં ? અપરાધી નહીં નકી !
આ જગમાં કયમ જાય રહું ?

ઉરતું તુજ પુણ્ય ન પોષી શકી,
રડતું નિરખતું તુજ આ મૃદુ અન્તર;
એ દવમાં ઉર આય નિરન્તર,
ના મુજ આંખ થઈ હલકી.

રસ કેં મૃદુ આ ઉરથી ન ગયો કદિ,
સન્દર ભાવ હશે ન ધર્યો કદિ,
તું ય અતૃપ્ત અતૃપ્ત કર્યો કદિ,
તહે મુજ તહોય નિભાવ કર્યો !

નવ રાવ તણું સ્થલ તું વિણુ છે,
પરવારી રહી સહુ અન્ય, સખે !
જ્યમ રાખીશ તેમ હશે નયને,
તરછોડ નકી ! જલ લૂછ, સખે !

૨૩ - ૧૦ - ૬૭,

✓ પહાડી સાધુ*

“ભલા પહાડી સાધુ ! વિકટ સહુ આ પન્થ ગિરિના,
“તહીં ફરે હીવા ટમટમ થતા આદરભર્યા;
“મહને દોરી જાવા જરીક કહી દે માર્ગ ચડવા,
“તહીં આ પન્થીને શયન વળી કેં ફૂંદ મળશે.

* આંગ્રેજ કવિ ગોલ્ડસ્મિથના The Hermit નામના કાવ્ય ઉપરથી.

“ભરી ધીમે ધીમે દિવસ સઘળો કલાન્ત પગલાં,
પ્રવાસી થાકેલો વિધુર ભટકે માર્ગ વિસર્યો ;
“અજાણ્યાં સર્વે આ તુમુલ્ય વન સીમા વગરનાં,
અગાડી જાતાં જે વધુ વધુ કિંસે દીર્ઘ બનતાં ;

“શિયાળાની રાત્રિ શરદ શરૂ થાતાં ચમચમે,
“ભરેલા તોફાને ગિરિ સહુ અને આ નભ દિસે ;
“હજુ છેલ્લી છાયા રવિકિરણની પશ્ચિમ પરે,
“તહીં પેલા શૂંગે શ્રમિત પણ ખેંચી જઈશ હું .

“સરો આ જાંચાં ના રજની સહુ લેટી હજુ પડ્યાં,
“ગુફાઓ પેટ્ટીમાં ઉપર હજુ ના વાદળ ચડ્યાં ;
“નથી એ ભૂંસાઈ સુરખી બરફે પૂર્ણ હજુ છે,
“તહીં પેલા સ્થાને શ્રમિત પણ ખેંચી જઈશ હું .”

કહે સાધુ, “ખેટા ! ન કર શ્રમ ને સાહસ હવે,
“તહીં તો ભૂતોની લયભર બધી ઝાંચ સળગે ;
“મશાલો લોભાવા તુજ નયનને એ ચમકતી,
“સહુ એ તો જાણો ગિરિ પર રમે તે મરણની .

“હજુ ખુલ્લી રહારી પથિક સહુને પર્ણકુટી આ,
“ખિછાનાં હૂંફાળાં જૂંપડી મહી છે ઘાસ પરનાં ;
“અહીં ભેંકે હિસ્સો પ્રભુ તરફનો સ્વદેષ સઘળો,
“છતાં એ અર્પાતો સદય ઉરથી સૌ અતિથિને .

“સુખે, ત્યારે બાપુ ! રજનીભર આંહી વિરમજે,
“અહીં જે બક્ષાયુ સુખથી તહીં લાગી પણ થજે ;
“તહને આપું ચાલો શ્રમહર કંઈ લોજન, અને
“ખિછાતું વિશ્રાન્તિ, સુજ ઉર તણી આશિષ વળી .

“અહીંના કૂદન્તાં હરિણ સહુ સ્વચ્છન્દ રમતાં,
“જનોને ધીરીને બતક તરતી જેલમ મહીં ;

“સુજે પક્ષી આંહીં દિવસભર કંઠોલ કરતાં,
“હથેળીમાં ઘેસી ચણ લઈ જતાં બુદ્ધબુદ્ધ ઠંઠં.”

“હુરી નીચે પ્રાણી કદિ પણ અહીં ના તડકતાં,
“બહુ વેળાથી છે મુજ હૃદયને ત્રાસ હણતાં;
“કૃપાલુ શક્તિ જે મુજ પર દયાથી વરસી,
“દયાલુ થાવાને તહીંથી મુજને શિક્ષણ મળ્યું.”

“નહીં પાળી એવું ગિરિ ઉપરનું લોજન ધરું,
“વિશાળું નીહું આ ફલફૂલલયું છે વન બધું;
“વહી જતી ગાતી શીતલ જલ દે જેલમ અહીં,
“અને આ કયારાનું ઝરણ સઘળાં પોષણ કરે.”

“પ્રવાસી ! ઠેરી જા, ફિકર કર તું દૂર સઘળી,
“બધી જૂઠી ચિન્તા જનહૃદયને આ જગતની;
“અધેક્ષા લોકોને અતિ લઘુ તાળી આ તલ પરે,
“અને તે એ ના ના ચિર સમયની ને મળી રહે.”

હવે ધીમે ધીમે મધુર જ્યમ આ ઝાકળ ખરે,
મુખેથી સાધુને નરમ ત્યમ એ સુસ્વર ઝરે;
પ્રવાસી સાધુની જૂંપડી લગી ધીમે અનુસરે.
અને એ લજ્જાળુ શ્રમિત મુખડું નમ્ર નમતું.

વિસામાની મૂર્તિ નિજ પથ ભૂલેલા પથિકને,
કનેના દીનોને સહુ મુખભર્યા કંઠપતરુ શું,
છુપાયેલું દૂરે વિજન સ્થલ નિદ્રસ્થ દિસતું,
તહીં કુંજોમાં આ દ્રુમવર નીચે આશ્રમ રહ્યું.

નિશાની લીતિની કશી ચ હતી ના દ્વાર ઉપરે,
ન સ્વામીચિન્તાની જરૂર હતી એ આશ્રમ મહીં;
જરી ઠેલ્યે દ્વારે સ્વર કરી નિમન્ત્રે અતિથને,
અને દે આ ભેડી ઝૂંપડી મહીં નિર્દોષ પગલાં.

હવે ઉઘોગી આ સહુ જન વળે છે નિજ ગૃહે ,
કુટુંબો ભ્યારે સૌ નિજ ઝુપડીઓમાં મળી રહે ,
જગાવી ત્યારે એ શગડી નિજ સાધુ હસમુખો
ઉઠાસી પોતાના અતિથિઉરને સાન્ત્વન કરે .

ધરે છે તે પાસે ફક્ત કુલ સહુ શીતલ , અને
જરા કે લેવાને નિજ અતિથિને આગ્રહ કરે ;
કલાકો લાંબા બે બનીત કરવા ગમ્મત મહી' ;
મજુરાંની સાથે સ્વર શરૂ કરે છે ભજનના .

સૂતેલો જાગીને શુક મધુર આલાપ કરતો ,
લવી થોડા બોલો ફરી સ્થિર થઈને સૂઈ જતો ;
દિવાલો છુપાઈ કંઈક તમફં ત્યાં તમતમે ,
ઉડતા અંગારા શગડી પર પાસે તડતડે .

ન કદોં કિન્તુ કે નરમ ધનતાં તે અતિથિનાં ,
કશું એ એ મહેરે સુખની ચિતગી ના પ્રકટતું ;
ગમી ભારે કોઈ તરુણ હૃદયે વાસ કરતી ,
અને અશ્રુ મહોટાં ટમટમ ખરે ગાલ પરથી .

ગમીને સાધુનું હૃદય દ્રવતું ઉત્તર ધરે ,
અને ઢાળે થડું નિજ ઉર જરી એ ફવ પરે ;
કહે , “ ગાયુ! ક્યાંથી તુંજ દુઃખ અરે! આ ઉર મહી' ?
“ વૃથા શાને આવા કદુ રુદનનું સેવન કરે ?

“ કહે ! તહેં શું બોયો જગત પરનો વૈભવ બધો ?
“ અરે શું કે આશા તુજ જિગરમાં વા તડકેડે ?
“ ન શું વા મૈત્રીમાં તુજ હૃદય પામેલ ગદલો ?
“ મનોયોગી પ્રેમે અગર નવ શું આદર મળ્યો ?

“ અરે ! આનન્દો જે જગત પરની સમ્પદ ધરે ,
“ લલા લાઈ ! એ તો ક્ષયમય અને તુચ્છ સઘળા ;

“ અને જે લોખા એ ચપલ લઘુતા ઈંટ ગણતા ,
“ અરે બેટા ! તે તો લઘુનર નકી પામર બધા .

“ જહીં આશાદીવો તહીં જરૂર અન્ધાર રજની ,
“ વધુ જ્યાં એ ખીલે તિમિર વધુ ત્યાં ગાઢ જ નકી ;
“ નવાં દહોં કાંઈ નવીન લડકાઓ જગવતાં ,
“ અભણ્યાંને અન્તે મરણશરણે છેક ધરતાં .

“ અને મેત્રી એ તો જરૂર ઉરનો મુક્ત જ ધ્વનિ ?
“ સુવાડી દેવાનું મધુર પણ એ છેક સ્વપનું ;
“ જહીં કીર્તિ લક્ષ્મી તહીં જ નકી એ છાંય ફેરતી ,
“ ત્યજ રેતાં બેઠાં રુધિરમય કંગાલ નયનો .

“ શુહા પ્રીતિની તો હજીય વધુ ખાલી રસિકતા ,
“ અરે ! ખાલાઓનાં કંઠુ અટક્યાળાં મશકરી ;
“ આહીં પૃથ્વી પાસે કદિય વસનારી ન દ્યુતિ એ ,
“ હશે તો માળામાં ચકવીચકવાના સ્વર મહીં .

“ અરે ! મુગ્ધ પ્રેમી ! ગસ શરમની ખાતર હવે ,
“ અવજાથી ફેંકી ફર જ કર સીના સ્મરણને ;
પરન્તુ આવું એ અતિથિ સુણતાં કેં કમકમે ,
કપોલે ને લાલે અરુણમયતા કેા રમી રહે .

ઉવાની લાલી શા ચપલ મૃદુ ને રંગ નવલા
✓ ધરે એ - રહેરાની ઉપર અટકીદાર પુરકો ;
ઢળેલાં નેત્રો છે અધર અધમીંચ્યાં જલભર્યાં ,
અને એ ખૂણામાં પલપલ અડે રક્ત ફેરતું .

જરા નીચી ભીરુ શરમભર દષ્ટિ નયનની ,
નીચે બેઠે ધ્રુજ દરદમય છાતી ઉપડતી ,
ખતાવી દે ખુલ્લી અતિથિઉરની એ સ્થિતિ, અને
કહી દે કન્યાનું મનહર મૃદુ મંજુલપણું .

- “ પ્રભુ વારે એ સૌ ,” અમકી લવી સાધુ હૃદયથી
- ✓ “ લપેટે કન્યાના ધડધડ થતા એ હૃદયને ;
 “ ધગી કોથે વાંકાં નયન કરતી લાલ લલના ,
 “ પરન્તુ લેટીને સુલગ નકી આ કાન્ત જ લવે : -
- ✓ “ અહો ! કાન્તે ! કાન્તે ! સુજ હૃદયની મોહની ! પ્રિયે !
 “ ત્હને ને પ્રીતિને તુજ ફરી અહીં કાન્ત મળતો !
 “ અહો ! જે ખોવાઈ નિજ ઉરની ધૂણી પર વસ્યો ,
 “ ફરી લે , લે , લે એ કર મહીં દીવાનો પ્રણયનો .
- ✓ “ સદા રહેવા દેજે તુજ ઉર જટેલું સુજ ઉરે ,
 “ ખધી ફેંકી દેજે ફિકર તુજ મીઠા હૃદયની ;
 “ જુદાઈ ના ના ના કહિ પણ હવે હો , રસિકડી !
 “ હવે સ્વીકારી લે જીવન સુજ , મહાર સહુ , પ્રિયે !
- ✓ “ ખરે ! જુદાઈ એ સ્વર પણ હજો ના શ્રવણમા ,
 “ હજો ફરે ફરે કહું કહું વિરાગે જિગરથી ;
 “ હજો તહારી છાતી અચલ ધ્રુવ થી સ્તિગ્ધ સરલે ,
 “ અહો મહારા ઘેલા વિમલ નલ શા આ ઉર પરે
- ✓ “ નિસાસો મીઠો જે તુજ ઉર મહીં છેદ કરતો
 “ હવે રંસી દેશે તુજ ઉર તણા કાન્તઉરને ;
 “ હવે તહારાં અશ્રુ વિમલ ઉરના જે ઉમળકા ,
 “ કપોલેથી ચૂસી અધર સુજ આ સાર્થક થશે .”
- જયેલો છે છૂટી શરીર પરથી છેક કળલે ,
 અને એ બન્નેનાં થડકી ઉર ધૂજે અવયવો ;
 અહો ! તૃપ્તિ તૃપ્તિ સજલ નયને એ વરસતી ,
 અને પ્રેમી સાધુ ઉરની નિજ લહેરી ઠલવતો :-
- “ પ્રિયે ! કાન્તે ! બાલે ! ઘઠમથલ સૌ ફર તજશું ,
 “ અહીં આ કુંભેમાં પ્રણયસ્સતું સ્વર્ગ રચશું ;

“ હવે ના તે જૂઠા જગત તણી વાતો ય કરશું ,
“ અહીંની વસ્તીમાં તુજ મુખ અને હું બહુ હશું .

“ કુવારા હેયાના પ્રભુચઝરણે એક કરશું ,
“ વનોમાં આનન્દે કર કર મહીં લેઈ ફરશું ;
“ મહને તુંને સાથે ઉર પર કંઈ એક રમતું ,
“ સદા પૂજશું તે હૃદયગળણીથી નિશદિને .

“ સૂતેલા આનન્દે મધુર સ્વરથી સૌ જગવશું ,
“ અહીં વીણા છે ને સ્વર પર ફૂટે તે મૃગલીઓ ;
“ વિયોગોના ભીના કરુણ મૃદુ ગાઈ સ્વર બધા
“ રસે ધ્રુવન્તાં આ ઉર લપટવા છૂટ કરશું .

“ પ્રભુ ખોવાયેલો મુજ હૃદયને જે મળી ગયો ,
“ સદા તેને મહારાં નૃપન પર રાખીશ તરતો ;
“ વળ્યો આત્મા મીઠો જિગર ખોખા મહીં ફરી ,
“ હવે તેને કંઠે કબજ કરી રાખીશ રમતો . ”

૨૬ - ૧૦ - ૯૭ .

✓ હમારી પિછાન

✓ હમે જોગી બધા વરવા સ્મશાનો હુંઠનારાઓ !
તહીંનાં ભૂતને ગાઈ જગાવી ખેલનારાઓ !

✓ જહાં જેને કરી મુકું કબરમાં મોકલી દેતી ,
હમે એ કાનમાં જાદૂ હમારું ફુંકનારાઓ !

✓ જહાંથી જે થયું બાતલ , અહીં તે છે થયું શામિલ !
હમે તો ખાકની મૂઠી લરી રાજ થાનારાઓ !

✓ જહીં જખમો તહીં ખોસા તણે મરહમ હમે દેતા ,
બધાંનાં ઈશિકનાં દર્દો બધાં એ બહારનારાઓ !

- હમે જાહેરખબરો સૌ જિગરની છે લખી નાંખી,
ન વાંચે કોઈ ચા વાંચે : ન પરવા રાખનારાઓ !
- ગરબ જો ઈશ્કખાળની, હમેને પૂછતા આવો,
ખધાં ખાલી ફિતરથી તો સદા જો નહાસનારાઓ !
- જહીં સ્પર્ધા તણી જગની દખલ ના પહોંચતી ત્યાં ત્યાં,
જમી ને આસમાનોના દડા ઉડાવનારાઓ !
- ગમે તે બેહવાઈને હઈ માથું ધરી ખોળે
હમે આરામમાં ક્યાં ચે સુખેથી જીવનારાઓ !
- સનમની બેવફાઈથી નથી સુખ કાંઈ જો કરતાં,
હમે જાણ્યું, હમે માણ્યું, ફિકરને ફેંકનારાઓ !
- જખમથી જે કરી રહેતાં, વગર જખમે જખમ રહેતાં;
હમે તો ખાઈને જખમો ખૂબી ત્યાં માનનારાઓ !
- ખાની ઉસ્તાદ આવો તો થયો આહીં તમે ચેલા,
મગર સુરશિક કરો તો તો હમે ચેલા થનારાઓ !
- હમારાં આંસુથી આંસુ મિલાવો; આપશું આવી;
પછી ખંજર ભલે દેતાં : નહીં ગણકારનારાઓ !

૧૪ - ૧૧ - ૬૭ .

કોળ પરવાયું

- અહીં દરવિશ યધા બુઝરગ બુદ્ધાના ઈશ્કખાનામાં !
- મગર એવી સફેદીથી બુવાની કોણ પરવાયું ?
- અહીં બદલી બધું જાતું : જિગરનાં ચશ્મ ને ચશ્માં !
મગર છે વસ્ત્ર જો, રે રે ! સનમથી કોણ પરવાયું ?
- અહીં માથૂક ના દેતી, કદી દે તે નહીં પૂકું !
મગર જો બીજા માગીને લિખારી કોણ પરવાયું ?

- ✓ અહીંના આશકો સુરમે કરે છે ગાલને કાળા !
મગર માશકની સુરળી રડીને કોણુ પરવાયું ?
- ✓ અહીં પ્રત્યેક દાણા પર છુપ્યાં ખાનારનાં નામો !
મગર પરવા પરાધથી , અરેરે ! કોણુ પરવાયું ?
- ✓ અહીં હરગિઝ છે દહે પરેશાની પરેશાની !
મગર દહીં જિગર દહે લઇ દમ કોણુ પરવાયું ?
- ✓ અહીં ખવાળો મળે રાતે : બધાં અન્ધારમાં જાતાં !
મગર અંકસોસ દી આળો કરીને કોણુ પરવાયું ?
- ✓ અહીં અડતું નહીં સીધું દિલે કે એક પણ ખંજર !
મગર નીચાવતાં લોહી તડકતાં કોણુ પરવાયું ?
- અહીં સઘળાં ખતમ થાતા નશા બેચેનીમાં નાખી !
મગર એવા શરાબોને ભરી પી કોણુ પરવાયું ?
- ✓ અહીં દાનાઇતું ખ્યાલું રહ્યું બસ મોતને હાથે !
મગર આ ઝિન્દગાનીની સુરાદે કોણુ પરવાયું ?
- ✓ અહીંનાં આ ફકીરોની કદી : ઝોળી નહીં થંડી !
મગર એ આઠમાં ઢાઝી ફકીરી કોણુ પરવાયું ?
- ✓ અહીં ફિટકાર છે લાઝિમ બધી આ પાચમાલીને !
મગર લાનત સદા હિઝરાઇ લેતાં કોણુ પરવાયું ?

૧૭ - ૧૧ - ૯૭ .

૪૪ ચુમ્બનવિપ્લવ

ત્યારે હતી અલક સૌ સરતે રમન્તી ,
તહારાં મૃણાલ વત બાલક અંગ સાથે ;
તું તો હતી ઉર લાણી મુજ આ ચડન્તી ,
ને એ લટો સરતી પાદર રોજ બેવા .

એ મેઘમાળ સમ વાળ કદી કદી તો
રહેતા રચી સુરસ રમ્ય કમાન દેવી ;
એ મધ્યમાં સ્મિતભર્યું મુખકું રમન્તું
આવી જતું કુસુમકું સુજ પાસ ચાચી .

દેતો તકને જરૂર ઇચ્છિત ને વધુ કું
એ કાર્ય તાત વત વત્સલનું કરન્તાં ;
દેતો લલાટ પર ચુમ્બન એક મીઠું
જાણે રહ્યો શીતલ ચન્દન અર્પતો હું .

આહા ! લલાટ પર ચુમ્બન એક દેવું !
વાત્સલ્યને અધિક તૃપ્તિ કહીંચ ના ના !
નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ વધુ સ્નિગ્ધ કશું ચ પામી
સંસારમાં હજી કૃતાર્થ નથી થયેલો !

સ્પર્શો તણાં નયન કોઈ હતાં ન ત્યારે ,
ઈર્ષ્યા હતી ન મુજ એ સુખની જહાંને ;
કે ચાચનાર ઉરને મુજ દહાણ એવી
ત્યારે હતું હૃદય તત્પર અર્પવાને .

શીખ્યું હતું ન મુજ આ ઉર ' માગવું ' કું ,
શીખ્યું હતું ન તુજ એ ઉર ' આપવું ' કું ,
વત્સા હતી ! શુર હતો તુજ હું , કુમારિ !
ત્યાં એ હતી પણ તું પૂજનની જ મૂર્તિ !

કેવાં નિખાલસ પવિત્ર દેગો હતાં આ
નિર્દોષ લાલપટચુમ્બનનાં પૂજારી !
પૂજા જ ! હા ! જરૂર એ જ રસાલ લાવો !
જે સ્વર્ગના ચ જનકો નવ જાણનારા !

સ્વર્ગ પરન્તુ જનવાસ ટકી શકે ના ,
ના જ્ઞાતિભન્ધ તજતા કદિ કોઈને એ ;

વાસુ તણા પડ મહી' શુક ઉડનારા
ધૂમે અમુક જ પ્રદેશ અનન્ત ઓમે .

એ શો થયો તયનમાં ચમકાટ જૂદો !
૪ લોખાં અજાણ ઉર ત્યાં સરકી પડ્યાં શાં !
મીઠા લલાટ થકી ચુમ્મન એ સચું, ને
મીઠા કપોલ ઉપરે સરકી પડ્યું, હા !

નહાના શુભાળ પર નાજુક ટીલડી શું
ચોટી રહું થરથરી તહી' સ્નિગ્ધ એ તો ;
મૂઝાઈ કોઈ શુશળો પ્રહતાં કુલે કો
ક્યાં એ ન ભૂંગ વધુ મત્ત હશે બનેલો .

કેવી બની અલક એ જયની પતાકો,
હારાં સહુ ય મૃદુ અંગ પરે છવાઈ !
ત્યાં કામ એ જ અલકેથી શરૂ થઈને
એવો જ સ્થામ થઈ આ ઉરને પટાવ્યું ?

એ ક્ષીરસાગર સમી જુઠની બિછાતે
હું તો બન્યો અલક ઉપર શેષશાયી ;
ઉલ્લાસઉર્મિ પર ઉર્મિ ફૂલી રહ્યા, ને
નાચી રહ્યાં કમલ એ સ્મિતનાં રૂપેરી .

૪ ત્યાં એક ચુમ્મન સહસ્ર સમું બનીને
લોલ્લોલ એ અધર ઉપર ચૂંચવાયું !
ને અન્ય લાળ બસ એક મહી' સમાતાં,
એ તો હતો અકથ ચુમ્મનનો પ્રવાહ !

એથી અધિક મગરૂર નશા ભરેલો
૪ કો દ્રાક્ષથી ન મહિરા કદિ એ મળ્યો છે !
એથી અધિક પણ મૃત્યુ જ જોવાનારૂં
પીધું હલાહલ નથી કદિ નીલકંઠ !

✓ હું અર્પનાર ગ્રહનાર થઈ ગયો , ને
સ્વર્ગીય પુણ્ય ઉરનાં સહુ એ સુકાયાં ;
એ સૌ બન્યું અરર ! ચુમ્બનના જ શાસે ,
રે ! સ્થુલ સ્પર્શ કદિ એ કળિયો સહે ના .

સંસાળના ચમનના સહુ મર્ત્ય લાવો
ધૃત્યોભરી નઝર મર્ત્ય તણી રમે જ્યાં ;
એ એ જ આખર રહ્યા અમ પાસ લહાવા :
ને આજ તો સહુ જ તે ય બળેલ ક્યારા !

✓ તહો યે ભયું પુનિત કે હજી આ ઉરે છે ,
જે સ્વર્ગથી મધુર શબ્દ સુણી રહ્યું આ : -
“ જોહો ! કરે ન પરવા પ્રણયી કશાની !
“ ઉત્થાન , પાત , સઘળા ક્ષણના પ્રયોગો ! ”

હું તો છતાં ય હજી એ જ લલાટવાળું
એ બાલભાવમય ચુમ્બનને જ ચાચું :
એ એ થકી હૃદય તૃપ્ત બને હજી તો ,
એ એ ફરી હજી પ્રભુ ય ધરી શકે તો .

૧૫ - ૧૨ - ૬૭ .

✓ પ્રેમથી તું શું કરે ?

જોગાનમાં આલમ તણા રે ! પ્રેમથી તું શું કરે ?
તહારા ચમનનાં પુષ્પના કાંટા થકી તું શું કરે ?

લઈ લે મૃદુ આમોદ તો , તુને ઉઝરડો છે થતો :
લોકાય તો લોકાય છે , એ મામલાથી શું કરે ?

✓ તહારા હૃદયઆત્મા તણાં વારિ અહીં જાડાં ભર્યાં :
પ્રભુ પ્રેરતાં ઉછળ્યા ક્યાં , એન્ન જોશથી તું શું કરે ?

✓ ખસ છોડ તુજ ખડાડી ઝરો, -છો એ પ્રલયમાં ઉછળો ;
છો કે સુરૂપે આફળો, છો તૂટેતો ! તું શું કરે ?

✓ બહલો મળે કે ના મળે, શુક એક પાંખે શે પળે !
એ તર્ક શા જૂઠા કરે, ઉડી ને ઉડી ! તું શું કરે ?

✓ પાપાણના પદ ચુમ્બતો ને કેમ સિન્ધુ ફૂલતો,
ન્યાં સખત ઉભી લેખડો, તો તું અરેરે ! શું કરે ?

✓ તે ઉર્મિઓ પાછા પડે, મગરૂર ગિરિ તે ના ગળે ;
તહોયે સલિલ ભેટયા કરે જે પ્રેમનું તે શું કરે ?

✓ ને ઘાસ ઝરણાં પાસનું જે પ્રેમ પી નીકું બન્યું,
તુજ પદ કને જે છે ઢળ્યું તે ના કરે ! તું શું કરે ?

એ ના પુકારે કોઈ એ, “ અમ આંગ કચરાઈ મરે !
“ અમ ચતન સૌ ધૂળે મળે ” ! તો ઉઠ, ઉઠ તું શું કરે ?

આ શુષ્ક લૂખી આલમે અપકારીઓના રાહને
થઈ ઘાસ કર રસભર, અને એવું થતાં તું શું કરે ?

✓ તુજ અંગતરણાં સૂકશે, ચારો વ ના લેનો થશે ;
તો શું પડ્યો છે દુહૃંશતે ? ઉભી આરુતા ત્યાં શું કરે ?

ને ક્ષીરસાગરના સમું પ્રભુએ હૃદય નિજ પાથર્યું :
એ ણિન્ડ ના કોને મળ્યું ? તે પામતાં તું શું કરે ?

નેની કૃપાનાં પુષ્પ એ રગદોળનારા પાદને
નિજ ગન્ધનો જે લેપ દે તે લેપ થતાં શું કરે ?

ને આંખ મીચી આવશે તો ઇષ્ટ સાથે મહાલશે,
મીઠી પ્રીતડી મીઠી થશે, દિલ જાય ત્યાં તું શું કરે ?

✓ માવના અને વિશ્વ

ઉર ઠલવવા શોધી કાઢ્યાં સખા , લલના , અને
ઉર ઠલવવા શોધ્યાં પુષ્પો , ઝરા , તરુઓ વને ;
ઉર ઠલવવા પાળ્યાં પંખી , સુણ્યાં મૃદુ ગાયનો ,
ઉર ઠલવવું એ તો ક્યાં ચે બન્યુ જ નહીં , અહો !

અહીં તહીં બધી લીલા લૂપી જહીં નવ એ બન્યું ,
જગત સઘળું નીહુ ના ના વસન્ત મહીં ગમ્યુ ;
રમણીયપણું આ સંસારે અતૂત બધું દિસે ,
જગત ઉપરે સ્વપ્ને કોઈ ઠ્યું ન ખરું દિસે .

કમલકલીએ લોગી બુંગો લપી શમણે ઢળ્યા ,
કમલહલનાં મીઠાં સ્વપ્ને અનેક રમી રહ્યા ;
કમલવનમાં ઉંચે લાલુ ફરી ફરતા બન્યા ,
પણ ગણગણી રોવાથી ત્યાં અધિક નથી ઠ્યાં .

રવિ નવ ઉગે ઢહાડે જે ત્યાં હતો રજની મહીં ,
ઝરણુ ધરતાં લાલી સ્વપ્ને ધરે નવ તે અહીં ;
હૃદય ઠલવ્યું ઝીલી લેવા હતો કર કોઈ ત્યાં ,
નયન ઉઘડ્યું , જોવાયો એ લગી જઈ બ્યોમમાં .

જગત સઘળું ધૂમી શોધ્યું , ફરી ન કદી મળે !
મધુર કર એ વિશ્વે પાછો ફરી ન કદી ઢળે !
નયન ઉઘડ્યુ ને જેતાલું ગસૂર બધું બન્યું !
નયન ઉઘડ્યુ , વંઠ્યું મીઠું રણુ કડુ આંસુકું !

નયન નિરખી રોવા લાગે અહીં સહુ સ્થૂલતા ,
રમત કરતાં લાવણ્યે એ સુસૌખ્યહીનતા ;
આમર રસનાં ખીખાં આવાં બધાં વરવા , અરે !
ગળાકળ થતું તેની છાપો મલિન અહીં પડે !

અધર લલના મીઠા મીઠા ધરે અધરે ભલે,
કુમકુમ ભરી હાથેલીથી જડે ઉરથી ભલે;
સ્તનતટ પરે રોમાંચોનાં ભલે વન ઉગતાં,
પરિશ્રમભર્યાં સ્વેદે છિદ્રો ભલે સહુ ઉઘડ્યાં.

પણ રસ મહીં એવાંથી એ પ્રવેશ નહીં મળે,
કંઈક રડવું મહારે, તહેને, રહું જ રહું ખરે;
હૃદય ધડકયાં, બોલ્યાં, ગાયાં, રડ્યાં, બધમાં ભર્યાં,
પણ રસ તણાં બુલ્યાં નેત્રે ન દર્શન સાંપડ્યાં!

શરીરપટનાં આત્મા માટે ન આવરણો થટે,
રસમય થતાં આડા સ્થૂલો તણા પડદા ચડે;
જગત સઘળું નહાતું નહાતું અનન્ત વિહારને,
પણ રમતમાં દૂંકી વાડે દડા અટકી પડે.

સ્થલસમયને છોડી ક્યાં એ ન દેહ ઉડી શકે,
ફડફડ થતી પ્રાંખો માટે ન દાર મળી શકે;
અમર રસને એથી બીજો ન વાહક વા મળે,
નવ અહીં મળે સ્વપ્ને છે તે અખંડિત ના રહે.

હૃદય ઠલવી તહોયે ક્યાં ક્યાં જતાં જન બાપડાં,
હૃદય ઠલવ્યું ત્યાં ત્યાં ભાસે બન્યાં સપનાં ખરાં;
હૃદય રમતું આહ્વાહોમાં ઘડી વિષમાં ચડી,
અમર રસની બાણે લહેરી તહીં જ થતી ખડી.

અધર લલના દે ત્યાં ભાસે અનન્ત સુવાસ કે,
સ્તનતટ તણી ગાત્રી ભાસે અભંગ કુમાસ કે;
નયનઝરણે બાહુ ભાસે અખંડ નવીનતા,
અલક અલકે ઝાંખી દેતાં પ્રભુત્વ નવાં નવાં.

કલમ લઇને બાણે એને સદા ચિતર્યા કરે,
કવિત લવતાં બાણે એને સદા ચ કથ્યા કરે;

પણ ત્રુટિત એ ! ત્હોયે મીઠી તહી રસધાર છે ,
અમર રસનાં એવાં મિન્દુ અહીં ઉપકાર છે .

પણ અમરતા વિપ્રવે સ્થૂલે કહી નવ સમ્ભવે ,
યપદ્મ પલમાં આત્માને ના કશી ચ મજા મળે ;
સ્મિત અહીં કરો તો તો જૂની સ્મૃતિ વિસરી જશે ,
સ્મરણુ ધરતાં રોણુ એમાં ન અન્ય ઇલાજ કો .

ભ્રમર કમલે ખીડાતા છે અને ઉડતા ભલે ,
અનિલલહરી પુષ્પોનુ કું ભલે ગ્રહવા મથે ;
શ્વણિક શમણુ લે સૌ દહેરો ભલે ઉપલોગની ,
રસમય થવું શારીરીને ખને જ ખને નહીં .

ઉર ઠલવવા ખાત્રી હુંઢયા ગ્રાખા , લલના , અને
ઉર ઠલવવા ખાત્રી શોધ્યા ઝરા , તરુઓ વને ;
ઉર ઠલવવા પાળ્યાં પંખી બધાં જ વૃથા નકી ,
ઉર ઠલવવું એ તો ક્યાં થે મળે જ મળે નહીં !

૨૭ - ૧૨ - ૬૭ .

નિદ્રાને

ત્હારા કૃપા ઝરણુમાં ગૃહ આ સૂતાં સૌ ,
ત્હારી કૃપા જ ગગને શશી રેડતો આ ;
જ્યાં ત્યાં રગ્યાં શયન છે પ્રભુએ ચ હાવાં ,
ઠાલે સરો , ઉદધિ કોઈ મહાન સ્વપ્ને .

ત્હારી કૃપા મુજ પરે ચ હતી જ એવી ,
ના આ હતાં નયન સ્વપ્નથી ઝોળખીતાં ;
ત્હારું ક્યું નવ ક્યું સ્મરણુ હજી , ત્યાં
એ પાંખ શાન્ત મુજ ઉપર ફેલતી 'તી !

ને એ મહાન વિરહી -સમયેઃ મહીં એ
તું સ્વપ્ન દેઈ વધુ કે મધુરી બની 'તી ;
તું એ મીઠાશ સહ આ ઉર જોઠનારી
સ્વપ્નો ગઈ લઈ અને ગઈ તું ચ , રે રે !

રેતી ભરી ખરખરે મુજ નેત્ર માંહીં
એ તો કણું તું વિષુ :કોઈ ન કાઢનાઈ ;
આ અસિથી ઉર હવે મુજ ખાક થાતું ;
છેલ્લે ચ આવીશ ન શું જલ છાંટવાને ?

જ્યારે મહેને નયન ઊઘડતાં રહે ના ,
જ્યારે હવે જગત દાહ સમું દિસે આ ,
તુમાં જ આખર હવે મુજ આશ જ્યારે ,
ત્યારે જ તું ત્યજી ગઈ તુજ ચાચનારો !

તું એકથી જ જગ આ કંઈ ગોઠતું 'તું ,
તું એકથી જ ઉર ઠઠું ન ગોઠતું 'તું ;
તું એકલી જ નયનો હતી લૂછનારી !
તે તું ગઈ વળુ સહુ ચ સમારનારી !

ત્યારે પ્રભાત મુજને કવિતા ધરીને
કોઈ મૃદુ રહનમાં ગવરાવતું 'તું ;
એ એકલો પ્રહર મિત્ર હતો ઉરે આ ,
તેને ચ ત્હોં દિવસના વિષમાં મિલાવ્યો !

હાવાં શુકો, અનિલ , પુષ્પ , ઝરા , ફુવારા ,
જે ગાય ગાન તુજ સોડથી નિકળીને ;
ત્હારી કૃપા -વગર તે સમજી શકું ના ,
ત્હારી કૃપા વગર તે ખસુરું તમામ !

જ્યારે બધા જખમીઓ જખમો વિસારી
નેત્રો મીચી મલમની પરવા કરે ના ,

પણ ત્રુટિત એ ! ત્હોયે મીઠી તહીં રસધાર છે,
અમર રસનાં એવાં બિન્દુ અહીં ઉપકાર છે .

પણ અમરતા વિશ્વે સ્થૂલે કદી નવ સમ્ભવે,
યપક્ષ પલમાં આત્માને ના કશીય મમ મળે ;
રિમંત અહીં કરો તો તો જૂની સ્મૃતિ વિસરી જશો,
સ્મરણુ ધરતાં રોવું એમાં ન અન્ય ધક્કાજ દો .

અમર કમલે બીડાતા છે અને ઉડતા લલે,
અનિલલહરી પુષ્પોતું કેં લલે ગ્રહવા મથે ;
ક્ષણિક શમણે લે સૌ લહેરો લલે ઉપલોગની,
રસમય થવું શારીરીને બને જ અને નહીં .

ઉર ઠલવવા ખાલી હુંદયાં સખા , લલના , અને
ઉર ઠલવવા ખાલી શોધ્યા ઝરા , તરુઓ વને ;
ઉર ઠલવવા પાળ્યાં પળી બધાં જ વૃથા તકી ,
ઉર ઠલવવું એ તો ક્યાં થે મળે જ મળે નહીં !

૨૭ - ૧૨ - ૯૭ .

નિદ્રાને

ત્હારા કૃપા ઝરણુમાં ગૃહ આ સૂતાં સૌ ,
ત્હારી કૃપા જ ગગને શ્રી રેકતો આ ;
જ્યાં ત્યાં રચ્યાં શયન છે પ્રભુએ ય હાવાં ,
ડાલે સરો , ઉઠધિ કોઈ મહાન સ્વપ્ને .

ત્હારી કૃપા સુજ પરે ય હતી જ એવી ,
ના આ હતી નયન સ્વપ્નથી ઓળખીતાં ;
ત્હોડું ક્યું નવ ક્યું સ્મરણે હણુ , ત્યાં
એ પાંખ શાન્ત સુજ ઉપર ફેલતી 'તી !

ને એ મહાન વિરહી સમયેઃ મહીં એ
તું સ્વપ્ન દેઈ વધુ કેં મધુરી ખની 'તી ;
તું એ મીઠાશ સહ આ ઉર જોડનારી
સ્વપ્નો ગઈ લઈ અને ગઈ તું ય , રે રે !

રેતી ભરી ખરખરે મુજ નેત્ર માંહીં
એ તો કાણું તું વિષુ : કોઈ ન કાઢનાઈ ;
આ અસિથી ઉર હવે મુજ ખાક થાતું ;
છેલ્લે ય આવીશ ન શું જલ છાંટવાને ?

જ્યારે મહેને નયન ભિન્નતાં રુચે ના ,
જ્યારે હવે જગત દાહ સમું વિસે આ ,
તુમાં જ આખર હવે મુજ આશ જ્યારે ,
ત્યારે જ તું ત્યજી ગઈ તુજ યાચનારો !

તું એકથી જ જગ આ કંઈ ગોઠતું 'તું ,
તું એકથી જ ઉર દઈ ન ગાંઠતું 'તું ;
તું એકલી જ નયનો હતી લૂછનારી !
તે તું ગઈ પ્રણુ સહુ ય સમારનારી !

ત્યારે પ્રભાત મુજને કવિતા ધરીને
કોઈ મૃદુ રહનમાં ગવરાવતું 'તું ;
એ એકલો પ્રહર મિત્ર હતો ઉરે આ ,
તેને ય ત્હોં દિવસના વિષમાં મિલાવ્યો !

હાવાં શુકો, અનિલ , પુષ્પ , ઝરા , ફુવારા ,
જે ગાય ગાન તુજ સોડથી નિકળીને ;
તહારી કૃપા - વગર તે સમજી શકું ના ,
તહારી કૃપા વગર તે ઝસુઈં તમામ !

જ્યારે બધા જખમીઓ જખમો વિસારી
નેત્રો મીચી મલમની પરવા કરે ના ,

✓ ત્યારે 'હું' ઔષધ ખધાં કલવી ચ દેતાં
ઓ ઓંકલો અહીં તહીં તકડ્યા કરું છું !

જે સૌ ગયાં પ્રણયી એક જ પાઠ આપી
તેને જ પૂછું શિખવી ગઈ તું ચ કે શું ?

“ કાવા ન હોય જગમાં કરી એ કૃપાના ,
“ પ્રીતિ, દયા , ક્ષણિક એ સહુ મેહેરગાની. ”

૨ - ૧ - ૬૮ .

✓ પ્રેમમાં કૂર દોરો

જગતમાં ખદલો સમજ્યા વિના
✓ પ્રણય ના ચિરકાલ ટકી શકે !
પ્રણયમાં ખદલો સમજ્યા વિના
હૃદય કૂર જ કૂર ખની શકે !

અને આ પ્રીતિને તુજ નયન ભેઈ નવ શક્યાં ,
જરા સ્પર્શી હૈયે નયન મુજ આ દૂર જ પળ્યાં ;
ન ભણે તું કેવું મુજ જિગર આ છે સજગતું ,
કદાપ તે માન્યું મુજ હૃદયને વજ સરખું .

અરેરે ! ક્યાં સુધી રહન કરતી તું રહી શકે ?
અરેરે ! ક્યાં સુધી મુજ તરફ હૈયું ઢળી શકે ?
યુગો કે કષ્ટોના મદદ તુજને ત્યાં નવ મળી !
વૃથા તહારી આજો મુજ તરફ આશામય મળી ?

હશે ભાંચા શ્વાસો તુજ ઉર મહીં દાહ ભરતા ,
✓ હશે તેની આગે શશીરવિ તહીં એ થરરતા ,
હશે એવાં એવાં તુજ ઉર મહીં કે થઈ ગયાં ;
હશે અંગે અંગો મદદ મુજ માળી ઢળી રહ્યા .

હશે જાએ નીચે સહુ ય દિશે તહાં રું મુખ ફરું ,
અરેરે ! કે વાકયે મદદ કરનારું નવ સુણું ;
છૂરી ઉપાડીને તુજ કર હશે ત્યાં વિરમતો ,
હજી મહારે માટે જીવિત ધરવા તું મથી હશે .

કેવો મહને મધુર ત્યાં ઠપકો દઈને
છૂરી હશે મરણની દૂર ફેંકતી તું !
શ્રદ્ધા હશે અડગ ત્યાં ઉછળી રહી શી
એ દૂર દૂર દિસતા પ્રણયી મળી આ !

કેવો તહને જ મધુરો ઠપકો દઈ તું
રોઈ હશે અરર ! એ નળગાઇ માટે !
કેવું હશે , અરર ! એ તલપ્રી રહેવું !
ના જીવ જાય ! નવ જીવ રહી શકે વા !

વીણાસ્વરે રસ મહીં મૃગલી ચડેલી ,
રે પારધીશર વતી જખમીં ગનેલી ,
ચાટી જતાં ય નિજ શોણિત કાળજતું ,
તહારા સમી તૃપિત એ તલપ્રી હશે ના !

ત્યારે ફરી ફરી વળી ઉર યૂમ પાડી
ધાયું હશે શિથિલ આશ ગંધી ઉપાડી ;
ઉડી ઉડી કબૂતરી કતી એક પાંખે
રે રે ! પ્રભુ ઉગરડાઇ હશે પડેલી !

અરે ! અરેરે ! મુજ કલ્પનાઓ
એવી હતી ને જગતો હતો હું ;
અરે ! અરેરે મુજ પાસ કાંઈ
કિન્તુ હતું ના તુજ દાહ માટે .

તહેં તો અરે ! વારિ જ વારિ ચાચું ,
મુખો હતું મહેં તુજ કાળ શોધું !

સુધા હજ્યું વારિ મળ્યું ન તુંને,
તું ચોલ રૂનો થઈ ભસ્મ રે રે !

સુધા હજ્યું તે કર કેાઈનાથી,
એ હસ્ત કેા પામર માનવીનો ;
“ હોજો હરિ તું પર, બાપુ ! રાજી ,”
એથી બીજું પામરને કહું શું ?

એ હસ્તની વાત હવે કહું ના,
એ કૂરતાને પણ વિસરું ના ;
ભૂલું, ન ભૂલું, થઈ તો ગયું એ,
પ્રીતી પડ્યા સુંદર સૌ ગળીયા !

હવે નહું કેં દિલ માતતું થયું,
વિચારતાં શું થ છતાં થઈ જતું !
અરે ! અરે ! કૂર વધુ બનુ રખે !
તહેને હજી ઠાઠ વધુ દઉં રખે !

હતી ન એ સૌ પણ માત્ર કલ્પના,
સદા એ જોઈ તુજ ઉર હું શક્યો ;
સદૈવ સાક્ષી મન પૂરતું મહેને,
હજીય શ્રદ્ધા મુજને તહીં રહે .

ધિક્કારન્તી મધુર લલના ! આજ છે શું મહેને તું ?
ઓહો ! એથી ઘટિત અધિકું હોય શું વિશ્વમાં આ ?
ધિક્કારોને પ્રણયથી વધુ ચોગ્ય હૈયું નકી આ,
ધિક્કારે તું ! નહિ નહિ કશું ન્યાયથી એ વિશેષ .

ધિક્કારે તું ! પ્રણયરસમાં ન્યાયની વાત કેવી-?
ધિક્કારે તું ઉચિત સહુ એ પ્રેમને એ નહીં કાં ?
ચાહી ચાકી પ્રણય કદુથી શાન્ત કાઈકે થાવા
ધિક્કારોમાં તુજ જિગરને ચોગ્ય આરામ લેવો .

એ ધિક્કારો તુજ હૃદયનાં દર્દ કેવાં પવિત્ર ?
એ ધિક્કારો મુજ હૃદયની ફરતાતું જ ગાન !
એ મ્હોં એ મ્હોં મધુર કુમળું આજ કેવું ફરેલું !
ઓહો ! એવો હૃદયપલટો દર્દ લાખો પુકારે !

ઓહો ! એવો હૃદયપલટો સહેલ ના વાત કાંઈ,
ધીમે ધીમે મૃદુ કુસુમ જ્યાં વળતું વળ થાતું ;
ધીમે ધીમે નયન કુમળાં આગ રોવા શીખે જ્યાં ;
ધીમે ધીમે અમુર ખનવું દેવને જ્યાં ગમે છે !

આ હૃયાને અતુલવ નહીં પ્રેમમાં એ નશાનો,
એ સીમાની ઉપર ઉર-આ કોઈ કાલે ન ખોંચ્યું ;
બહાલી ! બહાલી ! તુજ દરદને કલ્પવા હું અશક્ત,
તું છે ત્યાં આ ઉર ફડફડી ખોંચવાને અશક્ત .

તારા જેવી મુજ હૃદયની ઉચ પ્રીતિ હશે ના,
તારા જેવું સહન કરવું તીવ્ર પામ્યો ન હું વા,
તારા જેવું જિગર કુમળું ન્હોંય મ્હાફું, નહીં તો
ધિક્કારોમાં મુજ હૃદયને ઢૂળવ્યું હોત મેં એ !

ઓહો ! કેવું મધુ મુખ હશે પ્રેમ ધિક્કાર થાતાં !
ઓહો ! કેવું મધુ મુખ હશે ત્યાગતાં સર્વ આશા !
પ્રીતિ અન્તે મરણ અથવા ફરતા કે નિરાશા :
એથી ખીજી જગત ઉપરે હોય તે દહાણ કેવી !

એ ધિક્કારો તુજ હૃદયને લેઈ જનાર માણી,
એ છૂરીને ગરદન ધરી શીર્ષ સોંપી દઉં હું ;
જાણું છું હું પણ નકી નકી કાલ એ આવતાં તો
એ છૂરી, એ હૃદય, કર એ ચાલશે નીર થાતાં !

કતલ જે કરવા કર ઉપડ્યો,
કુસુમ તે લઈને જ સહા લગ્યો !

જગતમાં પ્રણયી પ્રણયી સદા,
પ્રણયમાં ટકતી નવ કુંરતા.

૨૬ - ૧ - ૯૮.

યજ્ઞમાં આમન્ત્રણ

અશ્રુની સૈયારી ધારા :
સૈયારી નિઃશ્વાસે જ્વાળા :
પ્રેમની સૈયારી પીડા :
આ છે ખાકે સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

સાથી ના મૂકીને જાશે :
સાથી સાથે રાશે, ગાશે :
હિલની ખાક હિલે થાળાશે :
થાળો હર્ષે સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

શાનાં સૈયારી વિષુ સુખડાં ?
સૈયારી ત્યાં શાનાં દુઃખડાં ?
તોફાને હસવીશું સુખડા :
લાવો નૌકા સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

સૈયારી સપનામાં આવ્યાં .
કંઈની આ ભગવી ત્યાં લાવ્યાં :
ખેરાવી ને ના ખેરી કાં ?
આવો આવો, સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

બહાલાં ! આપું જે પામ્યો તે :
બહાલાં ! પામું જે આપ્યું છે :
સૈયારી જગવી 'તી હોળી :
લેવી સૈયારી ઝોળી - બહાલાં સૈયારી !

૯ - ૧ - ૯૮.

૪ રજાની માગણી

- ૪ ત્રોફયુ' બિગર ! તું છે ખુશી ! હાંવાં રજા દેવી' ઘટે !
ખાકી રહ્યા ઘા હોય તો બે ચાર હાથ, દેવા ઘટે !
- ૪ તહે' શું કયું, તે આ બદન ખોંટી બતાંવાતું નથી !
જંભરથી છોડી મગર કેં શ્વાસ તો દેવો ઘટે !
- ૪ અરજી હાથ કેલી થનારો કેદખાને ઠીક છે !
તેને ય પણ મેદાનની કેા હી હવા દેવી ઘટે !
માશૂક કે જુદમી નહીં મુઠાં મહોં પામે મળ !
લેવા મળ એ જુદમની આરામ તો દેવો ઘટે !
- ૪ છે જીવવું કે જીવવા મથવું ય રોવા કાજ છે !
તો આંસુકાની લાયકી એ પામવા દેવી ઘટે !
- ૪ રીખાય તેની :લજ્જતો શું રીખનારું જાણતું ?
થાક્યો નથી : તહોયે સનમ ! તાજો થવા દેવો ઘટે !
- ૪ આરામમાં આનન્દની આશા નથી રાખી હમે !
છે દહંથી દહે' જવું ! ત્યાં તો જવા દેવો ઘટે !
છે દહંને બદલાવવું તે દહીંઓની લહેર કેં !
જ્યાં ત્યાં બધે છે એ જ, પણ પૂરી તલબ કીધી બટે !
- ૪ ખંજર ચલાવી લાલ હાંથેલી કરી તુજ હાથની !
મહારી નહીં, તેની મગર કાંઈ કયા ખાવી ઘટે !
- ૪ માણું રજા, જાઉં લલે ; આખર કદમ તહારે જ હું !
બે ચાર દિન, બે ચાર યુગ, હાંવાં રજા દેવી ઘટે !

૨૨-૧-૯૮.

૪ શિકારીને

રહેવા દે ! રહેવા દે આ સંહાર, યુવાન ! તું ;
ઘટે ના ફેરતા આવી : વિશ્વ આશ્રમ સન્તતું.

- ✓ પંખીડાં, ફૂલડાં ફડાં, લતા આ, ઝરણાં, તરુ,
ઘટે ના ફૂર દૃષ્ટિ ત્યાં : વિશ્વ સૌન્દર્ય કુમળું .
- ✓ તીરથી પામવા પક્ષી વ્યર્થ આ ફૂરતા મથે ;
તીરથી પક્ષી તો ના ના કિન્તુ સ્થૂલ મળી શકે .
- ✓ પક્ષીને પામવાને તો છાનો તું સુષુ ગીતને,
પક્ષી તેના પ્રભુ સાથે હૈયામાં મળશે તહને .
- | સૌન્દર્યો વેડણી દેતાં ના ના સુન્દરતા મળે ;
| સૌન્દર્યો પામતા ખેલાં સૌન્દર્ય બનવું પડે .
- ✓ સૌન્દર્યે જેલવું, એ તો પ્રભુનો ઉપયોગ છે ;
પાવવું, પૂજવું એને, એ એનો ઉપયોગ છે .
- રહેવા દે ! રહેવા દે આ સંહાર, યુવાન ! તું ;
અથે છે આર્દ્રતા છાઈ તેમાં કે ભળવું ભલું .

૨૬ - ૧ - ૯૮ .

સ્વર્ગનો સાદ

- મરેલાંઓ ! સગાંઓને ભૂલી જાઓ : હમે જાણું ;
મરેલાં બહાલવાળાંને ફૂવા જાઓ : હમે જાણું .
- સગાં દેતાર દુનિયાને સગાઈ બહાલ સાથે ના ;
મરેલાં બહાલ વિષુ તે તો મરેલાં બહાલ વિષુ થાણું .
- ✓ અગોને એ અમારાંને મિલાવ્યા મોતને હાથે ;
હવે છોડી સગાંઓને ખરાં દિલદારને ચકાણું .
- સગાંઓ ! પિંડ ના દેશો : નહીં ખેંચે, નથી પ્રીતિ ;
ફૂવા એ બહાલવાળાં દે . બની વેલાં તહીં ચકાણું .
- અરે બહાલાં ! ફૂવા દેતાં સદા તેવી હળુ દેજો ;
તમારી એ તૃષા એ તો અહીંથી ખૂળ એ પાણું .

હવા દેવી ખુદાની છે ત્યાં રોશની એ એ ;
હવા એ જાગતાં સૂતાં સદા દેતાં 'નહી' ડાશું' .

સગાં ! તમ રક્તની અન્ય હમે તોડી બધી પૂરી ;
હવે તો સ્નેહમાં રૂળી વૃથા ના આગમાં દહાડું .
અહો બહાલાં ! સગાંઓથી સુલેહે મોતને પામી ,
અહીં બહેલાં ચડી આવો : બધાં એ સ્નેહમાં માશું' .

૧૦ - ૨ - ૬૮ .

દિલની વાત

‘દિલે હું વાત છુપેલી , સખી ! તુંથી કહેવી !
હૃદય અપ્યુ , બુદ્ધાઈ ત્યાં , સખી ! રાખે દેવી !

વ્યથા સહેતાં હજી ખોયું નથી હું સ્નેહી તાન ,
છૂટે ના એ , પ્રિયે ! હેયા તણી ખુશખો એવી !

જહીં ચૂસી જખમ ઉપભોગ લેતો મીઠો સ્નેહ
તહીં ખાવિન્દને સ્થાપી ઉરે ગાદી ?

✓ કહું જો અન્યને તો છે સુણી સુનારાં લાખ,
મગર ત્હારા વિના બાણું ન દિલ ખીણું સેવી !

દિલે છે વાત કેં ધીખી રહેલી : ઠાંઠે આવ ,
હૃદય અપુર્વ : બુદ્ધાઈ ત્યાં , સખી ! આવી કેવી !

૧૦ - ૨ - ૯૮ .

✓ સ્વાનગી

✓ કહીશ સઘળું , એમાં શંકા કરી ન કરી ઘટે :
કહીશ સઘળું , છુપું તુંથી કશું ન રહે , સખે !
કહીશ સઘળું , ક્યાં જો વિગ્ધે હશે સુણનાર જો ,
નવ કહી શકે એથી ખીજે અલાગી આહીં કયો ?

✓ સુજ નિગરમાં તુંને જ્યાં જ્યાં હશે ઉપયોગ , કે
સુજ નિગરમાં તુંને જ્યાંજ્યાં કયો ઉપલોગ છે ,
દહશ કહી જો તુંને , બહાલા ! રડી રડી સામઠું ,
સુજ હૃદયનું તાણું જેથી ખને ફરી કામઠું .

જગત ઉપરે દહોં કહેવા અને સુણવા સસું ,
પ્રભુનયનથી પુણ્યે ખીણું મળેલ નથી કશું ;
પ્રભુહૃદયનાં પ્યારાં તેથી દુઃખી દુખિયાં રહે ,
પછી દરદનાં ક્યાંથી આંહીં નિવારણ સાંપડે ?

પણ દરદની વાનોમાં છે નિવારણથી વધુ ,
✓ દરદમયને દહોં થાતાં ઘટે કંઈ આવડયું ;
કમનસીબને દહોં જો ના અહીં મળતાં નહી ,
દુઃખનસીબને દહોંનીજો ન ગોઠડી જો થતી .

જગતે દસક તેજ ત્હારે સ્થાને ઘણા પડદા હશે ,
અરે બહાલ મધ્યે જો અહીં જો જાને સુખતીયતા વિષે ?
તમારી જો તૃષા જો તો

જગત સહ એ આ હૈયે તો બધા પડદા કઠે,
પણ જગતને સુણી લેવા મળ્યું નવ લાન છે.

કહીશ સઘળું, ંહાલા ! તુંને, ભલે રકતાં કહું :
કહીશ સઘળું, ંહાલા ! તુંને, બધું મરતાં ચ હું :
| મુજ ભવિત તો ત્હારી હૂંફે અહીં ભવવા સમું,
| તુજ ચરણમાં ના તો ક્યાં હું પછી જઈને નમું ?

૧૨ - ૨ - ૬૮ .

✓ પ્યાલાને છેલ્લી સલામ

✓ ખુદાવું નર પાનારા ! સલામો છે ત્હને, પ્યાલા !
ન રો છોડી રહેને જાતાં : મળ્યો જ્યાં તોય ત્યાં જા, જા !

✓ સદા સાકી તણે હાથે ભરેલો તર ભર્યો રહેજો !
પડેલા આશકો ફિકકા : જરા લાલી તહીં દેજો !

પ્રથમ દહીં જિગર પાસે જઈ કે દહીં ભૂલાવી !
ઘડી ખેલાનની દેવી ખુદાઈ ત્યાં જ છે ત્હારી !

પછી ખાગો મહીં જાજો જહીં માશૂક હો આશક !
જિગરને ખોલતી આંખે નવાઈ ખોલજો ખેશક !

હમારું કોઈ પૂછે તો કહેજો આટલું, પ્યારા : -
“અરે ! એને ભરી પીતાં સખૂરી ના રહી, પ્યારા !”

બળી ત્હારી મજેદારી હસીને ખોલજો આવું : -
“ભરી દરિયા ચ ન્હાતાં એ જિગર ના ના નથે આવ્યું !”

જરી ફિલવું કહેતાં કે જહાં ઝિંદી બધું માગે !
પછી તો રોધને ગાજે, “બહુ પીતાં નશા લાગે !”

અરે ! રો ના ! ત્હને છોડી નથી કે સાધુ હું થાતો !
ત્હને ધિષ્ઠારનારી એ જળાંચામાં નથી જતો !

પરી, ખ્યાલુ ખેલિસ્તે એ , ખુદાનો હાથ જ્યાં સાકી :
જહાંમાં તો પછી પીવા રજા , હક હોય કાં બાકી ?

Y ત્હને ને આ શરાબોને જહાં પાપી કહેતી હો !
ખુદા લોગાં ઉપર રાજી . જહાં કાઢી થનારી છો !

Y ખરી તો મહેરબાની જે પહેલાં પાપને ભેદે ;
બધી ચતુરાઈને તો આ ક્યા દેતાં બધાં એ છે !

Y હમારી તો ખૂરાઈમાં અધૂર કાંઈ એ છે ના !
મગર મૌલા ખુદાઈમા અધૂરો કાંઈ એ છે ના !

સલા ખ્યાલા ! અરે ! રો ના ! સનમ ત્હારી ત્હને આપું !
ત્હને માશૂકની જેલે સીસાની સાથ હું ટાંચું !

મગર તુંને , શરાબોને અહી કાં રાખવાં હાવાં ?
હમારાં ઠકં તો ભૂલી જવાતાં ના , નથી જવાં !

હમારા બાગની સડકે સનમ દેતી કદમ ના ના !
રસીલા તું મળઓના મળ જ્યાં હોય ત્યાં જા જા !

મગર છેલ્લે સનમને તું કહેતો આટલું જાજે : -
“ અરે લોળી ! પરહેઝીથી જરા છૂટી હવે થાજે !

“ અને દિલદાર ત્હારાને ઠંદન છેલ્લે નહીં કરજે !

“ મગર તેની કરી મિટ્ટી શરાબે ભેળવી દેજે !

કરીને ખૂચ એનાં તું સીસા પર રાખજે નિત્યે !
“ ભરી પીતા પછી એને જરા સંભારજે નિત્યે ! ”

હવે કિસ્મત લલુ ત્હારું હજો ત્હારી સહે , બહાલા !
જિગરની આ હવે છેલ્લી સલામો છે ત્હને , ખ્યાલા !

✓ હમારી સ્થિતિ - હમારું કિસ્મત

- હમારે તો અમનમાંથી ગુલોના ખાર છે આવ્યા !
 હમારે તો જહાંમાંથી બધે જહાદ છે આવ્યા !
- ✓ નથી પીનારને કોને હમારું ખૂન આ લાવ્યું !
 ઝુકેલી કોઠ પર ખંજર ન દેવું કોણને ફાવ્યું ?
 હમારું ખૂન દિલબરને શીશી શરખત તણી ઠેરી !
 હમોને તેગ એની એ દવાએ દર્દની ઠેરી !
- ✓ અરે ! જે અન્યની આંખે ડરે છે આંજતાં સુરમે -
 હમારી આંખનો તે તો કરીને આંજતી સુરમે !
 હમે જેને અમી માન્યું, હમોથી દૂર એ ચાલ્યું !
 જિજરથી ઝેરનું ખ્યાલું તસુ એ દૂર ના ચાલ્યું !
- હમોને આ જહાંઓનો બતાવ્યો માશૂકે રસ્તો !
 સનમ જેવી જહાં તેવી, બધે એ એક છે રસ્તો !
- ✓ નકી એ એ જ ખંજરથી હમોને કોઈ દી ખોશે !
 પછી તો રોઈને અછલ બધી પાતાની એ ખોશે !
- કબરમાં જ્યાં હમે જશું ફૂલો ત્યાં આવશે દેવા !
 મગર આ ઝિન્દગીમાં તો બની લાલા સદા દેવા !
- અરેરે ! આશકોની તો વધારે મોત છે કિસ્મત !
 સનમને જીવનારાની નહીં કોડી તણી કિસ્મત !
- શરાબો પી હમોએ એ સુખોમાં લાન ના રાખ્યું !
 સુખોનું દૂરનું નામે હવે તો છે દિલે રાખ્યું !
- નહીં જે આપતા તેને હવે આ માગવું આવ્યું !
 ખૂર એ માગવું આવ્યું મગર માગ્યે ન કું આવ્યું !

મળેલું માગતાં જેને નહીં તે માગતાં આપે !
ખુદાએ ના ત્હને આપ્યું ! પછી તુ શું મ્હને આપે ?

લિખારી સૌ લિખારીથી જહાંમાં લીખ માગે છે !
હમારું કિસ્મતે કાંઈ સદા એવું જ માગે છે !

૨૨ - ૪ - ૬૮ .

પ્રિયાને પ્રાર્થના - સન્નિપાત

લવાતું આણું કે : ધરીશ નવ તેણું હાથ , પ્રિયે !
પ્રિયે ! મૃત્યુવેળા લવન કરતાં હૃદય સઘળાં !
પછી મૃત્યુમાં તો નથી નથી કશું કાંઈ વધતું ,
નથી છેડું તેને , હુકમ કર હુ તત્પર , પ્રિયે !

કહેવાનું મીઠું હજી સુધી , પ્રિયે ! છે બની શક્યું ,
નથી ખૂંચાવ્યો મ્હેં તુજ ઉર મહીં કંટક કરી ,
ત્હને ખૂંચ્યાં એ તો કુસુમ સહુ મ્હારા હૃદયનાં ,
પ્રિયે ! કેવું ભાગ્ય ! પ્રસૂત તુજને કંટક દિશ્યાં !

મશાલો પ્રીતિની તુજ જિગરની ત્હેં પણ રચી ,
રચ્યું તેની પાસે મુજ જિગરને નૃત્ય કરવું ;
પરન્તુ સાચો તો પ્રણયભડકો જે સળગતાં ,
પતંગોની પાખો ધસડી કરતો ભસ્મ સઘળી .

પ્રિયે ! એ વલ્લિમાં મુજ દિલ તાણી પાંખ સળગી ,
હવે ત્હારી પાસે નવ થઈ શકે નૃત્ય કરવું ;
હવે તો ત્યાં છેલ્લો મુજ જીવનના પ્રવાસ વહતા ,
વસન્તોમાં જેથી મુજ જીવિતને પાનખર આ !

ઘણાંઓને લાવે પ્રણય સુખની માળ સઘળી ,
વિનોદો જૂઠા એ સુખથી મુખ છો એ હસવતા ;

મહેને તો હથેલી સરળી દુઃખમાંથી જ મળતી,
સળી માટે રોતાં કંઈક હતી શાન્તિ હજી સુધી.

પ્રિયે ! એ મહેરાનું કવન કર શ્વાધા કરી કરી,
જરા ગાળે ગાળે હજી પણ, પ્રિયે ! સૌમ્ય સળીનું ;
અરે ! છેલ્લાં સ્વપ્નો અઘટિત કહી બૂંસીશ નહીં,
ખંધું તું માને તે તુજ સહ રહું છો, કહીશ ના.

અગાડી ના ફેળે સુજ હૃદયની મૂર્તિ મધુરી,
ખૂરાઈ તહારે જો કથન કરવી તો દૂર જાણે ;
પ્રિયે ! ભક્તોની આ ઘટિત નવ કે આળ કરવી,
નથી સહેવાતું તો સુજ હૃદયને દૂર કર તું.

ન કષ્ટોની શિલ્પા કદિ પણ સહી ભક્ત શકતાં,
પ્રિયે ! શ્રદ્ધાલુ છો સુખથી નિજ શ્રદ્ધા સહ રહે ;
પ્રભુને મ્હાળે તું, સુજ પ્રભુ નહીં કે અવર છે,
ત્હને પાંખાણો તે સુજ જિગરતું જીવન હ્યું.

સુણે તું તહોયે શું ? સુણીશ નહિ તહોયે નવ કશું,
હ્યું છે મ્હારે તો તુજ પદ કને રોઈ મરવું ;
પ્રભુ આ હેયાનો તુજ ઘર મહીં વાસ કરતો,
પ્રિયે ! ભીષું તેને ગણીશ કહું ના આ ગરજને.

રુચે તે રીતે તું સુજ પ્રભુ તણું દાન કરજે,
ખતાવે શી રીતિ ગરજ વળી જે યાચક ઠયો ?
હું તો ઘેલો એના અધરરસનો લોહુપ સદા,
અને ચાવીતાણું અમર રસતું એ તુજ કને.

ત્હને જો મુશકેલી કંઈ કંઈ હશે તહોયે પણ શું ?
કદાપિ તે દાને તુજ કર ન લાંબો થઈ શકે ?
અરે ! દાતાશની સ્થિતિ ન નિરખે યાચક કહી,
પ્રિયે ! ખીજે ભૂખ્યાં હૃદય નવ ધોખો ધરી શકે.

નહી તું હે તો હું સુજ શિર ધરી દાઢર પરે,
મરી ખાકે થાતાં રડીશ પદની ધૂળ ખનતાં;
ન આવો કોઈને હજુ સુધી હશે ચાચક મળ્યો,
વળી તુથી અન્યે પ્રભુ તણી હશે લૂંટ ન કરી.

પ્રિયે ! હું બાણું છું, સુજ હૃદયધન્યુનું નહિ મળે,
છતાં ત્હારી પાસે રહન કરવા ટેવ જ પડી;
અરે ! કિન્તુ ત્હારો કર ઉપડશે દાન કરવા,
પછી તો બાણું છું સુજ ઉર નહીં ચાચક રહે.

પ્રિયે ! હું બાણું છું રહન સુજ તુને હુંખ કરે,
છતાં એ રોવાનું કમનસીબ છુપુ નવ રહે;
ઘણાં સન્નિપાતે જખમી દિલ જેવાં ખડખડે,
ગણી તેવો જૂઠી પણ જરૂર 'હાહા' જ કરજે

૨૪-૪-૬૮.

દિલને દિલાસો

વનેશી એ સીતા તુજ તરફ પાછી જ કરશે-
અરે ! જેનો ચહેરો ઘડીક છુપી ચાલ્યો ! રડીશ ના !
હવે ના રોજે-હો ! સહુ હુંખ તણા વાસ મહીં એ-
સૂકેલી ભૂમિથી હજુ પણ પુલો એ નિકળશે.

અને છૂપા દંટે હૃદય મણુમાં જે ઢળી પડ્યું-
તૂટેલા હૈયા રે ! સુખ કરી ત્હને હાથ ધરશે !
પ્રભુ ! શાન્તિ હોજો ક્ષુભિત ઉરને ! તું રડીશ ના !
રહે તો કોને ના ! તુજ સમ ખહું ના ગત થયું ?

હવે ના રોજે તું ! મધુ સમય ત્હારા જીવિતનો
હજુ ફૂટી નીલો તુજ ગૃહ તણો ખાગ રચશે !

✓ અને પાળેલાં એ તુજ પ્રમનનાં પંખી સઘળાં
શિરે પુષ્પોનાં એ પડ પર પડે કૈંક ધરશે !

નહીં છૂપી ચાવી પ્રભુકર તણી તું લઈ શકે,
✓ છતાં પ્રીતિથી છે અગમગ થતી એ જ્વનિકા !
પ્રભુ રોનારાંને રુદન કરવાનું જ ધરતો !
અરે ! રો ના ! આશા તુજ જિગરમાં છે પ્રકટતી !

જશે આ દ્રહાડો ને ગત પણ થશે કાલ, અથવા
હશે ત્હારો વારો હજી પણ જરા દૂર અધિકો !
ફરતા અકે આ તુજ ઉરરચું પ્રાપ્ત બનશે !
અરે ! રો ના, હૈયા ! તુજ સહુ અધીરાઈ અમથી !

સુવર્ણી થાશે એ રવિ તુજ કદી કિસ્મત તણો,
બધાં કાળાં પાનાં ઉપર નવ ગાળ હરિ તણી ;
ધરે ધીમે ધીમે હૃદયમગરના હૃદય સ્થિરતા,
બધા નીલા કાંટા કુસુમ ધરતા ! તું રડીશ ના !

અહો ! યાત્રાહુ ! તું ક્ષિતિજ પર તો દષ્ટિ કરજે !
રહે છે શાને તું ? મૃગજલ ગધે હોય નહિ - હો !
સુનેરી રેતીની મધુર પુશળો માનસરની
નથી શું ત્હારું આ મગજ તર આપું ય કરતી !

વૃથા કાંટા ત્હારા ઉર પર કરે છે ઉઝરડા !
✓ અહો ! હાવાં તો આ ફૂટતી ક્લીને મોર ટહુકે !
પ્રભુ ઠારો ત્હારું ધગધગ થતું રક્ત સઘળું !
બહુ છે બેવાનું ! નયન નવ ફેડીશ રડતાં !

બધી વેળાં ભે કે તુજ ભવિતનો મહેલ ડગતો
અને ચોપાસે આ મરણનદ મોટો ઘુઘવતો ;
✓ રહે છાંતું રો ના ! જલ ઉપર નૌકા તરી શકે,
કિનારે ઇચ્છેલે અનિલ શબ ત્હારો લઈ જશે .

ખરું છે કે - પાસે નહિ નહિ જ કેા બન્દર દિસે ,
 ખરું, છે કે જંગી ગડગડ થતા લોઠ ઉછળે ;
 ય ખધી દહેરી કિન્તુ ઘસડી વહેતી એક જ સ્થળે ,
 જહીં બોલો ફેંકી થઈશ હલકું તું રડીશ ના !

ખરું ! તહારાં મિત્રો તુજ બિગરની કાતર બન્યાં !
 ય ખરું ! તહારી સૂકી રસહીણુ થઈ આ ઝૂંપડી એ !
 ખરું ! તું વંટોળે ગગન ચડવા તત્પર થયું !
 પકથું વારે વારે શિથિલ સઘળા આ અવયવો !

રહે છાતું ! એ તો વિભુઉર તણું ઇન્દ્રિય બન્યું !
 રહે છાતું ! ના ના ઘટિત નબળાઈ પ્રકટવી !
 જનોને જૂઠું આ રહેન તુજ ભાસી હસવતું !
 ખરું તો ના ફાટે કથમ હજી સુધી ? તું રડીશ ના !

બધાં મેમી અશ્રુ પ્રભુ ઉપર બેઠો ગણી રહ્યો !
 ન રો ! એને દહીં સહુ બિગરની જાણ સઘળી !
 સુણાઈ તહારી એ કતલ દિલની માંઠગી ખધી !
 દવા દેશે ! રો ના ! અકસીર તહી ઔષધિ બને !

હવે દે ગીતાનું તુજ હૃદયને ગાન કરવા !
 ઘડી લે એનાથી સહુ થ તુજ સંસાર સવળો !
 ન રોજે મહારું તું પણ કદિ મહેને પૂછીશ નહીં !
 પરન્તુ રોતાં તું સુજ મન તણી વાત કરતું !

“ સુવર્ણે આજે તો રહેન કરતા પથ્થર જડું !
 “ ક્યે દુહાડે કિન્તુ જરૂર જડશે કોણુ હિરલા ? ”
 કહું છું હું એ તે સુખથી કથને તું પણ ભલે !
 છતાં રોઈ શાને કવન કરવું ? તું રડીશ ના .

૪ ઝંઘ લે તું નિરાંતે

સૂ નીરાંતે ! ગડગડ થવા સિન્ધુને ટેવ જૂની !
એની લાપા સમજી ન શક્યો કોઈ એ છે ખલાસી ;
તોફાનો આ પ્રણય રચતા બહાણીની સાથ છે ને !
સૂ નીરાંતે ! રમત કરતાં કોઈ જીતે : પડે છે !

સૂ નીરાંતે ! મગર તરતાં આવડે કેં લહે છે ?
તે શીખેલું નવ ભૂટી શકે, ઊંઘ ક્યાંથી નીરાંતે !
ભૂટી જા કે હળુ વધુ જરા મહાવરો તું કરી દે !
વા પી પ્યાલો હરિ હરિ કરી, ઊંઘ લે તું નીરાંતે .

૨૮ - ૪ - ૬૮ .

૪ પ્રથમ નિરાશા

આશાની પીડા વીતી છે !
અશ્રુધારા ના વીતી છે !
કાળસુખે જાવા પ્રીતિ છે !
વીતી છે તે વીતી છે !

આશાના મણુ હાવાં લાવે !
કોણ ફરી ક્યાંથી એ લાવે !
આશા કોણે કાં લૂંટી 'તી ?
કોણે જાણતું , શું વીતી 'તી ?

આશા તો આ ઉરને નહતી !
કોઈ અન્યને એ તો રહતી !
કોઈ કોઈ દી તમ પદમાં તો
બહાલાં ! પુખ્ત જની પડતી 'તી !

પીડા તો પીડા એ મહારી !
કાંઈ નથી તેથી તો સારી !

વીતી છે વીતી છે એ તો
મીઠી લાચારી !

હાવાં આંસુ એ ના ઉઠ્યાં !
રોવાનાં ગીતો એ સૂનાં !
જીભા જીવનની વીતી છે !
મોત તણી થંડી જીતી છે !

હૈયે શ્વાસો તહોય ફરે આ !
કંઠ મહીં નિઃશ્વાસ તરે આ !
બહાલાં ! કાષ્ટ બળ્યું આ જીવે !
શું વીતી ? શું ના વીતી છે ?

૧ - ૫ - ૬૮ .

✓ જીવનહાનિ-ચોવીશ વર્ષ

ફૂટી ગયેલ ઘટની ઘટમાલ જેવાં
✓ મહારાં ફર્યાં વરસ : જીવનબાગ સૂક્યો ;
એકેય બિન્દુ નવ ચોવીશ અઠમાંથી ,
વા કોઈ એ ન ઘટમાલ સમારનાઈં .

સેવા બજી ન પ્રભુની કરી કોઈ દી એ ,
બાકી રહી સહુય ચેતનહીન આશા ;
તેમાં પરન્તુ ઉરને ફરિયાદ ના કે ,
નયે ગુલાબ કહીં કટકને રહીને !

મહારં સદાય સહુવું સહુ છે સર્લું મહે ,
✓ માળી તણો કર સુખે જ્યમ પુષ્પ સહેતાં ;
મહારી ગરીબ કવિતા બસ કાંઈ રોતી -
તેવી પ્રભુ પણ ક્ષમા સહનારને દે .

૪ હું વિશ્વનો નહિ જ કે ઉપયોગ નાણું,
કે ખેદમાં ગતિ તણું ઉર મૌન ધારે;
મહારો હિસાબ વિધિ પાસ કયો ન લાંબો,
જીવ્યો, મરીશ : જ્યમ તારક ત્યાં ખરે છે.

૪ સેવા તણી ગરજ છે વિભુને ન મહારી,
નૌકા તણી ગરજ ના જ્યમ સિન્ધુ રાખે;
સૂઈ ઉભા રહી પ્રકાશની રાહ જોવી,
તેમાં ય એ જ હરિની બજતી જ સેવા.

આ શુષ્ક પાનખર શી મુજ દગ્ધ આશા,
તેને પરન્તુ હજી છે ફરિયાદ કાંઈ;
ફિઝાશ આ રુધિરની રડવી નથી કે,
એ પ્રેમનો તડફડાટ બધો ગયો છે.

જે સર્વદા સહજપ્રાપ્ય તણ દહને
જે લાઘવું કઠિન ત્યાં નિજ તીર તાકે -
તે પ્રેમને ઘટિત અશ્રુ બધાં ય આ છે:
તેમાં કશી ય ફરિયાદ કરી ન છાજે.

કિન્તુ વસન્તસમયે સહુ પુષ્પ ખીલે,
તોફાન સિન્ધુજલનાં શરદે શમે છે;
જ્યાં શાન્તિનો સમય માનવીઓ ગણે સૌ -
ત્યાં દર્શને ન હજી શાન્તિ તણું હું પામ્યો !

ગાદ્યા ગઈ જ, ગત યૌવન છે થયું, ને
મૃત્યુ તણા ય પડઘા શ્રવણે સુણાતા;
રહોયે રહે તરસમાં મરતો બપેયો -
ને પિંજરા હૃદયને ફરિયાદ રાવી.

મહારોં સ્વજાનોં

જેણે ખજાનો જ્યાં કર્યો તેનું જિગર ત્યાં ત્યાં નક્કી ;
જેનું જિગર જ્યાં જ્યાં કર્યું તેની કરી ત્યાં જિન્દગી !

હાવાં મોતની એ મહફિલે , મૂડી હવે જો મોતમાં ,
ચાવી ખજાનાની રહે ! તો ઝેરના ખ્યાલા ઘણા
મહેતલ ન હાં પૂરી અને ? બેલાન જો પીને બન્યા ,
શું એ જ માંગે આંખડી ! તે દહેરમા જાવું પતી !

આ અશ્મની ફૂરખીતને જો મેઘલીની વાદળી ,
શું રૂપ તે મોતે હશે ! માશૂકની સાડી બની ,
ક્યાં એ સનમ ! ક્યાં મોત એ ત્યાં એ છળી એ મોતની ,
પલટયો ખજાનો શું બની ? આજે નજર આગળ ખડી !

ના ના કુલોવાળી સનમ ! જ્યાં જ્યાં દીકારો માશૂકી :
ના દસ્કિના હાથે ઠકન ! જ્યાં એ જ ગાલોની સ્મૃતિ :
આકાશનું હોળે કકન ! તે તે શુલોની એ કક્કી
મુજ ત્યાં જિગર ! ત્યાં જિન્દગી ! ચીઘે મોત સામી આંગળી !

માશૂક ખ્યારી સવને ! મ્હારો ખજાનો જોઈ હું !
આ મોત તો કે ના ગમે ! છે પાસ હાં ના દેઈ હું ?
મ્હારા જિગરને જો દમે , માશૂક વરવી હાં ગણુ ?
તે મોત માશૂક છે કરી ! લાગી નજર તો એ લણી !

એથી સનમ ખડીતી હતી ! એ રીઝતી કે ખીજતી
એ દૂર : હું રાજી નક્કી ! ત્હોથે સનમ ફૂડી હતી !
પાસે હવે લાગ્યે ખુશી ! શું મોત છે એની છળી !
આશા એ હમારી ઈદની ! કેવી શિકલ , રે રે ! કરી !

મ્હારી સનમના ઝુલ્ફની પહેલી અઘડી આવતાં
શાહી હમે જોઈ નહીં ! શું એ મુખો આવાં ચતાં ?
જેવી સફેદી એ નથી ! શું મોતના એ મોતમાં ?
હાહી , સફેદી મોતની ! તેના પુઠાપા એ વળી !

“રે! જો! સનમ! રે! જો! સનમ!
“ત્હારા જલાઓ કર ખતમ!
“દેખાડી ત્હારું દે ખદન!
“તું તું સનમ! ભૂલું નહીં!”

એ જોલતાં એ શી કરે!
એ લાલ રંગો શા તરે!
સુન્દર અધરી તો કરે!
ત્હોરે ન કાં લેહું હજી!

જે મત્ત તરુઓ મદ્દ ઝરે:
જે કેદમાં વેલી ચડે:
તે આંસુડાં ખારાં બને,
સુરભે ગઈ! વેલી કહીં!

જડ વૃક્ષ થઈ એ ઝૂરવું!
શશીહીન વા હસુહું થવું!
દૃઢ સ્ત્રીદને બનવું કશું!
નકી મોત કોમલ પ્રીતડી!

કે કોઈને શું ના ગમી
આવે સનમ! જે આપથી?
તું લીખતો તે આ ઉભી!
જા, પુણ્યશાલી! ભેટની!

દેતો ખબનાઓ ખુદા,
એ પામતાં તે પાપ શાં!
તું કાલનો થઈ આવ જા!
જા, પુણ્યશાલી! ભેટની!

૧૯ - ૫ - ૯૮,

બહાલાં

બહાલાંને બહાલાંની પીડા!
ભૂખતાં અશ્રુ એ કીડા!
મહારાં ત્હારાં : ત્હારાં મહારાં :
એ હુબડાં સુખડાં સુખડાં !
મહારાં તો દુઃખ સૌ મહારાં છે !
બહાલાંને સુખ સૌ બહાલાં છે !
દેવાયાં જોવાને એ તો
મહારાં દુખડાં છે !
દેવાયાંને ના લાગે કેં !
દેવાતાં હસવું જાગે કેં !
મહારે તો રાવું ને રાવું,
જૂવું તાજું કેં !

ઠંડાલાં ! ટેવ મહને એ બાઝી !
 ઘોખાની વીડા સૌ દાઝી !
 તહેાથે આ દાવા ધીએ તે
 ખોટી છે બાણ !

૨૪-૫-૯૮.

ઘોવાતું ચિત્ત

નયને જલ એ વહતાં રડતો !
 સુખમાં પછી હું ન મહને ગમતો !
 સુજથી પણ આ સુજ ચિત્ત બને શુભ
 એ સહવું કયમ ? ના સમજ્યો !

હર ખહાર વહી જ ઉરત્વ જતું !
 Y જલથી જયમ ફર જલત્વ બને , અહ !
 મીન ગરીબ રહે : ન મરે , અહ !
 એ સહતાં ચ સહું ન થતું !

૨૫ - ૫ - ૯૮ .

જેને વીતી ગઈ

‘ જેને વીતી તે તો જાણે ,’
 જખમી એવું માની મ્હાણે ;
 ખોખામાં શિર ધરવા આણે ,
 ત્યાં આ ખંજર શું ?

જેને વીતી તે જાણે છે : -
 “ હાં ! કેં વીતે તો તું ને છે !
 “ વીતે તો છેને વીતે છે !
 “ વીતે એમાં શું ? ”

જેને વીતી ગઈ સંસારે,
તે તો બેપરવાઈ ધારે !
વીતે છે તેને તો,
જેને વીતી તે લાઘ્યે શું ?
જેને વીતી તે સાથે શું ?

વીજ વાદળી સાથે જાતી,
કાલે : ગઈ : આજે ભૂલાતી !
સૂકાઈ ડોરી છાતી થઈ,
જેને વીતી ગઈ !

૧ - ૬ - ૬૮ .

શંકાશીલ

ચીરે પડ્યો હૃદયની સુજ આરસીમાં,
જેમાં સખીવદનનું પ્રતિબિમ્બ ડેચું ;
રે ! એ છબી થ વિરહે કટકા ગની બે
બે લાગમાં ગ્રહિત અમ્બકની કલી શી !

શું સત્ય એ પ્રણયદર્શન સ્વપ્નનું, કે
આ આરસી તૂટી ગયેલ તૂટ્યું જ દેખે ?
ચીરાય છે હૃદય એ સખીનું અધિકું,
કે ફાટ આ જિગરની અધિકી બને છે ?

અન્ધાર છે વિકટ : જ્ઞાન રહ્યું નથી કે,
જે પ્રેમથી હૃદય પ્રેમથી અસ્ત પામ્યું !
જેવી ઉઠે વીજળી વાદળી સાથે કિન્તુ
એ મેઘનો જ અતિયોગ થતાં છુપાતી !

છાતી તણું શયન પાધરતો હતો, ને
જે કાજ અંગ સુજતું કરતો અશીશું,
તે એ ન આજ સુજ સાદ સુણી ઉઠે આ,
કે નાદતું ગગન વાહક ના બને છે ?

ઉન્માદથી નયન અન્ધ નથી થયાં આ,
ફાટી પડ્યા ન હૃદયે અથવા વિઠારો;
છે ઠઠું તો સમય કેં નહિ શૂન્યતાનો,
તહોયે વિચાર ગતિ કેમ કરી શકે ના ?

છે લોભ કીર્તિ, સુખ વા ચશનો ન કાંઈ,
છે લેશ એ વિષયની રજ ના અરીસો;
છે કાંઈ કેઈ મુખતું; પણ તે ન હાવાં,
છે લોભ તો હૃદ ચૂક્યો સઘળી સલામી.

રે ક્રોધ ! એ ઝનૂન રાક્ષસનું બિચારું.
ક્યારે હતું ? ક્યમ ગયું ? નવ તે ચ જાણું !
પહેલી ટકોર ઉરમાં અડતાં ખરું એ,
ધારા પડી જલ તણી જ્યમ ચૂર્ણ થાય !

કંગાલને ન મદ તો ઘટતો કશે એ,
ભિખારીને કદિ ચ સમ્ભવતોય ના ના;
એના સદા સહુ ચ તીર બની જ ખૂઠા
આ આરસી ઉપર ડાર કરી શક્યા ના.

હા કામ ! એ કુસુમતીર સ્મૃતિ મહીં છે,
એના શુભાખમય કંટકના ત્રણો આ,
હા દેવ કામ ! સદુ યૌવનની પતાકા,
તે કેં હસે, નવ હશે, ઉરફાટ માંહી.

એ લાગણી ઉપર રૂઢેમ જરા ઘટે છે,
જે છાયમાં વિષય અન્ય ઉડી જતા સૌ;

જે એક પ્યારશરણે જ સદૈવ ખેલે,
સ્વાભાવિકી શી ઉપભોગની યોગ્યતા ત્યાં !

યે કામનીય પણ લક્ષ્મ તણી ચ મૂર્તિ
ના છે રહી હૃદયમાં રતિ કાજ હાવાં ;
એ દંશનું વિષ બધું ઉતર્યું દિસે છે,
ઘેરાય આ નયન તો પણ કેમ આવાં !

સૌન્દર્યપૂજન ઉરે અધિકાર પામ્યું -
તે ભાવદષ્ટિ પણ છેક સરી પડે છે !
છે કાલની કરવતી સઘળે ઘસાઈ,
તૂટી ગયેલ પણ નિર્મલ આરસી આ .

માશૂકની પ્રતિકૃતિ પણ કેમ આવી ?
જેવી દિસે ફૂલી રહેલ ઝરે તૂટેલી !
શું ઝાંઝવાં જલ અને જલ ઝાંઝવાં છે
કે આ કુરંગ તરસ્યું ફફડે ખિચાઈ ?

કે 'સ્વચ્છતા તણી કણી પણ સ્વચ્છ જોતી ,'
એ વેણ શું પ્રભુ તણું લલચાવવાને ? !
કે આરસી ઉપર અશ્રુ હળુ પડ્યાં તે
લૂછી સુકી કરી ભુકી કરવી પડે શું ?

કે સત્ત્વ માનવી તણું વિપયો જ સર્વે,
જે તોડતાં સહુ ચ જીવન સાથ તૂટે ?
કે શું અપકવ ફલ મેં ઉચકી લીધું છે -
જેથી ન ખીજ બન્યું જાલ થકી નિરાળું ?

કે શું અનન્ત યુગની મુજ આરસી આ
જાણી શકી ન હેણુ વિશ્વ તણી ગતિ કેં ?
હું આ અહીં પવનવેગ વતી ઉડું તે
છે પાત કે પ્રિય લાણી ચડવું હશે આ !

મહાર્જી હજી રણ વધુ વધુ શુધ્ધ થાતું ,
જાણે ફરી જીવિત પથ્થરમાં વહે આ !
છે વિશ્વમાં સહુ ય એક લાણી જતિમાં ,
તો મોક્ષ , જ્ઞાન , સહુ પથ્થરમૂર્તિઓ શું !

માશૂક ધૂળ ! પછી આશક ધૂળ ખેલો !
શુ પ્રેમપક્ષી બસ એક જ પાંખવાળું ?
શું ધૂળ ધૂળ મહી ધૂળ થકી ઉડે આ ?
શું સ્વાર્પણો , પ્રણય , ધૂળ તણાં જ નામો ?

મહારી સખી હજી ય અક્ષર ઉચ્ચરે ના !
શંકા તણી કસૂર માફ કરી શકે ના !
હોવાં ન સાદ પણ કંઠથી નિકળે આ !
એ ક્યાં હશે સમય માશૂકે જ્યાં પુકારે !

ગ્રીષ્મે મયૂર ટહુકયે નવ મેઘ આવે !
માશૂકને નાહું જ આશક્ત કશું એ !
ચીરાય છે હૃદય એ સખીનું અધિક ,
કે ફાટ આ જિજારની અધિકી બને છે ?

૩ - ૬ - ૬૮ .

एक आशा

બહાલા ! જૂદાઈ તો આવે ,
આંખો આસુ મિથ્યા લાવે ;
યાદી એટલડી રૂંઢવાની -
એ એ રાવાને !

દૂર દાઝવું જો ના થાયે ,
જો ના ફૂંડાડાથી ચોલાયે -

જો યાદી ના કે લાવે તો -
મૂલી જાવા આશાઓ !

૪ - ૬ - ૯૮ .

एकलो बोल

“આહું છું,” બાલે ! તું કહે છે :
તો કાં આંખ મહીં ના એ છે ?
ના કાં એ ગાલે છે રમતું -
ખેલાડી ચેલું ? આનન્દી ચેલું ?

મહારામાં એક જ માં તહારો
હૈયે હોત ઠલાઓ ભારો :
તો - તો બહાલી બાલે !
આવી કંગાલી શાને ?
શાને દેવાતે બાલે ?

જ્યાં જ્યાં લેટો થાતો , બાલે !
ત્યાં આ રક્ત ઉછાળે બાલે !
થંડું ત્યાં તહાઈ તો બાલે -
એએ ઉત્તર શો ?

બોલ એકલો તુજ દિલ બોલે !
મહારું નામ મૃદુ શી બોલે !
તહોયે આ ઉરના જુસ્સા ના
તવ હૈયું ફાલે !
બાલે ! તવ હૈયું ફાલે !

જોને - પરબખાં તહારાં એ
આ ઝોખે દો દી શાં આવે !

તહોયે હિમલયા [સન્ધુની
શરદી કા લાવે ?
ખાલે ! શરદી કા લાવે ?

શબ્દ માત્ર શુ હું જેવાને ?
Y ખાલેલા તું જેવીના એ !
પ્રીતિ શી ? જે ના છે ખાલે -
લાલે કે ચાલે !

શતે સપને તું આવે છે .
ત્યા તો કે જૂઠું લાવે છે !
કમ્પે કમ્પ, સ્મિતે સ્મિત, ખાલે !
સપનાં તો મ્હાલે !

સપનાં તો સપનાં સપના છે !
જગી જોતાં શા ખપનાં છે ?
લેટન્ટાં અહિંયા તો ખાયે
પ્રતિમા આરસની !

ખાલે ! આ હૈયે ચર્મપાતાં -
જો તું ને સુખલાન કશું ના ,
તો તું કાઢી હોશે !
તો તું સુંદર હોશે !
નિત્યે નિર્મલ હોશે -
કિંતુ પ્રીતિ કયા ?

નહાસી જતી મૃગીને ઘવાયેલો મૃગ

જરા પાસે ! જરા પાસે ! પારાધિ હજી દૂર છે ;
ચોટેલો કાળજે ઝેરી તાલે ઘા અતિ દૂર છે .

ન તીર સાથે હણનાર ખેડોયે ,
૪ ઘા સાથ ના જીવ જતો રહે છે ;
ઠયો નથી ઘા : હજી રકત ઉન્હું ,
હજી રહ્યું સ્નેહનું લાન જૂનું .

સૌન્દર્ય આ વિશ્વ તણું ન ભોવા
૫ છે કાલ છેલ્લો ઉપલોગનો આ ;
ત્હારી , પ્રિયે ! એક જ દષ્ટિ લેવા
હજી ય ઇચ્છા હૃદયે ભરેલ છે .

હવે ટોળું બધું મહારું નહાસી દૂર જતું ભલે ;
વેદના ઠારવા કિન્તુ ઠેરવું તુજને ઘટે .

બધે ય ખેલી નિજ જિન્દગી શું ?
હજી શું એ ત્રાસથી કમ્પતી તું ?
છે તીર કે અન્ય ન છૂટવાનો !
દીર્ઘાયુ તું સાથ કુરંગ આ હો !

નથી અહીં વૈરીનું વૈર લેવું ,
૫ નથી અહીં શોણિતખિન્દુ દેવું ;
અહીં રડું સ્નેહનું દર્દ રહેવું ,
તહીં ય સ્વસ્નેહની આ શી ભીરતા !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! મહારો આ પ્રભુ ચાટવા !
અરે ! બહાલી ! હવે તો આ લાગે છે સ્વર ફાટવા !

ભીરુ બન્યાં અંગ બધાં ચ જેનાં,
 દેવાં મૃદુ બહાલ સદૈવ તેના !
 બહાલી ! છતાં એ સહુ સ્નેહ કાયા,
 સૌન્દર્ય જે ભવ્ય બની શકે ના .

એ શું બધી દેહ તણી જ આયા ?
 આત્મા પરે પ્રેમની શું ન છાયા !
 માની હતી પ્રીતિ વિશાલકાયા,
 તહીં ચ આવી લઘુતા ભરેલ શી !

૪ સ્નેહને તોડવા બાણે મહાઈ આ મન થાય છે,
 અપાંટે પ્રવાસ આ કિન્તુ આદ્યો દૂર જ જાય છે.

અરે ! અહીં છેવટ સર્વ ભાસે,
 દ્વલંગ દેવા ન ઇલાજ પાસે ;
પ્રિયે ! પડી પ્રેમની અન્ધિ તેને
કે ભેધએ કાલ જ તોડવાને .

બીજા પ્રભેથી ચ બચાવવાને,
 જે માનતો તે જ મનાવવાને,
 દ્વલંગ દે એક જ આવવાને !
 પ્રિયે ! પ્રિયે ! આ તુજ સાથી જાય છે !

૫ જરા પાસે ! જરા પાસે ! બહુ ના , ક્ષણ બે જ છે !
 પ્રિયે ! તું ચાહતી જેને આ બહાલો તુજ એ જ છે !

તહને સ્મૃતિ હો અથવા નહીં હો ,
 ભૂલી બધું તું ક્ષણમાં જ , ઓહો !
 જે રેકતી જીવન મૃત્યુમાં એ ,
 મીઠી સ્મૃતિ આ ઉરમાં તરે તે .

ન ચાહવું , પુરુષથી બને ના !
 સ્ત્રીજાતિથી સ્નેહ કરો મળે ના !

જૂદી જ કેં પ્રેમ પિછાન દે આ !
છતાં ય આ ઝિન્દગી તું જ તું મથી !

અરે ! એ તો સ્મૃતિથી એ બાણે જીવ ફરી વળે !
દૃષ્ટિ તું ફેંકતાં તો ઘા ફાળે ક્યમ ના મળે ?

રહેવારથી સાંજ સુધી શિકારી
થતો હતો પાછળ બાણધારી;
જૂદાં થઇ આપણુ લેટતાં તે
તહને ન શું યાદ જરી ય રહે છે !

હર્ષાશ્રુ દેનાર શિકારીનો એ
કેવો થતો 'તો ઉપકાર ત્યારે !
અંગૂર શી નૂતન શીંગડી તે
શી થાકને સર્વ હરી જતી હતી !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! હર્ષાશ્રુ હજી આપવા !
મૃત્યુમાં ચાલનારાની છેલ્લી દહાણુ જ આપવા !

હર્ષાશ્રુ બહાલાં તુજને સદા એ,
તહને મળું ત્યાં હજી એ જ એ એ;
જે રનેહસિન્ધુ મહી ઉપરિ છે,
તે ભર્મિનો વાસ તહને રહે છે .

જે ઝિન્દુનો સિન્ધુ બનાવવાને
જે સાગરે સ્નાનથી મહાલવાને,
વિયોગ તું ઇચ્છતી પામવાને,
પ્રિયે ! અહીં તે તુજ કાજ નાચતું !

પ્રિયે ! તું ઇચ્છતી તહોયે જૂદાઈ ગમતી નહીં !
હવે શું અ-તની આવી તહને કેં દમતી નહીં ?

કે શું વિલાસી સંહુ અશ્રુઓ તે
વિલાસની આકાશમાં ગળીને ,

ઝયાં કર્યાંતાં તુજ નેત્રમાંથી
લોલાવવા આ તુજ મૂખ સાથી ?

વિલાસ, જે સ્નેહ તણું જ અંગ,
તે આ કરે સ્નેહ તણું જ લંગ !
વિલાસ તો છેક પતંગરંગ :
પ્રિયે ! તહીં સ્નેહ ઘટે મિલાવવો .

જરા પાસે ! જરા પાસે ! વિલાસી મૃગસી અહીં !
વિના એ નેત્રની છાયા છેલ્લે એન પડે નહીં !

કંગાલ છે સ્નેહ વિલાસના એ
તેમાં જ વીતી સુજ ઝિન્દગી છે ;
એ આખ, એ આંખ જ ! આંખ તહારી :
પ્રીતિ નહી, ફર, છતાં ય પ્યારી !

કંગાલ જેની ગાંઠ ઝિન્દગી છે,
કંગાલ તેનું નકી મૃત્યુ એ છે ;
કંગાલ આ રક્ત બધું વહે તે
પુકારતું એક જ વ્યથાં ઝાંઝવે !

હવે તું આવતાં પાસે કંગાસી જ વધી જશે !
છતાં આ મર્મના ઘાને કાંઈ થંડક તો થશે !

અરે ! અરે ! છેવટ સત્ય ભેલું,
તેથી સદા બહેતર અન્ધ રહેલું !
હની, પ્રિયે ! એક જ દષ્ટિ દેવી,
છેલ્લી ઘડી થાત અન્તણુ કેવી !

નવું લણી ધૂલ મહીં લણું છું !
પ્રિયે ! છતાં મોહ મહીં તરૂં છું !
વિકરાલ દાવાદરદે જળું છું !
ફરે વળી મૃત્યુની કૂજ સામટી !

✓ જરા પાસે ! જરા પાસે ! અરે ! શાન્તિ નહીં મહેને !
વિલાસી તું સુખી થાજે ! પ્રભુ શાન્તિ ધરે તને !

૯ - ૯ - ૯૮ .

✓ તું વિણ - મેઘલ વાજસુર !

— ❦ —

મે'ની ભેતાં વાટ , ઉઠાજો ઉડી ગયો !
પણ ના લીલી લાત , ત્હારી દેખું - વાજસુર !
ખીજા'ને મે' આજ , સચરાચર ભમી પડ્યો ,
પણ ચાતકની ભત , તરસી - મેઘલ વાજસુર !

સ્વાતું ગોતે છીપ , ખીજો મે' ખપતો નહીં ;
ખપતો એ જ અહીંક , રાખીશ કાં તું ? - વાજસુર !

અણખપિયાંની ભત , આજી જગમાં સામટી ;
જેથી ફરતી આંખ , તે મે' આવો - વાજસુર !

હવત કરે કે હોમ ? ઉજેણી ભેથું ફરી !
પણ તુજ સામે ભેમ , શું પામરું ? - વાજસુર !

દેખાડીશ દુકાળ ? જે'શું પીને જીવશું !
જપશું ત્હારી માળ , તો એ - આપા વાજસુર !

ના છે કાંઈ ખેડ - મેઘલજી ! અમ લોકની ;
તો ચે ત્હારી મહેર , લીલા લહેર જ વાજસુર !

અમળધડી ચે તું આવ ! 'આજ - કાલ' કર મા હવે !
મનખેતર સોસાય , તું વિણ - મેઘલ વાજસુર !

— ૯ - ૯૮ .

✓ ઉત્સુક હૃદય

— ❧ ❧ ❧ —

અહો ! ક્યારે પેલો કનકમય ભાતુ નિકળશે ?
પ્રિયાનો ભેટો જે કિરણકરથી કાલ ધરશે ?
હશે ત્યારે શું શું ? મુજ હૃદય ધારી નવ શકે ,
તહીનું અત્યારે અનુભવી થવા વ્યર્થ જ મથે

ઉડું ? ના ઉડાતું ! ઝડપુ ક્ષણ તે ? તે નવ બને !
અને હાવા હેયુ પલપલ અધીરું ટમટમે !
નિશા ગાળી . એ તો રહન કરતા એ ગઈ વહી ,
ઉપાની આ વેળા ચકવીચકવાને વધી પડી .

ગઈ છે સૌ ચિન્તા , અનુકૂલ વિધિ એ થઈ ગયો ,
અમારાં ભાવીને વણુકર વિધાતા વણી રહ્યો ;
અભુએ , બહાલાંએ , જગત પરનાં લોક સઘળે
ઠીધો નિર્મી તેનો મધુર કર મહારા કર સહે .

હવે તો જાણે એ કુસુમયદને સુમ્બન કરે ,
ભરાઈને ખાલે અધરપરવાળે જઈ ઠરે ;
હવે તો એ પાસે મુજ જિગર કે તાડવ રચી
રહ્યું નાચી રાચી ઉદ્ધિ રસનામાં રહ્યું મચી .

સુધાની ખ્યાલી આ સહુ તરફ જાણે છલકતી ,
હવામાં હીરાની ઝગમગ થતી આ રજ ભરી ;
દિસે તાણું તાણું જગત સહુ રોમાચમય આ !
ભુલ્લઈના કિલ્લા હૃદયથડકે શું ઢળી જતા !

છૂપી કીડા પેલી રવિકર અને વાદળી તણી ,
છૂપી કીડા પેલી અહઉપઅહોની રસિકડી ,
ન રાએ કેા છૂપુ મુજ હૃદયથી આજ જરી એ ,
જહી દૃષ્ટિ નાખ્યું અનહદ તહીં આદર મળે .

છતાં “લે ! લે ! ” એવો મધુર ધ્વનિ જાણે ગણુગણી ,
 ✓ મહેને દેતાં દેતાં પવનલહરી કેં ખસી જતી ;
 નકી પી દારૂ ને કુદરત વિનોદે ચડી દિસે ,
 પ્રભુને જોવાને અગર મહમાતી થઇ ચડે .

સદા હું પૂજું તે મુજ તરફ છે જેટલી વળી ,
 અહો ! મહારી પાસે કુદરત દિસે તેટલી ઢળી ;
 પ્રિયાને પામતાં કુદરત બધી પામીશ નકી ,
 જહીં ઈષ્ટપ્રાપ્તિ તહીં સહુ , તહીં મહેર હરિની .

છતાં હાવાં હૈયું પળપળ અધીરું ટમટમે ,
 ✓ સ્મૃતિનું ચિત્રે આ હૃદય પર કેા ના સ્થિર રહે ;
 હવે જોવા આલ્યું જિગર મુજ સાક્ષાત હરિને ,
 તહીં તેની કેાઇ પ્રતિકૃતિ કશે શો રસ પૂરે ?

વહે હૈયું મહારૂં : અધિક નહ કેાઇ નવ વહો ,
 અને આ દારૂડો તો ગતિ નિજ તણ સ્થિર જ થયો ;
 ૧ ઉડી જાણે જાશે મુજ રુધિર આ એક લડકે ,
 ૨ ઉડું ? ના ઉડાતું ! બડપું ક્ષણ તે ? તે નવ બને .

૬ - ૧૨ - ૬૮.

૪ પ્રભુ - અનાલાપી ગાન*

પ્રભુ શું તે આંહીં જગત પર છે કેાણુ કથવાં ?
 કહીં છે જે તેનું સમજી રકુટ નામે દઇ શકે ?
 ‘ મહેને તેમાં શ્રદ્ધા , ’ સમજી નિજ એ ખોલ વહવા
 કહી ના જ્ઞાનીએ કદિ પણ હશે હિમ્મત કરી ?

*જર્મન કવિ Goetheના Faust નાટકની ચોટી લીટીઓ પરથી.

પરન્તુ પોતાના ઉર પર, બલાત્કાર કરતો -
 દબાવી મારીને કચરી નિજ અન્તઃકરણને -
 કહાડીથી હેયું, રુધિર સ્ત્રવણું પથ્થર કરી -
 હશે ક્યાં કહેનારો જગત પર, 'શ્રદ્ધા નહિ મહેને ?

સહા ધાતા, દાતા, સહુમય અને એક જ સહા -
 કહે - તે શું તુંને, મુજ ગરીબને ના ધરી રહ્યો ?
 કહે - તે શું તુમાં, મુજ ગરીબમાં ના રમી રહ્યો ?
 અને સૌનો તેવો નિજ પણ ન શું એ બની રહ્યો ?

અહો ! પેલું બૂરું ગગન નથી શું ગોળ સરખું ?
 ન શું હું જાણો તે સહનશીલ અશુબ્ધ ધરતી ?
 સ્મિતાળા તે કેવા અકચર થતા આપણુ પર
 નિશાની કીડાના ચકર ફરતા રક્ષક રમે !

ન શું હું ત્હારાં આ નયનઅરવિન્દે નયનને
 મિલાવી ઉભો ને નહિ શું રસનો દોર વણતો ?
 ન શું મહાઈ હેયું કબૂલ કરતું આ પ્રતિ પલે -
 'મહેને હું જેવામાં દરશન થતું કે ગહનનું' ?

અને દેશ્યાદેશ્ય પ્રતિ અણુ નિર્ગૂલ્ય સઘળું,
 બધું પાસે તુંમા શ્રમરહિત કે કારણ સમું,
 નથી શું એ તુંને, તુજ હૃદય, આત્મા, જીવિતને,
 ચડાવી, વટોળે અગર દબાવી કાંઈ કરતું ?

સુખાલિસામાં કે અવર સઘળું ભાન વિસરી
 ભરી તેથી લેને તુજ જિગર પૂરું છલકતું.
 પછી તેને કહેજે, 'પ્રણય' ! 'પ્રભુ' ! 'હેયું' ! 'સુખ' ! અને
 કહેજે ઈચ્છે તે અગર સુખમાં જે ચડી ગયું .

✓ નથી તેને માટે મુજ મગજમાં નામ વદવા,
 અનાલાપી ગાણું, જગત ! પ્રભુ ! એ લાગણી બધું !

ધ્વનિ, નામો, ગાણાં - અવર સઘળાં ધૂમ્ર સરખાં
દ્યુતિ તેનીને સૌ મલિન તિમિરે અંખપ ધરે.

અલિબ્યામિમાં આ પ્રતિ ઉર અને તે પ્રતિ સ્થળે
રુચે તે ઉક્તિમાં પલ જ પલ તેને કથી રહ્યાં;
કહે - મહારી ભાષા પછી કયમ કવે ના નિજ રચ્યું ?
વિના કહેતાં કહેવા અગર નવ કાં મૌન જ રહું ?

૧૨ - ૨ - ૬૬.

બહાલાંને

બહાલાં ઉર આજાને પાળે :
થોડાંને ગાળે ને રહાળે :
ગાતાંને, રહાતાંને રહાળે :
રહાળે બહાલાં બહાલાંને .

બહાલાંમાંથી બહાલાં આવે :
બહાલું તે દેવાને લાવે :
બહાલું લઈ બહાલું સૌ દેભે :
બહાલાં ! બહાલાંને .

આજાં તો એ બશો છોડી :
મેમાની કરભે ના થોડી :
હોડાતું દેભે સૌ છોડી :
એ તો બહાલાં બહાલાંને .

જેમાંથી જે તે ચાતે તે :
બહાલાંનાં બહાલાંઓ જે છે :
એવાંને હૈયામાં લેભે :
બહાલાં બહાલાંને .

૨૬ - ૪ - ૬૬.

શાને રોવાનું ?

જે જાપનું ના તે જોવાનું : જોવાતાં શાને રોવાનું ?
લેનારાંને ભે જોવાનું, બહાલાં ! શાને રોવાનું ?
માગો ને માગો તે લેતાં : તોયે કાં આંસુમાં રહેતાં ?
લેનારાંને ભેવા રહેતાં, બહાલાં ! કાં રોતાં ?

૧૦ - ૫ - ૬૬.

સ્વતા નહીં જાતી

✓ પેદા થયો ખતા મહી : ખતા નહીં જાતી ;
ચેદા કરી તકદીર ના તદબીરથી જાતી !

મગર ખતા તકદીરથી , સનમ ! સદા તું ફર ;
આશક તણી તુંથી ન ખતા શું ખસી જાતી ?

✓ હિના ફરે તુજ કદમની , સનમ ! ચમનમાં રોજ ;
હુંથી શુભે ન ખારની હારે મગર જાતી !

તું ફૂલથી કાંટા , સનમ ! ચાહે તો કર ફર ;
તુંને મગર તકલીફ એ આપી નહીં જાતી !

| કાફર દિલ આ તો કરે , સનમ ! લાખ તકસીર ;
તહારી મગર ચાહી વગર થકી નહીં જાતી !

એ ચાહી પર તું , સનમ ! કરી રહી છે મહેર ;
તું આવતી પણ બુલબુલે ગલરાઈને જાતી !

તું ચાહે તો શોર એ કરે ઇશારે ચૂપ ;
તુંથી મગર રહેમ અને શરમ નહીં જાતી !

તહારી નાહાની અને તહારી લિયાકત , ચાર !
તેમાં દીકારની થકી લૂટાઈને જાતી !

ખાર અને આ શોર ત્યાં તું બુરકામાં આવ ;
ત્યાંથી મગર એ શિકલે શલ જોઈ નહીં જાતી !

આશક આલમમાં ભર્યું , સનમ ! ગધે તહેં ઝેર !
ચૂમે ન તું ત્યાં ઝેરની તાસીર ના જાતી !

✓ લાખો , સનમ ! તુજ ફરકતા પલ પલ બોસા કાજ ;
આ બેવુજે પણ શિકલ ના ધરી તહને જાતી !

ખતા કરી ભૂલું ખતા, સનમ ! હબરો વાર ;
લેટતાં તુંને મગર ના એ ખટક જાતી !

તું તો ચારીનો સદા, સનમ ! ધરી રહી હાથ ;
આ હાથની રેખા મગર ખૂરી નહીં જાતી !

કેમ કહું તુજને ખતા કરવાને મુજ સાફ ?
આ હાથની એ હાથથી ઘેઈ નહીં જાતી !

કિસ્મત જામે શરાબનું લરી શાહી ત્યાં મહેં જ
કે ચિલ્લો માશુકની ચીરી નહીં જાતી !

ના તાકાત મળે, સનમ ! ના કિસ્મત પક્ષટાય ;
કમખખત આ જૂદાઈ તો ન કયામતે જાતી !

૩ - ૮ - ૯૬.

સાકીને ઠપકો

સાકી, જે શરાબ મહને દીધો દિલદારને દીધો નહીં ;
સાકી, જે નશો મુજને ચઢ્યો દિલદારને ચ ચઢ્યો નહીં !

મુજ ચક્ષુમાં ચરજો ફરે, કદમે બદન લથડી પડે ;
દિલદાર તો મત્રકયા કરે, નકી ચારને પાચો નહીં !

આશક અને માશુકને, પાવો એક જામે ને સીસે ;
પાવો એક હાથે સાકીએ, ઇનસાફ તહેં દીધો નહીં !

મહારી ગઈ શરમે બધી, દિલદાર હુજ મહીં હજ ;
તહારી બની ખાલી સીસી, પાવાય તહેં રાખ્યો નહીં !

સરખાં બને બન્ને જરા, ત્યાં તો શરાબીની મઝા ;
ઉલટી કરી તહેં તો સબ, નયને સનમ ખેલી નહીં !

મુજ ખૂન આ ફૂદી રહે, દિલદારનું થંડું બને ;
મુજને ચડે ત્યાં ભિતરે, કાંઈ મઝા આવી નહીં !

આ રાત પહેલી વરસાની, માશૂકના ઇનકારની ;
ત્યાં એવકૂદી ત્હોં કરી, તુજ જામ કાં ફૂટયું નહીં !

ના રોશની ગાલે ચડી, જરી ના લાગે સુરખી પડી ;
વેરી બની ના આંખડી, દિલ ચારતું જામ્યું નહીં !

આ ખંડોર ચાર જ રાતના, કંઈ વાચદા વીત્યે મળ્યા ;
કંઈ હોંશથી જિગરે જડ્યા, તેની કદર તુંને નહીં !

ના ખેંચ આશક તો કરે, માશૂકને પાવો પડે ;
ના સાકીએ પીવો ઘટે, ત્હોં કાચદો પાળ્યો નહીં !

જોઈ સનમને રૂપરૂ, થેલો હતો પૂરો જ હું ;
પામો ફરી, પીતો ચ તું, પણ ચારને પાચો નહીં !

આ વાચ ફજર તણી હવા, સુજ રાત વીતી સુદતમાં ;
દિલહાર આ ઉઠે જવા, એ જો શુકન ધોલી નહીં !

જો આવશે કો હી સનમ, તો લાવશે આંહીં કદમ ;
તુ રાખજો - લાઈ ! રહમ, ગદલત ઘટે આવી નહીં !

૪ - ૮ - ૬૬.

૪ સનમને

ચારી શુલામી શુ કડં તહારી ? સનમ !

ગાલે ચૂસું કે ખડાનીએ તુંને ? સનમ !

તું આવતાં અફમે જિગર મહારૂં ભારે, ૪

જાતાં મગર શું શું કરી રોકુ ? સનમ !

તું ઈશક છે ચા મહિરખાની ચા રહમ ?

હસતા ઝરે મોતી લાગે તે શું ? સનમ !

મેની કદમની જોઈ ના પૂરી કદી !

આવી ન આવી એમ શું થાતી ? સનમ !

તહારી સવારી ફૂલની ક્યાં ક્યાં ફરે ?
તેનો બહુ લમરો બની શું શું ? સનમ !

જાણે વિંટાઇ ઝુલ્ફમાં છુપી રહું !
તાકત ના દીદારમાં રહેતી ! સનમ !

છે દિલ્લગીનો શોખ કે તુંને નહીં ?
તો આવ કાં ? કાં બોલ ના આવી ? સનમ !

જોઈ તડને આંખો નકામી આ બધે ,
ફેડી દહીં પૂરી તડને આંખે ? સનમ !

આ ચશ્મની તુંને ચદર ખૂંચે નકી ,
કેને બિછાને તું સદા પોટે ? સનમ !

આપું બિગર લોચે ન તું ત્યાં શું તડને ?
માલેક આલમના બિગરની તું , સનમ !

તુંને કહું હું ચાર તો ચુસ્સે નહીં :
લોચે હસે છે ફરની ફરે ! સનમ !

તુંને કહું ખાવિન્દ તો રીઝે નહીં !
ત્યાં એ હસે તું ફરની ફરે ! સનમ !

- ૬૬ -

૪ સનમની ચારી

૪ ચારી કઈ તહારી ? કઈ ચા ના ? સનમ !
કોઈ ખુવારીથી કઈ ચા ના ? સનમ !

૪ તુજ તાજ કાંટાનો ઉપાડી લે , સનમ !
ખૂને ઝરે કે આલમો ત્યારે , સનમ !

છે સોઇ તુંને કે નહીં દિલ્લદારની ?
તુંને નગર આ દિલ કઈ ચા ના ? સનમ !

કોઈ દીવાનો મસ્ત હો, લાચાર હો,
તેને રજા દરબારમાં ચા ના ? સનમ !

મહારે ટકોરે દ્વાર ખુલ્લે કે નહીં,
તહારી પુકાર શેરિયે ચા ના ? સનમ !

છે શોખ મિજમાનો ફકીરોનો ન ચા ?
કેં ઝિંદ કરેં દરવાનથી ચા ના ? સનમ !

✓ તકલીફની પરવા ન પીવા આવતાં,
હાથે મગર તુ પાય છે ચા ના ? સનમ !

લાખો જવાહિરો જહાં તુંને ધરે,
રાની કરેં ત્યા ગુલ રુબુ ચા ના ? સનમ !

જ્યાં લાખ ચશ્મે ચૂમતાં તહારા કદમ,
ત્યાં ભેટવા દોડું તહને ચા ના ? સનમ !

નાલાયકી ને બેવફૂરી ચારની,
ત્યાં તું શરાબીમાં ભળે ચા ના ? સનમ !

શાહી ફકીરીથી ભળી નાણી નહીં,
ઠિંદ તોય ચાહે . ચાહવું ચા ના ? સનમ !

જોઇ તહને ચશ્મે ઝરે છે ખૂન તે
તહારી હિનામાં રેડવું ચા ના ? સનમ !

તું છે ગધું , હું કાંઈ એ છું ના , મગર
ચારી કર તહારી ? કરેં ચા ના ? સનમ !

- ૯૯ .

૪ સનમની શોધ

પેદા થયો છું હુંઠવા તુંને, સનમ !
ઉમ્મર ગુઝારી હુંઠતાં તુંને , સનમ !

✓ છે દુશ્મનો લાખો લુલાવા રાહને,
દુશ્મન બનાવી ચાર અંબયો, સનમ !

✓ ગફલત મહીં હું, ગાલિમો કાગિલ એ,
બૂદાઈ ચારોની મઝા એને, સનમ !

✓ જે રાહદારીમાં અમોને લૂટતું,
ઉમેદ બર આવો નહીં એની, સનમ !

તહારી મદદ કેને હશે, માલૂમ નહીં,
શું ચારના દુશ્મન સહે ચારી ? સનમ !

✓ પાંચે નમાઝે જૂકતાં તહારે કદમ
આડા ફરે છે બેખુદાઓ એ, સનમ !

| છો દમબદમ ખંજર રમે તહારું દિલે,
કાફર તણું કાતિલ જેંચી લે, સનમ !

| તું માફ કર, દિલદાર ! દેવાદાર છું !
છે માફ દેવાદારને મહારા, સનમ !

| કાંઈ નઝરબક્ષી થવી લાગિમ તહને,
શુર્જાનનો ટુકડો ઘટે દેવો, સનમ !

| પેદા થઈને ના ચૂમી તહારી હિના,
પેદા થયો છું મોતમાં બાણે, સનમ !

| શાને કસે છે સુદત આ લાચારને ?
દાવો સુનાનો છે હમારો ના, સનમ !

✓ પથ્થર બની પેદા થયો છું ખ્વાડમાં,
છું ચાહનારો એ ચ તુંથી છું, સનમ !

સનમને સવાલ

તુ યાર ક્યાં ? દુશ્મન ક્યો ? જાણું નહીં !
આ હિલ ધડકલું જાય ક્યાં ? જાણું નહીં !

✓ આવે ધરી આ દુશ્મનો તહારી શિકલ-
યા આંખ આ અંધી જતી ? જાણું નહીં

| છે હાથ તો લાંબો ક્યો, દોરાઉં છું :
છે દોરનાઈ કોણ આ ? જાણું નહીં .

*

*

*

✓ છે તો ચમન તહારો, રચેલો તહે ખુદે .
ચૂંડું ગુલો યા ખાર આ ? જાણું નહીં !

✓ જાઈ ભરી પુલપુલ જળવે વાંસળી :
તેની જખાંમાં કોણ છે ? જાણું નહીં !

સ્વર્ગગીત

ખોવાયેલાંને ખોલાવો :
સ્વામીનો સન્દેશો કહાવો :
પગ ધોવાને પાણી લાવો
ખોવાયેલાંને માટે .

આવો, મહેલ ઉઘાડો આવો :
દોરી દોરી દોરી લાવો :
આવોને ગાતાં સ્વામીને
ખોવાયાં સાથે .

✓ ભૂખ્યાંને ભોજનમાં લાવો :
તરસ્યાંને દ્રાક્ષાસવ પાચો :
પાથરને હેયાં થાક્યાંને-
લાવો ખોવાયાં સૌને !

ના ખોવાયાં ના તરસ્યા છે .
ખોવાયાં ભૂખ્યા તરસ્યાં છે :
સાથ તજી એવામાં જાઓ -
ખોવાયાં લાવો !

નવો સૈકો

લક્ષ્મી તણા અમર પદની આસપાસ
ફૂટી ખીલી ખરી જતી કંઈ પાંખડીઓ ,

વર્ષો તણાં શતક તેમ અનન્તતામાં,
ફૂટી ખીલી ખરી જવા વહતાં હબરો.

ફૂટે, ખીલે, ખરી પડે કંઈ પાંખડીઓ,
ક્ષીરાબ્ધિનું કુસુમ એક જ દહેર મહાણે;
ત્યાં ભૂંગ જે ચ ચક્રૂર સુધા મહીં તે
આ પાંખડી ફૂટી ખરી ન ગણે ન જાણે.

આત્મા અધિપતિ મધુપ અનન્તતાનો,
આત્મા અમીઝરણના રસનો વિહારી;
આત્મા ગણે નહિ જ તે યુગને - ક્ષણોને,
ક્યાં દેશકાલ? સઘળે જ વસન્ત જામી.

ક્યાં શીતઉષ્ણ? સઘળે જ વસન્ત છાઈ,
ફેલે પરાગ સહુ એક જ ભૂંગ કાઝે;
તેને કયું નવલ છે કુલ અર્પવાનું?
આશિષ આ ઉછળતી પણ કોણ માટે?

એ ભૂંગના જ સહુ વારસ છે અહીંઆં,
એ પક્ષની મધુરતા બધી વારસો છે;
શુંજો ઉડો સુખથી સૌ જ પ્રવાસમાં આ,
યાત્રા પવિત્ર રમણીય સ્થલે સ્થલે છે.

બહાલાં : સખા, સખિ, સહોદર બાલ ભોળાં,
લક્ષ્મી તણા કુસુમના મધુનાં વિહારી!
ઈચ્છું કયું નવીન હું સુખ સૌ તમોને
આ ખેસતું શતક વર્ષ તાણું ખતાવી?

જાણું નહીં અશુભ શું શુભ શું હશે તે,
જાણું નહીં અહિત શું હિત શું હવે વા;
જાણું નહીં સુખ સુખે અથવા દુઃખે તે,
શું ઈચ્છું : નહિ જ એ પણ જાણતો વા.

બાણું પરન્તુ રસનાં સહુ છે વિહારી ,
બાણું વળી કુસુમ એક જ છે રસાણું ;
છા જે તમે કુસુમનાં કુસુમે રહો એ :
એ ભાગ્ય , એ જ હિત , એ શુભ ઈચ્છવાનું .

સેવા ધરું નવીન શી ચરણારવિન્દે ?
૪ ગૂથી ક્યા કુસુમને લઈ હાર આપું ?
લક્ષ્મી તણા સુમન પાસ કુલો લબતાં ,
સ્વામી ધરે સહુ જ ત્યા ક્યા ભેટ લાવું ?

લાવી ધર હૃદય તો પણ આ તમોને ,
લાવી ધર હૃદય તે નિજ સાથ લેજો ;
પીળે પીવાડી મધુ અમૃત પુષ્પનું સૌ ,
ખીણું ધરે પ્રભુજી તે લઈ મગ્ન રહેજો !

૪શરાબનો હનકાર*

૪ આલું , કહો ! ક્યાં એકલો ? આશક જહાં થાતી નથી ;
ખ્યાલું લયું આ . ના કદર ! પીવા જહાં ખ્યાસી નથી .
છે ખ્યાસ , છે શોખે અને છે આ બિગરને મહોળતે ;
મીઠું લયું જામે , મગર હા ! સોળતી પીવા નથી .

૪ આ કવિતા થિયોસોફીએ આપેલી એક ભાવના પરથી બનેલી છે .
ગીતાઓ, ભગવાને કહ્યું છે કે મુજતે તે સર્વ પાપા એ પવંત્યાત્મકારણાત્મ ॥
વિશ્વવ્યવસ્થ ના ચક્રાર્થે પકાવવું અને એ હવિમાથી શેષ માત્ર લેવું ,
એ ગીતાનો મુખ્ય ઉપદેશ છે . એ કમથી બિગટો ચાલનાર સ્વાર્થી છે અને
ચાર છે બપો સ્વાર્થી ચાર છે કેમ ને વિશ્વવ્યવસ્થાનું છે , તે તે પે તાને
માટે રૂઢી લેના મળે છે બધું જ એ વિશ્વવ્યવસ્થાનું છે , તેથી નહાને
સ્વાર્થ પણ રહેતી ચોરી છે

૪ થિયોસોફી કહે છે , કે અગણિત જન્મના કેરા વધી નહાના નહાના
સ્વાર્થો પડી , અને નહાની નહાની આરાઓ પડી એવો એક સમય

નૂરે જુદાઈમાં તમે, સાદી, શરાણી ને સનમ ;
સોખત હમારી આલમે, આલમ ચડી ઇફે નથી .

ખેઈશકે શું જાણે શરાણી યા શરાણીની મઝા ?
ખેઈશકથી જૂની મહોખત તૂટતી આજે નથી .
આલમ, પિદર, માદર, મિરાદર, દોસ્ત ને શું શું નહીં ?
ગફલતે તેને સુવારી જામ પીવાતું નથી .

આ જામ પર લાખો જહાં કુરખાન તો કરવી ઘટે ;
તો યે સગાઈના હકે એ પેશકદમી ના થલી .

પીવાડણું જો ના ખને, પીણું પછી ચોરી કરી ;
આલમ રહે, હું ક્યાં હસું ? એ ખૂન જોવાતું નથી .

સોખત વિના કેવી શરાણી ? શી ખુમારી એકલાં ?
આ જામ ખ્યાઈ ઝિન્દગીથી તો ય ચૂમાતું નથી .

આવે છે, જ્યારે જીવ નિર્વાણભૂમિકાના દ્વાર પાસે આવી ઉભો રહે છે અને
આખા વિશ્વને પોતાની સાથે લેઈ જવાની મહાન્ આશામાં મહાન્ સ્વા-
પ્તિ મારે તૈયાર થાય છે . નિર્વાણભૂમિકા તરફ એક પગલું તે અંગાડી
લરે અને કુદરતની બધી સ્થિતિઓથી પરંત્ય અને પછી આ સંસાર
સાથેના તેનો દોર વધી જાય ; પણ, ગીતાના ઉપલક્ષ્ય ઉપદેશને અનુસરી,
ધણ મહાત્માઓ નિર્વાણતું સુખ છોડી દેઈ, સંસારીને મદદ આપવા
સંસારમાં રહે છે . નિર્વાણભૂમિકામાં પગલું ચૂકવા જતાં જ, હૃદયમાં મહાન્
લોભ થાય છે . જાણે પાછળ દુઃખમાં પડેલી આખી કુદરતનું દયામણું ફેંટ
પુકાર મારતું અને સાદ કરતું જાણી ઉઠે છે . પરમ દયાળુ મહાત્મા આપણા
ઉદ્ધાર માટે, ઉપર ન જતાં, નીચે ઉતરી આવે છે .

નિર્વાણભૂમિકાનું દ્વાર ઉઘટે છે , કુદરતનો પુકાર સંભળાય છે અને
મહાત્મા આપણા લોભિયાતું અને રક્ષકનું કાર્ય બજાવવા આંખો તરફ
વળે છે . તે સ્થિતિ વ્યાનમાં રાખીને આ કવિતા લખાઈ છે . મહા-
ત્માના બોલ એવા એક મહાત્માના મુખમાંથી નિકળતા હોય એવી
હૃદયના રાખી છે .

—સનમ અને સાદી નિર્વાણભૂમિકાનાં સ્નેહ અને સત્ય છે અને
શરાણ એ ભૂમિકાનો આનન્દ છે .

આટલું કલા પછી ખીલું બંધું સહજ સમજાય તેવું સરલ છે .

ખ્યાલુ જરી પીતાં જિગરથી આ જહાં છૂટે પડે ;
પીનાર પી પી જાય તો આલમ તણું કોઈ નથી .

ખ્યાલું ધરૂં જ્યાં હું લગે , આલમ પુકારી ઊઠતી ,
ઝાડો , ઝરા , ફૂલો રહે , આંસુ સહાતાં એ નથી .

છો ખ્યારથી આવ્યા અહીં , આફત ન આ ધારી હશે ;
નાઉમેદીની હવે માફી મગાતી એ નથી .

સાફી ! સનમ ! પાછાં ફરો , ઠેલુ તમારા હાથને ;
ઈશકે જહાંમાં ઈશકનુ આ જામ લેવાતું નથી !

તો યે , સનમ ! સાફી ! હમારી રાહ તો જોજો જરૂર :
પીધા વિના આ જામને , રાહત નથી ! ચેને નથી .

૧૩૧૨
તાઝિમોશી , ઈશકથી , લાગો શુશામદથી અગર -
જાઉ જહાંને લાવવા , તો ત્યાં મઝા એને નથી .

આશક થઈ ખ્યાસી હશે આલમ તમારી ઝોફ દી :
સાથે લઈ પીશું શરાબી , હુજા ત્યાં ખીવા નથી .

૪ આપની યાદી

જ્યાં જ્યાં નજર મહારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની ;
આંસુ મહીં એ આંખથી યાદી ઝરે છે આપની !

માશૂકોના ગાલની લાલી મહીં લાલી , અને
જ્યાં જ્યાં ચમન જ્યાં જ્યાં શુલો ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની !

જોઉં અહીં ત્યા આવતી દરિયાવની મીઠી લહર ,
તેની ઉપર ચાલી રહી નાજુક સવારી આપની !

તારા ઉપર તારા તણાં ઝૂમી રહ્યાં જે ઝૂમખાં ,
તે યાદ આપે આંખને ગેળી કચેરી આપની !

આ ખૂનને ચરખે અને રાતે હમારી ગોદમાં,
આ દમ અ દમ બોલી રહી ઝીણી સિતારી આપની !

આકાશથી વર્ષાવતા છે ખંજરો દુરમન બધા ;
ચાલી બનીને દાલ ખેંચાઈ રહી છે આપની !

દેખી ખૂરાઈ ના ડહું હું , શી ફિકર છે પાપની !
ઘોવા ખૂરાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની !

થાકું સિતમથી હોય જ્યાં ના કોઈ ક્યાં એ આશના :
તાણ બની ત્યાં ત્યાં ચડે પેલી શરાણી આપની !

જ્યાં જ્યાં મિલાવે હાથ ચારો ત્યાં મિલાવી હાથને ,
અહેશાનમાં ફિલ જૂકતું, રહેમત ખડી ત્યાં આપની !

પ્યાડું તણને પ્યાર કેઈ આફરે છેલ્લી સફર :
ઘોવાઈ ચાલી ત્યાં રડાવે છે જૂદાઈ આપની !

રાઈ ન કાં એ રાહમાં એ બાકી રહીને એકલો ?
આશકોના રાહની જે રાહદારી આપની !

જૂનું નવું બાણું અને રાઈ હસું તે તે બધું :
જૂની નવી ના કાંઈ તાણ એક ચાલી આપની !

ભૂલી જવાતી છે બધી લાખો કિતાબો સામટી :
લેયું ન લેયું છે અને જો એક ચાલી આપની !

કિસ્મત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખું બધી ;
છે આખરે તો એકલી ને એ જ ચાલી આપની !

શ્રી કલાપીના કેકારવનો શબ્દકોષ

— ❧ —

અતીવ = અતિ ; પુષ્કળ ;

એશુમાર .

અનલિંગતા = અજ્ઞાપણ ;

અજ્ઞાપણ ; ભોળું ; અજ્ઞાન .

અનલ = દેવતા ; અગ્નિ .

અનલહુક = “ અલ્પથી હું અભિમન-

હું ” એવા અર્થનો અરબ્બી

મન્ત્ર ; આ મન્ત્રનો જપ

મનસૂર નામના મહાત્માએ

કયો હતો અને ઈશ્વરની સાથે

એકતા હોવાનો દાવો કરવા

માટે મુસલમાનોએ એમને

દેહાન્તદંડ કયો હતો .

અનિલ = પવન ; વાયુ .

અનંગ = કામદેવ ; પ્રેમદેવ .

અલિસારિકા = પોતાના પ્રેમ-

- પાત્રને અત્યંત ઉત્સુકતાથી

મળવાનો સંકેત કરનારી

નાયિકા .

અભ્ર = વાદળું .

અભ્રુન = શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના

તેમ જ શ્રી મહાભારતના વીર

પુરુષો પાંડવો - જેમાં મુખ્ય

ધનુર્ધર અભ્રુન - પ્રેમનું

સંસ્કરણ પામેલા મનનું એ

રૂપક છે .

અલકલટ = માથાના વાળનો

જથ્થો - બુંદ - વાળની લટ .

અવધિ = હદ ; સીમા .

અવ્યૂત = જેણે રાગની તેમ જ

ત્યાગની બંને લાવનારો

ત્યજી દીધી છે તેવો તપશીલ

અને જ્ઞાનસિદ્ધ મહાત્મા ;

રાગત્યાગથી અતીત મસ્ત

પુરુષ - ત્રિગુણાતીત સન્ત .

આખ્યાયિકા = ન્હાનું આખ્યા-

ન ; ટૂંકી વાર્તા .

આતશ = અગ્નિ ; દેવતા .

આનન્દકેન્દ્ર = જેનું મધ્યબિન્દુ

આનન્દ છે એનું .

આકૃતાબ્ધ = સ્વર્પ .

આમીન = અસ્તુ !

આર્દ્ર = ભીનું ; કામળ .

આલમ્બ = ટેકો ; આધાર ;

અવલમ્બન .

આશક = ઈશ્ક જેનું જીવન છે

તે આશક . ચાહનાર ; પ્રેમી ;

ભક્ત .

આહ = નિઃશ્વાસ .

આહ્વાહ = ઉલ્લાસ ; આનન્દ .

ઈન્દ્રિયાલ = નસીબ ; કિસ્મત .

ઈન્દ્રિયાશક્તિ = હૃદયબલ - ‘ વિલ્-

પાવર. ’ Will-Power .

ઈશ્ક = મહોત્તમ ; પ્રીતિ ; ભક્તિ ;

સ્નેહ .

ઉત્કૃષ્ટલ = પ્રકૃષ્ટ ; ખીલેલું .

ઉદ્ભિદ્વિધા = વનસ્પતિશાસ્ત્ર .

ઉદર = પેટ .

ઉપવન = યાગ ; બગીચો .

ઉપાલંભ = ઇપ્તો ;

શ્રી કલાપીના કેકારવનો શબ્દકોષ

—૧૨૩૪૫—

અતીવ = અતિ ; પુષ્કળ ;
મેશુમાર .

અનભિજ્ઞતા = અજ્ઞાપણ ;
અજ્ઞાપણ ; ભોળું ; અજ્ઞાન .

અનલ = દેવતા ; અગ્નિ .

અનલહુક = “અલ્પથી હું અભિજ્ઞ
હું” એવા અર્થનો અરણ્યી
મન્ત્ર ; આ મન્ત્રનો જપ
મનસૂર નામના મહાત્માએ
કયો હતો અને ઈશ્વરની સાથે
એકતા હોવાનો દાવો કરવા
માટે મુસલમાનોએ એમને
દેહાન્તદંડ કયો હતો .

અનિલ = પવન ; વાયુ .

અનંગ = કામદેવ ; પ્રેમદેવ .

અભિસારિકા = પોતાના પ્રેમ-
પાત્રને અત્યંત ઉત્સુકતાથી
મળવાનો સંકેત કરનારી
નાયિકા .

અભ્ર = વાદળ .

અભ્યુન = શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના
તેમ જ શ્રી મહાભારતના વીર
પુરુષો પાંડવો - જેમાં મુખ્ય
ધનુર્ધર અભ્યુન - પ્રેમનું
સંસ્કરણ પામેલા મનનું એ
રૂપક છે .

અલકલટ = માથાના વાળનો
જથ્થો-ઝુંલ - વાળની લટ .

અવધિ = હદ ; સીમા .

અવધૂત = જેણે રાગની તેમ જ

ત્યાગની બંને ભાવનાઓ
ત્યજી દીધી છે તેવા તપશીલ
અને જ્ઞાનસિદ્ધ મહાત્મા ;
રાગત્યાગથી અતીત મસ્ત
પુરુષ - ત્રિગુણાતીત સન્ત .

આખ્યાયિકા = ન્હાનું આખ્યા-
ન ; ટૂંકી વાર્તા .

આતશ = અગ્નિ ; દેવતા .

આનન્દકેન્દ્ર = જેનું મધ્યખિન્દ્ર
આનન્દ છે એવું .

આફતાબ = સૂર્ય .

આમીન = અસ્તુ !

આર્દ્ર = ભીનું ; કામળ .

આલમ્બ = ટેકો ; આધાર ;
અવલમ્બન .

આશક = ઈશ્ક જેનું જીવન છે
તે આશક . ચાહતાર ; પ્રેમી ;
લક્ષ્મી .

આહ = નિઃશ્વાસ .

આહ્વાહ = ઉલ્લાસ ; આનન્દ .

ઈકબાલ = નસીબ ; હિસ્મત .

ઈચ્છાશક્તિ = હૃદયબલ - ‘વિલ્-
પાવર.’ Will-Power .

ઈશ્ક = મહોબ્બત ; પ્રીતિ ; ભક્તિ ;
સ્નેહ .

ઉત્કૃષ્ટલ = અપ્રુષ્ટલ ; ખીલેલું .

ઉદ્ભલિદ્વિધા = વનસ્પતિશાસ્ત્ર .

ઉદર = પેટ .

ઉપવન = બાગ ; બગીચો .

ઉપાલંભ = ઇપકો .

ઉદ્દેશ = માયા ; મહોત્પત ; પ્રેમ .

ઉષા = પ્રભાત .

ઉભા = ગરમી ; હંફ .

ઉરતાહ = શિખક , ચુરુ .

ઋષિ = વેદોની ગુણ પરિભાષાને સમજીને ગાનાર પ્રેરિત પુરુષ ; આન્તરમાં પ્રકાશ પામેલો પ્રેરિત પુરુષ તે ઋષિ .

ઓંકાર = ॐ પ્રહનો - પરમાત્માનો એકાક્ષરી મન્ત્ર ; એને પ્રણવમન્ત્ર પણ કહે છે .

અંક = ખોળો - ઉચ્છગ

અંજન = છેવટનું પરિણામ .

અંબર = વસ્ત્ર ; કપડાં .

કંઠ = મોત , મૃત્યુ .

કયામત = મરણ પછી નવેસર ઉઠવાની સ્થિતિ . મહાપ્રલયની સ્થિતિ . આ શબ્દ ઈસ્લામી ધર્મનો છે .

કરંટ = કાગડો , કરટ ઉપરથી .

કલુપમયતા = કલેશ, મલિનતા

કાતિલ = કતલ કરનાર ; પ્રાણ લેનાર .

કાલિદાસ = સંસ્કૃત કાવ્ય - સાહિત્યના સર્વશ્રેષ્ઠ કવિ

કાસાર = સરોવર ; તળાવ .

કિરાત = લીલ - મહાદેવજીનું એક નામ છે .

કિશોરી = ન્હાની વયની .

કાન્ત = પ્રેમી ચાહનાર , આશક .

કાન્તિ = રૂપ , ખૂબસુરતી .

કુરંગ = મૃગ , હાથુ .

કૃષ્ણ = ભગવાન વિષ્ણુના દશ મુખ્ય અવતારોમાં આઠમો અવતાર ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનો . તેઓ પૂર્ણપુરુષ ગણાય છે અને પ્રેમનો , જ્ઞાનનો અને યોગનો પૂર્ણ સંસિદ્ધ અવતાર મનાય છે .

કેલિ = વિહાર ; ઉપભોગ .

કલાન્ત = થાકેલો ; શ્રમિત .

ખડ્ગ = તલ્વાર .

ખતા = ભૂલ ; ચુનાહ .

ખાક = ખાખ = રાખ = ધૂળ ; ગાદી .

ખાકી = ખાખી = અવધૂત ; જોગી .

ખાર = કાટા .

ખાલિક = ખાલેક = ખલકના ચાલેક પરમાત્મા .

ખિલાફ = ખોટું , જૂઠું . અવાસ્તવિક .

ખેરાત = કાન ; ખાકિસ

ખૌંફ - ખ્વાફ = ચુસ્તો , ક્રોધ .

ખ્યાલ = સ્વપ્ન .

ખ્વાહિશ - ખાહેશ = ઇચ્છા , મરણ .

ગભરૂ = કોમળ .

ગમ = દુઃખ : દિલગીરી .

ગસખ્વાર = દુઃખથી ખરાબ થઈ ગયેલો .

ગાફિલ - ગાફેલ = અજ્ઞાન , જોભાન , ગમ્મલતમાં ગ્રહેલો તે ગાફેલ

ગાયત્રી = આજ્ઞા, ક્ષત્રિય અને

વૈશ્યને નિત્ય જપવાનો
ઋગ્વેદમાં કહેલો ગ્રંથ;
એમાં ત્રણ પદ હોવાથી એને
ત્રિપદા પણ કહે છે.

ગિરિ - ગિરિવર = પંહાડ ; પર્વત.

ગિદ્દા = નિન્દા ; અપકીર્તિ.

ગીતા = શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા -

આયોનું એક અતિ મહત્વનું

અને અદ્ભુત ધર્મપુસ્તક.

એમાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન

વચ્ચે સંવાદ છે. ૭૦૦

શ્લોકો અને ૧૮ અધ્યાય છે.

એના કર્તા ભગવાન વ્યાસ

મુનિ છે.

ગુલ = ફૂલ ; પુષ્પ.

ગુલઝાર = ગળીચો.

ગુદમ = પાંડાનો ગુચ્છો.

ગેમી = અદૃશ્ય ; દિવ્ય.

ગેંઠ = દડો - ફડી.

ગૌણ = મુખ્ય નહિ તે ; નાનું.

ગંગા = પવિત્ર નદી. (ગંગાજીના

નામ ઉપરથી.)

ગ્રીવા = ડોક ; ગરદન.

ગ્લાનિ = દિલગીરી ; શોક.

ગ્નમન = યાગ ; ગળીચો ; ઉપવન.

ગરમ = ગ્રાંથ.

ગારુતા = સુંદરતા ; રૂપ.

ગિર = લાણું ; દીર્ઘ.

ગિદ્દવન = પડદો.

ગ'ડાળ = એક ન્હાના પંખીનું

નામ છે. અહીં તો રૂપક છે.

જફા = ફુખ. બેજફા = ફુખ-

રહિત.

જખાં = જીલ ; લાપા; વાણી.

જલધિ = દરિયો ; સમુદ્ર.

જહનમ = નરક; નારકી ભૂમિકા.

જહાંગીર = દુનિયાને છતનાર.

જવર = તાવ ; છુખાર.

ઝખમ = ધા.

ઝખેહુ = કતલ.

ઝાલિમ = હુલ્મગાર.

ઝુલ્ફ = માથાના વાળની લટ ;

ઝુલ્ફાં.

ઝેંદી-ઝમરી = વૃદ્ધપણું ; ધડપણ.

ઝરૂરી = જૂલ.

તમૂર = પતરાનું એક વાસણ, જે

શેકવાના કામમાં આવે છે.

તમિસા = રાત્રિ.

તરલતા = ચંચલતા ; અસ્થિરતા.

તરુ-તરુવર = ઝાડ ; મ્હોટાં ઝાડ.

તલખ = અતિ આતુર ઈચ્છા.

તસદક્કી = સમગ્રવટ ; સમાધાન ;

શાન્તિ.

તાઝિમ = માન આવકાર; સત્કાર.

તારૂરી = અસર.

તિર્થંજી = પંખી.

તુફેલે = વાસ્તે ; માટે.

તુમુલ = અતિ ગાહ ; દીવ્ય.

તુપાર = ઝાકળ.

તેગ = તલ્વાર.

તોખાહુ = પરતાવો ; પશ્ચાત્તાપ.

દમ = શ્વાસ ; પગ, ફાણું.

દમ ઓ દમ = પળેપળ ; ફાણું ફાણું.

દર = હરેક.

દરખત = ઝાડ.

દર્વિશ-દરવેશ = સાધુ ; સન્ત ;

ફકીર ; મહાત્મા.

દસ્ત = હાથ .

દાર = મથ-(પ્રેમરૂપી) .

દિગમ્બર = દિશાઓ જોના વસ્ત્ર
છે એ , નગ્ન .

દિનકર = સૂર્ય .

દિલખર = અિયતમા .

દીદાર = દેહાર = દર્શન .

દુમ = ઝાડ .

દેતલ=દેતાર , (આરણી ભાષાનો
પ્રયોગ છે .)

દૌર્ભદ્ય = દુર્ભળતા .

ધૂતિ = પ્રકાશ , જ્યોતિ .

દ્વિગુણી = બમણું .

ધવલ = ધાતું .

ધાતા = કર્તા , સર્પા

ધૂર્ઘટિ = મહાદેવ - શંકર -
શિવજી .

ધ્વંસ = નાશ .

નંદસ = માનસિક વિકાર ; કામ .

નાસ્તિક = માત્ર દમ્ય વસ્તુ જ
સત્ છે એમ માની કેવળ
આદિક જીવન જીવનાર
અને ધર્મવરને આત્મનરમા નહિ
માનનાર અતિશુદ્ધિવાદી ,
વિકૃત શુદ્ધિવાદી Sceptic ;

Nihilist .

નિગાહ = નજર , કૃપાદષ્ટિ .

નિમિષભર = ક્ષણભર .

નીચી = જીને કટિ ઉપરનું
પહેરવાનું વસ્ત્ર .

નૂતન = નવીન .

ન્યામત=પકવાન; સિષ્ટ ભોજન;

એ ઉપરથી કૃપા; મહેરબાની.

પેતાકા = ધન , વાવટો .

પથિક=પથી , મુસાફર , પ્રવાસી .

પરુષ = કઠોર , કઠણ .

પરેશાની = ઉદાસીનતા .

પદવલ = ખાખોટીઈ ; નહાની
તલાવડી .

પીયૂષ = અમૃત , સુધા .

પુનરુદ્ધાહ = ફરી વારનું લગ્ન .

પુરાતન=પુરાણ , જૂનું , પ્રાચીન .

પુલકિત = આનંદી , હર્ષિત .

પુલીન=જલહીન- સુકાઈ ગયેલું
તળાવ, જલરહિત સૂકા કિનારો .

પુંજ = હમ્બો .

પેર = કદમ , પગ .

પ્રણવ = પ્રેમ , પ્રીતિ , સ્નેહ .

પ્રણવ = જુઓ ઝં .

પ્રશાખા = નહાની ડાળી .

પ્રસૂન = ફૂલ , પુષ્પ .

પ્રજા = પૂર્ણ જ્ઞાની .

પંચત્ય = નિર્વાણ , મૃત્યુ .

ફંઝલ=મહેરબાની, કૃપા, આનંદ-
ની નજર .

ફના=નાશ ; સ્વાર્પણ; ત્યાગ .

ફરહાદ = ધરાનના એક પ્રખ્યાત
આશકનું નામ છે. તે સાધા-
મણ હાલતનો આદમી જતાં
શીંગીન નામની ચીનની
રાણીને ચાહનો હતો અને
તેના પ્રેમમા તેણે મહોટો
પહાડ જોધો હતો. શીરીન-
ફરહાદના નામ ઈશિકના
સાહત્યમાં બહુ પ્રખ્યાત છે.

ફેલક = (૧) આકાશ ; (૨) હાલ ;
(૩) સપાટી .

ફેલવી = નષ્ટ ; પ્રાંસક .

ફેલસૂફી = તત્ત્વજ્ઞાન : Philo-
sophy .

ખેદન = શરીર .

ખેરકત = હાલ ; નફો .

ખાલાર્ક = ઊગતો સૂર્ય .

ખિયાળાન = જંગલ ; અરણ્ય .

[ખસમિલ્લાહ = “ પરમાત્માના
નામ સાથે ” એવા અર્થનો
પ્રત્યેક કાર્યને આરંભે ખોલ-
વાનો ઇસ્લામી મંત્ર .

ખીન = વીણા .

ખુખાર = તાવ .

ખુલખુલ = મધુરા સર ગાનારું
એક નાનું પંખી. જીવાત્મા-
ના રૂપક તરીકે આ શબ્દ
વપરાય છે .

ખુઝરગ = વૃક્ષ .

ખુરખો = મ્હોં ઉપર હાંકવાનો
કપડાનો પડદો .

ખેગમ = (૧) રાણી, મહારાણી,
(૨) ગમ વગરનું. (૩) દુઃખ-
રહિત; શાંતરહિત .

ખેગાના = અનુષંગિક; તિરોહિત .

ખેઝાર = કંટાળેલો; દુઃખી; આકેલો .

ખેત = કવિતાની યા ગઝલની એ
લીટીની કડીને ખેત કહે છે :

ખેબુઝૂ = અપવિત્ર ; નાપાક .

[પરમાત્માનું જ્ઞાન યા અન્દગી
કરતા પૂર્વે હાથ મ્હોં ધોઈને
પવિત્ર થવાની ક્રિયાને “બુઝૂ-

કરવું” કહે છે, તેથી રહિત
તે ખેબુઝૂ .]

ખેહયાઇ = હૃદયહીનતા .

ખેહિરત = સ્વર્ગ .

ખો = ગન્ધ ; વાસ .

ભરત = આ ભરત રાગની કથા
માટે જુઓ શ્રીમદ્ ભાગવત,
સ્કન્ધ ૫ ; અધ્યાય ૮-૯ .
(જુઓ આ ગ્રંથમાં માર્ગ-
દર્શક ટીકા .)

ભુળા = હાથ .

મંકરન્દ = પુષ્પનો રસ .

મજનૂં - એનો શબ્દાર્થ “દીવાનો
આશક” થાય છે . લેલાં-
મજનૂંની પ્રેમકથા ઊર્દુ અને
ફારસી સાહિત્યમાં બહુ પ્ર-
ખ્યાત છે. મજનૂં ધીઝનીના
બાદશાહનો શાહનવો અને
લેલાં મીસરના કાજીની
દીકરી હતાં . લેલાંને
જોતા જ મજનૂંને પૂર્વ-
સ્મૃતિના સંસ્કાર જાગે છે
અને તેનામાં તેને અનિ-
ર્વાચ્ય દર્શન થાય છે . એ
બન્નેની અનેક પ્રકારે કસો-
ટીઓ થાય છે . મજનૂં
લેલાંના શબ્દને અલ્લાહનું
ફરમાન સમજે છે અને એક
ઝાડના ઝડમાં તપ કરે છે .
છેવટે બન્નેનું મળવું થાય છે,
અને થોડી ક્ષણમાં બન્ને
શરીરો છૂટી જાય છે .

ભગવતી મીરાં, મહાત્મા
તુલસીદાસ અને પ્રજાની

દરેત = હાથ .

દાર = મધ-(પ્રેમરૂપી) .

દિગમ્બર = દિશાઓ જેના વસ્ત્ર છે એ ; નગ્ન .

દિનકર = સૂર્ય .

દિલખર = પ્રિયતમા .

દીકાર = દેશર = દર્શન .

દુમ = ઝાડ .

દેતલ=દેનાર , (આરણી ભાષાનો પ્રયોગ છે .)

દૌર્બલ્ય = દુર્બળતા .

દૂતિ = પ્રકાશ , જ્યોતિ .

દ્વિગુણી = બમણું .

ધવલ = ધોળ .

ધાતા = કર્તા ; સર્જા .

ધૂમ્રદિ = મહાદેવ - શંકર - શિવજી .

ધ્વંસ = નાશ .

નકસ = માનસિક વિકાર ; કામ .

નાસ્તિક = માત્ર દ્રશ્ય વસ્તુ જ સત છે એમ માની કેવળ અધિક જીવન જીવનાર અને ધર્મપરને આનંતરમા નહિ માનનાર અતિશુદ્ધિવાદી , વિકૃત શુદ્ધિવાદી Sceptic, Nihilist .

નિગાહ = નકર . કૃપાદષ્ટિ .

નિમિષભર = ક્ષણભર .

નીત્રી = સ્ત્રીને કટિ ઉપરનું પહેરવાનું વસ્ત્ર .

નૂતન = નવીન .

ન્યામત=પકવાન; મિષ્ટ ભોજન;

એ ઉપરથી કૃપા; મહેરબાની.

પેતાકા = ધન , વાવટો .

પથિક=પંથી , મુસાફર , પ્રવાસી .

પરુષ = કઠોર , કઠણ .

પરેશાની = ઉદાસીનતા .

પલ્લવ = ખાખોચીઈ , ન્હાની તલાવડી .

પીયૂષ = અમૃત , સુધા .

પુનરુદ્ધાહ = ફરી વારતું લગ્ન .

પુરાતન=પુરાણ , જૂનું , પ્રાચીન .

પુલકિત = આનંદી , હર્ષિત .

પુલીન=જલહીન- સુકાઈ ગયેલું તળાવ, જલરહિત સૂકા કિનારો.

પુંજ = ઢગલો .

પેર = કદમ , પગ .

પ્રણુવ = પ્રેમ , પ્રીતિ , રનેહ .

પ્રણુવ = શુઓ ઝં .

પ્રશાખ્યા = ન્હાની ડાળી .

પ્રસૂન = ફૂલ , યુગ્મ .

પ્રજ્ઞ = પૂર્ણ જ્ઞાની .

પંચત્ય = નિર્વાણ , મૃત્યુ .

ફંઝલ=મહેરબાની, કૃપા, આનંદની નજર.

ફંના=નાશ , સ્વર્પણ, ત્યાગ .

ફરહાદ = ધરાનના એક પ્રખ્યાત આશકનું નામ છે. તે સાધારણ હાલતનો આદમી હતો શીંગન નામની ચીનની રાણીને ચાહતો હતો અને તેના પ્રેમમાં તેણે મહોટો પહાડ ખોદ્યો હતો શીરીન્-ફરહાદના નામ ઈશકના સાર્થકત્વમા બહુ પ્રખ્યાત છે.

ફેલક = (૧) આકાશ ; (૨) હાલ ;
(૩) સપાટી .

ફેદવી = નમ્ર ; પ્રશંસક .

ફિલસૂફી = તત્ત્વજ્ઞાન : Philosophy .

ખદન = શરીર .

ખરકત = હાલ ; નફો .

ખાલાક = જિગતો સૂર્ય .

ખિયાખાન = જંગલ ; અરણ્ય .

ખંસમિટલાહ = “ પરમાત્માના
નામ સાથે ” એવા અર્થનો
પ્રત્યેક કાર્યને આરંભે બોલ-
વાનો ઇસ્લામી મંત્ર .

ખીન = વીણા .

ખુખાર = તાવ .

ખુલખુલ = મધુરા સ્વર ગાનાર
એક નાનું પંખી . જીવાત્મા-
ના રૂપક તરીકે આ શબ્દ
વપરાય છે .

ખુઝરગ = વૃદ્ધ .

ખુરખો = મોં ઉપર ઢાંકવાનો
કપડાનો પડદો .

ખેગમ = (૧) રાણી , મહારાણી ,
(૨) ગમ વગરનું . (૩) દુઃખ-
રહિત ; શાકરોહત .

ખેગાના = અખણેયો ; તિરોહિત .

ખેઝાર = કંટાળેલો ; દુઃખી ; થાકેલો .

ખેત = કવિતાની યા ગઝલની બે
લીટીની કડીને બેત કહે છે .

ખેવુઝુ = અપવિત્ર ; નાપાક .

[પરમાત્માનું જ્ઞાન યા બન્દગી
કરતા પૂર્વે હાથ મોં ધોષને
પવિત્ર થવાની ક્રિયાને “વુઝુ-

કરવું” કહે છે, તેથી રહિત
તે ખેવુઝુ .]

ખેહયાઇ = હૃદયહીનતા .

ખેહિરત = સ્વર્ગ .

ખો = ગન્ધ ; વાસ .

ભરત = આ ભરત રાજાની કથા
માટે જુઓ શ્રીમદ્ ભાગવત ,

સ્કન્ધ ૫ ; અધ્યાય ૮-૯ .

(જુઓ આ ગ્રન્થમાં માર્ગ-
દર્શક ટીકા .)

ભુજા = હાથ .

મંકરન્દ = પુષ્પનો રસ .

મજનૂં - એનો શબ્દાર્થ “હીવાનો
આશક” થાય છે . લેલાં-
મજનૂંની પ્રેમકથા બહુ અને
ફારસી સાહિત્યમાં બહુ પ્ર-
ખ્યાત છે . મજનૂં ધીઝનીના
બાદશાહનો શાહનહે અને
લેલાં મીસરના કાજીની
દીકરી હતાં . લેલાંને
જોતા જ મજનૂંને પૂર્વ-
સ્મૃતિના સંસ્કાર જાગે છે
અને તેનામાં તેને અનિ-
ર્વાચ્ય દર્શન થાય છે . એ
બન્નેની અનેક પ્રકારે કસો-
ટીઓ થાય છે . મજનૂં
લેલાંના શબ્દને ‘અલ્લાહનું’
ફરમાન સમજે છે અને એક
આડના થડમાં તપ કરે છે .
છેવટે બન્નેનું મળવું થાય છે,
અને થોડી દાણમાં બન્ને
શરીરો છૂટી જાય છે .

ભગવતી મીરાં , મહાત્મા
તુલસીદાસ અને પ્રજની

ગોપીઓના જેવી અનન્ય-

લાક્ષિત્ય આ દર્શાવે છે

મગલ = શક્તિ, ગળ, જોડ .

મધુપ = ભ્રમર, ભમરો .

મનસૂર = મન્સૂર = હુસેનખીન

મન્સૂર અહીં હુસ્લાન, એવું

આ બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્માનું પૂરું

નામ છે . તેઓ બ્રહ્માદેમાં

થયેલા અને અનલક્ષક

એટલે અહીં બ્રહ્માસ્મિ અથવા

સોહમ-શિવોહમ બોલવા

મઠિ ત્યાંના સુલતાને

એમને કેફમાં પૂરીને છેવટે

દેહાન્તદડ કરેલો, એમના

શરીરને સૂળીએ ચડાવેલું .

(હિન્દી સન ૩૦૯) ઈસુ

ખ્રિસ્તની પેઠે દેહવિસર્જન

પછી પણ પોતાના ચૂત્ત

આશોકને એમણે દર્શન દીધેલું

એવી પણ માન્યતા ચાલે છે.

મરહમ = મલમ .

મઝી = દર્ડ .

મહફિલ = મંડળી, સભા, મિજલસ

મહમૂખ = પ્રિયતમા, મધુર હૃદય

મહમ્મદ-મોહમ્મદ = ઈસ્લામના

હેતુ પયગમ્બર હઝરત

મહમ્મદ સાહેબ .

માદર = માતા ; જનેતા .

માઘ = સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્યમાં

કાલિદાસ અને ભવભૂતિ

જેવો મહાકવિ એવું રચેલું

નૈપથકાવ્ય પ્રખ્યાત છે

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં એક

હકિત છે કે . -

ઉપમા કાલિદાસલ્ય

ભારવેર્યગૌરવમ .

દષ્ટિનઃ પદલાલિત્યં

માઘે સન્તિ ત્રયો ગુણાઃ ॥

મારૂક = પ્રિયતમા, દિલબર,

સનમ, દિલદાર. કેટલીક વાર

‘સનમ’ શબ્દને બદલે આ

શબ્દ વપરાયેલો છે અને કેટ-

લીક વાર સાધારણ અર્થ મા

પણ વપરાયો છે .

મિસ્કીન = ગરીબ, નમ્ર .

મીરાં = સદાશ વરના કુમારી

અને મેવાડનાં મહારાણી શ્રી

મીરાંબાઈ મહાન ભક્ત

થયા . તેઓ અનન્ય પ્રેમથી

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને ભજતા

હતા અને નરસિંહ મહેતાની

પેઠે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને એમને

પણ વખતોવખત પ્રત્યક્ષ

તેમ જ જુદા જુદા ચમત્કારો

વડે દર્શન દીધાં હતા .

મુકદ્દર = નસીબ ; કિસ્મત .

મુકતા = મોતી .

મુરબ્બત = સરમ .

મુરાદ = ઇચ્છા ; હોશ .

મુશિદ = ગુરુ ; શિક્ષક .

મૃગયતિ = સિંહ .

મોહતાજ = ગરીબ ; લાચાર ,

કગાળ .

મોલા = પરમાત્મા .

મ્લાનિ = દિલગીરી, શોક .

મહેનો-મહેતો = કાઠીઆવાડના

સુપ્રસિદ્ધ ભક્ત નરસિંહ

મહેતા જુનાગઢમાં થયા .

તેઓ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માના
અનન્ય ભક્ત હોવાથી તેમને
અનેક રૂપે પ્રત્યક્ષ તેમ જ
બ્રહ્મા બ્રહ્મા ચમત્કારો વડે
પરમાત્માએ દર્શન દીધાં હતાં.

યુગલ = જોડું - જોડી.

રોહ = રસતો ; માર્ગ.

ધર્મપ્રવાહ ; ધર્મપન્થ.

શાહત = આરામ ; સુખ ; શાન્તિ.

શાહદારી = રસતો ; પ્રવાસ ; મુસાફરી.

રિપુદલ = દુશ્મનનું લગ્ન.

રુરુદિધા = રોવાની ધ્વજા.

રૂહ = જીવ ; જીવાત્મા.

લેકઝ-લૅઝ = શબ્દ ; ઉદ્ગાર.

લખ = જોડ.

લાઝિમ = યોગ્ય.

લેલી = પ્રકના દીવાના મજનૂંએ
જેની ખાતર ભારે તપ કર્યું
હતું તે એની પ્રેમમૂર્તિ લેલાં.

લ્યાકત-લિયાકત = લાયકાત ;
યોગ્યતા.

લ્યાનત-લાનત = દ્રિટકાર ; ધિક્કાર
વસ્લ = મેળાપ ; સંયોગ ; દર્શન.

વારિકા = વાડી.

વારિધિ = દરિયો ; સમુદ્ર.

વિટપ = ઝાડ ; છાંડ.

વિધુ = ચન્દ્ર.

વિનિમય = બદલો-અદલોબદલો ;
સાદું.

વિપુલ = પુષ્કળ.

વિલવ = તોફાની ફેરફાર ; ભારે
ઉચ્ચપાથક્ષ.

વિશદ = સ્પષ્ટ ; ચોખ્ખું ; શુદ્ધ.

વીચિ = વહરિ ; ભર્મિ ; તરંગ ;
મોજું.

વ્યજન = વીંજણો ; પંજો.

વ્યથા = દુઃખ ; દર્દ.

વ્યોમ = આકાશ.

વ્રણ = ઘા ; ઝખમ.

વ્રીડા = ક્ષબ્ધ ; ગરમ.

રીયતાન = આસુરી સત્તા.

શરાખ = દારૂ ; મધ. પ્રેમનું રૂપક
આ શબ્દથી વ્યક્ત થાય છે.

શશાંક = ચન્દ્ર.

શાહી = સુલતાની ; રાજપણું.

શિતાબી = ઝડપ ; ત્વરા ; જલદી.

શીકર = સીકર = પાણીનો છટિ ;

જલકણ.

શીરીન - શીરી = ધરાનની

શાહબદી અને ચીનની

શહેનશાહયાનું હતી-ફરહાદ

નામનો ગરીબ મજૂર એના

ઉપર આશક થયો અને

પરિણામે આજો પહોડ જોઈ

કાઢવાનું મહાભગીરથ કાર્ય

એણે શીરીનને મેળવવા

માટે કર્યું. શીરીન મરી ગઈ

એમ સાંભળતાં જ એણે માથું

ફેડી નાખ્યું. એની જ કબર-

માં શીરીન જીવતી સૂતી છે.

શુકન-સુખન = શબ્દ.

શુક = આશીર્વાદ ; સ્તુતિ.

શુચિતા = પવિત્રતા.

શોણિત = ઘેહી.

સ્લાઘા = વખાણ, પ્રશંસા.

સૈનમ = (૧) પ્રેમસ્વરૂપ પ્રિયતામા-

The Beau Ideal-મા

સગુણ બ્રહ્મમૂર્તિ, પરમાત્મા-
(God.) બન્ને પ્રકારના
અર્થોમાં આ શબ્દ આ
અન્યમાં વપરાયો છે.

સમિધ = યજમા હોમવાનાં કાષ્ટ;
સૂકાં લાકડાં, બળનાણુ વગેરે.
સર = સરોવર.

સલિલ = પાણી, જળ.

સાકી = શરાબી મહર્લિલમાં જેના
હાથમાં દારૂનો સીસો અને
પ્યાલો રહે છે અને જે ભરી
ભરીને સૌને પાય છે, તે
સાકી કહેવાય છે, આ ઉપર-
થી પ્રેમરૂપી મધ પાનાર -
પ્રેમને પથે ચડાવનાર ગુરુ-
The Spiritual Guide.

સાવજ=દીપડો, વાધ, ચિત્તો.

સિતમ=જૂલમ.

સિતમગર=જૂલમગાર.

સિદ્ધત=વખાણુ, પ્રશંસા.

સીના=છાતી.

સુખન-શુકન = ખોલ; શબ્દ.

સુધાંશુ=ચન્દ્રમા.

સુપ્રભ=સુપ્રકાશિત

સુમન=ફૂલ.

સુરખી=લાલાગ, લાલી.

સુરલી=ગાય.

સુરભ-સુરલી-સુરભે=સુગંધ.

સુરા=મધ, દારૂ, પ્રેમના-ઈશ્વરના

તેમ જ લક્ષિના રૂપક

તરીકે આવા શબ્દો પ્રાચીન
કાળથી વપરાય છે.

સંચિત=એકઠું કરેલું.

સ્નિગ્ધ=સ્નેહાળ, સ્નેહભરેલ.

સ્વેદ=પસીનો, પરસેવો.

હુક=પરમસત્; બ્રહ્મ, પરમાત્મા.

હરગિળ=કદાપિ; કદી પણ

હલા=સખીને સંબોધનનો શબ્દ

છે. હે હલા! હે હલે! હે

સખિ! એમ કહેવાય છે.

હાસિલ થવું=પ્રાપ્ત થવું; નફો
થવો; કંઈ મળવું.

હિજૂ = વિરહ.

હિના-હીના=મેંદી-પગના નખ
ઉપરની મેંદી. આ રૂપક પ્રેમ-
ની સુન્દરતાનું નિરૂપણ કરે છે.

હિમાંશુ=ચન્દ્રમા.

હુજૂ = અન્દરનો ઝોરડો,
અન્તરંગ, જ્ઞાનપક્ષે ભેદબો
તો વિજ્ઞાનમય કોપ

હુન્ન=સુન્દરતા; રૂપ.

હુર = હુરી = અપ્સરા; સુન્દરી;
પરી.

હુલ = એક જાતનું લોખંડી
ઝોળર-સોયા જેવું-પેચ-
વાળું. (Sciew).

ક્ષીરાગિરિ=ક્ષીરસાગર, પુરાણ-
માં કહેલ એક સમુદ્રનું નામ
છે. ત્યાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને
સસકેણુવાળા શેખનાગ ઉપર
શયન કર્યું છે. ॥ ૩૦ ॥

ॐ सद्गुरु

श्री कलापीना केकारवनी मार्गदर्शक टीका

१ इंदीरी હાલ

આ સૌથી પહેલું કાવ્ય શ્રી કલાપીએ સત્તર અઢાર વર્ષની બિગતી તરુણ વયે લખેલું છે. રાજા તરીકે રાજ્યગાદી ઉપર બિરાજતાં જ-સાંસારિક સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરતાં જ, આવા ઇંદીરી હાલના ખ્યાલ આ મહાપુરુષને આવેલા છે. એમના અત્યૌકિક જીવનની આ વિશિષ્ટતા છે. ૨૫. કાન્ત યોગ્ય જ કહે છે કે - “ કલાપી તો સુરતાની વાડીના મારણ છે. ” સુરતા એટલે દેવત્વ - આટલા મારે જ શ્રી કલાપી દેવ .

આ ઇંદીરી હાલનું કાવ્ય શ્રી કલાપીની કેકા દ્વારા ગરવી ગૂજ-રાતમાં સંભળાયલાં કાવ્યોમાં સૌથી પ્રથમ છે. એ વિલક્ષણ આત્માના મન્થનનું આ પહેલું જ મોજું છે. આ કાવ્ય એક કરતાં વધારે રીતે ઉદ્દેશી શકાય :

ઉદ્દેશ્ય અને બેગમનાં સંબોધનો , જેમ પોતાને તેમ માયાને - પ્રકૃતિને પણ આરોપાય :

જે દરખત પર ચડવાની અહીં વાત કરેલી છે, તે દરખત બાઇબલમાં કહેલું જીવનવૃક્ષ-Tree of Life. યોગની દૃષ્ટિએ જોતાં, બ્રહ્મરંધ્રની અન્દરના પદ્મદંડને-Spinal chord ને દરખતનું રૂપક અપાય.

આ ઇંદીરી હાલની ગઝલ આ ગ્રન્થનું સ્રીજક છે.

જે યુલયુલને ઢૂંઢવાની અહીં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થયેલી છે, તે યુલયુલને આપણા પ્રાચીન સન્તોએ, ભક્તોએ અને વેદાન્તીઓએ તથા યોગીઓએ કહેલા હંસ : સોહમ્ સાથે સરખાવી શકાય:-

“યે પિંજરા નહીં તેરા, હંસા રાજા !

યે પિંજરા નહીં તેરા.”

કપરીર.

ફૂં નાગો બિયાબાને=નાગો=માયાના મલ, વિશેષ આદિ -
આવરણથી રહિત સરખાવો :-

“નવસ્ત્રા કમરઘની પાછળ જીવે પણ નવસ્ત્રા થઇને ફરવું બેઠાએ.”
સેન્ડ પોલ.

હતું જે હું = “અત્ત” - નપુસકલિંગ - અણલિંગી -
(Beyond Sex) જાતીયતાથી પર-છે તેથી “હતું” - એમ
નાન્યતરમાં કહ્યું છે-નિર્ગુણ-નિરંજન સ્વરૂપ.

હવે તે વૃક્ષ પરં અડવું અને મ્હાગા હસાને મ્હારે શોધવો. આ
ભાવટવીમા આવગણુરહિત થઇને ફરવું મ્હારી સ્થિતિ વિગતી છે હું
જે આત્મતત્ત્વ-સ્વસ્વરૂપ હતું તે હું નથી. મ્હારો હાસ ફરીરી
હાસ છે.

આ અને આવી ગૂઢ ગઝલો, આ પ્રકારે વચ્ચુના આન્તરમા
હિતરીને અભ્યાસી વિચારી શકે એટલા મારે આ દિશામુખ્ય છે.

૨ મધુકરની વિજ્ઞપ્તિ

પહેલી ગઝલ જેમ પ્રખળ વિરાગી સ્થિતિમાંથી એટલે ચિત્તની
નિર્વેદપ્રધાન ભાવનામાંથી આવે છે. તેમ આ કાવ્ય વિપ્રલંબ
શૃંગારજન્ય ભાવનામાંથી એટલે ચિત્તની પ્રખળ પ્રણયપ્રધાન ભાવના-
માંથી આવે છે. કાવ્ય રસિક અને સગળ છે.

૩

એકપ્રેમ

હકીમ કે તખીલની તલ્લખ નથી મને-વગેરે=

વેદ કે ગદ્યકવિ મ્હારે જરૂર નથી !

ધર્મિયજન્ય સુખની કે પ્રેમની મને પરવા નથી !

દેરે-ખૂન દિલ દર્દ-કર્તા દસ્ત લાંચુ ના મને=
કોઇનો હાથ એવો ન જ મળ્યો કે જેથી દિલને દર્દ કરનારા રક્તનો
નાશ થાય.

૪ વનમાં એક પ્રભાત

આ કેવળ વર્ણનાત્મક કાવ્યમાં હૃદયને કુદરતમાં રમવાને છૂટું મૂક્યું
છે. આખા કાવ્ય ઉપર “ચન્દ્ર” માસિકના તે કાળના તન્ત્રી મહંમ
ડા. હરિલાલ હર્ષદરાય દ્યુવની વર્ણનાત્મક શૈલીની પ્રખળ છાપ છે.

કુદરતને જોઇને એનું નિરીક્ષણ - અવલોકન કરવાની શ્રી
હલાપીની અદ્ભુત શક્તિનો આ કાવ્યથી આપણને પરિચય
થાય છે.

૫ મસ્ત ઇશક

હૃદય નાદાન પ્રેમીલા-વગેરે =
આશક આ પડ્યા બેહોશ- વગેરે =
કરી આમોશ પછડા મા - વગેરે =
માયિક પ્રેમ તરછાડી - વગેરે =

ઓ નાદાન પ્રેમીલા હૃદય ! હવે ખાક ધગાડીને દિગંબર બની
જા-આ પ્રેમી શુદ્ધિહીન દશામાં પડેલો છે ; તે હિજરાઇને પ્રાણુત્યાગ
કરશે. આ ફેરહાદની કબરે કોઇ શિરીન્ સુવાની નથી ! બસ !
હવે ઓ ભોળા લાગ્યહીન હૃદય ! તું અટક અને પ્રેમના અદ્વિ
યત્નો તજ દે-આમોશ રાખીને હવે તું ચોતાને આઘાત ન ઉપજાવીશ.
આ હાવભાવ તો બધા સ્વપ્નનાં છે. આ ગ્રંથીયો જાદુનો છે અને તે
પ્રપંચી જળથી અને ઠગાઇઓથી ભરેલો છે. * * * માયાની
અહોબતનો તિરસ્કાર કરીને તું અનલહકનો-આત્મી સ્થિતિનો-
આત્મતત્ત્વસ્વરૂપનો = પરમાત્મા સાથેની એકતાનો રહી.

કર-મરત-મરતાન-ઉન્મત્ત બની રહે. અન્મ'હાનન્દના અનુભવ-સાક્ષાત્કારમા તું પ્રસન્ન રહે

પ્રેમ અને મૃત્યુ, પ્રેમ અને શ્રદ્ધા, ચંચલ પ્રેમ સુખ ૭

વિક્ટોરિયન સદીના અંગ્રેજ રાજકવિ ટેનીસન અને ટોમસ મૂરનાં કાવ્યો ઉપરથી પ્રેમનાં ત્રણ કાવ્યોનો શ્રી કલાપીએ આ પ્રમાણે અનુવાદ કર્યો છે

પ્રેમી હૃદયોની અલિપ્ત વિથિતિનો-પ્રેમની એકરૂપતાનો અહીં વિચાર કરવામા આવ્યો છે. આ કાવ્યો પ્રેમના ઉન્નત ક્રમનું દર્શન કરાવે છે અને અભ્યાની હૃદયને પ્રેમપ્રબોધામૃતનું પાન કરાવે છે.

૯ પ્રેમીની આશિષ

આ રાગધ્વનિકાવ્ય Lyric છે.

પ્રેમી હૃદયો માટે હાસ્યવિરાજિત આનન્દનાં અશ્રુની, અને તે નહિ તો અનુકંપાના - Sympathy-સમલાવનાં અશ્રુની આ સ્નેહી હૃદય કેવી કદર કરે છે, તેનો ખરો ખયાલ સંસ્કારી સહૃદયતાને આ કાવ્ય ઉપરથી આવે છે.

માનવજીવનમા જે સ્નેહ ન હોત - એ ચેતનસવિતાની ઉબમા જ ન હોત, તો જીવન જ અરુચિર ઘર્ષ-પડત અને એ જ સત્ય છે એવું આ કાવ્ય શિખવે છે. સ્નેહનો વિશ્વવંશ થાય, તો જીવન પણ તુર્ત જ પૂર્ણાહુતિ પામે એવું અહીં ઈચ્છવામા આવે છે.

અને, જગત માત્રને જીવાડનાર પ્રેમ (Love) ના અનિર્વાચ્ય તત્ત્વનો જીવનતત્ત્વ તરીકે સ્વીકાર કર્યા પછી એ આત્મપ્રદીપ પ્રત્યેક હૃદયને પ્રકાશિત કરે, એવી પરમ ઉદાર આશિષ આપવામાં આવે છે.

૧૦ પ્રેમનું પૃથક્કરણ

સ્નેહને નામે દુનિયાદારીમાં જે અસહચાર પ્રવર્તમાન છે તેનું આ કાવ્યના પૂર્વખંડમા આકર્ષક ચિત્ર બતાવ્યું છે; ઉત્તરખંડમાં

રસિકાં સ્નેહી હૃદયનાં લક્ષણોનું નિરૂપણ છે. સ્નેહ અને સ્નેહાભાસ બંનેનાં વિધાન આ કાવ્યમાં જડે છે. પ્રાકૃત હૃદયોનો સ્નેહનામી બહુરંગી સ્નેહ અને અલૌકિક હૃદયનો એકરંગી સાચો (Sincere) સ્નેહ એ બંનેનું આ કાવ્યમાં ખુલ્લું પૃથક્કરણ છે .

૧૧ કમલિની

ઇંગ્લેન્ડ સુપ્રસિદ્ધ કવિ શેક્ષ્પીના “ The Cloud ” નામના કાવ્ય ઉપરથી આ કવિતા લખાયેલી છે . શેક્ષ્પીના આ જ કાવ્ય ઉપરથી ધીજી વિદ્વાનોએ - સ્વ . ગોવર્ધનરામ , સ્વ. હરિલાલ , તથા સ્વ . નરસિંહરાવ તથા મિ . અખરદારે પણ કાવ્યો લખેલાં છે .

સ્વ . નરસિંહરાવનું “ ચંદ્રા ” નામનું કાવ્ય તેમ જ “ મેઘ ” નું કાવ્ય રસ , ભાવ અને વર્ણનમાં આસ્પદ - કવિત્વ ખૂણું છે .

શ્રી કલાપીનું આ કાવ્ય પણ પરમ રમણીય છે - ચેતોહર . શેક્ષ્પી અને કલાપી બંનેની સૂક્ષ્મ નિરીક્ષક દષ્ટિ વાચક આમાં નોંધ શકશે .

૧૨ તુષાર

વર્ણનશૈલીમાં તેમ જ કવિતામાં સુદૃઢ કાવ્યત્વ છે . ઇંગ્લિશ કવિ - તાની વર્ણનશૈલીનું અનુકરણ આમાં ખુલ્લું દેખાઇ આવે છે .

૧૩ મૃત્યુ

આ કાવ્ય વિષે વિવેચક જરિલે કહ્યું છે કે તેમાં “ પ્રેમભવિત પુરુષના વિનાશરૂપ બાલકના અવસાન ” નો દ્યનિતાર્થ છે .

કાવ્યમાં તત્ત્વજ્ઞાનના તેમ જ માર્દવ અને મધુરતાના અધ્યાત્મ - અંશોનું સુંદર સંમિશ્રણ છે . કાવ્યના આન્તરમાં ઉતરતાં , આખું કાવ્ય તેના અન્તરગમાં ફિલસુફી અને કવિતા (Poetry)નું અનેકું સ્પષ્ટ થાય છે .

૫૧ જ્યાં તું ત્યાં હું

આ મોહક કાવ્ય શ્રી કલાપીએ લખેલી મુન્દર પ્રણયધાન કવિતા - માંનું છે . સ્વ . બાલાશંકરનું “ રનેહાલાપ ” તું કાવ્ય આ જ વૃત્તમાં છે અને તે ગાણીતું છે . રેલી અને લાન બન્નેમાં ધણે અંશે સમાન છે . બાલાશંકરની ઉન્મત્ત “ મસ્તી ” બે કે આ કાવ્યમાં નથી , પણ તેની ચારુતા , તેની મધુરતા , તેની પ્રણયમયતા અને તેની કલા તો આમાં સર્વાંશે છે

૧૫૮ હમારા શહ

શ્રી કલાપીએ જે અદ્ભુત ગઝલો લખી છે, તેમાંની આ એક છે-મહુમ સાફર પ્રાઈસર મણિય કર લદ્દ જેને શ્રી કલાપીની “ લવ્ય ગઝલો ” કહે છે, તેમાંની આ એક છે.

ઈશકનો એટલે પ્રેમનો માર્ગ દુનિયાદારીના સામાન્ય માર્ગો કરતા કટલો વિલક્ષણ છે તે આ અને આના જેવી ખીછ ગઝલોમાં શ્રી કલાપીએ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

॥ પ્રેમનો પ્રવાસી યોગી આત્મા સક્રિય કાયદાઓની બાંધેલી મર્યાદાને કદાપિ માનતો નથી, પણ, જીવનને ઉન્નત બનાવવાનું શિક્ષણ પ્રસંગ માત્રમાંથી હુરકોઈ ભોગે તે લે છે અને પરમાત્મા પ્રતિ ઠેઠ મુઠી ગતિ કર્યાં જ કરે છે.॥

(તેના વિરોધ દુનિયાની સાથે નથી-જગતની સાથે નથી પણ દુનિયાદારીની બાવનાઓ-તેમાં રહેલી ક્ષુદ્ર વાસનાઓ સાથે જ તેના વિરોધ છે-એટલે કે દુનિયા તરફ તેને, બેલાગક, અનુકંપાવૃત્તિ છે-પણ દુનિયાદારીની કેવળ ઔદિક વાસનાઓ તરફ જ તેના દિલની સ્પષ્ટ

અવગણનાવૃત્તિ છે.) અમેરિકાનો તત્ત્વવિવેચક એમર્સન કહે છે તેમ :-

“ *In the world, but not of the world* ” યાને દુનિયામાં, પણ દુનિયાનો નહિ-આ ખાસ સુદાની બાબત છે.

ચુસ્ત આશકનું ભગવું હૃદય-સાધુહૃદય આ ગઝલમાં પ્રુદ્ધ દેખાય છે. જુઓ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા, અ. ૨, શ્લો. ૬૯ :-

યા નિશા સર્વં ભૂતાનાં તત્ત્વાં જાગર્તિ સંયમી ।

યત્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥

જગતજનોની અને આશકોની - સાધુહૃદયોની સ્થિતિનો વિરોધ જાણે જગત જેટલો જ જૂનો છે અને તે માટે; નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈ વગેરેનાં અનેક દ્વંધાન્તો મૂલકમશદ્ધર છે.

“ જુલામે કાયદાના છે ? લસા એ કાયદા કોનો ?

“ જુલામેને કહું હું શું ? હમારા રાહ ન્યારા છે ! ”

સરખાવો - વડસંવર્થની આ લીટીઓ :-

* * * all is slavery ; we receive

✓ “Laws, but we ask not whence those laws have come;

“ We need an Inward sting to goad us on. ”

Borderers; Act IV.

આ ગઝલ આ ગ્રન્થની શક્તિ છે.

૧૬ કુદરત અને મનુષ્ય

ઇંગ્લિશ કવિ વડસંવર્થની Lines Written In Early Spring નામની કવિતા ઉપરથી આ કાવ્ય ક્રખાયલું છે.

આ વર્ણનાત્મક કવિતાને એવી જ બીજી કવિતા “ મનુષ્ય અને કુદરત ” ની સાથે સરખાવીને વાંચવાથી બન્ને કાવ્યો અધિકતર સ્પષ્ટ થાય છે. જેમ ઇંગ્લિશ કવિ વડસંવર્થની તેમ શ્રી કલાપીની પણ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષક અને વિવેચક દૃષ્ટિનો આ નમૂનો છે. બન્નેમાં રમણીયતા અને નવીનતા છે-કલા છે-કવિતા છે.

૧૭ પાન્થ પંખીડું

આપણે સર્વ અહીંના ત્યાં જનારા પાન્થ એટલે પ્રવાસી છીએ, અને સર્વ “પંખીડાં” છીએ, એ મહાસત્યના સ્મરણ સાથે આ કાવ્યના આન્તરમાં પ્રવેશ કરી શકાશે.

૧૮ વિરહસ્મરણ

આ પ્રણયપ્રધાન કાવ્યમાં વિરહના દર્દનો અતિ વેગભર્યો ઉછાળો ખુલ્લો છે, તે છતાં તેમાં ઉચ્ચ રસિકતા અને મૂર્તિમન્ત પ્રણય દશ્ય થાય છે એ પ્રેમીના ઉચ્ચ સસ્કારિતા છે.

આખું કાવ્ય તદ્દરૂપથી વાચકના હૃદયને એકદમ હલાવે એવું છે. છેલ્લી એ લીટીમાં તો પ્રેમપૂર્ણ હૃદયનું આર્ડ ઓફાર્ડ સ્પષ્ટ વ્યક્ત થાય છે.

૧૯ વિષયાન

આ અતિ કરુણ કાવ્ય વિવશતા અને વ્યગ્રતાની ભાવમયતા દ્વારા જનિત છે. જેઓને જર્મન મહાલેખક ગીટી (Goethe)ની “*The Sorrows of Young Werther*” નામની એક અપ્ર્યાયિકાના નાયક “વર્થર” ની કથાનું સ્મરણ હશે, તેઓ આમાં ‘વર્થરિઝ્મ’ જોશે, છતાં એમાં એ ઉપરાન્ત વિશેષ ધ્વનિ છે.

હૃદયને દ્રોષ વિષ જેવી કડવી વાત – “ઝેરી ઘૂટડો” ગળાવ્યાની અમુક ક્ષણોનું એમાં ગેળી નિરૂપણ છે.

કાવ્ય પ્રણયપ્રધાન છે અને એના ઉપર ઇંગ્લિશ કવિ શેલીની જળરી અસર નોંધ ગકાય છે.

૨૦ સારસી

કાવ્યમાં પ્રાણ સ્નેહનો છે, તથાપિ, રચનાશૈલી-ઈગારત અને વર્ણન વગેરે જોતાં વસ્તુનું જે કવિતાશરીર અંધારું છે, તે પણ મુન્દર અને કલાપૂર્ણ છે-આકર્ષક છે.

કહે છે, કે સારસ પંખી જોડી ખંડિત થતાં એકબીજાની શકતું જ નથી, પણ પ્રાણત્યાગ કરે છે, એ ઉપરથી આ આખ્યાયિકા રચનામાં આવી છે.

૨૧ પ્રિયતમાની એંધાણી

આ કવિતા પ્રણયપ્રધાન ભાવના.બોલે છે, જનાં કલ્પના અને કલા એમાં એતપ્રેત છે. પ્રેમની માત્ર “ એંધાણી ” એટલે “ નિશાની ” જ નથી ; પણ, લાગણી અને કલાના અંશો કાવ્યમાં સંકલિત છે.

“ વિરહસ્મરણ ” ની માફક આ કવિતા જો કે હૃદયને એકદમ હલાવી મૂકતી નથી અને હૃદય એનાથી સમર જનતું નથી, પણ ધીમે આકર્ષાય છે.

૨૨ દગો

“ કદમ તુજ બોસવા ગણડ ” વગેરે =

તહારાં પાદચુમ્બન માટે હું સુકોમલ પગમાં પડ્યો હતો. અરે ! તેને હેરાન કરવાથી તહારે હાથ શું આવ્યું ?

“ હતી જ્યાં વસ્ત્રની ખાહિશ ” વગેરે =

જ્યાં સમાગમની ઉત્કંઠા હતી, ત્યાં ઝેરથી ભરેલું ખાણું મળ્યું ! પરંતુ, તું કહે કે એ ખાણું ભરવાથી તહારે હાથ શું આવ્યું ? !

“ જિગર અશરારે આ મહારે ” વગેરે =

મનારા સરસ્વ હૃદયે તહારો અપરાધ ક્ષમા કર્યો છે. હવે હમેશ પશ્ચાન્તાપ કરીને તું અટકજો - પરમાત્મા ત્હને ક્ષમા આપે.

૨૩ તું મહારી હતી

“ કમળ આ રૂ થગે ત્યારે ” વગેરે =

રૂ=રહુ=અવ. ગારશે=દાટશે.

- આ શબ્દ જ્યારે પરાધીન થઈ જશે - રૂંધાઈ જશે, ત્યારે મુદીને જમીનમાં દાટશે-તેના પર ફૂલ ચડાવીને તું એવું કહેશે કે:-

હા “ હું તેને ચાહતી હતી ” ?

“ હવા તુજ વસતી પસંદી—” વગેરે =

હાક ફર્શન થતુ હતુ ત્યારનું વાતાવરણ બદલાય ગયું ! અને મહારો બગીચો ઉજડ થઈ ગયો ! હવે આ હાકપિ જરનુ જે છેવટનું થઈ જવાનું તે થઈ ગયે એ જ મહારું સળતર છે.

૨૧ આમ્ય માતા

શ્રી કલાપીએ આ કાવ્યનુ મથાળું “શેરડી” —એવું રાખ્યું હતું—પાછળથી થોડે જ આમ્ય માતા એવું આ કાવ્યનું નામ ફેરવ્યું હતું.

દ્વન્તકથા જાણીતી છે, કે “ ધરતીએ રસકસ ચૂસી લીધા, ” કારણ કે :-

“ જૈસી ધાનત વૈસી બરકત. ”

શેરડીના ખેતરમાં અચાનક જઈ ચડનાર તરસા રાગને પાણી માગતા, પાણીને બદલે શેરડીના મીઠા રસનું પ્યાલું મળે છે. નયણો રાગ, તેના બદલામાં, બિનહું જમીનનું મહેસુલ વધારવાનો કુવિચાર કરે છે ! પરિણામે શેરડીમાંથી રસ સુકાઈ ગય છે.

“ હૃદયમાં રહેલા વિચારબળથી — *Effect of Thought-force* થી ખાલમાં પણ કેટલો બધો પસંદો થાય છે, એ આત્મ-વિશુદ્ધિની અતિ અગત્યની અને સફ્ત વિચારણા પણ આ કાવ્યમાંથી મુમુક્ષુને પ્રાપ્ત થાય છે //

આ આખી આખ્યાયિકા સહજ્ય મુમુક્ષુને ઈશ્વરી રત્નેહની દિશા બતાવે છે.

૨૫ બિદ્યમંગલ

આ કાવ્યને શ્રી કલાપીએ તુલસી એવું નામ આપ્યું હતું, પરંતુ સ્વ. મણિશંકર ભટ્ટે તેને બિદ્યમંગલનું નામ આપ્યું છે, કારણ કે, કાવ્યની ઐતિહાસિક કથામાં જે વસ્તુ આવે છે, તે મહાત્મા તુલસીદાસજીના જીવન કરતા મહાત્મા બિદ્યમંગલના જીવનને ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વધારે ઢાગુ પડે છે આટલા માટે કાવ્યના મથાળામાં, તેમ જ કાવ્યની પંક્તિઓમાં સ્વ. કાન્તે કરેલો ફેરફાર અહીં કાયમ રાખ્યો છે.

શ્રી કલ્યાણીની વર્ણનશૈલી હમેશાં જ સુંદર છે-હમેશા જ આકર્ષક છે, તેમ આ કાવ્યમાં પણ આરમ્ભ બહુ સુંદર રીતે કર્યો છે.

દામ્પત્યસ્નેહમાંથી અથવા કહો કે સ્ત્રીપુરુષના સ્નેહમાંથી ધૃત્યસ્નેહનો ઉદ્ભવ કેવી રીતે થયો તેની સવિસ્તર સ્નેહકથા આ કાવ્યનું બીજક છે. *from sex to realisation*

પોતાના પ્રિયતમે પોતા તરફના સ્નેહની લાગણીને વશ થઈને કેવા ભારે જોખસો જોડ્યાં હતાં તે એ પ્રિયતમાને વિદિત થતાં તે

“આભારે કે પ્રણયઉભરે શીર્ષ નીચું નમાવે”

છે અને જે તત્ત્વબોધ બિહવમંગલને પોતાની પ્રિયતમા દ્વારા થવાનું નિર્માયણું હતું, તે તત્ત્વબોધામૃત તે બહુ દહનાથી, સ્નેહથી અને ગમ્भीરતાથી પ્રિયતમને પાય છે. સુમુક્તુ જીવાત્માનું જ્ઞાનખલ, વૈરાગ્ય અને રસ વગેરે પ્રકાશની કંઈકેઈ આકર્ષક અને જન્યલન્ત રેષાઓથી આ કાવ્યચિત્ર દીપી રહ્યું છે. જુઓ :-

“શું છે હુંમાં ? સુખમય તને રૂહ આ ના થવાની” વગેરે.

“રે ! કલ્યાણી ! સખિ ! ગુરુ ! પ્રિયે ! પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !

“હારે પથે વિહરીશ હવે જળજંજળ તોડી ! વગેરે.

દામ્પત્યસ્નેહ (Conjugal Love) જે અસ્ખલિત હોય-અભિન્નતાના અતુલવ સુધી પહોંચ્યો હોય, અને તત્ત્વતઃ પૂર્ણ વિશુદ્ધ હોય તો ઈશ્વરી સ્નેહ (Divine Love) નો દિવ્ય માર્ગ અવસ્ય જ ખુલ્લો થાય છે. આ વાત આપણને બહુ જ સરળતાથી આ કાવ્ય શિખવે છે. સુંદર કવિતા હોવા ઉપરાંત, આખા કાવ્યનો આન્તર મર્મ ઈશ્વરી મહિમા નિરૂપે છે.

૨૧ કન્યા અને કૌંચ

બિહવમંગલના કાવ્યની પેઠે આ કાવ્ય પણ એક સ્નેહકથા છે.

“મચ્છું છે સુદ્ધ બ્રહ્માંડે, દેવ દાનવનું સદા” - વગેરે - સરખાવો :- પિન્ડે તદ્ વ્રહ્માન્ડે ॥

આખું કાવ્ય વારંવાર મનનપૂર્વક વાચનયોગ્ય છે.

૨૨ પુત્રીમરણથી હસતો પિતા

નામનિર્દેશથી જ કાવ્યનું બોધક સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. પિતાનો પુત્રી તરફ, બેલાસકે, સ્નેહ છે, પ્રીતિ છે, મમતા છે ; છતાં, એ

હા “ હું તેને ચાહતી હતી ” ?

“ હવા તુજ વસ્ત્રની પસરી—” વગેરે =

નદારું દર્શન થતું હતું ત્યારે વાતાવરણ મસ્તાક થતું ! અને મુદ્રાએ ખમીરો ઉઘાડી અંદર જોયા ! ત્યારે જા કાંઈપણ નહોતું તે ઉપરથી થઈ જવાનું તે થઈ ગયું એ જ મુદ્રા સંજ્ઞા છે

૨૪ આમ્ય માતા

શ્રી કલ્યાણીએ આ કાવ્યનું અર્થાન્ત “ગેરડી” —એવું નાખ્યું હતું—પાછળથી થોડે જ આમ્ય માતા એવું આ કાવ્યનું નામ ફેરવ્યું હતું.

કનકલા જાણીતી છે, કે “ જાણીએ રમકડાં ચૂમી લીધા, ” કાવ્ય છે :-

“ જૈસી ઘાનત વૈસી યરકન. ”

જોડીના એકરમાં અચાનક જઈ ચડનાર નમ્મન રાગને ગાણી માનતાં, પાછીને ખદસે ગેરડીના મીઠા રસનું પ્યાલું મળે છે. તથા રાગ, તેના અસ્થાનાં, ગ્રાહક જાણીતું મહેનુલ વધારવાનો કૃતિચાર છે છે ! ખનિશ્વમે જોડીમાંથી રમ ચુકાઈ ગય છે.

“ હૃદયમાં રહેલા વિચારમગ્ની - Effect of Thought-force થી ખાલમાં પણ ફેરફાર થઈ પસરો થાય છે, એ આત્મ-વિશુદ્ધિની અને અમૃત્યની અને સુક્રમ વિચારશક્તિ પણ આ કાવ્યમાંથી મુમુક્ષુને પ્રાપ્ત થાય છે. ”

આ આખી આત્મવિદ્યા સકલ મુમુક્ષુને ઈશ્વરી સ્નેહની નિશા ખતાવે છે.

૨૫ પ્રિયમંગલ

આ કાવ્યને શ્રી કલ્યાણીએ વલસી એવું નામ આપ્યું હતું; પરંતુ સ્વ. મણિજીએ લઈ તેને પ્રિયમંગલનું નામ આપ્યું છે, કારણ કે, કાવ્યની એનિહાસિક કથાનાં જે વસ્તુ આવે છે, તે મહાત્મા વલસીકાસરજના હૃદય ન્હતાં મહાત્મા પ્રિયમંગલના હૃદયને પ્રતિહાસની દૃષ્ટિએ વધારે ઘણું પડે છે. આટલા મોટા કાવ્યના અર્થાગ્રામાં, તેમ જ કાવ્યની ખનિશ્વમાં સ્વ. કાન્હે કરેલા કેશર અહીં રાગન રાખ્યો છે

શ્રી કલ્યાણીની વર્ણનશૈલી હમેશાં જ સુંદર છે-હમેશા જ આકર્ષક છે, તેમ આ કાવ્યમાં પણ આરમ્ભ બહુ સુંદર રીતે કર્યો છે.

હામ્પત્યસ્નેહમાંથી અથવા કહો કે સ્ત્રીપુરુષના સ્નેહમાંથી ધૈર્યસ્નેહનો ઉદ્ભવ કેવી રીતે થયો તેની સ્પષ્ટર રીતે સ્નેહકથા આ કાવ્યનું બીજક છે. *From sex to realisation*

પોતાના પ્રિયતમે પોતા તરફના સ્નેહની લાગણીને વશ થઈને કેવા ભારે ભ્રમમાં ખેડ્યા હતાં તે એ પ્રિયતમાને વિદિત થતાં તે

“આભારે કે પ્રણયઉભરે શીર્ષ નીચું નમાવે”

છે અને જે તત્ત્વઓધ બિલ્વમંગલને પોતાની પ્રિયતમા દ્વારા થવાનું નિર્માયણું હતું, તે તત્ત્વઓધામૃત તે બહુ દદનાથી, સ્નેહથી અને ગમ્ભીરતાથી પ્રિયતમને પાપ છે. સુમુક્તુ જીવાતમાનું ક્ષાત્રખણ, ઘેરાગ્ય અને રસ વગેરે પ્રકાશની કંઈકંઈ આકર્ષક અને જન્યલન્ત રેખાઓથી આ કાવ્યચિત્ર દીપી રહ્યું છે. જુઓ :-

“શું છે હુંમાં ? સુખમય તને દેહ આ ના થવાની” વગેરે.

“રે ! કલ્યાણી ! સખિ ! શુરુ ! પ્રિયે ! પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !

“તુંરે પાંચે વિહરીશ હવે જાળજંજાળ-તોડી ! વગેરે.

હામ્પત્યસ્નેહ (*Conjugal Love*) ને અસંખલિત હોય-અલિન-તાના અનુભવ સુધી પહોંચ્યો હોય, અને તત્ત્વતઃ પૂર્ણ વિશુદ્ધ હોય તો ઈશ્વરી સ્નેહ (*Divine Love*) નો દિવ્ય માર્ગ અવસ્ય જ ખુલ્લો થાય છે. આ વાત આપણને બહુ જ સરળતાથી આ કાવ્ય શિખવે છે. સુંદર કવિતા હોવા ઉપરાંત, આખા કાવ્યનો આંતર મર્મ ઈશ્વરી મહિમા નિરૂપે છે.

૨૧ કન્યા અને કૌચ

બિલ્વમંગલના કાવ્યની પેઠે આ કાવ્ય પણ એક સ્નેહકથા છે.

“મન્યું છે સુદ્ધ બ્રહ્માંડે, દેવ દાનવનું સદા” - વગેરે -

સરખાવો :- પિન્હે તદ્ બ્રહ્માણ્ડે ॥

આખું કાવ્ય વારંવાર મનનપૂર્વક - વાચનયોગ્ય છે.

૨૨ પુત્રીમરણથી હસતો પિતા

નામનિર્દેશથી જ કાવ્યનું યોગ્યક સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. પિતાનો પુત્રી તરફ, બેલાશક, સ્નેહ છે, પ્રીતિ છે, મમતા છે ; છતાં, એ

હું “હું તેને ચાહતી હતી” ?

“હવા તુજ વસ્ત્રની પસંદી—” વગેરે =

હાથે દર્શન થતું હતું ત્યારનું વાતાવરણ બદલાઈ ગયું ! અને મહારો બગીચો ઊંડા થઈ ગયો ! હવે આ હાડપિંજરનું જો છેવટનું થઈ જવાનું તે થઈ જાય એ જ મહારો મળતર છે.

૨૪ આમ્ય માતા

શ્રી કલાપીએ આ કાવ્યનું મયાળું “શેરડી” — એવું રાખ્યું હતું — પાછળથી જોતે જ આમ્ય માતા એવું આ કાવ્યનું નામ ફેરવ્યું હતું.

કન્તકથા જાણીતી છે, કે “ધરતીએ રસકસ ચૂમી લીધા,” કારણ કે :-

“જેસી ઘાનત વેસી બરકત.”

શેરડીના ખેતરમાં અચાનક જઈ ચડનાર તમ્બા રાજને પાણી ભાગતાં, પાણીને બદલે શેરડીના મીઠા રસનું પ્યાલું મળે છે. નયણો રાજ, તેના બદલામાં, ઊંડા જમીનનું મહેસુલ વધારવાનો કુવિચાર કરે છે ! પરિણામે શેરડીમાંથી રસ સુકાઈ જાય છે.

// હૃદયમાં રહેલા વિચારબળથી — *Effect of Thought-force* થી બાહ્યમાં પણ કેટલો અથો પસંદો થાય છે, એ આત્મ-વિશુદ્ધિની અતિ અગત્યની અને સૂક્ષ્મ વિચારણા પણ આ કાવ્યમાંથી મુમુક્ષુને પ્રાપ્ત થાય છે //

આ આખી આખ્યાયિકા સહૃદય મુમુક્ષુને ઈશ્વરી સ્નેહની દિશા બતાવે છે.

૨૫ બિદવસંગલ

આ કાવ્યને શ્રી કલાપીએ તુલસી એવું નામ આપ્યું હતું; પરંતુ સ્વ. મણિશંકર ભટ્ટે તેને બિદવસંગલનું નામ આપ્યું છે, કારણ કે, કાવ્યની ઐતિહાસિક કથામાં જો વસ્તુ આવે છે, તે મહાત્મા તુલસીદાસજીના જીવન કવિતા મહાત્મા બિદવસંગલના જીવનને ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વધારે ધ્યાન પડે છે આટલા માટે કાવ્યના મથાળામાં, તેમ જ કાવ્યની પંક્તિઓમાં સ્વ. કાન્તે કરેલો ફેરફાર અહીં કાગમ ગણ્યો છે

શ્રી કલાપીની વર્ણનશૈલી હમેશાં જ સુંદર છે-હમેશા જ આકર્ષક છે, તેમ આ કાવ્યમાં પણ આરમ્ભ બહુ સુંદર રીતે કર્યો છે.

દામ્પત્યસ્નેહમાંથી અથવા કહો કે સ્ત્રીપુરુષના સ્નેહમાંથી ધર્મસ્નેહનો ઉદ્ભવ કેવી રીતે થયો તેની સવિસ્તર સ્નેહકથા આ કાવ્યનું બીજક છે. *from sex to realisation*

પોતાના પ્રિયતમે પોતા તરફના સ્નેહની લાગણીને વશ થઈને કેવાં ભારે ભ્રમો ખેડ્યાં હતાં તે એ પ્રિયતમાને વિદિત થતાં તે

“આભારે કે પ્રણયહિલરે શીર્ષ નીચું નમાવે”

છે અને જે તત્ત્વમોઘ બિલ્વમંગલને પોતાની પ્રિયતમા દ્વારા થવાનું નિર્માયકું હતું, તે તત્ત્વમોઘામૃત તે બહુ દહનાથી, સ્નેહથી અને ગમ્ભીરતાથી પ્રિયતમને પાય છે. સુમુક્તુ જીવાત્માનું દ્વાત્રખલ, વૈરાગ્ય અને રસ વગેરે પ્રકાશની કંઈકેઈ આકર્ષક અને જ્વલન્ત રેખાઓથી આ કાવ્યચિત્ર ટીપી રહ્યું છે. જુઓ :-

“શું છે હુંમાં? સુખમય તને દેહ આ ના થવાની” વગેરે.

“રે! કલ્યાણી! સખિ! ગુરુ! પ્રિયે! પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ!

“હારે પથ્યે વિહરીશ હવે જાળજંજાળ તોડી! વગેરે.

દામ્પત્યસ્નેહ (Conjugal Love) જે અસ્ખલિત હોય-અભિન્નતાના અનુભવ સુધી પહોંચ્યો હોય, અને તત્ત્વતઃ પૂર્ણ વિશુદ્ધ હોય તો ઈશ્વરી સ્નેહ (Divine Love) નો દિવ્ય માર્ગ અવસ્ય જ ખુલ્લો થાય છે. આ વાત આપણને બહુ જ સરળતાથી આ કાવ્ય શિખવે છે. સુંદર કવિતા હોવા ઉપરાન્ત, આખા કાવ્યનો આન્તર મર્મ ઈશ્વરી મહિમા નિરૂપે છે.

૨૧ કન્યા અને કૌચ

બિલ્વમંગલના કાવ્યની પેઠે આ કાવ્ય પણ એક સ્નેહકથા છે.

“મમ્યું છે યુદ્ધ બ્રહ્માંડે, દેવ દાનવનું સદા” - વગેરે -

સરખાવો :- પિંડે તદ્ બ્રહ્માન્ડે ॥

આખું કાવ્ય વારંવાર મનનપૂર્વક - વાચનયોગ્ય છે.

૨૨ પુત્રીમરણથી હસતો પિતા

નામનિર્દેશથી જ કાવ્યનું બોધક સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. પિતાનો પુત્રી તરફ, બેલાશક, સ્નેહ છે, પ્રીતિ છે, મમતા છે; છતાં, એ

લાગણીમાં જ્ઞાનપ્રકાશ-દિવ્યતા છે , અલખત , આહાત્મ્ય છે .
પિતાને યાજ્ઞતા હાથપણથી તે સમજે છે કે -

“ કહે છે ‘ પ્રીતિ ’ તે જગત પર તો ‘ રાગ ’ જ બધો ,
“ ખરી પ્રીતિમાં ના ઈતિ પણ રહે કબજાડકો ; વગેરે વગેરે .

શ્રી કલાપીના હૃદયમાં સ્નેહનું સામ્રાજ્ય છે અને હરદ્વાર કવિ
બ્યારે સ્નેહના - ભક્તિ ના ઈશ્વરી સામ્રાજ્યમાં ભળી શકે છે , ત્યારે
જ અધિક ઉન્નતિ સાધી શકે છે . શ્રી કલાપીના નિવાસ કલ્પનાના
ઉચ્ચગામી પણ કેવળ નિનોકલિપત મહાલયનો નથી-તે તો સ્નેહના
બ્રાહ્મી ચિતનમન્દિરને (ગાખરે બેઠેલો અને ત્યાંથી જ ઢુઢુકતો દૈવી
મારલો છે .

૨(માફી

આખી ગઝલ સહૃદયતા મૃદુતા અને અર્થગૌરવયુક્ત છે .

“ હરગુઝર કરે એ ખતા તો હરગુઝર કરવી ઘટે ! ”

ક્ષમા કર , એ અપરાધ તો ક્ષમા કરવો ઘટે છે !

*

~

*

“ દિલ કુમળું પુજ કંપતાં , ત્યાંથી ઝર્યાં મીઠા શરાબ ” વગેરે =
તહારે કોમલ હૃદય પતા , ત્યાંથી મધુર પ્રીતિનું ઝરણું વહુ અને
તે સ્નેહનું પાત્ર

‘ ઓ સ્નેહી ! સ્વીકારી લે ! ’

એવું કહીને તહે મહેને ધર્યું ! મહે દુહાંગીએ એ પ્રેમનો તિરસ્કાર
કરેલો , તે તું ક્ષમા કર . મહારી એ મનુષ્યહીનતાને તું તહારા શાણુ -
પણથી ક્ષમા કર .

*

~

*

“ આ સખત સીનાનો જતાં કિલ્લો તૂટી પણ આખરે- ” વગેરે =
પરતું , ઓ દેવિ ! આખરે આ વજ્રનું હૃદય બેઠાયું છે અને તહારે
ચાટે આજે મહેને શિક્ષા મળી છે . અરે ! સ્નેહના સખ્તો કહેવાને મહેને
કશે જ અધિકાર નથી ‘ આ કંઠાર હૃદયનો તું સ્વીકાર કર ’ એવું કહે-
વાની પણ મહારી શક્તિ નથી ! પ્રેમના પ્રદેશમાં , ખરેખર , હું
પ્રથમ જ જીવસંગાર નથી ! ઈશ્વરી નિર્માણ જ એવું છે કે જે પ્રેમમાં
વદ્દાદાર હોય તેને આક્રોશ આવે . પુણ્ય જેવી સુંદર અને સુકોમલ ,
સ્નેહની વસ્તુને આરપાર વીધીને તેના તોરા , કલગીઓ બનાવવાનો

જગતનો જૂલમ જાહેર છે. મનુષ્યજાતિની પ્રકૃતિમાં - એના સ્વભાવમાં જ - એ કલક છે કે પુષ્પ જેવી વસ્તુને આગે અકાડીને આંખ વડે ચૂમી લેવાને અહલે તે તેને આરપાર વીંધવાનો જુલમ કરે છે ! પરંતુ, સ્નેહના બદલામાં જ્યાં હૃદયહીનતા જ મળે છે, ત્યાં તો - અફસોસ - આ - જગતમાં કામા એ જ મધ્યરી પ્રકાશ છે.

માધુર્ય, ઔદાર્ય અને માદર્વથી ઉભરાતું હૃદય અહીં વિનીત થઇને માફીમાં આત્મવિશોધન કરતું પ્રત્યક્ષ થાય છે.

સ્નેહ માટે “ શરાબ ” અને સ્નેહી હૃદય માટે “ જામ ” એવા સફીના ખાસ પારિભાષિક (Techno - logical) શબ્દો અહીં વાપરવામાં આવ્યા છે. પ્રેમને મદિરા અને પ્રેમીને મત્ત, ઉન્મત્ત અથવા જહનુ ઉપમાન આપીને ભગવાન વ્યાસે તથા શ્રી નારદાદિએ આવા જ ઉલ્લેખો કર્યા છે. ફારસીમાં તો આવા સાહિત્યની ખાસ જુદી જ પ્રસિદ્ધ પ્રણાલિકા છે - જેવી હિન્દુઓમાં વૈષ્ણવી સંપ્રદાયની શાખા.

૨૮ એક સ્વપ્ન

આ કાવ્યમાં સ્વપ્નના ઉદ્ગાર અને તેનું નિરૂપણ એવાં તો તત્ત્વબોધક છે, કે આ સ્વપ્નને સ્વપ્ન કહેવું કે સુષુપ્તિ કહેવી કે કવિત્વ સ્વપ્ન કહેવું એની વિચારણામાં જ મૂકી જવાય છે.

મનોહર વર્ણનશૈલી અને રૂપક આપીને ચિત્ર આલેખવાની શ્રી કલાપીની લાક્ષણિક નિપુણતા જણીતી છે.

કાવ્યના આદિ, મધ્ય અને અન્તમાં રસભર કલા અને સુન્દર કલ્પના છે - વસ્તુમાં કલાવિધાનનું સુષુપ્ત કસકતાથી દાખલ થયેલું છે.

વૃદ્ધાવસ્થા, બાલ્યાવસ્થા, અને યુવાવસ્થાના વહનની સાથે નદીના વહનની કરેલી સરખામણી કેટલી સુન્દર છે ! જુઓ આ પંક્તિઓ :-

“ ઝરા ફે બહેનારા ! ગહન તુજ છે ગૂઢ વહવું - ” વગેરે -

૩૦ પ્રેમની ઓટ - ક્ષમા

૩૧

આ અન્ને ત્રોટક વ્રતમાં લખાયેલી સુન્દર અને ભાવગમ્ય કવિતામાં સ્નેહના લાક્ષણિક સ્વરૂપની જે અભેદાત્મક કદર જાહેર કરી બતાવી છે, તે વ્યાવહારિક જગતને જરૂર જ જાણુના અને માનવા.

પ્રેમની ભરતી ચડેલુ હૃદય મિત્રને પ્રાર્થે છે : -

“ વ્યવહાર શિખાવ મહત્તે ન , સખે !

“ તુજ પ્રૌઠ થયું દિલ , બાળક હું ;

“ બની પ્રેમી બની ફરી બાલ , સખે ! વગેરે .

સ્વ . દામોદરદાસ ખુ . બોટાત્કરની “ પ્રેમ અને સત્કાર ” નામની ગઝલમાની નાચેની પદ્ધતિઓ સરખાવો . -

અખંડિત પ્રેમને , બન્ધુ ! જરૂર શું હોય આદરની ?

‘ પધારો ’ આવજો , બેસો ’ - વૃથા એ વાદ શા સાર ?

* *

* *

* *

* *

‘ પધારો ’ એમ કહેવાથી , પધારે તે પધાર્યા ના :

નિમંત્રણ પ્રેમીને શાનાં ? અનાદર પ્રેમીને શાને ?

* *

* *

વિનયની પૂરણી માગે , અધુરી તેટલી પ્રીતિ ;

પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા , નથી અધિકાર આદરને .

વગેરે વગેરે .

૩૨ ✓ હૃદયત્રિપુટી

પરાંપર પચાસ પૃષ્ઠના આ શુદ્ધ સ્વાનુભવસિક (Absolutely Subjective) કાવ્ય દ્વારા શ્રી કલાપી પોતાના સ્નેહજીવનના સવિસ્તર ઇતિહાસનું પરમ રમણીય અને ચેતોહર નિરૂપણ કરે છે , એટલું જ નહીં પણ અવ્યાસી વાચકને પણ તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે .

હૃદયની વિવિધ લાગણીઓ એટલે ચિત્તવૃત્તિની ભાવનાઓના આંતર સમરક્ષેત્રનું , સૂક્ષ્મ છના અતિ આકર્ષક , પારદર્શક ચિત્ર આ આખા આત્મભક્ષી કાવ્યમાં છેક આરંભથી તે ઠેક અંત સુધી ચિતરાયલું છે .

કલા , કલ્પના અને સત્ય કિવા ઇતિહાસ , એ ત્રણેના ન્યૂનાધિક અંશોના વિલક્ષણ સંગ્રિજીવથી , શ્રી કલાપીના જીવન - ચરિત્રના જ એક પ્રકરણનું જાણે આ ખડકાવ્ય બનેલું છે .

શ્રી કલાપીના અંગત જીવનની વ્યક્તિગત હકીકત (Personal Life) આ અને આવી બીજી કેટલીક કવિતામાં એવી રીતે સંકલિત થયેલી છે કે તેને વસ્તુથી છૂટી પાડી શકાય નહિ અને તેના ઉપર વિશેષ વિવેચન કરવા જતા ઉચિત કાલમર્યાદાનો ભગ ચાનો

સંભવ છે. સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન વિવેચક સ્વ. રંમણુભાઈ મહીપતંજીની લેક'ઠે તા. ૬-૨-૧૯૦૩ ને રોજ શ્રી કલાપી જન્મતીને પ્રસંગે યાચર કહ્યું છે કે :-

“જેમના સમકાલીન જનો જીવતા હોય, તેવા જત પુરુષોની જન્મગાની વિશે પૂરેપૂરો વિસ્તાર થઈ શકતો નથી; તેથી આ જ્ઞાનાન્ત છે તેવા રૂપમાં જ સ્વીકારવો જોઈએ.”

“હૃદયત્રિપુટી”ના કાવ્ય ઉપર ખાવીશેક વર્ષો પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલા નીચેના લેખો અભ્યાસી જોઈ શકશે :-

(૧) હૃદયત્રિપુટી - એક પ્રશંસા.

વસન્ત પુ. ૭, અંક ૮. પૃ. ૩૪૯ થી ૩૬૦.

લખનાર રા. રા. અતિશુભશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,
એમ. એ.; એલએલ. ખી.

(૨) કલાપી અને તેની કવિતા.

બુદ્ધિપ્રકાશ, પુ. ૫૬; અં. ૫-૬; ઇ. સ. ૧૯૦૯ મે - જુન
લખનાર સાગર.

(૩) રા. 'સાગર' અને હૃદયત્રિપુટીનું અવલોકન.

બુદ્ધિપ્રકાશ, પુ. ૫૬; અં. ૬.

લખનાર રા. રા. અતિશુભશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,
એમ. એ.; એલએલ. ખી.

આ કાવ્યમાં પૃ. ૧૪૮ મે -

“આ બ્રહ્માંડ અને તેની નિસરણી -”

એવું જણાયું છે તે જૂલ છે. તેને સ્થાને

“આ બ્રહ્માંડ અનન્તની નિસરણી -”

એ પ્રમાણે જોઈએ.

આ અતિ મહત્ત્વની ભૂત ઠેકથી ચાલી આવતી હતી. શ્રી કલાપીનાં સ્વહસ્તલિખિત દક્ષતરો આ કાવ્ય જાણી ચૂક્યા પછી મળેલાં હોવાથી આ અગત્યનો સુધારો આ રચને કર્યો છે.

૩૩ શાન્ત પ્રેમ

“વિચિત્રં ચક્રં કાવ્યં” આવા શબ્દો શ્રી કલાપીએ પોતે જ આ કાવ્યના મથાળાની નીચે લખેલા છે.

આરંભમાં હૃદયને કરુણુરસથી દ્રવીભૂત કરવું, વચ્ચે વચ્ચે પ્રણયના તેમ જ પ્રણયકેસહના મધુરા-કડવા અનેક અનુભવનાં દૃષ્ટાંત

શૃંગારચિત્રોતુ ગમ્ભીર દર્શન કરાવતું અને અન્તે પ્રેમ, શાન્તિ ગામ્ભીર્ય અને એકતાના ભાવોમાં કસ્ય રીતે પૂર થયેલું જણાતુ બરાબર પચાસ પાનાનું હૃદયત્રિપુટીનું શુદ્ધ આત્મલક્ષી (Subjective) કાવ્ય સમાપ્ત થયા પછી તુરંતજ જ આ શાન્ત પ્રેમનું ન્હાતું કાવ્ય આવે છે, અને, આ ‘શાન્ત પ્રેમ’ ની પછી તુરંત જ જયરમાં પ્રિયાને એવું ચોખ્ખા શૃંગારરસની ઝગકથી દીપતું સંગીતમય કાવ્ય આવે છે.

“હૃદયત્રિપુટી” ને શૃંગારરસ પ્રધાન કાવ્ય ગણીએ તો, આસપાસનાં એ શૃંગારરસપ્રધાન કાવ્યોની વચ્ચે, આ શાન્ત પ્રેમનું શાન્તરસપ્રધાન સાપ્તિક કાવ્ય, શૃંગારની મર્યાદા સાચવતું હોય, એમ સૂચવતું ઉચિત સ્થાને પ્રકાશી રહેલું વાચકનું ચિંતાકર્ષણ કરે છે.

આ કાવ્યને શાન્તપ્રેમનું મથાળું કેવળ જ યોગ્ય છે, એવું કાવ્યનો અમાનુષિક એટલે દૈવી (Divine) આન્તર ભાવ હૃદયમાં ઉતાવળતાં, અભ્યાસીને અવશ્ય જ લાગે છે.

આખા કાવ્યમાં ભાષાની અતિ સરળતા છતાં વિચારોની ગૌરવાન્વિત ગમ્ભીરતા છે.

અનિર્વચનીય દિવ્યતાથી આખું કાવ્ય ઉલસતું છે.

“ગૃહિણી” માતૃત્વપદ પામ્યા પછી, તેનામાં વાતસલ્યપ્રેમનો નવીન ઉમેરો થયેલો જોઈને, શ્રી કલાપીનાં પ્રજ્ઞાનચક્ષુઓ તેનામાં “કાંઈ” —

“નવું” અને “જુદું” જ શોધે છે, જુવે છે અને ત્યાંથી જ આ અલૌકિક કાવ્યનો આરંભ થાય છે.

પોતાના Ideal લક્ષ્ય વસ્તુને અનુસરીને પોતે તત્ત્વદષ્ટિએ જુએ છે. એ દષ્ટિ બહિર્મુખ દષ્ટિ નથી, પણ, તત્ત્વાભિમુખી દષ્ટિ છે. સરખાવો —

“Love, in thy face I have seen the Eternal.”
Bunsen.

“પ્રિયે ! તારા વદનમાં મને તે અનન્તનું દર્શન થયું છે.”
બન્સન.

શ્રી કલાપીને પણ “ગૃહિણી” માં જે “કાંઈ” “નવું” જણાય છે તે, બન્સનની પેઠે “તે અનન્ત” નું જ રૂપાન્તરભેદે આધ્યાત્મિક તત્ત્વદર્શન છે.

પોતાની ગદ્યાયત્રી-દિવ્ય એટલે તત્ત્વજ્ઞાનાભિપ્રુણી દૃષ્ટિથી તે કહે છે :-

“ શ્રુતિણી દેવી તું દિલ્લીની મમ માતા પણ થજે.”

“ ઓ શ્રુતિણી ! મનુષ્યમાત્રને પોષનારો દૈવી રસ-તકારા હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે રેડાયેલો છે, તેથી તું દેવી છે; અને ઓ દેવી ! તકારા હૃદયને પશુ તકારા દિવ્ય રસથી તું પોષણ આપનારી માતા થજે-એટલે ઇશ્વરી પ્રેમના ઉમેરાથી આપણા પ્રશ્નમાં દિવ્યતા અનુભવાશે અને આપણે ખરો-ઉન્નત સ્નેહ ઇશ્વરી પ્રેમ શિખીશું.”

શ્રુતિણીને “ માતા ” થવાનું કહેવું એ પ્રાકૃત હૃદયને ઉચિત નહિ જણાય, પરંતુ, માતા તે શરીરની નહીં, પણ હૃદયની છે અને ચર્મનાં ક્ષુદ્ર બાહ્ય આવરણો એ ખરા હૃદયથી કેવળ જુદી વસ્તુ છે. વિશેષ નહિ તો છેવટે, મોઝેલે માતા એ સૂત્રના સમગ્રથી અને મનથી પણ આવી ક્ષુદ્રક શંકા વાંચક નિવારી શકશે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં સમગ્રવેદના કર્મમાં અકર્મના ગાહન તત્ત્વજ્ઞોદ્યાના સિક્કાન્તની દિશા (Theory) પણ અહીં સમગ્ર છે.

ચોથા ચરણમાં આ જવાન અધિકાર સ્પષ્ટતાથી કહેલી છે:-

“ જે જે દૈવી પ્રેમથી તું ચિરંજીવ ખાણ તરફ જુએ છે, તે જ દૈવી પ્રેમથી-પ્રભુથી પ્રેરાયેલા તે જ નવા-વિશુદ્ધ દૈવી પ્રેમથી તું મહારા તરફ જોજે.”

આ કાવ્ય શિખવે છે, કે જે પ્રેમ દૈવી છે તે હમેશ જ સર્વ તરફ સમાન છે એટલે વિકાર વિનાનો છે, મોહ વિનાનો છે અને તેથી ભેદથી રહિત છે.

“ શ્રુતિણી ” ને પોતાના લક્ષ્ય વસ્તુ (Ideal) ને અનુકૂળ ઇશ્વરી સ્નેહનો સ્વાનુભાવ કરાવવાના ઉદ્દેશથી સ્વાભાવિક રીતે પ્રેરાયેલા આ તત્ત્વજ્ઞોદ્ય છે - જીવાત્માની ભેદજુદિનો લય કરનારાં અને તેને અભેદ સાક્ષાત્કાર કરાવનારાં આવાં મૂલ સૂત્રો પણ આ કાવ્ય શિખવે છે.

પંક્તિ: સમદર્શિન : અને આત્મવત્ સર્વમૂર્તેષુ -

સ્નેહ દેહનો નહીં, પણ આત્માનો - વગેરે.

આખા કાવ્યમાં ખુબ જ મનન યોગ્ય ભાગ તો તેનો ઉત્તરાર્ધ જ છે અને તેમાં પણ :-

✓ “મહને વહાણાં લાગે અપલ દગથી શાન્ત નયનો” વગેરે પંક્તિઓ ગૂઢ છે —

તારાં અપળ દગ કરતા તારાં શાન્ત નયનો મહને વધુ પ્રિય છે, એટલે તું અપલાક્ષી છે, એટલા માટે વધારે પ્રિય છે એમ નથી જ, પણ, તારાં નયનો શાન્ત હોય—શુદ્ધ સાત્ત્વિકતાપૂર્ણ હોય—તેહને ખદલે આત્માને જ જોનારાં હોય એ મહને વધારે ગમે છે અને તું એવી શાન્ત-સાત્ત્વિક દૃષ્ટિવાળી હોય એ જ મહને વધારે પ્રિય છે.

✓ “પતિ હુંને ના ના, પણ હૃદયનો મિત્ર ગણવો” અને :—

“મહને બન્ધુ, બહાલો, પિયુ, તુજ પિતા, પુત્ર ગણજે”
“અને એ ભાવોથી મમ હૃદયનો આ રસ પીજે.”

મહને શું પતિ જ ગણવાનો? ના-ના. મહને તો હૃદયનો મિત્ર ગણવાનો.”

પતિપણ અને પત્નીપણ એ તો ઐહિક સુખતુ પ્રાધાન્ય માનનારા અને સ્થૂલને અનુલક્ષીને પોતે ઉભા કરેલા સસારના આશ્રય ધર્મો છે.

મનુષ્યાત્માની ઈતિહાસિક વ્યવસ્થા તો સ્થૂલને ઉદ્દેશીને તેને પેલે પાર છે.

“તું મહને બન્ધુ, બહાલો, પતિ, પિતા, પુત્ર બધું જ ગણજે અને તું એ સર્વભાવોએ હૃદય ભરીને મહારા હૃદયનો રસ પીજે.”

અશારીરિક આત્મત્વની ભાવનાનું અહીં શિક્ષણ મળે છે.

જીવાત્માની વૃદ્ધિ અને ઉન્નતિના ક્રમમાં આ ભાવના-અણુલિંગી અનુભવની — (Beyond Sex) ની ભાવના અસીમ ઉપયોગી છે. શ્રી કલાપી આ કાવ્યના અન્તિમ ચળુમાં આ જ ગાઠન વસ્તુ સરળતાથી શિખવે છે :—

✓ “નકી દેવી રીતે હૃદય પ્રણયીના રસ પીતું”
“ખરા રનેહો જ્યારે શરીરસુખ સૌ ગૌણ મનતું.”

ઐહિક સુખ માત્રથી પર એવું શાશ્વત સુખ માણવાને ઐહિક સુખથી પર જાતે જીવતું જોઈએ અને એવા ખરા રનેહના — ઈશ્વરી રનેહના સ્વાનુભવ માટે શરીરનો રનેહ, અલગત, છેડ જ ગૌણ

ગણાવો જોઈએ. આમ ઐહિક સ્નેહને ગોણુ મણુનાર જ ઈશ્વરી સ્નેહનો સ્વાનુભવ કરી શકે છે.

આ પંક્તિઓ કાવ્યની અતિમ પંક્તિઓ છે અને તે શિખવે છે કે :-

“વસે સ્વર્ગે તે ના અધિક કંઈ આપ્યા પ્રણયથી -”
“અને સ્વર્ગે તેથી પ્રણયી દિલનું ઇચ્છત નહીં.”

હિન્દુઓમાં પુરાણો કહે છે, કે સ્વર્ગમાં ઉચ્ચ પ્રકારના ભોગ-વિલાસાદિ પ્રાપ્ત થાય છે અને ઇસ્લામીઓ માને છે કે સ્વર્ગમાં જનારની તહેનાતમાં પરીઓ અને શુદ્ધામો ખિદમત ઉઠાવે છે; પરંતુ, જેણે અશારીરિક આત્મભવની અનુભવદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી છે તે હૃદય કયા ઐહિક સુખસોગંતું તરસું હોય? અને એની અણુલિંગી આત્મા-નુભવની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય ત્યાં સુધી સ્વર્ગના સરખા ભોગવિલાસ પણ વ્યર્થ જ છે. દિવ્ય સ્નેહ (Divine) એટલે જ શરીરથી પર - *Love Beyond Sex - Spiritual - not in flesh but in Spirit.*

મહાત્મા શ્રી અખાણુ યથાર્થ જ કહે છે કે :-

“લિંગનો લગ થયા વિના, સર્વ મનની ઉપાસના.”
અને :-

“અખા! એ જ અનુભવ ખરો, જેણે મહાજન નીપત્યા;
“લિંગલગ થયા વિના સૌ સાધન કાળની સેવના.”
(અનુભવચિન્તુ; શ્રી અખાણુ.)

શ્રી કલાધીના આ શાન્ત પ્રેમને અંગ્રેજ કવિ વડસરવર્થ *Unerring Light* કહે છે.

સરખાવો :-

Serené will be our days and bright,
And happy will our nature be,
When Love is an Unerring Light,
And Joy its own security.

Wordsworth.

૩૪ જ્વરમાં પ્રિયાને

ગઝલ — સાખીની કાવ્યગ્યનાની નવીન ઇત્તનાને અનુ-
સરીને આ સંગીતલમ કાવ્ય રચાયલું છે :
ચારતા અને આનંદ ગમણીયતા બન્નેના મન્દ્ર મે।

રહે તેવું નથી. પરિચિત વસ્તુઓને પણ એવું નવું રૂપ આપતાં આવડે છે કે આપણે કેમ જાણે તે વસ્તુ નવી જ લેતા હોઈએ તેવો ભુલાવો ખાઈએ છીએ.

“ આ કાવ્ય પોતા તરફ ખતાવાયેલી કૃતંતતાથી છે-તેમાં કવિને ખગે જીવસો, નિરાશા, વૈરલાવની તીવ્ર લાગણી અને દુષ્ટ જનોનો તિરસ્કાર આખેહુથ દર્શ્યમાન છે. પરંતુ આખર તોફાની સરોવર વાલુના કપાટા નરમ પડવાથી હળવે હળવે શાંત સ્વસ્થ સ્થિતિમાં આવી જાય તેમ તેનું કેમળ, નરમ, પ્રેમીલું હૃદય પાછું મૂળ અવસ્થાને પામે છે ને આશ્ચર્યકારક થયું તે ભૂકો દિવાસ આપી વિરામે છે. ”

૩૪ આલક કવિ

આ કવિતા શ્રી કલાપીએ સાક્ષરબન્ધુ શ્રી લલિતને ઉદ્દેશીને લખેલી હોવાનું સંલગ્નવામાં છે. શ્રી લલિતે શ્રી કલાપીને સંબોધીને પણ એક લાગણીભરેલી સુંદર કવિતા લખેલી છે.

જુઓ :- મહારા મયૂરને, આશુખ; પૃ. ૬૬.

કાવ્યમાધુર્યકાર રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરીઆ એમ.એ. આ કવિતા ઉપર વિવેચન કરતાં કાવ્યમાધુર્ય પૃ. ૩૭ મે લખે છે કે :

“ એમાં જગતની સંસ્કારી પુરુષ તરફની દૃષ્ટિ સંબંધીના વિચાર સાથે સરખાવો :-

✓ “ The world has ever, we fear, shown but small favour to its teachers; hunger and nakedness, perils, and reviling, the poison chalice, the cross have, in most times and countries, been the market-price it has offered for wisdom the welcome with which it has treated those who have come to enlighten and purify it. ” ✓

“ The fate of Burns. Carlyle. ”

૩૫ નદીને સિન્ધુનું નિમંત્રણ

આ કાવ્ય માટે શ્રી કલાપીએ એવું લખ્યું છે કે :-

“ હૃદયત્રિપુટીના જ વિચારોનો સાર આમાં જેવવામાં આવ્યો છે. ”

(શ્રી કલાપીની કાચરીમાંથી.)

૩૧ જ્વરમાં પ્રિયાને

ગજસ - સાખીની કાવ્યવ્યનાની નવીન ઘટનાને અનુસરીને આ સંગીતલસ કાવ્ય રચાયેલું છે અને તેથી બાહ્ય ચારુતા અને આંતર રમણીયતા બંનેના મુન્દર મેળ મળ્યો છે.

ભાષા અને રચના ઉભય સ્વભાવિક અને સરળ છે. કાવ્યના વસ્તુ ઉપર વિશેષ વિવેચન આવશ્યક નથી.

ગજસ-સાખીની રચના ગુજરાતી સાહિત્યમાં પહેલવહેલી રવ હાથાભાઈ દરાસરીએ 'બુલ્લુલ' નામના ન્હાના પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કરેલી અને તે ઉપરથી કેટલાક સમય સુધી આવા માપની કૃતિ "બુલ્લુલના રાજ" તરીકે ઓળખાતી.

૩૫ કૃતધ્નતા

હૃદયને થયેલી અનીમ બંધાના મહાપ્રખળ આત્મવ્યાધાતની અતિ બચ્ચ, રોદ્ર અને દ્રાવક આંતરસ્થિતિ આ કાવ્યમાં આબેહુબ ચિત્ત-રાયલી છે.

પ્રલય સરખા આટલા બધા તોફાની ઉછાળા પછી પણ બ્યારે એનું શામન થયેલું જોવાય છે ત્યારે શ્રી કલાપીનું અમીમ અઔદર્ય જરેલું અસાધારણ વ્યક્તિત્વ અને એમા મહાત્માની ક્ષમાવૃત્તિ સ્પષ્ટ જોવાય છે. કિ બહુના ?

"કાવ્ય માધુર્ય" ના નિદાન સત્રકકાર શ. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અભરીઆ એમ એ. આ કવિતા ઉપર વિવેચન કરતા કાવ્યમાધુર્ય પૃ. ૩૧ મે લખે છે -

"આ રાજવી કવિની ઓળખ વિશેષ આપવી પડે તેમ નથી. તેનું હૃદય કેટલું કોમળ છે, તેની જાગણી કેટલી ઉત્કંઠ તથા ઉભરાતી છે, તેની લેખનશૈલી કેવી સચોટ છે, તથા તેની લેખનકળામાં કેટલાં ચાતુર્ય અને પ્રખળ પ્રયાસ છે, તે સૌ વાચક મ્હેજમા જાણે તેમ છે. વગર પ્રયાસે સમજાય તરી કવિતા હોવા છતાં તેમા ઉચ્ચ પ્રકારનું કવિત્વ અદ્ધરે અદ્ધરે ઝળકી ઉઠે છે - તેમાં *fluent freshness of Poetic Style* એવી નો રસભરી છે કે તેનું એક કાવ્ય નાનું' યા મોટું - હાથમા લીધા પછી અથેતિ વાચ્યા વગર મુકાય તેવું નથી; તેટલું જ નહિ પણ દરેકમા - કાંઈ ને કાંઈ નવું, નવો ભાવ નવો વિચાર, નવો ઉદગાર, નવું ચિત્ર, કે નવી પ્રતિભા જણાયા વગર

અને પછી:—

“ પછી ધીમે ધીમે - તુજ અવયવો આ પલટતા,
“ મને લાગ્યા સર્વે વધુ મધુર ગમ્ભીર બનતા;
“ મને કુંચી આપી મમ હૃદયની ને જગતની,
અને, તાજું ખોલી, તુજ મુખ નિહાળ્યું ફરી ફરી.

*

*

*

આમ છતાં શ્રી કલાપી ‘કવિ (Poet) નથી; પણ, મહાકવિ (Mystic) છે.

જીવન વિધવા બહેન બાબાને

પ્રેમ, જ્ઞાન, અને વૈરાગ્યનો પ્રયોગ કરતી આ અતિ અદ્ભુત કવિતા માટે શ્રી કલાપી પોતે નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

✓ “ આજે ‘વિધવા બહેન બાબાને’ લખ્યું છે. બાબાં સાહેબ-
મહારાં Sister-in-law જેઓને મહેં બહેન માનેલાં છે, એમને માટે
અને એમના જ પ્રતિ આ લખાયું છે. એ એક વિદ્વાન બાપ છે. ધર્મ-
પુસ્તકો વાંચવામાં હમેશાં most regularly ચાર કલાક ગાળે છે
અને એક કલાક કીર્તનભજન ગાવા માટે રાખેલ છે. મણિભાઈની
ગીતા એમણે બે વખત વાંચેલ છે.

✓ “ જ્યારે જ્યારે હું એમનું મહેં જોઉં છું ત્યારે ત્યારે મને લાગી
આવે છે કે વૈધવ્ય સૌભાગ્ય કરતાં વિશેષ પવિત્ર છે. સૌભા-
ગ્યમાં જે લક્ષિતાં ‘વાઈબ્રેશન્સ’ (Vibrations) દેખાય છે,
તે વૈધવ્યમાં નથી રહેતાં અને તેથી કાંઈ હૃદયની કોમળતાની અદ્-
ભુત એકંતારતા રહે છે. જે મહેં એમને શિખવવા ચત્ન કયું છે, તે
માત્ર કહેવા ખાતર જ છે; પણ ખરું તો એ જ છે કે એમના મહેં પાસેથી
હું આ શિખ્યો છું અને એમની આ સ્થિતિની મહારી મૌન લાગણી સામે
એમનું હૃદય આ મૌન જવાળ આવી રહે છે. છેલ્લે મહારી સખીને
પણ ત્યારે જેવો પ્રેમનો મધુર અનુભવ થાય એ ઇચ્છી, કાવ્ય
બંધ થાય છે. ”

(રા. રા. રૂપશંકર ઉ. ઓળખાને પત્ર; તા. ૩-૫-૯૬.)

કાવ્યમાધુર્યના વિદ્વાન સંગ્રહકાર રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી
અંજારીઆ એમ. એ. આ કવિતા ઉપર વિવેચન કરતાં, કાવ્યમાધુર્ય
પૃ. ૫૧ મેં લખે છે કે :—

૫૮ વૃક્ષ દેલિયો

ત્રીસ વૃક્ષનું આ લાંબું, કરુણરસથી ભરપૂર કાવ્ય અંગ્રેજ કવિ વર્ડસ્વર્થની “ The Old Cumberland Beggar ” નામની કવિતા ઉપરથી રચાયેલી એક આખ્યાયિકા છે.

ભાષા અને ઈમારત ઉપરથી આખી કવિતા પ્રગ્લિશ ઉપરથી થયેલું અનુકરણ છે, એમ તુરત જ લાગે છે-જે કે ભાષાની સરળતા ખાસ ધ્યાન એંગ્રે છે.

“ બાલા બ્રુકેન ” નો દુ ખમય પ્રતિહાસ સ્નેહી વાચકના હૃદયને અવશ્ય દવીભૂત કરે એવો છે.

કાવ્યમાની કેટલીક પંક્તિઓમા તો ખાસ એવાં જ સૂત્રો છે કે જે અભ્યાસી કદાપિ ભૂલી શકે નહિ. જેમકે -

પુત્રી ને શૂકને નાણે જેવારો ન થયો કદી,
પિતૃની ને પ્રભુની કે દષ્ટિ તીખી તડી નકી.
જિજ્ઞાસા કાળ દર્શીની વાતો ના સુણવી ઘટે,
ઇચ્છા એવી મરેલાંમા રાખતા ઠપપ ઘટે.
કોઈનાં એ દુ.ખોમા છે યોગ્ય ના સુખ પામલું;
મરેલાં તો પ્રભુનાં છે, તેનું માન જ ગણવું.

x x x
શ્રીમાનના ઈચ્છિત ખાલકો તો,
ગરીબને દર્દી સમાં બને છે.

* * *
મરેલાંનાં સત્યો મરણ સુધી ના ના મળી શકે,
અને રાહા જોવી, વધુ પણુ કરું ના થઈ શકે.
વગેરે વગેરે.

૫૯ પ્રિયા કવિતાને

શ્રી સરસ્વતી શ્રી કલાપીને પ્રસન્ન છે, તેનું સુન્દર વર્ણન અહીં કવિતામાં જોઈ શકાય છે. કવિતામાં મૂર્તિમન્ન પ્રિયાપણું આરોપીને તેઓ શ્રી સ્વાનુભવ કવે છે કે :-

“ મને તું આલિંગી, જમણુ સહુ લાંગરુ હૃદયનું !

x

x

x

કુલે પડીને આપઘાત કરવા આવેલી સગર્ભા વિધવા બાપુનેળ્યાવવાને મહાત્મા શ્રી મૂળદાસજીએ બતાવેલો માર્ગ સૌ કોઈને આશ્ચર્યમાં ઝડૂકરી નાખે એવો છે. તેઓ શ્રી કહે છે :-

“લેજો તું સુજ નામ ને ચન્દ્રશ હું સુખે પિતા બાહનો !”

કીર્તિના લોગ આપવો, બૂણી લોકેપણનો ત્યાગ કરવો એ સૌથી વધારે કઠિન છે. મહાત્મા બરાબર જ સમજે છે કે :-

“પોણું છે જગ ને તકી જગતની કીર્તિ જ ચોલી દિસે,
પોણું આ જગ શું થતાં જગતની કીર્તિ સહેજે મળે;
એ પોણાણુ ત્યજી જનાર કદિ એ કીર્તિ ન પામી શકે,
લોકોની અપકીર્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વસે.”

મહાત્મા મૂળદાસજીનું આખ્યાન સાચી બનેલી વાત (Fact) ઉપરથી લખાયલું છે. અમરેલીમાં હજી પણ “મહાત્મા મૂળદાસની જગા” મોજૂદ છે.

૩ અર્પણપાત્ર

“અસ્ત્રાર્પણ” એવા મથાળાથી આ કવિતા પૂર્વે જાણીતી હતી. આ મથાળું શ્રી કલાપીની સ્વકસ્તવિખિત પ્રતો ઉપરથી સંશોધન કરીને પછી ફેરવ્યું છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં :-

“દેવિ ! તહારા હૃદયરસની હહેરીઓથી ગળીને ” એવું હવું ; તેને સ્થાને આ ગ્રન્થમાં :-

“દેવી મહારા હૃદયરસની હહેરીઓથી ગળીને ” આવો ફેરફાર કર્યો છે ; તે પણ શ્રી કલાપીના હસ્તાક્ષરની જુદી જુદી પ્રતો ઉપરથી સંશોધન કરીને પછી કર્યો છે.

૪ એકે ઘા

“મને જોઇને ઉડી જતાં પક્ષીઓ ” એ કવિતા સાથે આ કવિતા લેખવી દર્શને સકળ ફેરફાર સાથે તેને ગુજરાતી વાચનમાળામાં દાખલ કરવામાં આવી છે. આ પસંદગી ઘણી યોગ્ય થઇ છે.

વળી “રજોપીઆને ” એ કવિતા જે વચ્ચેથી છોડી દેવામાં આવી છે, તે પણ વાચનમાળામાં સાથે જ લઇ લેવા જેવી છે.

✓ “પ્રભુ પર ખરી આસ્થા—તેના સર્વ રસ્તાઓ સારા માટે છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ અને આવેલી સ્થિતિમાથી પણ ઉત્તમ યોધ અને સતોષ મનાવનાર આ કાવ્યની મધુર છાપ અનેરી જ છે

“એ લેખકનાં કાવ્યમાં કળાવિધાન એવું તો સાવંત ન રીતે થયેલું છે કે તેની એકે લીટી નવીન આનંદભરી મીઠાશ વિનાની નથી, એટલું જ નહિ, પણ તેનાં સર્વ લખાણમાં અથથી તે ધનિ સુધી ભાવ વધતા જતા રસથી જળવાઈ રહે છે”

૪૧ વૃદ્ધ માતા

આ કાવ્ય ઇંગ્લિશ કવિ વડસર્વર્થની “The Affliction of Margaret” નામની કવિતા ઉપરથી લખાયેલું છે. અસહ્ય ઇન્દિય કાવ્ય નીચે પ્રમાણે રાફ થાય છે —

“Where art thou, my beloved Son,

“Where art thou, worse to me than dead?”

અને તે નીચે પ્રમાણે પૂર થાય છે —

“Then, come to me, my Son, or send,

“Some tidings that my woes may end !

“I have no earthly friend !”

૪૨ મહાત્મા મૂળદાસ

કાવ્યના મથાળા નીચે મૂકેલા શબ્દો શ્રી કલ્યાણીએ પોતે જ લખેલા છે

આખું કાવ્ય શિક્ષકરૂપ છે.

કુલે પડીને આપઘાત કરવા આવેલી બાઈને, આત્મહત્યા કરવાનો જગતમાં કોઈને પણ હુક નથી, એ સિદ્ધાંત બહુ સુન્દર રીતે કહેવરાવ્યો છે જુઓ —

“જેનું કોઈ નહીં અરે જગત આ આખું ચ તેનું નથી,

“ને જેનું જગ તે જરૂર જગનું ‘પોતાનું’ કોઈ ન હીં.”

અનલહકનો આશક, ઇચ્છકહકીકીનો ફકીર-મનસૂરની પેઠે ફના-
ફિલ્લાહ કરે છે-પરમાત્મામાં સર્વસ્વસમર્પણ કરે છે.

સામાન્ય યજ્ઞોમાં બલિ હોમવાનો વિધિ છે, તદ્દનુસાર, આ
ત્યાગયજ્ઞોત્સુક સાહુ હૃદય પણ પોતાના આન્તરયજ્ઞમાં મહોટા
મહોટા પહાડોનું, વિકરાલ દાવાઓનું, પ્રાણીમાત્રનું, આશાતૃણના, મનો-
વિકાર અને સ્થૂલેપણા માત્રનું બલિદાન હોમે છે-એ મહા બલિઓને તે
ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે-તેની ખાખ બનાવે છે અને તે ખાખ દિલ
ઉપર નહીં, પણ દિલમાં-દિલની અંદર લગાવે છે.

મનોવિકારને લીધે ઉત્પન્ન થતી જુદી જુદી મહા બલવતી - ઉન્મત્ત
આકાંક્ષાઓને એક પરમાત્મામાં જ વાળવાનું કાર્ય મહોટા પહાડોને
બાળીને ખાખ કરવા જેવું છે ; તેથી જ કહ્યું છે કે :-

બાળી પહાડો સહુ ખાક છીધા !
તે ખાક ચોળી જ સરીરમાં આ !
વિકરાળ દાવા મુજ ત્યાગધૂણી !
તેણે બચાવ્યું નવ કોઈ પ્રાણી !

આટલું બધું કરવા છતાં હવે તે કહે છે કે :-

મહારા ત્યાગયજ્ઞમાં બલિ હોમવા માટે મોટા પહાડોને મહેં ભસ્મીભૂત
કરી નાખ્યા છે - અતિ પ્રબલ મહત્વાકાંક્ષાઓને મહેં દિલમાંથી બરતરફ
કરી નાખી છે - તેમાં -

હા ! હા ! તહીં કંઠક આ કહીંથી ?
નીલો રહો છ દ્રવતો જલેથી !
ના અગ્નિમાં એ મુજ દિલ દાઝે !
ભાંકાય તેમાં કથમ કુમળો એ ?

મેધધ્વનિમાં કંઈ વજ્રપાત ,
હરે ન તેની ગણી કે વિસાત !
તે હર આ કાયર કેમ યાય ?
કાંટો અડથે પીગળી કેમ બાય ?

મહા પ્રબલ બલિદાનો, ત્યાગના યજ્ઞમાં હોમીને ભસ્મીભૂત
કરી નાખ્યાં-ત્યાં આ એક કાંટો લીલો ને લીલો જ રહે છે અને
બળતો નથી એ શું ? !

૪૨ પશ્ચાત્તાપ

છેટલી એ કડીઓ ખાસ સનન યોગ્ય અને સર્વદા સ્મરણ યોગ્ય છે :-

૪ પસ્તાવો વિપુલ જગજી સ્વર્ગથી વધુ છે,
પાપી તેમા રખાઈ દઈને પુણ્યશાળી અને છે,
આહો કેહું સ્મરણ મધુર પાપનું એ ધરે છે,
માફી પામ્યું કુદરત ને, એન માની ગયે છે.

૫ રાજ્યોથી કે જીવન વતી કે દેહથી ના ખતે જે,
તે પસ્તાવો સહેજ વહતા, ત્યાં સારી ગે છે,
હું પસ્તાવો, પ્રભુ ! પ્રભુ રીએ માફી આપી મળે છે,
હું પસ્તાવો. મુજ જિંદગીની પૂર્ણ મારી મળી છે.

૪૩ ત્યાગ

આ આ મી ગજલ આન્તર ત્યાગનો એટલે પૂર્ણ પ્રભુસાગરની ઉન્મત્ત સ્થિતિનો નિર્દેશ કરે છે.

કડી ૧૦ મી —

તમ ઉર્મિ એ તમ વારિવિ મુજ વારિધિ મુજ ઉર્મિ છે !

પાઠાન્તર :-

મુજ ઉર્મિ એ તમ વારિવિ ! તમ વારિવિ મુજ ઉર્મિ છે !

મહારી કબર બાંધી અહી-વગેરે=

મહારા જે સ્મૃત્ત ડપને જગત નણે છે, તે હું “હું” નથી હું
તો અનન્તમા છું.

(જુઓ “ જન્મદિવસ ” ની ડવિતા,)

૪૪ ત્યાગમાં કેંટકે

સનમના માથા ઘૂંકમા મરત થયેલુ, ત્યાગી, વિગાગી, સનમનુ
જ અતુરાગી એવું આ કેડીની તિજાર ત્યાગનો ગજ આદરે છે:

નખખાઈતું જ પરિણામ છે-આ ખેંચાણ તો પ્રલોભન-
(Temptation) જ છે-આમ તે બરાબર સમજે છે, પણ તેટલામાં
તો, પૂર્વરમૂર્તિનું જૂનું વાદળ આહું ચડી આવે છે અને તેના આક્રમણને
લીધે તો જોટલી બધી આંધી ચડી આવે છે કે ત્યાગને ત્યાગ્ય અને
રાગને ત્યાગ્ય નહિ, એવું મનાવવા સુધીની પણ એ આવરણ
હિમ્મત ધરે છે કુદરતનો સંકેત જ એવો છે કે વૃત્તિની ઢંઢતાની
પરિપૂર્ણવિસ્થા મારે, તેનું લિન્ન :લિન્ન પ્રકારે પરીક્ષણ નિર્માયકું
હોય છે; અને તેથી, વિકટ પ્રલોભનો સામે લડીને તેને હઠાવવાનું,
ઉન્નત જીવનના પ્રવાસી માત્રને આત્માના પ્રવાસમાં આવે છે.

આ પ્રસંગે તો, આ સહૃદય, યોગી મહાત્મા પ્રલોભનની સામે
દઢતાથી ટકી શકે છે. ખેંચાણમાં નખખાઈ જ છે, એવી આત્મ-
પ્રતીતિ તેને થયા પછી તે યોગ્ય જ નિશ્ચય ઉપર આવે છે કે :-

ભોણું ન થા, હર ! હવે ફરીને,
માન્યું વૃથા તે જાડી સૌ વૃથા છે ;
કાંટો ચ ખાળી કર ભસ્મ તેને,
તે ભસ્મ બોળા, અવધૂત ! લેને !

ઓ દિલ ! ભોણું ન થા-વૃથા તે બધું વૃથા છે-કાંટો તો
પ્રલોભન છે અને તેને પણ ત્યાગના યજ્ઞમાં હોતી દે-ખાળી દે-
ભસ્મીભૂત કરીને તેની ખાખ બનાવી લે-અને, ઓ અવધૂત ! એ
ખાખ તું દિલની અન્દર ઘસાડી લે !

✓શ્રી કલાપીએ પોતે પોતાને “અવધૂત” તું સંબોધન કયું
છે, એ અભ્યાસી ધ્યાનથી લક્ષમાં રાખે છે.

આવી રીતે ત્યાગયજ્ઞની પૂર્ણહુતિ થશે, તો જ ઇશ્વરી સ્નેહની
ઝાંખી થશે; કેમકે એપણા માત્રનો ચિત્તમાંથી સંપૂર્ણ પરિત્યાગ
કર્યા વિના પરમાત્મયોગની પાત્રતા જ નથી.

ક્ષાત્રહૃદયની આ વીરવાણી છે અને યોગી અથવા ભક્ત માત્રને
તે માર્ગશિક્ષક અને ઉત્તેજક છે. અસ્તુ.

પ્રાથમિક અથવા ઉમાધ્યમિક કેળવણીનાં પાઠ્ય પુસ્તકોમાં
શિખવવા યોગ્ય શ્રી કલાપીની ઘણીક કવિતા છે અને આ કવિતા
પણ, ભાષા અને વિચારો બન્ને બેતાં, તેથી જ શિક્ષણીય છે.

અગ્નિથી ચે ન હાજનાર એવુ મહારં દિલ-તેને ભેદીને, તેને ભોંકનારે આ કુમળો કાટો ગો અને કયાથી ?

આત્મપરોક્ષણ એ શ્રી કલાપીની કવિતાનું હંમેશાનું લક્ષણ છે. તે સત્યને જ શોધનાર, સત્યને જ અહાનાર અને સત્યને જ આખખનાર છે. હલ્લુ આગળ તે વિચારે છે -

મગી સમાધિ હગી જાય છે ?
તફરી કાંટા મહી દુવાય છે ?
આ રાગ અહારો કયમ મહાત થાય ?
ખેંચાણુમા કાં વહતો જણાય ?
ચોગીઢરે કંટક આ હશે શું ?
આ ગજ ત્યાગીઉરમાં રહો શું ?

‘દૂદીરી હાલ’ મા અને ‘હમારા રાહ’ માં તેમ જ ‘શાન્ત પ્રેમ’ મા જોયું હતું તે જ, શ્રી કલાપીનું મસ્ત, ત્યાગી, વિરાગી અને હરકતું અનુરાગી હૃદય પોતાને જ પૂછે છે કે :-

ઈશ્વરી સ્નેહ (Divine Love) માથી મહારી ચોગીની સમાધિ કેમ હગી જાય છે ? મહાગ ત્યાગીના ઉરમાં-ચોગીના હૃદયમાં આ રાગ શો ? આ પ્રીતિ શી ? આ ખેંચાણુ (Attraction) શું ? આ (Attachment) આસક્તિ શી ? !

બુદ્ધિ મહી આ દિલનો જરો શું ?
ખાખાણુમા ગેપ હજો હશે શું ?

ખેંચાણુ ચાલે નખળાઈ કાઈ,
અણુ વહે છે કયમ નેત્ર માહી ?
કાટો ગળીને મૃદુતા ધરે છે,
ચિત્તે સમૃતિવાદળ કે ચરે છે ?

નહાલી હની તે ફરી ચાય નહાલી !
તે અણની આપતી નઈ ચાહી,
આ ત્યાગ્ય લાગે નુજ ત્યાગ ગાને ?
ના ત્યાગ્ય તે રાગ મહેને દિસે છે ?

પરજા જેણી ફવળ સહી - બુદ્ધિની મહા દઢ ભૂમિકા-તેને ભેદીને તેમાથી આ હૃદયનું-વૃત્તિનું ઝરણુ શું ? ક્યાંથી ? આ ખેંચાણુ તો

સાધકે પ્રથમ ચિત્તશુદ્ધિ સંપ્રાપ્ત કરવી, (સાત્ત્વિક આધારવિહાર ચિત્ત-
શુદ્ધિના ઉપાયો છે,) તે પછી ચિત્તની એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવી અને શુદ્ધ
અને એકાગ્ર ચિત્તવૃત્તિના વિધિપૂર્વક યોગથી જ મનોસય અને
વાસનાક્ષય દ્વારા સાધક પરિબ્રહ્મપ્રાપ્તિનો સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર કરી
શકે છે. આવા તપસ્વી અને યોગીજીવનના સાધક સિદ્ધાર્થ થવા માટે,
બીજી બધી પ્રવૃત્તિઓનો સર્વથા ત્યાગ કરીને, નિવૃત્ત થયેલો હોય છે.

પ્રભુનો જ પુ-એ તેનું એકવીસ હજાર અને છસે વારનું પ્રતિ
દિનરાત્રિનું એટલે ચોવીસ કલાક દરમિયાનનું એકેએક થાસોધ્વાસના પૂરા
ધ્યાનથી સુરતા રાખવાનું સ્થિર બ્રહ્મકેન્દ્ર-સદયસ્થાન હોય છે.

પ્રભુએ એટલે ઝંકાર=ઝં=એ વેદોમાં કહેલું 'પ્રભુનું-પરમા-
ત્માનું હુંકામાં હુંકું નામ,

ઝં એ એક જ શબ્દમાં વેદોએ પરમાત્માના-બ્રહ્મના-પ્રભુના
મહોસમર્થ નામનો સંક્ષિપ્તમાં સમાવેશ કર્યો છે :-

૧. શ્રી કંઠોપનિષત્માં શ્રી યમરાજ નિચેતાને સમજાવે છે કે :-

सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपांसो सर्वाणि च यद्वदन्ति ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तच्चे पदं संग्रहेण ब्रवीमि ॥

॥ ઓમિત્યેતત્ ॥ (કંઠોપનિષત્ ૧ : ૨ : ૧૫.)

ભાવાર્થ કે :-

૧- બધા વેદો જેનું વર્ણન કરે છે, વારંવાર ઉચ્ચારણ કરે છે, બધા તપસ્વી
પુરુષો જે વિહિત કરે છે અને જેને માટે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે, તે હું તમને
સંક્ષિપ્તમાં જ કહું છું; તે ઝં છે.

(શ્રીકંઠોપનિષત્, ૧ : ૨ : ૧૫)

છાન્દોગ્યોપનિષત્ કહે છે કે :-

। ओंकार एवेदं सर्वम् । ओंकार एवेदं सर्वम् ॥

ઝંકાર એ જ આ બધું છે - ઝંકાર એ જ આ બધું છે.

સાષ્ટકોપનિષત્ કહે છે કે :

ओमित्येतदक्षरमिदं सर्वं तत्स्योपव्यास्यानं भूतं

। अत्रदभविद्यदिति सर्वमोंकार एव ॥ ૧ ॥

૪ ભરત

શ્રી કલ્યાણી મહારાજે પોતે, કેટલીક કવિતા લખના પર્વે, પોતાની હાથરી છુડસમા, સક્ષિપ્તમા તેની *Projects* (કાવ્યની યોજના વિષે સક્ષિપ્ત નોંધ) લખી છે આ કાવ્ય માટે શ્રી કલ્યાણીએ પોતે નોંધે મુજબ નોંધ (*Projects*) લખી છે —

Projects: —

“ભરત—ગ હકી નહી—આસક્ત. રહેને જ પોતાનું ટાણું માને છે, તેને રાટ રહાશે ત્યાગ જતાં રહાયું જ નવય છે, તેની નિતા ન કરવી જોઈએ; સમિધ, કંદમૂળ વગેરે લેવા ની વખતે એ મૂગમા રહેતો તેવી સાથે હઈ નય છે અને તે પછુ ફર હી નાયલુ તેવી ખબે ઉપાડે છે. પૂન ભરતા હીને તેને આશીર્વાદ આપે છે. તે ફર જતા હ્રેગ વાય છે સમાધિસમયે શિગાથી તેને મૂગ હલાવતો પૂજના દર્શને વીખી નાખતા ધમકાવે ત્યારે ગિયર હથુ રહે.

“મનેરથો વધ્યા તપસ્વી—પ્રભાવ—આગધના—એનાય.

“ઉપયોગી થલુ, પલુ, આસક્ત ન થવું લાગણી માટે હૃદયમા અહીં અને આ થાય છે એ કોણુ નહી શકે ?

“બ્રહ્માંડને પાળનાર વ્યક્તિ ન પાળે.

“તું મૂગને છોકવા માગે છે, પલુ આ ની, આ વાદળીના રગને આહે છે ત્યા મુઠી કેમ મૂગ કેમ ત્યજ ગરીલ ?

“અરે ! ગ્રેમ—અસકિત તુ પાપ છે ?”

(શ્રી કલ્યાણીની હાથરીમાથી) શ્રી કલ્યાણી

શ્રીમદ્ ભાગવતના પાંચમા સ્કન્ધમા અધ્યાય આઠનામાં અને નવમામા આ ભરત રાજાની કથાનુ વિસ્તારથી વર્ણન કરવામા આવ્યું છે કથા એવી છે કે —

રાજપાટ અને વિભવવિલાસાદિ સર્વ છોડી દઈને, અયોધ્યાના રાજા ભરતજી યોગી થઈને તપશ્રયા આદરે છે અને ગંડકી નદીને તીરે આશ્રમ ખાંધીને સાધુજીવન—યોગીજીવન સંસારથી વિરક્ત જીવન નિર્ગમે છે.

હકારના રટનમા દિન નય ચાલ્યા,

અંકાય ચિત્તથી ભળે પરિશ્રદ્ધા રાજા.

પરિશ્રદ્ધ એટલે પરમાત્માના પૂર્ણ સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર મા / આર્થોના વેદમા—વેદના ઉપનિષદોમા—વેદાન્તશાસ્ત્રમા ગોલુ કહ્યું છે કે —

પણ, નિર્માણ એવું છે કે આવી રીતે હળી ગયેલા મૃગ-આળકને
છેડી દેવાનું હવે ઋષિથી બની શકતું નથી. તે કહે છે ખરો કે :-

“જય તપ કરનારો પાળશે આ તહને ના”

પણ સ્નેહને હીંચે યા ક્યાને હીંચે તે તુરત જ વિમાસણ કરે છે કે :-

“અરે! પણ સુખે તું છોડશે કેમ સ્નેહ ?”

રાજર્ષિ ભરતજીના હૃદયમાં, યોગ અને સ્નેહ અથક્ષ તેા કર્તવ્ય
અને ક્યા એ બે વચ્ચે, પુમુક્ષ યુદ્ધ ચાલે છે.

શ્રી કલાપી રાજર્ષિ ભરતજીની આવી અનુકંપાઓ સ્થિતિ
નેતાં કહે છે કે :-

ઋષિ ! ત્હારી સ્થિતિ જોઈ આવે છે મુજને ક્યા,
આવશે બહાનથી તેને પંપાળીશ હવે ન શું ?

અને રાજર્ષિને તેઓ શ્રી પૂછે છે કે :-

નેત્રો રમે આ તુજ વાદળાથી,
કીડા ગમે છે કંઈ માહલીથી;
સન્ધ્યાસમે કંઈ વધુ હર્ષ આવે,
તો કેમ ત્હારું મૃગહું ત્યજે છે ?

હજી આગળ વધીને શ્રી કલાપી રાજર્ષિ ભરતજીને માર્ગ
ખતાવવાનો - તેના અન્તરમાં યોગ્ય પ્રકાશ પૂરવાનો પણ બ્યર્થ
પ્રયાસ કરે છે :-

રમાડ તેને, પણ, હુજધ ના થજે,
ઋષિ ! ન શું એ તુજથી બની શકે ?

એથી પણ આગળ વધીને, આવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું જોઈએ તે
વિષે પણ શ્રી કલાપી પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ જ કહે છે કે :-

છેડી દેવા રસ મધુર સૌ સાધ્ય લાગે તહને જો,
તો ના શાને, પ્રણયી બનતાં, સાચવે ત્યાગ ત્હારો ?

પ્રણયી બનવા છતાં, ત્યાગી વૃત્તિ સાચવી રાખવાનું શા
માટે બનતું નથી ? એવું બને, તો જ યોગી મહાયોગી થાય
અને જ્ઞાની મહાજ્ઞાની થાય. શ્રી કલાપીના જીવનનું સૂત્ર છે કે :-

‘આ બધું જો અક્ષર છે તે બસ છે: એમાં તો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનનું ગઢ રહસ્ય છે. આ બધું એ જ ઉક્તાર છે.

(માણડુંકયાપનિપત ૧)

આટલા માટે જ -

ઉક્તારના રતનમાં દિન જાય આદયા -

એકાગ્ર ચિત્તથી ભજે પરિશ્રદા રાજ

અને: -

આહાર કન્દકલનો કરતો સદા ચે.

એકાન્ત, શાન્ત સ્થલમાં સુખથી વસે છે.

તે યોગી ભરત રાજ આ પ્રમાણે સાત્ત્વિક જીવન જીવતા, એકાન્ત, શાન્ત સ્થલમાં રહેતા કેમકે અસંગતા-કેવળ જ અસંગતા એ યોગીનું વિશિષ્ટ નિયમન છે અને એ જ અસંગતા ભક્તનું આહુષગિક લક્ષણ છે.

ભરત રાજ યોગી અને તપસ્વી થયા હતા. કોઈ પણ પ્રલોભન તેમની આંકે આવે નહિ તે માટે તેમણે યમ, નિયમ, ધ્યાન, ધારણા, તપ, જપ અને એવા તો કઈ કઈ પ્રયત્ન આત્મસ રક્ષણના મજબૂત કિલ્લાઓ બાંધી દીધા હતા જુઓ :-

એ યોગસેજ તરૂમાં બળકી નહું છે ! વગેરે.

જદા પીળી શીષે કૃશ અવયવો ઉપર રહી - વગેરે

જામ તો ઘણો કાળ ચાલ્યુ, પણ એક દિવસ એવું બન્યું કે નદીના પૂરમાં સા જતા પહી જઈને તણાઈ જતુ એક ન્હાનકડું મૃગનું બચ્યું તે જુઓ છે અને તેને મૃત્યુના સુખમાંથી બચાવીને પોતાને આશ્રમે લાવે છે, પાણી પાય છે-ચારો તીરે છે અને પાળે છે-બન્ને વચ્ચે સ્નેહ થાય છે. રાજર્ષિને અહીંથી જ જાણે પ્રેમની પનોતી એસે છે :-

‘યોગી આદ્યો જપ તપ ભૂલી પ્રેમ એ’ચાણુ માંહી’-

આવી ન ઈચ્છવા યોગ્ય હાલતમાં રાજર્ષિ ભરતજી આવી પડે છે -

‘રાગ ને ત્યાગની વચ્ચે હેયું એ જુલવું હલુ’-

એવું છેક જ થઈ જાય છે

પોતાની આ સ્થિતિની ઝડપિને પિછાન થાય છે અને તે વિચારે છે કે :-

પ્રહાંક આખું નિજ માનનાં જે,

1 “ખદે ન વ્યક્તિ કદિ પાળનાં તે;” વગેરે

પણ, નિર્માણ એવું છે કે આવી રીતે હળી ગયેલા મૃગ-બાળકને છોડી દેવાનું હવે ઋષિથી બની શકતું નથી. તે કહે છે ખરો કે :-

“જપ તપ કરનારો પાળશે આ ત્હને ના”

પણ સ્નેહને લીધે યા ક્યાને લીધે તે તુરત જ વિમાચ્છેદ કરે છે કે :-

“અરે! પણ સુખે તું છોડશે કેમ સ્નેહ ?”

રાજર્ષિ ભરતજીના હૃદયમાં, યોગ અને સ્નેહ અથવા તો કર્તવ્ય અને ક્યા એ બે વચ્ચે, ટુચ્છ થઈ ચાલે છે.

શ્રી કલાપી રાજર્ષિ ભરતજીની આવી અનુકંપાઓ સ્થિતિ જોતાં કહે છે કે :-

ઋષિ ! ત્હારી સ્થિતિ જોઈ આવે છે મુજને ક્યા,
આવશે બહાનથી તેને પંપાળીશ હવે ન શું ?

અને રાજર્ષિને તેઓ શ્રી પૂછે છે કે :-

નેત્રો રમે આ તુજ વાદળથી,
કીડા ગમે છે કંઈ માહલીથી;
સન્ધ્યાસમે કંઈ વધુ હર્ષ આવે,
તો કેમ ત્હારું મૃગહૃદ્ય ત્યજે છે ?

હજી આગળ વધીને શ્રી કલાપી રાજર્ષિ ભરતજીને માર્ગ બતાવવાનો - તેના અન્તરમાં યોગ્ય પ્રકાશ પૂરવાનો પણ બ્યર્થ પ્રયાસ કરે છે :-

રમાડ તેને, પણ, હુબધ ના થજે,
ઋષિ ! ન શું એ તુજથી બની શકે ?

એથી પણ આગળ વધીને, આવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું જોઈએ તે વિષે પણ શ્રી કલાપી પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ જ કહે છે કે :-

છોડી દેવા રસ મધુર સૌ સાધ્ય લાગે ત્હને જો,
તો ના શાને, પ્રણયી બનતાં, સાચવે ત્યાગ ત્હારો ?

પ્રણયી બનવા છતાં, ત્યાગી વૃત્તિ સાચવી રાખવાનું શા માટે બનતું નથી ? એવું બને, તો જ યોગી મહાયોગી થાય અને જ્ઞાની મહાજ્ઞાની થાય. શ્રી કલાપીના જીવનનું સૂત્ર છે કે :-

‘આ બધું’ જે અક્ષર છે તે બસ છે; એમાં તો ભત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનનું ગદ રહસ્ય છે. આ બધું’ જે જ ઝંઝાર છે.

(માણડુંકયાપનિપત્ ૧)

આટલા માટે જ -

ઝંઝારના રતનમાં દિન જાય આદ્યા -

એકાંત ચિત્તથી ભજે પરિશદ રાજા

અને -

આહાર કન્ઠફલનો કરતો સદા એ,

એકાંત, શાન્ત સ્થલમાં સુખથી વસે છે.

તે યોગી ભરત રાજા આ પ્રમાણે સાત્ત્વિક જીવન જીવતા, એકાંત, શાન્ત સ્થલમાં ગહેતા કેમકે અસ ગતા-કેવળ જ અસ ગતા એ યોગીનું વિશિષ્ટ નિયમન છે અને એ જ અસ ગતા ભક્તનું આહુષ ગિક લક્ષણ છે.

ભરત રાજા યોગી અને તપસ્વી થયા હતા કોઈ પણ પ્રલોભન તેમની આંડે આવે નહિ તે માટે તેમણે યમ, નિયમ, ધ્યાન, ધ્યાન, તપ, જપ અને એના તો કઈ કઈ પ્રગન આત્મસ રક્ષણના મળજૂત કિલ્લાઓ બાંધી દીધા હતા જુઓ -

એ યોગતેજ તરૂમાં અળકી રહ્યું છે ! વગેરે

જટા પીળી શીર્ષે કૃશ અવયવો ઉપર રહી - વગેરે

૨ । મ તો ધણો કાળ ચાલ્યુ, પણ એક દિવસ એવુ બન્યું કે નદીના પૂરમાં ૧૧ જતા પડી જઈને તણાઈ જતુ એક ન્હાનકડુ મૃગનુ બચ્યું તે જુએ છે અને તેને મૃત્યુના મુખમાથી બચાવીને પોતાને આશ્રમે લાવે છે, પાણી પાય છે-ચારો નીરે છે અને પાળે છે-બન્ને વચ્ચે એક થાય છે. રાજર્ષિને અહીંથી જ જાણે પ્રેમની પનોતી ખેસે છે -

‘ યોગી આદ્યો જપ તપ ભૂલી પ્રેમ એ’ આજુ માંડી ’-

આવી ન ઇચ્છના યોગ્ય હાવતમા રાજર્ષિ ભરતજી આવી પડે છે -

‘ રાજ ને ત્યાગની વચ્ચે હેયુ એ જીવતું હતુ ’-

એવુ છેક જ થઈ જાય છે

પોતાની આ સ્થિતિની ઋકિને પિછાન થાય છે અને તે વિચારે છે કે :-

પ્રહાંડ આપુ નિજ માનનાર જે,

૧ “ બંને ત વ્યક્તિ કદિ પાળનાર તે; ” વગેરે

પણ, નિર્માણ એવું છે કે આવી રીતે હળી મળેલા મૃગ-ખાળકને એકી દેવાનું હવે કષિથી બની શકતું નથી. તે કહે છે ખરો કે :-

“જય તપ કરનારો પાળશે આ ત્હને ના”

પણ સ્નેહને લીધે યા જ્ઞાને લીધે તે તુરત જ વિમાનથી ફરે છે કે :-

“અરે! પણ સુખે તું છોડશે કેમ સ્નેહ ?”

રાજર્ષિ ભરતજીના હૃદયમાં, યોગ અને સ્નેહ અથક્ષ તેા કર્તવ્ય અને જ્ઞા એ બે વચ્ચે, ટુમુલ્લ યુદ્ધ ચાલે છે.

શ્રી કલાપી રાજર્ષિ ભરતજીની આવી અતુક પાયોબ સ્થિતિ જોતાં કહે છે કે :-

કષિ ! ત્હારી સ્થિતિ જોઈ આવે છે મુજને જ્ઞા ,
આવશે બહાનથી તેને પંખાળીશ હવે ન શું ?

અને રાજર્ષિને તેઓ શ્રી પૂછે છે કે :-

નેત્રો રમે આ તુજ વાદળીથી ,
હીડા મમે છે કંઈ માહલીથી ;
સન્ધ્યાસમે કંઈ વધુ હર્ષ આવે ,
તો કેમ ત્હારું મૃગહું ત્યજે છે ?

હજી આગળ વધીને શ્રી કલાપી રાજર્ષિ ભરતજીને માર્ગ ખતાવવાનો - તેના અન્તરમાં યોગ્ય પ્રકાશ પૂરવાનો પણ બ્યર્થ પ્રયાસ કરે છે :-

રમાડ તેને , પણ , હુબધ ના થજે ,
કષિ ! ન શું એ તુજથી બની શકે ?

એથી પણ આગળ વધીને, આવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું જોઈએ તે વિષે પણ શ્રી કલાપી પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ જ કહે છે કે :-

છાડી દેવા રસ મધુર સો સાધ્ય લાગે ત્હને જો ,
તો ના શાને , પ્રણયી બનતાં, સાચવે ત્યાજ ત્હારો ?

પ્રણયી બન્યા છતાં, ત્યાગી વૃત્તિ સાચવી રાખવાનું શા માટે બનતું નથી ? એવું બને, તો જ યોગી મહાયોગી થાય અને જ્ઞાની મહાજ્ઞાની થાય. શ્રી કલાપીના જીવનનું સૂત્ર છે કે :-

“ ઉપયોગી થવું, પણ, આસક્ત ન થવું . ”

રાજર્ષિ ભરતજીને શ્રી કલાપી પૂછે છે કે -

આવું કેમ બનતું નથી ?

પણ, એ તો, ખરેખર, નથી જ બનતું, અને રાજર્ષિ ભરતજી બિચારા પોતાના બહાલા મૃગલાને અરણ્યમાં એકલુ ત્યજી દષ્ટને પશ્યત્વ પામે છે.

પોતાના તરફથી અહીં તો અક્ષરે ઉચ્ચાર્યા વિના, મૂલ ભાગવત-કારના શબ્દોનો જ સાર આપીને આ પ્રેમકથાની શ્રી કલાપી પરિ-સમાપ્તિ કરે છે -

“ કથા એવું કહે છે કે, જન્મશે મૃગ એ મહર્ષિ ;
૫ | “ વાંછના જે રહી તેને પૂરી સૌ કરવી પડે . ”

‘ વાંછના ’ નહીં, પણ વાસના. જે મૃગજી અથવા જે વાંછના ઘટમાં વાસ કરીને રહે તે જ મૃગજી અથવા તે જ વાંછના તે વાસના અને તે જ મનુષ્યના જન્મમૃત્યુમાં હિતુમૂલ બીજ. સ્પષ્ટ જ છે કે -

। જેવો જેનો સ્નેહ , તેવું તેનું સ્વરૂપ .
। As a man liketh, so he is - અર્થાત્
। જેવી જેની પ્રીતિ , તેવો તે .

શ્રી કલાપીએ પોતાના સ્વાનુભવને જ ભરતના કાવ્યમાં ગાયો છે અને ચિતર્યો છે, અને તેથી જેમ તેઓ શ્રીની લગભગ બધી જ કવિતામાં, તેમ આમાં પણ સ્વાનુભવરસિકતાના વિલક્ષણ યોગે સમગ્ર ચિત્રાલેખનમાં કલા, કલ્પના, અને ઇતિહાસ ઉપરાન્ત પ્રેમ અને યોગની આત્મી ભાવનાઓની આકર્ષક રેખાઓ પ્રજ્વલન્ત જણાય છે.

 પડવતા

Projects -

“ પડવતા સાથે કળા આવી, અને કળા આવી, તો તેના ભોક્તા પણ આવ્યા - નૈસર્ગિક . ”

[પોતાની હાથરીમાંથી .]

શ્રી કલાપી,

૪૦ ઋણ

આ કવિતામાં પ્રથમની ચાર પંક્તિઓ શ્રી કલ્યાણીની હસ્તલિખિત એક પ્રતમાં જોવાથી તે અહીં ઉમેરવામાં આવી છે.

‘આખું’ જ કાવ્ય સુંદર છે, તત્ત્વબોધક છે, પ્રકાશથી ભરપૂર છે.

સર્વને વ્યાપ્તિ, છતાં વખતોવખત જ વિસરી જવાતી બહુ જ સાધારણ વાતનું સ્મરણ નીચેની પંક્તિઓ કરાવે છે :-

૧ બ્રહ્માંડ આ તો મૃદુ વાતનું છે,
આધાર સૌને સદૃશ રહ્યો જ્યાં ; ધરે.

ગ્રાળા ફરે એક જ તત્ત્વના સૌ,
જેવાઈ એ એક જ તત્ત્વનાથી ;

અર્થે મહે છે સદૃશ એ જ તત્ત્વ,
જે સર્વનું તે સદૃશ મહે છે.

તો કાં ન અર્થ મુજ શીર્ષ તુને ?
આર્થ કહી, તો, ઋણ થાય આર્થ ?

દશ આગળ વધીને શ્રી સુરસિંહજીનું સુરાહલ્ય વીર ગર્જના કરીને પૂછે છે :-

મહે ન લોહી મુજ કાં મુખે તું ?
શાને હરે છે કંઈ માગતાં તું ?
હોઈ ગયું ના કયમ સર્વ મહાઈ ?
મહાઈ ગયું ના કયમ રવ મહાઈ ?

ગોગીશ્વર શ્રી ભર્તૃહરિના જ શબ્દોને જણે શ્રી કલ્યાણી મહારાજ પોતાના જ સ્વાતુભક્તી વાણી કરીને ઉચ્ચારે છે :-

अयं निजः परो वेत्ति गणना लघुचेतसाम ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुंबकम् ॥

હેલ્લા જમાનાના લોકપ્રિય કવિશ્વર : સ્વ. દલપતરામે તેમની હમેશની સરલ, બોધક અને મનોરંજક શૈલીમાં શિખવ્યું છે કે :-

“ એક કુટુંબી આપણે એક પિતા પરિવર.”

આ આખું બ્રહ્માંડ એક જ દયામય પરમાત્માથી ઓતપ્રોત વ્યાપ્ત છે અને પ્રત્યેક, વિદ્યવાસી દયાલુ પિતા પ્રભુનું આલોક છે.

સૌ કોઈ તે પરમ પિતા દ્વારા બરાબર સમાન રીતે બહુભાવની એકતાથી સંકલિત છે.

✓ શરીરો તો સર્વ જુદાં જ છે, પણ તે સર્વ જુદાં શરીરોમાં રહેનાર અને તત્પત ચક્ષનવક્ષન કળનાર પરમાત્મા તો સૌ કોઈમાં એક જ છે, જીવનરક્ત પણ સૌમાં એક જ છે, અને, આ પ્રમાણે બધારે આત્મરમાં એકતા જ સર્વત્ર સિદ્ધ છે, ત્યારે ઉદાર રાજવીર શ્રી કલાપી પૂછે છે કે આવી રીતે અભેદ જ સત્ય છે તો પછી -

“કણુ થાય શાનું ?”

જે ‘ઠં’ મહારૂં છે, તે બધું તહારૂં જ છે, એમ કેમ ગણતો નથી ? અને જે તહારૂં છે તે બધું મહારૂં જ છે એમ પણ કેમ ગણતો નથી ? જવાબ સ્પષ્ટ જ છે -

“આ વાત શાને જગમાં કરૂં છું ?”

“સંસારમાં વેર જ નીરખું છું.”

“બ્રહ્માંડમાં આ એકજ ભાવુભાવ. વગેરે.

✓ આ ભેદ, આ કણુ અને આ ઉપકારની ભાવનાઓ જન્મી કયાંથી ? એ બધા બીજ વગરનાં ઝાડ છે-વ્યર્થ વિચારણાઓના જ નિષ્ફળ પરિણામો છે અને તેથી ફેવળ જ ત્યાગ્ય છે-અવિચારણીય છે. સાચો તો સર્વત્ર અભેદ જ સિદ્ધ છે.

આપુ કાવ્ય, ભાષામાં સરળ છતાં, પ્રેમ અને પ્રકાશથી ઝળહળતું છે અને ગુજરાતી વાચનમાળાની હદી કે સાતમી ચોપડીમાં દાખલ કરીને ગુજરાતની પ્રાથમિક નિશાળોમાં તે અવશ્ય ગિખવવા યોગ્ય છે.

૫૧ હું બાવરો

Projects :-

આશકની નિગાહમાં જે સૌંદર્ય છે, તે કયી માગકના ચહેરા પર હોય છે ? કેમકે, પોતાની ઉંચામાં ઉંચી કલ્પનાની પૂતળીને જીવ-એ નજર માથૂંમાં દાખલ કરે છે. (પોતાની હાથરીમાંથી.)

શ્રી કલાપી,

“તેની ગઝલોમાં કલાનું પ્રાધાન્ય નથી તે તો લાગણી-નો શિરોમણિ આલેખક છે. લાગણી એ તેની ગઝલોમાં

સુખ્ય તત્વ છે અને ધરડી આદમીની ઝિન્દગાનીનું પણ એ લક્ષણ ચોક્કસ કાલ સુધી હોય છે જ. કલાપીની ગઝલોમાં, ખરું જોતાં, ‘કવિની કલા’ નહિ; પણ, લાગણીને વશવર્તિની તેના દર્દની પ્રખલ પ્રેમાર્મિઓ છે. પ્રેમયોગમાં લીન થયું અને લીનતા દ્વારા અન્તે એમાં જ લય પામવું, એ કલાપીની ગઝલનો સાર છે-ઠરકનો પણ એ જ સાર છે : પ્રેમ, પ્રેમયોગ; ભક્તિ; લીનતા અને લય; નવું જીવન-શાન્તિ-મુક્તિ-નિર્લેગુણ્ય. ”

(ગુજરાતી ગઝલિસ્તાનનો ઉપોદ્ધાત; પૃ ૩૫.)

૫૨ પ્રેમીની પ્રતિમા

આ અને આવા પ્રકારની શ્રી કલાપીની કવિતા મથાર્થ રૂપમાં સમજવા માટે, અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ વિચારક એમર્સનના પ્રેમના અને સુંદરતાના નિબંધો (Emerson, On Love; On Beauty) નું ધ્યાનથી નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ; કેમકે, એમર્સનના ઘણા તાર્ત્વિક અને આધ્યાત્મિક વિચારોની શ્રી કલાપીની માનસિક ભૂમિકા ઉપર પ્રખલ અસર થયેલી સ્પષ્ટ દેખાય છે. એમર્સનનો નીચેનો ઉતારો પણ વસ્તવવેપકને દિશાસૂચક થશે:-

તત્ત્વ મહાદેવ
ઉચ્ચાર્યો

// “ This agrees well with that high Philosophy of Beauty which the ancient writers delighted in; for they said that *the soul of man, embodied here on earth, went roaming up and down in quest of that other world of its own, out of which it came into this, but was soon stupefied by the light of the Natural Sun, and was unable to see any other objects than those of this world, which are but shadows of real things.* Therefore the Deity sends the glory of youth before the soul, that it may avail itself beautiful bodies as aids to its recollection of the Celestial Good and Fair; and the man beholding such a person in the female sex runs to her and finds the highest joy in contemplations of the form, the movement, and intelligence of this person.”

because it suggests to him the presence of that which indeed is within the Beauty, and the Cause of Beauty. //

*// “ If, however, from too much conversing with the material objects, the soul was gross, and misplaced its satisfaction in the body, it reaped nothing but sorrow, body being unable to fulfil the Promise which Beauty holds out, but if accepting the hint of these visions and suggestions which Beauty makes to his mind, the soul passes through the Body * * * * the lover ascends to the highest Beauty, to the Love and Knowledge of the Divinity, by steps of this ladder of created souls. //*

✓ ‘ Somewhat like this, have the truly wise told us of Love in all ages The Doctrine is not old nor is it new. If, Plato, Plutarch and Apuleius taught it, so have Plutarch, Angelo and Milton ’
(EMERSON, On Love.)

હુદ્દીસ શરીર, જેમાં ઇસ્લામી પદ્ધતિઓની અને ઓરિયન્ટલ-દર્શનોની-મહાત્માઓની સવિસ્તૃ તવારીખ છે, તે અથમના ઉતારે પણ શ્રી કલાપીના આશકોને ઉપયોગી છે —

“ અલ મિલ્લો કન્તર-તુલ હકીકતે,
“ અલ ઇન્સાનો મીર અતુલ ઇન્સાન. ”

ભાવાર્થ કે —

“ ઇશકમિલ્લી એટલે અથરા પ્રીતિ એ ઇશકહકીકીની એટલે પરાલક્ષિની સીધી યાને નિસરણી છે,

“ માણસ એ માણસને જોવાનો આયનો યાને દર્પણ છે. ”

૫૩ ગ્રેમીનું સ્મરણ

શ્રી કલાપીની એક હસ્તલિખિત પોકેટ ડાયરીબુકમાં આ પંક્તિઓ નોવામાં આવેલી અને તેથી તેને અહીં ક્રમપૂર્વક સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

૫૪ ગ્રેમીની મર્તિપૂજા

કાવ્યમાધુર્યના વિદ્વાન સંગ્રહકાર રા. રા. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંગ્લરિયા, એમ., એ. આ કાવ્ય ઉપર વિવેચન કરતાં, નીચે પ્રમાણે લખે છે :-

“આ ‘સાપાન્તર તો એટલું’ બધું રસમય અને ભાવોર્મિતું તદ્દાકાર ચિત્ર બહુ કરનાર છે કે તેની નોંધ લીધા વગર ચાલે તેવું નથી.

“અંગ્રેજ મહાન નાટ્યકાર શેક્સ્પીઅરના *Winter's Tale*ના ચોથા અંકમાં, ત્રીજા પ્રવેશમાંની ફ્લોરિસ્ટની “*What You Do*” ઇત્યાદિ ઉકિતવું સાપાન્તર છે. રસ, ભાવ અને અર્થ સંપૂર્ણપણે જળવાયાં છે. ક્યાંક આ લેખકની કલ્પના સ્હેજસાજ ભળી છે ખરી, પણ તેથી મૂળ માધુર્ય વધે છે.” (“કાવ્યમાધુર્ય” પૃ. ૩૧૪)

૫૫ મનુષ્ય અને કુદરત

જીવો :- પાછળ કુદરત અને મનુષ્ય - એ કવિતા, તેમ જ આ કવિતા, પિંગત તેમજ બ્રહ્માંડગત પ્રકૃતિ-*Micro-Cosm and Macro-Cosm*- બન્નેની સુંદર ગહન એકવાક્યતા સ્પષ્ટ કરે છે આ બન્ને કાવ્યો સાથે વાંચતાં એવું અવશ્ય જ લાગે છે કે શ્રી કલાપી પિંગબ્રહ્માંડની એકતા શિખવનાર સમર્થ શિક્ષક (*Mystical Saint*) છે.

૫૬ સુખમય સ્વપ્ન

શ્રી કલાપી મહારાજના માનવન્ત બાલમિત્ર નામદાર હંડાળા દરગાહ સાહેબ શ્રી વાળમુરવાળાએ શ્રી કલાપીના પોતાના ઉપરના સર્વ પત્રો વગેરે તમામ સાહિત્ય ખાસ સંભાળથી સાચવી રાખ્યું છે અને આ ગ્રન્થને માટે તેઓશ્રીએ કૃપા કરીને આ લખનારને સ્નેહ-

પૂર્વક મોકલી આપેલા સાહિત્યમાથી આ કાવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે અને તેને ક્રમશઃ સ્થાન આપ્યું છે.

આ કાવ્ય ઉમેરાવાથી, શ્રી કલાપીના અભ્યાસીને અલગત, ઘણી જ કિંમતી મદદ થઈ છે.

૫૭ વૈરાગ્ય

“ સુખમય સ્વપ્ન ” નું કાવ્ય જાણે આ વૈરાગ્યના કાવ્યના આમુખ (prelude) જેવું છે.

પોતાનું સદ્ગુણ સદ્ગુણ અન્નરસોકન કરતાં કરતા, શ્રી કલાપીની જગત તરફ અત્યંત અનુકંષાવૃત્તિ જાગે છે, દુનિયા સત્યો જોઈ શકે, મહાદયાધન પુરમાત્માની અસીમ દયાથી જગતને ધરવામાં આવેલા અતિ ઉદાર આનન્દો, જગત અથર્થ રીતે લોગવી શકે એવું આ બહુ જ ઈચ્છે છે, પણ આ કાવ્યમા તે કહે છે તેમ :-

નહિ, નહિ, પણ એવી વિશ્વની આડં વૃત્તિ,
ધરમથલ અહીં સૌ જીવનાથે મચેલી,

*

*

*

નિરખી નિરખી આણું વિશ્વ શેઠ કહી હું,
નિરખી જગ કહી આ હાર્યમા ફળતો હું વગેરે.

આ બંને કાવ્યો, શ્રી કલાપીના ચિત્તની નિર્વેદવૃત્તિના નમૂના છે.

૫૮ હારી બેઠ્યાઈ

આ ગાઢમા ત્રીજા બેત શ્રી કલાપીની એક સ્વદસ્તલિખિત હારીમાંની પ્રત ઉપરથી ઉમેરેલી છે

૫૯

એક ફેરફાર

૫૯ ફરિયાદ શાની છે ?

૫૯ વિદાય

સરખાવો -

“ આજકે આશુકમા, રે ! ૩૫ શુશુ ગા દેખે ।
“ જેવું બાસે છે તેહને, રે ! અવર તેણુ નવ પેખે । ”

અને :-

“ તમારા તો હરિ સધળે રે અમારા તો એક સ્થળે !
 “ તમે રીઝો ચાંદરણે , રે ! અમે રીઝું અન્દ્ર મળ્યે !
 (પ્રેમપરીક્ષા ; દયારામભાઈ .)

Compare :-

“ Oh ! that the desert were my dwelling place ,
 “ With *one fair spirit* for my minister ,
 “ That I might *all forget the human race* ,
 “ And , *hating no one , love but only her .* ”

Lord Byron .

“ Love is Heaven and Heaven is Love . ”

Sir Walter Scott .

૫૮ એક અંડોલને

અંડોલને એટલે સામાન્ય અંડોલ પંખીને નહિ, પણ, પોતાની કલ્પનામૂર્તિને અંડોલ પંખીનું રૂપક આપીને લખેલી અન્યોક્તિ.

। શ્રી કલાપીના આન્તરને-તેના મર્મભાગને સમજીને ઉકેલવા માટે. આ કવિતા બહુ ઉપયોગી છે. ।

એમાં નીચેના શબ્દો તેના ખાસ પારિભાષિક અર્થમાં સમજાવવાની જરૂર છે :-

રસ, જખમ અને દર્દ

આ કાવ્યની પૂર્વનાં કાવ્યોમાં, તેમ જ તેની પછીની કવિતામાં જ્યાં જ્યાં આ શબ્દો આવે છે, ત્યાં ત્યાં તેને ઉંડા વિચારપૂર્વક યથાર્થ અર્થમાં સ્પષ્ટ સમજવાની જરૂર છે. જેમકે :-

રસ = સત્ = શ્રદ્ધા - આત્મા - ઇશ્વર - જ્ઞાન - પૂર્ણતા -
 Peace - Wisdom.

જખમ = ચિત્ત = વિરહ - દીનતા - યોગ - ઈશ્વર - મસ્તી -
 Love - Concentration.

દર્દ = આનંદ = ભક્તિ - પ્રેમ - ઈશ્વર - લગની - જીવાત્માનો તરફગાટ -
 Passion - Desire.

વગેરે - વગેરે.

આ વિચારપરંપરા (Hypothesis) વડે આવા ખાસ પાર-ભાષિક શબ્દો સમજશે, તો આ મહાપુરુષની વાણી તેના ખરા સ્વરૂપમાં સ્પષ્ટ થશે. આટલું મૂલભૂત - *Fundamental* - મૂ્યન મુમુક્ષ અભ્યાસીને બસ છે.

૫૩ વીણાનો મૃગ

ભરતના કાવ્યમાના સ્નેહની સમરૂપતા જ આ કાવ્ય પ્રત્યક્ષ કરે છે, પરંતુ અત્રે સ્નેહનું પરિણામ ભરત રાજની કથાથી ભિન્ન છે.

કન્યાને મૃગની લગની લાગી છે અને મૃગને પણ કન્યાના વીણાસ્વરોનો નાદ લાગ્યો છે. લીનતાના આવા મધુરા સમયમાં, કન્યાના બાપને જ હાથે મૃગ હણાય છે આ સ્નેહકથાનું આ દ્રૂંકે પણ અતિશય કુટુંબ વરણ છે.

સંગીત પ્રાણીમાત્રના હૃદય ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવે છે કન્યા “સ્વરોની દેવી” છે મૃગ રસનું અધિકારી છે. સ્નેહની સ્થિતિ અહીં એવી સૂચનાય છે કે —

દિસે બંને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકસમયતા.

અને —

લગની કો લગાડે છે ઉરોની રસએકતા ;
પણ આ , માનવી આ એ કંઈ લેદ ન પ્રેમને.

એ હૃદયનું રસૈકય એ સાચા સ્નેહનું સ્વરૂપ, આ સૂત્ર આ કાવ્યમાં બહુ જ આકર્ષક રીતે શ્રી કલાપીએ સમજાવ્યું છે. મૃગકન્યાના હૃદયનું સમજનાર-તેના તાનનુ-તેના નાદનું સ્નેહી છે અને તેના મરણથી કન્યાને જે દુઃખ થાય છે તેનું વર્ણન ખરેખર દ્રાવક છે. મરતાં મરતાં પણ મૃગની પામે જે વચનો શ્રી કલાપીએ કહેવરાવ્યાં છે, તે તો આએહૂબ જ સ્નેહી હૃદયોનો આન્તર સ્નેહ મૂર્તિમન્ત ખડો કરી બતાવે છે —

“કરી લે શીર્ષનું પુમ્મનું, નેત્રની નખલી કરી,
“જનવી લે જનવી લે લહાર” બીન હજી હજી !”

પણ, જગતમાં બનાવો એવા તો હુર્ગમ્ય અને છે કે શ્રી કલાપી કહે છે તેમ —

“ બહાલાં હાય, અરે અરે ! જગતમાં બહાલાં કરો ચીરતાં ! ”

અને, તેના કારણમાં પણ આપણે તુરત બીજી પંક્તિમાં ફીક જ સમાધાન બેઠએ છીએ કે :—

“ ભૂલોની જ પરંપરા જગત આ, એવું દિસે છે, ચિતા ! ”

આખું જગત આ કન્યાને મન હવે શૂન્ય છે—શૂન્યવાદ એ જ તેને મન પરમ સત છે; અને અતિ દુઃખમય ચિત્તવૃત્તિમાંથી તે બિચારી શૂન્યવાદીની બાપામાં પોતાનો નિર્વેદ જ પુકારી ઉઠે છે.—

“ ક્યાં શ્રદ્ધા ? અહ પ્રેમ ક્યાં ? જગત આ આખું અકસ્માતનું ! ”

આ આખું જગત અકસ્માતનું બનેલું છે, એમ કહેવું એ, અલ્પજ્ઞ, પ્રજ્ઞાનીની દષ્ટિએ સર્વોપરિ સત્ય નથી; તથાપિ, કન્યાની અત્યારની વિથિતિને અનુરૂપ અનુભવ તો નિર્વેદવાદનો જ છે અથવા બીજી રીતે કહીએ તો ઔદ્વેગશનના શૂન્યવાદનો જ છે. તેની અને પૂર્ણતાની વચ્ચે એક આખી મંજિલનો—એક મહત્વના મુકામનો અન્તર છે.

૫૪ મતભેદ

✓ *Unity in diversity and Diversity in Unity* અર્થાત ભેદમાં અલદ અને અભેદમાં ભેદ, એ જ આ બ્રહ્મ-લીલાનો અટપટા કોહાડો (Mystery) છે. જગતનાં બધાં જ શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રકારો તેમ જ જગતના બધા જ ધર્મો અને બધા જ ધર્મસંસ્થાપકો આ અટપટા કોહાડાને જ જુદી જુદી રીતે ઉઠેલી ગયા છે; પરંતુ, એ સર્વનો સાર બેતાં એક સત્ય એવું પણ પ્રતીત થાય છે કે જાણે સ્થિત્યન્તર એ ફેદરતના કમલું સ્વાભાવિક જ લક્ષણ છે—
Change is the Law of Nature. શ્રી કલાખી આ કવિતામાં આ સત્યને બહુ સરલ અને સુંદર ભાષામાં પ્રદર્શિત કરે છે:—

જગત પર આ જન્મ્યા પ્રાણી સહુ મતભેદથી,
ફરજ સહુને શીર્ષે આંહી જુદી જ જુદી પડી !
✓ મુજ નિગર આ તહારા જેવું બરાબર હોય ભે,
મુજ નિગરની આ સંસારે જરૂર કરી ન તો.

અને, એથી હજી આગળ -

✓ તુજ મન તણા ભંડા પાયા ન માનીય તું કદી,
મૂલરહિત છે આ તો ભોળું નકી તરુ માનવી;
કુદરત મહીં તંજુ તાણી, સહુ વસ્ત્રાં દિસે,
કુદરત ઠદી કોઇને એ ગૃહો અણુવા ન દે.

૫૧. બહોળો રસ

આ કાવ્યની શ્રી કલાપીએ પોતે લખેલી ત્રણ ચાર જુદી જુદી પ્રતો જેવામા આવી છે તેમાની એક પ્રતમા આ કાવ્યને

કુદરતનું ઓદાર્ય

એવું મથાળું આપવાના આવ્યું છે. આખું કાવ્ય કુદરતના ઓદાર્યનું જ નિરૂપણ કરે છે. ખરેખર, આપણે સર્વ જો દયાધન કુદરતની વચ્ચે જ નિરન્નર રહીએ છીએ તો શ્રી કલાપી સૂચવે છે તે કેવળ જ યથાર્થ છે કે :-

અરે શાને રોડું ? રસમય છતાં, કેમ ડરડું ?
શરણોનું પીવું ચુપ રહી ન પ્યાલું કયમ લલા !

અને પોતે પોતાને સ્વાનુભવપ્રબોધનું રસપાન કરાવતા બહુ યોગ્ય જ કહે છે કે -

ન કાં શ્રેષ્ઠા માખું કુદરત તણા એ રક્ષ પડે ?
વહન્તી વેળાસાં યુગ્મમય ખની ના કયમ કુણું ?

અને,

મળે છે ઓદાર્યે, પછી કયમ ખનું કંજુસ, લલા ?
અરે ! શાને જૂઠી ફિકર કરવી કાજની લલા ?

પ્રત્યેક સુચ વાચક પોતે પોતાને આ પ્રબોધામૃતનું રસપાન બેલાશક કરાવી શકે. અસ્તુ.

૫૨. આશા

આ ગદ્ય ખુદ શ્રી કલાપીની સ્વહસ્તલિખિત કાયરીમાથી પ્રાપ્ત થતા અહીં કંમશ પ્રસિધ્ધ કરી છે.

૧૧ પ્રિયા કવિતાને છેલ્લું આલિંગન

“આંખ ભર્યે શું થાય ? હઠીલી ! આંખ ભર્યે શું થાય ?”

સ્વ. પ્રો. મણિલાલની એ સુંદર કવિતાનું આ રસમય અનુકરણ છે.

૫૮ જન્મદિવસ

✓ જન્મદિવસ-૧૮૭૪, ફેબ્રુઆરી, ૨૬ મી.

શ્રી કલાપીનું આન્તરહૃદય સમજાવનારી આ ગદ્ય જ ઉપયોગી અને પ્રેરિત કવિતા છે. પોતે આ ગણે ભવિષ્યવાણી જ કહી છે કે :-

“જે ચાર જન્મદિવસો વહી કાલ જશે,

“ને, મૃત્યુની જલદ પાંખ સમીપ થાશે.”

અને પોતાને પોતાના સ્વરૂપનું ‘ખરેખર’ પિછાન છે, એમ પણ નીચેની પંક્તિઓ સ્પષ્ટ જણાવે છે :-

✓ “કે હું અનન્ત યુગનો તરતાર યોગી
જાનાર જે હજી અનન્ત યુગો તરીને ?”

કિં ખહુના ?

†૧૦૮

૫૯ નૂતન સખા પ્રતિ

નૂતન સખા એટલે સ્વ. કાન્ત = મહર્ષિ સાક્ષર શ્રી. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, ખી. એ.

(શ્રી કલાપીની ડાયરી ઉપરથી જણાય છે કે શ્રી કલાપી અને શ્રી કાન્તની પ્રથમ મુલાકાત તા. ૧૪-૧-૯૭ને દિવસે થયેલી.) આ કવિતા તે પછી લગભગ એક માસે લખાયેલી છે. સ્વ. કાન્તે આ કવિતાનો ઉત્તર લખેલો અને જેમ આ કવિતા તેમ તે ઉત્તર પણ, ખન્ને કવિતા, ઈ. સ. ૧૮૯૭ ના વર્ષના “સુદર્શન” ના અંકોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. મહર્ષિ મણિશંકરનો ઉત્તર અભ્યાસી વાચકને જાણવા સાટે આ નીચે ઉતાર્યો છે :-

જી અજ્ઞાન સખા પ્રતિ

“નહિ નહિ, સખે ! તહારે શબ્દે જરા લંબુતા ઘટે ;

“નહિ ક્યમ હજી માયાની એ તહને જડતા મટે ?

- ✓ “હૃદય પણ શું જૂને, આરથા કો, નહિ સાંભરે -
“પ્રણયરસની આહો'વગ્થા ? સખે ! ન ઘટે ! ખરે !

*

*

*

- ✓ “નહિ રસ, સખે ! આત્માનો એ કદાપિ કમી થતો,
“રસમય લસે આત્મા તો એ અરાચરમાં છતો ;
“સ્મરણ કરને માટે બહાલા ! સ્વરૂપ તણું, અને -
“સકલમયતા - સ્થાને આવી સમે મળને મળે ,”

કાન્ત .

- ✓ શ્રી કલાપીની કવિતા બહુ જ આર્દ્ર (Pathetic) છે - શ્રી. કાન્તની કવિતા બોધક (Didactic) છે .

૭૦ ભવિષ્યના કવિને

આ કવિતા શ્રી કલાપીની સ્વહસ્તલિખિત હાથરીમાંથી પ્રાપ્ત થતાં, તેને અહીં કમશ પ્રસિદ્ધ કરી છે .

Projects :-

“સ્વર્ગનો જૂનો ધુમ્મસ તેહ . દરેક વસ્તુ પોતાના કવિ માટે શાહ જોયા કરે છે . થોડા જ પદાર્થો વપ્ત થયા છે . કમલનાં ગીત બહુ ગવાઈ ગયાં મધુરતા હારામાં ન હોય તો , સખત પણ , નહું ગા . માધુર્ય પાછળથી સોંકડાં વર્ષો સુધી ખીલ્યા ઉમેરશે .”

(શ્રી કલાપીની હાથરીમાંથી .)

૭૧ ઈશ્કનો બન્દો

શ્રી કલાપી મહારાજની “ફકીરી હાલ” ની તથા “હુમારા શાહ”ની ગઝલો જેટલી અને જેવી ઉપયોગી છે, તેટલી અને તેવી જ આ ગઝલ તેઓશ્રીના આન્તરને સમજવાને ઉપયોગી છે.

ઈશ્કનો બન્દો = ઈશ્ક = પ્રેમ = ભક્તિ = Love = પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્માનો સેવક-પ્રેમનો ભક્ત = In Services of Lord Love .

આ ગઝલ માટે, આ ગ્રન્થના આમુખમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે :-

“ઈશ્કનો બન્દો” તથા “હુમારી પિછાન” આ ગ્રન્થના

કીલક છે: અને રસો વૈ સ: । એ આ અન્યનો સ્વાતુલવસાક્ષાત્કાર અથવા ફલપ્રાપ્તિ છે.

“ ભાવાર્થ કે , પોતાના ‘ હું ’નો પરમાત્મારૂપી વિરાટ હુમાં પૂર્ણ વિલય કરવાનો પ્રેમધર્મનો રસપ્રપૂર્ણ માર્ગ તીવ્ર અને આર્દ્ર મુમુક્ષુને આ અન્યમાંથી અવશ્ય જ જડે છે; કેમકે, યાદશી માવના વસ્તુ લિદ્ધિર્ભવતિ તાદશી ॥ ” (આમુખ).

(પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાના - પરમાત્માની સાથે એકતા અનુભવવાના, યદ્યપિ, લક્ષ્યાવધિ માર્ગો જગતમાં આજ સુધી ભિન્ન ભિન્ન દષ્ટિઓએ અનેક દર્શનિકાએ દર્શાવ્યા છે અને પોતપોતાના માર્ગની સુગમતા તથા શ્રેષ્ઠતા પ્રત્યેક દર્શનિક વા દ્રષ્ટાએ ખનતા તમામ પ્રયત્ને સિદ્ધ કરી ખતાવી છે ; છતાં, એ સર્વનો સ્નેહથી સમન્વય કરતાં તત્ત્વભૂત સાર એ નિકળે છે કે :- પ્રેમધર્મનું શાસન જ માનવજાતિના જીવનનું - માનવજાતિના ધર્મનું મૂલતત્ત્વ - *The fundamental Element of Human Life and Human Religion* છે, એ નિર્વિવાદ છે અને જ્ઞાન, સુકિત, નિરત્રૈગુણ્ય - પરમાત્મસાક્ષાત્કાર એ સર્વનો જનક એક પ્રેમ જ છે.)

✓ જગતના તમામ પ્રેરિત પુરુષોએ યુગેયુગે આ જ સુદાની વાત કરી કરીને અનેક રૂપે તાજ કરાવી છે અને કરાવે છે કે પ્રેમધર્મ એ જ પરમાત્માનો ખરો ધર્મ છે.

✓ શ્રી સીતારામ અને શ્રી રાધાકૃષ્ણનાં મહાભવ્ય મન્દિરો ખનાવીને પ્રેમથી તેમને પૂજનાર હિન્દુ , કુમારી મેરીને માતાજી અને હંઝરત ઈસાને “ દેવનો દીકરો ” વિશ્વાસથી માનનાર ખ્રિસ્તી પ્રેમને જ માને છે અને પ્રેમને જ પૂજે છે .

✓ અગ્નિને અને સૂર્યને માનનાર પારસી પ્રેમના જ પ્રતીકને પૂજે છે અને સવિતાને તેમ જ યજ્ઞહોમાદિને માનનાર વૈદિક આહ્વાણ્ય પણ પ્રેમની ઉખાને અને જ્ઞાનના ભર્ગને જ પૂજે છે .

હંઝરત મુસા (*St. Moses*), હંઝરત દાવુદ (*St. David*), હંઝરત અલી સાહેબ અને હંઝરત મૌલાના જલાલુદ્દીન રૂમી સાહેબ જેવા સદીઓ પહેલાં થયેલા હંકપરસ્ત ઓલિયાના આશયોને તો ચોકકસ જ ખબર છે કે યહુદી તેમ જ ઈસ્લામી પણ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રેમને જ મહત્ત્વ આપે છે .

✓ ‘અહિસા’ અને ‘દયા’ માનનાર જૈન અને બૌદ્ધ પ્રેમને જ પરમતત્ત્વ માને છે એ તો સહજ જ સમજાય એવું છે .

✓ યુનાની (Greek) તત્ત્વજ્ઞો પ્લેટો, એરિસ્ટોટલ અને પ્લીન. ‘નિયો - પ્લેટોનિસ્ટ’ ચિન્તકો પણ પ્રેમને જ *Platonic Love - Concentrated Love* ને ધર્મતત્ત્વમાં અગ્રપદ આપે છે .

✓ પરમ પ્રેમસ્વત્તા એવું ભક્તિસત્ત્વમાં પ્રેમસૂત્ર પ્રબોધીને પ્રેમને જ પ્રભુ માનતા શ્રી નારદજી પ્રત્યક્ષ થાય છે

✓ ઈરાનના હોશંઝ, તાતારના ઝામર ખય્યામ, ઈંગ્લેન્ડના મિલ્ટન - શેલી - બાયરન . અમેરિકાના એમર્સન , રૂઝવેલ્ટના ટાલ્સ્ટોય , ઇટલિનો કેન્ડી, જર્મનીનો ગેટી અને એવા સર્વ મહાત્માઓ પ્રેમને જ પરમતત્ત્વના આદર્શ તરીકે પોકારી ગયા છે .

✓ મહાત્મા કબીર , મીરાંબાઈ , નરસિંહ મહેતા , દયારામ , નમદે , મણિલાલ , બાલાશંકર અને તાગેતરના કાઝી અનંવર દ્વારા ગુજરાત તો પ્રેમના ભાજનને અને પ્રેમના કીર્તનને સારી પેઠે બોલે છે .

શ્રી કલાપી મહાગજ પ્રેમનું આ પુરાણ ગાણું પાતાના ધર્મગીત તરીકે પાતાની જ હમેગની મસ્ત ભાષામાં આ પ્રમાણે ગાય છે અને જે તીવ્ર સુમુક્તને પરમાત્માની અથવા પ્રેમની [કમક , બન્ને એક જ છે -] ખરેખરી ગળજ છે , તેને માટે સરલમાં સરલ તેમ જ વિકટમાં વિકટ મહાવીરતાના પ્રેમના માર્ગ આ પ્રમાણે રોશન કરે છે . આ આખી ગાજલમાં દરેક લીટીએ શ્રી કલાપીનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ ખુલ્લું દેખાય છે અને તે ખાસ કરીને અબ્યાસી હૃદયને અસર કરે છે

॥ જો ઇશક ના તો શુ ખુદા ? આલમ કરી તો ચે સતે '
જો ઇશક ના તો શુ' જહા ? એને ખુદા ચે શુ કરે ?

(પરમાત્મા નિઃજન નિરાકાર છે , અને આત્માને તો નથી કોઈ ઘાટ કે નથી કોઈ ગુણ કે નથી કોઈ નામ , સર્વોપરિ પ્રેમતત્ત્વનું આ જ પૂર્ણ સ્વરૂપ છે - આત્માનું પ્રકટીકરણ પામેલું આ જ અલ્પદર્શન છે - પૂર્ણતાનું આહ્વાન સત્ત્વ છે) પરંતુ , જગત “ છે ” એવું જો સ્વાનુભવમાં છે , તો ઈશ્વર “ છે ” એવું પણ સ્વાનુભવમાં હોવું જ નોંધવું રામ . કૃષ્ણ , બુદ્ધ , ઈસુ અને એવી એવી મહાન દેવી વિભૂતિઓને જગતે આજ સુધી ધૈર્યના જ અવતારો અથવા પ્રેરિતો

માન્યા છે અને માને છે. એ બધા પ્રેમના જ અવતારો - પ્રેમના જ પેગમ્બરો છે. આટલા માટે જ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કલાધી પૂછે છે કે :—

ને પ્રેમ ન હોય, તો 'ઈશ્વરશું' છે ? ને પ્રેમ ન હોય, તો જગત્ પણ શું છે ? વિશ્વમાંથી પ્રેમનો અભાવ જો કદી શકીએ, તો જરૂર જ વિચારી શકીએ કે :—

ને પ્રેમ જ ન હોય, તો વિશ્વતું તેમ જ ઈશ્વરતું સુદ્ધ અદિત્વ હોતું સંભવિત નથી. આટલા માટે જ ઈશ્વરના તમામ અવતારો વા પ્રેરિતો પ્રેમના જ અવતારો - પ્રેમના જ પ્રેરિતો થયા છે. એ સર્વ પ્રેમસ્વરૂપોએ પ્રેમ દ્વારા જ પ્રેમની ભક્તિ, પ્રેમનું જ્ઞાન અને પ્રેમ દ્વારા જ સત્વિદાનંદનો અભ્યાસ અને તેની સ્વરૂપાનુભવપ્રાપ્તિ શિખવ્યાં છે. સર્વતું મૂલભૂત તત્ત્વ પ્રેમ જ છે.

આ કારણાતું 'ઈશ્કતું', ને ને તપાસી ખૂબ ખૂબ !
આ ખેલ ને આ ખેલનારો એક નૂરે ઈશ્ક છે !

(વારંવાર ચિન્તન, મનન કરીને ખૂબ ધ્યાનથી ને પ્રજ્ઞાનચક્ષુ વડે આ વિશ્વચંત્રને જોવાય, તો અવશ્ય જ દેખાય, કે આ બધો ફેલાવો પ્રેમના જ જયોતિસ્વરૂપનો - નૂરે ઈશ્કનો - વેદોના દિવ્ય સવિતારની ઉપમાનો અને તેના ભગનો જ છે. વિશ્વ અને વિશ્વનિયંત્રા એ નથી, પણ એક જ છે.)

✓ न त्वं नाहं जगन्नेदं सर्वमात्मैव केवलम् ॥

(૧ - ૧૫ . અવધૂતગીતા.)

✓ આ તો બધો એક જ આત્માનો પ્રસ્તાર છે ; નથી તું, નથી હું, કે નથી આ બધું જગત્.

વરતુતાએ તો, આ ત્રિકાલાબાધિત સત્યનો અખંડિત સાક્ષાત્કાર જ પ્રેમનો પૂર્ણાનુભવ છે. નિર્ગુણી અક્ષર જ સ્વભાવાનુસાર સચ્ચિદ્રૂપે દૃશ્ય અને પ્રતીત થાય છે અને તેથી જ પદાર્થ અને તેના ઘાટ, ગુણ પરત્વે જુદું-જુદું નામ ધારણ કરાવીને, આ અખિલ સમૂહતંત્રને આપણે “વિશ્વ” એવું નામ આપીને વ્યવહાર કરીએ છીએ ; પરંતુ અનલ-હકનો ઈશ્ક પુકારનાર, પચાતનાર અને ફેલાવનાર અવધૂતરાજ શુર-દત્તાત્રેય ભગવાન તો પ્રેમની નિર્ગુણી દૃષ્ટિએ જ જુએ છે કે :—

✓ पञ्चभूतात्मकं विश्वं मरीचिजलसन्निभम् ॥

(૧ - ૩ . અવધૂતગીતા.)

✓ અર્થાત્ :- આ પંચજૂતાત્મક વિશ્વ મૃગજન સમાન છે એટલે વસ્તુતાએ છે જ નહિ , પણ માત્ર દેખાવા પૂરતું જ છે

પૂર્ણતાની આવી અવધૂતી - સંપૂર્ણ બ્રહ્મદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થવા માટે પ્રેમ એ એક જ આખાદ ઉપાય છે.

એથી હરે તો ક્યા હરે ? કેને ખુદા મહારો કહ ?

ત્યા લાઈલાગી સર્વની , ત્યા કાણુ કેને હાથ દે ?

(હકીકત એ છે કે - પ્રેમ જ વિશ્વના સર્વ ધર્મોનો મમન્વય કરીને સત્યનુ અભેદી દર્શન કરાવે છે. જો ધર્મમાત્રમાંથી પ્રેમને ઉત્પન્ન લેવામાં આવે , તો ખુદ ધર્મનું જ અસ્તિત્વ સંભવિત નથી .)
શ્રી કલાપી મથાર્થ જ કહે છે કે -

ક્યા એ હશે જો કે ખુદા , તો ઈશ્વરો બન્દો હશે !

જો ઈશ્વરી જુદો થશે , તો ઈશ્વરી હારી જશે .

મીરાં , નરસિંહ , તુકારામ , નામદેવ , સેના નાઈ અને એવા ઘણા ઘણા પરમ ભક્તોના પોતા પ્રતિના અસીમ અને અરુપલિત પ્રેમના પ્રવાહને વશ થઈને પરમાત્માએ તેમના સેવક થઈને તેમની અનેક રીતે સેવા કર્યાનાં દૃષ્ટાન્તો સર્વત્ર સુવિદિત છે.
[પરમાત્મા પોતે પ્રેમના જ સર્વોપરિ સેવક છે - પોતાના ભક્તોને માટે - આશકેને માટે પોતાની તમામ મહેનદાઈ - પોતાનું ઐશ્વર્ય માત્ર છોડી દઈને સામાન્ય મનુષ્યનું સામાન્યપણું ઇશ્વરે યુગે યુગે પ્રેમથી સ્વીકાર્યું છે. પ્રેમના સ્વભાવે કરીને જ એ બન્યું છે ; કેમકે , પરમાત્માને પ્રેમ સિવાય બીજો કોઈ સ્વભાવ જ નથી. પરમાત્માથી બધું જ બની શકે , પણ તેના સાચા આશકની ભક્તિ પામે છુપા રહેવાનું તો ખુદ પરમાત્માથી પણ કદાપિ થઈ શકતું નથી . નરસિંહ મહેતાના આ વચ્ચેને તો સૌ કોઈ જાણે છે કે -

✓ “ બહાલો પ્રેમને વશ થયા રાજ ? -

“ એમા જુ' કરે પાંડિત અને કાજ ? ”

“ બહાલો પ્રેમને વશ . ”

ઈશ્વરનું યા પ્રેમનું પ્રાપ્ત્ય એટલું બધું અનિવાર્ય છે કે તે ખુદ પરમાત્મા ઉપર પણ વિજય મેળવે છે , કેમકે ખુદ પરમાત્મા પણ

તેને અધીન થાય છે. શ્રી કલાપી આતું પણ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે .
તેઓ શ્રી કહે છે કે :-

હા ! લાખરંગી ઈશ્વરું કે એકરંગી જામ છે !
મસ્તાનના મસ્તાન એતું જામ પીનારા અમે !

દુનિયાના સામાન્ય મનુષ્યોની પેઠે અમારું ચિત્ત લાખો આખતોમાં ભટકતું નથી ; પણ પાતંજલ યોગશાસ્ત્રમાં નિરૂપેલો યોગશ્ચિત્તવૃત્તિ-નિરોધઃ એ નિરોધ , પ્રેમયોગ - અનન્ય ચિન્તન - એટલે સ્વાભાવિક ઉપરામવૃત્તિને લીધે , અમારું લક્ષણ જ થયું છે . એક જ પ્રેમના પ્યાલામાં વિશ્વના વક્ષાવધિ સ્નેહોને ધોળાને પો ગયેલા અમે બ્રહ્મમસ્ત પુરુષ છીએ .

(ખરે , પ્રેમ એ એવી જ અદ્ભુત વસ્તુ છે કે જેના કરતાં ખુદ પરમાત્મા પણ પોતાને અધિકતર માનતા નથી ;) કમકે , પરમાત્માને પોતાને પણ વારંવાર પ્રેમ જ બનવું પડ્યું છે અને બનવું પડે છે .
શ્રી કલાપી છેલ્લી બેતમાં સ્પષ્ટ કહે છે કે :-

✓ એ ઈશ્વરની લાલી મહીં લાખો ખુદા થેલા બન્યા !
✓ એ લાખમાંના એક પણ ખુદા જ હું થેલા અમે !

સરખાવો :-

✓ “ મેં ખુદ હું ખુદા ! ઈશ્વરે મયખાનેમે' દેખા !
“ ન જંગલમે' ન કાળમે' - ખુતખાને મે' દેખા ! (ગરબે અમીર.)

(પ્રેમના નિર્ગુણ બ્રહ્મનું અનન્ય પ્યાલું - શરાબના એટલે મદ્યના પ્યાલા સાથે , ઈશિની તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં સરખાવ્યું છે . આર્થ ઋષિઓ એને સોમરસના ઉન્માદક પણ દિવ્ય રસના પાત્ર સાથે સરખાવતા. આ સર્વ , દ્રષ્ટાઓની , ઉપમાલંકારની રચના છે . જેમકે :- પ્યાલ અરુણના ઉદયકાલને જોઈને કોઈ કહે કે તેણે “ અદ્ભુત સુન્દરીના ગુલાબી ગાલનું દર્શન કર્યું અને તે અદ્ભુત પ્યાલાનું નામ ઉષાકુમારી હતું , ” તો કલા અને તત્ત્વના એ અસંદેહ-દર્શનને આપણે અવસ્થ સ્વીકારીશું અને સત્કારીશું . [પરમાત્માના દ્રષ્ટાઓની ભાષા પણ આવી જ ગૂઢ (Mystical) હોય છે. આર્યોના વેદોમાં સુદ્ધાં આવી જ અને આથી પણ ગદન Mystical Technology (ગુહ્ય પરિભાષા)નો ઉપયોગ થયો છે એ નિસ્તક્તના અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે.] શ્રી કલાપી કહે છે :-

પ્રેમના એ ગુલાબી સૌન્દર્યને જોતા જ, લાખો દેવોએ પોતાનું પૂરું પૂરું જ્ઞાન ખોયું છે - એ લક્ષ્યાવધિ દેવોમાના અમે પણ એક દેવ છીએ. “સમક્ષે” ન્યારા” એવા ઝેઠ પ્રેમના અજબ અબધૂત છીએ.

પ્રેમના ખરા અને પૂરા ઉપાસકને - ઇશ્વરના વાને હુંકના આશકને બરાબર ખબર છે કે -

✓ નિર્ગુણ બ્રહ્મ - *God is All Love* - પૂર્ણ પ્રેમરૂપ છે; પરંતુ, માયા માત્ર - *All love is not God* - નિર્ગુણ બ્રહ્મ નથી.

પ્રેમ એ ઘાટ કે ગુણ નથી, પણ તત્ત્વ છે, એ હવે આટલા વિવેચન પછી નવું નથી. ઇષ્ટ પ્રભુ જડ મૂર્તિના હો, કે ચેતનમૂર્તિના હો, કે પ્રતીક મૂર્તિના હો, કે તે દેવના કાલ્પનિક કથ્યમૂર્તિ - (*Beau Ideal*)ના હો, તેને નહીં, પણ, આશકના ચિત્તના વિશુદ્ધ પ્રેમપ્રવાહને - તેની વિશુદ્ધ સતતતાને જ પરમાત્મા પિછાને છે અને તેને જ અધીન થાય, કમકે, એ પ્રવાહ પોતે પ્રભુ છે. ॥ ૭ ॥

૫ ૧૮૬મે છેલ્લા પેરેગ્રાફની ત્રીજી પંક્તિમા “દૃષ્ટીઓએ” છપાયું છે તેને બદલે “દૃષ્ટીઓએ” એમ વાચવાનું છે.

૭^{મું} લવિષ્મ અને શ્રદ્ધા

આ સુંદર કવિતા પ્રથમ જ પ્રસિદ્ધ થાય છે. શ્રી કલાપી મહાગજની હસ્તલિખિત કાચરી છુટકાંથી તે પ્રાપ્ત થઈ છે.

શ્રી કલાપીના જીવનસિદ્ધાન્તની વિચારમણ્ડલિકા સમજવાને આ કવિતા ઘણી જ ઉપયોગી છે.

ખ્યાસ પંક્તિની આ કવિતામા, આર લથી ત્રીસ પંક્તિઓ પછી, ચિત્તનું ક્ષણિક *Pessimism* - નૈરાશ્યદર્શન - નિરાશાવાદ એકદમ જ ઉડી જાય છે અને બ્યામોહને સ્થાને *Optimism* - શ્રદ્ધાદર્શન - આશાવાદ પરમ રમણીયતાથી સ્થપાય છે.

✓ શ્રી કલાપીની વાણીમા આ ખ્યાસ લક્ષણ ઘણું પ્રમંજે જોવાય છે આન્તરના તુમુલ્લ સુરાસુરસત્રામ પછી, છેવટે તે શુભદર્શનમાં - તત્ત્વદર્શનમા જ પ્રેરાય છે.

૭૩ હમીરજી ગોહેલ

આ રસપૂર્ણ ખંડકાવ્ય કેટલાક સર્ગોમાં લખવાનું હતું, પરંતુ એના ચાર જ સર્ગ લખાયા છે.

આજ પર્વન્ત આ કાવ્યના ત્રણ જ સર્ગો અણીતા હતા; પરંતુ, શ્રી કલાપી મહારાજના મનવન્ત પૌત્ર નામદાર લાડી ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહલાદ સિંહજીએ જે હસ્તલિખિત દશ્તેરા સ શોધનાથે આપવાને ર્નેહપૂર્વક કૃપા કરેલી, તેમાંથી ચોથો સર્ગ પણ પ્રાપ્ત થયો છે અને તેથી નવીન રૂપમાં આ ખંડકાવ્ય પહેલી જ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે. વળી, પ્રથમ સર્ગના મંગલાચરણમાં પણ પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલી આરંભની પંક્તિઓ કરતાં આ પ્રતમાંની પંક્તિઓ જુદી અને નવી છે, કેમકે, આ પ્રસંગે હસ્તલિખિત પ્રતમાં પ્રાપ્ત થયેલું મંગલાચરણ તે પ્રમાણે છે.

આ ખંડકાવ્ય જેટલું લખાયું છે તેટલું પણ એટલું તો રસમય અને પ્રત્યેક પ્રસંગે વર્ણનશૈલીમાં એટલું તો ચિત્તાકર્ષક છે, કે વારંવાર વાંચવા છતાં તે ફરી ફરી વાંચવાનું મન થાય છે. આખું કાવ્ય પૂર્ણ થયું હોત, તો તે કેટલું ભવ્ય થયું હોત એવી બર્થ વિચારણા પણ થઈ જાય છે.

આ કાવ્યની રચનામાં ઇંગ્રેજ કવિ સર વૉલ્ટર સ્કૉટનું ખૂબીદાર અનુસરણ-અનુકરણ છે.

સ્કૉટનું “લેડી ઑફ ધિ લેક” (“સરોવરની સુન્દરી”) એ નામનું છ સર્ગનું વીરરસપ્રધાન ખંડકાવ્ય સુપ્રસિદ્ધ છે—તેને હવે સમક્ષ રાખીને આ કાવ્ય લખાયું છે. સ્કૉટની પેઠે શ્રી કલાપીએ પણ છ સર્ગોમાં આ કાવ્ય સમાપ્ત કરવાનું ધાયું હોય એ સંભવિત છે.

કાવ્યના આરંભમાં વીણાને સંબોધન કરતાં, જે સુન્દર અને ભાવવાહી વચનો કલાં છે, તે તો સ્કૉટનું ભાષાન્તર જ છે. જુઓ :—
“લેડી ઑફ ધિ લેક”; કન્ટો ફર્ટ :—

“*Harp of the North! that mouldering long
hast hung*” વગેરે પંક્તિઓ

અને સરખાવો :—

ઓ વીણા! તું ખલુ યુગ યયાં શાન્ત આંહીં દિસે છે;
ટંગાયેલું દિવસ રજની વૃક્ષ સાથે ઝુલે છે.

વગેરે પંક્તિઓ.

અને હજી આગળ .—

“ O minstrel Harp, still must thine accents sleep !
 “ Mid rustling leaves and fountains murmuring,
 “ Still must thy sweeter sounds their silence keep.
 “ Nor bid a warrior smile, nor teach a maiden to weep ?”

સરખાવો .—

રે ! રે ! તહારો મધુતર મ્મરો જગજો ના હજી શુ ?
 તહારો તારો ઝણઝણ થશે શુક પર્ણે હજી શુ ?
 કે યોદ્ધાના મુખ પર સ્મિતે લાવશે તુ નહીં—શુ ?
 કે કન્યાના હઃખી હૃદયને અર્પશે અશ્રુ ના શુ ?

✓શ્રી કલાપી મહાસજ્જના વંશમા હમીરજી ગોહેલ નામના એક મહાપગકમી વીર પૂર્વજ થયા છે. તેઓ સોરઠી સોમનાથ પર થયેલા મુસલમાની હમલા સામેના જગમા મહાશૌર્ય દર્શાવીને ભર તરુણાવસ્થામાં ખપી ગયેલા અને તેમના એ મહાવીરત્વના સ્મારક નિમિત્તે એમની પ્રતિમા (પાળિયો) હજી પણ પ્રભાસપાટણના સોરઠી સોમનાથના જૂના શિવાલયમાં મોજૂદ છે. (જુઓ - દીવાને સાગર પૃ. ૧૬૮ .)

વીર હમીરજી ગોહેલ જે યુદ્ધમાં ખપી ગયા, તે ઇ. સ. ૧૦૨૪ ની મહમ્મદ ઘઝનવીની સવારી વખતનું યુદ્ધ હોય એવું આ કાવ્યમાં આવે છે, તે ઇતિહાસ ખરાબર નથી; કેમકે, વીર હમીરજી ગોહેલ મહમ્મદ ઘઝનવીના સમયમાં નહિ, પણ અહમદાબાદના સુલતાન મહમ્મદ બેગડાના વખતમાં થયા, એવું રાસમાળામાંના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે, અને એ મહમ્મદ બેગડાએ સોરઠી સોમનાથ ઉપર કરેલા હમલા વખતે થયેલા યુદ્ધમાં વીર હમીરજી ગોહેલ ખપી ગયેલા.

તરુણ વીર હમીરજી ગોહેલને વીરત્વ દર્શાવવાનો પ્રસંગ, ભક્તરાજ શ્રી નરસિંહ મહેતાની પેઠે લાભીના મેણા ઉપરથી જ ઉપજ્યો હતો. સોરઠી સોમનાથ ઉપર મુસલમાની આક્રમણ થયાનું સાબળીને, વીર હમીરજીથી સ્વાભાવિક રીતે જ બોલાઈ ગયું કે —

“ કેશમાં સાચા કાચિયનું બીજ એાહુ થયું છે—નહીં તો આમ તે બને ? ”

પુરતળ ભાળીએ મેણું મારું કે :-

“પણ તમે તો સાચા ક્ષત્રિય છોને ? શા માટે તમે ઘરમાં બેસી રહ્યા છો ?”

વીર હમીરજી તરુણાવસ્થા છતાં - ફૂટતી મૂછનો એ વીર જીવાન આ મેણું સાંળી શકતો નથી, અને પુરતળ ઉઠે છે- ખસેંક કામઠીઓ એકદમ એકઠી કરે છે અને એ ન્હાનકડી પણ ખલમાં અને પરાક્રમમાં મહાન સરવીર ટૂંકડી યુદ્ધે ચડે છે. આ યુદ્ધની કૃત્યમાં પરેલો જ મુકામ થાય છે, ત્યાંથી આ અદ્ભુત ખંડકાળનો પ્રારંભ થાય છે.

વીર હમીરજી ગોહેલનું ક્ષત્રિય વીર ચોદ્દા તરીકેનું વર્ણન શ્રી કલાપીની કલમે બહુ જ સુંદર રીતે કર્યું છે.

વેગડા ભીલની કુમારી સાથે હમીરજીનું અચાનક જ તારા-મૈત્રક થાય છે-સ્નેહસમાધિના દેહાતીત સ્વાનુભાવની કોઈ ધન્ય ક્ષણોમાં વેગડા ભીલનો અને તેનો અજબ રીતે ભેગો થાય છે. વેગડા ભીલ હમીરજીને નિમંત્રણ કરે છે. આ દરેક દરેક વર્ણન એટલું તો ચિત્તા-કર્ષક છે કે જેમ જેમ વાંચીએ છીએ તેમ તેમ રસવૃત્તિ અધિકાધિક પોષાતી જાય છે.

ત્રીજા સર્ગમાં, વેગડા ભીલ પોતાની નગરીમાં હમીરજીનું સત્કારપૂર્વક આતિથ્ય કરે છે. આ વર્ણન તો વાચકને મુગ્ધ બનાવે એવું સરસ છે. વચમાં ગઢવીને મુખે મહાભારતમાંનો અભિમન્યુનો પ્રસંગ એવી તો અદ્ભુત કુશલતાથી પ્રેરાયલો છે કે બાણે તે વાંચતાં પાંડવોની સભાનું દશ્ય આપણી સમક્ષ પ્રત્યક્ષ જ હોય એવું ક્ષણભર લાગી જાય છે.

જેની સાથે, પ્રથમ સર્ગમાં, તારામૈત્રક થાય છે, તે જ વેગડા ભીલની કન્યા સાથે વીર હમીરજીનાં આ સર્ગમાં લગ્ન થાય છે.

આ સર્ગમાં પણ છેલ્લી થોડીક પંક્તિઓ અન્યમાં નવી જ હમેચેલી છે ; કેમકે તે હસ્તલિખિત દક્તરોમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે.

હવે, ચોથા સર્ગ જે આ અન્યપ્રસંગે જ નવીન ઉપલબ્ધ થયો છે, તે આવે છે. સૌરઠી સૌમનાથના મુસલમાની આક્રમણ સામે પોતાની નાનકડી ટૂંકડી સાથે વીર હમીરજી આગળ પ્રયાણ કરે છે.

આ ચોથા સર્ગમાં ગઢવીને મુખે શ્રી કલાપીએ અદ્ભુત

કોશલ્યથી શક્તિમહિમા ગવરાવ્યો છે. એમાં જાણે શ્રી દેવી ભાગવતનું સંક્ષિપ્તમાં આપું તત્ત્વ આવી જાય છે. જુઓ ૫.

આ દેવીપુરાણ અને સૂદીઓની નિર્જીણ બ્રહ્મમૂર્તિ સનમનું તત્ત્વપુરાણ બનેની સુંદર અને ગૂઢ અસિન્નતા આ પકિતઓ સમજાવે છે.

આ આખો જ સર્ગ શ્રી કલાપી મહારાજના સંસ્કારી હૃદયને-એમના પ્રેમના સિદ્ધાન્તને - એમના સ્વાનુભવની પૂર્ણતાને ઘણીક રીતે સ્પષ્ટ કરે છે

શ્રી કલાપીનું દર્શન સર્વાનુભવરસિક તેમ જ સ્વાનુભવરસિક લખનાર તરીકે - બંને રીતે આ કાવ્યમાં થઈ શકે છે, એટલું જ નહિ, પણ જેમ જેમ જિહ્વા ઉતરીને શ્રી કલાપીના સાહિત્યને વધારેને વધારે ધ્યાનથી જોવામાં આવશે, તેમ તેમ અભ્યસીને આવશ્ય જ અનુભવથી પ્રતીત થશે, કે શ્રી કલાપી સામાન્ય મનુષ્ય કે સામાન્ય લખનાર નથી, પણ મહાત્મા - મહા કવિ - Mystic છે.

૭૫૫૮ અંજની ગીતો

એક પછી એક એમ અગિયાર અંજની ગીતો સાથે છે. દરેક ગીત ખૂબ જ કરુણ (Pathetic) છે. મરાઠીમાં “આંવી” નામની છન્દરચના છે, તેને મળતું આ ગીતનું માપ છે. “સરવડાં” અને “આંડણાં” નામની રચના પ્રાચીન ભક્તોએ કરેલી છે, તેનું માપ પણ લગભગ આવું જ છે. ગાતી વખતે આ ગીતોમાં અતિશય જ કરુણ રસ અનુભવાય છે.

તીવ્ર અને આર્દ્ર પ્રેરણાથી સહર હોવા ઉપરાન્ત, પ્રભુ કુશલતા વિના, આવાં હૃદયભેદક - સ ગીતક્ષમ કાવ્યનો પ્રાદુર્ભાવ મેલવિત નથી.

(૫) હમારી પિછાન

હમારી પિછાન = We, Introducing Ourselves.

“ધિકનો બન્દો” એ ગઝલમાં આપણે જોયું છે કે શ્રી કલાપી પ્રેમનું તત્ત્વજ્ઞાન જગત સમક્ષ ધરે છે અને પ્રેમનું એ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રેમના ખરા અને પૂરા ઉપાસકને ઠેક પૂર્ણતા સુધી પહોંચાડે છે.

આ ગઝલમાં શ્રી કલાપી પોતાની આંતરસ્થિતિ સ્પષ્ટ કરે છે.
જુવે પહેલી જ યેત :-

હમે જોગી બધા વરવા — વગેરે .

જોગીઓ તો અંમે છીએ જ પણ ઘાટ, રૂપ કે સુંદરતા જેવું જેને કશું જ નથી એવા વરવા — યેડોળ — કદરૂપા જોગીઓ છીએ . શોધકો એટલે કીણામાં કીણી નહીં વરતુને શોધી કાઢવાને જ મથનાર એવા શોધકો અમે છીએ , પણ , કંઘસ્તાતો અને શમશાનોના શોધકો છીએ ! જાદૂઈ ખંસી તો અમે બળવીએ છીએ , પણ કંઘમાં અને શમશાનમાં રહેનારી ભૂત ભૂતાવળો માટે જ એ બળવીએ છીએ , કેમકે અમે તો ભૂતોને જ બગાડીએ છીએ અને તેમની જ સાથે ખેલીએ છીએ .

ખીજ જ યેતમાં આ જ અલૌકિક સ્થિતિને વધારે સ્પષ્ટતાથી અને વધારે સરલતાથી વ્યક્ત કરે છે :-

જહાં જેને કરી મુદ્દ, કબરમાં ચોડલી દેતી ,

વગેરે .

જગતના જગતપણાએ અર્થાત્ સંસારની એપણા માત્રના સમૂહો જેમને ખરતરફે ક્યાં છે , દુનિયાતું દુનિયાદારીપણું જેમને મુદ્દ મિસાલ — શબવત્ ગણી ચૂક્યું છે એટલે કે જેઓ દુનિયાદારીને ખપતા બિલકુલ રહ્યા નથી અને જેમનો નિન્તરનો વસવાટ કબરમાં જ છે — જેઓ જીવતા છતાં, મરેલા *(Breathing, of course, but Dead in desires)* છે , તેઓ જ હમારા ઇશકનો જાદૂ હઝમ કરવાને યોગ્ય અધિકારી છે .

આગળ ત્રીજી યેતમાં, હજીપણ વિશેષ સરળતાથી એજ વાત સમજાવે છે કે:-

જહાંથી જે થયું ખાતલ , અહીં તે છે થયું શામિલ !

વગેરે .

ખાસ કરીને દુનિયાના દુનિયાદારીપણાએ જેનો બહિષ્કાર કર્યો છે અર્થાત્ જેઓ સુરત દુનિયાદારીની ભૌતિક ભૂમિકાના — જગતના જગતપણાના અનુયાયી છે , તેઓ જ અમારા અનુયાયી હોવાના યોગ્ય અધિકારી છે — ખીજઓ નહિ . દિવ્ય વિભૂતિની એક ચપટી માત્રથી અમે પૂર્ણ પરમાનન્દમાં નિરન્તર મસ્ત રહીએ છીએ .

આ પ્રમાણે આ ગઝલ પણ

(૧) ફકીરી હાલ મહારો છે

(૨) હમારા રાહ ન્યારા છે !

અને (૩) ઇશકનો બન્દો

એ ગઝલોનાં જેવી જ જિંદા બિતરીને સમજવા યોગ્ય શિક્ષણીય વસ્તુ છે. પ્રેમના અતિ ઉન્નત સ્વરૂપાનુભવની કદર કરવામાં આ ગઝલ ખુબ જ ઉપયોગી છે .

શ્રી કલાપી પોતે કયી ભૂમિકા ઉપરથી બોલે છે , તે આ અને આવી વસ્તુ ઉપરથી અભ્યાસી ઉઠેલી શકે છે .

(૮) પ્રેમથી તું શું કરે ?

ઈશ્વરી પ્રેમનો પ્રવાહ આ કાવ્યમાં પરમ રમણીયતાથી , અતિ સરસતાથી અને ઉન્નત ભાવવાહી પ્રેરણાથી નૈસર્ગિક રીતે જ વહ્યો છે.

કાવ્યનું શરીર ગઝલનું છતાં તેમાં ઉર્દૂ શબ્દોનો અભાવ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે

પ્રેમસ્વરૂપ કૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહેલું મૂઠ જ્ઞાન કેવળ પ્રેમરૂપ જ છે - પ્રેમનું જ સર્વ છે - Duty is Beauty - કર્મ કરવામાં જ તારો અધિકાર છે - કર્મ કરવું એ જ શરીરીનો ધર્મ છે - શરીરીનું લક્ષણ છે . પરિણામનો વિચાર કરવો એ તેનું કાર્ય જ નથી , પણ સનાતન વિશ્વનિયંત્રણ નું જ નિગ્નતનું કાર્ય છે પ્રેમનું આ જ દિવ્યાનુભવસ્વરૂપ આ કાવ્યમાં પ્રબોધવામાં આવે છે . પરમાત્મા અસીમ પ્રેમસ્વરૂપ છે , માટે તેના સાક્ષાત્કાર માટે સુમુક્ષ્મ પણ પ્રેમરૂપ અનુભવનું જોઈએ . પ્રેમ એટલે સ્વાર્પણ = દલાનુસંધાન રહિત . સ્વભાવતઃ એટલે પોતાના પ્રેમ વડે જ કરાયલું કર્મ ધર્મરૂપ છે . કર્મ કરાયલું , છતાં તે બર્કમ છે . પ્રેમીનો આ નિરંતરનો જ જ્ઞાનાનુભવ હોય છે .

ગુજરાતી વાચનમાળામાં દાખલ કરીને , દેશની ભાવિ પ્રજાને , બેલાશક , શિખવવા યોગ્ય વસ્તુ છે . અસ્તુ .

(૯) ભાવના અને વિશ્વ

આ કાવ્ય અભ્યાસીને ખુબ જ ધ્યાનથી મનન કરવા યોગ્ય છે ; ક્રમકે , એમાં સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મની તત્વવિચારણા છે.

રસનું અભિજ્ઞાન , રસની કદર અને રસરૂપાનુભવ થવામાં રહેલાં લૌતિક આત્મચો , આ ખુબ આ કાવ્યમાં બોવાય છે .

શિકારીને

આ કાવ્ય એટલું તો પ્રકાશમય છે, કે તેને વારંવાર વાંચતાં, તેમાંની દરેક પંક્તિ શ્રુતિની ઋચા જેવી અને દરેક શબ્દ બાણે મંત્ર જેવો જ પ્રતીત થાય છે.

દયા, પ્રેમ, ભક્તિ, જ્ઞાન, યોગ, સત્ય એ સર્વનું તત્ત્વ જીવું જીવું નથી; પણ એક જ છે અને તે એ કે મનુષ્યે “સન્ત” થઈને જીવવું - આ કાવ્ય મનુષ્યને, સન્ત થવાનું જ શિખવે છે. શુન્નરાત્રી વાચનમાળામાં ‘ખાસ દાખલ થવાને યોગ્ય કવિતા છે.

હમારી સ્થિતિ - હમારું કિસ્મત

પ્રિયાને પ્રાર્થના - સન્નિપાત

પોતાના હસ્તલિખિત નોટશુકમાં આ પ્રમાણે મથાળાં હોવાથી, તે પ્રમાણે રાખ્યાં છે.

જીવનહાનિ - ચોવીસ વર્ષ

પોતાની હસ્તલિખિત નોટશુકમાં, આ કાવ્યનું ઉપર પ્રમાણે મથાળું છે.

આખી કવિતા પ્રભુભક્તિથી ભરેલી છે - તેમાં ભક્તતની નમ્રતા, ભક્તતની હૃદયવિશુદ્ધિ અને તે ઉપરાન્ત, પોતાના ભૌતિક દેહના અવસાનની ભવિષ્યવાણી સૂચવનારાં પણ વચનો છે:-

ખાલ્યા ગઈ જ, મત ચીવન છે થયું, ને
મૃત્યુ તણા થ પડ્યા અવણે સુણાતા.

આ ભવિષ્યવાણી પછી, બરાબર એ વર્ષ પોતે ભૌતિક શરીર છોડી દે છે.

સરખાવો અંગ્રેજ મહાકવિ મિલ્ટનની આ પંક્તિઓ:-

‘They also serve who only stand and wait.’

(Milton, on His Blindness.)

અંગ્રેજ મહાકવિ મિલ્ટનના વિચારોની અસર પણ શ્રી કલ્યાણીના આન્તર ઉપર થોડી થયેલી નથી. મિલ્ટનની ધર્મવૃત્તિની છાંય શ્રી

કલાપીની માનસિક સૃષ્ટિ ઉપર ચણેલી હોય, એવું તેઓ શ્રીની બીજી પછી કેટલીક કવિતા ઉપરથી જોવાય છે. જુઓ 'મિલ્ટનનું' આ કાવ્યનું મથાળું : — *On His Being Arrived at the Age of Twenty-Three* અને “ત્રેવીસ વર્ષ મહીં સ્વપ્ન અનેક વીત્યાં” એ “જન્મદિવસ”ની મહાદર કવિતાની પહેલી જ લીટી.

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જેમ મહાકવિ કાલિદાસ કરતાં પણ ભવભૂતિ, રસની દૃષ્ટિએ અધિકતર છે, તેમ અંગ્રેજ સાહિત્યમાં પણ ધર્મની દૃષ્ટિએ મહાકવિ ગેકરુપીઆર કરતાં પણ મિલ્ટન ચડિયાતો છે, એ મુમુક્ષુ અભ્યાસીને વિદિત છે.

✓ અણુભ્યધ્વાનદ્વયશ્ચ જાન્ત્રેભ્ય કુળલો નર ।
સર્વત્ સારમાદ્વાન્ પુણ્યેભ્ય દ્વ પટ્પદઃ ॥

નીતિશાસ્ત્રના આ વચનાદુસાર, પોતે હાસરવત્ જ્યાં જ્યાં રહ્યું વરેતુ — તત્ત્વ વરેતુ — સ્વત્ વરેતુ — જોઈ ત્યાં ત્યાંથી અહણુ કરી છે, અને ત્યાં ત્યાંથી પ્રેરણાનું સ્ફુરણ અને સંકેતન કહ્યું છે.

‘કલાપી’ ઉપનામ રાખતા પૂર્વે, પોતે ‘ભ્રમર’ એવું ઉપનામ પણ થોડો કાળ ધારણ કર્યું હતું, અને, આ અન્યના આમુખમાં છાપેલી પ્રસ્તાવના પણ પોતાના કાવ્યમંત્રણ — “ગુનરવ” માટે જ લખેલી હતી.

૮- નહાસી જતી મૃગીને ઘવાએલો મૃગ

આ કાવ્ય અતિશય કઠણ છે — વસ્તુ બહુ જ ચિત્તપ્રાપક છે. પ્રતિહાસને છોડી દઈને, કાવ્યના પ્રાણને જ તરત જ નોંધશું :—

મૃગ = પુરુષ — જીવાત્મા

મૃગી = પ્રકૃતિ — માયા.

આ પ્રમાણે જોતા, કાવ્યનો મૂક તત્વાર્થ — સ્વસ્થાર્થ સરસતાથી ઉદ્દેશી.

ઘવાયેલા મૃગને છોડી દઈને, ભાગી જનારી અને તેના વારવારના આર્ત પુકાર છતાં, તેને ન ગણનારની મૃગી, અલખત, સ્વસ્નેહી છે — વિલાસી છે — અને તેથી ખરા સ્નેહની સ્નેહી નથી જ — તે સાચી પ્રેમી નથી જ.

બિચારા મૃગનો પ્રેમી પ્રાણાત્મા પુકારી ઉઠે છે કે :—

‘નહાસી છતાં એ સહ સ્નેહ કાયા,
“સૌન્દર્ય” જે લખ્ય ખની સહે ના.”

માત્ર બાહ્યાંગની જ સુંદરતા અને તેનાં જ વિલાસનાં, તેનાં જ ઉપભોગની કંદર કે રુચિ હોવી એ કંઈ સુંદરતાનું પૂરું કે અર્ધ સ્વરૂપ નથી કે તેની ખરી કે પૂરી કલ્પના નથી. સુંદરતાની આ લઘુતાભરેલી કલ્પના કરતાં ખરી અને પૂરી સુંદરતા કેવળ જ ભિન્ન છે.

શ્રી કલાપીએ જ કહેલું છે :—

સૌન્દર્યો પામતા પહેલાં . સૌન્દર્ય ખાનપું પડે .—

(પૃ. ૫૦૦ ; શિકારીને .)

બાહ્ય સુંદરતાનો સ્નેહ તો મનુષ્યમાં રહેલા ચેતનતત્ત્વની આંખી કંદર દરવાને લીધે ઉપજેલા “કાર્પણ્ય”નું જ પરિણામ છે. સૌન્દર્યની લાભ્યતા તો તેનાં ખરા અને પુરા સ્વરૂપમાં છે એટલે કેવળ નગ્ન સુંદરતા — *Naked Beauty — Beauty in Its Own Form* — નિર્ગુણ — નિર્બંજન પ્રેમતત્ત્વના દેહાતીત સ્વાતુલવમાં છે. સૌન્દર્યનું એ જ લાભ્ય રૂપ છે.

‘મૃત્યુ પામતો મૃગ બેવકા મૃગીને કહે છે :—

એ શું બધી દેહ તણી જ માયા ?
આત્મા પરે પ્રેમની શું ન છાયા ?
માની હતી મીતિ વિશાલ કયા ,
તહીં ય આવી લઘુતા ભરેલ શી ? !

‘દેહની જ માયા, એ તો પ્રેમ નથી, પણ, વિલાસ છે — દેહ દ્વારા, પણ સ્નેહ તો આત્માનો જ — દેહનો નહીં; દેહ છતાં પણ, દેહ પ્રતિ સ્નેહ નહિ, પરંતુ આત્માને જ લક્ષ્ય કરીને, દેહ અને દુનિયા ઉભયથી અતીત પ્રેમ તેજ શાન્ત પ્રેમ — તેજ દિવ્ય પ્રેમ. —

આવા ઈશ્વરી સ્નેહ માટે દેહ એ સાધન, પણ સાધ્ય નહીં જ. આ ખાસ મહત્ત્વની અને સુખ્ય સુદાની વાત છે. એ ઊંડી અને ગુહ્ય વાત ન સમજવાને લીધે જ, પ્રેમના નામથી મનુષ્ય ગમે તેવી રીતે મોહ પામે છે અને ભયંકર ભૂલો કરે છે. આવું ન થાય, તે માટે સ્નેહી મૃગ બરાબર જ સૂચવે છે :—

વિલાસ જે સ્નેહ તણું જ અંગ,
તે આ કરે સ્નેહ તણું જ ભંગ !
વિલાસ તો છેક ચતંગ !
પ્રિયે ! તહીં સ્નેહ ઘટે મિલાવવો .

ઈશ્વરી સ્નેહનું એટલે અણુભિંગી આત્માનુભવનું - નિર્ગુણ અલ્પદર્શનનું - પૂર્ણ અદ્વિત પ્રેમતત્ત્વનું જ લક્ષ્યબિન્દુ રાખીને આત્માને આત્મા પ્રતિ સ્નેહ તે દિવ્ય પ્રેમ છે, વિલાસ, ઉપભોગ, સુખ એ સર્વ તેનાં છેક જ ગોણુ ઉપાગો છે - તે સાધનો છે - સાધ્ય નથી જ - તેને બદલે ન્યારે વિલાસને - ઉપભોગને વા સુખને જ પ્રેમમા અધ્યાન ગણવામાં આવે, ત્યારે તો આત્મ જીવન જ દેવળ વિપર્યયભરેલું અને હાનિકારક જ નીવડે, જ્યાં આત્મ જ થાય, ત્યાં તો - ખીજ રીતે બોધીએ તો જાણે - ઈશ્વરી પ્રેમનું ખૂન થયા જેવું જ થાય, કેમકે, બાહ્ય ઘાટને - નૂર્તિને - દેહને-સાધનને બદલે, સાધ્ય જ માનવામાં પરમાત્માના નિર્ગુણ નિરંજન પ્રેમસ્વરૂપના સ્વાનુભવનો જાણે છેતુપૂર્વક જ જીવાત્મા ઈન્કાર કરે છે અને તેને સ્થાને બાહ્ય ઘાટ, ગુણ, જે માત્ર સાધન જ છે તેને અણુધદત્તું મહત્ત્વ (Undue Predominance) આપે છે અને તે આત્માના તાત્ત્વિક વા સાત્ત્વિક સ્નેહની ઉપેક્ષા કરીને । આ તો એક પ્રકારની ‘નાસ્તિકતા’ પણ કહેવાય અને જગતમા આત્મ થાય છે, તેથી જ ડેટલાક નીતિવેત્તાઓ (Moralists) ને પ્રેમની વિરુદ્ધ બહુ સખ્ત રીતે બોલવાના પ્રસંગો આવે છે.

“અદ્વિત” અથવા “માયા”નો સ્વભાવ દર્શાવનારી નીચેની મહત્ત્વની યંક્તિઓ પણ આ કાવ્યમા અભ્યાસીનું ધ્યાન ખેંચે છે .-

ન ચાહવું પુરુષથી અને ના,
સ્ત્રી - જાતિથી સ્નેહ કયો મળે ના .

[પ્રેમમા ન્યારે ઘાટને, ગુણને કે બાહ્ય પરિસ્થિતિને ન જોઈતું મહત્ત્વ અપાય છે, ત્યારે રોગની મહત્તા ભૂલીને જીવાત્મા ભોગની કે રોગની જળમા જાણી જોઈને જ સપડાય છે એમ માનવું અવાસ્તવિક નથી. પ્રેમના એટલે ભક્તિના - સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરી સ્નેહના શુદ્ધ, અનાદિ, અનન્ત અને અહ્યાનન્દરૂપ નિરંજન નિરાકારના અત્મક અનુભવને અવગણીને, જીવાત્મા ન્યારે આધિભૌતિકને જ વળગે છે - વળગી રહે છે, ત્યારે તે સાચી શાન્તિ કે મુક્તિના સ્વાનુભવ કરતાં, બાહ્ય વિલાસને - ક્ષણિક ઉપભોગને અને અદ્વિપકાલિક સ્થૂલ જીવનને જ વધારે સજે છે એ સ્પષ્ટ છે.]

આવો સ્નેહ તે ઈશ્વરી સ્નેહ નથી જ. એ તો “કાચો સ્નેહ” છે - “માયા” છે .

અને, આટલા વિસ્તૃત વિવેચન પછી, એ તો સહજ જ અમળાય છે કે - “કાચો સ્નેહ” એ જ માયા છે, ‘કાચો સ્નેહ’, ‘ખોટો સ્નેહ’, ‘તદ્વેક્ષક’ (Relative) સ્નેહ - ‘બાહ્ય સ્નેહ’ એ ‘માયા’ છે .

એથી કેવળ ઉલટું, પાકો એટલે પરિપૂર્ણ પ્રેમ - સનાતન પ્રેમ - નિરપેક્ષ (*Impersonal*) પ્રેમ તો અનાદિ છે, અનંત છે અને તે ત્રિકાલાખ્યાયિત સત્ છે. આ જ પ્રેમનું નામ અદ્વૈત બ્રહ્મ છે; અને તેને પોતામાં અનાદિ, અનંત રૂપે અનુભવતાં, રાજર્ષિ. કલાપી કહે છે કે :-

✓ “સત્ય અનાદિ અનંત છે અને તેથી આશા છે, અને તેથી જ, સ્વયંની મારફત જ આપણે અસત્યને જોઈ, શકીએ છીએ. સત્યનો અભાવ ક્યાંએ છે જ નહિ.” ✓

“દિશ્ચિત્તન દયા

વેદાન્ત ન્યાય

“દયાન્યાય

ન્યાયદયા.”

(શ્રીકલાપીની ડાયરીમાંથી.)

(ઈ. સ. ૧૮૯૯ - ૧૯૦૦.)

આ પૂર્ણ પ્રેમબ્રહ્મ, જેનું નિત્ય નિરંતર સ્તવન, તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ॥ એવાં ઋગ્વેદનાં - જ્યોતિર્ભય વચનોમાં, ઋષિઓને મુખે, સાવિત્રી દ્વારા થઈ જ રહ્યું છે, તેના પ્રત્યક્ષ સ્વ'નુભવ માટે શ્રી કલાપીનાં વચનો કેટલાં ઉપયોગી અને કેવાં શિક્ષણીય છે !

આ વચનોમાં પણ કેવી વિલક્ષણ બ્રહ્મશિક્ષા છે :-

“If you ride a horse, sit close and tight -

“If you ride a man, sit easy; and light -

“If you ride the sense, sit light and tight -

“To know the Brahma or Divine Light.”

[From Shree Kalapsee's Pocket Book. 1899-1900.]

અર્થાત્ :-

“ઘોડા ઉપર સવારી કરવા માટે -

“ખરખર જઈને અને મક્કમ બેસો -

“માણુસ ઉપર સવારી કરવા માટે -

“સરલ અને હળવા થઈને બેસો -

“બુદ્ધિ ઉપર સવારી કરવા માટે -

“હળવા અને મક્કમ થઈને બેસો -

“બ્રહ્મ અથવા દિવ્ય જ્યોતિના અનુભવ માટે.”

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.) (ઈ. સ. ૧૮૯૯ - ૧૯૦૦).

ઇશ્વર પદ્મથેના સંગ ત્યાગતો નથી , પણ , પદ્માર્થો ઇશ્વરનો સમાગમ ત્યાગે છે.

જે અણુ યાસેથી આવે છે , તે અણુ યાસે જાય છે .
પ્રેમ , અણુ કરતાં કોઈક આખતમાં વધારે ઉઝો છે .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી)

૫ . તુ વિણુ - સેઘલ વાજસુર !

સોરઠા અથવા કાઠીઆવાડી “ હૂહા ” મા લખાયલું આ કાવ્ય દરબાર શ્રી વાજસુરવાળાને સમોધીને લખાયલું છે. ચોતા પામેનું શ્રી કલાપીનું સાહિત્ય પ્રેમથી સાચવી રાખવા માટે , તેમ જ આ પ્રસિદ્ધિમાં સ્નેહથી આપના માટે , આ ટીકાકાર તેમ જ વાંચનાર પ્રતિ પણ તેઓ શ્રીના ઘણા જ ઉપકાર થયો છે.

૬ . અણુ - અનાલાપી ગાન

સ્વહસ્તલિખિત ડાયરીમાં મથાળું આ પ્રમાણે છે .

જર્મન મહાકવિ ગેટે (Goethe)નું ડ્રૉસ્ટ નામનું - આધિ-
દૈવિક પાત્રોનું એક સુંદર નાટક છે - તેમાં અન્યની નાયિકા સાગરિટ
ચોતાના પ્રિયતમ ડ્રૉસ્ટને પૂછે છે કે -

“ પરમેશ્વરમાં તું મને છે ? ”

તેના ઉત્તરમાં ડ્રૉસ્ટ જે વચનો ઉચ્ચારે છે , તેનો આ અનુવાદ છે .
અસલ જર્મન ઉપરથી , ઇંગ્લિશમાં આવેલા , મહા કવિ ગેટેના વચનો
આ પ્રમાણે છે -

Faust -

My darling, who shall dare

“ I believe in God ! ” to say ?

Ask priest or sage the answer to declare,

And it will seem a mocking play,

A sarcasm on the asker.

Margaret .-

Then thou believest not !

Faust :-

Hear me not falsely, sweetest countenance !

Who dares express *Him* ?

And who profess *Him*,

Saying : "*I believe in Him !*"

Who, *feeling; seeing,*

Deny His being,

Saying : "*I believe Him not !*"

The *All-enfolding,*

The *All-upholding,*

Fold and upholds he not

Thee, me, Himself ?

Arches not there the sky above us ?

Lies not beneath us, firm, the earth ?

And rise not, on us shinning,

Friendly, the *everlasting stars ?*

Look I not, eye to eye, on thee,

And feel'st not, thronging

To head and heart, the force,

Still *weaving its eternal secret,*

Invisible, visible, around thy life ?

Vast as it is, fill with that force thy heart,

And *when thou in the feeling wholly blessed art,*

Call it, then, what thou wilt,-

Call it Bliss ! Heart ! Love ! God !

I have no name to give it !

Feeling is all in all :

The name is sound and smoke,

Obscuring Heaven's clear glow !

*

*

*

The same thing, in all places,

All hearts that beat beneath the heavenly

*Each in its language-say,
Then why not I, in mine, as well ?*

(*Faust, Martha's Garden Scene XVI.*)

આ કાવ્ય દ્વારા શ્રી કલાપી તથા જેટ બન્ને મહાલેખકોની પ્રભુ સંબંધી વિચારણા તથા તેમના આંતરેનું દર્શન થાય છે .

કાવ્યનું ખાસ મનન અને અભ્યાસ કરવાથી તેમાં આત્મપ્રેરિત રહેલો શક્તિનો , ભક્તિનો અને પ્રજ્ઞાનો અરબલિત પ્રવાહ સ્પષ્ટ થાય છે .

રાજર્ષિ કલાપી કહે છે -

✓ I have seen the *human nature* in all its forms, it is everywhere the same, but the *wilder* it is, the *more virtuous*

(*From Shree Kalapee's Diary-99-1900.*)

✓ (મનુષ્યસ્વભાવને તેના બધા ચે કોપમા રહેલો જાય છે , સર્વત્ર તે તેનો તે જ છે , પણ , જેટલો તે વધારે જંગલી - વધારે અસંસ્કૃત - વધારે અદ્વિતીય , તેટલો તે વધારે સ્વચ્છ .)

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી) .

✓ I find the *Omnipresence* and the *'Almightiness* in the *reaction of every atom in Nature.*

✓ (કુદરતમાં , પ્રત્યેક અણુની પ્રતિ ગતિમાં સર્વવ્યાપકતા અને સર્વશક્તિ-મત્તા રહેને જણાય છે .)

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

*

*

*

There is an inter-dependance of '*intellect* and *morals*. The heart has its arguments, with which the understanding is not acquainted *As much love, so much mind.*

(*From Shree Kalapee's Pocket Book, 1899-1900.*)

સુદ્ધિની અને નીતિની વચ્ચે આંતરવિશ્વાસ અથવા આંતર આધાર હોય છે . હૃદયને તેની એવી દલીલો હોય છે , કે સમજણ તેને ઓળખતી જ નથી .

જેટલી પ્રીતિ, તેટલું મન .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી . ઇ. સ. ૧૮૯૯-૧૯૦૦ .)

૧૫ ખતા નહીં જાતી

ફારસી શૈલીમાં સૃષ્ટી મહાત્માઓની ઢબથી શ્રી કલાપી 'પર-માત્માની ભક્તિનું - અદલાઉના ઇશકનું - તેની દિલ્લગીનું' આખાક ગાણું ગાય છે.

ખાંભ શરીરમાં જેમ આ ગાણું ગઝલનું છે, તેમ તેમાંની વિચાર-પ્રણાલિકા રૂમી, હાફેઝ, ચોમર ખ્યામ વગેરે મશહૂર સૃષ્ટી સન્ત-પુરુષોની ફારસી વાણીને સમરૂપ છે .

પાક દિલની સફાઈ અને વફાઈ આ આખી ગઝલમાં દેખાઈ આવે છે, અને, ખૂબ જ્ઞાન લાદેલા મગઝની વ્રણી જ અછલહુશિયારી કરતાં, પાક દિલની સફાઈ અને વફાઈ જ માલેકની મહોબતમાં તો, અલખત, વધારે ચડિયાતાં છે . શ્રી કલાપી કહે છે:-

૮ દરેક માણસ, પોતાનો પરોશી પોતાને છેતરતો તો નથી - એવી સંભાળ રાખે છે, પણ એક સમય એવો પણ આવે છે, ત્યારે તે પોતે પોતાના પરોશીને છેતરતો તો નથી - એવી સંભાળ રાખવા લાગે છે અને ત્યારથી તે કદી છેતરાતો નથી અને સર્વ ઠીક થઈ જાય છે . ત્યારથી તેનું રંગસીકં ગાડું સૂર્યનો રથ ખની જાય છે .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

*

*

*

✓ દુનિયાની હુઆઈ સમજનાર દેવ નથી, પણ, હુઆની હુઆઈમાં પાછુ લલાઈ લેધને જે છેતરાય છે, તે દેવ છે .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

૧૬ સાકીને ઠપકો

ઉપરની ગઝલની પેઠે, આ પણ એવી જ રીતે ફારસી સાહિત્યમાં મશહૂર સૃષ્ટી સન્ત-મહાત્માઓની વિચારપ્રણાલિકાને અનુસરીને લખાયેલી શુદ્ધ પ્રેમભક્તિની મસ્ત ગઝલ છે .

સાકી=પ્રેમનો પ્યાલો પાનાર - મુશિદ - શુરુ - *The Guide* .

“ પ્રેમમત્તિક ” ના તખલ્લુસથી સુપ્રસિદ્ધ ગુર્જર કવિવર રા. રા. ન્હાનાલાલ શ્રી ‘ કલાપીના વિરહ ’ ના ઉપોદ્ધાતમાં લખે છે કે —

“ રાજવી કવિ કલાપીનું ચિરંજીવ નામ ગુજરાતી સાહિત્યના કોઈ અભ્યાસીથી અનુસ્ય નથી ; સંસ્થાન લાઠીના સ્વ ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુર-સિંહજી , પ્રભાતના શુકની પેઠે , થોડું આયુષ્ય ભોગવી , ભરયોવનમાં જ વિદેહ થયા , પણ પોતાના એ તખલ્લુસને ગુર્જર ગિરાના અંગમાં જ ગૂંથી રૂંધ એ વાણી જોડલું આયુષ્ય અર્પી ગયા છે . ”

*

*

*

“ ગુર્જર સાહિત્યની રસબાદિકામાં એમની એ એક રસદેરી છે . અને એ દેરીમાંના એ રસદેવ છે . અને એ દેવ ને એ દેવની દેરી ઉભય પોતાનાં તેજોબળ ને અત્યાપઅતિભાથી સુઅખ્યાત છે . ”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે કવિ શ્રી ન્હાનાલાલ પણ રાજર્ષિ કલાપી ની થોડી છતાં સાચી કદર બે દસકા પૂર્વે કરી ચૂક્યા છે .

સનમને

સનમની યારી

સનમની શોધ

શ્રી કલાપી મહારાજ આ ત્રણે ગઝલોમાં , ફારસી શૈલીની પ્રણાલિકાનુસાર પૂર્ણ પ્રેમભાકિતની ગૂઢ લાપામા સુગ્રી તત્ત્વજ્ઞાનને આબ્યાદમાં આબ્યાદ રીતે રુબૂ કરે છે . એમાં ભવ્યતા છે , કિંવ્યતા છે , અપૂર્વતા છે .

✓ સનમ એટલે કોઈ વ્યક્તિ નહિં . ઘાટ , ગુણ કે મૂર્તિ જેવું કશું જ લક્ષ્ય નહીં — સનમ એટલે સુન્દરમાં સુન્દર અલ્પમૂર્તિ (*Beau Ideal*) .

શ્રી કલાપી કહે છે —

“ હું એક કંગાળની માફક લયડતો ચાલતો હતો , તે મહારી ચાલ છોડી દઈને , એક ઉડતા વિમાનમાં બેસી ગયો — ત્યાં મહારા આનન્દ , ગયેલ અને આવવાનું સ્થાન તપાસી કરવામાં અને હિમ્મત ધરવામાં ન રહ્યો , પણ તે ન્હાની વાતો મહારી ગતિના જ આનન્દમાં રૂપી ગઈ . હવે , હું જેને ‘ કુદરત ’ કહેતો તેને — ‘ પરમાત્મા ’ — કહીશ

“ નસીબ — એ કાઈ જ નથી , એવી ખીનાઓ છે , જ્યાં હજી આપણા વિચારો ખેંચી , તેના મૂલ કાગણો શોધી રાકેલ નથી .

✓ “શિક્ષા બધે છે અને સરખી છે - માત્ર ફેરફાર - તેજને દોકોરો અને ગદ્દાને ડાંગનો છે.” (શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.)

✓ પરમાત્મા, પુરુષાર્થ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં, માનવીને શિક્ષાએમાંથી લાવી મૂકે છે. (શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.)

૦૪૦

સનમને સવાલ

શ્રી કલાપીની પોતાની હસ્તલિખિત આ ગઝલ ઇ. સ. ૧૯૦૯માં સ્વ કાન્તે આ લખનારને રૂબરૂમાં આપેલી અને તે “ધ્રુવિકપ્રકાશ”માં પ્રસિદ્ધ કરી હતી. આ સંગ્રહનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં, તેને કંમલ: સ્થાન આપ્યું છે.

૦૪૧ સ્વર્ગગીત

ઈશ્વરી સ્નેહરૂપ આ દિવ્ય ગીત મૂલમાં તો પ્રેમના અવતાર ઇશુએ આપબલમાં કહેલાં વચનો ઉપરથી રચાવ્યું છે. મૈથ્યુ જેવા માછીની સાથે ઇશુ જેવા સન્તને જોધને, તેનો ખુલાસો પૂછવામાં આવેલો, ત્યારે ઇશુએ ઉત્તરમાં આ વચનો ઉચ્ચારેલાં.

૦૪૨ નવો સૈફો

પોતાના દેહાવસાન પૂર્વે થોડા જ માસ પહેલાં, આ અંબ લખેલું છે. નવો સૈફો એટલે ૧૮૯૯ થી ૧૯૦૦.

ત્ર્યંબકચરણના સ્વાનુભવમાં રાજર્ષિ કલાપી “અનંતાદૈતને સ્વીકારે છે. જુઓ આ કાવ્યમાં આ પંક્તિઓ:-

આત્મા અધિપતિ મધુષ અનંતતાનો,
આત્મા અમીઝરણના રસનો વિહારી;
આત્મા ગણે જ નહિ તે યુગને - ક્ષણને,
ક્યાં દેશકાલ? સઘળે જ વસન્ત જમી.

આત્માના ભરપૂરપણામાંથી સ્વાભાવિક રીતે જ વાણીમાં આવીર્ભાવ પામેલો આ પ્રવાહ અહમશાનથી ઉભરાતો છે, અને એમાં શત વર્ષના એક યુગને અન્તે, આ વિશ્વને આપવામાં આવેલા, મહાત્માના હૃદયના પ્રજ્ઞાનપૂર્ણ સપ્રેમ આશીર્વાદ છે.

શરાબનો ઈન્કાર ૧૭

શ્રી કલાપીએ પોતે જ લખેલી ટીકા સાથે આ ગાજળ પોતાની નોટબુકમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે અને તે પ્રમાણે જ કમલ પ્રસિદ્ધ કરી છે. શ્રી કલાપીની વિચારવદ્ધતિ કેવા પ્રકારની છે, તે આ ટીકા ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

આપની યાદી

૧૭

રાજર્ષિ કલાપી મહારાજના કાવ્યસંગ્રહની - આ ગ્રંથની આ છેલ્લી જ કવિતા - છેલ્લી જ ગાજળ છે. એમા શ્રદ્ધા છે, ભક્તિ છે, શ્રેય છે, જ્ઞાન છે, અને પરમાત્માનો સ્વાનુભવ છે. સ્વાભાવિક રીતે જ, આ અપૂર્વ ગ્રંથનો ઉપસંહાર કેવી મુન્દર અને યથાયોગ્ય રીતે થાય છે. એક પરમાત્માની જ યાદી !

“બસ! એ જ યાદી આપની !”

આ પ્રમાણે, નિત્યાલિપિકૃતા પરમાત્મસ્મરણ, એ જ આ ગ્રંથનું તત્ત્વ છે, એમ આ સ્વાભાવિક ઉપસંહારમાંથી આપો-આપ જ સમજઈ જાય છે અને આ “આપની યાદી” વારંવાર ગાવાનું, વારંવાર વિચારવાનું અને મનન કરવાનું અભ્યાસીને મન થાય છે,

(૧) “ફેફરી હાલ”, (૨) “હુમારા રાહ” (૩) “હુમારી પિછાન” (૪) “ઈશ્કનો બન્દો”, અને (૫) “આપની યાદી” આ પ્રાંસ ગાજલો આ ગ્રંથમાં ખાસ મહત્ત્વની છે.

ગ્રંથના સ્વાભાવિક ઉપસંહારની સાથે જ આ માર્ગ-દર્શિકા ટીકાનો પણ હવે ઉપસંહાર કરીશું.

ઉપસંહાર

~~~~~

રાજર્ષિ કલાપીની પ્રેમલક્ષિત, તેની કલા, તેનું તત્ત્વજ્ઞાન અને તે સર્વનાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપો અને લક્ષણો આપણે જોયાં છે.

તેના આન્તર જીવનની બ્રાહ્મી પ્રવાહ જો પિંછાની શકાય, તે તેના પરમાત્મા સાથેના સંબંધ, તેના પ્રકાર, તેનું પ્રમાણ અને તેની મીમાંસા સુધાં સમજાય.

આ અખિલ વિશ્વને 'જીવન' અર્પનાર ભગવાન સવિતામાં જેમ ઉભા અને જ્યોતિ ઉભય તત્ત્વો અભેદરૂપે પ્રસ્થિતિ કરીને જ્ઞાતપ્રેત રહે છે, તેમ શ્રી કલાપીમાં પણ પ્રેમની ઉભા અને પ્રજ્ઞાનનું જ્યોતિ એ બન્ને મહત્તત્ત્વો અભેદરૂપે પ્રસ્થિતિ કરીને જ્ઞાતપ્રેત રહેલાં છે.

તત્ત્વદૃષ્ટિએ જ જોનાર મુમુક્ષુને સમજાશે, કે પરમાત્માને મુકામે પહોંચવાના માર્ગમાં, રાજર્ષિ કલાપીની 'વાણી' અપૂર્વ પ્રકારની એક બ્રહ્મનિસરણી છે - અલખત - કેવળ યોગ્ય અધિકારી મારે જ.

એક મુદ્દાની વાત, પણ અવશ્ય વિચાર કરવા યોગ્ય છે : શ્રી કલાપીની સિદ્ધાન્તનું અને જીવનનું હોઈ પ્રેમ છે, પરંતુ, પ્રેમ અને જ્ઞાન એવાં કોઈ બે જુદાં જુદાં પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો હોવાની કલ્પના કરીને, અભ્યાસીએ ભ્રમ ભોગ કરવાની કશી જરૂર નથી; કેમકે, પ્રેમ અને જ્ઞાન, એક જ તત્ત્વ ક્રતાં, માત્ર અવસ્થાન્તર ભેદ કરીને જ તેનાં બે જુદાં જુદાં નામ છે.

તેવી જ રીતે, પ્રેમ અને વૈરાગ્ય પણ બે જુદી જુદી વસ્તુ નથી, પણ, એક જ અનુભવનાં બે જુદાં જુદાં માત્ર નામ જ છે.

પ્રેમને જ ગાનાર દ્યારામ પ્રેમના અથવા લક્ષિતતા જે રસને પરમતત્ત્વ માને છે અને લઈ છે, તેને જ - તે જ રસને - તે જ પ્રેમને - સંપૂર્ણ વેદાન્તજ્ઞાની બ્રહ્મવેત્તા અખાઈ પણ માને છે.

ભૂજે છે; કેમકે, જેમ બ્રહ્મા એક જ છે, આત્મા એક જ છે, સૂર્ય એક જ છે, તેમ, અનાદિ, અનન્ત પરમાત્માનો પ્રેમરસ પણ એક જ છે, અને ॥ રસો વૈ સઃ ॥

પ્રેમી દયારામ કહે છે —

‘જે કોઈ પ્રેમી અંશ અવતરે. પ્રેમરસ તેના હૃદયમાં ઠરે.’
‘જે કોઈ’

અને —

‘નિશ્ચયના મહેલમાં વસે મહારા વાલમો,’

પ્રેમ કેરી પોણ પૂજી જાને રે લોલ.’

‘નિશ્ચયના મહેલમાં =’

બ્રહ્મવેતા શ્રી અખાણ પણ પ્રેમનો જ રાહ દર્શાવે છે —

‘સાંઈ મીલન મુશ્કેલ છે. રે! ઔર પ્રેમીઓં કો હૈ રહેલા,
ચિરહસશાણુ, ઔર આપ હીરા, નેહની રજ સે ઘસ પડેલા,

અલગસા હૈ, ઔર સલગ સહી, કોઈ પ્રેમદીવાના જાનતા હૈ,
ના હસકી બાલી ઔર બુઝે, વેા બખરી પિખાનતા હૈ;
ચીજ મન લીઈ, જિલ્લે નેન ધરી, સો દુરકા સજ તત્ક દેખે,
કલ બગેર આલમ, અખા! પાસે કો બિ ના રખે.

પદમે બહુત પંડિત હોવે, ઔર ખાત મહોબતકી બહુત બહી,
પલ ન રહે ન્યારા પિયુ, અબલ મહોબતકી રાહ જડી ॥
જ્યું મેહ દેખ્યા લૂન દોય પાની, સો નીરમે નીર હોવે જ હોવે,
અજબ આરકાન હોવે, અખા! સો અબલ મહોબતસુ ‘આપ’ ખેચો.

નેહનદીકો ના મીલે, સોહી સડે જેહી જહા પડયા,
લાખ બાતુકી ખાતાયે ફિ, અખા! લાચગ ઉરકા, જિસે નેહ જડયા.

“પ્રેમપાતાલ જહા ફૂટતા હૈ, નીકટે નહી” સો નીર કટી,
“અખા! આખર એન હોવે, સખસે” નેહકી ખાત બહી

મહાત્મા શ્રી અખાણ જેવા પ્રજ્ઞાનપૂર્ણ સતજી હજી આથી
પણ આજણ વધીને, પ્રેમના સ્વરૂપને વિશેષ વ્યક્ત કરે છે,

“તત્ત્વના તું પણાને તુચ્છ” માનનાર અને “પ્રેમરસ” પીવાતું જ નિત્યનિરંતર માગનાર નરસિંહ મહેતા, તેમ જ, “પ્રેમની પ્રેમની અને પ્રેમની જ ક્યારી” જેને વાગી છે, તે મીરાંબાઈ વગેરે પ્રેમીઓ પ્રેમના જે રસપ્રવાહને પરમ તત્ત્વરૂપે નિરૂપે છે, તે જ રસપ્રવાહને શ્રી અખાણ જેવા પ્રજ્ઞાની પૂર્ણ પુરુષ પણ પરમતત્ત્વરૂપે નિરૂપે છે:—

છાંતી છતકા છાક ચડે, જો લાગ્યા હોય નેહ છાના,
જ્યું ઘાસ ઘસોટી આગ ન રહેવે, મુલગતે મુલગતે જગ જાન્યા;
પ્રેમકા નાગ જિસે ડસતા હે, લીમ ઓર લૂણ તિસે હોય મીઠા,
યું સારા આલમ, અખા! પ્રેમ લાગ્યા તિહું આપ દીકા.

[“અપ્રસિદ્ધ અક્ષયવાણી” .]

આ વચનો જોયા પછી, શ્રી અખાણને પ્રેમી કહીશું કે જ્ઞાની? અમારી તો સ્વાનુભવથી પ્રતીતિ છે, કે શ્રી કલાપો પૂર્ણ જ્ઞાની છે અને શ્રી અખાણ પૂર્ણ પ્રેમી છે. ॥ ઐ તત્સવ ॥

[પ્રેમના અનંતાદ્વૈતરસાનુભવમાં જેને પ્રેમથી જ વિલસવું છે અને પ્રેમથી જ વિનાવું છે, તેને તો પ્રેમ અને જ્ઞાન એવી એ વસ્તુનું દ્વૈત જ નથી, તેમ, તેને મન તો પ્રેમ અને વૈરાગ્ય એવું પણ ‘દ્વૈત’ નથી જ નથી. અલમતિવિસ્તરેણ ॥

‘અદ્વૈતવાસના’ થી આ અન્યતો સ્વાભાવિક, છતાં, મુન્દર ઉપક્રમ થયો છે: અન્યના ઉપક્રમમાં, પહેલી જ ગઝલ “કંઠીરી હાલ” માં જોવાય છે કે:—

“ન ધારૂં હું કંઠી કંઠની” અને “બુલબુલ મહારૂં હું હું હું” તથા “પરેશાની જ છે રાહત”. (ઉદાસીનો ગતવ્યથ: ॥ ગીતા ॥)

અન્યના ઉપસંહાર માં રાજર્ષિ કલાપી કહે છે:—

“જ્યાં જ્યાં નઝર મહારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની”

અર્થાત્:— ॥ યત્ર યત્ર મનો યાતિ તત્ર તત્ર સમાધય: ॥

સ્થિતપ્રજ્ઞના આ કેવળ સ્વાભાવિક જ સ્વાનુભવોદ્ગાર છે. નિર્વિકલ્પ રાજહંસની આ સહજાવસ્થા અથવા સહજસમાધિ. શ્રી કલાપીના તો જાણે આ અંતિમ જ ઉદ્ગાર છે.

શુદ્ધિપત્ર

આ શુદ્ધિપત્રમાં અમત્યની અશુદ્ધિઓ આપી છે, તે સિવાય પુસ્તક કપાતાં અક્ષરો લાગવા-તૂટવાથી થયેલ અશુદ્ધિઓ આ શુદ્ધિપત્રમાં અપાઈ નથી, જે સ્વાભાવિક જ સુધારી શકાય તેવી હોય છે.

શુદ્ધિપત્ર સુધારી લીધા પછી જ પુસ્તક વાંચવું થશે.

પૃષ્ઠ	ચંદ્રિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૬	૨૧	શુક	શુક
૨૪	૨૧	સમ	સમો
૨૫	છેલ્લી	લાકડું	લાકડું
૨૬	૧૬	બોલ	બોલ
૨૮	૬	નભ હપર	નભ પર
૩૬	૧૧	તે તું તો	તે એક તું તો
૪૧	૧૧	રૂંડાં	રૂંડાં
૪૬	૧૮	મોહ જો	મોહજ
૪૬	૨૪	બાલાંતું	બાલાંતું
૪૭	છેલ્લી	પારધીનેએ	પારધીને એ
૪૮	૩	દેખાય	દેખાવ
૫૦	૧૪	નકરી જ	નકરીજ
૫૩	૧૯	ખેતરમાં	ખેરાતમાં
૫૩	૨૫	સ્વચ્છ, દિસતી	સ્વચ્છ, સ્વચ્છ દિસતી
૫૪	૧૩	વૃક્ષ	વૃક્ષ
૫૬	૨૪	સ્થાનિ અશુ	સ્થાનિ કે અશુ
૬૧	૨૬	શું કે હુંમાં	શું છે હુંમાં
૬૩	૧૫	ચિરસમય ઓ સૌ	ચિરસમય સૌ
૬૫	૧૮	તૂટીને	તૂટી
૬૭	૯	ન આવે	ને આવે
૭૫	૧૦	દિ તું	દિને તું
૭૬	૨૪	હૃદય	હૃદયમાં
૮૪	૫	નસીહત	નસીહત
૯૧	૧૪	રમતી'તી	"રમતી'તી
૯૬	૭	ઠહીતે	ઠહીને
૧૦૧	૧૬	રમાને	રમાને

આ અપૂર્વ અન્યની માર્ગદર્શિકા ટીકાનો, તેમ જ રાજર્ષિ કલાપોદેવનો આ અલૌકિક વાણીનો, આ પ્રમાણે સ્વાભાવિક રીતે જ ઉપસાદાર થાય છે.

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ ૐ ॥

ૐ સાગરાશ્રમ,
શ્રી સરખેજ, જિ. અહમદાબાદ,
૧૨. ઓકટોબર : ૧૯૩૧

ૐ સાગર,
ૐ પ્રભુજી
॥ ૐ સદૃશ ॥

શુદ્ધિપત્ર

આ શુદ્ધિપત્રમાં અગત્યની અશુદ્ધિઓ આપી છે. તે સિવાય પુસ્તક કપાતાં અક્ષરો ભાગના-વૃદ્ધવાથી થયેલ અશુદ્ધિઓ આ શુદ્ધિપત્રમાં અપાઠ નથી, જે સ્વાભાવિક જ સુધારી શકાય તેવી હોય છે.

શુદ્ધિપત્ર સુધારી લીધા પછી જ પુસ્તક વાંચવું ધટે.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૬	૨૧	શુક	શુક
૨૪	૨૧	સમ	સમે
૨૫	છેલ્લી	લાંકું	લાંકું
૨૬	૧૬	વ્યોભ	વ્યોભ
૨૮	૬	નભ હપર	નભ પર
૩૬	૧૧	તે હું તો	તે નોંધ હું તો
૪૧	૧૧	રૂડાં	રૂડાં
૪૬	૧૮	મોહ જે	મોહજ
૪૬	૨૪	બડાલાંતું	બડાલાંતું
૪૭	છેલ્લી	પારધીનેએ	પારધીને એ
૪૮	૩	દેખાય	દેખાવ
૫૦	૧૪	નકી જ	નકીજ
૫૩	૧૯	ખેતરમાં	ખેરાતમાં
૫૩	૨૫	સ્વચ્છ, દિસતી	સ્વચ્છ, સ્વચ્છ દિસતી
૫૪	૧૩	વૃક્ષ	વૃક્ષ
૫૬	૨૪	મ્હાનિ અશુ	મ્હાનિ કે અશુ
૬૧	૨૬	શું કે હુંમાં	શું છે હુંમાં
૬૩	૧૫	ચિરમુમય ઓ સૌ	ચિરસમય સૌ
૬૫	૧૮	વૃદ્ધીને	વૃદ્ધી
૬૭	૬	ન આવે	ને આવે
૭૫	૧૦	દિ હું	દિને હું
૭૬	૨૪	હૃદય	હૃદયમાં
૮૪	૫	નસીહત	નસીહત
૯૧	૧૪	રમતી'તી	"રમતી'તી
૯૬	૭	કહીતે	કહીને
૧૦૧	૧૬	રમાને	રમાને

૧૧૦	૧૦	અંગને	અંગ ને
૧૨૨	૨૬	શુના	શુ ના
૧૨૪	૧૩	સુખહ	સુખહું
૧૨૪	૧૪	ગાભરી	ગાભરી શ્રી
૧૨૮	૧૪	વા ભૂત	વાભૂત
૧૪૮	૬	અરેરે !	“ અરેરે !
૧૫૦	૨૫	મરેલા	મરેલાં તેા
૧૬૯	૧૭	કવિતાને	કવિતાને
૧૭૦	૬	આવાં	આવી
૧૭૨	૨૦	છેહ	દેહ
૧૮૧	૨૦	પાપ	પાપ
૧૯૨	૨૧	ખાલશે	ખાલ શે
૨૪૨	૧૯	હૃદયમા	હૃદયમા
૨૫૨	૧૧	હૃદયનું	હૃદયન
૨૫૫	૮	આવા હૃદયું તું,	આવાહૃદયું તું,
૨૬૬	૨૨	શબ્દો	શબ્દો
૨૭૦	૨૬	ના,	ના,
૨૯૩	૪	દયની	હૃદયની
૩૨૧	છેલ્લી	ગૌર	ગૌર
૩૨૫	૬	દય	હૃદય
૩૩૪	૧૦	ખલખળ	ખલખળ
૩૫૨	૩	હેતું	હેતુ
૩૫૬	૪	પાસે—	પાસ—
૩૫૯	૧૩	—ના !	—નાથા !
૩૭૨	૮	બ્રહ્માંડજીવ	બ્રહ્માંડજીવ
૩૮૦	૧૧	તલવારની !	તલવારની ! ”
૩૯૧	૧૭	કહ્યું ‘તું —	કહ્યું ‘તું:—
૪૦૨	૧૩	વિસરા	વિસરાય
૪૩૧	૨૦	ખડોડોમાં	ખડોડોમાં
૪૫૨	૧૭	કંઈ	કંઈ
૪૫૫	૨૩	યનારાઓ !	યનારાઓ !
૪૭૩	૨	ત્યા	અહીં ત્યા
૪૮૬	૧૬	તુલિત	તુલિત
૫૧૨	૭	કુસુમ	કુસુમ

१५ दिवस . आ पुस्तक वधुमां वधु १५ दिवस
माटे राणी शकाशे.

[illegible]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમહાવાદ - ૯